ОЛЕКСАНДР СИТНИК

АРХЕОЛОГІЧНА НАУКА У ЛЬВОВІ

ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМЕНІ ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ ЖЕШІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ (РП)
ФУНДАЦІЯ ЖЕШІВСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО ОСЕРЕДКА

Олександр Ситник

АРХЕОЛОГІЧНА НАУКА У ЛЬВОВІ
ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТОЛІТТЯ

Львів – Жешів – 2012

IVAN KRYPIAKEVYCH INSTITUTE OF UKRAINIAN STUDIES
OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCE OF UKRAINE
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY OF RZESZÓW UNIVERSITY (POLAND)
COLLECTION OF RZESZÓW ARCHAEOLOGICAL CENTER

Olexandr Sytnyk

ARCHAEOLOGICAL SCIENCE IN LVIV

FIRST HALF OF XX CENTURY

Lviv – Rzeszów – 2012

УДК 001: 902 (477.83-25) "1900/1950" С 41

Олександр Ситник. Археологічна наука у Львові. Перша половина XX століття. Львів – Жешів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України; Інститут археології Жешівського університету (РП)
Oleksandr Sytnyk. Archaeological science in Lviv. First half of XX century. Lviv – Rzeszów: Ivan Krypiakevych Institute of Ukrainian studies of NAS of Ukraine; Institute of archaeology of Rzeszów University (Poland)

У книзі висвітлено історію археологічної науки першої половини XX ст. Відображено життя і діяльність визначних, відомих і малознаних особистостей, які віддзеркалювали рівень розвитку археологічної науки двох головних центрів археології Львова – Наукового товариства імені Шевченка та Університету у довоєнний період та Львівського відділу археології Інституту археології АН УРСР у повоєнний період.

History of archaeology in Lviv during the first half of XX century is described at the book on the example of life and activity of famous, known and not-known personalities, who reflected the level of development of archaeology in two main centers of archaeological science in Lviv – Shevchenko's Scientific Society and the University during pre-War period and of the Lviv Department of archaeology of the Institute of archaeology of Academy of sciences of USSR during post-War period.

РЕЦЕНЗЕНТИ:
Д.і.н., проф. Лариса Крушельницька
Проф. Стефан Кароль Козловський
К.і.н. Наталя Булик
К.і.н. Наталя Білас

READERS:
Prof. Larysa Krushel'nyts'ka
Prof. Stefan Karol Kozłowski
Dr. Natalia Bulyk
Dr. Natalia Bilas

Переклад на англійську мову – Руслан Коропецький
Translation into English – Ruslan Koropetskyi

Макет та обкладинка – Ярема Варецький
Book layout and design – Yarema Varetskyy

На обкладинці – рисунок І. Старчука (1930-ті рр.)
On the cover – figure by I. Starchuk (1930-th)

© О. Ситник, 2012
© Copyright by Instytut Archeologii Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2012

ISBN 978-83-7667-112-3

WYDAWCA
Mitel
35-210 Rzeszów, ul. Baczyńskiego 9, tel./fax 17 250-26-52

З М І С Т

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ 8

ВСТУП 11

РОЗДІЛ І
ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ. СТАРИЙ "ГАБСБУРЗЬКИЙ ЛЕМБЕРГ" І НОВА НАУКА АРХЕОЛОГІЯ 17
Наукове товариство імені Шевченка 18
Корифеї львівської археології на зламі століть – Ісидор Шараневич та Михайло Грушевський 19
Вадим Щербаківський та Іларіон Свєнціцький 21
Володимир Гребеняк і Володимир Антоневич – молоді представники нової науки 23
Початок наукової діяльності Ярослава Пастернака 25
Археологічні дослідження на початку XX століття 27
Кафедра класичної археології Львівського університету. Кароль Гадачек 29
Роль і значення постаті Хведора Вовка для розвитку археології в Україні 32
Висновки 39

РОЗДІЛ II
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ ТЛО ЛЬВОВА У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ. "МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНІСТЬ" ЧИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ 41
Образи "поділеного" Львова 41
Освіта і наука як основа культурного розвитку Львова 45
Музеї Львова та їхні археологічні збірки 52
Висновки 54

РОЗДІЛ III
МІЖВОЄННИЙ ЧАС. ЗЛЕТ ТА ПАДІННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ 57
НТШ, музей та археологія 57
Юрій Полянський та його геологічно-палеолітичні досліди 59
Стефан Круковський і його роль в дослідженні палеоліту Галичини 63

C O N T E N T

ABBREVIATION LIST 8

INTRODUCTION 11

CHAPTER I
BEGINNING OF XX CENTURY. OLD "HABSBURGS LEMBERG" AND NEW SCIENCE ARCHAEOLOGY 17
Shevchenko's Scientific Society 18
Coryphaei of Lviv archaeology on the edge of centuries – Isydor Sharanevych and Mykhailo Grushevs'kyi 19
Vadym Scherbakivs'kyi and Illarion Sventsicki 21
Volodymyr Grebeniak and Vlodzimierz Antoniewicz – young representatives of new science 23
Beginning of Jaroslav Pasternak's scientific activity 25
Archaeological researches at the beginning of XX century 27
Chair of classic archaeology of Lviv University. Karol Hadaczek 29
Role and meaning of Fvedir Vovk's personality for development of archaeology in Ukraine 32
Summary 39

CHAPTER II
CULTURAL-HISTORICAL BACKGROUND OF LVIV DURING THE PERIOD BETWEEN TWO WORLD WARS. "MULTICULTURALITY" OR UKRAINIAN-POLISH CONFRONTATION 41
Image of "divided" Lviv 41
Education and science as a base of cultural development of Lviv 45
Museums of Lviv and their archaeological collections 52
Summary 54

CHAPTER III
PERIOD BETWEEN TWO WORLD WARS. RISE AND FALL OF ARCHAEOLOGY IN LVIV 57
NTSH, the Museum and archaeology 57
Yuri Polianskyi and his geological and Paleolithic researches 59
Stefan Krukowski and his role at the researches of Paleolithic of Halychyna region 63

Перший геологічно-археологічний тандем в Східній Галичині чи співпраця Юрія Полянського і Стефана Круковського 68
Олег Кандиба і дослідження пам'яток трипільської культури 81
Археологічна діяльність Левка Чикаленка 86
Ярослав Пастернак – визначна постать львівської української археології 87
Краєзнавець Володимир Кобільник 100
Археологія у Львівському університеті міжвоєнного періоду 101
Кафедра класичної археології 102
Іван Старчук і класична археологія 103
Казимир Маєвський у львівський період творчості 108
Львівський період становлення археолога Казимира Міхаловського 112
Кафедра праісторії Львівського університету 116
Леон Козловський – корифей львівської польської археології 116
Ян Чекановський та його антропологічна школа 131
Талеуш Сулімірський у львівський період свого життя 136
Початок наукової археологічної праці Маркіяна Смішка 138
Казимир Журовський та Ігор Свєшніков у передвоєнний період 146
Михайло Клапчук – студент Львівського університету 147
Державні та громадські організації міжвоєнного Львова 151
Олександр Цинкаловський та інші археологи Волині 156
Висновки 161

РОЗДІЛ IV
РАДЯНСЬКИЙ ДОВОЄННИЙ ЧАС ТА ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ. РЕНЕСАНС ЧИ "РЕПРЕСАНС" ЛЬВІВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ 165
Реорганізація Львівського університету. Доля викладачів 165
Львівський відділ Інституту археології АН УРСР 169
Польові дослідження 1940 року 179

First geological-archaeological tandem in Eastern Halychyna or collaboration between Yuri Polianskyi and Stefan Krukowski 68
Oleg Kandyba and researches of sites of Trypillia culture 81
Levko Chykalenko's archaeological activity 86
Jaroslav Pasternak – the famous personality of Ukrainian archaeology in Lviv 87
Ethnographer Volodymyr Kobilnyk 100
Archaeology in Lviv University during period between two World wars 101
Chair of classic archaeology 102
Ivan Starchuk and classic archaeology 103
Kazimierz Majewski during his Lviv period of scientific activity 108
Lviv period of development of archaeologist Kazimierz Michalowski 112
Chair of prehistory of Lviv University 116
Leon Kozlowski – coryphaeus of Polish archaeology 116
Jan Czekanowski and his anthropological school 131
Tadeusz Sulimirski during Lviv period of his life 136
Beginning of scientific archaeological activity of Markian Smiszko 138
Kazimierz Żurowski and Igor Sveshnikov in pre-War period 146
Mykhailo Klapchuk – student of Lviv University 147
State and public organizations in Lviv between two World wars 151
Aleksander Cynkałowski and other archaeologists in Volhyn' 156
Summary 161

CHAPTER IV
SOVIET PRE-WAR TIME AND PERIOD OF GERMAN OCCUPATION. RENAISSANCE OR "REPRESSANCE" OF ARCHAEOLOGY IN LVIV 165
Reorganization of Lviv University. Fate of teachers 165
Lviv Department of the Institute of archaeology of Academy of sciences of USSR 169
Field researches in 1940 179

Археологічна діяльність в часи німецької окупації 191
Висновки 192

РОЗДІЛ V
РАДЯНСЬКИЙ ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944–1951). БУТИ ЧИ НЕ БУТИ… "АКАДЕМІЧНІЙ АРХЕОЛОГІЇ" У ЛЬВОВІ 193
Археологія у Львівському університеті 194
Львівський відділ Інституту археології АН УРСР: структура, працівники 195
Нова генерація радянських археологів 201
Польові дослідження науковців відділу археології 215
Висновки 236

КАТАЛОГ ГОЛОВНИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИКАРПАТТЯ ТА ВОЛИНІ 245
Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині першої половини XX ст.: стан дослідження 246

RESUME 323

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ 329

Archaeological activity during German occupation 191
Summary 192

CHAPTER V.
SOVIET POST-WAR PERIOD (1944–951). TO BE OR NOT TO BE … FOR "ACADEMIC ARCHAEOLOGY" IN LVIV 193
Archaeology in Lviv University 194
Department of Institute of archaeology of Academy of sciences of USSR: Structure, Workers 195
New generation of Soviet archaeologists 201
Field researches carried out by scientists from the Department of archaeology 215
Summary 236

CATALOGUE OF MAIN ARCHAEOLOGICAL SITES OF SUB-CARPATHIAN AND VOLHYNIAN AREAS 245
Archaeological sites of sub-carpathian and volhynian regions explored during the first half of XX century: state of research works 246

RESUME 323

LIST OF REFERENCES 329

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

АППВ, 1981, 1982, 1982А – Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині, Львів
АДЛУ – Археологічні дослідження Львівського університету. Львів
АО – Археологические открытия. Москва
АМ ЛНУ - Археологічний музей Львівського національного університету ім. І. Франка
АП УРСР – Археологічні пам'ятки УРСР. Київ
АСГЭ – Археологический сборник Государственного Эрмитажа. Ленинград
БКИЧП – Бюллетень Комиссии по изучению четвертичного периода. Москва
БМ – Британський музей
ВВКМ – Володимир-Волинський краєзнавчий музей
Вестник ЛГУ - Вестник Ленинградского государственного университета
ДАЛО – Державний архів Львівської області
ДАМ – Державний археологічний музей, Варшава
ДКМ – Дубнівський краєзнавчий музей
Др.КМ – Дрогобицький краєзнавчий музей
ЗКМ – Закарпатський краєзнавчий музей
ЗНМ – Заліщицький народний музей
ЗНТШ – Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Львів
ІА – Інститут археології Національної академії наук України
ІФКМ – Івано-Франківський краєзнавчий музей
ІІМК АН СРСР - Інститут історії матеріальної культури АН СРСР
ІСН – Інститут суспільних наук
ІУ НАН України – Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Національної академії наук України
КАМ – Краківський археологічний музей
КДІМ – Київський державний історичний музей
Кол.М – Коломийський музей
К-ПІМ – Кам'янець-Подільський історичний музей
Кр.КМ – Кременецький краєзнавчий музей
КСИА АН СССР – Краткие сообщения Института археологии АН СССР. Москва
КСИА АН УССР – Краткие сообщения Института археологии АН УССР. Киев
КСИИМК – Краткие сообщения Института истории материальной культуры АН СССР. Москва
ЛІМ – Львівський історичний музей
ЛКМ – Луцький краєзнавчий музей
ЛНУ – Львівський національний університет імені Івана Франка
МДАПВ – Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. Львів
МИА – Материалы и исследования по археологии СССР. Москва-Ленинград
НА ВА ІУ НАНУ – Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної академії наук України
НА ІУ НАН України – Науковий архів Інституту українознавства ім. Івана Крип'якевича Національної академії наук УкраїниНТШ – Наукове товариство ім. Т. Шевченка
ОКМ – Острозький краєзнавчий музей
Пінськ.КМ –Пінський краєзнавчий музей, Білорусія
ПМ – Познанський музей
РКМ – Рівненський краєзнавчий музей
СА – Советская археология. Москва
САИ – Свод археологических источников. Москва–Ленинград

ТКИЧП – Труды комиссии по изучению четвертичного периода. Москва
ТКМ – Тернопільський краєзнавчий музей
УІЖ – Український історичний журнал. Київ
ЦДІАУЛ – Центральний державний історичний архів України у Львові
ЧКМ – Чернівецький краєзнавчий музей
ЧОУТОПІК – Чернівецьке обласне українське товариство охорони пам'яток історії і культури

AAC – Acta Archeologica Carpatica. Kraków
AP – Archeologia Polski
AR – Archeologické Rozhledy
DAM - PMA, Państwowy Muzeum Archeologiczny. Warszawa
IKC – Ilustrowany Kurjer Codzienny
MA – Materiały Archeologiczne
MAAE – Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne. Kraków
MS – Materiały Starożytne. Warszawa
NAC - Narodowy Archiwum Cyfrowy
PA – Památky Archeologické. Praha
PAK – Panstwowy Archiwum w Krakowie
PE – Prèhistoire Europèenne. Paris
PMA - Państwowy Muzeum Archeologiczny
Prz. A – Przegląd Archeologiczny. Lwów, Poznań–Wrocław
SA – Slovenská Archeológia. Bratislava
SA DA IUS – scientific archive of the Department of archaeology of Institute of Ukrainian studies.
SALR – Scientific archive of Lviv region
SPAU – Sprawozdania Archeologiczne Polskiej Akademii Umiejętności. Kraków
WA – Wiadomości Archeologiczne. Warszawa
ZOW – Z Otchłani Wieków. Poznań–Warszawa
ZWAK – Zbiór Wiadomości do Antropologii Krajowej. Kraków

Історія це наука про людину, не будемо забувати про це. Наука про постійні зміни людських громад, про їх постійне і неминуче пристосування до нових умов існування – матеріальних, політичних, моральних, релігійних, інтелектуальних.
Люсьєн Февр
"Бои за историю". 1991, М., с. 36

Нелегка, а в багатьох аспектах і невдячна тема - історія наукових досліджень зовсім непомітної в буденному житті археології, та ще й в такому багатокультурному, різноконфесійному і національно неоднорідному конгломераті, як Львів у першій половині XX ст. Завдання дуже складне і відповідальне, враховуючи дві світові війни і чотири політичних режими (австрійський, польський, німецький, радянський), що залишили свій специфічний слід не лише в політиці, економіці і культурі, але й в душах (свідомості, менталітеті) мільйонів людей, які пройшли через цей "природний і соціальний добір" виживання і пристосування – психічної і моральної адаптації.

Відомий український історик та етнолог Степан Макарчук нарахував у цей півстолітній період аж вісім "*політичних влад: австрійську – до вересня 1914 р., російську – з вересня 1914 до червня 1915 р., австрійську – від червня 1915 до кінця жовтня 1918 р., українську – з 1 по 22 листопада 1918 р., польську – від листопада 1919 до вересня 1939 р., радянську – від вересня 1939 до червня 1941 р., німецько-фашистську – від червня 1941 до 27 липня 1944 р., ілюзорну кількаденну українську – після 30 червня 1941 р. в умовах реальної німецької, радянську – після липня 1944 р.*" [Макарчук, 2007, с. 445].

Ця півстолітня історія – не проста стратиграфія, в якій пошарово відклалися політичні і соціальні режими; це, скоріше, – "броунівський рух", в якому не помітно ні початку, ні краю. Народжені у кінці XIX ст. після пекла двох воєн (якщо залишилися живими) потрапили в морально-етичне пекло радянської системи повоєнного Львова, не зрозумілої і не сприйнятої ними. А народжені в 1920–1930-х роках? Чи можемо їхню юність і зрілість ділити на дорадянський чи довоєнний час, їхню наукову діяльність на "польську " і "українську", "радянську" ? Не просто усе це. Обов'язково щось буде пропущене, щось політично чи національно некоректне (не об'єктивне, не повне, просто "не так"). Обов'язково будуть незадоволені. Така правда…

Дуже важко і відповідально писати про минулі десятиліття, які ще не пройшли крізь "історичне сито" і залишаються в пам'яті багатьох живих учасників. Важко з кількох причин.

Перше – відсутність історичної перспективи бачення подій і явищ. У величезному клубку прожитого ще не викристалізувалось головне; значну роль відіграє допоміжне, другорядне, побічне, непевне.

Друге – присутність нинішнього політичного впливу (тиску) в оцінці тих недалеких фактів і подій. Сильно проявляється і сучасна заангажованість у трактуванні різноманітних явищ, у творчості багатьох тодішніх осіб. Іноді сьогоднішня оцінка є прямопротилежною тій, що давалася в радянські часи, але, в більшості, така ж політично забарвлена, як і тоді.

Третє – суб'єктивізм у поглядах на одні і ті ж явища. Ще й тепер особисті враження і почуття є головним аргументом "правильності" історичних фактів, особливо, серед творчої еліти: журналістів, письменників і загалом усіх "мемуаристів". Іноді творяться свідомо перекручені міфи, переважно такі ж банальні, як і в попередні часи. Отже, незначна часова дистанція спотворює об'єктивні події і загальну перспективу бачення.

Ми не прагнули дати повний аналіз усіх важливих подій, що відбулися упродовж першої половини XX століття на ниві археології. Ставилося завдання показати роль і місце львівської археології на прикладі життя і наукової твор-

чості відомих і малознаних науковців – особистостей, які були, з одного боку, творцями нової історії, а з другого – її матеріалом і жертвами. Були вбиті і покалічені під час воєн, зламані духом, і ті, що наклали на себе руки, але найбільше було жертв політичного терору.

Одразу ж зауважимо, що багато фактів залишаться невисвітленими, що, мабуть, і є закономірним. Практично неможливо згадати усіх осіб, які були причетні до творення "Львівської археологічної школи", усіх археологів – вихідців із сіл та містечок колишньої Східної Галичини. Залишаємо поза увагою і аналіз колосального масиву наукових розробок, багатьох розкопок, видань представників львівської археології (це справа окремого дослідження).

Ми вибрали основні постаті австрійських, українських, польських, російських вчених, які, на наш погляд, віддзеркалюють тогочасний стан в науці, освіті і громадській діяльності. З їхнього життя і творчості вибрані також лише окремі штрихи, епізоди, які менше знані в науковій літературі, а часом і зовсім невідомі. Цілісну картину кожного персонажу ще треба буде створити – в майбутньому. В роботі неоднаково відображена також діяльність різних науковців. Дослідження окремих вчених описані повніше і детальніше (наприклад, Ф. Вовка, Ю.Полянського, І.Старчука), інших - широкими мазками, узагальнено, що викликано, найперше, особистими зацікавленнями автора, а також наявністю опублікованих монографічних праць про творчість деяких дослідників (С. Круковського, В. Антонєвича, Я. Пастернака, Л. Козловського та ін.).

Зрозуміло, що однозначних трактувань багатьох складних питань минулого ми не зможемо запропонувати. Так само і однозначної оцінки розвитку археології в різні періоди першої половини XX ст. ми не отримаємо. Образно кажучи, "був час розкидання каміння", "був час збирання каміння", приходили злети і падіння, були періоди сміливих синтетичних узагальнень і часи занепаду творчого духу. Уже сам факт, що досліджуваний період позначився державно-політичним "пресингом" чотирьох режимів, ставить під сумнів єдине сприйняття і розуміння багатьох явищ та подій. За тими історичними епохами, які прийшлось пережити археологічній науці, можна виділити 4 головних періоди її розвитку:

АВСТРІЙСЬКИЙ (др. пол. XIX ст –1918 р.);
ПОЛЬСЬКИЙ (1918–1939 рр.);
РАДЯНСЬКИЙ (1939–1991 рр.);
УКРАЇНСЬКИЙ (1991 р. і донині).

Кожен з них має особливі, специфічні риси, як здобутки, так і прорахунками на тлі загальноісторичного процесу розвитку науки та освіти.

У цій книзі ми постаралися відтворити послідовну картину еволюції археологічних досліджень переважно в період після Першої світової війни, з 1918 року по 1951 рік – час утворення нової академічної структури у Львові – Інституту суспільних наук АН УРСР, відділ археології якого об'єднав майже усі наукові кадри Львова і став центром археологічного вивчення усіх західних областей України.

Першу половину XX ст. за суспільно-політичними режимами аналогічно поділяємо на періоди: *австрійський (до 1918 р.), польський (1918–1939), радянський довоєнний (1939–1941), німецький окупаційний (1941–1944) і радянський повоєнний (1944–1951).* Стосовно першого періоду – початку століття і І-ої світової війни, то цей час ми окреслюємо досить схематично, акцентуючи увагу на діяльності кількох провідних вчених цього часу (Ф. Вовк, М. Грушевський, І. Шараневич та ін.). Детальної характеристики ми не подаємо ще й тому, що за цією темою захищена кандидатська дисертація Наталі Булик, яка опублікувала серію праць про історію львівської археології у XIX–на поч. XX ст. [Булик, 2003, 2004, 2005, 2005а, 2006, 2008 та ін.].

Головну увагу у нашій роботі зосереджуємо на міжвоєнному періоді і на перших післявоєнних роках радянського правління, коли сформувалася уже нова "радянська" археологія. У міжвоєнний період наголос ставиться на протистоянні офіційної польської науки, зосередженої переважно в Університеті Яна Казимира, і, по-суті, громадської української археології, якою опікувалося Наукове товариство імені Шевченка. Однак це протистояння, на наш погляд, було зумовлене найперше суспільними

і політичними чинниками, а не потребами чи сутністю самих наукових досліджень. Навпаки, під час конкретних робіт над тими чи іншими проблемами археології, далекими від політики, спостерігаємо співпрацю, взаєморозуміння і взаємодопомогу вчених українського, російського, польського чи вірменського походження.

Ідея полягає в тезі, яку не раз цитовано в той же міжвоєнний період – **наука є поза- і наднаціональна, але вчений-дослідник повинен бути патріотом своєї країни, нації, народу.** Тому не можна звинувачувати ні польських, ні українських патріотів, які були представниками свого етносу чи своєї держави; потрібно знайти порозуміння і дати максимально об'єктивну оцінку подіям і людям у той складний і неоднозначний час.

Що ж являє собою історія археології? Це історія людей, наукових шкіл, товариств, закладів, осередків? Чи це історія проведених розкопок, написання статей і книг, створення музеїв, формування колекцій і фондів, організація семінарів, конференцій, з'їздів? Мабуть, історія – це усе разом, це просто історія досліджень. Існує загальноприйнята думка, що історія науки, це, перш за все, **історія ідей.** А останні "літають в повітрі" і відображають суспільно-історичний дух епохи. Отже, розвиток ідей тісно пов'язаний з конкретною добою і суспільно-економічним ладом. Виходячи з цієї тези, потрібно поставити й інші питання, наприклад, чому початок археології, як історичної дисципліни, основаної на вивченні матеріальних решток давноминулих епох, припадає на XIX століття – добу романтизму? Чому не раніше, скажімо, на середньовіччя, або ще раніше – на часи греко-римської цивілізації, адже це не мікробіологія чи термодинаміка, для яких потрібне відповідне технічне і наукове забезпечення. В археології дотепер головне знаряддя – лопата, яка споконвіків існувала в господарстві.

Відповідь на це запитання криється знову ж таки у суспільно-політичних та історичних аспектах розвитку людства. Лише на початку XIX ст. розпочався процес творення національних держав, процес формування сучасних націй і народів, які усвідомлювали свою самоідентичність і відмінність від інших за національною ознакою (у попередні епохи переважала релігійна і соціальна самоідентичність). З початком творення народів і держав з'являється необхідність пошуків власного етнічного коріння у власному національному ґрунті. Усе це спочатку знаходило вияв у романтичному залюбуванні руїнами замків і монастирів, могилами, склепами і курганами, городищами, пізніше – в колекціонуванні історичних раритетів. Якщо раніше, в дусі неокласицизму в аристократичних колах було модно і престижно мати колекції давньогрецького, римського чи китайського мистецтва, то з середини XIX ст., з розвитком капіталістичних відносин, починають формуватися колекції місцевої старовини. На передній план виступають буржуа зі своїми конкретними завданнями, прагненнями і вимогами. На зміну романтизму запроваджуються ідеї позитивізму, користі, доцільності, які вкорінюються у національно-державний ґрунт. Необхідність підтвердження свого права на землі, води, загалом ресурси конкретних територій вимагає історичного обґрунтування цивілізованими методами (а не лише силою, як раніше). Висувається історичне право етносу-народу на ті чи інші землі. Однак писемна історія (для багатьох народів дуже недавня) уже не задовольняє цих потреб – потрібна давніша, дописемна історія, яка основується на вивченні матеріальних решток давніх епох і цивілізацій, тобто – на археологічних джерелах. Саме розуміння того, що історію, минувшину можна побачити – реконструювати на основі наукового опису і аналізу речового матеріалу, з'являється пізно, в період позитивізму, коли наука охопила всі сфери суспільного і господарського життя людства.

Таким чином, процес накопичення археологічного джерельного матеріалу для доісторії чи протоісторії в Європі захопив майже ціле XIX ст. (не враховуючи попередніх століть). Він проходив у взаємозв'язку з осмисленням добутих матеріалів, аналізом і узагальненнями емпіричного характеру. В кінці XIX ст. сформувалася концепція трьох віків – кам'яного, бронзового і залізного, які в своєму розвитку пройшли усі

народи на усіх континентах. Кожен вік був поділений на низку дрібніших періодів, які в свою чергу складалися з основних структурних одиниць – археологічних культур.

Львів у цьому розвитку йшов у ногу з іншими великими містами Європи, в дусі і стилі епохи. В процесі колекціонування і наукового вивчення зібраних археологічних джерел виробилася чітка система послідовності і зміни давноминулих епох, які знайшли своє конкретне місце в хронологічній і територіальній позиції. За особливостями типологічних ознак матеріального світу речей було усвідомлено *закон, за яким кожен вік і культура на тій чи іншій території характеризується комплексом єдиних і неповторних пізніше рис*. Оці оригінальні неповторні **типи** кам'яних, бронзових, залізних, кістяних, керамічних та інших речей стали основними цеглинками, з яких збудована дописемна історія – археологія, яка вивчає людину і суспільство в основному з найдавніших давен до часу писемної історії, але іноді – до сьогоднішніх днів (тепер існує навіть археологія XX ст.).

Така схема розвитку археології, така її суть як науки, що викристалізувалася на початку XX ст. і утвердилася як одна із історичних дисциплін після Першої світової війни. А далі її специфіка повністю уже залежала від розвитку національних шкіл тієї чи іншої держави. Наприклад, французька доісторична школа найбільше зробила для вивчення палеоліту (стародавнього кам'яного віку), шведська – неоліту (нового кам'яного віку), німецька – бронзового і залізного віку і т.д. Зовсім інша ситуація виявилася у Львові і загалом у Східній Галичині. Тут нашарувалися національні інтереси двох народів, які претендували на ці землі – українців і поляків. Українців, як місцевої корінної, хоч колоніально-гнобленої нації, і поляків, – як прийшлої, але панівної і вкоріненої в місцеву основу нації. Саме ця особливість – роздвоєність і претензії двох народів на одну територію – і визначила специфіку археологічних досліджень у міжвоєнний період, коли Польща почала розбудову Другої Речі Посполитої.

Дещо інша картина постала після Другої світової війни, коли питання польських претензій на Східну Галичину і Львів було зняте силовим способом. Радянська археологія у 1944–1951 роках, керована з Києва і Москви, централізована на усіх державних рівнях, мала не стільки національні, скільки інтернаціональні позиції. Визріла ідея "слов'янщини", яка об'єднала майже усі країни соціалістичного табору в Європі.

Однак, не дивлячись на різні політичні режими і їхні заяви, на зміну урядів та партій, простежується все-таки головна закономірність – археологія у Львові завжди розвивалася в руслі загальноєвропейських ідей та концепцій. Впродовж усього XX ст. археологія чи доісторія у регіонально-історичному аспекті мала джерелознавчий накопичувальний характер – головна увага була зосереджена на відкритті і дослідженні все нових і нових пам'яток. Час від часу з'являлися узагальнюючі синтезуючі праці, які так чи інакше – лише розкладали матеріали і факти в "пакети" в межах культурно-хронологічної "полиці". Чітко і безмежно нудно. Археологія накопичувала і сортувала, сортувала і знову накопичувала, наклеюючи ярлики типів та підтипів, культур і локальних варіантів. Мабуть, так і мусила розвиватися молода, ще несформована наука, в якій майже кожна, ґрунтовно досліджена пам'ятка вносила суттєві корективи в культурно-історичні схеми. В землі завжди знаходилося щось свіже, нове, невідоме.

Очевидно, питання полягає не в кількості джерельного матеріалу (якого ніколи не буде достатньо), а в методології, системі підходів до пізнання і пояснення стародавнього минулого. Які проблеми ставилися у першій половині XX ст.? На 90 відсотків це історичні питання – відтворення чи реконструкція життя і діяльності наших далеких предків за допомогою наукових методів опису, аналізу і синтезу інформації, почерпнутої з решток матеріальної культури. Чи були ці завдання виконані? Зрозуміло, що ні. Чому? А тому що археологія не може підмінити і замінити історію; вона має в своєму розпорядженні лише СЛІДИ життя і діяльності, а часом – це сліди слідів, а не конкретні історичні події і явища. Крім того, у кожного археолога існує ще й суб'єктивне бачення цих слідів; це ще й рівень кваліфікації, система загальних знань та

інтелект науковця. Все разом, при не чітко визначеному і не загальновживаному понятійно-термінологічному апараті, привело до розмаїття думок, методів, класифікацій і типологій. Історичних реконструкцій так і не було запропоновано, тому що археологічні культури і їхні субкультури – це ще далеко не етноси і не історія.

І сьогодні джерелознавчо-описовий та суб'єктивний аспекти в археології домінують, що знову ж таки свідчить про рівень розвитку науки. Так що ж насправді є історією археології ? На наш погляд, кожну науку можна розглядати в ракурсі багатьох складових, але найперше – це люди, самі дослідники і творці науки, а потім – усе те, що залишається в результаті їхніх наукових розробок, що складає фундамент науки. В нашій роботі ми зробили акцент на людському і національному факторах, які найяскравіше показують історію і драму подій впродовж півстолітнього життя Львова. На тлі життя та діяльності особистостей, їхніх стосунків поміж собою, окреслено контури епохи – політики, суспільно-економічних і морально-етичних засад, національних, шовіністичних та інтернаціональних амбіцій.

Ми багато цитуємо, стараємося в оригіналі передати дух часу та колорит живої мови– неповторного галицького діалекту. Іноді вдаємося також до популярного і публіцистичного жанру, але в основі своїй ця робота – суто наукове дослідження, обґрунтоване і забезпечене великою бібліографією та науковим підходом до розгляду питань. В основу цієї праці покладено кілька статей автора у різних наукових виданнях, переважно в "Археологічних дослідженнях Львівського університету" та "Матеріалах і дослідженнях з археології Прикарпаття і Волині", в збірнику "Професор Леон Козловський", опублікованих впродовж останніх 10 років. Однак текст в значній мірі доповнений і перероблений, начинений новими документами та фотоматеріалами.

Представлено також каталог основних археологічних пам'яток Прикарпаття і Волині, відкритих і досліджених в період першої половини XX ст. Каталог є цінним довідниковим джерелом, забезпеченим бібліографічним апаратом, з якого можна почерпнути основну інформацію про пам'ятку. В ньому вперше подані справжні імена відкривачів-дослідників, які були заборонені в роки існування СРСР.

На завершення, хочу подякувати усім знайомим, рідним і колегам, які своїми дружніми зауваженнями і порадами сприяли вдосконаленню тексту книги. Насамперед, висловлюю щиру вдячність науковим співробітникам відділу археології Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України та працівникам кафедри археології Львівського національного університету імені Івана Франка, які висловили свої критичні думки та побажання.

Не можу залишити поза увагою окремих науковців, які допомогли вийти в світ цій монографії. Це, найперше, професор Лариса Іванівна Крушельницька, яка стала своєрідним духовним гуру "історії львівської археології" – власне її книги і розповіді, фото з її приватного архіву (які вона дозволила опублікувати) виявилися тим каталізатором, що спонукав автора взятися за цю нелегку тему. У розумінні багатьох складних питань історії львівської археології міжвоєнного періоду постійні поради та консультації надавали мені польські колеги, насамперед, Стефан Кароль Козловський, Яцек Лєх, Данута Пьотровська, Ян Махнік, Богуслав Ґедіґа, за що висловлюю їм щире спасибі.

Набір, технічне оформлення, редагування та форматування окремих розділів виконали Наталя Булик, Олена Томенюк, Яна Яковишина, Марія Войтович та Руслан Коропецький, яким також сердечно дякую.

Особлива вдячність моєму зятю Яремі Варецькому, який взяв на себе нелегку справу макетування та форматування книжки, і, врешті – моїй дружині Людмилі Булгаковій, яка була вірним помічником, оберегом і постійним натхненником цієї праці.

Позбудемося же назавжди нашого наївного реалізму... ніби можна пізнати факти самі по собі, так "як вони відбувалися". Ми бачимо і фізичну, і "історичну" реальність лише крізь форми власного духу
Люсьєн Февр
"Бои за историю". 1991, М., с. 49

РОЗДІЛ І

ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ. СТАРИЙ "ГАБСБУРЗЬКИЙ ЛЕМБЕРГ" І НОВА НАУКА АРХЕОЛОГІЯ

Культурне тло "Габсбурзького Львова" змальовано в багатьох історико-філософських, мистецьких, архітектурних і літературно-публіцистичних творах. Кожен з них відображає той чи інший аспект життя і функціонування величезного багатонаціонального організму. Характеризуючи епоху XIX ст., відомий сучасний історик Ярослав Грицак відзначає, що "*Чарівність Львова полягала у відсталості і провінційності Галичини... Львів був столицею Галичини, найбільшого краю Габсбурзької монархії – а значить найбільшим осідком чиновництва*" [Грицак, 2003, с. 2]. Додамо, що не тільки чиновництва, але й центром освіти, науки, культури, громадського життя, не враховуючи промисловості, господарства, транспорту, банківської та торгівельної системи.

Нас цікавить, насамперед, науково-просвітницький "праісторичний" чи археологічний сюжет уже на завершенні існування австрійського часу – на початку XX ст. Це був, мабуть, найдемократичніший, але й найскладніший період, що завершився вибухом Першої світової війни. В нашому контексті його можна окреслити як період остаточного визрівання і початкового розвитку археологічної науки. Саме він став тією основою, фундаментом, на якому розвинулася наука у другий період свого існування. В цей час відкрито і досліджено низку пам'яток, що дістали загальноєвропейське визнання – Збруцький ідол, Михалківські скарби, печера Вертеба, Кошилівці, Чехи-Висоцько, Пшеворськ, Галич, Теребовль та багато інших. Саме в цей період утворилися головні осередки археологічної науки та музейних збірок у Львові – Музей НТШ, Музей Дідушицьких, кафедра археології Львівського університету з Кабінетом доісторичних знахідок. Тоді археологічну школу творили надзвичайно талановиті особистості – Михайло Грушевський, Ісидор Шараневич, Хведір Вовк, Адам Кіркор, Готфрід Оссовський, Кароль Гадачек, Володимир Деметрикевич та інші. Власне ці дослідники виховали наступне сузір'я науковців, яке яскраво засвітилося по усій Європі.

Рис. 1. Будинок НТШ "Академічний" (З історії ...1997)
Fig. 1. Building of Shevchenko's scientific Society "Academic"

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

Головним опонентом в науковому, культурно-освітньому і пропагандистському аспектах до офіційної влади і науки було Наукове товариство імені Шевченка у Львові (далі НТШ). Воно найбільше зробило в справі розбудови української науки, найперше гуманітарних галузей – історії, етнографії, фольклористики, антропології, археології та ін. (рис. 1) Власне на зламі XIX і XX століть воно відіграло чи не найголовнішу роль у формуванні української еліти – того майже невидимого духовного прошарку нації, який вів за собою мільйони українців містечок і сіл Східної Галичини [Кубійович, 1991].

Найбільше значення для української спільноти Львова в археологічному плані мав Музей НТШ, який складався з кількох підрозділів: природничого, археологічного, мистецько-історичного, етнографічного, військових раритетів, церковних пам'яток тощо. Експонати до музею збиралися впродовж тривалого часу ще з кінця XIX ст. [Музей НТШ..., 1999].

Рис. 3. Іван Раковський (З історії ..., 1997)
Fig. 3. Ivan Rakovs'kyi

Рис. 2. Будинок НТШ (вул. Чарнецького, 24) (З історії ..., 1997)
Fig. 2. Building of Shevchenko's scientific Society (Charnetski street, 24)

Формально Музей НТШ був заснований у 1895 р., але фактично почав створюватися лише з 1900 р. [Грушевський, 1901]. Другий період формування музею розпочинається у 1907 р. [Мороз, 1998, с. 384], коли було взято постійного музейного працівника Богдана Януша, який розпочав впорядкування усіх збірок. У 1908 р. знову поступили експонати від Миколи Біляшівського з Києва, серед яких були і деякі палеолітичні речі зі знаменитого Мізина, що на Чернігівщині. В цьому ж році велика археологічна колекція подарована музеєві Л. Гамалією. У 1909 р. музей поповнився великою кількістю археологічних речей з Овруча, що на Волині (рис. 2).

У 1909 р. референтом з археології стає Іван Раковський (рис. 3), з етнографії – Осип Роздольський. В 1910 р. аплікантом до музею приймають Володимира Дорошенка, а в 1911 р. – емігранта з Росії Олексія Назаріїва (Будковенка), який до початку серпня 1914 р. був найкращим помічником І. Раковського. У травні 1914 р. аплікантом музею стає Володимир Гре-

беняк, молодий перспективний науковець, який впорядковував, описував, атрибутував багатотисячні фонди археології.

Треба відзначити, що НТШ завжди отримувало значну фінансову підтримку від Австрійського уряду, наприклад, в 1911 р. – 2 тис. корон на закупи експонатів до музею. У 1912 р. на пожертву київського інженера, мецената Василя Симиренка НТШ придбало будинок на вул. Чарнецького, 24 за 400 тис. рублів (Симиренко подарував 250 тис. рублів, решту коштів покрив уряд Австро-Угорщини). Сюди в 1912 р. перевезено музей, бібліотеку, канцелярію НТШ [Мороз, 1998, с. 286] (рис. 2). Сусідній будинок – Чарнецького, 26 уже був у власності НТШ.

1 серпня 1914 р. розпочалася Перша світова війна. Уже у вересні російські війська окупували Львів. Припинилася діяльність НТШ. В музеї конфісковано колекцію гуцульської зброї, двері опечатано. 16 лютого 1917 р. при НТШ організована Комісія з історії мистецтва, до якої поміж інших входили І. Крип'якевич, О. Назаріїв, Б. Барвінський, К. Студинський і Б. Януш.

1 листопада 1918 р. вибухнула українсько-польська війна, а уже 21 листопада поляки повністю заволоділи Львовом. Припинилася діяльність усіх українських установ та НТШ.

КОРИФЕЇ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ НА ЗЛАМІ СТОЛІТЬ – ІСИДОР ШАРАНЕВИЧ ТА МИХАЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

Наприкінці XIX ст. найвідомішими постатями львівської української археології були, безумовно, Ісидор Шараневич (1829–1901) і Михайло Грушевський (1866–1934). Цікавився археологією і навіть написав спеціальну працю у цій галузі фундатор львівської історичної школи, професор кафедри загальної історії К. Ліске [Liske, 1873, s. 294–300; Білас, 2004]. Однак його, як і Івана Франка (хоч останній мав також певні заслуги перед археологією) [Крушельницька 1998, с. 101–102], зачисляти до когорти археологів не має потреби [Берест, 2006]. Це були багатогранні особистості, особливо в гуманітарному спектрі наук, у кожній з яких вони проявили себе в тій чи іншій мірі.

І. Шараневич у 1873–1892 рр. очолював кафедру австрійської історії у Львівському університеті (рис. 4) [Encyclopedia…, 2011, с. 120]. Був людиною широко освіченою, інтелектуальною, займався вивченням краєзнавства, історії, археології, етнології, багато популяризував свої знання [Бандрівський, 1992, 1998, с. 95–97; Пастернак, 1929б; Білас, 2002, с. 152–155]. Він був почесним професором Київського університету, дійсним членом Цісарсько-королівської академії в Кракові, сеньйором Ставропігійського Інституту у Львові [Бандрівський, 1998, с. 95–97; Ваврик, 1923, с. 83–85]. За його участю у 1887 р. відкрився музей Ставропігійського Інституту, у якому представлено велику збірку археологічних колекцій. Був активним організатором Археологічного з'їзду, що відбувся у Львові 9–11 вересня 1885 р. [Ossowski, 1885]. У 1888 р. організовується ще одна археологічна виставка при Ставропігійському Інституті, сформована практично на базі матеріалів І. Шараневича з розкопок і зборів в околицях Галича-Крилоса [Грушевський, 1895, с. 11–12; 1895а, т. VII].

Головним досягненням його археологічної діяльності і якоюсь мірою його лебединою піснею став один з найбагатших могильників висоцької культури в с. Чехи на Брідщині (Львівська область), поховання якого Ісидор розкопував у 1895–1897 рр. Відкривачем цієї визначної пам'ятки можна вважати жителя с. Чехи А. Краєвського, який повідомив І. Шараневича, тодішнього державного консерватора пам'яток старовини Східної Галичини про знахідки могил на своєму городі [Бандрівський, 1998]. Про археологічну діяльність Шараневича написані спеціальні розвідки [Булик, 2009], тому не будемо зупинятися на цьому детально.

Одночасно у тому ж 1895 р. неподалік від розкопу І. Шараневича досліджує могильник у Чехах і М. Грушевський, який одразу ж публікує результати своїх розкопок [Грушевський, 1895а, 1895б]. Цікаво було би дослідити стосунки 30-літнього енергійного М. Грушевського – голови НТШ та 65-літнього І. Шараневича у цей період їхньої спільної роботи в університеті, а також спільних досліджень у Чехах. Їхні контакти, як і стосунки М. Грушевського з Ф. Вовком,

були неоднозначними [Франко, 1994]. Згадаймо, що у 1894 р. М. Грушевський обійняв посаду звичайного професора кафедри загальної історії Львівського університету (рис. 5).

Існує думка, що "*...тут ми зіткнулися із рідкісним у науці випадком, коли першовідкривачами археологічної культури (в даному разі висоцької) стало відразу двоє осіб: Михайло Грушевський та Ісидор Шараневич*" [Бандрівський, 1998, с. 96]. Першість відкриття (якщо не враховувати повідомлення А. Краєвського), на наш погляд, усе-таки належить І. Шараневичу. Думається, що науковий авторитет М. Грушевського абсолютно не зменшиться без його першості відкриття могильника в Чехах.

У науковій літературі можна помітити деяку розбіжність щодо року відкриття могильника у Чехах-Висоцьку. Наприклад, деякі дослідники [Павлів, 1990, с. 82–83; Петегирич, Павлів, 1991, с. 412–426; Бандрівський, 1994, с. 43–49; Бандрівський та ін., 1998, с. 6; Білас, 2004, с. 6] писали про 1894 рік, як рік відкриття і початок роботи М. Грушевського у Чехах. Проте, мабуть, лише дата 1895 р. є істиною, оскільки базується

Рис. 5. Михайло Грушевський
Fig. 5. Mykhailo Hrushevs'kyi

на повідомленні в газеті "Діло" - "Археологічні нахідки в с. Чехах повіта бродського". 1895, № 181 [Бандрівський, 1998а, с. 97], де вперше описуються умови відкриття і результати початкових досліджень [Бандрівський, 2004, с. 609].

Рис. 4. Ісидор Шараневич (НА ВА ІУ)
Fig. 4. Isidor Sharanevych (SA DA IUS)

Вклад М. Грушевського в археологію Східної Галичини як голови НТШ і як викладача кафедри загальної історії та керівника наукового семінару при кафедрі (1894–1914) в університеті важко переоцінити [Крип'якевич, 1991; 2001; Петегирич, Павлів, 1993, с. 112–126], однак М. Грушевський залишився вірним своїй головній музі – історії [Грушевський, 1898а, 1898б, 1899а, 1899б]. Треба дослідити роль М. Грушевського як ланки зв'язку поміж східноукраїнською та західноукраїнською галицькою наукою і, зокрема, археологією, адже саме завдяки Грушевському відкрились "широкі двері" контактів і прямого обміну археологічними збірками та науковою літературою двох частин України, розділених кордоном.

Ще одним науковцем від НТШ був Йосип Пеленський (18791–957) – історик, археолог і мистецтвознавець (рис. 6). Народився в с. Ко-

марно Львівської області у селянській сім'ї. Закінчив українську Академічну гімназію у 1902 р., навчався в Академії мистецтв у Кракові, де вивчав стародавнє мистецтво [Старчук, 2005]. В 1907 р. захистив докторську дисертацію з філософії на тему: "Античні та старохристиянські базиліки" (керівник Маріян Соколовський). Ще у 1908 р. брав участь у розкопках Десятинної церкви у Києві, учасник Всеросійського археологічного з'їзду в Чернігові (1908 р.). В 1909–1912 рр. проводив самостійні археологічні дослідження церкви св. Пантелеймона біля Галича, веде пошуки решток Успенського собору в Крилосі, пише низку праць з проблем стародавнього Галича [Лукомський, Романюк, 2002]. До речі, під час досліджень в Крилосі в 1911 р. Й. Пеленський заклав розкоп майже поруч з фундаментами Успенського собору і лише випадково він не натрапив на них. В 1913 р. підготував наукову працю "Костел святого Станіслава коло Галича".

В 1909–1914 роках Й. Пеленський – доцент кафедри історії мистецтва Київського університету; у 1918–1920 рр. – професор Українського університету в Кам'янці-Подільському. У 1917 р. він став дійсним членом НТШ. Читав лекції з історії студентам під час діяльності Українського таємного університету у Львові, потім був учителем гімназії у м. Ряшеві (сучасному Жешові, PII) та в Комарно [Лильо, 2000, с. 242]. В міжвоєнний період займався мистецтвознавчою та історичною дослідницькою діяльністю, тісно співробітничав з членами НТШ [Pelenski, 1907, s. 289–303, 401–411, 498–515; 1914; Пеленський, 1909, с. 159–160].

Рис. 6. Йосип Пеленський (Лукомський, Романюк, 2002)
Fig. 6. Josyp Pelens'kyi

Після війни (з червня 1945 р.) працює науковим співробітником Львівського відділу археології Інституту археології АН УРСР, потім у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР (1951–1952 роки), з 1949 р. – кандидат історичних наук [Інститут українознавства..., 2001, с. 276]. Про Й. Пеленського ми ще будемо писати при аналізі діяльності відділу археології у перші повоєнні роки. В цей же час молодий і завзятий Йосип займається і стародавнім мистецтвом, і археологією, і історією, і етнологією, і архітектурою, розпорошуючи таким чином свій талант і здібності.

ВАДИМ ЩЕРБАКІВСЬКИЙ ТА ІЛАРІОН СВЄНЦІЦЬКИЙ

Один із найстаріших професійних українських археологів, який також був пов'язаний зі Львовом і з НТШ, Вадим Щербаківський – широко знаний і шанований за кордоном вчений-енциклопедист (рис. 7). Народився в с. Шпичинці на Київщині (тепер – Ружинського району Житомирської області). В 1895 р. поступає на математичний факультет Петербурзького університету, у 1897 р. – переводиться до Московського університету, під час навчання в якому його арештовано (1898) за політичну діяльність і вислано у рідне село. Навчання продовжив лише у 1901 р. уже в Київському університеті, де слухав лекції Г. Павлуцького, В. Антоновича, В. Хвойки і отримав повноцінні археологічні знання. На запрошення митрополита Андрея Шептицького приїздить до Львова і живе тут з 1907 по 1910 р., працюючи в Національному музеї разом із Іларіоном Свєнціцьким. Вів наукове етнографічне вивчення Буковини, Галичини, Карпатської України – фотографував і описував старовинні дерев'яні церкви, досліджував по-

ходження і розвиток української церковної архітектури.

Як результат цієї праці у 1913 р. вийшов у світ перший том серії "Українське мистецтво" [L'Art d'Ukraine, 1913, Київ–Львів], оформлений родичем Щербаківських – відомим художником Василем Кричевським [Шкромида, Пекарська, 1998, с. 644]. Крім того, у Львові він навчався у реставраційній майстерні, співпрацював з науковцями НТШ.

З 1912 р. працював в Полтавському музеї, в якому широко займався археологічною діяльністю. Він прилучився до врятування знаменитого Перещепинського скарбу (7–8 ст. н. е), провів розкопки в ур. Мечеть Кобиляцького повіту, розкопки скіфських курганів неподалік від Лубен. Влітку 1913 р. дослідив 21 курган скіфо-сарматської доби і 5 поховань давньоруського часу в Переяславському повіті та ін. Особливо велике значення мали розкопки палеолітичної стояки Гінці в 1914–1915 роках, яка є першою палеолітичною стоянкою в Україні, відкритою Ф. Камінським ще в 1871 р. [Крушельницька, 1998, с. 640]. В 1919 р. в "Українських наукових записках" опублікував результати цих досліджень. І лише в 1947 р. в еміграції в Мюхені вийде книга "Кам'яна доба в Україні ", яку Михайло Міллер оцінив як епохальну. Взагалі-то, починаючи з 1924 р. і до кінця життя, Вадим Щербаківський змушений був провести в еміграції (у 1927 р. його рідний брат Данило – на той час заступник президента ВУАН, зацькований новим радянським режимом, кинувся з мосту в Дніпро; двічі арештовували Василя Кричевського, який сидів навіть у камері смертників).

Рис. 7. Вадим Щербаківський
Fig. 7. Vadym Scherbakivs'kyi

20 років – з 1924 по 1944 р. – Вадим Щербаківський живе у Празі, керує кафедрою в Українському Вільному Університеті, у якому в той час зібралося чимало української інтелігенції, змушеної емігрувати за свої політичні погляди. *"Відомий в еміграції український вчений-археолог Ярослав Пастернак згадував, як йому довелося разом із В. Щербаківським брати участь у двох міжнародних з'їздах по історії та філософії релігії – у 1929 р. у Лунді (Швеція) та в 1935 р. в Брюсселі. Він був вражений, як легко В. Щербаківський знаходив спільну мову з іноземними вченими і обговорював різні фахові питання"* [Шкромида, Пекарська, 1998, с. 645].

Працюючи в Празі, Вадим у 1939 р. одночасно був керівником кафедри преісторії Української Могилянсько-Мазепинської Академії у Львові, був дійсним членом НТШ. Усе своє життя цікавився феноменом трипільської культури, зокрема, її мальованим орнаментом (вивчав різні колекції трипільських пам'яток в музеях Європи, особливо з Більче-Золотого). Саме він привив любов до цього предмету своїм учням: Левку Чикаленку та Олегу Кандибі (пізніше відомим європейським вченим). Під час війни опублікував працю "До питання про так звані точки трипільської культури" (1942 р.). Був ректором Українського Вільного Університету в Мюнхені в 1945–1951 роках, після чого виїхав до Лондона і жив там уже до смерті. Вадим Щербаківський є одним з найяскравіших представників археології, культури, мистецтва і загалом морально-етичного образу українця за кордоном. Власне такі люди творили авторитет українства в Європі.

Згадуваний вище Іларіон Свєнціцький (1876–1956) – засновник львівської мовознавчо-славістичної науки – був однолітком Вадима Щербаківського (і прожив так само 80 років), народився в Буську, закінчив фізико-математичний факультет Львівського університету, а потім продовжив навчання у Петербурзі на історико-філологічному факультеті та в Археологічному інституті (рис. 8). З 1901 р. в Народному Домі опрацьовував археологічні та історико-мистецькі збірки о. Антона Петрушевича; з 1905 р. впорядковував приватну збірку митрополита Андрея Шептицького, що стала основою Церковного музею у Львові (з 1939 р. – Львівський музей українського мистецтва, з 1991 р. – Національний музей). Отже, І. Свєнціцький фактично з 1908 по 1952 р. – директор Національного музею у Львові [Котлобулатова, 2006] і на період 1907–1910 років, коли у Львові працював В. Щербаківський, Іларіон уже був керівником цього закладу. І. Свєнціцький не належав до професійних археологів, але як організатор музейного закладу [Свєнціцький, 1908, 1912, 1920, 1938], в якому знаходилися збірки археології, був прямо причетний до цієї науки і мав доброзичливі зв'язки з багатьма археологами. Це власне він прийняв на роботу молодого студента Ярослава Пастернака і був його першим наставником та учителем у Львові. В 1944 р. І. Свєнціцький став завідувачем Львівського відділу Інституту мовознавства, який у 1951 р. влився до новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР у Львові (разом із аналогічними відділами історії, археології, економіки). Таким чином, і в післявоєнний час Іларіон Свєнціцький співпрацював з археологами в стінах того ж самого інституту – в колишньому приміщенні НТШ.

Рис. 8. Іларіон Свєнціцький (Котлобулатова, 2006)
Fig. 8. Ilarion Svencic'kyi

ВОЛОДИМИР ГРЕБЕНЯК І ВОЛОДИМИР АНТОНЄВИЧ – МОЛОДІ ПРЕДСТАВНИКИ НОВОЇ НАУКИ

Дружні стосунки ще з часів навчання в університеті до І-ої світової війни склалися між поляком вірменського походження Володимиром Антонєвич ем та українцем Володимиром Гребеняком [Романюк, 2007, с. 716–725]. Про В. Антонєвича львівського періоду навчання і творчості яскраво написав Стефан Козловський, зокрема, про його ставлення до учителя [С.Козловський, 2006, с. 89–96]. Майже однолітки – В. Гребеняк 1892, а В. Антонєвич 1893 року народження (рис. 9), училися в університеті в один і той же час. В. Гребеняк записався на філософський факультет в 1911 р., В. Антонєвич – восени 1912 р. [Pilecki, 1970]. Обидва вчащали на виклади з філософії та психології до львівської академічної зірки – Казимира Твардовського, на географію і картографію – до славетного Еугеніуша Ромера, на історію – до відомого Людвіка Фінкеля і гордість львівської української науки – Михайла Грушевського, ну і звісно – до Кароля Гадачека, як єдиного дипломованого професора преісторії. Ще одним спільним авторитетом і, мабуть, також учителем обох юнаків був новоспечений завідувач кафедри антропології та етнографії, професор Ян Чекановський.

Обидва дебютували як краєзнавці в періодичних виданнях тодішнього Львова. Тільки В. Антонєвич – у польських часописах "Gazeta

Lwowska", "Ziemia", "Nasza Turystyka" (у 1912 р. мав уже 5 публікацій), а В. Гребеняк – в україномовній газеті "Діло" [Романюк. 2007, с. 116], а пізніше – у виданнях НТШ [Гребеняк 1913, 1913а, 1913б, 1914, 1915]. Відомо, що В. Гребеняк в цей час дружив і зі своїм ровесником Ярославом Пастернаком. Ян Чекановський опублікував фото 1913 р. – першого року існування антропологічного семінару у Львівському університеті [Czekanowski, 1956, s. 3] (єдине фото В. Гребеняка - рис. 10, верхній ряд, четвертий зліва). Одначе на цім фото відсутній В. Антонєвич, який власне у літньому семестрі 1913/1914 навчального року покинув Львів і перебрався до Кракова.

Про спільні зацікавлення і довголітню дружбу цих молодих людей свідчить листування, фрагменти якого наводить Тарас Романюк. З початком Першої світової війни В. Гребеняк – на фронті, у квітні 1915 р. його призначено до новоствореного у Відні марш-батальйону 19-го полку крайової оборони. В. Гребеняк тішив себе

Рис. 9. Володимир Антонєвич – гімназист у Львові (Kozlowski S., 2009)
Fig. 9. Włodzimierz Antoniewycz – student of gymnasium in Lviv

надією на скоре повернення до Львова. "Перед походом в Карпати він дуже хотів зустрітися з своїм студентським колегою, аби залишити йому фотографії, листи, "жовнірські пожитки". У травні 1915 р. полк відправився залізницею до Будапешта: в дорозі хлопці грають, співають і танцюють – "*pod wpływem otoczenia stałem sie również optymistą*" (під впливом оточення також став оптимістом) – писав В.Гребеняк" [за Романюк, 2007, с. 725]. 7 червня 1915 р. в бою біля с. Слобідка Калуського району на Івано-Франківщині Володимир Гребеняк загинув [Томашівський, 1915].

В. Антонєвич не міг повернутися до Львова, зайнятого російськими військами, і продовжити там навчання, оскільки сам вступив до війська, був тяжко поранений, лікувався у різних госпіталях Праги, Відня, Кракова, Парижа, відвідуючи одночасно місцеві університети. Слухав лекції знаменитих М. Хоернеса, О. Менгіна, Л. Нідерле, В. Деметрикевича [Grzybowski, 1975]. У 1918 р. захистив докторську дисертацію у Кракові ("Значення бурштину в передісторії Європи"), але назавжди перебрався до Варшави [Konopka, 1973, s. 320–321; Jażdżewski, 1976, s. 345–350]. У 1920 р. габілітувався у Познані, дуже короткий час працював доцентом археології Познаньського університету. З цього ж року розпочинає працю у Варшавському університеті. З 1924 р. – професор надзвичайний і завідувач кафедрою археології; з 1928 – професор звичайний і декан гуманістичного факультету (1934–1936), ректор Варшавського університету (1936–1939). Одночасно в 1925–1934 роках викладав в університеті Вільно [Kozłowski S., 1993, 1993а, 2009].

Стефан Козловський пише, що В. Антонєвич мав великі шанси у К. Гадачека повторити помилки старших колег – Б. Януша і В. Гребеняка. Малася на увазі велика духовна залежність від професора [С. Козловський, 2006, с.94], однак справжні причини "помилок" Б. Януша чи трагедії В. Гребеняка зовсім не пов'язані з Гадачеком. Б. Януш так і не здав на "матуру" – атестат про закінчення середнього навчального закладу, тому і не міг офіційно вступити до університету, що, зрештою, понівечило усю його

подальшу кар'єру. Володимир Гребеняк же був на поч. XX ст. у Галичині, безперечно, найталановитішим молодим українським археологом (і не тільки археологом), який прославив би науку і Львів незалежно від постаті К. Гадачека.

Зберігся лист В. Антонєвича до В. Деметрикевича з Санербургу під Віднем (де Антонєвич був ранений під час Першої світової війни). Цитуємо за копією, наданою Стефаном Каролем Козловським, який відшукав цей лист в архіві Археологічного музею в Кракові (за що висловлюємо щиру подяку С. К. Козловському): *"Загинув під Галичем 1915 р. Володимир Гребеняк зі Львова, археолог, праці якого, що власне зараз друкуються (знаю їх лише в рукописах) поставлять його в ряд молодих, дуже здібних дослідників – синтетиків. Страта невимовна! Вибрав він собі як поле досліджень і вивчення Україну і один з небагатьох орієнтувався в майже безмежній, але в висновках такій цікавій, російській літературі. Найцікавіша його праця опублікована безпосередньо перед війною "Наслідки впливів скитської культури на цивілізацію Наддністрянщини ". Наука стратила в покійному Гребеняку дуже доброго працівника, я ж – сердечного приятеля".*

ПОЧАТОК НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЯРОСЛАВА ПАСТЕРНАКА

Ярослав Пастернак (1892–1969) – один із найвидатніших археологів України у міжвоєнний період і після війни. У 1910–1914 рр. навчався у Львівському університеті, в 1922–1925 рр. – у Празькому університеті, спеціалізуючись з "доісторичної археології" [Дольницький, 1962, с. 3-6; Петегирич та ін., 1993, с. 7; Филипчук, 2000, с. 142]. Я. Пастернак тісно пов'язаний із Львівським університетом не лише студентським навчанням і антропологічними курсами у Я. Чекановського [Czekanowski, 1956], але й безпосереднім керівництвом кафедрою археології у 1939–1941 рр. Доля вченого склалася так, що у повоєнний період він змушений був жити за кордоном, далеко від Батьківщини, але він завжди залишався патріотом і глибоким спеціалістом з археології України, що може доводити перше узагальнююче видання солідної праці "Археологія України", виданої у Торонто в 1961 р. [Пастернак, 1961]. Зауважимо, що подібне трьохтомне видання у Києві вийшло лише в 1971 р. [Археологія Української РСР. К., 1971, т. 1–3].

Мабуть, неможливо різко відділити дослідження в австрійський період і його продовження у польський період. Багато науковців почали формуватися власне в час перед і у період Першої світової війни (рис. 10), потім продовжили свою роботу уже в інших суспільно-політичних умовах. Для одних ці умови стали нестерпними, а для інших це був дуже сприятливий клімат.

Народився Ярослав Пастернак 2 січня 1892 р. у м. Хирові (що майже в Карпатах) на Львівщині, у родині священика. Дитинство пройшло у с. Тростянець на Яворівщині. Закінчив Українську класичну гімназію у Перемишлі в 1910 р. Подав документи на філософський факультет Львівського університету, де навчався до початку Першої світової війни (рис. 10, верхній ряд, другий справа) . Під час студій познайомився з секретарем НТШ, відомим етнографом Володимиром Гнатюком, дещо пізніше – з директором Національного музею у Львові Іларіоном Свенціцьким (1912 р.), які у його молодому віці відіграли провідну роль у формуванні і становленні саме як українського науковця [Коваль, 1999, с. 17]. Не менше значення для студента Ярослава мав авторитет заві-дувача кафедри антропології молодого професора поляка Яна Чекановського. Власне під його впливом Пастернак збирався посвятити своє життя антропології. Під час польової практики проводить антропометричні дослідження селян Жовківщини, що пізніше, уже після війни, оформилося у спеціальну наукову публікацію [Пастернак, 1919]. Так само з антропологічним завданням – дослідження черепів культури мальованої кераміки – відбулася експедиція у печеру "Вертеба" поблизу Більче-Золотого Борщівського повіту, що була організована Я. Чекановським у 1914 р. (разом з ним брав участь і його студентський товариш Володимир Гребеняк, який також студіював антропологію в університеті).

У 1913 р. розпочинається його праця в Національному музеї (ведення інвентарних книг).

У цьому ж році відбувається знайомство з митрополитом Андреєм Шептицьким, яке пізніше переросло у тісну співпрацю на ниві праісторії.

Перша світова війна внесла суттєві корективи у плани молодого дослідника. Одразу по завершенні студій у 1914 р. він примусово одягнув мундир солдата австрійського війська (41-й піхотний полк). Воював на італійському фронті. Зазнав тяжкого поранення над річкою Сожа, довго лікувався у моравському місті Брні. Наприкінці 1917 р. повернувся до Львова, відновив свою працю у Національному музеї, однак у 1918 р. знову потрапив до армії (уже як австрійський офіцер) і опинився під Катеринославом на Дніпрі. У цьому ж році – знову у Львові.

Після початку українсько-польської війни записується добровольцем до Української Галицької Армії і в січні 1919 р. бере участь у боях за місто Жовкву. Далі – поразка і відступ аж до Дніпра. Знову похід на захід – до Збруча, Дністра і на Закарпаття, де його стрілецька бригада була інтернована чехами. Деякий час утримувалися у м. Ліберті, потім у Йозефові. Тут він серйозно вивчає історію, археологію та музейну справу і врешті у 1922 р. переїздить до Праги і вступає до університету на курси до славетного Любора Нідерле. Отже, 8 років молодого активного життя відібрало лихоліття війни і повоєнного неспокою. Врешті наступив час для "великої науки" [Коваль, 1999, с. 18–20]. У Празі він проводить археологічні розкопки, пише багато важливих наукових статей і уже в 1925 р. захищає докторську працю "Руські Карпати в археології" [Pasternak, 1925], що у 1928 р. виходить монографією [Pasternak, 1928]. У 1925–1928 роках веде цікаві розкопки на середньовічному городищі "Градчани" у Празі (рис. 11). Відкриваються солідні перспективи наукової кар'єри

Рис. 10. Перша річниця кафедри антропології Львівського університету в 1914 р. Стоять зліва направо: Б. Гнатевич, С. Камоцький, М. Гембарович, В. Гребеняк, С. Кара, Б. Гловацький, А. Прухнік, Я. Пастернак, Й. П'ятковський; сидять зліва направо: О. Паливодзянка, М. Пепесівка, Я. Чекановський, Ф. Унгарфельдівна, Я. Мидлярський (Czekanowski, 1956)

Fig. 10. First anniversary of the Chair of anthropology of L'viv University in 1914. Stand from left to right: B. Hnatewich, S. Kamocki, M. Gembarowicz, B. Hrebeniak, S. Kara, B. Glowacki, A. Pruchnik, J. Pasternak, J. Piatkowski; sit from left to right: O. Palywodzianka, M. Pepesiwka, J. Czekanowski, F. Ungarfel'divna, J. Mydlarski

в Чехії, але дослідник сумує за рідним краєм, за Львовом і родиною. Тому, не дивлячись на гірші умови наукової діяльності у польському Львові, Ярослав Пастернак вирішує повернутися додому.

АРХЕОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Зрозуміло, що на львівську університетську науку в австрійський період впливало багато чинників. В цей час започатковано різні напрями досліджень, що знайшли подальший розвиток у наступний польський період. Безперечно, що студенти і викладачі університету були широко поінформовані про відкриття і розкопки А. Кіркора у 1876 р. (разом із С. Козібродським) та Г. Оссовського у 1890 р. печери Вертеба на Борщівщині [Сохацький, 1992; 1993, с. 4–7; 2001; 2003, с. 45–59]. У 1898–1904 рр. та у 1907 р. тут продовжив дослідження В. Деметрикевич, що викликало справжню сенсацію у наукових колах Галичини [Janusz, 1919]. Те ж саме можна сказати і про відкриття золотих скарбів у Михалкові, опублікованих В. Пшибиславським [Przybysławski, 1890, s. 31–43; 1906], чи про розкопки І. Коперницького поселень трипільської культури, городищ і могильників давньоруського часу в с. Городниця на Городенківщині [Kopernicki, Przybysławski, 1884, s. 24–27].

Знані були й інші дослідження пам'яток археології (і теоретичні розробки) професора Ягеллонського університету, корифея польської археологічної науки Володимира Деметрикевича (рис. 12).

Володимир Деметрикевич (1859–1937) – одна з найвизначніших постатей польської преісторії на початку XX ст. – фактично він був креатором (творцем) сучасної археології як наукової дисципліни. Навчався в Ягеллонському (право та історія мистецтва, 1878–1887) та Віденському (преісторія, 1890–1891) університетах. З 1902 року – доцент, з 1907 – титулярний, а з 1919 – надзвичайний професор і керівник кафедри преісторії Ягеллонського університету (з 1921 року – професор звичайний і директор Інституту преісторії). З 1903 р. – член-кориспондент, а з 1930 р. – дійсний член Академії науки і мисте-

Рис. 11. Учасники семінару Любора Нідерле в Карловому університеті в Празі. Зліва направо: Ян Філіп, Ян Вауск (?), Ярослав Пастернак, Міоград Хрбіч, Ярослав Бьом (Петегирич та ін., 1993; Коваль, 1999)
Fig. 11. Participants of the Lubor Niderle's seminar at Charles University in Prague. From left to right: Jan Philip, Jan Wausk (?), Jaroslav Pasternak, Miograd Hrbich, Jaroslav B hm

цтва в Кракові; з 1921 р. – керівник Археологічного музею Академії.

Дуже багато зробив в питаннях консерваторства пам'яток археології, музеєзнавства і дослідження доби палеоліту, неоліту, лужицької культури, латенського періоду Малопольщі. В 1896–1919 роках редагував *"Materiały Antropologiczno-Archeologiczne i Etnograficzne AU w Krakowie"*.

Досить яскраву характеристику професора подає його найкращий учень Юзеф Костжевський. *"Професор Деметрикевич був першим фаховим преісториком Польщі і мав теж першу кафедру з цього предмету. Виховав гроно учнів, до яких належали Юзеф Журовський, Рудольф Ямка, Стефан Носек, Тадеуш Рейман, Габріель Ленцик, Міхал Древко, а в певній мірі також Леон Козловський, Роман Якимович, Володимир Антонєвич і автор цих слів"* [Kostrzewski, 1970, s. 59]. Як представник нової науки, що виборювала статус окремої наукової дисципліни, В. Деметрикевич вів постійну боротьбу серед колег, перш за все з представником класичної археології проф. Пьотром Беньковським. При його темпераменті ті "бої" відбувалися в досить гострій формі [Kostrzewski, 1970, s. 62].

Проф. Деметрикевич був старим кавалером (холостяком) з деякими дивацтвами. Коли його щось гнівало, то "гримів" так, що можна було хвилюватися за слухачів, яким полопають слухові перетинки у вухах. Відомою і популярною була його скарга на возного (їздового) – що *"возний мою бабу дишлом штрикає"*. А мова йшла про кам'яну фігуру з українських степів, що стояла в сінях Академії науки і мистецтва (PAU) в Кракові, яку возний колись за неуважності зачепив дишлом воза.

Недоброзичливці і студенти називали проф. В. Деметрикевича "Demedrodont fossilis", що влучно відповідало його становищу в Ягеллонському університеті. На думку Ю. Костжевського, лекції його відбувалися досить примітивно, оскільки він не використовував модних тоді скляних прозірок (слайдів), а користувався єдино *"ілюстраціями з книжок, які курсували серед слухачів, відкриті на тих сторінках, де були графічні зображення, що пояснювали слова викладача. Звичайно, поки книжка доходила до останнього слухача, професор оповідав уже про щось інше і давав у перший ряд чергову іншу книжку"* [Kostrzewski, 1970, s. 60–61]. Коли ж були замовлені спеціально для лекцій в університетах підібрані до курсів прозірки, то В. Деметрикевич наказав замкнути їх у шафі, *"щоби не побилися від використання"*, і далі вів лекції за допомогою своїх книжок.

За основним фахом він був правником, потім закінчив студії з історії мистецтва, а уже насамкінець – преісторію. Юридична освіта навчила його обережності, тому писав він небагато, але уже те, що написав, має вартість і наукове значення дотепер. *"Був директором Археологічного музею Академії Умєєнтності і був такий обережний, що до шаф з експонатами не допускав навіть музейних працівників"* [Kostrzewski, 1970, s. 62].

І, навпаки, рівень викладання в Берліні, в проф. Густава Косінни, де слухав лекції Ю. Костжевський, *"був не до порівняння значно вищим, а самі лекції краще засвоювалися, ніж в Кракові, тому що Косінна користавався прозірками, які міг оглядати цілий зал слухачів. Після передісторичного семінару, що відбувався раз в тиждень, професор йшов разом з учнями до ресторану на вул. Під Липами, де при кухлю пива велася вільна розмова, а часом провадилися дальші дискусії над рефератом, що був виголошений на семінарі. Оскільки я був абстинентом, то лише раз взяв участь у такім "Bierabend". Мої колеги дивилися на мене зі здивуванням, оскільки я не пив пива, а тільки чай. Не дивлячись на те, що Косінна був дуже доступний і мав до своїх учнів стосунок швидше як старший колега, то до іноземців був часом досить брутальний, як свідчить його поведінка, коли ми мали перейти до розгляду ранньосередньовічної слов'янської культури. Jetzt werden wir die slawische Kultur, oder vielmehr die slawische Unkultur behandeln (а зараз перейдемо до слов'янської культури, чи радше до слов'янського безкультур'я) і треба додати, що таку сентенцію він виголосив в присутності двох слов'ян – болгарина Чилінгірова і мене"* [Kostrzewski, 1970, s. 74]. Отакою була університетська освіта на початку XX століття.

Рис. 12. Володимир Деметрикевич. Фото М. Домбського
Fig. 12. Włodzimierz Demetrykewicz. Photo made by M. Dombski

КАФЕДРА КЛАСИЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ. КАРОЛЬ ГАДАЧЕК

Розглядаючи класичну археологію Польщі і України, треба відзначити, що її започаткував Львів, оскільки тут ще в кінці XIX ст. розпочав "класику" Людвік Цвіклінський. Його перший учень Пьотр Беньковський (рис. 13), на якого покладали надії у Львові, став професором і засновником класичної археології у Ягеллонському університеті. П. Беньковський (1865–1925) походив з с. Романівки, що у Бродівському районі на Львівщині, у 1882 р. закінчив гімназію у Львові, учився на філософському факультеті Львівського університету, у 1886 р. після захисту докторської дисертації продовжував навчання в Берліні, потім у Відні, Римі, Афінах. Другий учень Л. Цвіклінського – Кароль Гадачек – заснував кафедру класичної археології у Львові, але трагічно покінчив з життям у 1914 р.

Після цього у Львів приїхав ще один "класичний археолог", уже учень П. Беньковського – "науковий внук" Л. Цвіклінського – Едмунд Булянда (1882–1951), який у 1916 р. очолив кафедру, залишену Каролем Гадачеком. У 1902 р. Едмунд (рис. 19) закінчив гімназію Св. Анни в Кракові і в 1903–1908 рр. навчався в Ягеллонському університеті. З 1908 р. – доктор філософії (тема: "Strzał mistrzowski Odysseusza"). Багато подорожує в 1907–1913 роках – Афіни, Рим, Флоренція, Берлін, Мала Азія та ін. В Греції брав участь в розкопках. В 1913 р. зробив габілітаційну роботу, служив в австрійському війську під час Першої світової війни, брав участь в українсько-польському протистоянні в 1918 р.

5 липня 1916 р. Рада філософського факультету Львівського університету рекомендувала Е. Булянду на посаду надзвичайного професора кафедри класичної археології [Majewski, 1955], а уже 14 листопада 1916 р. цю рекомендацію було затверджено. У 1919 р. Варшавський університет також запропонував Е. Булянді посаду звичайного професора з умовою його переїзду до Варшави, але Львівський університет відкинув цю пропозицію [Білас, 2005, с. 65].

Володимир Антонєвич захистив докторську дисертацію у 1918 р. у П. Беньковського в Ягеллонському університеті, що знову ж таки опосередковано пов'язано з львівською класичною археологією. В. Антонєвич, як ректор Варшавського університету, у 1930-х рр. "перетягнув" зі Львова до Варшави класичного археолога Казиміра Міхаловського – пізніше видатного вченого, знавця античної цивілізації Середземномор'я.

Але на початку XX ст. зіркою першої величини львівської університетської археології був Кароль Гадачек (1873–1914) [Берест, 1998, с. 78 – 79; Смішко, 1969, с. 336; Куріло, 2002, с. 132–133] (рис. 14). Народився у с. Грабівці Богородчанського повіту (тепер Івано-Франківської області), навчався на філософських факультетах Львівського (1893–1897) та Віденського (1897–1900) університетів. В 1900–1903 роках проводив наукові дослідження в Греції, Німеччині, Італії, наслідком чого стала його габілітаційна праця (1903). Про його важливу роль у розвитку археології заходу України написала Наталя Булик, яка опублікувала кілька спеціальних статей, присвячених цьому вче-

ному [Булик, 2005, 2006, 2008]. Лише завдяки тому, що у 1905 р. він був затверджений надзвичайним професором Львівського університету, з'явилася можливість створити кафедру класичної археології та праісторії. Відзначимо також його заслуги перед львівською археологією – як охоронця і впорядковувача археологічних фондів Музею Дідушицьких (до речі, Тадеуш Дідушицький фінансував чи не усі його розкопки). У 1907 р. Кароль опублікував путівник по музею з деталізованим описом матеріалів передісторичного відділу.

Перший каталог археологічних колекцій музею "Repetoryum zabytków predhistorycznych z 16 powiatów Galicji Wschodniej", Lwów, 1906, опублікував аматор від археології, але постачальник чи не найбільших археологічних колекцій до музею Дідушицьких на переломі XIX–XX ст. Владислав Пшибиславський.Після нього, в міжвоєнний період опікуном археологічних збірок музею стає Леон Козловський (етнографічних – Адам Фішер). На 1 січня 1937 р. відділ праісторії в музеї нараховував 8055 предметів (за J. Kinela).

Рис. 13. Пьотр Беньковський. Худ. Ян Мальчевський
Fig. 13. Piotr Beńkowski. Painted by Jan Malczewski

Таким чином, Кароль Гадачек є засновником (1905 р.) і першим професором кафедри археології Львівського університету. З 1909 р. він звичайний професор на кафедрі класичної археології та праісторії, з 1912 р. – член-кореспондент PAU у Кракові, з 1913 р. – декан філософського факультету Львівського універ го і шанованого керівника кафедри антропології та етнографії, яка була відкрита 1 жовтня 1913 р. [Czekanowski, 1929, s. 3].

Про Я. Чекановського (рис. 18) і його учнів мова піде в наступному розділі, але саме в австрійський період у них зародилася любов до науки, велика сила і натхнення творчості. Уже зазначалося, що власне Я. Чекановський і його кафедра стали першим поштовхом до плідної праці на царині антропології та археології двох таких відомих науковців, як Я. Пастернак і В. Гребеняк [Бандрівський, 1998б, с. 79–81; 1998с, с. 99–101].

В австрійський період на львівських археологів, без сумніву, мала вплив школа Еразма Маєвського, що існувала у Варшаві. Е. Маєвський, хоч сам не належав до професійних дослідників праісторії, був взірцем колекціонування і музейного експонування старовинних предметів, передусім, археологічних [Modrzewska, 1983]. Його приклад спонукав багатьох дослідників до збирання речей старовини, що автоматично вело за собою вивчення, осмислення і подальше дослідження зібраних колекцій. Колекціонування у XIX ст. само по собі не мало б важливого значення, якби воно не стало причиною глибшого (наукового) вивчення археологічних матеріалів, опису та публікацій проведених спостережень. Усе це загалом створювало особливий "дух старовини", що стимулював подальший розвиток науки.

Зі школи Еразма Маєвського вийшло троє видатних дослідників, уже професійних археологів, які мають безпосереднє відношення до Львова і Львівського університету [Kozłowski, Lech, 1996]. Це Людвік Савицький, Стефан Круковський і Леон Козловський. Останній став чи не найпомітнішою постаттю в археології Львова міжвоєнного періоду.

Про Богдана Януша, як археолога і популяризатора історичної науки, потрібно, мабуть, написати окремо. На жаль, дотепер немає повної біографії, бібліографії і монографічного аналізу творчості цієї неординарної особистості. Б. Януш так багато написав за своє коротке життя, але автобіографії не залишив. Окремі неповні нариси діяльності не висвітлюють питань його особистого життя і стосунків з колегами [Antoniewicz, 1931/1932; Jakimowicz, 1935, s 312–318; ZOW, 1931; Burchard, 1962, s. 588; Дашкевич, 1996, с. 18; Степанович, Яницький, 1998, с. 82–83; Берест Р., Берест І., 2005, с. 204–212].

Народився він у 1887 році у Львові в сім'ї гімназійного вчителя, який рано пішов з життя, залишивши малолітнього сина і трьох старших дочок. Батько був українцем, а мати – полькою. Богдан хрещений в греко-католицькій вірі (сестри – в римо-католицькій). Навчався у чоловічій гімназії Львова, у приміщені Народного Дому (колишня вул. Рутовського, тепер Театральна), де викладання велося українською русинською) мовою. Але закінчити гімназію і отримати атестат (матуру) йому так і не вдалося – не зумів здати екзамени за 8-й клас гімназії екстерном. Компенсував цю невдачу наполегливою працею і все своє життя "доказував", що можна бути вченим і дослідником без дипломів. Однак "подвійне" українсько-польське походження і неспроможність отримати університетську освіту наклали відбиток на усе його життя і стали, мабуть, не останньою причиною самогубства.

Починав з краєзнавчих повідомлень у Записках НТШ і в газеті "Діло" українською мовою, був підтриманий такими авторитетами, як М. Грушевський і В. Гнатюк. Потім наполегливо збирав відомості про праісторичні пам'ятки Галичини, написав кілька науково-популярних праць та каталогів розкопаних пам'яток і випадкових археологічних знахідок, був фактично літописцем усієї праісторії Галичини з 1900 по 1914 роки [Janusz, 1909, 1910, 1911, 1913, 1914], що завершилося ґрунтовним виданням у 1918 р. книги "Zabytki przedhistoryczne Galicji wschodniej" на 310 сторінок тексту.

Рис. 14. Кароль Гадачек (Булик, 2006)
Fig. 14. Karol Hadaczek

ABHANDLUNGEN
DER
ARCHÄOLOGISCH-EPIGRAPHISCHEN SEMINARE DER UNIVERSITÄT WIEN
HERAUSGEGEBEN VON
E. BORMANN UND E. REISCH.
XIV. HEFT.
(NEUE FOLGE, I. HEFT.)

DER OHRSCHMUCK
DER
GRIECHEN UND ETRUSKER.
VON
KARL HADACZEK.
MIT 131 ABBILDUNGEN.
WIEN, 1903.
ALFRED HÖLDER

Рис. 15. Наукова праця Кароля Гадачека (НА ВА ІУ)
Fig. 15. Karol Hadaczek's scientific work (SA DA IUS)

Рис. 16. Трипільський горщик з Кошиловець. Дослідження Кароля Гадачека (АМ ЛНУ)
Fig. 16. Trypillia culture pot from Koshylivtsi. Researches carried out by Karol Hadaczek (AM of Lviv University)

Рис. 17. Фото кістяного амулету з трипільської печери Вертеба в Більче-Золотому. Розкопки Володимира Деметрикевича (НА ВА ІУ)
Fig. 17. Photo of bone amulet from Trypillia cave of Verteba in Bil'che-Zolote. Excavations carried out by Włodzimierz Demetrykewicz (SA DA IUS)

Власне, десь напередодні Першої світової війни у нього стався не до кінця зрозумілий інцидент з керівництвом НТШ, після чого він був звільнений з посади кустоша (охоронця) музею НТШ і його різко "занесло" до польського табору істориків та краєзнавців. Після війни він археологією майже не займався, але його пам'яткоохоронна діяльність як державного консерватора вимагала багато праці на місцях, різних охоронних заходів і звітів.

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ ПОСТАТІ ХВЕДОРА ВОВКА ДЛЯ РОЗВИТКУ АРХЕОЛОГІЇ В УКРАЇНІ

Ґрунтовнішого аналізу потребує постать Хведора Вовка (рис. 22) – археолога, етнолога та антрополога європейського рівня, дійсного члена НТШ з 1899 р. [Франко, 1992, с. 112–119; Ситник, 1999, с. 64–79]. У 1902 р. вчений мав намір переїхати жити до Львова, з умовою очолити кафедру археології чи етнографії у Львівському університеті. Але, на жаль, з різних причин кафедру йому не запропонували і українська наука та студентство Львова втратили кафедру та вченого із світовим іменем [Стефанович, 2002, с. 320–333; Франко, 1992, с. 113].

Отримавши запрошення голови НТШ у Львові Михайла Грушевського, вчений у 1903 р., вперше після довготривалої еміграції, відвідує Україну, точніше – Східну Галичину. У Львові він частково опрацьовує археологічні колекції музею НТШ, а також здійснює великі етнографічні розвідки на території Галичини, Буковини і Закарпаття.

Цікаво зазначити, що завдяки Х. Вовку музей НТШ у Львові поповнився унікальними зразками ашельських ручних рубил (300–100 тис. р. тому), привезених із Франції [Бандрівський, 1990]. Крім того, Хв. Вовк надсилав до Львова рідкісні археологічні експонати, придбані ним у Швейцарії, Італії, Єгипті [Петегирич 1996, с. 61]. У 1904 р. у Львові він сам систематизував і описав ці унікальні речі [Франко, 2001] Під час радянської реорганізації ці збірки були в більшості втрачені. Окремі предмети, однак, до тепер знаходяться у фондах Львівського музею історії релігії. У жовтні 1904 р. Хв. Вовк закупи

Рис. 18. Ян Чекановський
Fig. 18. Jan Czekanowski

Рис. 19. Едмунд Булянда. 1930-ті роки
Fig. 20. Edmund Bulanda. 1930-th

Рис. 20. Фото начиння раннього залізного віку. Міжвоєнний період (НА ВА ІУ)
Fig. 19. Photo of artifacts from Early Iron age. Period between two World wars (SA DA IUS)

колекцію археологічних предметів на Буковині, поблизу Чернівців, і передав її до Музею НТШ.

Оскільки постать Хв. Вовка пов'язана зі Львовом, з музеєм НТШ, загалом із західноукраїнським регіоном, а також тому, що його ім'я довгий час було забороненим радянським режимом (і тому забутим серед широкої громадськості), подаємо трохи глибший аналіз його археологічної творчості [Ситник, 1999].

Наукові зацікавлення Хведора Кіндратовича Вовка (1847– 1918) охоплювали майже кожну галузь історичних дисциплін, і в кожній з них він залишив після себе оригінальні розробки, що мають важливе значення до сьогодні (відзначимо, що в україномовному варіанті Вовк сам себе величав як "Хведір", у зв'язку з чим і ми називаємо його саме так).

Народився він у с. Крячківці Пирятинського повіту Полтавської губернії в сім'ї, яка своїм корінням сягала старовинного козацького роду. Після закінчення Ніжинської гімназії Хведір навчався в Новоросійському, а пізніше в Київському університетах. У 1874 р. брав активну участь в організації і проведенні III-го Археологічного з'їзду, на якому прочитав доповідь про український народний орнамент [Іванченко, 1995, с. 3–6]. Знаменно, що під кінець життя дослідник відкриє унікальні знахідки орнаментального мистецтва палеоліту в Мізині, що ніби завершать неповторний візерунок його власної долі.

Ймовірно, під впливом Володимира Антоновича Хв. Вовк почав серйозно вивчати кам'яний вік України. У 1875–1876 рр. він провадить археологічні пошуки у Київській та Волинській губерніях, опрацьовує фондові та архівні матеріали, але уже в кінці 1870-х років він був змушений нелегально емігрувати за кордон, оскільки був звинувачений в українському націоналізмі як член Київської Громади. Розпочинається довготривале і нелегке життя далеко від Батьківщини. Довгий час подорожуючи по європейських країнах, Хведір Вовк широко знайомиться з життям і побутом інших народів, вивчає етнографію та первісну археологію.

У 1887 р. він поселяється в Парижі і з головою поринає в проблематику антропологічних та етнологічних досліджень, у яких провідну

Рис. 21. Ілюстрація артефактів пшеворської культури. Дослідження Кароля Гадачека.
Fig. 21. Illustration of Artefacts of Pshewor-Culture. Researches carried out by Karol Hadaczek

роль відігравала власне французька наукова школа. Він навчається і заодно співпрацює з такими видатними на той час вченими, як Манувріє, Топінар, Ерве, Амі, Летурно, Брока, Мортільє і дуже скоро займає почесне місце у західноєвропейській науці. Хв. Вовк був одним із найближчих учнів класика європейського палеоліту Габріеля де Мортільє, що позначилось на наукових світоглядних позиціях дослідника при вивченні палеоліту України. У цей час він наполегливо студіює анатомічну антропологію, порівняльну етнографію, археологію палеоліту, бере участь в роботі Паризького Антропологічного товариства, що згуртувало навколо себе

послідовників Мортільє. Всі ці факти свідчать про широту історичних зацікавлень вченого, його глибокі знання у різних сферах народознавчих наук, що пізніше стали підвалиною багатьох наукових розробок в етнографії та археології України.

Не дивлячись на тривалу еміграцію, Хведір Вовк пильно стежив за палеолітичними дослідженнями у тодішній Російській імперії. Він описав і ввів у міжнародний науковий обіг матеріали таких палеолітичних стоянок, як Ільської, Афонтової Гори, Кирилівської, що публікувались у французьких наукових виданнях, переважно в L'Anthropologie [Volkov, 1894, 1898, 1899].

Найбільше його зацікавлення викликала Кирилівська палеолітична стоянка в Києві, що була відкрита Вікентієм Хвойкою у 1893 р. За участю В. Антоновича і П. Армашевського (тодішніх професорів Київського університету) В. Хвойка досліджував стоянку у 1893–1897, 1899, 1900 роках [Хвойка, 1903].

Після того, як у III-й книжці "Записок НТШ" з'явилась невеличка замітка про стародавні знахідки на Кирилівській вулиці у Києві, Вовк відразу ж публікує повідомлення про це у Парижі [Volkov, 1894]. Через кілька років він пише статтю, у якій подає розгорнуту характеристику досліджень В. Хвойки [Вовк, 1899, с. 5–6]. В інших роботах науковець детально зупиняється на стратиграфії і хронології пам'ятки, на типології і морфологічних особливостях кам'яних знарядь. Особливо його зацікавлюють вироби палеолітичного мистецтва з Кирилівської стоянки, зокрема, знаменитий гравірований бивень мамонта із складним схематизованим малюнком [Волков, 1903]. Як відомо, семантика візерунку цього зразка палеолітичного мистецтва не розшифрована і не пояснена з повною мірою обгрунтування дотепер.

Загалом Хведір Кіндратович присвятив Кирилівській стоянці декілька статей, що вийшли друком в кінці XIX – на поч. XX ст. французькою, українською та російською мовами. На основі порівняльного аналізу і детальних характеристик мистецьких виробів палеоліту України і Франції він стверджував єдиний стадіальний розвиток первісного населення у Європі [Вовк, 1912; Волков, 1903].

У цей час науковець редагує багато наукових журналів та збірників, що стосуються давньої історії України. Так, він був одним з редакторів "Матеріалів українсько-руської етнології" (за його участю вийшло 7 томів у Львові), постійно співробітничав у журналі "Археологическая летопись Южной России", що видавався у Києві М. Біляшівським у 1899–1905 рр. У цьому виданні систематично висвітлювалися всі палеолітичні знахідки, виявлені в Україні.

Лише в 1905 р., зважаючи на міжнародне визнання наукових заслуг Хв. Вовка, російська влада дозволяє йому приїхати в Петербург. Тут він читає лекції з антропології, а з 1907 р. — курс лекцій з доісторичної археології на кафедрі географії і етнографії в університеті. У 1908 р. його обрано членом Українського наукового товариства у Києві.

Рис. 22. Хведір Вовк (Мізин, 1931)
Fig. 22. Khvedir Vovk

У 1908 р. відкрито тепер всесвітньо відому палеолітичну стоянку Мізин Кролевецького повіту Чернігівської губернії. Її відкриття пов'язане з проведенням XIV-го Всеросійського археологічного з'їзду у Чернігові. До цієї події відкривалась виставка археологічних експонатів, із різних місць звозились до Чернігова вироби з каменю, кераміки, заліза, а також кістки великих викопних тварин. Хв. Вовк звернув увагу на кістки мамонта з Мізина і виявив у шматках глини, що прилипли до кісток, дрібні крем'яні вироби. Зрозумівши велику наукову вагу знайдених матеріалів, Хведір Кіндратович разом з Руденком приїздять до Мізина і проводять там невеликі розкопки. Під час цих досліджень вченими був зафіксований культурний шар стоянки, що вміщував кістки тварин, залишки вогнищ, крем'яні знаряддя праці та шматочки вохри. Про все це Вовк доповів на засіданні з'їзду і таким чином пам'ятка відразу ж дістала широке визнання [Волков, 1909]. Під загальним керівництвом Хв. Вовка стоянка в Мізині досліджувалась його учнями: П. Єфіменком, Л. Чикаленком (рис. 23, 24), В. Шульгіним, Б. Крижанівським, В. Сахаровим у 1909, 1912–1914, 1916 рр. [Шовкопляс, 1965, с. 11–12].

Як писав П. Борисковський, *"розкопки ці, проведені дуже старанно, дали вельми цінний матеріал, що відразу ж привернув до палеоліту України увагу археологів усього світу і поставив Мізинську стоянку в ряд найвизначніших палеолітичних пам'яток"* [Борисковський, 1947, с. 88].

Уже перші систематичні дослідження 1909 р. увінчались значними науковими здобутками — були знайдені видатні зразки палеолітичного мистецтва у вигляді унікальних скульптурних фігурок, виготовлених з бивня мамонта. Відкриття в Мізині були досить широко висвітлені серед наукової громадськості. Хведір Кіндратович виступає на засіданні Українського наукового товариства в Києві у 1909 р. [Вовк, 1909], Російського наукового товариства в Петербурзі [Записки...,1913]. За кордоном результати розкопок 1908–1909 рр. були представлені Хв. Вовком на одному з ювілейних засідань Паризького Антропологічного товариства, а також на засіданні антропологічної секції Діжонського конгресу Французької асоціації наукового прогресу в 1911 р. [Єфименко, 1912, с. 68], а потім за матеріалами розкопок 1912 р. – на Міжнародному антропологічному конгресі в Женеві в 1912 р. [Volkov, 1913]. Після цього виступу матеріали Мізинської стоянки увійшли в усі вітчизняні і зарубіжні зведення та підручники з палеоліту.

Розкопками 1912 р., що вели Л. Чикаленко, Б. Крижанівський і В. Шульгін, знову відкриті оригінальні вироби мистецтва кам'яного віку. У своїй докторській дисертації, що опублікована в Празі у 1923 р. Л. Чикаленко пише: *"Мізинська геометрична орнаментика являється великою загадкою перед істориками і над нею зупиняються дослідники з великим здивованням та захопленням, з приводу неї висловлюються й необґрунтовані здогади, далекосяжні узагальнення та висновки"* [Чикаленко, 1923, с. 3]. І це дійсно так. Хто тільки не писав про так звані "фалічні фігурки" чи "пташки" і браслети з Мізина, хто тільки не брався розшифрувати захований сакральний зміст у складних геометричних узорах, що вкривають ці предмети з бивня мамонта, але й сьогодні проблема інтерпретації мізинського мистецького феномену *"являється великою загадкою "*.

Відомо, що вчений планував опублікувати окремий великий збірник про Мізин, у якому було би вміщено декілька праць різних дослідників. Але цим планам не судилося здійснитися. 30-го червня 1918 р. за загадкових обставин Хведір Вовк раптово захворів і помер в дорозі Поховано його у білоруському місті Жлобині.

У 1921 р. в системі Академії наук УРСР бу створений спочатку музей, а потім Кабінет ан тропології і етнології імені Хв. Вовка (з 1927 р — Кабінет антропології). В Бюлетені цього Ка бінету за 1925 р. дізнаємося про долю науко вої спадщини, що її заповідав Хведір Вовк дл України. У 1920 р. до Петербургу вирушає оди з найкращих учнів вченого Олександр Алеш *"Неймовірні труднощі перевозу, надзвичайн тяжкі умови перебування у Ленінграді забрал багато сил і здоров'я, та все-таки О. Алешо*

пощастило перевезти до Києва всю дорогоцінну спадщину проф. Вовка". [Бюлетень..., 1925, с. 5].

У 1931 р. за редакцією Михайла Рудинського вийшла друком невеличка книжечка "Мізин. Визначніші серії кістяних виробів Мізинської палеолітичної стації в освітленні Федора Вовка". Як вказується у передмові, *"з нагоди десятиріччя ВУАН Кабінет антропології ім. Ф. Вовка ухвалив експонувати в спеціальній ювілейній виставці Мізинські палеолітичні матеріали й випустити в люди бодай невеликий до неї провідник"* [Мізин, 1931, с. 15]. З цього "провідника" ми довідуємось, що справи з науковою спадщиною Хв. Вовка, особливо в археологічному аспекті, далеко не блискучі. *"Здебільшого матеріали не паспортизовані і не розділені по роках розкопин... Крім Кабінету антропології, матеріали з Мізина переховуються в Чернігівському державному музеї, в музеї НТШ у Львові, в Кабінеті Антропології та Географії Ленінградського університету та в 1-ому Державному університеті в Москві. Якщо Кабінетові антропології ім. Ф. Вовка вдалося зосередити у себе значну більшість матеріалів побутових, цього не можна сказати про матеріали палеонтологічні, що в значній частині залишилися в Москві. В Мізинському архіві Кабінету антропології немає ні щоденників, ні детальних креслеників за розкопини 1909 — 1916 р.р. Крім нечисленних фотографій, що стосуються дослідів 1912, 1913 й 1916 р.р., та схематичних планів розкритої в тих роках просторі стації, Кабінет має в копіях звідомлення Ф.Вовка за р.р. 1912 і 1913 до Археологічної Комісії "* [Мізин, 1931, с. 25]. Все це свідчить про значні прогалини в науковому архіві Х. Вовка, зроблені, можливо, не без допомоги окремих зацікавлених осіб.

Як могла сприйматися, наприклад, у сталінський час така характеристика вченого, що вміщена, до речі, в солідному науковому виданні? Цитуємо за оригіналом: *"Как известно, Волков был видным украинским буржуазным националистом. Как и все украинские буржуазные националисты, он стремился оторвать Украину от России, противопоставить украинский народ русскому народу. Как и все украинские буржуазные националисты, он ориентировался на капиталистические страны Западной Европы. Все это нашло свое отражение и в научной деятельности Волкова, посвященной палеолиту. Волков преклонялся перед зарубежными археологами, даже перед такими третьестепенными как Адриан Мортилье. Волков некритически воспринимал все, выходившее из-под пера последних и стремился полностью перенести на изучение палеолита Украины и России методы, выработанные западноевропейскими палеоэтнологами. Одновременно Волков огульно охаивал всех предшествовавших ему исследователей палеолита России, ошибочно оце-*

Рис. 23. Рисунки графічних зображень на кістяних предметах з палеолітичної стоянки Мізин на Чернігівщині, виконані Левком Чикаленком. Розкопки Хведора Вовка в 1908–1912 роках (НА ВА ІУ)
Fig. 23. Figures of graphic images at the bone artifacts from Paleolithic site of Mizyn in Chernigiv region. Made by Levko Chykalenko. Excavations led by Khvedir Vovk in 1908–1912 (SA DA IUS)

нивая их работы ниже, чем работы современных ему западноевропейских исследователей..." [Борисковский, 1953, с. 20]. Як говориться, коментарі тут зайві.

Нам все-таки хотілось би наголосити на кількох дуже важливих аспектах палеолітичних досліджень Хведора Вовка, що мали значний вплив на подальший розвиток палеолітознавства в Україні.

1. Хв. Вовк був глибоко обізнаний з досягненнями європейської науки про палеоліт, що дало йому можливість оцінити пам'ятки України і висвітлити їх на якісно новому рівні, розкрити їх загальноєвропейський контекст. Він перший ввів українські пам'ятки палеоліту у світовий науковий обіг.

2. Вчений критично підійшов до результатів досліджень тодішніх археологів у Російській імперії і підготував ґрунт для справді наукового вивчення палеолітичних стоянок. До нього такі дослідження велись, так би мовити, "на око", без застосування методів природничих дисциплін і нерідко мали поверховий дилетантський характер.

3. Хв. Вовком застосована нова методика розкопок, на основі якої дуже ретельно фіксувалось залягання культурних решток не тільки у вертикальній, але й в горизонтальній площині.

Рис. 24. Рисунки графічних зображень на кістяних предметах з палеолітичної стоянки Мізин на Чернігівщині, виконані Левком Чикаленком. Розкопки Хведора Вовка в 1908–1912 роках (НА ВА ІУ)
Fig. 24. Figures of graphic images at the bone artifacts from Paleolithic site of Mizyn in Chernigiv region. Made by Levko Chykalenko. Excavations led by Khvedir Vovk in 1908–1912 (SA DA IUS)

Зустрінутий палеонтологічний та палеофлористичний матеріал аналізувався спеціалістами-природничниками, тобто вводився комплексний підхід до вирішення проблем первісної археології.

4. Хведір Вовк був не лише теоретиком і популяризатором палеолітичних досягнень, але й невтомним польовиком. Відкриття і дослідження однієї Мізинської стоянки заслуговує на те, щоб увічнити його ім'я в науці назавжди.

5. Не дивлячись на те, що Хв. Вовк працював у Петербурзі досить короткий час, він зумів підготувати низку висококваліфікованих палеолітознавців, які продовжили його справу і вивели палеоліт України на світовий рівень. Серед них в першу чергу треба назвати Петра Єфименка і Левка Чикаленка.

Нарешті, треба визнати насправді новаторські, високопрофесійні наукові дослідження Хв. Вовка і у галузі первісної археології. Вони і дотепер є зразком наукового осмислення і непохитною підвалиною, на якій тримається сучасна українська палеолітична наука.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи вищенаведене у цьому розділі, слід відзначити, що перша декада XX ст. і кілька наступних років (до Першої світової війни) в археологічному відношенні були досить результативними, не зважаючи на загалом дуже мізерну кількість спеціальних археологічних досліджень. Цей період з повним правом можемо назвати зірковим часом Кароля Гадачека (кінець XIX ст. належав, безперечно, Ісидору Шараневичу).

Саме завдяки К. Гадачеку створено кафедру археології Львівського університету (1905 р.), саме він, єдиний з львівських археологів, провів широкі розкопки базових пам'яток культури мальованої кераміки (Кошилівці), пшеворської культури (Гаць), слов'янського часу (Зелений Гай), опублікував матеріали Михалківських скарбів, інших пам'яток Галичини. Він був єдиним професором праісторії у Львові, єдиним професійним археологом, який читав лекції в університеті, опрацьовував археологічні збірки музею Дідушицьких.

Великий вплив на львівську археологічну науку (як загалом і всієї Галичини) в цей період мали такі авторитетні вчені, як Михайло Грушевський, Володимир Деметрикевич, Хведір Вовк, дещо пізніше – Іларіон Свєнціцький, Вадим Щербаківський та інші.

У передвоєнні роки у Львові почала формуватися нова молода генерація праісториків – В. Гребеняк, Я. Пастернак, В. Антонєвич, Б. Януш, яких порозкидало лихоліття війни у різні краї та місцевості. В. Гребеняк загинув, Я. Пастернак опинився у Празі, В. Антонєвич – у Кракові, потім у Варшаві, Б. Януш у Львові (без матури – атестату про закінчення середньої школи) переметнувся на краєзнавство та історіографію. Усі вони поряд з новими кадрами яскраво проявлять себе в майбутньому - в період розвитку молодої незалежної польської держави, як і їх духовний наставник – антрополог Ян Чекановський, який створить Львівську антропологічну школу, широко знану у цілій Європі. В цей час було добре засіяне поле… що дало багатий урожай у наступні десятиліття.

Наука не є державою в державі. Вона невід'ємна від соціального середовища, в якому розробляється. Вона відчуває вплив, тиск з боку різноманітних обставин, які утруднюють її розвиток. Ось чому, до слова сказати, історія науки є не напівтемним і запиленим архівом мертвих теорій та зітлілих понять, а, навпаки, живим розділом загальної історії людської думки; вона, нарешті, описує процес пристосування духа до матерії, процес оволодіння людьми середовищем життєзабезпечення.

Люсьєн Февр

"Бои за историю". 1991. М. С. 49

РОЗДІЛ II

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНЕ ТЛО ЛЬВОВА У ПЕРІОД МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ. "МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛЬНІСТЬ" ЧИ УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКЕ ПРОТИСТОЯННЯ

В різні історичні періоди Львів виступав в різних образах світоглядного бачення. *"Образи і візії Львова в українській і польській історії та культури стосуються самого центра національної пам'яті і дають обом суспільствам могутні символи національного самовизначення у формі нарацій про колективну боротьбу, перемогу та поразку... У низці спільних тем, топосів і інтерструктуальностей вони зливаються у національні міти, які проектують колективний досвід і визначаються відкритою та прихованою конфронтацією з Іншим"* [Грабович, 2002, с. 11]. Дійсно, міфологізація Львова не має меж, особливо в літературно-філософському сприйнятті і трактуванні подій минулого. Ми ж маємо на меті розкрити зміст і значення археології, як порівняно нової науки, на тлі суспільно-історичного розвитку та культурно-наукових реалій у переддень та на початку XX ст., оскільки лише на початку XX ст. археологія стала повноцінною науковою дисципліною з власною методикою досліджень і науковим апаратом. Археологію (чи доісторію, праісторію, преісторію) почали викладати в університетах; археологічні пам'ятки стали брати під охорону держави. В цей час виходить в світ багато спеціальних археологічних періодичних видань як державних, так і громадських організацій. Отже, не дивлячись на, здавалось би, мало актуальний характер археологічних досліджень у міжвоєнний період Львова, вони мали певний вплив на загальний розвиток науки і культури того часу. Недаремно наукові досягнення в археології починають використовувати в політичних інтересах.

Як зазначає польський археолог і історик археології Яцек Лех: *"Польсько-українські зв'язки в археології періоду II Речі Посполитої неможливо вивчати окремо від дуже складних і важких польсько-українських і українсько-польських зв'язків"* [Лех, 2006, с. 41]. І це дійсно так. Дуже багато аспектів розвитку археологічних досліджень пов'язані з міжетнічними стосунками у Львові і Східній Галичині загалом. Розвиток праісторичної науки безпосередньо впливав на рівень зростання самосвідомості (самоідентичності) українського народу (для прикладу, відкриття гробниці Ярослава Осмомисла в Крилосі у 1936 р. та ін.). Але так само результати археологічних досліджень, проведених польськими науковцями, зміцнювали позиції польської держави. Яскравою ілюстрацією є обидві доповіді Романа Якимовича на II-му з'їзді праісториків у Кракові у 1935 р., які були *"спрямовані на підтримку державної пропаганди, яка в ситуації наростаючого польсько-українського національного конфлікту підкреслювала значення і давність "польських сил на Волині"* [Піотровська, 2006, с. 80].

ОБРАЗИ "ПОДІЛЕНОГО" ЛЬВОВА

Про міжвоєнний Львів (рис. 25) написано безмежно багато і по-різному, особливо в польських виданнях останніх десятиліть. Не усі вони адекватно відображають події цього складного і

суперечливого часу – багато тенденційності як з одного, так і з другого боку. Доречно відзначити порівняно недавній вихід у світ трьохтомника "Історія Львова", підготовленого в основному науковцями Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, у третьому томі якого [2007] подана найоб'єктивніша (як на сьогодні), характеристика цього періоду. Лише в наш час стало можливим підійти до цього питання максимально науково і різнобічно висвітлити протиріччя та драматичні ситуації непростого перебігу подій. Реферативно подаємо деякі найважливіші факти з цього та інших видань.

Після завершення Українсько-польської війни 1918–1919 рр. у Львові на деякий час панувала, що називається, "патова ситуація". Взагалі усі 20 років польського режиму у Львові характеризуються українсько-польським протистоянням фактично у всіх сферах політичного, громадського і культурного життя. Показово, що майже усі громадські організації та товариства цього часу чітко вирізнялися за національною ознакою – "українські", "польські", "єврейські" тощо. Це протистояння було більше чи менше напруженим у залежності від рівня заполітизованості. Найгостріші суперечки, конфлікти та незгоди виникали в політичних партіях та об'єднаннях, особливо ультраправого спрямування (з обох сторін) [Mackiewich, 1992]. Менше їх було в культурі, науці і побуті, але й тут відчутною була т.зв. "негація" – негативний, насторожений, суперечливий дух стосунків. *"Після польсько-української війни 1918–1919 рр. Львів став для більшості поляків тріумфальним символом національного самоствердження"* [Грабович, 2002, с. 13].

Програвши боротьбу за владу у Львові і не зумівши встановити своєї держави (ЗУНР), українці прагнули реваншу і не сприймали польської влади в Східній Галичині. Поляки ж усіма способами старалися доказати "польськість" цих земель, а особливо Львова. Одним із заходів була офіційна "присяга на вірність польській державі", яка означала фактичну відмову від власної державності і зраду українського народу, який споконвічно проживав у Східній Галичині і в масі своїй суттєво переважав інші національності (не враховуючи Львова і Тернополя). Українська патріотична інтелігенція не складала "присяги" і тому не могла зайняти адміністративні чи урядові посади. Кращі науковці і діячі культури виїжджали за кордон (зокрема, в Чехословаччину).

Така "*взаємна негація*" (за І. Кедрин-Рудницьким) дуже шкодила розвитку міста як культурного центру, але, з другого боку, спонукала конкуренцію, змагання у різних сферах життя. Правда, таке змагання було нерівноправним. Якщо польська влада всіляко заохочувала і допомагала польським державним інституціям та громадським товариствам, то українські організації (без винятку громадські чи приватні) знаходилася у ролі пасинка.

З боку української політичної еліти боротьба за владу, за автономію, за національну освіту (в тому числі за створення Українського вільного університету) велася усі 20 років незалежної Польщі – до початку Другої світової війни. Українські патріотичні сили опиралися на масове українське місцеве населення в регіоні. З цього приводу існують різні цифри. Щодо розбіжності в підрахунках (статистиці) представників різних національностей, що проживали на теренах Східної Галичини у переддень І-ої світової війни, цікаві спостереження подає Мацей Козловський (племінник Леона Козловського). Згідно даних українських джерел тут проживало трохи більше 4 млн. українців [74 %], 659 тис. поляків [12,1 %], 670 тис. євреїв [12,3 %] і 65 тис. німців [1,2 %] [M. Kozłowski, 1990, s. 70]. Однак польські підрахунки суттєво різнилися від цих цифр, що було викликано самим підходом (методом) підрахунків. Польські чиновники старалися не поділяти Галичину на Східну і Західну і розглядали усю цю територію як єдине ціле. Таку позицію висунув головний на той час експерт – Євгеніуш Ромер. Згідно такої конструкції у цілій Галичині польське населення становило понад 40 %, а в східних областях – в середньому близько 25 %.

Ще однією причиною розбіжностей була та обставина, що за Австро-Угорщини підрахунки вели не за національністю як такою, а керували-

ся лише віросповіданням і мовою. А оскільки більшість євреїв і частина греко-католиків використовували польську мову як головну у спілкуванні, то така статистика була вигідна для поляків. Під час Першої світової війни населення дуже часто мігрувало, в значній мірі змішувалося і змінювало віросповідання, а після 1918 р. внаслідок насильницької полонізації кількість поляків у Східній Галичині почала невпинно зростати. Так, згідно перепису 1921 р. поляки тут становили 39,1 %, українці – 53,7 %, євреї – 6,6 %. Через 10 років, у 1931 р. кількість поляків тут зросла до 40 % [M. Kozłowski, 1990, s. 72].

Перед вибухом українсько-польської війни 1918 р. у самому Львові проживало понад 200 тис. мешканців, з яких 86 % на щодень використовувал польську мову і 11 % – українську, але згідно віросповідання римо-католики складали 51 %, греко-католики – 17 % і євреї – 29 %. Тільки у двох великих містах – Львові і Тернополі поляки займали більше половини населення [M. Kozłowski, 1990, s. 72]. Ми спеціально навели так багато різних статистичних даних, що називається, з "польського джерела", тому не можна запідозрити нас в "підтасовці фактів" на користь українців. Безсумнівне одне – поляки у всіх випадках становили на землях Східної Галичини меншість – в середньому ¼ частину, але вони володіли більшістю матеріальних благ країни, були освіченіші і займали провідні державні посади.

Можна десь схематично окреслити переважаючий "польський вплив" в урбаністичній культурі і абсолютне домінування "української традиції" по селах Східної Галичини. До речі, така ж картина спостерігалася на більшій території Радянської України, тільки там домінувала російська мова і загалом російська культура (такий стан зберігається дотепер). Такі факти відо-

Рис. 25. Панорама Львова. Міжвоєнний період
Fig. 25. Panoramic view of Lviv. From the period between two World Wars

мі в світі і характерні для колоніальних і постколоніальних держав.

Між тим, після приєднання Східної Галичини до Польщі у 1918 р. Львів і львів'яни втратили багато привілейованих позицій порівняно з часом Австро-Угорської імперії, коли місто було столицею "коронного краю" (площа – 80 тис. кв км, населення – 8 млн.). Тепер Львів став одним із 17-ти воєводських центрів (Львівське воєводство площею 28 тис. кв. км і 3 млн. населення). Багато урядовців і політиків переїхало до Варшави, де розмістився центр політичного життя. Незважаючи на це, "*переважна більшість поляків не уявляли собі Польщі без Галичини, а надто без Львова, який у їх уяві був містом "semper fidelis" – "завжди вірним" Речі Посполитій*" [Зайцев, 2007, с. 63]. Щоб ще більше наблизити край до Польщі, у 1920 р. офіційно була впроваджена назва "Małopolska Wschodnia", на що українці жартували – "Малопольща", тому що тут проживає мало поляків.

Отже, у міжвоєнний період Львів жив, працював, відпочивав як "поділене місто", в прямому і переносному значенні. Українці не сприймали існування Львова польського, поляки заперечували можливість існування Львова українського. Євреї і вірмени жили ще в одному "своєму" Львові. Населення міста мало свої національні óбрази і орієнтири (міфологізовані пам'ятки), які символізували "українськість" чи "польськість" міста [Голик, 2007, с. 150]. Це українські (руські) церкви: Волоська (Успенська), св. Миколая, св. Петра і Павла, св. Онуфрія, Преображенська, св. Параскеви-П'ятниці і особливо – собор св. Юра. Це і громадські будівлі та організації – Ставропігія, Народна Гостиниця (готель), Просвіта, Народний Дім, "Дністер", Академічна гімназія, Богословська академія, навіть вулиця Руська і дільниця Руська.

Зрозуміло, що польського "символізму", польських образів Львова було набагато більше, оскільки усі вони були освячені державною владою і опікою – Магістрат, Воєводство, Університет Яна Казимира, Оперний театр, Політехніка, Оссолінеум, залізничний вокзал (двірець) та ін. Велике значення мали такі костели, як Домініканський, Єзуїтський, Бернардинський і особливо – Латинський кафедральний собор (катедра Казимира Великого). Євреї мали "Золоту Розу" та інші синагоги, вірмени – вулицю Вірменську з середньовічним собором. І не зважаючи на усі ці знакові національні святині, державні та громадські заклади, господарські та соціальні служби, Львів розвивався як єдиний урбаністичний організм – спільний дім для усіх. Р. Голик наводить цікаві факти щодо соціальної та професійної диференціації громадських закладів, кав'ярень, ресторанів (ресторацій) (рис. 35). Так, в кав'ярні "Рома" зустрічався літературний бомонд, у "Європейській" – представники нафтового промислу, в "Академічній" – журналісти, науковці, театрали [Голик, 2007, с. 151].

Дуже колоритно, з добродушною іронією і жартом описує львівські кав'ярні Юрій Винничук [2000]. Зокрема про кав'ярню "Шкоцьку" читаємо таке: "*Тут збирався університетський світ, особливо корифеї точних наук. Не зрадили вони улюбленої кнайпи навіть після того, як основний корпус університету переміститься до сьогоднішньої будови... Заходив сюди і Михайло Грушевський. Щовечора на початку століття приходив до кав'ярні видатний філософ Казимир Твардовський, який мав таку велику популярність серед студентів, що для його лекцій університет мусів винайняти залю Музичного Товариства. З кав'ярні Твардовський виходив пунктуально об одинадцятій вечора додому, де мешкав по сусідству з своїм добрим приятелем Яном Каспровичем... Цю кав'ярню вибрали для своїх зустрічей видатні математики, творці Львівської Математичної школи. Саме тут професор університету, академік Стефан Банах (похований на Личакові) за одним махом ставив студентам залік і каву*" [Винничук, 2000, с. 75].

У багатьох випадках такий суспільно-культурний поділ був позначений не стільки національною рисою, скільки віросповіданням (недарма навіть міністерство називалося "Міністерство віросповідань і народної освіти"). Львів був, безсумнівно, поліконфесійним містом, в якому половину (50,4 %) складали римо-католики. Тут знаходився центр Львівської митрополії, а Львівську архідієцезію очолював

знаменитий Юзеф Більчевський, який у 2001 р. оголошений Блаженним, а в 2005 р. – Святим. Гордість Львова і святиня його центру – Латинський кафедральний собор налічував 5 тис. парафіян, а в Личаківській дільниці і костелі св. Антонія Падуанського – 12 тис. вірних [Литвин та ін., 2007, с. 74]. Греко-католики у місті складали лише 15,9 %. Тут також знаходилася Львівська митрополія греко-католицької церкви. У 1936 р. вона об'єднувала 54 деканати, 799 парафій і 2 тис. священиків. Найбільшу релігійно-просвітницьку роботу у цей час вів митрополит Андрей Шептицький. Львів був центром архідієцезії вірменської церкви, яка об'єднувала 3 деканати і 8 парафій, в яких налічувалося 3–4 тис. вірних. Однією з найбільших була єврейська громада Львова, яка за кількістю займала третє місце в Польщі (на кінець 1920-х років). Це 35 іудейських громад, які складали більше 30 % мешканців міста. Існували також лютеранські громади (у 1935 р. – 5 тис. вірних), реформісти, баптисти, п'ятидесятники, адвентисти та ін. [Литвин та ін., 2007, с. 76]. На 1934 р. існувала одна парафія Автокефальної православної церкви Московського патріархату – Преображенська церква св. Георгія. Загалом, міжконфесійні стосунки були толерантними, релігійні громади займалися переважно просвітницькою та харітативною діяльністю.

ОСВІТА І НАУКА ЯК ОСНОВА КУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ ЛЬВОВА

За рівнем освіти Львів посідав одне з провідних місць тодішньої Польщі [Kamińska-Kwak, 2005]. Знову ж таки порівняльний аналіз ведемо за національною ознакою, оскільки саме в такому ракурсі можна побачити характерні особливості багатонаціонального поліконфесійного Львова. У 1920–30-х роках у Львові працювало 43 народні 7-класні школи, з яких лише 4 – українські (у них навчалося 20 тис. дітей). Були також приватні школи, гімназії, ліцеї. У 1935/36 навчальному році діяли 12 державних польських гімназій, 2 українські, одна жіноча і 13 приватних середніх шкіл (серед яких німецька і єврейська), 5 торгівельних і 10 технічно-промислових шкіл [Соляр, 2007, с. 81].

У 1920-х роках Першу академічну українську гімназію було перейменовано в "гімназію з руською викладовою мовою" за № 571. Тут працював, можна сказати, цвіт української нації – І. Раковський, Я. Гординський, М. Тершаковець, Ю. Рудницький, Ю. Полянський, Г. Мартинюк, І. Кокорудз, М. Мельник, С. Шах та ін. Усі вони насправді сягали рівня університетських професорів, оскільки мали докторські ступені, опубліковані монографії і десятки наукових статей, але львівські реалії того часу не давали можливості влаштуватися їм в університет (частково з патріотичних мотивів, частково з нереальних вимог і перешкод польських освітніх чиновників). Академічна гімназія у Львові – це єдина "віддушина", де можна було навчати дітей українською мовою.

Після того, як в університеті були ліквідовані усі кафедри з українською мовою викладання, НТШ звернулося до польського уряду з проханням створення у Львові університетських курсів з українською мовою викладання (1919 – 1920 рр.), але отримало офіційну відмову. Тоді ініціативу організації українських університетських курсів взяло на себе Ставропігійське братство, яке ухвалило відновити свою школу, яка мала розпочати навчання 7 березня 1920 р. Але в цей день будинок був оточений поліцією і на заняття нікого не пропустили [Лазечко, 1994, с. 211].

У квітні 1921 р. ректор Університету Яна Казимира зустрівся з представниками української молоді і запитав, на яких умовах вони би згодилися навчатися в офіційному університеті. На що отримав відповідь – за умови відновлення кафедр українською мовою викладання (як то було до 1918 р.) і забезпечення права вступу в університет незважаючи на політичні переконання. На такі умови університет, що готував кадри для розбудови II-ої Речі Посполитої – єдиної польської держави, не міг погодитися.

У зв'язку з останнім з 1 травня 1921 р. українська молодь Львова оголосила бойкот польському університету, а в липні 1921 р. організувала Український таємний університет [Притула, Тарнавський, 2011, с. 58–64], у якому діяли філософський, правничий і медичний

факультети (на зразок Університету Яна Казимира, але без теологічного та математично-природничого факультетів).

Ректором став голова НТШ Василь Щурат. У 1922–23 рр. уже діяло 65 кафедр і навчалось 1014 студентів [Лазечко, 1994, с. 216]. Більшість з них продовжували своє навчання офіційно за кордоном. Викладачами цього короткочасного таємного університету були відомі українські діячі і вчені того часу: І. Крип'якевич, М. Кордуба, І. Раковський, М. Панчишин, І. Свенціцький, К. Студинський, І. Брик, Ф. Колесса та ін. [Соляр, 2007, с. 81]. Читав лекції з географії та геології Юрій Полянський – пізніше відомий в історії археології як першовідкривач десятків палеолітичних стоянок та трипільських поселень у Середньому Придністер'ї [Encyclopedia…, 2011, с. 82].

Зрозуміло, що офіційна влада всіляко переслідувала професорів та студентів, забороняла і зривала заняття. Наприклад, увечері 10 грудня 1921 р. поліція одночасно увірвалася до шести приміщень, де проходили заняття. Професорів допитали, студентів заставили стояти з піднятими догори руками, приміщення обшукали і забрали підручники. Гоніння велося і в 1922/1923 навчальному році. Наприклад, тільки з 15 жовтня по 25 грудня 1922 р. поліція зривала заняття 20 разів [Лазечко, 1994, с. 214]. Це змусило 15 листопада 1922 р. сенат Українського таємного університету надіслати меморіал до Ради Паризької світової конференції і просити міжнародного захисту від польської влади. Працювати в таких вкрай несприятливих умовах, без жодного матеріального забезпечення, практично було неможливо, тому уже в 1924/1925 р. кількість студентів різко скоротилася і вирішено закрити заклад.

Тим не менше, сам факт існування такої освітньої організації, що утворилася на ентузіазмі і патріотизмі української молоді, є славною сторінкою в історії боротьби прогресивних українських сил за свої права у багатонаціональній Східній Галичині міжвоєнного періоду. Додамо, що питання відкриття офіційного українського університету у Львові неодноразово піднімалося на різних рівнях у тогочасній Польщі, але так і не було вирішене.

У 1928 р. відкрито греко-католицьку Богословську академію (ректор – Й. Сліпий), де знайшли притулок багато українських вчених, зокрема, археолог Ярослав Пастернак, історик Іван Крип'якевич та ін. У цей же час як громадська організація діяло українське педагогічне товариство "Рідна школа".

Офіційними польськими навчальними закладами були Університет Яна Казимира, Львівська політехніка, Академія ветеринарної медицини, Вища школа закордонної торгівлі (з 1938 р. – академія). Ректорів тут обирали щорічно, а з 1933 р. – 1 раз на 3 роки. Декани факультетів також вибиралися щорічно. *"Керівними колегіальними органами факультетів були факультетські ради, які мали широкі повноваження: приймали і виключали студентів, надавали стипендії, вирішували питання про обмеження прийому студентів на своїх факультетах"* [Соляр, 2007, с. 84].

Львівський університет (рис. 26, 27) був головним осередком і оплотом польської освіти і науки. Тут зосереджувалися основний інтелектуальний потенціал Львова і Східної Галичини. Заснований ще у 1661 р. Яном Казимиром на базі єзуїтської колегії, з 1784 по 1805 рр. він носив ім'я Юзефа II, з 1817 по 1918 – Франціска I, з 1919 по 1939 – Яна Казимира, а з 1940 р. до сьогодні – Івана Франка. На період 1922/1923 навчального року університет мав 4 факультети, 106 кафедр звичайних, 16 – надзвичайних, 87 професорів звичайних, 5 – надзвичайних, 159 – допоміжних. В міжвоєнний час посаду ректора займало 20 професорів, найвідомішими з яких були Антоні Юраш (1918/1919), Ян Каспрович (1921/1922), Ян Чекановський (1934–1936), Станіслав Кульчинський (1936–1938) [Draus, 2007]. На час 1925/26 учбового року тут навчалося 50 % поляків, 35 % євреїв, 14 % українців, 1 % – інші. Після реорганізації 1919 р. (присвоєння імені Яна Казимира) в університеті діяло 5 факультетів – теологічний, юридичний, гуманістичний (до 1923 р. – філософський), математично-природничий і медичний. Навчалося близько 6 тис. студентів; викладали 91 професор, 114 доцентів,

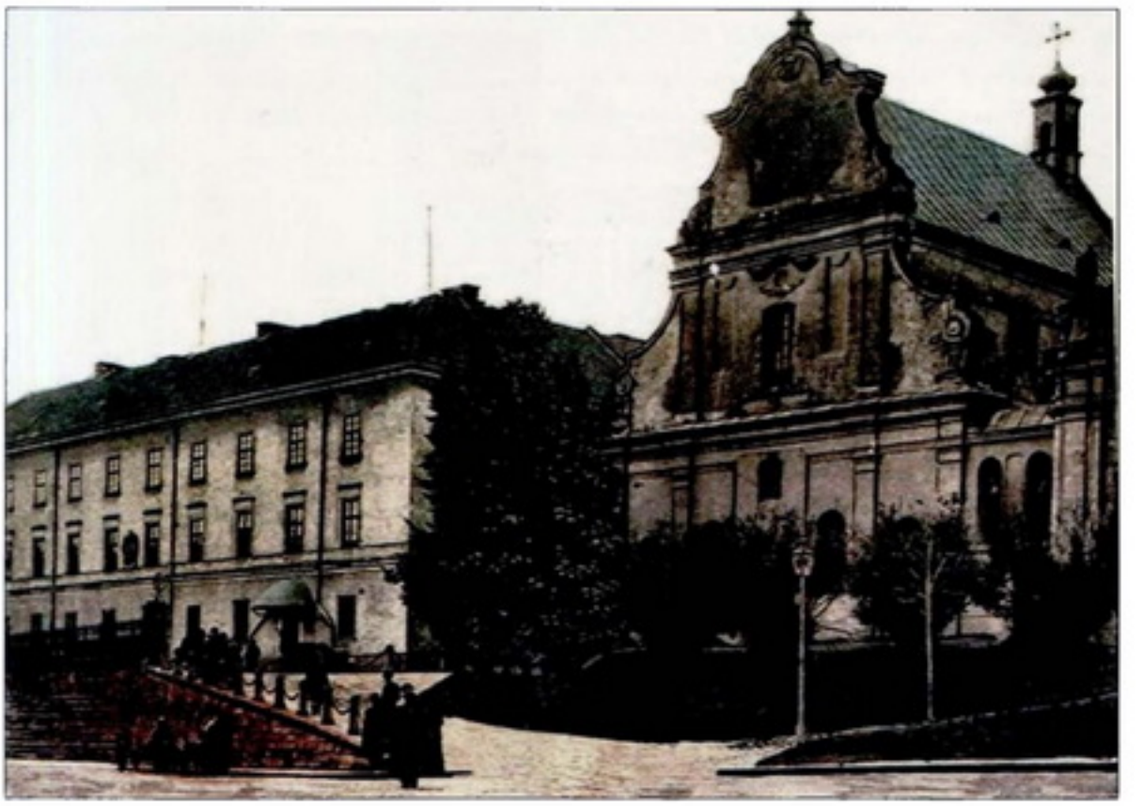

Рис. 26. Львівський університет (старий корпус) і церква св. Миколая. Поч. XX ст.
Fig. 26. Lviv University (old building) and St. Nicolas church. Beginning of XX century

175 асистентів (станом на 1937/38 навчальний рік) [Зашкільняк, 2007, с. 86]. На цей же період в університеті за віросповіданням студенти поділялися так: римо-католики (поляки) – 3625 (72,4 %), вірмени-католики – 15 осіб, греко-католики (українці) – 794 (15,8 %), євреї – 523 (10,4 %), євангелісти – 66 осіб.

Друге за значенням місце посідала "Львівська політехніка" (до 1921 р. – Політехнічна школа) – рис. 28. У 1919 р. до неї на правах факультетів приєднано Сільськогосподарську академію в Дублянах і Вищу школу лісництва. Тут студенти навчалися на 6 факультетах – інженерному, архітектурному, хімічному, механічному, сільськогосподарсько-лісовому і загальному. Всього було 2,5 тис. студентів, 66 професорів, 31 доцент, 86 асистентів (також станом на 1937/38 навчальний рік) [Зашкільняк, 2007, с. 87] (рис. 31).

Отже, на час 1930-х років у Львові діяли 4 вищі навчальні заклади, де навчалося 9,5 тис. студентів (19 % усіх студентів Польщі). За віросповіданням це: 55 % – римо-католики, 16,3 % – греко-католики, 25,6 % – іудеї, 1,4 % – протестанти. Загалом у місті у 1938 р. працювало 198 професорів, 176 доцентів і 280 асистентів [Зашкільняк, 2007, с. 87].

Так виглядав Львів у кількісному показнику викладацько-професорського складу, але ці цифри далеко не відповідають дійсності, оскільки тут не враховано багато українських вчених і студентської молоді, які змушені були емігрувати і тимчасово жити за кордоном.

Українські вчені у Львові того часу (якщо не складали присягу на вірність Польщі) могли працювати лише в громадських організаціях та товариствах, найбільшим і найвідомішим з яких було Наукове товариство імені Шевченка, умови діяльності якого значно погіршилися під час Першої світової війни і в польський період Львова (рис. 29). Великою втратою для української громадськості Львова був виїзд з міста Михайла Грушевського, який, правда, залишив своїх талановитих учнів, серед яких найяскравішою зіркою сяяло прізвище Івана Крип'якевича.

Не дивлячись на усі негаразди, НТШ розвивало наукову і просвітницьку діяльність. У

Рис. 27. Львівський університет (новий корпус). Будівля Галицького сейму. Кін. XIX ст.
Fig. 27. Lviv University (new building). Building of Galician "seim". End of XIX century

1921 р. при НТШ засновано Інститут нормальної і патологічної психології, який очолив Степан Балей (пізніше керівник кафедри Варшавського університету), Бактеріологічно-хімічний інститут під орудою Максима Музики. Утворені також нові комісії – Шевченкознавча, Науково-технічна, Науково-агрономічна, які готували та публікували збірки своїх наукових праць. У цей час вийшли у світ "Українська загальна енциклопедія", "Атлас України і сумежних земель", велика кількість монографій [Зашкільняк, 2007, с. 87].

З інших українських організацій певні наукові розробки провадили культурно-освітні товариства "Просвіта", Ставропігія, деякі наукові працівники Національного музею тощо.

Богословська академія видавала "Праці Богословського товариства", у яких публікувалися теологічні і філософські твори.

В науковому світі найвідоміша, мабуть, Львівсько-Варшавська філософська школа, яку заснував професор Львівського університету Казимир Твардовський. У Львові учні К. Твардовського спеціалізувалися у галузі філософії, у Варшаві – логіки. Цікаві спогади про К. Твардовського залишив його студент, а пізніше відомий археолог Середземномор'я Казимир Міхаловський: "*Пунктуально о восьмій годині рано при*

Рис. 28. Львівська політехніка. Поч. XX ст.
Fig. 28. Building of Polytechnic University in Lviv. Beginning of XX century

Рис. 29. Будинок НТШ (вул. Чарнецького, 26). XX ст. (З історії ...,1997)
Fig. 29. Building of Shevchenko's Scientific Society (Charnets'kyi street, 26). XX century

світлі газових пальників Казимир Твардовський розпочинав свої виклади з логіки в найбільшій в той час аудиторії в старому університетськім будинку, на вул. Св. Миколая, на третьому поверсі. Зал, як завжди, був повний. Біда була студентові, навіть коли він носив мундир капітана або майора, якщо той спізнився бодай на хвилинку на лекцію. Професор зупиняв тоді виклад і довго свердлив очима нещасного, який старався тихесенько прослизнути на лаву або ж непомітно стати під стіною... Добре тоді я зрозумів потужну силу справжнього авторитету науки. Лекції Казимира Твардовського були хіба найкращими, яких коли-небудь я слухав в житті. Мав він предивний дар подачі найважчих питань у такий простий і зрозумілий спосіб, що кожному, хто уважно слухав, здавалося, що це звичайні легкі міркування. І тільки при підготовці матеріалів до колоквіуму потрапляли у справжні труднощі... Казимир Твардовський залишився для мене дотепер недосяжним взірцем університетського викладача... У всякому разі, розпочинаючи університетське навчання, я належав до грона тих дев'яносто щонайменше відсотків студентської молоді, яка слухаючи перший раз лекції Твардовського, думала, що хіба нічого іншого уже не буде вивчати в своєму житті, а лише філософію у метра з рудаво-сивою бородою" [Michałowski, 1986, s. 30–32].

У 1923 р. у Львові проходив з'їзд польських філософів, що ще раз підтвердило важливу провідну роль львівської філософії. Найкращими учнями К. Твардовського були К. Айдукевич та С. Балей. Професором університету був також відомий учень Е. Гуссерля, послідовник феноменологічного напряму Роман Інгарден, який досліджував різні прояви людської свідомості. Заслужену славу дістав професор логіки Леон Хвістек та ін.

Велике значення мала й польська математична наука в університеті, яка значно збідніла після 1919 р., коли багато львівських вчених виїхало до Варшави. Залишився Гуго Штайнгауз, який розробляв різні математичні теорії і виховав нову школу математиків, найталановитішим з яких був Степан Банах (дав початок функціональному аналізу), а також В. Нікмборк, В. Орлич, С. Мазур.

Потужною була й українська математична школа. У 1892 р. при Науковому товаристві імені Шевченка створено математично-природописно-лікарську секцію, серед перших членів якої були Володимир Левицький та Петро Огоновський. У 1919 р. сформувалася теоретично-функціональна і алгебро-геометрична українська математична школа з європейським рівнем дослідження (Мирон Зарицький, Микола Чайковський). Математики світової слави – Д. Гілберт, Ф. Кляйн, Д. Граве стали зарубіжними членами НТШ [Прикарпатський та ін., 1998, с.80]. У 1924 р. в університеті навчалося лише 5 % українців, у зв'язку з чим у таємному українському університеті і "підпільній політехніці" навчалося багато талановитих юнаків, яким математику викладали професори В. Білинський, В. Каліцун, В. Стасюк

Біологічну науку очолював Якуб-Кароль Парнас, один із творців сучасної біохімії. Кафедрою загальної біології університету керував Рудольф Вайгль (ідентифікував віруси малярійного тифу). Є інформація, що під час німецької окупації в Інституті Вайгля підробляв відомий археолог Стефан Круковський у якості "піддослідного кролика", тобто, на ньому проводилися різні досліди для пошуків нових ліків від тифу. За рахунок цього він мав якийсь заробіток і повний імунітет не тільки від тифу, але й від фашистської влади. Таким способом виживав під час війни і відомий математик Степан Банах, який також працював донором в Інституті

Рис. 30. Будинок колишнього музею Дідушицьких (тепер Природничий музей НАНУ). Сучасне фото
Fig. 30. Building of former Dzieduszycki museum (now State Museum of Natural History of National Academy of Sciences of Ukraine). Recently made photo

протитифозних досліджень Р. Вайгля [Притула, 2011, с. 174]

Славилась також львівська географічна та геологічна наука. Географ Еугеніуш Ромер створив при університеті Картографічний та Географічний інститути, працівники яких виготовляли (досконалі як на той час) топографічні та геоморфологічні карти. Відомим географом, геофізиком, геологом був також Генрик Арцтовський[1].

Тут треба згадати й українських географів і геологів тієї пори – Юрія Полянського (про якого теж мова піде у наступних розділах), енциклопедиста Володимира Кубійовича, доктора Віденського університету Олену Степанів, яка вперше виготовила детальну геоморфологічну карту і написала "Географічний нарис Львова" (1938 р.). Стефанія Пашкевич і Володимир Огоновський займалися проблемами економічної географії України.

У галузі гуманітарних наук широкий міжнародний резонанс дістали праці багатьох українських дослідників. З музикознавчого фольклору це були ґрунтовні праці Філарета Колесси, з мови та літературознавства – Іларіона Свєнціцького, зокрема, його "Нариси з історії української мови XI–XVIII ст.", Михайла Возняка – "Історія української літератури" (в трьох томах, 1920–24 рр.), Василя Сімовича, Василя Щурата та ін.

Наукову діяльність проводили відомі українські політики та юристи, зокрема у Правничій комісії НТШ, якою керував Кость Левицький. Володимир Старосольський опублікував велику роботу "Держава і політика" (у двох томах, 1924–25 рр.). Цивільним правом займався Володимир Вергановський.

Окремо слід проаналізувати львівську історичну школу міжвоєнного часу, яку з офіційних польських позицій очолював Станіслав Закшевський – професор і керівник кафедри університету. Економічну історію досліджував Францішек Буяк, який видавав щорічник з проблем соціальної та економічної історії. Станіслав Гошовський опублікував ґрунтовну монографію "Економічний розвиток Львова у 1772–1914 рр." (1935 р.). Істориком культури і середньовічних міст був Ян Птасьнік. Усі ці особистості зробили чималий внесок у вивчення різних питань історичної науки.

З українських істориків найвідомішими були уже згаданий учень М. Грушевського Іван Крип'якевич – спеціаліст з середньовіччя Східної Європи (рис. 32), та Мирон Кордуба, який вивчав історію слов'ян і був запрошений до викладання у Варшавський університет. Іван Крип'якевич (1886–1967) походив з родини священиків, в 1904–1909 рр. навчався на філософському факультеті Львівського університету, учень Михайла Грушевського. В 1911 р. захистив докторську дисертацію, був обраний дійсним членом НТШ. Викладав історію в Українській академічній гімназії в 1912–1914 рр., в 1934–1939 – у Богословській академії Львова (з 1920 р. – секретар історичної секції НТШ, ре-

1 **Генрик Арцтовський** *(навчався в університетах Льєжу, Сорбонни, стажувався в Лондоні, Цюриху) в молодому віці (26 р.) відбув двохрічну експедицію (1897–1899) на дерев'яному паруснику "Бельгіка" до Антарктиди і по праву дістав титул "батька антарктичної геології" – його іменем названа польська наукова станція в Антарктиді, півострів Арцтовського, щит Арцтовського та ін. В незалежній Польщі в 1920 р. президент Ян Падеревський запропонував йому посаду міністра освіти, але Генрик відмовився, і зайняв скромне місце керівника кафедри геофізики та метеорології Львівського університету (хоч була пропозиція і від Варшавського університету).*

Рис. 31. Електротехнічна лабораторія Львівської політехніки. 1930-ті рр.
Fig. 31. Electro-technical laboratory of Lviv Polytechnic University. 1930-th

дагував "Записки НТШ"). В кінці 1939 р. став завідувачем кафедри історії України, з 1941 р. – професором Львівського університету. Іван Крип'якевич був одним із найталановитіших українських істориків, які не емігрували під час війни, а залишилися на Батьківщині і всіма силами сприяли розвитку української науки.

На думку відомого українського історика Леоніда Зашкільняка, "*у міжвоєнний період Львів зміцнив свої позиції як центр інтелектуального життя і наукової думки європейського рівня. У ньому склалися і успішно розвивалися впливові осередки й школи польської та української науки, працювало чимало вчених, які збагачували світову науку новими відкриттями*" [Зашкільняк, 2007, с. 94].

Часописи і періодика польського Львова були надзвичайно цікавими; у них бриніли душа, віра у краще майбутнє, щирість, але водночас й образи та амбіції різних національних верств львівської інтелігенції. Це був надзвичайно напружений "екзестенційний період" спільної історії багатонаціонального Львова.

У 1928 р. Андреєм Шептицьким заснований Архів історії унії. Його директором став Іван Шендрик, а серед співробітників був Олександр Цинкаловський, який цікавить нас, насамперед, як археолог і краєзнавець Волині. Але, виявляється, його можна віднести і до когорти львівських науковців-археологів. Цим заходом, організацією архіву унії, визначний релігійно-громадський діяч А. Шептицький прагнув допомогти українським співвітчизникам, які опинилися у важкій матеріальній скруті. Забігаючи наперед, відзначимо його неодноразові пожертвування на археологічні розкопки в Галичі (Крилосі) Ярославу Пастернаку та іншим дослідникам старовини.

МУЗЕЇ ЛЬВОВА ТА ЇХНІ АРХЕОЛОГІЧНІ ЗБІРКИ

Для розвитку археологічної науки, поповнення її джерельного матеріалу велике значення мали музеї, музейні кабінети, збірки раритетів як приватного, громадського, так і державного статусу. Власне у міжвоєнний період розпочинається будівництво державних музейних установ з оплачуваними науковими працівниками, охороною і відповідним обладнанням.

Зробимо лише загальний нарис музеїв Львова, яких (за деякими, не зовсім точними, підрахунками) у міжвоєнний період налічувалося 22. За іншими даними: *"До початку Другої світової війни тут діяли 8 архівів, понад 60 бібліотек, більш як 70 приватних колекцій та бібліотек, 25 музеїв. Львівські музеї, різноманітні за своїм змістом, різнились за релігійним і національним спрямуваннями, за формами власності та юридичним статусом. У Львові діяли державні та міські музеї, релігійні, приватні, доброчинні, корпоративні (тобто різних товариств та організацій)"* [Крутоус, 1998, с.7]. Одним з найстарших був музей Любомирських в Оссолінеумі, який у 1928 р. відзначив своє 100-річчя. Він складався переважно з історичних та мистецьких раритетів, стародруків, рукописів.

Після Першої світової війни, а також українсько-польських протистоянь 1918–1919 рр. багато музейних збірок було втрачено, особливо це стосується колекцій археології та етнографії при школах, громадських організаціях, які знаходилися без належних умов зберігання та охорони [Милян, 2005]. Це ж стосується приватних колекцій сільської інтелігенції, у більшості – учителів та священиків. У Львові здавна існувала багата колекція праісторичних пам'яток у Музеї Дідушицьких (рис. 30), але велика кількість речей залишилась без охорони і приміщень для зберігання [Stołpiak, 1984, s. 109]. Тому велике значення мало переведення цього музею у статус державного у 1919 р.

Музей заснував відомий політичний діяч, колекціонер і меценат, польський граф українського походження Володимир Дідушицький

Рис. 32. Іван Крип'якевич (Котлобулатова, 2006)
Fig. 32. Ivan Krypiakevych

Рис. 33. Олександр Чоловський (Łaszak, 2004)
Fig. 33. Alexander Czołowski

Рис. 34. Національний музей. Експозиційний зал 1930-х рр. (Котлобулатова, 2006)
Fig. 34. National museum. Expositional hall. 1930-th

Рис. 35. Львівська кав'ярня. 1930-ті рр. (Котлобулатова, 2006)
Fig. 35. Cafeteria in Lviv. 1930-th

(1825–1899). Освіту здобув вдома, в маєтку батьків, багато подорожував, колекціонував різні природничі та історичні раритети, колекції яких у 1857 р. переніс до Львова, а в 1868 р. розмістив в палаці по вулиці, що тепер носить назву Театральної. У 1880 р. граф офіційно подарував музей місту Львову. Музей, що органічно вміщував і поєднував експонати природи, археології, історії та етнографії Галичини, був найбільшим і найцікавішим у Східній Європі [Сухий, 2011, с. 439]

Національний музей імені Яна III Собеського, що був відкритий ще у 1908 р., мав фондосховища з 40 тис. експонатів. Олександр Чоловський (рис. 33) домігся від магістрату виділення у 1926 р. будівлі "Чорної кам'яниці" для створення окремого Музею історії Львова. Реставрація тривала до 22 вересня 1929 р., коли для відвідувачів відкрилася експозиція, що складалася з 18 залів. Тут був виставлений й археологічний матеріал.

З українських музеїв найбільшими були збірки Національного (Церковного) музею (директор – Іларіон Свєнціцький) та музею НТШ. Невеликі експозиції мали також Ставропігійський інститут, Народний Дім. Національний музей (рис. у міжвоєнний час уже не мав великих збірок археологічних експонатів, але знаходимо інформацію, що у 1920-х роках до музею були передані ювелірні скіфські прикраси з Нью-Йорка – дар К. Лисюка [Терський, 2007, с. 111].

На виставі Національного музею у вересні 1918 р., окрім інших експонатів, представлено 300 праць членів мистецького товариства "Артистична горстка", серед яких і твори Івана Старчука – пі насамперед оригінальні речі, колекції і збірки артефактів, які переконливо свідчили про стародавнє минуле краю, про величезну давність заселення і проживання тут людей. Це була дуже важлива культурно-просвітницька сфера діяльності музеїв, особливо на місцях – в маленьких містечках і в селах.

На кінець 1930-х років у Львові існували такі основні музеї: Музей Любомирських, Ставропігійський музей, Музей Дідушицьких, Музей Народного Дому, Музей історії Львова, Музей-галерея Ожеховича, Історичний музей ім. Яна III, Український Національний музей, Промисловий музей, Культурно-історичний музей НТШ, Воєнно-історичний музей НТШ, Дієцезіальний вірменський музей, Музей Богословської академії, Музей єврейського мистецтва, Музей Баворовських, Музей ім. Пінінського, Збірка барона Бруніцкого, Панорама Роцлавицька, Етнографічний музей, Гімназійний музей сестер Василіанок.

Отже, відзначимо доволі високі темпи нагромадження раритетів старовини, формування колекцій і відкриття нових експозицій. Підтвердженням цьому є Перший з'їзд музейних працівників, що відбувся 25 квітня 1931 р. в Національному музеї, на якому йшлося про поточний стан музейних закладів, створення нових музеїв у невеличких містечках і селах, про охорону і збереження музейних цінностей. З доповідями виступали Я. Пастернак (тоді директор Культурно-історичного музею НТШ), І. Свєнціцький, М. Драган та ін. З'їзд прийняв рішення створити "Союз українських музеїв, книгозбірень та архівів" [Терський, 2007, с. 115].

ВИСНОВКИ

Львів після Першої світової та Українсько-польської війн, а також внаслідок входження до єдиної Польщі дещо втратив у політичних і загальнодержавних інтересах, став звичайним центром ще одного воєводства. Впродовж усього міжвоєнного періоду – то заховано, то явно, аж до конфліктів, у Львові відчувалося українсько-польське протистояння. Українці не сприймали польського Львова, а поляки не могли собі уявити Польщі без Львова.

Внаслідок внутрішньої напруги, зумовленої національними та міжконфесійними розбіжностями, Львів бурхливо розвивався у суспільно-політичних і культурно-освітніх сферах. Дух змагання, випереджування, вкорінення власних символів і знакових позицій позначився на освіті, науці і культурі.

Концепція протистояння як рушійної сили розвитку науки і культури міжвоєнного Львова досить виразно простежується у працях сучасних істориків, але по відношенню до археології

застосовується чи не вперше. Головні тези, що випливають з цієї концепції:

1. Українські національно-патріотичні сили зросли і виділилися у Львові ще в кінці XIX ст., але найактивніше проявили себе в перші десятиліття XX ст. внаслідок історичних процесів розвитку Європи та ліберальної політики Австро-Угорського імперського уряду, коли Львів був столицею багатонаціональної Східної Галичини.

2. Після 1918 р. Польща у Східній Галичині проводить політику полонізації усіх сфер життя вольовим способом, що одразу ж сприймається опозиційно з боку української патріотичної громадськості, особливо прогресивної інтелігенції. Не дивлячись на те, що у Львові українці чи греко-католики складали менше 20 % населення, у культурно-науковому і суспільно-політичному аспектах вони відігравали важливу роль як велика і впливова культурно-історична сила, з якою треба було рахуватися.

3. За українцями Львова стояла тисячолітня історія Галицько-Волинської держави, яку в XIV ст. захопило польське королівство, а також масово переважаюче населення сіл і невеликих містечок, яке зберегло українську мову, культуру і традиції. За поляками Львова стояла фактично багатолітня історія панування в Галичині (формально і неформально), переважаюче населення у Львові, яке пустило глибоке коріння у місцеві землі, було виразником урбаністичної культури і повними господарями у вищих сферах управлінського апарату, культури, освіти, господарства.

4. Шальки терезів одних національних сил і других почали гостро коливатися з початком Першої світової війни і завершилися поразкою українських сил у 1918–1919 рр. З іншого боку, Польща, вигравши війну і завоювавши Львів, запровадивши насильницьку полонізацію, "програла" багатомільйонний український народ Східної Галичини.

5. Українсько-польська "негація" мала різні аспекти, прояви і вираження. Рішення польського уряду та місцевих органів не завжди сприймалися адекватно на місцях як українцями, так і поляками, не завжди вони співпадали з конкретними потребами суспільства і віянням часу. З боку польської влади було багато помилок і прорахунків, особливо по відношенню до корінного місцевого населення – українців.

6. Поляки в цей період перемогли, основною причиною чому був, на наш погляд, тривалий (ще з середини XIX ст.) і широко вкорінений дух польського націоналізму на землях Галичини. *"Причини успіху польського націоналізму, серед іншого, були в його романтично-привабливому дусі й демократичній програмі. Навіть місцеві українці та євреї підпадали під його чари. Польський націоналізм відіграв для Східної Європи десь таку саму роль, як і французький для Західної: він націоналізував інші народи, даючи їм готові ідеологічні формули та політичні форми. Не випадково й український, і єврейський національні гімни починаються схожим рядком:"Ще не вмерла Україна", "Ще не вмерла наша надія" – а це ніщо інше, як перелицювання польського "Jeszcze Polska nie zginela"* [Грицак, 2003, с. 3].

Наука не твориться в баштах із слонової кістки... зусиллями безтілесних вчених мужів, що живуть поза часом і простором винятково інтелектуальним життям...
Люсьєн Февр
"Бои за историю". 1991. М. С. 49

РОЗДІЛ III

МІЖВОЄННИЙ ЧАС. ЗЛЕТ ТА ПАДІННЯ ЛЬВІВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ

При розгляді питання особливостей життя і діяльності багатотисячного, етнічно різного населення Львова у міжвоєнний період знову виникає спокуса процитувати уже цитованих авторів, які дали влучні визначення і характеристики неймовірно цікавого історичного минулого міста. *"В австрійському спадку українців, поляків і євреїв цей статус (столичного міста Львова – О. С.) набув рис столиці "П'ємонту" (в єврейському випадку – "матері Ізраїлю") їхньої малої батьківщини, з якої мало початися відродження Великої і незалежної національної батьківщини"* [Грицак, 2003, с. 3]. Отже, ще з XIX ст. творилося міфологізоване уявлення про Львів як центр відродження національної держави, особливо в українському та польському націоналізмі.

В міжвоєнний період ситуація у Львові стала ще напруженішою, що викликано, найперше, Українсько-польською війною 1918–1919 рр. і подальшим міжнаціональним протистоянням. *"На початку XX століття в контексті самого міста український елемент – наскільки він взагалі помітний – виглядає як проекція навколишнього села; в розрізі міста його майже не видно. І справді демографічна присутність українців у Львові сягала тоді лише приблизно 15 % (проти 50 % поляків і 25 % євреїв). Тому захоплення українцями влади у Львові 1 листопада 1918 року й наступна тритижнева битва за місто, а далі польсько-українська війна 1918–1919 років стали для поляків, напевне, більшим шоком і несподіванкою, ніж зазвичай буває в таких конфліктах"* [Грабович, 2002, с. 12]. Одначе влада Польщі зробила з цього недалекоглядний висновок: замість того, щоб піти на поступки і постаратися зняти напругу в українсько-польському протистоянні – запровадила насильницькі акти полонізації в усіх сферах життя і діяльності, в тому числі в науці, і, зокрема, в археології.

НТШ, МУЗЕЙ ТА АРХЕОЛОГІЯ

31 жовтня 1920 р. експозиція музею НТШ була офіційно відкрита для відвідувачів (по неділях). У 1920 р. музей містився в семи кімнатах першого поверху будинку НТШ. Першим директором музею став Юрій Полянський, хоч усіма музейними збірками від НТШ опікувалися С. Рудницький та І. Раковський [Головацький, 1998, с. 216].

В польській літературі побутує думка, що найчисельніші збірки археології знаходилися в Музеї Дідушицьких, Музеї Любомирських та Археологічному кабінеті університету, а менша частина – в Музеї НТШ та в Інституті Ставропігії [Łaszak, 2004, s. 91]. Насправді ж в Археологічному кабінеті університету зберігалися невеликі збірки з розкопок в Чехи-Висоцькому І. Шараневича, деякі колекції з розкопок К. Гадачека, Л. Козловського, в той час як археологічні колекції НТШ на кінець 1930-х років були найчисельнішими. Це розвідки і розкопки Ю. Полянського, ще раніше – М. Грушевського, О. Цинкаловського, особливо Я. Пастернака,

М. Смішка та ін. Були передані також значні колекції археології з "Великої України" – з-за Збруча, численні збірки від любителів археології з різних місцевостей Галичини [Берест, Таравська, 2000]. За деякими даними, на 1937 р. в музеї НТШ знаходилося 73 тис. експонатів [Терський, 2007, с. 115], з яких значну частку складала археологія.

7 серпня 1920 р. відбулася реорганізація музею, який тепер став називатися "Український національний музей НТШ" [Мороз, 1998, с. 290]. У 1921 р. пройшли перші післявоєнні Загальні збори НТШ, з дозволу польської поліції і в присутності її представника. "*Спокою в Галичині не було... Польська влада постійно переслідувала НТШ, проводила обшуки. Ще більше дошкульнішим було докучання польської "вулиці", яка в різний спосіб знущалася над будинком НТШ та її майном*" [Мороз, 1998, с. 292].

Рис. 36. Брошура Володимира Гнатюка з нагоди 50-річчя НТШ (НА ВА ІУ)
Fig. 36. Volodymyr Gnatiuk's brochure dedicated to 50-th anniversary of Shevchenko's Scientific Society (SA DA IUS)

23 листопада 1922 р. в будинку НТШ (рис. 36) польськими бойовиками підкладено бомбу з наміром знищити музей і бібліотеку, але шкода виявилася не такою значною (вирвало шмат стіни, повибивало вікна та висаджено двері). Цього ж дня бомба підставлена і в Академічному домі. У жовтні 1923 р. польська влада відібрала від НТШ право друкування шкільних підручників для шкіл Галичини. Спочатку передала його приватному підприємству, потім Ставропігії, а з 1928 р. – польській друкарні. Ця акція дуже сильно вдарила по НТШ з матеріального боку, адже жодної підтримки від польського уряду НТШ не мало. Навпаки, у 1923 р. відбулися масові погроми в культурно-освітніх українських закладах Львова, які влаштували польські молодчики за прихованою згодою властей. З приводу цього НТШ звернулося до усіх Академій наук світу з закликом захисту. 14 жовтня 1930 р. польські студенти вибили 81 шибу у вікнах будинків НТШ та друкарні.

У травні 1935 р. до Варшави прибула делегація від керівництва НТШ. І. Раковський, Ю. Мудрак, Є. Храпливий просили підтримки і фінансової допомоги у нового міністра віросповідань та народної освіти, надіючись на його розуміння, оскільки його дружина – Цезарія Єнджеєвич, відомий етнограф, професор Львівського університету – стала дійсним членом НТШ. І справді, міністр пообіцяв давати НТШ 12 тис. злотих щорічно [Мороз, 1998, с. 307; Раковський, 1979, с. 61–64].

Про дослідження археології у стінах НТШ з часу його заснування і до завершення діяльності у 1940 р опублікована окрема стаття [Петегирич, Павлів, 1991, с. 412–426], у якій наведено багато цікавих фактів. У 1920-х роках Музей НТШ уже був відомий у Львові і поза його межами, а його археологічні збірки викликали зацікавлення серед поважних спеціалістів. Так, є відомості, що в цей час музейні колекції оглядали такі відомі наукові авторитети, як Гордон Чайлд з Лондона, Енрі Брейль з Парижу, Густав Болліндер зі Стокгольма, Болко Ріфтхофен з Рацібору, Юзеф Костжевський з Познані, Роман Якимович з Варшави, Олег Кандиба, Левко Чикален-

ко, Вадим Щербаківський та ін. [Хроніка НТШ, 1926, с. 67–68; Петегирич, Павлів, 1991, с. 420].

ЮРІЙ ПОЛЯНСЬКИЙ ТА ЙОГО ГЕОЛОГІЧНО-ПАЛЕОЛІТИЧНІ ДОСЛІДИ

Уже вказувалося, що одним зі співробітників НТШ, керівником музею в першій половині 1920-х років був Юрій Полянський – на той час учитель Академічної гімназії у Львові, визначний дослідник палеогеоморфології долини Середнього Дністра і перший професійний дослідник палеоліту Східної Галичини [Демедюк, 1995; Черниш, 1998; Ситник, 1998, 2001, 2002, 2003; Томенюк, 2008, 2008а, 2009, 2010; Шаблій, 2010а; 2010б]. Оскільки він є поки що маловідомою постаттю в історії львівської археології, зупинимося детальніше на його біографії, тим більше, що ім'я і наукові праці дослідника в радянський час були повністю вилучені з бібліотек та енциклопедій [Черниш, 1998, с. 14–16].

Народився 6 березня 1892 р. у с. Жовтанці Кам'янко-Бузького р-ну на Львівщині в родині священика [Свинко, 2010в]. Після закінчення середньої школи вивчав філософію у Віденському, пізніше – у Львівському університетах. Під час Першої світової війни служив поручником гарматного полку в австрійській армії. У 1918–1920 рр. брав активну участь у національно-визвольних змаганнях за встановлення ЗУНР (командував батареєю 4-го артполку Української Галицької Армії).

Рис. 37. Юрій Полянський (НА ВА ІУ)
Fig. 37. Juri Polianskyi (SA DA IUS)

З 1920 р. Ю. Полянський – учитель географії та історії Академічної гімназії у Львові [Томенюк, 2009, с. 322–336] й одночасно працівник НТШ. Безперечно, уся наукова діяльність молодого Ю. Полянського у міжвоєнний період була тісно пов'язана з Науковим товариством ім. Т. Шевченка у Львові.

Починаючи з 1923 р., на власний кошт та незначні асигнування НТШ, Ю. Полянський проводить щорічні польові дослідження, під час яких збирає багатий джерельний матеріал, що ліг в основу всіх подальших наукових висновків. У 1927 р. за значні досягнення в пошуковій, культурно-освітній та науковій роботі його було обрано дійсним членом НТШ. З того часу він став постійним учасником засідань математично-природописно-лікарської секції, фізіографічної, науково-технічної та інших комісій Товариства. Власне, у збірниках і записках НТШ було опубліковано більшість наукових праць дослідника.

У 1921–1923 рр. викладав також географію в Українському таємному університеті, а в 1933–1937 рр. – основи антропології у Львівській греко-католицькій Богословській Академії. У 1930 р. він успішно габілітувався у Львівському університеті, в якому під час "перших совєтів" в 1940–1941 рр. працював завідувачем кафедри фізичної географії.

У період окупації німецькими військами з червня по вересень 1941 р. виконував обов'язки Голови Тимчасової управи Львова, після чого почав працювати в шкільній адміністрації міста. Власне співпраця з окупантами стала причиною того, що вчений змушений був покинути Батьківщину. У 1943 р. дослідник виїхав до Кракова, а звідти – до Відня, де очолив представництво Українського Центрального Комітету. З 1945 по 1947 р. Ю. Полянський викладав географію в Українському Вільному університеті (Баварія).

Рис. 38. Юрій Полянський серед викладачів та учнів Української академічної гімназії. Сидить перший справа (Томенюк, 2009)
Fig. 38. Juri Polianskyi among the teachers and pupils of Ukrainian academic gymnasium. Sits first from the left

У 1947 р. виїхав з Європи, і з того часу розпочалося його емігрантське життя в Аргентині. Тут він багато і плідно досліджує геологічну будову Анд, запропонувавши оригінальну модель походження цього гірського масиву [Свинко, 2010а]. У 1956 р. Ю. Полянський стає професором Державного університету в Буенос-Айресі, пізніше його обирають академіком АН Аргентини. За роки своєї активної праці в цій латиноамериканській країні він опублікував 20 монографій і понад 50 великих статей. Помер у 1975 р. у Буенос-Айресі.

Метою польових досліджень Ю. Полянського у 1920–1930-х роках було вивчення переважно питань геології четвертинного періоду, стратиграфії плейстоценових відкладів, проблем палеогеоморфології та ін. У зв'язку з тим, що плейстоценові відклади містять рештки життя і діяльності людей кам'яного віку, виникла необхідність ґрунтовного дослідження палеоліту. Це, здавалося б, побічне завдання було виконано на такому високому професійному рівні, що Ю. Полянського по праву вважають "батьком західноукраїнського палеоліту" [Пастернак, 1976, с. 10]. Інші археологічні епохи він досліджував спорадично, хоч і тут залишив по собі яскравий слід у багатьох публікаціях [Полянський, 1925, с. 1–2; 1926,с. 1–4; 1932а, с. 1–19].

У палеолітичному аспекті на західноукраїнських землях попередників у Ю. Полянського практично не було. На сусідніх територіях, зокрема, у Східноподільському Придністер'ї, палеолітичні пам'ятки відкриті В. Антоновичем ще у 80-х рр. XIX ст. – с. Студениця, гора Біла. Правда й те, що матеріали з цих місцезнаходжень були опубліковані М. Рудинським лише у 1929 р. На правобережжі Дністра (тодішня Бесарабія) великі пошукові дослідження вели румунські науковці Ч. Амброжевич та І. Ботез [Botes, 1931; Ambrożevicz, 1933]. Критичні зауваження щодо їхніх висновків про стратиграфічне положення лесів та хронологічні межі таких стоянок, як *"... Кізля-Неджимова, Кормань і Дарабані"* знаходимо в публікації Ю. Полянського [Полянський, 1927, с. 1–14].

Добре знання карт і відповідної наукової літератури, а також багаторічні спостереження дали змогу Ю. Полянському дійти кількох суттєвих висновків щодо тісного зв'язку розташування палеолітичних стійбищ і географічно-топографічних особливостей місцевості. Картографування цих пам'яток навело також на думку про залежність стародавніх стоянок від виходу на поверхню крем'яної сировини, головно родовищ у верхньокрейдових відкладах. Спираючись на геологічні розробки В. Рогалі [Rogala, 1909], дослідник будує карту поширення й виходу у відслоненнях відкладів туронського та сеноманського ярусів верхньої крейди. Розмістивши пам'ятки палеоліту на карті виходу верхньокрейдових відкладів, Ю. Полянський дійшов висновків щодо тісної залежності первісної людини від наявності й характеру сировинної бази [Polanskyj, 1936, с. 3–23]. У Подільсько-Бесарабській провінції верхнього палеоліту він виділив три кремененосні зони: західну, східну та південно-східну.

На базі стратиграфічних досліджень плейстоценових відкладів Середнього Придністер'я Ю. Полянський помітив, що палеолітичні знахідки in situ трапляються лише у лесах двох останніх зледенінь чи у викопних ґрунтах, що формувалися під час періодичних потеплінь. Услід за В. Зергелем [Soergel, 1919; 1924], за альпійською схемою Пенка-Брюкнера [Penck, Bruckner, 1909], для палеолітичного періоду на Поділлі науковець виділяв старший лес (рісське зледеніння), молодший лес I (рання фаза вюрмського зледеніння) і молодший лес II (пізня фаза вюрмського зледеніння). На той час для східноєвропейських геологів та археологів це була досить оригінальна та свіжа концепція.

На багатьох пам'ятках палеоліту науковець проводить зачистки, закладає шурфи та невеликі розкопи. Вивчаючи планіграфічні особливості поселень верхнього палеоліту, Ю. Полянський робить актуальні й нині висновки про функціональне призначення окремих ділянок стоянок. Він виділяє, зокрема, місця для проживання (житла), ділянки з вогнищами, місця обробки кам'яних знарядь (виробничі центри), периферійні ділянки.

У своїх польових, камеральних та лабораторних дослідженнях учений плідно співпрацює з колегами-геологами і зі спеціалістами суміжних дисциплін. Довгі роки він підтримував тісні контакти з археологом С. Круковським, з яким розкопував стоянки та публікував спільні статті [Polanskyj, Krukowski, 1926, 23 с.] (про що пізніше). Фауністичні рештки (малакофауну), знайдені Ю. Полянським на палеолітичних пам'ятках, визначав відомий професор В. Поліньский. Атрибуцію викопних гризунів здійснював професор Й. Семірадський, флористичні рештки досліджували Г. Козій[1], С. Кульчинський та А. Козловська [Полянський, 1929, с. 3–4].

За час своїх багаторічних експедиційних робіт Ю. Полянський відкрив 66 палеолітичних місцезнаходжень, проте лише кілька пам'яток були опубліковані й увійшли в науковий обіг у довоєнний час. Про більшість же з них є тільки короткі повідомлення або ж просто згадки у його геологічних працях. Більш-менш ґрунтовні розкопки вели на двох пізньопалеолітичних пам'ятках Заліщицького р-ну на Тернопільщині – Лисичники та Новосілка-Костюкова. Невеликі розвідкові розкопки він проводив також на мустьєрській стоянці біля с. Касперівці неподалік Заліщиків.

Найвідомішою пам'яткою є верхньопалеолітичне поселення Лисичники на правому березі р. Серет, в ур. Вовчків. Матеріали з розкопок, проведених наприкінці 1920-х років (площа 100 м²), були опубліковані С. Круковським у 1939 р. [Krukowski, 1939, s 40–41] і П. Борисковським у 1953 р. [Борисковский, 1953, с. 128]. У верхньоплейстоценовій товщі цієї стоянки досліджено три культурні горизонти.

Другою дослідженою Ю. Полянським пам'яткою є стоянка Новосілка-Костюкова, що знаходиться на вододілі Дністра й струм-

1 **Козій Григорій Васильович** *(1898–1988) – ботанік, в 1928 р. закінчив математично-природничий факультет Львівського університету, з 1930-го року – доктор наук, учасник багатьох закордонних геоботанічних експедицій, після війни на посаді професора кафедри ботаніки університету; по сумісництву працював в інших інститутах та музеях. Наукові інтереси: історія походження флори та рослинності Карпат, Поділля та Розточчя; четвертинна історія розвитку рослинності Карпат. Цікаво, що визначення флористичних решток з палеолітичних стоянок Ю. Полянському він робив, будучи ще студентом [Прокопів, Гулько, 2011, с. 631].*

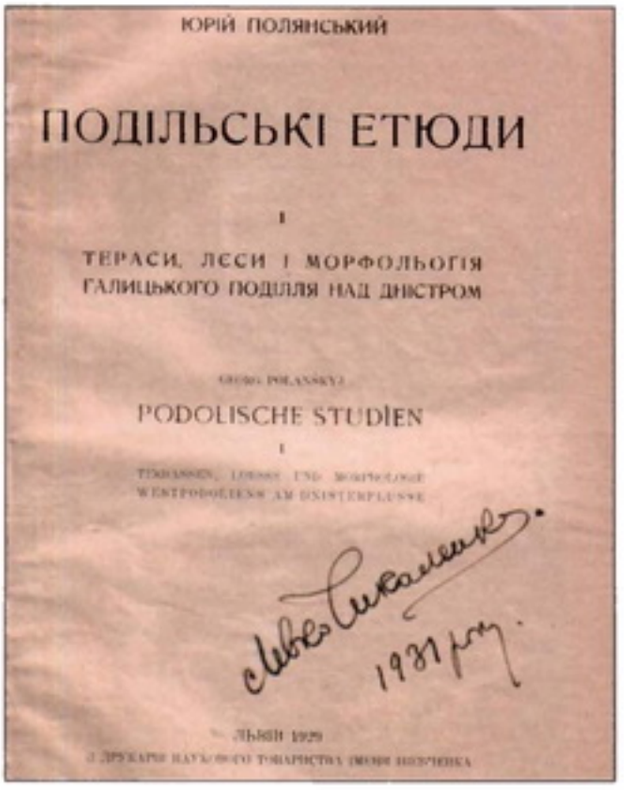
ЮРІЙ ПОЛЯНСЬКИЙ

ПОДІЛЬСЬКІ ЕТЮДИ

I

ТЕРАСИ, ЛЕСИ І МОРФОЛЬОГІЯ ГАЛИЦЬКОГО ПОДІЛЛЯ НАД ДНІСТРОМ

PODOLISCHE STUDIEN

Рис. 39. Монографія Юрія Полянського "Подільські етюди". 1929 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 39. Juri Polianskyi's monograph "Podolien etudes". 1929 (SA DA IUS)

ка Грумового. Розкопки проведені у другій половині 1920-х років спільно з С. Круковським [Polanskyj, Krukowski, 1926]. Зазначимо, що околиці с. Новосілки були досить ретельно досліджені молодим науковцем з боку палеогеоморфології та стратиграфії плейстоценових відкладів, що дало йому змогу створити "ділювіальну циклічну схему полудневого Поділля". Остання мала важливе значення і для загальної періодизації палеоліту в Україні.

На період 1930-х років найранішою стоянкою Придністер'я була мустьєрська пам'ятка Касперівці, яка досить ґрунтовно досліджена в геологічному аспекті [Полянський, 1929] (археологічні матеріали так і не були опубліковані в повному обсязі). Як одна з найцікавіших пам'яток середнього палеоліту Східної Європи, вона широко відома в науковій літературі. Культурний шар, що знаходився під товщею лесових відкладів, частково розмитий і перевідкладений ще у плейстоцені, але незважаючи на це, горизонт виявився досить багатим на археологічні матеріали, зокрема викопну фауну. Культурно-історичне місце Касперівців не визначене повністю й донині, хоч пам'ятка має надзвичайно важливе значення як перше стратифіковане поселення мустьєрської культури в континентальній Україні.

Інше місцезнаходження середнього палеоліту було виявлено Ю. Полянським поблизу с. Долини у Теребовлянському р-ні. У відслоненні берегового схилу тут знайдено кістки мамонта і кварцитовий відщеп зі слідами обробки. Ще два пункти з мустьєрськими артефактами зафіксовано дослідником біля сіл Більче-Золоте та Печірна на Тернопільщині.

Досить багато пам'яток пізнього палеоліту не було досліджено шляхом розкопок. Проте зібрані на цих пам'ятках матеріали також мають велике наукове значення для вивчення історії пізньопалеолітичного населення заходу України. Це пам'ятки Миколаївка, Монастирок, Довге, Котівка, Щитівці, Зозулинці, Коропець, Стриганці, Маринопіль, Бережани, Буківна та ін.

Найважливішим історичним висновком Ю. Полянського є положення про окрему Подільсько-Бесарабську провінцію пізнього палеоліту, в якій виділено західноподільську (70 пунктів), східноподільську (44 пункти) і південно-східну (22 пункти) групи пам'яток. Загалом у "провінції" на середину 1930-х років було відомо 126 палеолітичних об'єктів, картографування і визначення хронології яких дало підстави для цікавих наукових припущень. Так, Ю. Полянський вважав, що первісні мисливці пересувалися слідом за табунами північних оленів з одних територій на інші (саме цим він пояснює "однакові риси" крем'яного інвентарю на величезних просторах Європи). Такі пересування відбувалися головно в "оріньякський час" [Polanskyj, 1936, с. 3–23].

Новаторською була також думка Ю. Полянського про тісний зв'язок палеолітичного населення Поділля з первісними колективами центральноєвропейського регіону. Нині ці питання розробляють палеолітознавці України та археологи за кордоном. Можна вказати на глибоку наукову інтуїцію дослідника, який на

основі одного двобічно обробленого наконечника з Конюшків (Рогатинщина), так званого солютрейського типу, висловлює припущення про вплив угорського палеоліту (де такі наконечники трапляються серійно) на пізньопалеолітичне населення Поділля. Ця проблема й нині становить значний інтерес. Досить перспективним напрямком є також вивчення генетичної спорідненості первісних колективів Поділля й Волині, Поділля й Полісся.

В 1930–1933 роках Полянський брав участь у теренових дослідженнях від т. зв. "Бюро з питань меліорації Полісся" з метою обстеження і надання оцінки для меліоративних робіт на Поліссі і Волині. Під час цих обстежень відкрив низку пам'яток кам'яної та мідно-бронзової доби [Sulimirski, 1935, s. 26; Терський, 1998, с. 163]. Ці матеріали пройшли якось непоміченими серед спеціалістів.

Юрій Полянський тісно співпрацював з відомим географом-енциклопедистом Володимиром Кубійовичем (рис. 40), був членом редакційного комітету, який у 1937 р. видав географічний "Атляс України" і автором геологічної карти України [Кубійович, 1937, 48 с.]. Через деякий час він пише розділ "Геологія України" до книги В. Кубійовича (ред.) "Географія України і сумежних земель", 1943, с. 33–77 [Томенюк, 2008, с. 244; Свинко, 2010б]. Полянський дуже багато зробив у справі розбудови українського шкільництва, загалом народної освіти, опублікувавши підручник з географії країн світу для загальноосвітніх українських шкіл [Томенюк, 2008, с. 238–249; 2009, с. 322–336].

Але його український патріотизм не заважав співпрацювати з Державним польським об'єднанням охоронців пам'яток археології ("Гроном консерваторів") як делегату на платній основі. Не було перешкод для особистих дружніх контактів із С. Круковським та іншими польськими археологами та геологами. Між іншим, Стефана Круковського він вважав своїм Вчителем.

В одному листі до С. Круковського Юрій Полянський жартівливо пише, що Вчитель своїми листами доучує "*...підстаркуватого аматора праісторії... з міста над Полтвою*" [Піотровська, 2006, с. 78].

Рис. 40. Володимир Кубійович (З історії..., 1998)
Fig. 40. Volodymyr Kubijovych

СТЕФАН КРУКОВСЬКИЙ І ЙОГО РОЛЬ В ДОСЛІДЖЕННІ ПАЛЕОЛІТУ ГАЛИЧИНИ

Стефан Круковський (рис. 41) вивчав палеоліт західноукраїнських земель, неодноразово бував у Львові, зокрема, у стінах НТШ, спільно з Ю. Полянським розкопував стоянку Новосілка -Костюкова в Заліщицькому районі. Пізніше він кілька років працював у Львівському відділі археології Інституту археології Академії наук УРСР – власне тому необхідно подати ширшу характеристику його біографії та наукової творчості у міжвоєнний період (тим більше, що ні в українській, ні в російській науковій літературі такої характеристики немає).

Отже, Стефан, син Адама – війта невеличкого Мщонова на Мазовії, народився 22 січня 1890 р. У 1895 р. сім'я переїздить до Варшави, де батько знаходить роботу звичайного канце-

ляриста. Родина живе бідно, ледве зводячи кінці з кінцями, але Стефана віддають до гімназії (1901 р.). Однак з не до кінця з'ясованих причин з гімназії він був виключений у 1905 р. (вважається, що внаслідок участі в шкільних страйках, які прокотилися по усій польській території).

Його археологічні зацікавлення розпочалися в 1904 р. – після знайомства з Еразмом Маєвським – відомим археологом-аматором, організатором музею та видавцем періодичного журналу "Святовид". Про це вчений розповів на консультації в 1975 р. Й. Вронській [Wrońska, 1992, s. 44]. Після цієї зустрічі і до кінця свого довгого життя (прожив 92 роки) Стефан повністю і безроздільно був відданий археології, а точніше – преісторії, палеолітові. Тісніша співпраця з Еразмом Маєвським розпочалася у 1906 р., коли юнак провів свої перші польові дослідження – розвідувальні роботи. Не маючи "великої матури" – атестата про закінчення гімназії, він не міг мріяти про університет, про офіційну вищу освіту, але цю прогалину заповнював наполегливим читанням професійної наукової літератури і опрацюванням "живого" предметного матеріалу в музеї Еразма Маєвського. Власне з метою поповнення збірок музею, експозиція якого відкрилася у 1908 р., на кошти Маєвського Стефан вів свої перші розкопки (головно, могильників віку палеометалів). Уже в 1906 р. він відкриває свою першу археологічну пам'ятку в с. Ґраба (як образно зазначив С. К. Козловський – "*зерно було кинуто у землю*"). У цьому ж році розпочинається його трудове життя. У "трудовій книжці" рукою самого С. Круковського знаходимо такі записи:

"*1906 – VII. 1913. Колишній приватний археологічний музей Еразма Маєвського у Варшаві – лаборант археології, препаратор, польовий дослідник;*

IX. 1913 – VI. 1931. Інститут антропологічних наук Варшавського наукового товариства – науковий працівник від молодшого асистента до керівника відділу в Інституті;

I. VI. 1920 – 31. III. 1928. Науковий працівник в якості Державного консерватора археологічних пам'яток у Варшавському південному регіоні;

I. IV. 1928 – I. IX. 1939. Самостійний науковий працівник в якості охоронця (кустоша) Державного археологічного музею в Варшаві;

I. II. 1940 – VII. 1941. Львівський відділ Інституту археології Академії наук УРСР – старший науковий працівник" [Kozłowski S., 2007, s. 14].

У наукових статтях С. К. Козловського, Й. Вронської, І. Вєнцковської та інших польських дослідників знаходимо деякий різнобій щодо років праці у вищезазначених установах і часу знайомства з Еразмом Маєвським [Kozłowski S., 2007, s. 25; Wrońska, 1992, s. 44; Więckowska, 1992, s. 32]. Але ми будемо довіряти документу, написаному рукою самого Круковського (рис. 43).

Перший період його наукової діяльності, безперечно, проходив під впливом тодішнього авторитета праісторії і працедавця Еразма Маєвського, хоч пізніше Стефан відрічеться від такого впливу і не буде вважати Маєвського своїм учителем [Kozłowski S.,1992, s. 59–64].

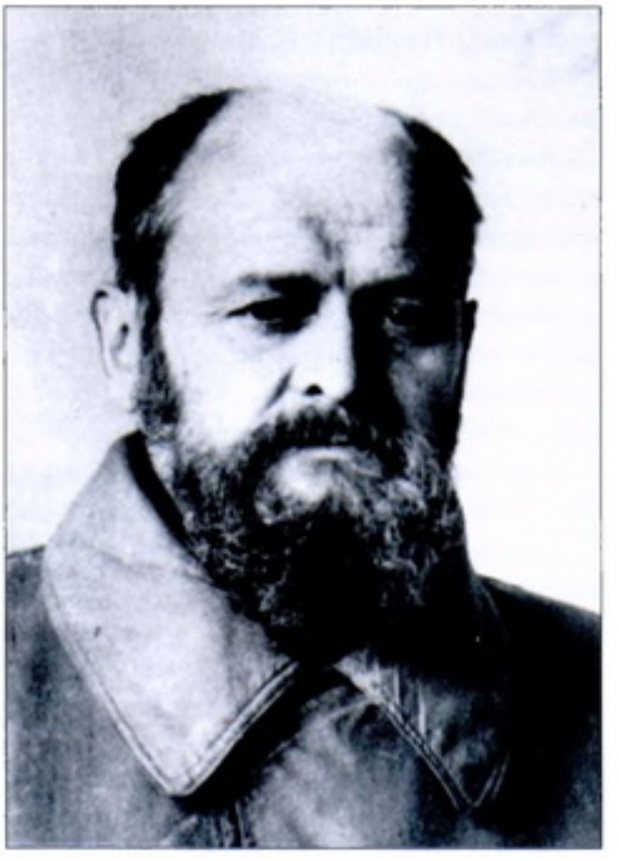

Рис. 41. Стефан Круковський (Prądnik, 1992)
Fig. 41. Stefan Krukowski

Якщо слідувати подальшим біографічним даним, то треба відзначити і першу духовну кризу Стефана, що сталася на основі матеріальних нестатків родини. В 1912 р. він залишає музей Е. Маєвського, шукає заробітку, потім повертається назад до Маєвського, а в 1913 р. переходить до Антропологічного інституту (до Казимира Столиво).

В цей час Стефан формується як дослідник кам'яного віку. Першою пам'яткою палеоліту в його польових роботах стала печера в Золотому Потоці, трохи пізніше – в Дупіцах. В 1914 р. він відкриває дуже важливу стоянку Свідри Вєлькі, розпочинає розкопки в печері Окєннік [Kozłowski S., 2007, s. 30].

Велике значення для молодого амбітного дослідника мала наукова подорож до палеолітичного осередку біля с. Костьонки на Дону в 1915 р. (рис. 42), де він вів самостійні розкопки палеолітичної стоянки. Поїздка фінансувалася з "Каси ім. М'яновського". Після цього, в 1916 р. він виїздить до Тифлісу на Кавказ, де також веде розкопки в кількох печерах [Kozłowski S., 2004]. Так перебув Стефан Першу світову війну, спочатку на Дону, а потім, аж до 1918 р. – в музеї Тифлісу. Досліджував стоянки палеоліту в печерах Гвардзілас-клде, Чергуліс-клде, Таро-клде [Więckowska, 1992, s. 32]. Під час перебування в Росії познайомився з багатьма археологам, а з П. Єфіменком підтримував добрі стосунки впродовж усього свого життя.

До Варшави повернувся С. Круковський уже цілком сформованим молодим ученим зі значним науковим і життєвим досвідом. Уже в 1918 р. він розпочинає важливі розкопки печери Темної в Ойцовському районі на півдні Польщі [Piotrowska, 2006], які, правда, завершилися трагічним випадком (загинув один із робітників).

Рис. 42. Стефан Круковський в Костьонках на Дону. 1915 р. (сидить справа) (Więckowska, 1992)
Fig. 42. Stefan Krukowski in Kostionki (region of Don River's basin). 1915. (Sits first from the right)

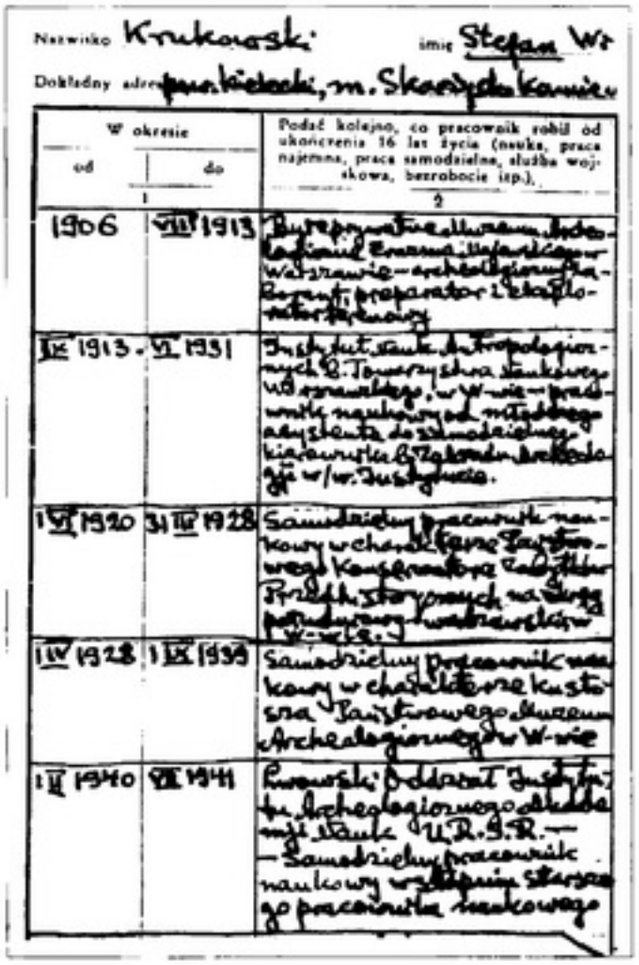
Nazwisko Krukowski imię Stefan Wł.

Dokładny adres pow. Kielecki, m. Skarżysko Kamienna

W okresie od	do	Podać kolejno, co pracownik robił od ukończenia 16 lat życia (nauka, praca najemna, praca samodzielna, służba wojskowa, bezrobocie itp.)
1		2
1906	VIII 1913	[illegible]
IX 1913	VI 1931	[illegible]
1 VI 1920	31 III 1928	[illegible]
IV 1928	1 IX 1939	[illegible]
1 II 1940	VII 1941	[illegible]

Рис. 43. Рукопис Стефана Круковського про трудову біографію з 1906 по 1941 рр. (Kozłowski S., 2007)
Fig. 43. Stefan Krukowski's manuscript about his working biography from 1906 till 1941

Раніше, ще в XIX ст. цю пам'ятку копали аматор Ян Чарновський і археолог – спеціаліст з палеоліту Рудольф Шмідт (Тюбінген). На відміну від попередників, Стефан головну увагу зосередив не на артефактах, а на характері залягання геологічних горизонтів, тобто – на особливостях стратиграфії відкладів, виділивши таким чином більше 10 геологічних горизонтів і 8 культурних шарів в профілі товщиною понад 8 м. Показово, що розкоп він заклав не в самій печері, а на майданчику перед входом.

Перші друковані праці дослідника з'явилися ще в 1911 р. як короткі звіти про проведені археологічні розвідки та розкопки різночасових пам'яток. Публікувалися вони переважно у "Святовиді" – виданні Еразма Маєвського; пізніше – у різних фахових збірниках.

С. Круковський багато копає і стає одним з найкращих спеціалістів з палеоліту Польщі. У міжвоєнний період, після Темної і Окєнніка, у різні роки досліджує такі пам'ятки, як Гуру Пулавску, Свідри Вєлькі і Малі, Виглєндув, Гулін-Гулінек, Оронсько, Гжибору Гуру, Нобель і Кремйонкі Опатовське, Плуди, Грохалє Гурне, Вєлішев, Вєжбіца та ін. [Kozłowski S., 1992, s. 59–64; 2007; Więckowska, 1992, s. 34]. Працює поволі, але систематично і наполегливо, здобуваючи досвід і власні польові матеріали, пише багато, але не публікує [Kozłowski S., 2007, s. 24].

Характеризуючи геологічні, головно стратиграфічні дослідження С. Круковського, що проводилися під час розкопок Темної, Гури Пулавської, Пєкар, відомий знавець палеоліту Польщі Вальдемар Хмелєвський писав, що геологічні знання отримував С. Круковський за допомогою трьох джерел. Першим і найважливішим були власні археологічні розкопки, під час яких він пильно стежив і описував седименти, розкладав їх у часі і просторі. Другим джерелом були знайомства, спільна праця і сердечна дружба з геологом Яном Самсоновичем, частково – з геологами Я. Косібою і А. Маліцкім, ще раніше – не завжди мирні стосунки з археологами Леоном Козловським та Людвіком Савицьким. Третім джерелом були ґрунтовні знання проблематики плейстоцену, що базувалися на його глибокому знанні спеціальної геологічної літератури [Chmielewski, 1992, s. 121].

Треба окремо наголосити на тісній співпраці С. Круковського з відомим геологом Яном Самсоновичем[2], який брав участь у деяких його розкопках. Власне Я. Самсонович разом з С. Круковським відкрив великі родовища кременю в Кремйонках Опатовських, на яких потім

2 **Ян Самсонович** *народився в 1888 р. в Острівці, помер в 1959 в Варшаві. Як і С. Круковський, в 1905 р. був виключений з гімназії у зв'язку з учнівськими заворушеннями, але матуру здав екстерном в Петербурзі, там же в 1911 р. закінчив курс геології в університеті. В 1915 р. повернувся до Варшави, де влаштувався асистентом на геологічному факультеті університету. В 1919 р. утворився окремий Інститут геології і Самсонович став редактором видавництва цього інституту. В 1935 р. був запрошений до керівництва кафедрою палеонтології у Львівському університеті і працював тут до 1938 р. Потім знову повернувся до Варшави на посаду зав. кафедри геології. Будучи у Львові у 1935–1938 роках, очевидно, зустрічався з львівськими геологами і археологами (Ю. Полянським, Л. Козловським), але якоїсь тісної співпраці поміж ними не проглядається (хоч і з С. Круковським в цей період він мало спілкувався).*

довгі роки працював Стефан. Тоді ж були спільно відкриті родовища шоколадного кременю в районі Лисогір, відклади туронського кременю в Рахові біля Анополя, які пізніше названі свєнцєховськими та ін. В цей же час з'являється багато наукових праць С. Круковського, в яких наводиться огляд усіх палеолітичних пам'яток Польщі. Характеристика подається синтетично, на широкому природничому тлі, із застосуванням шкали геологічної хронології, з власною типологією та технологією артефактів. Він вперше в Польщі застосував нову методику морфологічного та технологічного аналізу, визначив нові культурні одиниці. "*Він створив регіональний культурний поділ польського палеоліту, типологічну номенклатуру, багато розробок в позатипологічній сфері (добування і розподіл сировини), технології, виховав наукову школу*" [Kozłowski S., 2007]. Щодо останнього, то учні насправді у нього з'явилися тільки в 1950–1960 х роках – нова генерація преісториків Польщі. А в міжвоєнний період, розірвавши зв'язки з колегами і працедавцями, він мав фактично двох студентів, які могли стати науковцями. Першим був Зигмунт Шміт, який уже в 1922 р. мав окрему ділянку розкопу в Кремйонках і проводив власні розвідувальні роботи в басейні Бугу. Мабуть, він став би добрим спеціалістом, якби не передчасна смерть в 1929 р. [Sachse-Kozłowska, 1992, s. 67]. Другим студентом був Зигмунт Прушинський, який потрапив до С. Круковського у 1928 р. Проте через особисті непорозуміння їх стежки розійшлися і З. Прушинський змінив фах, закінчив правничий факультет і став в подальшому адвокатом [Sachse-Kozłowska, 1992, s. 67].

Велике значення мала для Стефана поїздка (на стипендію) до Франції, де він перебував майже рік у 1923–1924 роках [Pilecki, 1970]. Там він мав можливість познайомитися з новітніми ідеями і науковими концепціями європейського палеоліту, оглянути оригінальні матеріали, прочитати значну кількість палеолітичної літератури, зав'язати особисті стосунки з багатьма науковцями, серед яких такі світила, як Анрі Брейль та Гуго Обермаєр. З Франції він повернувся уже спеціалістом європейського рівня, знаним і цінованим серед колег як Заходу, так і Сходу [Wrońska, 1992, s. 53].

Ще один важливий аспект в біографії С. Круковського цього періоду – це посада Державного консерватора Південно-Варшавського регіону в т. зв. "Гроні Консерваторів" 1920–1928 років. Посада давала визнання і матеріальне забезпечення для проведення археологічних розвідок і розкопок, які здійснювалися під приводом охорони пам'яток. Саме на цей період припадає найінтенсивніша польова робота науковця.

Хоч, мабуть, не це найяскравіше характеризує 30-тилітнього "самоука" С. Круковського, оскільки його польові роботи поки що не опубліковані і мало хто здогадується про їхнє наукове значення, новаторство і глибину. На науковому горизонті у всіх на виду інше – в'їдливі (аж до непристойності) рецензії Стефана. Насправді, це грунтовні і професійні огляди-характеристики узагальнюючих монографій Богдана Януша [Krukowski, 1914, s. 85–87], Людвіка Савицького [Krukowski, 1921, s. 11–21; 1922, s. 174–177], Казимира Столиво [Krukowski 1922, s. 1–6; 1922, s. 177–178], і особливо – Леона Козловського [Krukowski, 1922, s. 147–160], які одразу ж привернули увагу усього археологічного світу тодішньої Польщі. Рецензія на працю Леона Козловського написана на 12 сторінках "Przeglądu Archeologicznego" і містить не лише аргументовані зауваження, але й амбітні злісні випади і прямі образи, що, за висловом Стефана Кароля Козловського, вказує не тільки на компетенцію рецензента, але й на його власні комплекси [Kozłowski S., 2007]. Мабуть, талановитий чи навіть "геніальний самоук" [Kozłowski S., 2007, s. 59–64] не міг змиритися з фактом, що не він, а Леон Козловський (якого за науковим рейтингом Стефан ставив набагато нижче себе) опублікував першу синтетичну монографію про палеоліт Польщі, заявив свою першість на цілу Європу.

Рецензії С. Круковського були сприйняті і підтримані багатьма тодішніми дослідниками. Навіть майже через півстоліття Юзеф Костжевський у своїх спогадах підтримує критичну позицію щодо праць Л. Козловського. "Про те, що

критика Круковського була мериторично слушна вказує той факт, що в німецькому виданні книжки Козловського відбулася зміна хронології усіх проявів пізнього палеоліту, опублікованих на таблицях VI – XV" [Kostrzewski, 1970, s. 125]. Трохи іншу характеристику узагальнюючих праць Л. Козловського у 1920-х роках подає Стефан Носек: *"Синтеза палеоліту С. Козловського, що видана три роки пізніше в дещо зміненій і виправленій формі німецькою мовою, хоч зустрілася з дуже гострою критикою С. Круковського, в порівнянні з синтезою В. Деметрикевича, виданою 10 років раніше, становила величезний крок вперед. Була то праця сучасна, основана на найновішим доробку в тій галузі європейської науки, написана з властивим Л. Козловському синтетичним нервом. Хоч містила дуже багато помилок, а сьогодні – очевидна річ – є дуже застарілою, однак вона дала підставу для подальших праць над польським палеолітом"* [Nosek, 1967, s. 109].

Так само Л. Савицького чи В. Антонєвича С. Круковський не міг прирівняти до свого рівня, вишукуючи вади і прорахунки у їхніх працях. Особливо гостро критикував Володимира Антонєвича [Krukowski, 1929, s. 162–172]. На наш погляд, саме каскад отаких злостивих рецензій дали широке визнання і "авторитет" С. Круковському, оскільки в них, на противагу рецензованим авторам, Стефан виступав глибоким знавцем і четвертинної геології, найперше стратиграфії, і технології, і типології палеолітичного кременярства, і палеолітичних культур. Усі знали також, що С. Круковський багато пише "в шухляду", мало друкує, готує ґрунтовну працю, що додавало йому поваги. Він надалі не мав університетського диплому, що також для широкої публіки "грало на позитив", тобто протиставляло його академічній буржуазній науці. З іншого боку, така ущербність С. Круковського (відсутність вищої освіти) усе життя була внутрішнім мотивом, потаємним стимулом "довести" дипломованим професорам, що їхні дипломи насправді нічого не варті.

У 1939 р. починає друкуватись головна узагальнююча монографія "Палеоліт Польщі" (друк незавершено, перевидано у 1948 р.) [Krukowski, 1939, 117 s.; 1948, 118 s.], яка стала віхою у дослідженні палеоліту не лише Польщі, але й усієї Європи. Вона підсумовує його власні польові та методологічні розробки й усі знані на той час пам'ятки палеоліту. Автор подає їх на широкому природничому тлі, застосовуючи геологічну хронологію і археологічну періодизацію, виділяючи різні технокомплекси і культури. Правда, існують й інші оцінки цієї праці, наприклад: *"Працю Круковського важко назвати навіть синтезою. Є то повною мірою грубше зіставлення хронологічно впорядкованих матеріалів, головно з його власних розкопів, яке не дає можливості зорієнтуватися в розвитку людської культури в тому, так тривалому періоді. На додаток автор впровадив до праці власну оригінальну, але не завжди зрозумілу і дивну термінологію"* [Nosek, 1967, s. 112]

ПЕРШИЙ ГЕОЛОГІЧНО-АРХЕОЛОГІЧНИ ТАМДЕМ В СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ ЧИ СПІВПРАЦЯ ЮРІЯ ПОЛЯНСЬКОГО І СТЕФАНА КРУКОВСЬКОГО

Стефан Круковський на початку 1920-х років, вирішуючи свої приватні і службові проблеми, очевидно, не підозрював про існування такого українського початківця-геолога зі Львова, як Юрій Полянський. Ю. Полянський, в свою чергу, не довідувався про С. Круковського.

Лише після 1922 р., коли Ю. Полянський розпочав теренові геологічні мандрівки і змушений був звернутися до археології палеоліту, а С. Круковський опублікував свої знамениті рецензії, їхні стежки перетнулися. Ім'я С. Круковського після уже згаданих рецензій, особливо на монографію молодого завідувача кафедри преісторії Львівського університету Леона Козловського, стало добре відомим в наукових колах львівської історичної науки. Симпатизувало воно, насамперед, тим науковцям, хто недолюблював Леона, а серед таких був власне Юрій Полянський (що стане добре помітним зі змісту його листів до С. Круковського).

У відділі документації Державного археологічного музею у Варшаві зберігаються документи Стефана Круковського, які утворюють окремий фонд. На наше прохання з цього фонду

зроблено копії листів Ю. Полянського до С. Круковського, що були написані у міжвоєнний період. Усього у нашому розпорядженні є 23 копії листів Ю. Полянського за інвентарним номером 6205[3]. Усі листи написані польською мовою від руки, на бланках Музею НТШ формату А5, А4, А3, чорною тушшю (чорнилом?) простим пером (рис. 44).

Звичайно, це не уся кореспонденція поміж молодими науковцями. Помітно, що Стефан зберігав лише ті листи, які мають наукову вартість. В усіх них без винятку є важлива і цікава геологічна інформація, що називається, "з перших рук", є рисунки профілів долин річок, терас тощо.

Якщо звернутися до змісту першого листа, то виявиться, що він не "перший", але, мабуть, один з перших, оскільки звертання в ньому ще напівофіційне – *"Шановний Пане Колего!"*. В усіх інших листах Ю. Полянський звертається *"Дорогий Пане!"* Лист розпочинається такими словами: *"Впорядковую ще раз матеріали, які Пан визначив як палеолітичні"*. Отже, трохи раніше Ю. Полянський і С. Круковський зустрічалися, мабуть, у Львові і, ймовірно, в Музеї НТШ, що стає зрозумілим з подальшого. Ситуацію з археологією в музеї характеризують такі слова: *"Дрібні відщепики, поставлені др. Раковським в шафці Мізинь, походять зовсім не із Звенигорода, а з Чех – повіту Броди, що розкопані Грушевським і помилково визначені як неоліт"* (типові "порядки" в українських музеях).

В листі згадуються археологічні матеріали в Музеї НТШ з Рудні коло Овруча, з Городниці та ін. *"Далі приємно Пану повідомити, що мені вдалося з кам'яних уламків Новосілки-Костюкової скласти майже цілий пласт, над яким Пан буде мати можливість проводити докладні дослідження над технікою розколювання. В часописі "Діло" з'явилася інформація Секції Математично-Природничих наук тов. Шевченка про відкриття палеоліту на Поділлі"*.

До цього листа була додана вирізка згадуваного повідомлення, в якому, зокрема, зазначено: *"Управитель Музея Наук. Товариства проф. Юрій Полянський доконав на полудневім Поділлі дуже важне археольогічне відкриття, а саме розкопав стоянку ділювіального чоловіка із старої кам'яної доби... в серпні 1922 р. в с. Новосілка Костюкова, повіту Заліщицького."* І далі: *"Відкриттям п. Полянського зацікавився п. консерватор Б. Януш і за його ласкавим посередництвом приїхав на днях відомий спеціяліст по палеоліту п. Степан Круковський. Пан Круковський означив збірку проф. Полянського як палеоліт доби оріняцької. В найближчім часі появиться докладна студія палеоліту Новосілки Костюкової, проф. Полянський опрацьовує геольогічну, а консерватор Ст. Круковський археольогічну сторону знахідки, крім цього оба панове вестимуть дальші розкопки в Новосілці Костюковій"* [Важне археольогічне відкриття..., 1925].

Цікавішою є кінцівка листа, в якій Ю. Полянський пише: *"Мушу Пану доповісти, що Львів'яни дуже сердиті на мене, що запросив до співпраці Пана, а не їх. Але я просто з мосту відповів, що працювати мушу тільки зі знавцями палеоліту, а не з адептами, які можуть оскандалити і себе, і мене"*. В останньому реченні він натякає на Леона Козловського і на його монографію про палеоліт Польщі, різко розкритиковану С. Круковським.

Ми не в стані так детально проаналізувати і процитувати кожен лист Ю. Полянського. Зупинимося тільки на деяких з них, які найбільш яскраво характеризують стосунки і співпрацю двох науковців геологічного та археологічного напрямків.

Ще одним аспектом співпраці Ю. Полянського і С Круковського є обмін не лише літературою, роздумами та ідеями, але й "живим" археологічним матеріалом. *"Було би добре, якби Пан міг приїхати і зробити опис кременів. Якщо ж то неможливо, то пришлю кремені до Варшави і Пан зможе зробити опис і рисунки собі на місці"*. Дуже багато колекцій з Наддністрянщини було надіслано Ю. Полянським С. Круковському до опрацювання у Варшаві і залишилися дотепер в фондах Державного археологічного музею. За такі "непатріотичні" стосовно Музею НТШ дії не можна звинувачувати Ю. Полян-

3 За надання можливості ознайомитися з цими листами і опублікувати деякі з них висловлюємо щиру вдячність директору **В. Бжезінському** *і працівникам відділу документації Державного археологічного музею у Варшаві.*

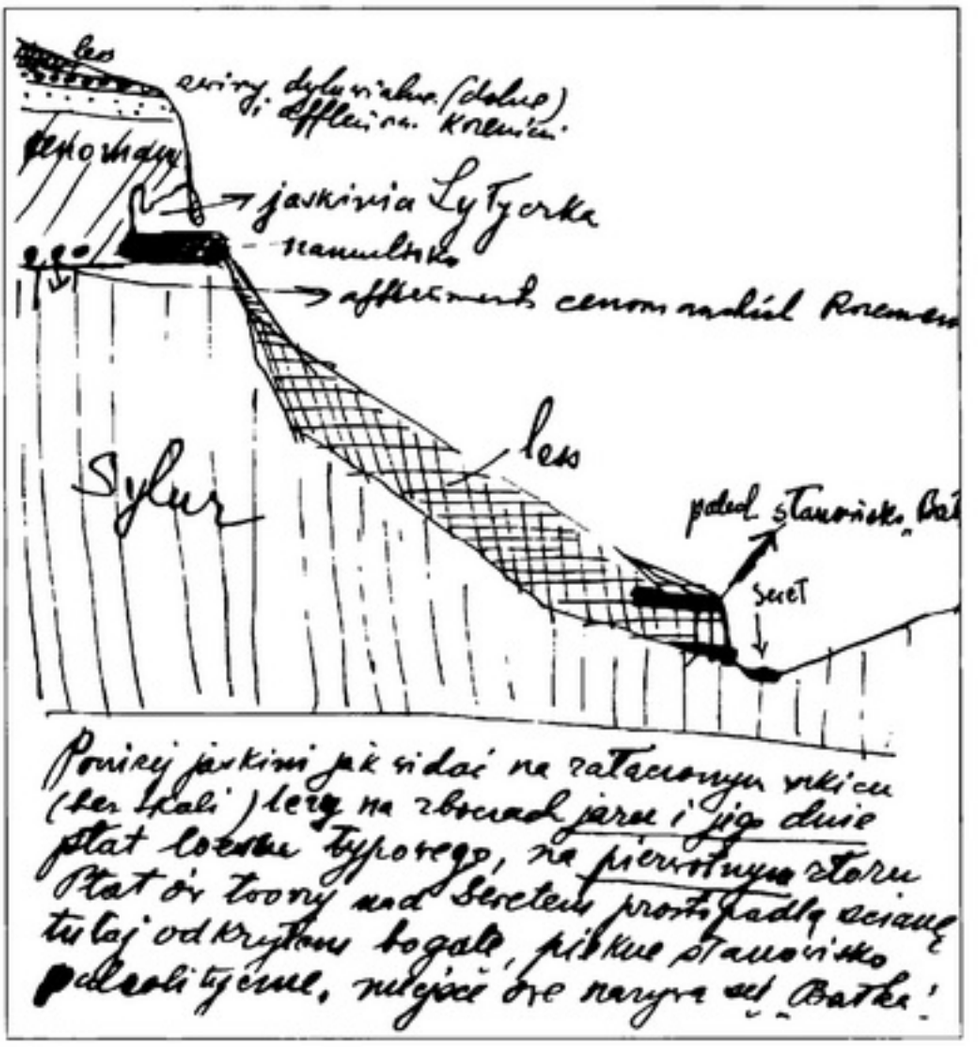

Рис. 44. Фрагмент листа Юрія Полянського до Стефана Круковського з рисунком профілю долини, в якій знаходиться печера Лиличка і палеолітична стоянка Балка біля Лисичників (РМА)
Fig. 44. Fragment of Juri Polianskyi's letter to Stefan Krukowski with drawing of profile of the valley, where Lylychka cave and Paleolithic site Balka near Lysychnyky are situated

ського. В той час було загальноприйнятим, що археологічні матеріали, знайдені чи розкопані дослідником, знаходилися у його приватній власності і він мав право віддати, подарувати чи продати їх в будь-який музей Європи. Так, до Музею НТШ потрапили археологічні збірки (наприклад, М. Біляшівського) з "Великої України", як тоді казали, а Олександр Цинкаловський віддавав свої зібрані на Волині матеріали і до Варшави, і до Львова. Зрозуміло, що більшу частину археологічних речей Юрій Полянський залишив у музеї Товариства.

"Був у мене Пан Козловський, страшно загорівся до тої Новосілки, просив мене, щоб узяв його до співпраці. Відповів йому, що то залежить від Пана (мається на увазі С. Круковського – О. С.), *тому що раз дане слово мушу дотримати. Чи писав він щось до Пана, думаю, що ні?"*. Загалом в листах Ю. Полянського часто помітний легкий гумор, іноді сарказм і насмішка, застосовуються народні прислів'я і метафори, як уже цитовано – *"а я просто з мосту"*. В цьому листі він також жартує: якщо Міністерство не дасть грошей на розкопки, то прийдеться їсти супи з кісток мамонта і заїдати глиною з розкопів. *"Один із колег ткнув у мене пальцем мудрості і радив мені зайнятися доларами, а не геологією, бо і так спішним темпом повертаємося до епохи щонайменше неоліту"*.

У дещо гумористичній манері, але водночас із дуже зрозумілих людських позицій, Ю. Полянський описує "освоєння" ним археo-

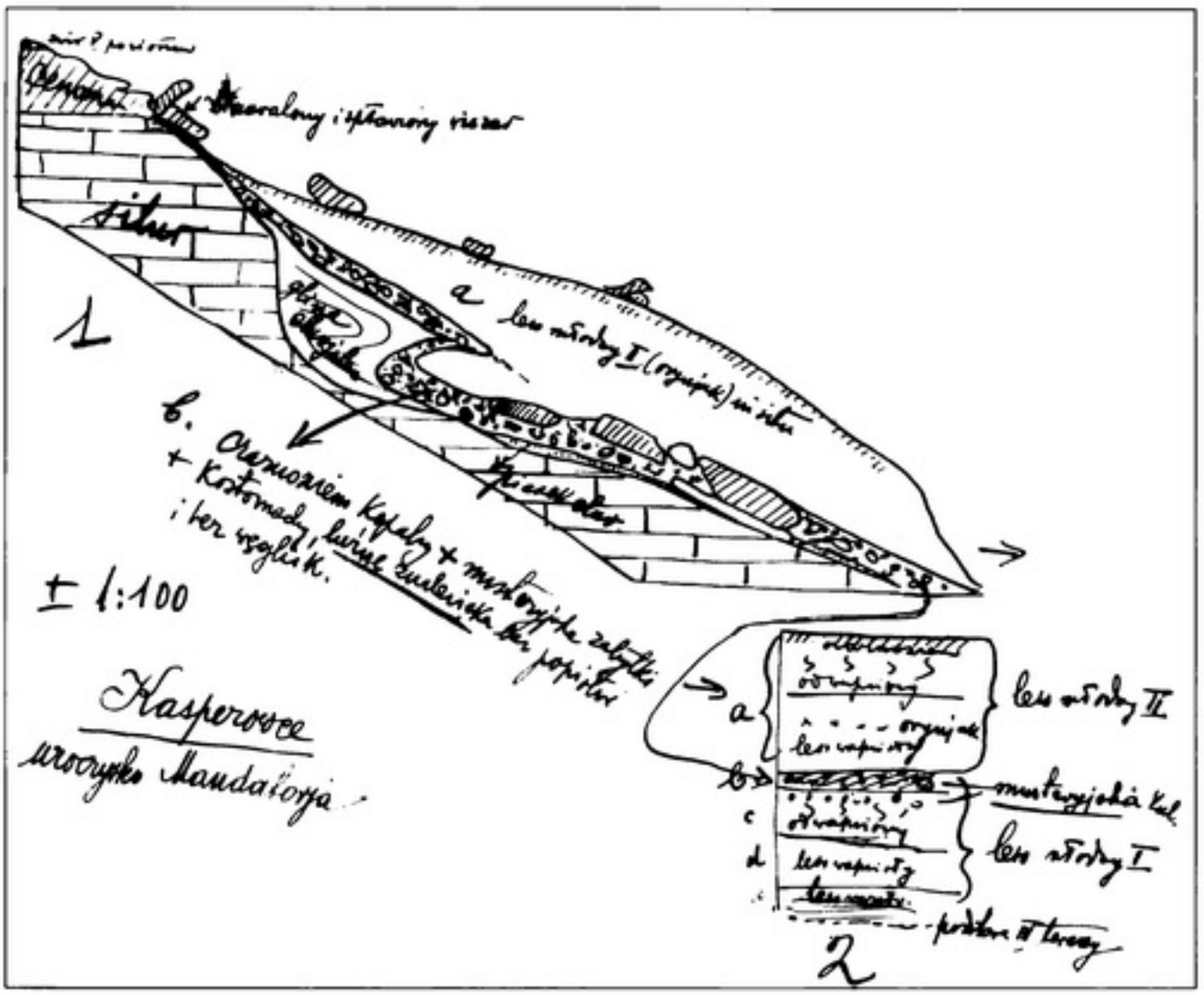

Рис. 45. Фрагмент листа Юрія Полянського до Стефана Круковського з рисунком профілю долини Серету, де знаходиться мустьєрська стоянка Касперівці (РМА)
Fig. 45. Fragment of Juri Polianskyi's letter to Stefan Krukowski with the skech of profile of Seret River's valley, where Kasperivtsi site is situated

логії. "*Мушу Панові щиро визнати – уже 2 місяці маю такий хаос в голові, що находжусь на межі археологічного божевілля. Перечитав масу літератури про неоліт і палеоліт, але, не діставши відповідної освіти і наукового керівника ("керуючої руки") – зболванів ще більше, ніж перед тим. Маю велике бажання до польових робіт і теренових мандрівок, щораз наштовхуюсь на нові відкриття і не можу дати собі ради... На підставі того, що бачив в музеї і в полі, маю враження, що наші палеолітичні форми навряд чи можна втиснути в рамки західної археології, і що тут буде багато нових несподіванок, може навіть цілком оригінальної культури*".

Як бачимо, ці пророчі слова були написані в той час, коли провідні археологи Східної Європи сліпо копіювали Захід і бачили "єдиний палеоліт усієї Європи". У цьому листі за 1925 рік у Ю. Полянського вперше з'являється думка про написання наукової праці про крем'яну сировину – основу палеолітичного виробництва. "*Окрім отих двох кременів з Маріямполя маю ще десь 20 штук – страшно цікавих; один нагадує мустьєрське вістря. Не хочу їх нікому показувати* (мається на увазі нікому, окрім Стефана – О.С.). *Недавно знайшов поблизу Львова шоколадно-воскову пластину, яка, певне, зацікавить Пана, оскільки Пан писав про таку сировину. Оця пластина навела на думку про опрацювання родовищ кременю на південно-східних землях. Така праця могла би принести користь археології, а для мене була би не надто трудна, оскільки*

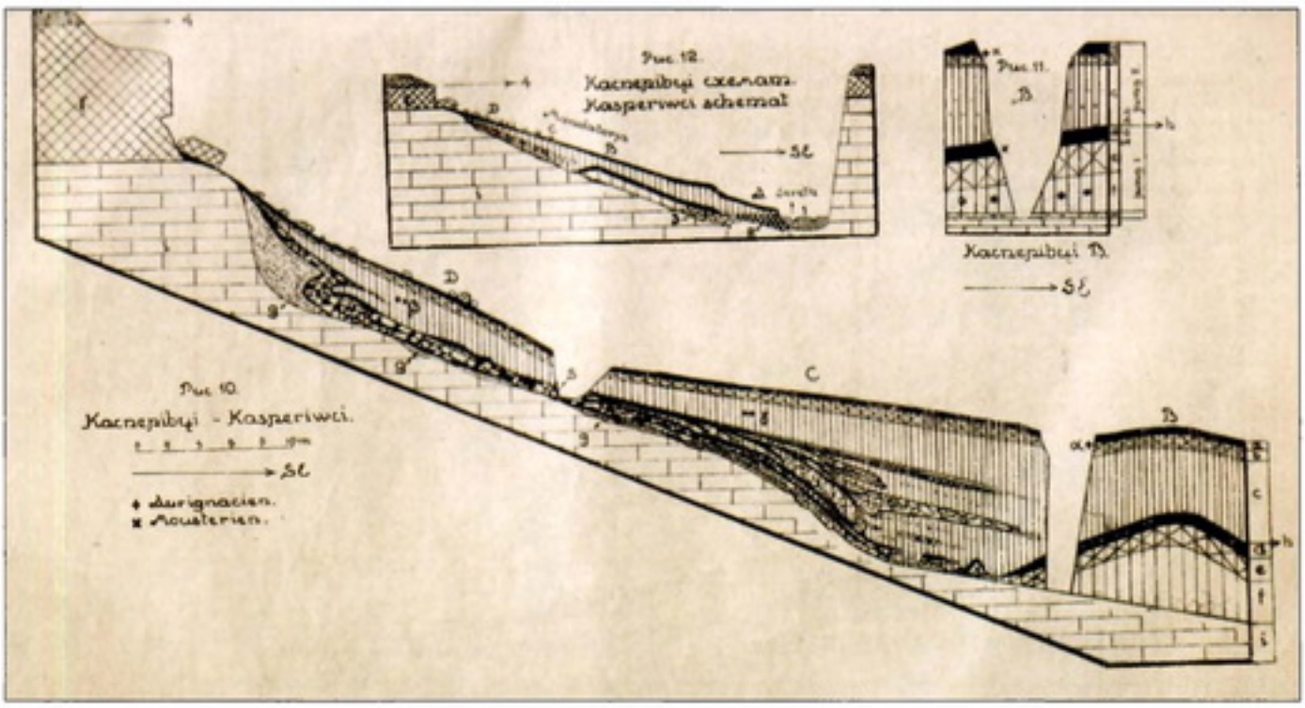

Рис. 46. Опубліковані рисунки геологічних профілів мустьєрської стоянки Касперівці (Подільські етюди..., 1929)
Fig. 46. Published drawings of geological profiles of Mousterian site of Kasperivtsi

я знайомий з проблемами геології... Писав Пану, що маю також обсидіани (рідкісні у нас) і маю намір подати про них коротку інформацію. Окрім того, ціла маса інших нових спостережень і матеріалів, яких не можу використати з причини прогалини в археологічній освіті. Дуже вдячний був би Пану, якби Пан запропонував мені яких добрих творів – з палеоліту і неоліту (найперше про опис та характеристику кременів) тому що з наших козловських (підкреслено автором – О.С.) *робиться в голові чоловіка галамаха. Я не морочив би собі голову археологією, якби не Музей і необхідність знання палеоліту у дилювіальних дослідженнях.*

І ще, нарешті, завжди нові речі самі пхаються мені в руки під час геологічних досліджень. Набрався дуже непевного знання з досьогоднішньої преісторії наших земель. Маю враження, що все це випадкова здобич, що наші сидять у Львові і досліджують тільки те, про що поступають відомості з місць і не роблять жодних планованих пошуків в полі. Але, можливо, то моя помилка".

Отже, як видно із цих рядків, Юрій Полянський явно не цінував Леона Козловського як палеолітознавця. Найперше, це, очевидно, з причини вже не раз згадуваної рецензії С. Круковського, а також тому, що Л. Козловський у першій половині 1920-х років не проводив жодних польових розкопок стоянок палеоліту, але писав багато і дуже швидко став професором і керівником кафедри, формально – був лідером східногалицької археології.

Майже у кожному листі Ю. Полянський пише про археологію і свої старання зрозуміти її, осилити періодизацію і хронологію, правильно орієнтуватися в типології кременів. *"Сердечно дякую за доброзичливі пояснення, стараюся поповнити прогалини своєї освіти. Прочитав усі статті про кремінь і фауну з Zietschrift für Ethnologie і Mannus-a. Місяць тому дістав Schmidta – прогриз його до дошки. Тепер полюю за Обермаєром, але не можу дістати а до Kozł.* (Л. Козловського – О. С.) *не хочу йти, бо він злий на мене."*

"Далі спішу зазначити, що я до сих пір не є доктором і правдоподібно не маю бажання його робити. Звичай титулування "Др." – нешкідливий, але дурна "малопольська" спеціальність. Тут чоловік починається допіро від доктора або директора, а хто того не має, той нуль. Ото прошу ще раз Пана не компрометувати мене не

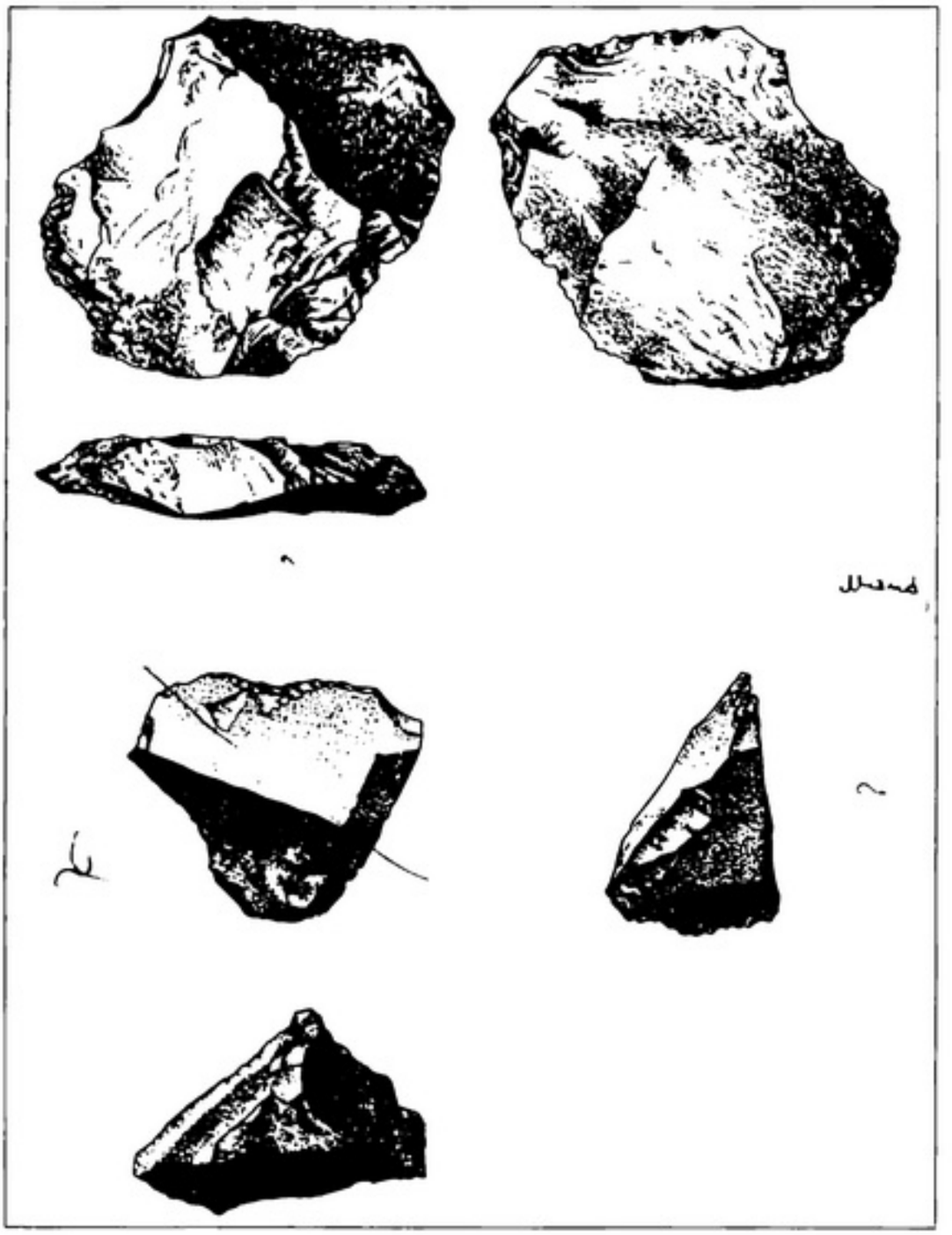

Рис. 47. Рисунки кварцитових виробів зі стоянки Касперівці (РМА)
Fig. 47. Drawings of quartzite artifacts from site of Kasperivtsi

заслуженими титулами". Тут Ю. Полянський, мабуть, лукавить щодо титулів і щодо бажання робити докторську. Через пару років (у 1929 р.) він зробить габілітацію у Львівському університеті і стане титулованою особою, а в час, коли писав цього листа, збирав матеріали і писав докторську дисертацію.

Про деяку лицемірність Ю. Полянського свідчить ще одна цитата з цього ж листа: "*Справді не знаю, як дякувати дорогому Пану за прислані відбитки – зробив мені Пан тим приятельським вчинком велику приємність. З прикрістю переконався, що довго ще буду мусів зализувати ті фальшиві поняття, що почерпнув з синтез Пана Козловського. В найближчий час*

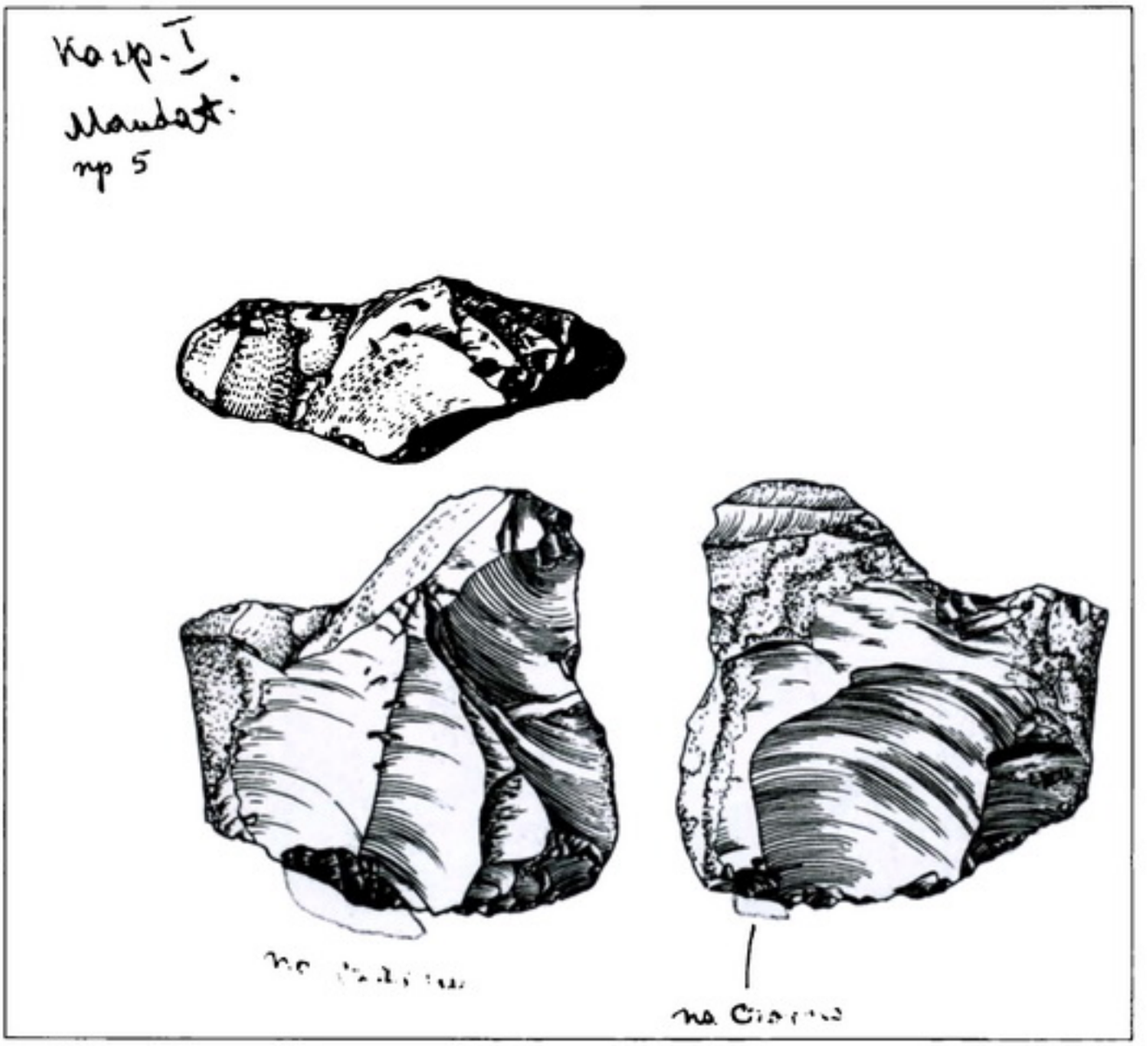

Рис. 48. Рисунок нуклеуса з Касперовець (РМА)
Fig. 48. Drawing of core from Kasperivtsi

вишлю Пану свій значно скромніший друкований доробок. Коли вже мова зайшла про Пана К. (Л. Козловського – О. С.), *то від якогось часу він знову зичливий до мене. І був у мене три рази. Готує нову синтезу – тим разом про палеоліт України. Просив навіть в мене літературу – що мав, то дав, навіть бібліографію. Що ж – нехай пише. При цьому я довідався, що слідує він новій дилювіальній теорії С. Кульчинського*[4]. *Був тут з Варшави Пан Якимович, але я не міг присвятити йому багато часу, бо захворів* ".

З цього невеличкого фрагмента листа довідуємося (вперше в історіографії творчості Леона Козловського), що він збирав матеріали для написання монографічної праці про палеоліт усієї України. На період 1926 р. в тодішній Ра-

4 *У зв'язку з останнім, треба відзначити, що згадуваний* **Станіслав Кульчинський** *(рис. 51) (народився у Кракові в 1895 р., помер в 1975 р. в Варшаві), закінчивши студії в Ягеллонському університеті, на той час був професором Львівського університету, у 1924 р. організував і став керівником кафедри систематики і морфології рослин, у 1936 р. – ректор університету. На відміну від багатьох інших польських науковців, після реорганізації університету в 1940 р. залишився професором університету імені Івана Франка. Після 1945 р. С. Кульчинський – перший ректор університету і політехніки у Вроцлаві, з 1946 р. – тимчасовий опікун збірок Оссолінеума у Вроцлаві (організував Товариство приятелів Оссолінеума). В 1952–1956 роках – віцемаршалок Сейму, керівник численних рад і товариств. Отже, на 1927 р., яким датується лист, Кульчинський був завідувачем кафедри і розробляв методи вивчення палеобіології за допомогою спорово-пилкових аналізів.*

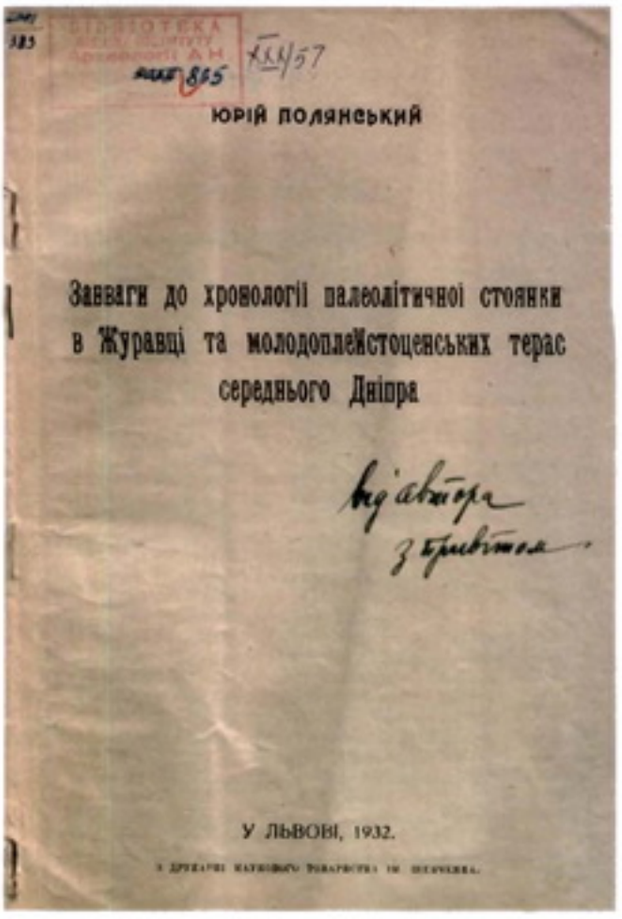

Рис. 49. Наукова праця Ю. Полянського (НА ВА ІУ)
Fig. 49. J. Polianskyi's scientific work (SA DA IUS)

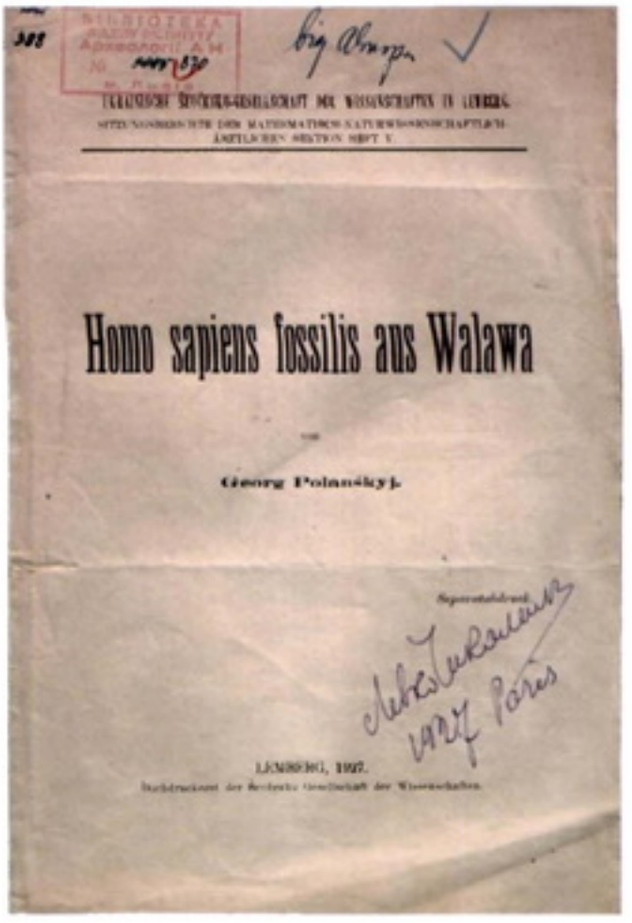

Рис. 50. Наукова праця Ю. Полянського, подарована Левку Чикаленку (НА ВА ІУ)
Fig. 50. J. Polianskyi's scientific work, which was given by him to Levko Chykalenko (SA DA IUS)

дянській Україні (окрім Криму) було не так уже й багато досліджених пам'яток, основні з яких – Гінці, Кирилівська і Мізин були опубліковані на європейських мовах і не було особливих труднощів об'єднати усе те в одну схему (з Європою), враховуючи незаперечний талант Леона швидко і сміливо узагальнювати (робити синтезу, як пише Ю. Полянський). Однак, ідея ця не була реалізована, як, мабуть, і багато інших ідей цього, безперечно, дуже здібного дослідника.

Станом на початок 1926 р. Стефан Круковський ще не опублікував настільки багато статей про палеоліт Польщі, щоб вони "перевернули світ" в очах "підстаркуватого учня" Ю. Полянського (молодшого лише на 2 роки, але слухача двох провідних європейських університетів, в той час як С. Круковський залишався без вищої освіти). Це невеликі праці про розкопки на Кавказі, стан досліджень палеоліту в Росії, уже згадувані рецензії на праці Л. Савицького, Л. Козловського і, мабуть, ще пару статей [Krukowski, 1922d., s. 405–444; 1923, s. 64–84; 1924, s. 85–92].

Наступний лист датований 12 травня 1926 р. Як і в попередніх листах – інформація про переклад і друк статті про палеоліт в Новосілці. Знову колючі зауваження про Леона Козловського, якого називає "Леосєм" (до речі, так Леона тазивали усі усі близькі приятелі). *"Дякую сердечно дорогому Пану за приятельські пропозиції стосовно коханого Леося. Правду кажучи, я був дуже обережний в наданні неопублікованої інформації з моїх спостережень. Нарешті переконався, що нічого нового від нього в "дилювіалістиці" не довідаюся".*

Мабуть, С. Круковський в своїх листах до Ю. Полянського не раз застерігав, щоб той не розповідав Л. Козловському про свої геологічні спостереження на палеолітичних стоянках.

Рис. 51. Станіслав Кульчинський (http://uk.wikipedia)
Fig. 51. Stanisław Kulczyński

С. Круковський до маніакальності був підозрілий до своїх колег по палеоліту; вважав, що ті крадуть його матеріали, його думки та ідеї. Оці хворобливі підозри він переадресовував Ю. Полянському, який, як здається, був відкритою і щирою людиною, але С. Круковського він справді високо цінував і поважав як фахівця.

С. Круковський планував зробити невелику публікацію про палеоліт у виданнях НТШ, про що Ю. Полянський пише: "*В питанні короткої публікації про палеолітичні стоянки, відкриті Паном в музеях, думаю, не буде труднощів. Скоро буде засідання Відділу, то подам Панську пропозицію. Текст може бути французький або німецький. З цим текстом можна приїхати до Новосілки*". Але, на жаль, цей задум залишився нереалізований.

Далі Ю. Полянський, відповідаючи на якісь претензії С. Круковського, відзначає: "*Прошу Пана, маю 6 годин в школі + 2 в музеї, дуже перевантажений, але на свято міг би поїхати до Чистопадів, відшукати ту палеолітичну стоянку і забрати її для дорогого Пана (іронізує – О.С.). Зроблю то з приємністю – з умовою, що отримаю від Януша або від Пана офіційне доручення для усунення можливих перешкод*". Як бачимо, і в той час потрібні були офіційні документи-дозволи на проведення не лише археологічних розкопок, але й навіть для обстеження і збирання на поверхні археологічних предметів. Але вражає інше – дійсно перевантаження трудового дня, в якому для науки залишалися тільки позаробочі години – ранкові чи вечірні, але ж була і сім'я, були обов'язки іншого характеру.

"*Маю добру віру і є задоволений, тому що три роки спостерігав оці галечники, маючи лише сліди і нічого напевне, тепер знаю, де можна "wurde begraben"!* (копати – О. С.). *А все це завдячую жартові, коли одного разу повів капцанові* (мужикові – О. С.), *який копав жвіри* (галечники), *що внизу він ліпший. Мужик послухав мене і має ліпші жвіри, а я – ліпший палеоліт. Коли отримаю чергову посилку – довідаюся більше.*

Шлю сердечний потиск долоні."

Самокритичним є вступ у наступному листі Ю. Полянського – від 23 травня 1926 р.: "*З браку часу зі всім спізнююся і навіть не знаю, як то все пояснити. Посилаю останню версію геологічної частини. Надіюся на панську ласку – мову, граматику і письмо. Прошу вибачити за безграмотність – але так тяжко мені писати, що волів би виспівати усе це в кількох реченнях. Два профілі – то відбитки з німецького, оскільки не маю часу перемалювати, а по правді сказати – дуже поволі малюю, прошу подивитися також до написів під тими профілями*". Підкуповує щирість і доброзичливість автора листа стосовно багатьох житейських моментів, але коли стоїть питання наукової точності у розв'язанні проблемних питань, то Ю. Полянський тут строгий, впертий та принциповий.

Треба додати, що Ю. Полянський під час своїх геологічних та археологічних пошуків у Новосілці знайшов не лише наукові об'єкти, але й душевний об'єкт - кохання і дружину на все життя – дочку місцевого священника Боярського та поетеси Клементини Попович-Боярської з Новосілки [Олійник, 2007, с. 415]. Священик Боярський мав двох синів і двох доньок, **на одній**

з яких і одружився Юрій (дотепер в селі памятають того священника і розкопки Юрія) [Підмогильний, 2007, с. 420].

Далі в листі йдеться, що Товариство Шевченка виділило для розкопок у 1926 р. на стоянці в Новосілці 300 злотих (на той час – немалі гроші). Знову згадує Леона Козловського, тепер уже з приводу виходу в світ монографії про палеоліт Л. Козловського німецькою мовою. "*Панський "приятель" львівський, будучи в музеї, дав мені німецьке видання свого палеоліту. Оглянувши поверхово, побачив, що він таки скористався з панської рецензії, зробив загалом багато поправок (хоч би Мамутова печера), не подаючи зовсім джерел. Однак, з другої сторони, багато старих суперечностей і помилок залишив в цьому новому виданні. На цьому німецькому виданні переконався у недосконалості методів цього Пана. Для безпечності послухав Панської ради і заховав усе, що би йому смакувало у мене*". На прикладі цього фрагменту листа безсумнівною стає заборона С. Круковського показувати Леону будь-які палеолітичні матеріали у Львові. Після виходу німецькомовного "Палеоліту Польщі" Л. Козловського Стефан Круковський ще більше озлобився, усамітнився і напружено працював, пишучи "у стіл". Однак подільський палеоліт Ю. Полянського якось менше його цікавив, хоч Юрій не раз запрошував його на різні свої пункти.

І останній лист за 1926 р., від 30 листопада, уже після робіт в Новосілці. Розпочинається лист дуже оригінально: "*Ото ножем кухонним розпоров собі живота, а "бебехи мудрості" маю приємність піднести Великому Втаємниченому для оглядання і ворожби. Посилаю рукопис геологічної частини, додаю рисунки і ласкаво прошу прочитати пітну оповідь моїх ніг, рук, очей і плечей, а також "мозгування" мого – з можливими змінами чи зауваженнями відіслати до нового редагування.*

Прошу пробачення за запізнення, але Пан знає мою собачу роботу, що дозволяє займатися наукою лише по ночах... Французької технічної номенклатури не додаю, оскільки не вийшов зі стадії рачкування в французькій мові...

Стосовно запланованої монографії, то, звичайно, я згоден на пропозицію – одночасно друкувати текст у нас по-німецьки, а у Wiadomościach Arch. – по-польськи з французьким резюме.

Висилаю Пану в пакунку:

1). Сорочку і туалетні прибори, забуті в мене;

2). Працю Рудницького про Поділля і зошит з працею Васка;

3). 100 кременів зі стоянки Стриганці над Дністром;

4). Рукопис;

5). Зразки обсидіанів з Зарикамиша в Закавказзі для панської колекції, може колись придадуться; зразки вугілля з колекції Ковалевського в нашому музеї."

Таким чином, нам нічого невідомо зі спільних досліджень Ю. Полянського і С. Круковського у Придністер'ї в 1926 р., окрім того, що С. Круковський справді був гостем у Ю. Полянського, бо забув "сорочку і туалетні прибори". Ні в одному з наступних листів Ю. Полянського немає жодної інформації про спільні розкопки і результати цих розкопок.

В цьому ж останньому листі за 1926 р. він пише, що пересилає науковий журнал з Кишинева (з дарчим надписом від Н. Фролова, який опублікував в журналі статтю про леси в Бесарабії). Цікаво, що Н. Фролов також виділяв три горизонти лесів, як і Ю. Полянський на Поділлі. На думку Ю. Полянського, Н. Фролов має добрі спостереження, але орієнтується на недобрий "схемат" Гейка. У той час Н. Фролов працював у Києві з Л. Чикаленком, який на час написання листа "*сидить зараз в Брейля і в Буля в Парижі*".

Восени 1926 р. Ю. Полянський був у Березовиці, де досліджував класичний профіль на піщаній терасі, що відповідає 4-ому рівню Балки. Далі описує свої розвідувальні роботи в Стриганцях на Станіславівщині, де знайшов багато вугілля і фауністичних решток. "*Працюю тепер над остеологією добутих матеріалів. Докладніше в наступному листі, оскільки спішу на пошту, бо боюся, що Пан втече з Варшави ще перед отриманням пакунку. Гроші будуть вислані допіру по 2/XII – за відбитки нічого на разі не говорили, може забули. Зрештою, було би "русь-*

ким свинством" з тих мізерних пару центів ще щось забирати... Нехай Пан пробачить за "базгранину", але так спішу, як ошпарений...".

В тих листах бачимо багато життєвих дрібничок, різні відтінки настрою, що зрештою і називається життям. Впадає у вічі образність думок і висловлювань Ю. Полянського, його жартівлива, як зараз кажуть, прикольна вдача.

Так багато листів за один 1926 рік (9 збережених, можливо, це ще й не всі) пояснюється, поза сумнівом, написанням спільної статті про Новосілку і планами спільної польової роботи на Дністрі при впадінні Серету. Так само безперечно, що С. Круковський приїздив до Ю. Полянського, але на який термін і що було зроблено спільними зусиллями – невідомо. Складається враження, що небагато. Так само виникає припущення, що після 1926-го року їхні "теплі" дружні стосунки починають холонути. Не останню роль зіграв при цьому, мабуть, тяжкий характер С. Круковського, його найвища планка вимогливості до себе і до інших, а також завантаженість як одного, так і другого дослідника.

Лист від 6 травня 1927 р. поки що мало відрізняється від попередніх. В основі – це звіт про проведені польові роботи Ю. Полянського. Знову описується топографія і стратиграфія стоянок, кількість і якість зібраного крем'яного та кісткового матеріалу. Мабуть, така форма листів була зумовлена не просто дружніми стосунками, а співпрацею в системі державного консерваторства Польщі, в якій Ю. Полянський був так званим делегатом на місцях – виїздив в поле, збирав матеріали, писав звіти, а предметні матеріали здавав у центральний тоді Державний археологічний музей у Варшаві (очевидно, отримував за це гроші). *"Оце все з платних польових пошукувань. Тішуся, що знайшов трохи матеріалу, який завжди придасться Пану. Не знаю, чи захоче Пан забрати зараз кремені, чи після канікул..."*

Проте поряд із суто геологічно-археологічними описами трапляються вкраплення інформації, почуттів, суджень іншого "живого" змісту. *"З подальших дилювіальних пліток, то можу Пану доповісти хіба то, що проф. Кульчинський, ботанік, був недавно з Нехаєм в Замойському (забув місцевість) і відібрали торф поміж двома лесами. Результатів досліджень торфу поки що не знаю. Був тут другий раз Савицький і виголосив реферат (мудрий) на тему: "Палеоліт Сибіру і його відношення до Європи". Знову висунув свою тезу про оріньяк в шаруватім лесі... Був і Козьол... Виступ Савицького був сильно критикований, так що правдоподібно не швидко він з'явиться ще раз тут... У Львові ще далі не хочуть вірити в можливість поділу лесу (один тільки Рогала[1] – проф. геології знає, що в наш час леси теж піддаються поділу)".*

Далі Полянський пише: *"Хочу просити в Пана ради. Свого часу для опрацювання дав Пані Козловській вугілля... Чи не міг би Пан довідатися у неї, як йдуть справи... Нові порції вугілля хочу віддати п. Кульчинському, якому також дав торф з Рудків".*

Щодо Рудок і зразків торфу, які передав Ю. Полянський на аналізи, то стаття про результати досліджень з'явилася аж в 1938 р. під авторством учня С. Кульчиньського – Миколи Костинюка[2].

Ми згадали ще одну дослідницю палеобіології того часу – Анелю Козловську[3] (1898–1981)

1 *Стосовно* **Войцеха Рогали** *(народився в 1884 р. в Братківцях, помер в 1947 р.), то це відомий польський природничник, який у 1902 р., після закінчення гімназії в Жешові поступив до Львівського університету на палеонтологію і геологію до проф. Ю. Семірадського і Е. Дуніковського. У 1907 р. стає доктором, а в 1912 р. захистив габілітаційну роботу. З 1920 по 1944 р. він був керівником Геологічного інституту Львівського університету. Досліджував геологію Поділля і Розточчя. У 1923 р. був співорганізатором Львівського відділу Польського геологічного товариства, в 1927–1937 роках – його головою.*

2 **Микола Костинюк** *народився у Чернівцях в 1908 р., помер в Варшаві 1975 р., в 1934–1940 роках працював асистентом на кафедрі систематики і морфології рослин Львівського університету [Kostyniuk, 1938]. М. Костинюк вважається одним із піонерів в палінології – дослідженні рослин за допомогою спорово-пилкових аналізів не лише четвертинних, але й третинних відкладів. Після війни виїхав до Вроцлава, а в 1954 р. – до Варшави, де керував кафедрою та факультетом в Інституті геології Варшавського університету.*

3 *В 1921 р.* **Анеля Козловська** *закінчила Ягеллонський університет у Владислава Шафера (довголітнього керівника Інституту ботаніки), вчилася також в Нью-Йорку, в Англії, в Швейцарії, Франції, у Миколи Вавілова в Ленінграді і в Криму. Побувала в ботанічних експедиціях в горах Атласу, в Єгипті, Марокко, Швейцарських Альпах, на Балканах, в Скандинавії та ін. Доктором стала лише в 1928 р. Ще в 1927 р. досліджувала деревне вугілля з давніх палеолітичних стоянок. Після війни – професор Ягеллонського університету.*

– рідну сестру Леона Козловського, родом з Пшибиславіц.

Ці та інші факти, беззаперечно, свідчать про комплексний характер наукової методики Ю. Полянського. Він радиться зі спеціалістами, вивчає літературу, дає зразки на різні аналізи. Головними напрямками його наукових пошуків були палеогеографія, палеогеоморфологія, реконструкція середовища проживання палеолітичної людини, але для цього доводилося вивчати археологію, палеозоологію, палеоботаніку та ін.

Найближчі завдання молодого Юрія на той час полягали в тому, щоби *"дослідити Дністер на відтинку Маріямпіль – Заліщики (галечники, леси). На завершення, з геологічної точки зору поєднати певні седиментаційні та акумуляційні рівні Поділля з Карпатами. Хочу, щоб Пониззя – Поділля – Карпати – трималися купи. На це присвятив би один місяць, другий місяць хотів би сісти разом з Паном і копати. Потрібно було би вибрати такі пункти, які дають найбільше проблем і найбільше фактичного матеріалу для нас обидвох"*.

Далі Ю. Полянський перераховує головні місцезнаходження, де можна було би копати в майбутньому (Новосілка, Балка, Монастирок, Маріямпіль, Бережани та ін.) [Ситник, 2002]. Дивує, як за такий короткий термін дослідник зумів відкрити так багато стратифікованих стоянок, поставити проблеми стратиграфії, тафономії, хронології, підняти питання походження лесів, терас, загалом геологічної будови долини Дністра та його приток, а також провести кореляцію лесів різних географічних регіонів.

За 1927 р. маємо ще два листи (один не датований, але за сюжетом повинен датуватися цим роком). Наступний лист датований 12-тим травня, тобто, був написаний через 6 днів після попереднього. Знову опис деяких стоянок, на цей раз – фауни з Валяви, кремені з Рошнева, знахідки з Водників біля Галича та ін. Полемізує з В. Лозинським і М. Ломніцким.

"Через місяць у Львові відбудеться з'їзд українських природничників, був змушений подати реферат про палеолітичну стоянку в Лисичниках (Балка). Буду говорити більше про геологію стійбища. Користуючись нагодою, хочу спровокувати кількох природничників до колекціонування. Реферат не буде ніде друкуватися і ніхто його не використає, бо слухати його будуть самі невтаємничені в святая-святих палеоліту".

В цім останнім фрагменті листа все ще відчувається деяка залежність поглядів Ю. Полянського від С. Круковського по відношенню до інформації щодо палеолітичних пам'яток. Ю. Полянський мовби вибачається, що змушений подати реферат на тему палеоліту, запевняє, що ніхто не використає цієї інформації тощо, хоч пам'ятку відкрив Ю. Полянський, сам же її частково дослідив і мав повне юридичне і моральне право вводити її в науковий обіг.

Мабуть, саме ці обставини – дане слово С. Круковському про співпрацю і професійна честь – зумовили те, що переважна більшість відкритих і геологічно вивчених Ю. Полянським палеолітичних пам'яток залишилися неопублікованими.

Пізніше, після 1928 р., коли було ліквідоване Державне консерваторство в Польщі і С. Круковський перестав бути державним чиновником, від якого залежала охорона археологічних пам'яток, дороги двох дослідників починають розходитися. Тепер Ю. Полянський не мав навіть тих невеликих "польових" коштів на проїзд і обстеження пам'яток. Крім того, тяжкий характер С. Круковського, його дуже високі вимоги до публікації матеріалів також стали причиною того, що заплановані спільні археологічні статті так і не з'явилися в науковому обігу в міжвоєнний період. Ю. Полянський сам публікувати "не мав морального права", а С. Круковський вважав, що матеріали недостатньо вивчені, що треба ще і ще перевірити, доповнити, відчистити тощо.

За 1928 р. збережено лише один лист – від 10 грудня. "Мовчанка" тривала фактично майже півтора року (з травня 1927 р.). Розпочинається так: *"Дорогий Пане Стефане! Нарешті зв'язок наш знову відреставрований, а то я вже подумав, що Пан копає щось дуже важливе, а тимчасом – тільки нещасний енеоліт в Кремйонках... Мушу вияснити, що найменше моїх 4 листів пропало, в тому числі лист дуже важливий, з інформацією*

про нові відкриття стійбищ і їх дослідження під час канікул.

Хочу тепер дещо з минулого повторити, щоби поінформувати дорогого Пана..., щоби пригадати невдячному Пану також, що я є дилювіалістом і палеолітчиком і що там, в Варшаві, по шафах, шухлядах і скринях квилять, скиглять покинуті ашельсько-мадленскі сироти – "Для чого нас покинув – хочемо тата!!".

Повертаючись від сентиментальної частини до прозаїчної, маю честь зарапортувати, що цього року на канікулах, дякуючи субвенції, яку ласкавий Пан здобув для мене в Міністерстві – пізньомустьєрську стоянку в Касперівцях (повіт Заліщики)". Далі йде поширений опис топографії, стратиграфії та інших геологічних особливостей стоянки Касперівці I (рис 45-48), з достатньо великою кількістю кварцитових кременів і кісток плейстоценових тварин (мамонта, бика, коня, вовка та ін.). Ця пам'ятка широко відома, але опублікована лише в загальних рисах (головно геологічних) в монографії Ю. Полянського (рис. 39) за 1929 р. [Полянський, 1929, рис. 10] і монографіях С. Круковського за 1939 і 1948 роки [Krukowski, 1939; 1948], та П. Борисковського [Борисковский, 1953, с. 65–66], в яких археологічний опис також досить поверхневий. Між тим, ця пам'ятка дуже важлива – єдина стратифікована стоянка лівобережжя Середнього Дністра, яка містила достатню кількість інвентарю і пізньоплейстоценової фауни.

"Матеріал був висланий на власність Археологічного музею. Дуже був би вдячний шановному Пану, якби після повернення до Варшави він звернувся до др. Якимовича, який видасть мою посилку до опрацювання. Мені важливо, щоби в геологічній праці, яку закінчую, можна було би покликатися на культуру Касперівців в позиції хронологічній". У 1997 р. автор оглянув невелику колекцію кам'яних виробів зі стоянки (приблизно 250 екз.). Очевидно, Ю. Полянський під час розкопок натрапив на виробничий центр стійбища чи невелику майстерню для виготовлення масивних великих заготовок напівпервинного характеру.

Наступний лист датується 28 березня 1929 р. *"Дорогий Пане Стефане! Листів з Кремйонок не отримав, дуже жалкую, що не зміг отримати панських зауважень в питанні кварцитових виробів з Мандаторії в Касперівцях. Насправді я не публікую нічого, що мало би інтимний стосунок з археологією, одначе був би зацікавлений віковим культурним окресленням кварциту. Прошу лише про окреслення кварцитів – одним реченням для заспокоєння моєї совісті.*

Монографію під титулом "Подільські студії", част. I закінчив недавно, тепер викінчую рукопис до друку і сподіваюся, що перед канікулами буде видрукуваний. Одночасно підготував паралельно текст польський, який даю як дисертацію.

Монографія та є тлом і основою для другої частини, яка буде присвячена палеоліту Поділля. Тому для Пана приходить безперечно "чорна година". Давню мою пропозицію в справі опублікування зібраного палеолітичного матеріалу – повторюю тепер ще раз, але уже в конкретній формі. Пропоную дорогому Пану приготувати рукопис на осінь біжучого року. Зі своєї сторони можу уже тепер почергово присилати тексти геологічної частини до окремих стоянок: Балка в Лисичниках, Касперівці, висота 316 і т. д. Думаю, що при сприятливих умовах справу можна було би закінчити так, щоби з січня 1930 р. монографія могла би вийти на світло денне і тоді можна було би громадити нові матеріали...

Сподіваюся, що цього року взимку Пан не копав, а тільки писав, так що покажеться скоро бомба про палеоліт Пониззя, або ж про прондники, яка поставить на місце "поважних вчених" і дослідників, що підспівують про неможливість появи чогось пристойного від часу, коли вони з'явилися на горизонті науки. Щиро визнаю дорогому Пану, що хвилина та, в яку отримаю панську працю, буде хвилиною також і мого тріумфу...Поза тим може вдасться мені ще цього року підготувати працю (спільно з проф. Кульчинським) про дріасові флори над Сяном і в Рудках".

Однак доля розпорядилася не так, як сподівався Ю. Полянський. Друга частина монографії про палеоліт Поділля (під двома прізвищами) – так і не побачила світ (як і спільна стаття

з проф. Кульчинським). А "бомба" С. Круковського вийшла аж через 10 років і охопила увесь палеоліт Польщі, в тому числі неопубліковані ніде стоянки Ю. Полянського – ті ж Касперівці, Лисичники (Балка), Вигошів та ін. Парадоксально, що дуже підозрілий до інтелектуальних крадіжок С. Круковський, який "забороняв" Ю. Полянському публікувати його ж власні палеолітичні стоянки, скористався з "поту ніг, рук і плечей" Ю. Полянського і опублікував абсолютно нові матеріали лише під своїм прізвищем, хоч не раз обговорювалося питання публікації цих стоянок під двома прізвищами. Після початку Другої світової війни С. Круковський надалі займався палеолітом, влаштувався у Львові у радянський відділ археології і в 1940 р. досліджував крем'яне родовище поблизу Лазарівки. Ю. Полянський за радянської влади на початку 1940 р. став завідувачем кафедри географії в Львівському університеті ім. Івана Франка. Два давні товариші і колеги жили і працювали разом у Львові 4 тяжких роки – з 1939 по 1943 (рік, коли Ю. Полянський покинув Україну), кожний шукав способи і форми виживання, але їхні стосунки нам невідомі.

Так завершився перший на західноукраїнських землях геологічно-археологічний тандем, в результаті чого в науку були введені першокласні палеолітичні пам'ятки і вперше було показано колосальне значення природничих наук (в першу чергу, четвертинної геології) у вивченні давноминулої історії людства. Проте науковий спадок Юрія Полянського у багатьох аспектах залишається нерозкритим і потребує подальшого опрацювання.

ОЛЕГ КАНДИБА І ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК ТРИПІЛЬСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Однією з яскравих славетних постатей української археології міжвоєнного часу був **Олег Кандиба** (Ольжич), який тісно пов'язаний з НТШ, з львівськими науковцями та музеями [Винар, 1986; Петегирич, Павлів, 1991; Павлів, 1998, 2007; Ольжич, 1994], проживав у Львові останні роки свого життя (рис. 52, 53). Він народився у 1907 р. на Житомирщині в сім'ї видатного українського поета Олександра Олеся-Ольжича; мати – Віра Антонівна Свадковська – слухачка Бестужівських курсів в Петербурзі, за освітою вчителька і перекладач іноземних мов. Навчався у школі Пущі Водиці під Києвом, після чого у 1923 р. виїхав з матір'ю закордон – до батька в Берлін, а потім всі разом – до Праги (Горішні Чернопиці, Ржевниці). З 1925 по 1929 р. Олег навчався в Карловому університеті та в Українському Вільному університеті (УВУ), кафедрою археології в якому керував у 1921–1945 роках відомий український археолог та мистецтвознавець Вадим Щербаківський. Окрім нього, в Карловому університеті в той час викладали відомі вчені – професори Стоцький, Високий, Фаустек, Матейчак і світило європейської археології – Любор Нідерле, одним з найкращих учнем якого був Олег Кандиба. В УВУ Олег відвідував лекції Д. Дорошенка та В. Бідного (історія), Л. Білецького (українська література), Д. Антоновича (історія мистецтва) і виклади не набагато старших колег з археології Я. Пастернака, І. Борковського та Л. Чикаленка [Пастернак, 1969; Винар, 1986]. Уряд Т. Масарика Чехословачини в довоєнний період усіляко підтримував розвиток української науки і культури (на відміну від урядів Польщі на землях Східної Галичини, де впроваджувалася насильницька полонізація у всіх сферах життя). В Празі існували українська гімназія, три вищих навчальних заклади, українська преса, культурні організації, фінансовані державою [Рижов, 2007, с. 6].

З 1928 по 1931 рр. працював в археологічному відділі Народного музею в Празі. У жовтні 1930 року отримав докторат і розпочав педагогічну працю на кафедрі археології УВУ (у В. Щербаківського). З 1932 і фактично по 1938 рік він співпрацює з Американською Школою Передісторичних дослідів від Гарвардського університету, працівники якої вели розкопки відомої стоянки Старчево в Югославії. В науковій літературі побутує думка, що він викладав у Гарвардському університеті, але, як стверджує науковець з Українського наукового інституту Гарвардського університету Андрій Сороковський, у Сполучених Штатах Америки Олег Кандиба ніколи не був [Сороковський, **2007,**

с. 407]. В 1936–1937 роках Олег в Італії, де вивчає фонди різних музеїв та закладів.

У 1928 р. він відвідав Львів, опрацював трипільські колекції матеріалів в Музеї Дідушицьких, Любомирських, Археологічного кабінету Університету Яна Казимира, Національного музею (рис. 54–56), що свідчить про його особисті знайомства з провідними львівськими археологами того часу [Павлів, 2007, с. 14]. Процитуємо красномовну інформацію від самого Олега (в листі до батька): *"Зустрівся я з тутешнім професором університету Козловським. Показалося, що він знає багато менше, ніж я, в мальованій кераміці, і теоретично, і практикно. Наприклад, по його власному музею водив його я! Відкрив йому очі (на свою голову!) на багато рідких примірників, що про них він не підозрював. Я дійсно знайшов тут дещо великої наукової ваги.*

Тепер я чекаю на вирішення справи уділення мені коштів (від Наукового Товариства Шевченка) на переведення дво-трьох скромних, але систематичних розкопів на Галицькім Поділлі. Це дало б мені опорні пункти в моїй роботі. У всякому разі копати я буду зимою чи на весні, отже, приїду сюди вдруге. Взагалі, тут говориться про те, щоб я по скінченні міг дістати посаду в музеї і взявся до мальованої кераміки. Тут вона гине страшним способом. Є цегельні, де місячно розбиваються сотні і сотні цілих (!) мальованих посудин. Бо нема кому тим цікавитись і піклуватись. Тут після двох років праці і розкопів можна дати певну і тривалу схему розвитку цієї культури" [Павлів, 2007, с. 14–15; Ольжич, 1994, с. 327–328]. Таку дещо самовпевнену заяву можна пояснити віком дослідника – 21 рік ! Але попри це, Галицьке Придністер'я чи Полудневе Поділля, як писав Ю. Полянський, було "справжніми Помпеями" культури мальованої кераміки. Дотепер ці Помпеї не досліджені на належному рівні і помалу гинуть під плугами землеробів, під забудовою і внаслідок природних чинників. Жаль лише, що О. Кандиба не прийняв пропозиції залишитися при музеї НТШ у Львові і зайнятися лише науковими проблемами розвитку трипільської культури. Разом з Ярославом Пастернаком, який повернувся до Львова у 1928 р., Олег Кандиба, без сумніву,

Рис. 52. Олег Кандиба-Ольжич 1920 рр. (НА ВА ІУ)
Fig. 52. Oleg Kandyba-Olżych 1920-th (SA DA IUS)

Рис. 53. Олег Кандиба-Ольжич 1930 рр. (НА ВА ІУ)
Fig. 53. Oleg Kandyba-Olżych 1930-th (SA DA IUS)

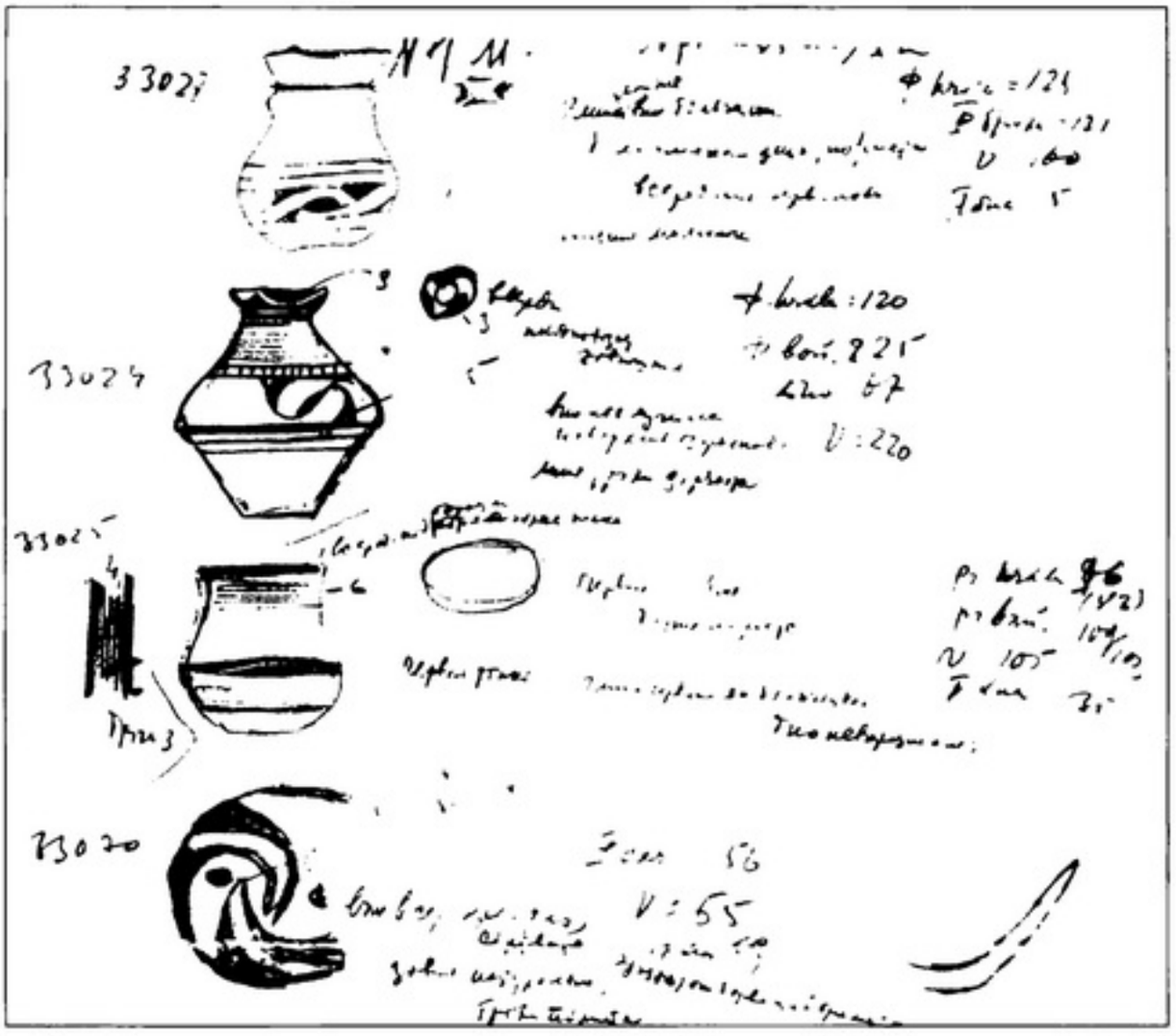

Рис. 54. Чорнові зарисовки трипільських посудин Олегом Кандибою (Ольжич, 2007)
Fig. 54. Drawigs of Trypillia ceramic ware made by Oleg Kandyba

прославив би українську науку від імені НТШ на високому європейському рівні. У 1930 р. він захистив докторську дисертацію "Неолітична мальована кераміка Галичини".

У кінці 1920-х років за дорученням Управи Товариства імені Шевченка він працював на відомих трипільських пам'ятках у Борщівському та Заліщицькому районах на Тернопіллі, зокрема, повторно досліджував печеру Вертебу поблизу Більча-Золотого, а також пам'ятки, відкриті Ю. Полянським. Працював у Заліщицькому і Борщівському повітах на пам'ятках Ю. Полянського – селах Голігради, Касперівці, Новосілка-Костюкова, Ланівці, Стрілківці, Козаччина, Більче-Золоте та ін.

Ось що пише вчений про Ланівці, ур. Замчисько: *"Селяни, що ламають тут камінь для будов, оповідають про численні знаходи людських і звірячих кісток, горщиків з попелом та кісточками, покладів "цегли". Одного разу знайдено "кам'яну голову, як на слупах коло суду" (борщівського). Її пробували розбити джаганами, але не повелося"* [Кандиба, 2007, с. 335]. Отака наша ментальність! Згадую, як колись розповідав Іван Гаврилович Шовкопляс про селян з Добронічівки, які під час копання колодязя натрапили на велетенський череп мамонта: *"Іван бив-бив – не розбив, а Петро взяв кувалду і як гахнув! Вщент розтрощив"*. Коли ж І. Шовкопляс запитав, навіщо вони так зробили, ті лише знизали плечима. *"Тепер голову кудись поділи.*

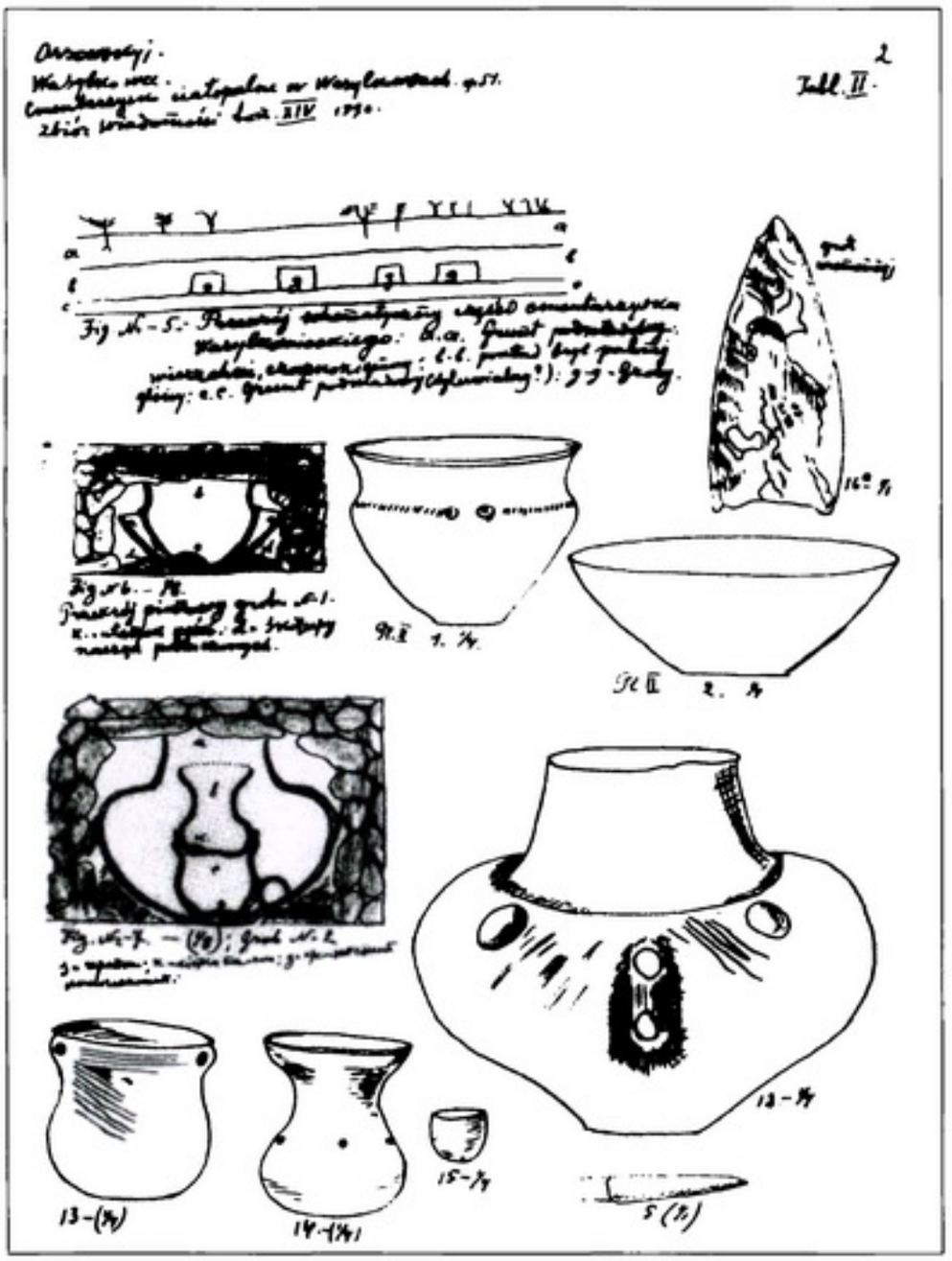

Рис. 55. Зарисовки Олега Кандиби з праці Г. Оссовського про трипільське поселення Васильківці (Ольжич, 2007)
Fig. 55. Drawigs made by Oleg Kandyba from G. Ossowski's work dedicated to Trypillia settlement of Vasylkivtsi

Селянин Бартко, завзятий шукач скарбів, кажуть, викопав на "Замчиську" кістяк у вінці із золотого листя і з мечем. Вінець купили жиди з Борщева" [Кандиба, 2007, с. 335].

В с. Більче-Золоте О. Кандиба досліджував поселення як на полях, так і в знаменитій печері Вертеба. "*На подвір'ї Петра Казюка зібрано на поверхні трохи черепків мальованої кераміки, розписаній на червоному вигладженому тлі темно-гнідою барвою, та шматки печини... тут, копаючи яму на глину, натрапили на верству печини та битого посуду. Верства була дуже груба і залягала на жовтому материку під двометровим шаром гумусу. Все, що знайшлося, знову скинули до ями і присипали землею*" [Кандиба, 2007, с. 339].

Найбільше значення мали його розкопки у печері Вертеба, де у залі "Велика Брама" натра-

пив на тілопокладення (25 могил). У молодого дослідника болить душа за стан збереження наших історичних цінностей, про що він відкрито пише у статті: *"Ця печера досліджувана Кіркором, Оссовським, Деметрикевичем та іншими, до 1928 р. стояла відкритою. Селяни ламали в ній гіпс, родичі більчецького шинкаря-жида переводили на власну руку "розкопи" і т. п. Тепер печера має залізну браму і ключ від неї у провідника М. Перуна. Цілі роки, відколи печеру відвідують, грабунок передісторичних пам'яток не припинявся. Гості порозносили людські кістки та голови, не позабирані ще старшими дослідниками. Винесли також і дитячу голову, що її випадково вигріб палицею провідник. Він знайшов теж у щілині під склепінням одного з хідників глиняну фігурку жінки на одній нозі, з відбитою головою і проколотими плечима... Давні розшуки в печері обмежилися тим, що вичищено імпозантніші салі, багато хідників прокопано лише так, щоб можна було пройти, але при стінах і в бічних ходах культурна верства нашарувань залишена, велика частина печери не використана"* [Кандиба, 2007, с. 239–240].

Пробні розкопи вели в трьох місцях печери - *"...найбільше людських кісток відкрито в третьому шарі. Тут вони творили головну масу находженого. Кістки були у великому неладі, як усе в цім шарі, перемішані з череп'ям, брилами каменю, виразно у повторному зміщенні. Ймовірна є їх приналежність до мальованої кераміки. Враження таке, що людські рештки відклалися в печері безпосередньо після того, коли наріс другий культурний шар. Крім того, в печері немає пам'яток інших культур поза мальованою керамікою. Можливо, що тут маємо перед собою жертви катастрофи або ворожого наскоку. Не виключено, що в печеру могли зносити трупи, хоч величезна їх кількість у цілій печері і то в одному поземі є щонайменше дивною. Бракує і дарів"* [Кандиба, 2007, с. 342].

Село Добрівляни (Добровляни) тепер входить в міську зону Заліщиків, тому пам'ятка має назву ще й "Заліщики". Трипільське поселення виявлене в стінках кар'єру цегельні, що належала Стелі фон Турнау. Директором був Маркович. Тут ще у 1927 р. Ю. Полянський відкрив велике

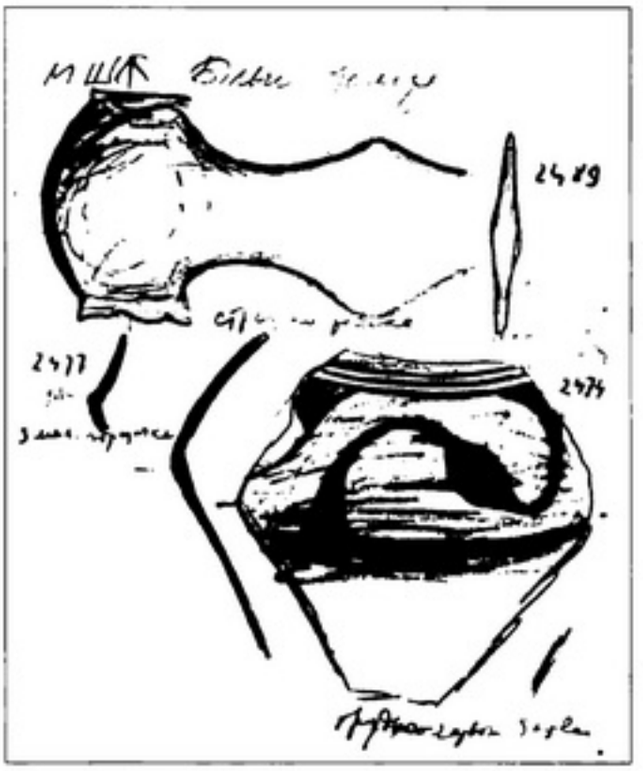

Рис. 56. Малюнки речей з трипільського поселення Більче-Золоте (Музей НТШ) (Ольжич, 2007)
Fig. 56. Drawigs of artifacts from Trypillia settlement of Bilche-Zolote (Museum of Shevchenko Scientific society)

поселення, яке у 1928 р. досліджував О. Кандиба [Олійник, 2007, с. 415]. Він виявив культурний шар, а в ньому дві господарські ями, що детально задокументував: *"Вага добрівлянських знаходів, поза багатством керамічного матеріалу та решток фауни, в безперечній стратиграфії. Є це одна з небагатьох галицьких знахідок, що їх можна вжити як опірну точку для будови схеми розвитку української мальованої кераміки"* [Кандиба, 2007, с. 345]. Власне ця пам'ятка стала епомімною для виділення добре відомої сьогодні заліщицької фази середнього етапу розвитку Трипілля на Наддністрянщині.

Усі матеріали, зібрані за час своїх польових робіт на Наддністрянщині, О. Кандиба передав до музею НТШ. Кілька черепів з розкопок у Вертебі зберігаються у фондах Тернопільського краєзнавчого музею, куди вони були передані зі Львова (з фондів Інституту суспільних наук АН УРСР).

Пізніше, уже у більш зрілому віці (1937 рік – 30 років від роду), у своїй головній археологічній монографії про поселення Шипинці

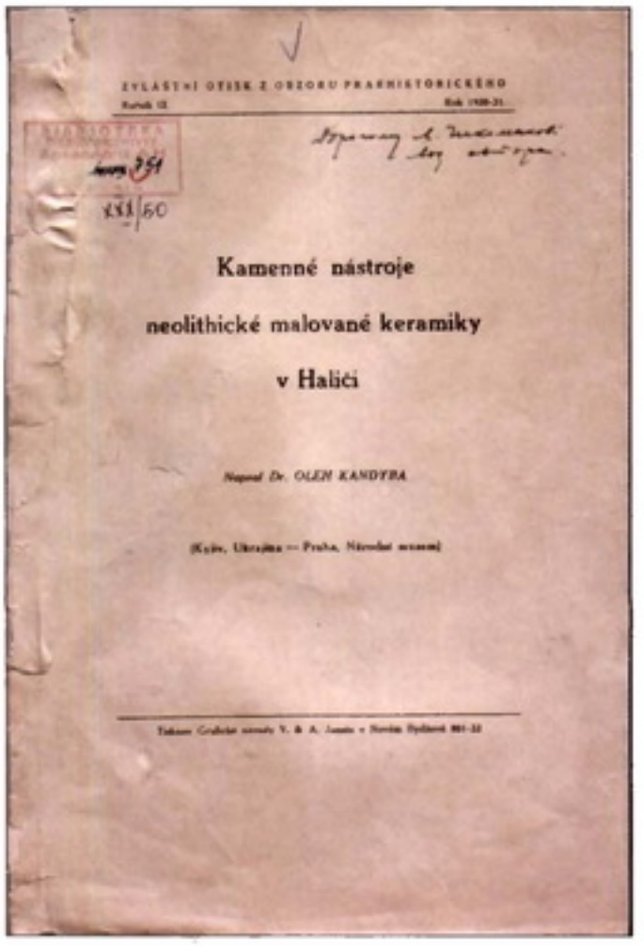
ZVLÁŠTNÍ OTISK Z OBZORU PRAHISTORICKÉHO

Kamenné nástroje

neolithické malované keramiky

v Haliči

Napsal Dr. OLEH KANDYBA

Рис. 57. Відбитка наукової статті О. Кандиби
Fig. 57. Copy of O. Kandyba's scientific article

[Kandyba, 1937], він представить послідовну періодизаційну схему розвитку трипільської культури в Галичині, виділивши хронологічні етапи і локальні культурні осередки за характерними типологічними ознаками переважно керамічного мальованого посуду і мальованого орнаменту на ньому. Дійсно, "для встановлення хронології трипільської кераміки вирішальним критерієм є аналіз орнаментальних форм, тому що ніяка із сучасних їй культур Північної та Східної Європи не витворила такого високо розвинутого орнаментального мистецтва" [Сохацький, 2007, с. 413].

Загалом за свій короткий вік (замордований фашистами у 1944 р. в тюрмі Заксенгаузен), а ще коротший науковий період – фактично десятиліття з 1928 по 1938 рік, Кандиба зробив для науки більше, ніж інші дослідники впродовж усього життя. На період 1930-х років Олег Кандиба був одним з провідних вчених світового "неолітознавства", знаним і шанованим не лише в Європі, але й в США. Як зазначають окремі спеціалісти, "*... дослідження О. Кандиби є взірцем прискіпливого аналізу археологічних джерел, що залишає їх актуальними і в наш час. Роботи О. Кандиби є противагою сучасним псевдонауковим і відверто спекулятивним, але дуже популярним в Україні "іграм" навколо трипільської культури*" [Рассамакін, 2007, с. 479]. "*Як науковці ми можемо шкодувати, що д-р Олег Кандиба не віддався повністю науці. Але як українці ми вдячні йому за його самопосвяту національній справі та за його героїчну смерть. А як люди цивілізованого світу ми шануємо вклад поета О. Ольжича у світову культуру*" [Сороковський, 2007, с. 411].

АРХЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЕВКА ЧИКАЛЕНКА

У 1932 р. дійсним членом НТШ став **Левко Чикаленко** (1888–1965) (рис. 58), який спеціалізувався на орнаментиці виробів первісних культур – від палеоліту (Мізин) до трипілля (Більче-Золоте, Заліщики) і став одним із головних теоретиків у питаннях стародавнього мистецтва [Петегирич, 1998]. Він народився у с. Перешорах на Херсонщині в сім'ї відомого українського суспільно-політичного діяча і мецената (зокрема, діяльності НТШ) Євгена Чикаленка. У 1907 р. поступив у Лозанський університет, де вивчав геологію. Через два роки на запрошення професора Петербурзького університету Хв. Вовка переїздить до Петербурга і стає його асистентом. Разом вони досліджують знамениту палеолітичну стоянку Мізин на Чернігівщині у 1912–1916 роках.

Цікаво, що перед Першою світовою війною власник маєтку в Городку (під Рівним) барон Теодор Штейнгель (політичний діяч, делегат Першої Думи в Петербурзі, засновник місцевого археологічно-етнографічного музею) запросив молодого Левка Чикаленка для розкопок палеолітичної стоянки в Городку (таке запрошення відбулося, мабуть, не без сприяння професора Хв. Вовка, але й було продиктоване польовим досвідом Левка). Л. Савицький писав, що усі археологічні матеріали, які зберігалися в Городоцькому музеї, в 1915 р. були евакуйова-

ні на Кавказ, а потім пропали у вирі революції [Sawicki, 1927, s. 1]. Під час свого перебування у Варшаві Левко Чикаленко розповів про велике значення і перспективи дослідження стоянок у Городку Л. Савицькому [Sawicki, 1927, s. 1], який пізніше, у 1922 р., розпочав тут широкомасштабні розкопки завдячуючи власне цій інформації.

У 1920 р. Чикаленко переїхав до Варшави, де займався дослідженням археології в фондах різних музеїв (зокрема, в музеї Еразма Маєвського над збірками трипільської культури з України), потім в 1922 р. – до Праги, де в 1923 р. захистив докторську дисертацію, присвячену геометричному орнаментові палеолітичної доби [Чикаленко, 1923] (рис. 61). У Празі він викладав у Високому педагогічному інституті, працював у Чеському Національному музеї [Іванівська, 1970, с. 132]. У 1926 р. – він переїхав до Франції, а з 1928 р. – знову до Польщі, де вивчав матеріали з трипільського поселення Більче-Золотого.

У 1933 р. Л. Чикаленко звернувся з проханням до Державного археологічного музею у Варшаві із заявою про намір провести археологічні розкопки двох стоянок палеоліту на Волині – у с. Дюксин Костопільського повіту і с. Липа Дубенського повіту. Цю заяву було розглянуто і в 1933, і 1934 роках д-ра Чекаленка відряджено на проведення "археологічних пошуків на терені Волинського воєводства та прилеглих повітів" [Піотровська, 2006, с. 83].

Рис. 58. Левко Чикаленко
Fig. 58. Levko Chykalenko

ЯРОСЛАВ ПАСТЕРНАК – ВИЗНАЧНА ПОСТАТЬ ЛЬВІВСЬКОЇ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Важливим етапом археологічної діяльності в НТШ було повернення влітку 1928 р. до Львова з Чехословаччини молодого професора археології **Ярослава Пастернака** (рис. 63) [Дольницький, 1962, с. 3–6; Петегирич та ін., 1993, с. 9–13; Бандрівський, 1998, с. 99–101; Филипчук, 2000, с. 142; Коваль, 1999; Романюк, 2005, с. 169–178]. З іменем Пастернака пов'язано багато славних сторінок відродження української стародавньої історії, особливо в Галичині [Петегирич, 1990]. У міжвоєнний період Львова він став не лише безперечним авторитетом наукових досліджень, але й національним лідером, до якого тяглися усі свідомі патріотичні сили українського народу.

Цікава деталь з біографії вченого. Перед тим, як повернутися до Львова, наприкінці 1927 р. він звернувся до свого колеги – поляка Володимира Антонєвича, знайомого ще з Львівського університету (про якого йшла мова у першому розділі у зв'язку з Володимиром Гребеняком), який у той час був уже професором Варшавського університету – з проханням допомогти зробити нострифікацію його чеського диплома доктора наук. Я. Пастернак навіть не приїздив до Варшави; В. Антонєвич прочитав його реферат на вченій раді університету і уже в 1928 р. Я. Пастернак став дипломованим доктором Варшавського університету. Цей факт свідчить про високий науковий авторитет молодого дослідника, а з іншого боку – про наукову солідарність і взаємодопомогу археологів тогочасної Польщі.

Уже в 1928 р. він очолив Культурно-історичний музей НТШ, в якому були утворені окремі відділи "доісторичної і протоісторичної археології", створені різні лабораторії, необхідні для камерального опрацювання викопних речей

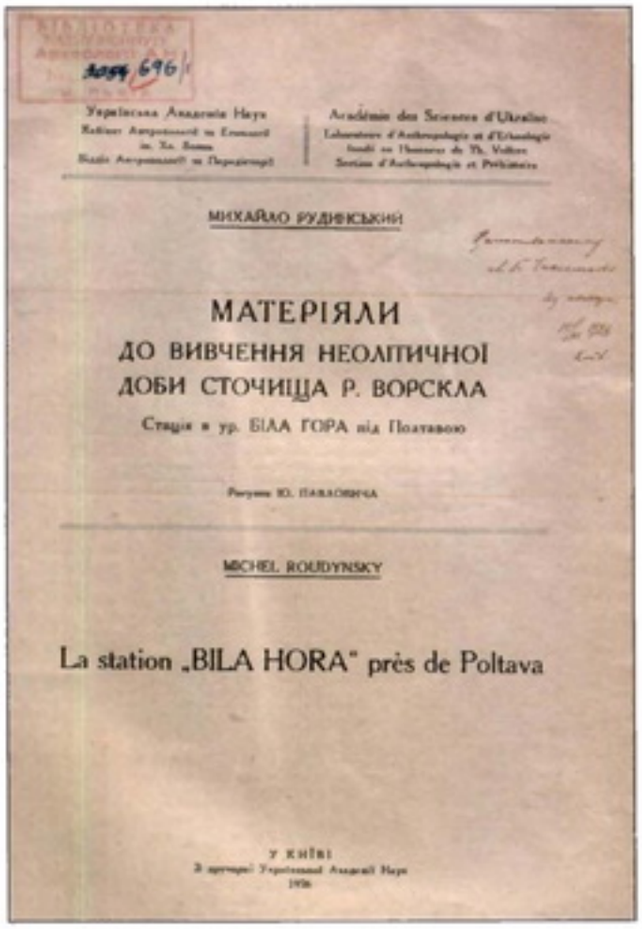

Українська Академія Наук
Кабінет Антропології та Етнології
ім. Ів. Боас
Відділ Антропології та Передгісторії

Académie des Sciences d'Ukraïne
Laboratoire d'Anthropologie et d'Ethnologie
Institut ou Honneur de Th. Volkov
Section d'Anthropologie et Préhistoire

МИХАЙЛО РУДИНСЬКИЙ

МАТЕРІЯЛИ
ДО ВИВЧЕННЯ НЕОЛІТИЧНОЇ
ДОБИ СТОЧИЩА Р. ВОРСКЛА

Стація в ур. БІЛА ГОРА під Полтавою

Рисунки Ю. ПАВЛОВИЧА

MICHEL ROUDYNSKY

La station „BILA HORA" près de Poltava

У КИЇВІ
З друкарні Української Академії Наук
1926

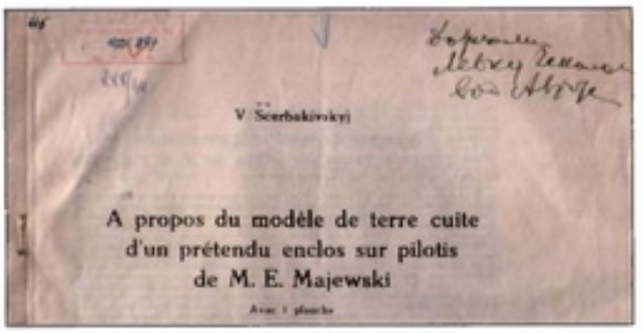

V. Scerbakivskyi

A propos du modèle de terre cuite
d'un prétendu enclos sur pilotis
de M. E. Majewski

Avec 1 planche

Рис. 60. Наукова праця Вадима Щербаківського, подарована Левку Чикаленку (НА ВА ІУ)
Fig. 60. Vadym Scherbakivs'kyi's scientific work gifted by him to Levko Chykalenko (SA DA IUS)

Рис. 59. Наукова праця Михайла Рудинського, подарована Левку Чикаленку (НА ВА ІУ)
Fig. 59. Mykhailo Rudyns'kyi's scientific work gifted by him to Levko Chykalenko (SA DA IUS)

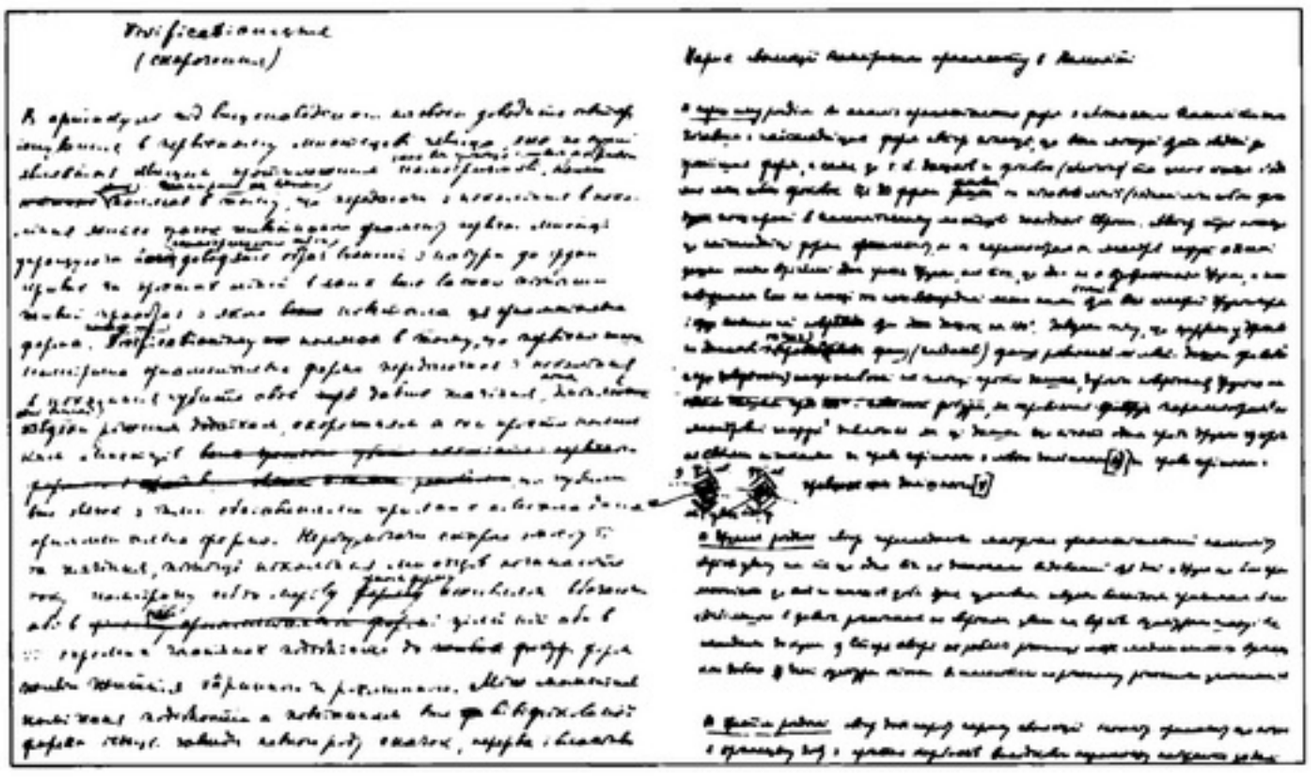

Рис. 62. Рукописи Левка Чикаленка (НА ВА ІУ)
Fig. 62. Levko Chykalenko's manuscripts (SA DA IUS)

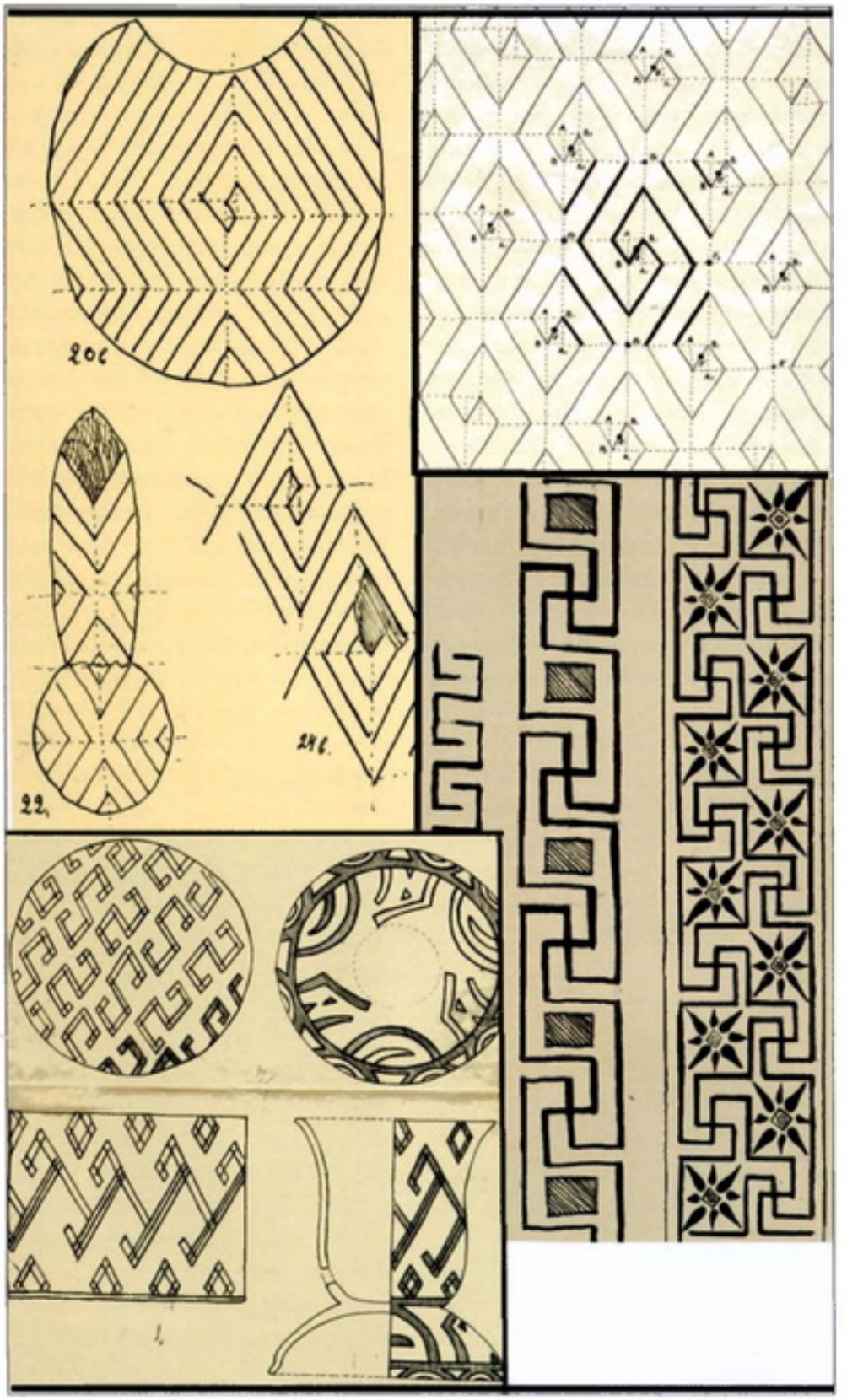

Рис. 61. Рисунки Левка Чикаленка до праць про геометричний орнамент в палеоліті і неоліті (НА ВА ІУ)
Fig. 61. Drawigs made by Levko Chykalenko for publications dedicated to geometrical ornament in Paleolithic and Neolithic periods (SA DA IUS)

– консерваційну, реставраційну та фотофіксації. У 1929 р. Я.Пастернак стає дійсним членом Товариства, вникає у проблеми і суть діяльності цієї організації, активно проводить просвітницьку та публікаційну роботу. Регулярно публікує статті у періодичних виданнях "Записки НТШ", "Діло", "Наша Батьківщина", "Новий час", Життя і знання" та ін.

Однак у нього були досить напружені стосунки з місцевою польською владою і з деякими польськими науковцями. Ярослав Пастернак не приховував своїх національних і політичних переконань, що не раз ставало на перешкоді в наукових дослідженнях. Уже відразу після прибуття до Львова у нього виникли проблеми з отриманням дозволу на розкопки в Крилосі і Залукві. Ці проблеми документально висвітлює Данута Піотровська [Piotrowska, 2006, s. 61–96]. Зокрема, вона пише, що в травні 1928 р. директор Національного музею у Львові Іларіон Свєнціцький підготовив подання до Департаменту Науки Міністерства освіти і віровизнання, в якому запропонував, щоби місцеві археологи (за дозволом консерватора) проводили археологічні розкопки і викопані предмети залишали у себе в музеях, а до Державного археологічного музею у Варшаві (як до головного органу охорони археологічних пам'яток) надсилали лише деталізований звіт з фотографіями і рисунками усіх викопаних матеріалів у трьох екземплярах. За ухвалою греко-католицької Митрополії у Львові право першості археологічних досліджень в Крилосі мав саме Національний музей, який був створений і утримувався на кошти митрополита Андрея Шептицького. В цей час відділом археології та етнографії Національного музею завідував Ярослав Пастернак, який і подав заявку на отримання дозволу. Але на заваді позитивного вирішення цього питання у Львівському воєводстві стала сама особа Я. Пастернака. В листі начальника відділу Львівського воєводства Кваснєвського від 16 травня 1928 р. на нього подана така характеристика: *"Я. Пастернак відомий як поручник Укр. Гал. Армії, після ліквідації якої дістався на територію Чехословаччини, де в таборах б. укр. Війська розвинув активну діяльність, головно в культурно-освітньому напрямку, а потім перебрався до Праги, де посвятив себе навчанню в Університеті. До польської державності настроєний вороже"* [Piotrowska, 2006, s. 77].

Рис. 63. Ярослав Пастернак (НА ВА ІУ)
Fig. 63. Jaroslav Pasternak (SA DA IUS)

Далі Міністерство попросило відповідної характеристики від директора Державного археологічного музею у Варшаві Романа Якимовича (яка виявилася, мабуть, позитивною). На основі цих двох характеристик Міністерство постановило: *"... др. Я. Пастернак має достатню наукову кваліфікацію для ведення археологічних досліджень, однак, зважаючи на вороже ставлення до польської державності, підтверджене Львівським воєводством, Департамент IV з політичних поглядів вважає, що остаточне вирішення цього питання залишається за Львівським воєводством.*

Зважаючи на вищевикладене, Міністерство з наукових поглядів не ставить перешкод проведенню археологічних пошуків др. Пастернаком на теренах Крилоса і Залукви під Галичем. В разі позитивного рішення Львівського воєвод-

ства др. Пастернак повинен надсилати Міністерству річні звіти з проведених досліджень" [Piotrowska, 2006, s. 78]. Проте питання знову затягнулося з вирішенням, оскільки постала "справа зі скарбом в Зашкові" поблизу Львова, суть якої полягала в тому, що Я. Пастернак не дозволив місцевій владі не лише викупити його, але й навіть детально вивчити (скарб срібних і золотих монет XVI–XVII ст.). Документи вдруге повернулися до директора музею Романа Якимовича з проханням надати роз'яснення з професійної точки зору.

У своєму повторному лисі від 6 червня 1929 р. Р. Якимович[1] вказує, що характеристику на Я. Пастернака він уже писав, але в цій ситуації можна додати наступне (подаємо майже повний зміст цього листа, тому що він ілюструє настрої як польської так і української інтелігенції того часу):

"а). Національний музей у Львові має широко розгалужені впливи серед руської громадськості, яка постачає йому різного роду інформацію про пам'ятки як і про випадкові знахідки;

б). Той вплив Національного музею постає з факту, що греко-католицька Митрополія як фундатор і господар цього музею, у всяких справах, що стосуються церковного будівництва, ремонту, перебудови і т. д. наказала підвладному духовенству звертатися з радою і консультаціями, перш за все, до Національного музею, в якому згрупувалися фахові руські сили. Поза тим, музей є сформований в значній мірі з пам'яток, пов'язаних з культом, пам'яток, які постачає греко-католицька Митрополія;

в). Значення Національного музею впродовж останніх 5-6 років сильно зросло через нетактовну поведінку воєводського консерватора пам'яток (мабуть, тут натяк на консерватора Войцеха Піотровського, з яким в пресі вів боротьбу Богдан Януш – О. С.);

г). Національний музей буде надалі розвиватися і громадити в собі усі знахідки з руських теренів, і які дістануться в руські руки. Припускаю також, що і певні невеликі розкопки будуть вестися інтелігентними особами з руської громади;

д). Видання чи не видання дозволу др. Пастернакові на проведення досліджень в Крилосі і Залукві не змінить встановлених порядків і росту Національного музею;

е). Видача дозволу на дослідження в Крилосі і Залукві не вплине на свободу пересування др. Пастернака, оскільки вона є обмежена поліцейським спостереженням. Думаю також, що такий дозвіл не вплине на посилення антипольської діяльності др. Пастернака, який має для цього і так широке поле діяльності в самому Львові;

ж). Відмова в наданню дозволу на проведення досліджень тільки в Залукві і Крилосі (підкреслено Р. Якимовичем – О. С.) невиправдано з наукових позицій;

з). Наскільки мені відомо, проф. Львів. Університету проф. Леон Козловський пропонував др Пастернакові проводити археологічні дослі-

1 **Роман Якимович** *(1889–1951) – відомий польський археолог і музеєзнавець, навчався в університетах Львова, Кракова і Праги. В 1924-1939 роках був редактором наукового журналу "Wiadomości Archeologiczne" – "Археологічні відомості", що виходив у Варшаві. З 1928 по 1939 р. – організатор і директор Державного археологічного музею, який перейняв на себе функції центрального органу охорони археологічних пам'яток в Польщі. З 1946 р. – професор Університету Міколая Коперніка в Торуні.*

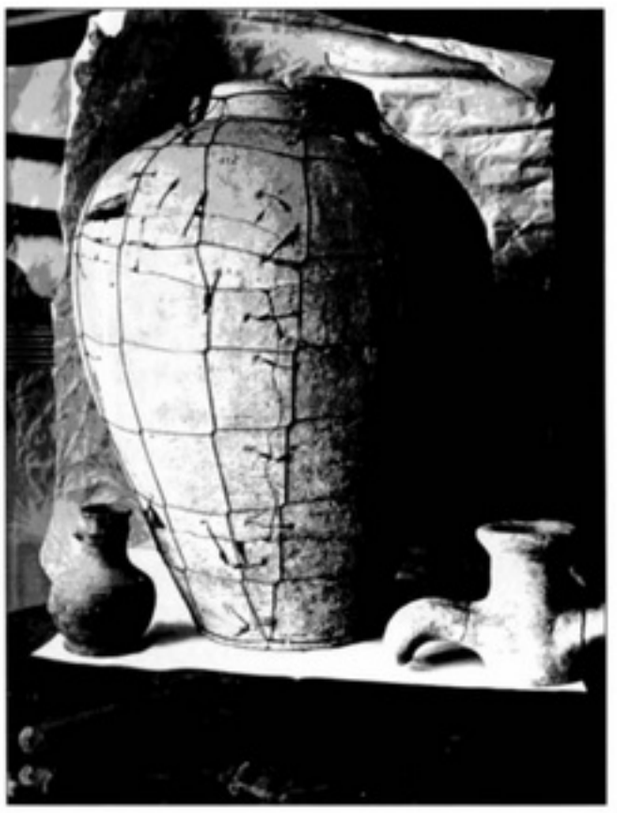

Рис. 64. Археологічні експонати Музею НТШ (НА ВА ІУ)
Fig. 64. Archaeological exhibits from the Museum of Shevchenko Scientific society (SA DA IUS)

Рис. 65. Фотокартка археологічних експонатів Музею НТШ (НА ВА ІУ)
Fig. 65. Photo of archaeological exhibits from the Museum of Shevchenko Scientific Society (SA DA IUS)

дження під керівництвом проф. Козловського, однак др. Пастернак відмовився;

и). Справа знахідок із Зашкова не повинна тут, на мій погляд, взята до уваги, тому що вона є одним з дуже частих непорозумінь;

і). Таким є мій погляд на ту справу. Зрозуміло, останнє її вирішення буде залежати від чиновників, які мають інші факти і підтвердження, чого не має в своєму розпорядженні дирекція Державного археологічного музею" [Piotrowska, 2006, s. 78].

Текст цього документу красномовно свідчить про кілька важливих моментів в суспільно-політичному і громадсько-релігійному житті українського населення Галичини. По-перше, помітне справді важливе значення Національного музею у Львові, як впливового осередку громадження культових, історичних і археологічних пам'яток місцевого греко-католицького українського населення регіону. По-друге, підтверджено зростання авторитету музею і появу спеціалістів у його штаті, які можуть вести не лише культосвітню діяльність, але фахові археологічні дослідження. По-третє, відчувається помірковано толерантне ставлення, найперше як до науковця-колеги Я. Пастернака з боку директора тоді центрального консерваторського органу усієї Польщі Державного археологічного музею у Варшаві др. Романа Якимовича, не дивлячись на "ворожу позицію" Пастернака до польської державності (що не раз підкреслюється в характеристиці останнього). Наукові інтереси тут поки що беруть верх над політичними переконаннями чи особистими амбіційним. По-четверте, остаточне рішення про надання чи не надання дозволу на проведення археологічних розкопок усе таки залишається за воєводськими консерваторами на місцях. По-п'яте, з боку польської влади за Я. Пастернаком був встановлений поліцейський нагляд і контроль усієї його діяльності. По-шосте, Леон Козловський, не дивлячись на "ворожі політичні погляди" Пастернака, запропонував йому допомогу – працювати в Крилосі за його дозволом і під його керівництвом, однак це було неприйнятним не лише для Я. Пастернака, але й для Національного музею і НТШ.

У цей час Ярослав Пастернак, очевидно, все-таки отримав дозвіл на археологічні роботи в Крилосі і Залукві поблизу Галича, про що свідчить інший документ – ксерокопійно опублікований Данутою Піотровською лист Я. Пастернака до Р. Якимовича. Оскільки він також неоднозначно характеризує деякі суттєві моменти стосунків, подаємо його зміст повністю. Напи-

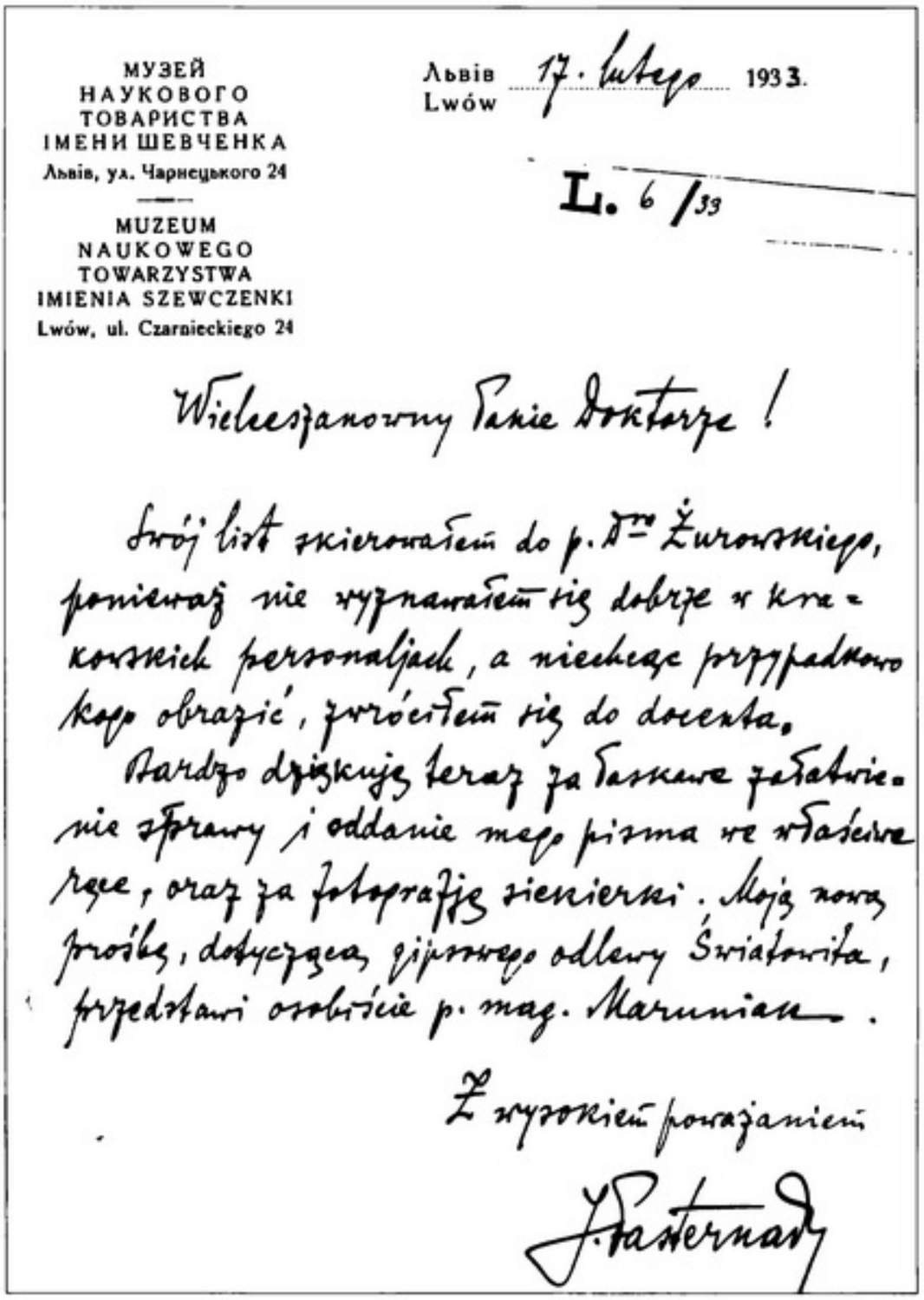

МУЗЕЙ
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА
Львів, ул. Чарнецького 24

MUZEUM
NAUKOWEGO
TOWARZYSTWA
IMIENIA SZEWCZENKI
Lwów, ul. Czarnieckiego 24

Львів
Lwów 17. lutego 1933.

L. 6/33

Wielcesz anowny Panie Doktorze!

Swój list skierowałem do p. Dra Żurowskiego, ponieważ nie wyznawałem się dobrze w krakowskich personaljach, a niechcąc przypadkowo kogo obrazić, zwróciłem się do docenta.

Bardzo dziękuję teraz za łaskawe załatwienie sprawy i oddanie mego pisma we właściwe ręce, oraz za fotografję siekierki. Moją nową prośbę, dotyczącą gipsowego odlewu Światowita, przedstawi osobiście p. mag. Marunian.

Z wysokiem poważaniem

J. Pasternak

Рис. 66. Лист Ярослава Пастернака до Тадеуша Реймана – охоронця фондів Музею археології PAU. 1933 р.
Fig. 66. Jaroslav Pasternak's letter to Tadeusz Reyman – preserved in Museum of archaeology, Cracow. 1933

сано від руки на бланку Культурно-історичного музею НТШ від 11 червня 1929 р.

"Вельмишановний Пане Директоре!

Дуже перепрошую, що не приїхав особисто забрати оригінали документів до свого подання. Але, врахувавши час і гроші, я вирішив відвідати познанську виставу і Великопольський музей і тому відразу ж подався у далеку дорогу. Вистава дуже гарна, а праісторичний відділ музею також старанно впорядкований. Лише не за-

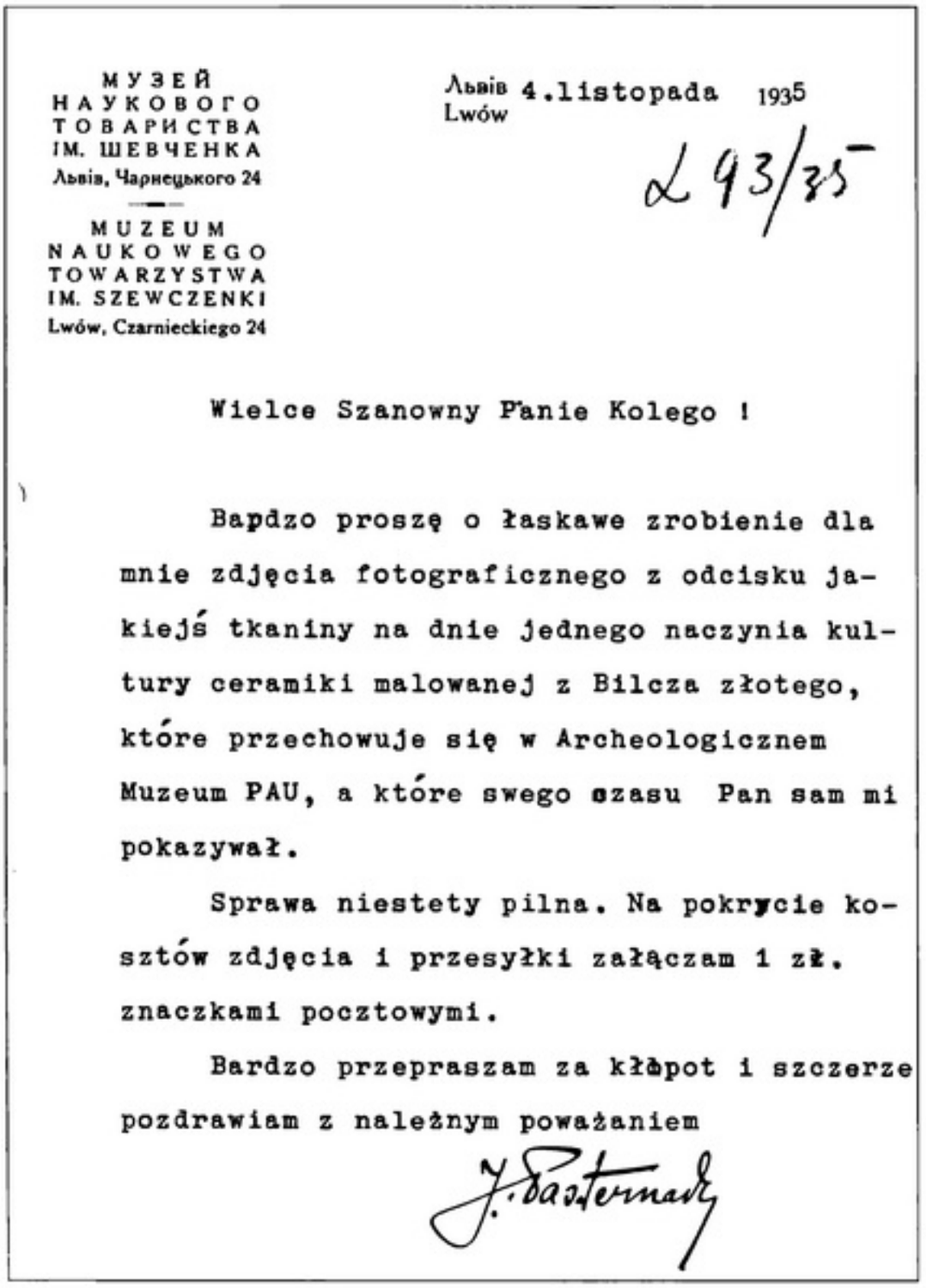

МУЗЕЙ
НАУКОВОГО
ТОВАРИСТВА
ІМ. ШЕВЧЕНКА
Львів, Чарнецького 24

MUZEUM
NAUKOWEGO
TOWARZYSTWA
IM. SZEWCZENKI
Lwów, Czarnieckiego 24

Львів
Lwów
4.listopada 1935

L 93/35

Wielce Szanowny Panie Kolego !

Bapdzo proszę o łaskawe zrobienie dla mnie zdjęcia fotograficznego z odcisku jakiejś tkaniny na dnie jednego naczynia kultury ceramiki malowanej z Bilcza złotego, które przechowuje się w Archeologicznem Muzeum PAU, a które swego czasu Pan sam mi pokazywał.

Sprawa niestety pilna. Na pokrycie kosztów zdjęcia i przesyłki załączam 1 zł. znaczkami pocztowymi.

Bardzo przepraszam za kłopot i szczerze pozdrawiam z należnym poważaniem

J. Pasternak

Рис. 67. Лист Я.Пастернака до Академії науки та мистецтв в Кракові (PAU). 1935 р.
Fig. 67. J. Pasternak's letter to PAU in Cracow. 1935

став проф. Костжевського, який виїхав до Закопаного. Люб'язну інформацію отримав від Пані др. Карпіньської. Ласкаво прошу переслати мені документи і проханий дозвіл (якщо уже приготовлений) поштою.

З правдивим шануванням др. (підпис Пастернака – О. С.)" [Piotrowska, 2006, s. 79].

Мабуть, у цьому листі йдеться про документи на дозвіл проведення археологічних розкопок. Дещо неофіційний характер листа (роз-

повідь про поїздку в Познань і свої враження від вистави) може свідчити про давнє особисте знайомство Пастернака з Якимовичем, якого перший вважав своїм приятелем. Ці приятельські стосунки могли розпочатися ще в ранній юності у Львові під час спільного слухання лекцій у проф. К. Гадачека (хоч Р. Якимович був на три роки старшим від Я. Пастернака і слухав лекції професора в той час, коли Ярослав ще ходив до гімназії), або ж під час спільного навчання у Любора Нідерле в Празі, де також перебував Роман Якимович (?).

Однак ці приятельські стосунки з часом почали псуватися,особливо це помітно після вбивства міністра іноземних страв В. Пєрацького в червні 1934 р., яке здійснило ОУН. Після цієї події Р. Якимович уже зовсім по іншому оцінює роль і заслуги Я. Пастернака (лист від 4 липня 1934 р.): *"Др. Ярослав Пастернак, дир. Музею тов. ім. Шевченка у Львові навчався в університеті Чеської Праги, де перебував як політичний емігрант. Брав він участь і в українсько-польській війні на теренах Східної Малопольщі в 1918-1919 роках як офіцер української армії. Захистив там докторську працю "Руські Карпати в археології". Праця та є слабкою, основаною винятково на опублікованих джерелах, і то лише на тих, які автор знайшов у Празі. Перебуваючи в Чехословачині, Пастернак не бачив матеріалів з підкарпатських музеїв, що знаходяться на території тієї ж держави, хоч в тих музеях знаходиться велика кількість матеріалів з розкопок, які дотепер не опубліковані. Географічно праця Я. Пастернака охоплює цілу кол. Галичину і Словаччину, тому назва "Руські Карпати" є тенденційною і відповідно характеризує автора. Крім того, др. Пастернак опублікував кілька дрібних праць переважно описового характеру німецькою та українською мовою. Не усі вони мають відповідний науковий рівень, як, наприклад, популярно-компіляційна праця "Коротка археологія західноукраїнських земель", яка охоплює лише східну Галичину і т. зв. Закарпатську Русь. Відношення др. Пастернака до інших вчених і наукових працівників не є безстороннім, і то в однаковій мірі як до поляків, так і до українців. Після повернення з еміграції до Польщі др. Пастернак старався отримати дозвіл на проведення археологічних досліджень. Проти цього виступив відділ безпеки Львівського воєводства, мотивуючи тим, що др. Пастернак бере участь в роботі українських націоналістів і надання йому такого дозволу дало би можливість вільно пересуватися по провінції. В 1931 р. др. Пастернак, як мені відомо, отримав такий дозвіл від воєводського консерватора у Львові. Не знаю, чи Відділ Безпеки забрав назад свої застереження. В останні роки др. Пастернак займається менше праісторією, а більше мистецтвом та етнографією, організовуючи в Музеї Шевченка тимчасові виставки з тенденційним забарвленням"* [Piotrowska, 2006, s. 79].

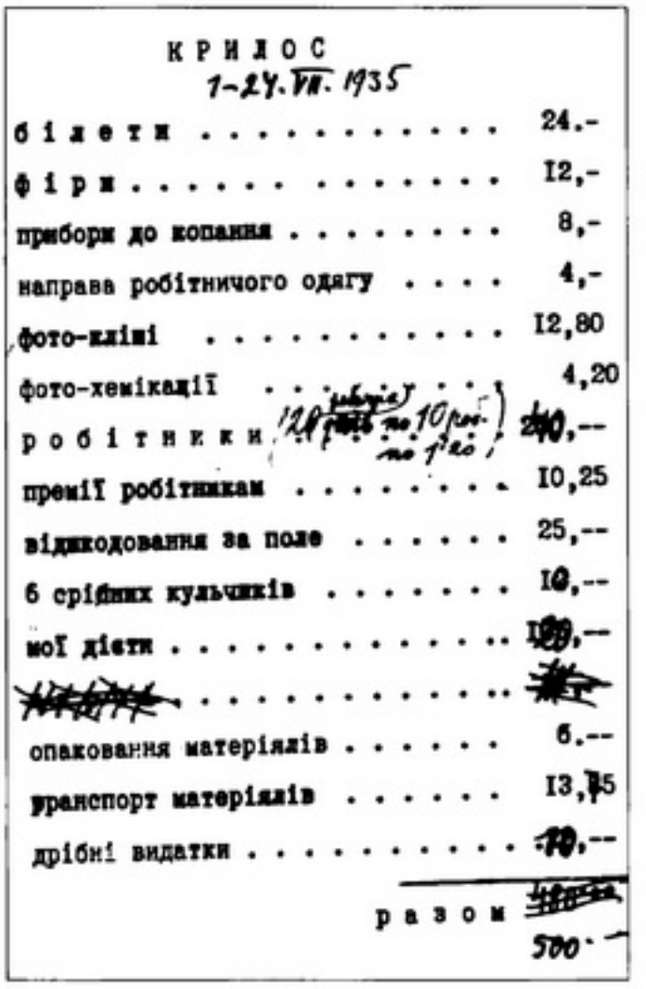

КРИЛОС
1-24.VII.1935

білети	24.-
фірм	12,-
прибори до копання	8,-
направа робітничого одягу	4,-
фото-кліші	12,80
фото-хемікалії	4,20
робітники (120 [illegible] по 10 грн. по 1 год.)	240,--
премії робітникам	10,25
відкодовання за поле	25,--
6 срібних кульчиків	10,--
мої діети	[illegible],--
[illegible]	[illegible]
опаковання матеріялів	6.--
транспорт матеріялів	13,[illegible]5
дрібні видатки	[illegible],--
разом	500.-

Рис. 68. Я. Пастернак. Чорновий кошторис витрат на розкопки в Крилосі. 1935 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 68. J. Pasternak. Projekt of expense statement for excavations in Krylos. 1935 (SA DA IUS)

В той же час характеристика на М. Смішка, яку подав Якимович у жовтні 1932 р., виглядала

Рис. 70. З'їзд істориків та музеологів в Перемишлі. 1936 р. Зліва направо, другий ряд, п'ятий і шостий: Іван Крип'якевич та Ярослав Пастернак (Іван Крип'якевич..., 2001)
Fig. 70. Convention of historians and museologists in Przemysl. 1936. From left to right, second row, fifth and sixth: Ivan Krypiakevych and Jaroslav Pasternak

зовсім інакше: *"Др. Маркіян Смішко походить з української родини. Наскільки мені відомо, політикою не займається, присвячуючи весь свій час науковій праці. Він сумлінний і здібний науковий працівник ... Вважаю, що др. Смішко справді заслуговує фінансової допомоги..."* [Piotrowska, 2006, s. 79]. Як бачимо, в поглядах на того чи іншого наукового працівника (але, мабуть, і кожної людини міжвоєнного періоду в Східній Галичині) головну роль відігравали політичні переконання, активний спротив чи пасивність по відношенню до існуючої польської влади. Зрозуміло, що відповідні органи безпеки Польщі старалися всіма засобами знищити чи нейтралізувати український патріотичний рух.

Ярослав Пастернак усі роки польської державності в регіоні активно пропагував саме українську ідею, за що зазнавав критики і переслідувань від польських чиновників. Він зберігав і розвивав свої європейські контакти, найперше з працівниками кафедри археології Українського Вільного університету в Празі (І. Борковський[5], Л. Чикаленко, О. Кандиба, В. Щербаківський та ін.). В 1930-1940-ві роки брав участь в багатьох міжнародних форумах – з'їздах і конференціях в Берліні, Братиславі, Будапешті, Бухаресті, Варшаві, Відні, Вроцлаві, Дрездені, Кракові, Ленінграді, Москві, де пред-

5 Дійсним членом НТШ [з 1938 р.] був також відомий археолог українського походження **Іван Борковський** *(1897-1976), який народився в с. Чортовець на Городенківщині, де здобув початкову освіту, а після Першої світової війни і участі у визвольних Українсько-польських змаганнях був інтернований, але зумів добратися до Праги, де став ще одним учнем-українцем Любора Нідерле. Навчався в Карловому університеті разом з такими відомими пізніше археологами, як Я. Пастернак, Я. Філіп, Я. Бем, М. Хрбіч та ін. У 1929 р. захистив докторську дисертацію з питань пізнього неоліту (культур шнурової кераміки) в Центральній Європі і Україні [Петегирич, 1998, с. 86–87, Романюк, 2008, с. 448–453]. Іван Борковський відомий в європейській археології, насамперед, як активний дослідник Пражського Граду (з 1925 р.) і старослов'янської кераміки "пражського типу", яка "переросла" у празьку культуру. З 1938 по 1945 р. був ректором Українського Вільного Університету, тісно пов'язаний з українськими вченими і Україною. З львівською археологією його ріднять добрі стосунки з Ярославом Пастернаком, Культурно-Історичним музеєм і спільні наукові "слов'янські теми".*

Рис. 69. Фундаменти Успенського кафедрального собору в Крилосі. Розкопки Я. Пастернака в 1937 р. (Коваль, 1999)
Fig. 69. Fundaments of Cathedral of the Assumption in Krylos. Excavations carried out by J. Pasternak in 1937

Рис. 71. Екскурсія в Крилос до "саркофагу Ярослава Осмомисла". 1937 (Коваль, 1999)
Fig. 71. Excursion in Krylos to "sarcophagus of Jaroslav Osmomysl". 1937

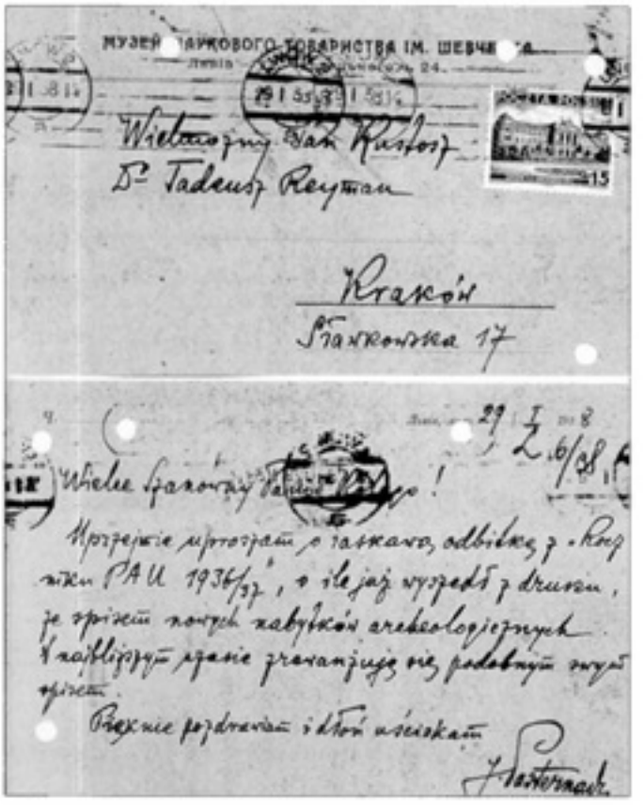

Рис. 72. Поштова листівка Ярослава Пастернака до Тадеуша Реймана. 1938 р.
Fig. 72. Post card from Jaroslav Pasternak to Tadeusz Reyman. 1938

ставляв львівську українську археологію і рекламує її здобутки (рис. 70).

У першій половині 1930-х років вчений вів активну польову роботу, розкопав низку пам'яток бронзової [Пастернак, 1933; 1936; 1937], ранньозалізної, та римської доби [Пастернак, 1931а] (розкопки у сс. Гринів, Почапи, Дусанів, Якторів, Делів, Янчин, Кульчиці, Крилос та багато інших). Ці дослідження підсумовано у його популярній книжечці "Коротка археологія західноукраїнських земель", що опублікована у 1932 р. [Пастернак, 1932]. У 1932-1940 роках Я. Пастернак вивчає міста княжої доби – Белз, Звенигород, Перемиль, Пліснеськ, Теребовль, публікує результати цих досліджень. Окремо видає цикл статей по Закарпаттю. У 1935 р. проводить розкопки двох "мадярських" (угорських) могил у галицькому лісі "Діброва". Публікує свої статті, крім української, польською, чеською, німецькою, французькою та угорською мовами.

У середині 1930-х років Ярослав Пастернак, відчуваючи дух часу і патріотичні настрої української громадськості, зосереджує головну увагу на вивченні слов'янського періоду і Галицько-Волинської держави [Петегирич та ін., 1993]. У 1934 р. він розпочав великі польові дослідження стародавнього Галича в межах сучасного с. Крилос, які вів до 1942 р. за фінансовою підтримкою митрополита Андрея Шептицького (рис. 68). Його широкомасштабні розкопки нарешті остаточно прояснили столітню проблему локалізації столичного Галича, завдячуючи епохальному відкриттю фундаментів головної святині князівства – Успенського собору (перша згадка в літописі про цей собор – Храм Святої Богородиці – відноситься до 1187 р., часу захоронення в ньому Ярослава Осмомисла, але точної дати спорудження і зруйнування святині невідомі дотепер). Відомо, що 25 липня 1936 р. *"лопата робітника Д. Михальчука"* заскреготала, ударившись об кам'яний мур з тесаних кам'яних блоків (рис. 69) За розмірами фундамент собору лише на 1,5 м (за шириною і довжиною) був меншим від знаменитої Софії Київської – найбільшого храму в тодішній Русі [Пастернак, 1937].

Ще "атракційнішими" виявилися знахідки 1937 року, коли всередині храму було знайдено кам'яний саркофаг (рис. 71) з похованням засновника собору, як уважали дослідники, Ярослава Осмомисла (треба відзначити, що сучасні науковці заперечують можливість приналежності саркофага і кісткових решток Ярославу Осмомислу). Ці сенсаційні відкриття були широко висвітлені у тогочасній періодиці і наукових працях. Крім того, в самому Галичі і в його околицях відкрито низку пам'яток архітектури (фундаменти церков), рештки господарських та виробничих споруд, що стали важливими матеріалами для висвітлення багатьох соціально-історичних та географічно-топографічних питань стародавнього Галича як столиці величезного князівства. Усі ці відомості вчений узагальнив у монографії "Старий Галич", що вийшла друком у 1944 р. [Пастернак, 1944]. "Крилоська епопея" мала помітний вплив на розвиток самосвідомості українського населення, на пробудження

суспільно-політичного і релігійного духу. Ярослав Пастернак їздить по Галичині, невтомно виступає перед населенням різних верств. Є дані, що він виступав з лекціями більше як в 20-ти місцевостях [Коваль, 2007, с. 12].

15 грудня 1935 р. Я. Пастернак в НТШ прочитав доповідь "Підземні скарби України", а у 1936 р. була організована Комісія старої історії України на базі реорганізованої Історично-філософської секції. Головою вибрано І. Крип'якевича, заступником Й. Пеленського, секретарем – Я. Пастернака. Активну діяльність у цій комісії проводили Я. Пастернак, Й. Пеленський, М. Смішко, О. Цинкаловський (усі – дійсні члени НТШ).

20 вересня 1937 р. засноване Товариство прихильників музею НТШ. В залі "Руської бесіди" Я. Пастернак доповів про розкопки в Крилосі і відкриття Успенського собору. Показано фільм **Юліана Дороша** (рис. 73). "Одна неділя в Крилосі". Про Юліана Омеляновича Дороша необхідно розповісти ширше, оскільки він був чи не єдиним фотографом, піонером української кінематографії, який професійно документував археологічні дослідження впродовж тривалого часу. Народився в м. Жидачеві у Львівській області в сім'ї австрійського митника у 1909 р. У 1927-1932 роках навчався на юридичному факультеті Львівського університету. Ще юнаком вступив до "Пласту" і зайнявся любительським фото, яке переросло у професійну діяльність. Під час навчання в університеті співпрацював як фотограф з українськими виданнями "Життя і Знання", "Дні", "Світло і тінь", "Кіно" та ін., був співредактором газети "Неділя".

На базі знятих документальних стрічок під час розкопок в Крилосі виникла ідея створення повнометражного художнього фільму за попередньою назвою "Крилос". Зйомки розпочалися в 1939 р. в митрополичому саду архікатедри Св. Юра у Львові за сценарієм В. Сафронова-Левицького. Головні ролі мали виконувати актори Андрій Поліщук та Марія Сафіянівна. Одяг і декорації готувала відома художниця і етнограф Ірина Гургула. Проте, у зв'язку з подіями вересня 1939 р. цей проект залишився незавершеним (як і багато інших).

Рис. 73. Юліан Дорош. 1929 р.
Fig. 73. Julian Dorosh. 1929

Після війни Юліана Дороша взяв на роботу його давній приятель Іван Крип'якевич – фотографом до Інституту суспільних наук АН УРСР, де Юліан організував зразкову фотолабораторію, що діяла в 1956-1965 роках. В ці роки він був незмінним учасником багатьох археологічних експедицій, в яких документував процес дослідження і добуті артефакти. Пізніше багато з цих фото були опубліковані в археологічних виданнях в Україні (до сьогодні багато фотоплівок зберігається у фондах відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України). Ю. Дорош працював також фотографом у Львівському історичному музеї. Його іменем названа одна із вулиць Львова.

16 жовтня 1937 – перші загальні збори Товариства прихильників музею НТШ. 21 січня 1939 р. – чергові загальні збори Товариства прихильників музею НТШ, на яких Я. Пастернак подав звіт про діяльність Товариства. На той час воно включало уже понад 400 членів.

В контексті досліджень Я. Пастернака, очевидно, треба сказати кілька слів про археолога-аматора, краєзнавця **Лева Чачковського** (1865-1933), який залишив також помітний слід у наукових, насамперед, історично-топографічних дослідженнях міст княжої доби [Петегирич, Чорновус, 1998, с. 93-94]. Завершивши кар'єру державного чиновника в вийшовши на пенсію у 1920-х роках, він усього себе присвятив краєзнавчій праці. Разом з іншим аматором-археологом та істориком Ярославом Хмілєвським почав вивчати топографію Давнього Галича (Крилоса) ще в 1925-1930-х роках. У 1931 р. завершив текст праці "Княжий Галич", яка була опублікована уже після його смерті (1938). Високу оцінку цього дослідження дав найкращий знавець Давнього Галича Ярослав Пастернак, уже в еміграції, в передмові до другого видання у 1959 р. (виданого із доповненнями Я. Хмілєвського). Так само після смерті дослідника, в 1936 р. в Записках НТШ вийшла наукова розвідка про літописний Белз. До сьогодні в архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України зберігаються неопубліковані його дослідження про Буськ, Звенигород, Теребовль, значення яких в багатьох аспектах не застаріло і вони мають не лише історіографічну, але й прикладну наукову вартість.

КРАЄЗНАВЕЦЬ ВОЛОДИМИР КОБІЛЬНИК

Важливу краєзнавчу і науково-дослідну роботу у 1930-х роках розгорнув лікар за професією, але палкий патріот і любитель археології **Володимир Кобільник** (рис. 74) із Самбора [Білас, 2005, с. 94-95]. Народився він 16 вересня 1885 р. у Львові; у 1907 р. закінчив V-ту гімназію і записався на медичний (лікарський) факультет (відділ) Львівського університету. Після студентських заворушень в університеті (1910 р.) переїхав до Швейцарії, де з часом захистив докторську дисертацію. З початком Першої світової війни – на санітарній службі в австрійському війську. У 1915 р. після облоги Перемишля потрапив у російський полон і був висланий до Сибіру. Повернувся до Львова аж у 1918 р. і одразу потрапив у вир українсько-польської війни, у якій бере участь як старшина УГА. У 1922 р. робить нострифікацію лікарського диплому і починає практикувати, спочатку у Виниках поблизу Львова, а пізніше (з 1925 р.) – у Самборі [Володимир Кобільник, 1937, с. I-III].

Він був засновником музейного товариства "Бойківщина" (1927). Виходив часопис "Літопис Бойківщини" (рис. 75), який регулярно публікував звіти про нові знахідки і розкопки. З 1931 по 1939 рр. вийшло 9 збірників, в яких часто публікувалися археологи (зокрема, Я. Пастернак).

З 1930 по 1937 р. (рік смерті В. Кобільника) в Самбірському повіті і навколишніх селах велася активна археологічна діяльність, націлена на всебічне вивчення регіону з найдавніших часів до літописного періоду [Кобільник, 1932, 1935]. Проводилися розвідки (виїзди) і розкопки конкретних пам'яток. Фінансував їх переважно сам В. Кобільник.

У цих довготривалих польових роботах брали активну участь як польські дослідники (насамперед Т. Сулімірський), так і українські

Рис. 74. Володимир Кобільник (Літопис Бойківщини)
Fig. 74. Volodymyr Kobilnyk

(Я. Пастернак, М. Смішко). Не менш важливими були розкопки курганів бронзової та ранньозалізної доби. Так, у 1932 р. Т. Сулімірський разом із В. Кобільником оглянули 61 курган, з яких 3 розкопав В. Кобільник, 14 – Т. Сулімірський. Нанесли на плани і всебічно візуально вивчили окремі кургани і курганні групи в Болехові, Бикові, Брониці, Вацковичах, Дублянах, Сіде [Кобільник, 1932].

В с. Велика Озимина Т. Сулімірський розкопав курганний могильник культури шнурової кераміки, в с. Колпець – 6 курганів (розкопки велися спільно з М. Смішком). В с. Городище В. Кобільник дослідив три кургани, які датував культурою фракійського гальштату (8-5 ст. до н. е.). В Кульчицях обстежено 23 кургани, з яких 4 розкопав Т. Сулімірський, 3 – Я. Пастернак. У 1932-1933 роках розкопки в Кульчицях вели Т. Сулімірський, М. Смішко, В. Кобільник [Білас, 2005, с. 96]. В цьому ж селі вони досліджували велике городище (ур. Запуст), яке включало матеріали ранньоскіфського та давньоруського віків.

Ми перерахували лише невелику частку проведених досліджень, здійснених науковцями НТШ і просвітницького бойківського товариства маленького повітового містечка Самбора, як ще один доказ спільної наукової праці незалежно від національності, соціального становища, мови і багатьох інших чинників, які в інших ситуаціях стають причиною конфронтації і ворожнечі.

Усі проблеми українсько-польського протистояння, суперництва, напруги тощо "вирішилися" одного дня – 17 вересня 1939 р., коли до Львова вступила Червона Армія.

Усе майно НТШ конфісковано, з бібліотеки вилучено книжки антирадянського спрямування. І. Раковський змушений емігрувати. Головою НТШ стає К. Студинський, відомий своїми прорадянськими поглядами. 14 січня 1940 р. відбулися надзвичайні загальні збори НТШ за участю представників радянської влади. Ухвалено НТШ розпустити, а усе майно передати до Академії наук УРСР. Отже, НТШ у Львові перестало існувати.

АРХЕОЛОГІЯ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ

Тепер звернемося до офіційної археологічної науки міжвоєнного періоду, яку представляв головно Львівський університет Яна Казимира, а в ньому гуманістичний факультет (відділ). Багато цікавого матеріалу щодо польських археологів в університеті ще з часів XIX ст. можна знайти в працях відомого історика археології Польщі Анджея Абрамовича [Abramowicz, 1967, 1974, 1991], який описує доробок двох кафедр – класичної археології та праісторії. Плідну роботу з розвитку археологічних досліджень в Університеті Яна Казимира провела Наталя Білас, яка захистила дисертацію на цю тему [Білас, 2004] і опублікувала низку праць із зазначеної проблематики [Білас, 2001, 2002, 2002а, 2002б, 2005, 2007, 2009].

Однак чітко розмежувати українську (НТШ) і польську (університет) археологічну науку у Львові цього часу не уявляється можливим, оскільки з НТШ співпрацювало багато польських вчених (наприклад, Стефан Круковський, Тадеуш Сулімірський, Казимир Маєвський), а в університеті викладали українські археологи (Маркіян Смішко, Іван Старчук та ін.). Розподіл на польську та українську археологію проводиться, переважно, за національністю чи віросповіданням вченого, що насправді в багатьох випадках є несправедливим. Багато українців в польський період підтримувало офіційну університетську науку чи співпрацювали з польськими консерваторами округів. Наприклад, Юрій Полянський співпрацював зі Стефаном Круковським, а Олександр Цинкаловський та Михайло Островський – з Романом Якимовичем. А до якої "національної археології" віднести дослідників, що були наполовину українцями (за батьком) і поляками (за матір'ю) – Богдана Януша, Олександра Цинкаловського, греко-католика Міхала Древка, Юрія Кульчицького та ін., не говорячи уже про поляків, в роду яких були українці (бабці-прабабці), чи, навпаки, про українців з польською кров'ю в родоводі? Впродовж багатьох століть в Галичині відбувалися непрості етнічні процеси і "різати по живому", як кажуть, сьогодні, поділяючи лю-

Ч. 9. САМБІР 1937. Рік VII.

ЛІТОПИС
БОЙКІВЩИНИ

Записки присвячені дослідам історії, культури й побуту бойківського племени.

Адреса Редакції й Адміністрації: Самбір, вулиця Тиха ч. 1.

ЗМІСТ:

	Стор.
Др. ВОЛОДИМИР КОБІЛЬНИК: Історія самбірської церкви Р. Пр. Д. М.	1
Др. ЕВГЕН ГРИЦАК: Топографічні нотатки с. Супиці Рикової у Старосамбірщині	62
Др. ВОЛОДИМИР КОБІЛЬНИК: Матеріяльна культура села Жукотина, турчанського повіту ч. III.	76
Др. ЯН ФАЛЬКОВСКІ: З бойківсько—гуцульського пограниччя	116
ІВАН БЛИЗНАК: Зелено—святочний звичай у бойківській місцевині — Штукієць	120
МИХАЙЛО ЗИНИЧ: Звичай та вірування на Андрія в с. Жукотині, пов. Турка	122
НОВИНКИ:	125
ЗВІТ з діяльности Т-ва й Музею „Бойківщина" за рік 1936	125
РЕЦЕНЗІЇ	128
о. ЮРІЙ КМІТ: Словник бойківського говору ч. VII.	

Рис. 75. Часопис "Літопис Бойківщини" (НА ВА ІУ)
Fig. 75. Newspaper "Літопис Бойківщини" (SA DA IUS)

дей чи їхні здобутки за цією ознакою в науковому аспекті щонайменше некоректно.

Хоч, з іншого боку, не можна відмахнутися від реального стану в тогочасній археологічній науці. Були українські патріоти, які безкомпромісно пропагували українську ідею у Львові (Ярослав Пастернак), що було набагато важче, ніж в Празі, але були й такі, які старалися служити українству і науці, не псуючи стосунків з офіційною владою і підтримуючи тісні контакти з польськими вченими. Так само з польської сторони – були націоналістично настроєні вчені, але були й поміркованi чи взагалі відсторонені від національно-політичної ситуації, як, наприклад, Стефан Круковський (однаково конфліктував з польськими, французькими і українськими вченими).

КАФЕДРА КЛАСИЧНОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Кафедра займала 4 кімнати площею 175 м^2. Була також фотолабораторія, керівником якої був сам Е. Булянда, але фотороботу виконував магістр філософії Володимир Тисс [Білас, 2005, с. 65]. На кафедрі працював професор, кілька кандидатів наук (докторів), асистентів, ад'юнкт.

2 січня 1920 р. Маршал Ю. Пілсудський затвердив Е. Булянду (рис. 76) звичайним професором університету, який працював на цій посаді до 1939 р., був делегатом Академічного сенату (1920–1924 рр.), входив в інші комісії Університету, в 1926/1927 навчальному році був деканом гуманістичного факультету, один учбовий 1938/1939 рік – ректором Львівського університету (рис. 77) (саме він як ректор рекомендував Казимира Маєвського на посаду завідувача кафедри історії стародавнього світу у 1939 р.). Виконував велику громадську роботу – постійний референт (голова комісії) Академічного сенату у справах будівництва, бюджету й академічної молоді, голова Кураторіуму дому професорів, голова Комісії з магістерських екзаменів, голова Польського археологічного товариства і Товариства приятелів красних мистецтв та багатьох інших [Погоральський, 2011, с. 251].

Археологічних розкопок він не вів, але часто друкувався в наукових часописах "Filomata", "Eos", "Przegląd Klasyczny" на тему середземноморських цивілізацій епохи еллінізму та античного мистецтва. Зі спогадів К. Міхаловського, "*Едмунд Булянда ... міг зачаровувати, а часом прямо відштовхувати. Дуже низького зросту, худорлявий, мав гарний низький голос, котрий не відповідав його фізичній статурі. Мав безсумнівно великі знання, котрі, однак, не умів подати захоплююче і методично. Мав дуже енергійний характер, з надзвичайно великими організаторськими здібностями...*" [Michałowski, 1986, s. 48-49; Лех, 2005, с. 40]. Крім того, Булянда був керівником Інституту класичної археології, а в 1927-1937 роках – професором кафедри церковного мистецтва та християнської археології. У 1941-1942 роках був окружним делегатом еміграційного уряду Польщі (псевдо Krakowiak), у 1941-1944 рр. – ректором Львівського польського таємного університету і після війни, з **1945** по

1951 рік – завідувачем кафедри класичної археології Вроцлавського університету [Погоральський, 2011, с. 251].

У різні часи членами кафедри були Казимир Владислав Маєвський, Казимир Міхаловський, Іван Старчук, Єжи Кульчицький, Євгеніуш Конік, Роман Петеленз-Лукасевіч, Яніна Орушовна, Володимир Тисс. Першою асистенткою кафедри ще у 1921 р. стала Яніна Орушовна, однак в археології себе не проявила. До учнів Е. Булянди належали також історики античного мистецтва К. Півоцький і Я. Парандовський[6]. Є інформація, що в 1931-1935 роках на кафедрі працював асистентом-волюнтаріушем (вільнонайманцем) Казимир Закшевський (1900-1941) – історик-візантолог, публіцист, політик (габілітаційна праця – "Rządy i opozycja za cezarza Arkadiusza", 1927) [Лаврецький, 2011, с. 517].

Основними напрямами діяльності викладачів та науковців кафедри була доісторична археологія, історія первісного суспільства, антропологія, класична археологія та філологія, історія античного мистецтва, історія античних цивілізацій. Із зазначених членів кафедри українцями були Іван Старчук і Володимир Тисс. Їх національність, безперечно, мала значення у просуванні по службових щаблях, але розглядаючи, наприклад, біографію Івана Старчука, треба визнати, що більше значення мали власні здібності, воля і наполегливість.

ІВАН СТАРЧУК І КЛАСИЧНА АРХЕОЛОГІЯ

Народився **Іван Старчук** 11 травня 1894 р. у с. Пилипи Коломийського повіту Станіславського воєводства в бідній селянській родині і уже з двох років залишився без батька (рис. 78). Пішов до сільської школи, а потім до Коломийської гімназії (із державним забезпеченням, враховуючи неординарні здібності дитини до малювання). У 1913 р. вступив до Вільної Академії мистецтв у Львові, але уже в серпні 1914 р. мобілізований до австрійської армії. Пройшов 4 роки воєнного лихоліття, втратив око (в бою як стрілець УГА). У 1921 р. склав екзамен і став учителем в Народній школі ім. Б. Грінченка у Львові, одночасно закінчив навчання в Академії мистецтв (1923 р.). Як митець брав уроки у відомого львівського художника Олекси Новаківського [Филипчук, 1993, с. 98].

У 1925 р. вступає до гуманістичного факультету університету, де студіює педагогіку у проф. Кройца, Твардовського, Кукульського,

Рис. 76. Едмунд Булянда (Michałowski, 1955)
Fig. 76. Edmund Bulanda

античне мистецтво – у Булянди, а середньовічне – у Подляхи. На нього звернув увагу завідувач кафедри класичної археології Е. Булянда, який з 1928 р. починає опікуватися талановитим студентом, доручає вивчення кам'яних скульптур і різьби по каменю із замку Вілянова під Варшавою (рис. 79). Уже через 2 роки Старчук захищає докторську дисертацію, одночасно поглиблено

6 **Ян Парандовський** *уже у 1924 р. опублікував свою відому книгу "Міфологія". Пізніше – європейської слави письменник і літератор. Народився у Львові в 1895 р.; помер у Варшаві в 1978 р. Закінчив 4-ту гімназію імені Яна Длугоша і в 1913 р. розпочав навчання у Львівському університеті на філософському відділі (факультеті). Вивчав філософію, класичну філологію, археологію, історію мистецтва. Під час Першої світової війни був інтернований в Росію (навчався у школах Воронежа і Саратова). В 1920 р. відновив навчання у Львівському університеті, у 1923 р. отримав ступінь магістра з класичної філології та археології. В 1923-1926 роках подорожував по Греції, Італії, Франції. В 1929 р. переселився до Варшави, де прожив до кінця життя. В 1933 р. вийшла його славетна книга "Олімпійський диск", а в 1936 – "Небо в полум'ї" (про Львів і львів'ян). Молодший син Яна – Пьотр, 1929 р. н. є археологом.*

Рис. 77. Ректор Університету Яна Казимира Едмунд Булянда нагороджує відзнакою доктора Honoris Causa міністра закордонних справ Польщі Юзефа Бека. 1938 р.
Fig. 77. Edmund Bulanda, rector of Jan Kazimierz University, rewards minister of foreign affairs of Poland Józef Bek as a doctor Honoris Causa. 1938

вивчає іноземні мови (насамперед, англійську і німецьку – мав здібності і до іноземних мов). У 1930 р. закінчив навчання в університеті і залишився при кафедрі класичної археології [Білас, 2002].

Не дивлячись на матеріальні нестатки, молодий дослідник за сприяння міністерства та керівництва університету, а також меценатів у 1931 р. побував у Греції, на Криті, в Туреччині, Болгарії, Румунії, Угорщині, в 1933 р. – в Англії, Німеччині, а в 1935 р. – в Греції, Югославії, Болгарії, Румунії, Угорщині. Своїми знаннями англійської мови Іван Старчук зацікавив якимось чином графиню Атцтовську, яка надала кошти на довготривале відрядження до Британського музею [Филипчук, 1993, с. 99]. Мова йде, мабуть, про багату американку - дружину відомого геолога і геофізика Генрика Арцтовського (про якого ми писали в 1-ому розділі) – Еріан Джейн Едді-Арцтовську, яка добре зналася на мистецтві та музиці і опікувалася молодими талантами.

Розраховуючи лише на власні здібності і бажання досягти успіхів в науці та мистецтві, Іван Старчук справді досяг можливих вершин в науковій кар'єрі того часу. З 1935 р. став ад'юнктом у Едмунда Булянди, багато писав, видав цінні мистецтвознавчі розробки [Starčuk, 1929, № 32, s. 389–422; 1931, № 33, с. 555–569; Starczuk, 1931; 1936; 1937; 1938; Starchuk, 1933].

Опубліковані теплі спогади дочки Івана Старчука – Оксани [О. Старчук, 2006, с. 329–333], в яких також ставиться запитання: *"як склалося, що сільський хлопчина з Покуття став археологом. Ця професія дотепер мені видається елітарною, пов'язаною з оточенням і хоч якимось матеріальним стартом, тим більше для українця у ті часи"* [Старчук О., 2006, с. 329]. Мабуть, якщо люди помічають талант, допитливість і стремління до навчання, то допомагають. Недаремно молодому Івану допомогла графиня Арцтовська з поїздкою до Англії, чи Андрей Шептицький, завдяки стипендії якого і Старчук міг відвідувати Вільну академію мистецтв у Львові.

Не дивлячись на те, що працював він у польському університеті, став визнаним спеціалістом польської класичної археології, був він і великим патріотом України, членом НТШ, співпрацював з Я. Пастернаком, Й. Пеленським, М. Смішком та іншими членами НТШ. Дуже

Рис. 78. Іван Старчук. Міжвоєнний період (Starczuk, 1938b, s. 518)
Fig. 78. Ivan Starchuk. Period between two World wars

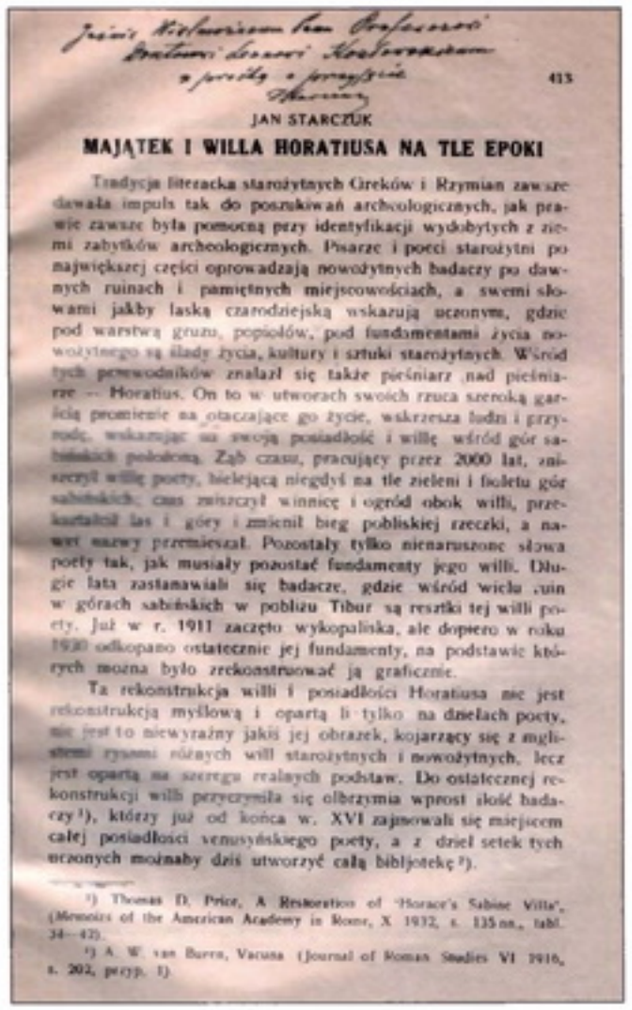

JAN STARCZUK

MAJĄTEK I WILLA HORATIUSA NA TLE EPOKI

Tradycja literacka starożytnych Greków i Rzymian zawsze dawała impuls tak do poszukiwań archeologicznych, jak prawie zawsze była pomocną przy identyfikacji wydobytych z ziemi zabytków archeologicznych. Pisarze i poeci starożytni po największej części oprowadzają nowożytnych badaczy po dawnych ruinach i pamiętnych miejscowościach, a swemi słowami jakby laską czarodziejską wskazują uczonym, gdzie pod warstwą gruzu, popiołów, pod fundamentami życia nowożytnego są ślady życia, kultury i sztuki starożytnych. Wśród tych przewodników znalazł się także pieśniarz nad pieśniarze — Horatius. On to w utworach swoich rzuca szeroką garścią promienie na otaczające go życie, wskrzesza ludzi i przyrodę, wskazując na swoją posiadłość i willę wśród gór sabińskich położoną. Ząb czasu, pracujący przez 2000 lat, zniszczył willę poety, bielejącą niegdyś na tle zieleni i fioletu gór sabińskich; czas zniszczył winnicę i ogród obok willi, przekształcił las i góry i zmienił bieg pobliskiej rzeczki, a nawet nazwy przemieszał. Pozostały tylko nienaruszone słowa poety tak, jak musiały pozostać fundamenty jego willi. Długie lata zastanawiali się badacze, gdzie wśród wielu ruin w górach sabińskich w pobliżu Tibur są resztki tej willi poety. Już w r. 1911 zaczęto wykopaliska, ale dopiero w roku 1930 odkopano ostatecznie jej fundamenty, na podstawie których można było zrekonstruować ją graficznie.

Ta rekonstrukcja willi i posiadłości Horatiusa nie jest rekonstrukcją myślową i opartą li tylko na dziełach poety, nie jest to niewyraźny jakiś jej obrazek, kojarzący się z mglistemi rysami różnych will starożytnych i nowożytnych, lecz jest opartą na szeregu realnych podstaw. Do ostatecznej rekonstrukcji willi przyczyniła się olbrzymia wprost ilość badaczy [1]), którzy już od końca w. XVI zajmowali się miejscem całej posiadłości venusyńskiego poety, a z dzieł setek tych uczonych możnaby dziś utworzyć całą bibljotekę [2]).

[1]) Thomas D. Price, A Restoration of 'Horace's Sabine Villa', (Memoirs of the American Academy in Rome, X 1932, s. 135 nn., tabl. 34—42).

[2]) A. W. van Buren, Varusa (Journal of Roman Studies VI 1916, s. 202, przyp. 1).

Рис. 80. Наукова стаття Івана Старчука з дарчим надписом Леону Козловському (НА ВА ІУ)
Fig. 80. Ivan Starchuk's scientific article with gifting inscription to Leon Kozłowski (SA DA IUS)

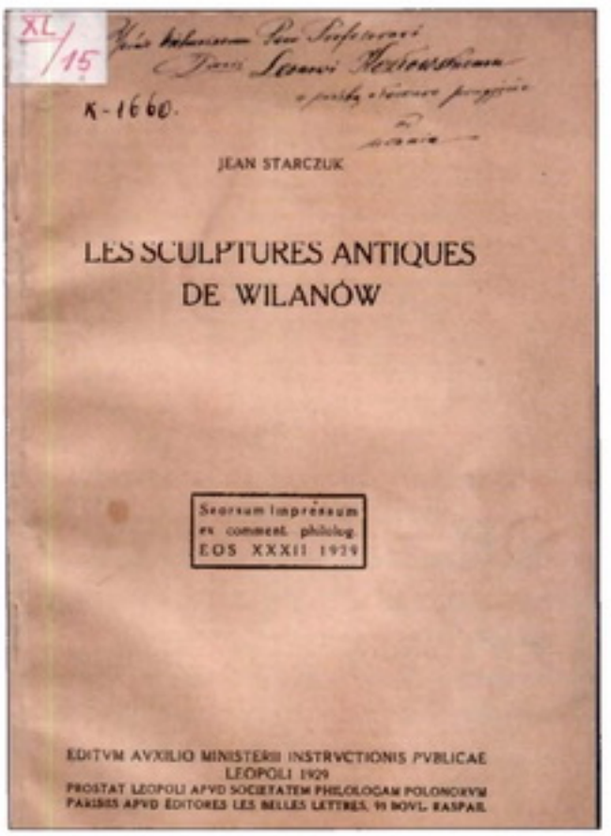

JEAN STARCZUK

LES SCULPTURES ANTIQUES DE WILANÓW

Seorsum impressum ex comment. philolog. EOS XXXII 1929

EDITVM AVXILIO MINISTERII INSTRVCTIONIS PVBLICAE
LEOPOLI 1929
PROSTAT LEOPOLI APVD SOCIETATEM PHILOLOGAM POLONORVM
PARISIIS APVD EDITORES LES BELLES LETTRES, 95 NOVI. RASPAIL

Рис. 79. Наукова праця Івана Старчука (НА ВА ІУ)
Fig. 79. Ivan Starchuk's publication (SA DA IUS)

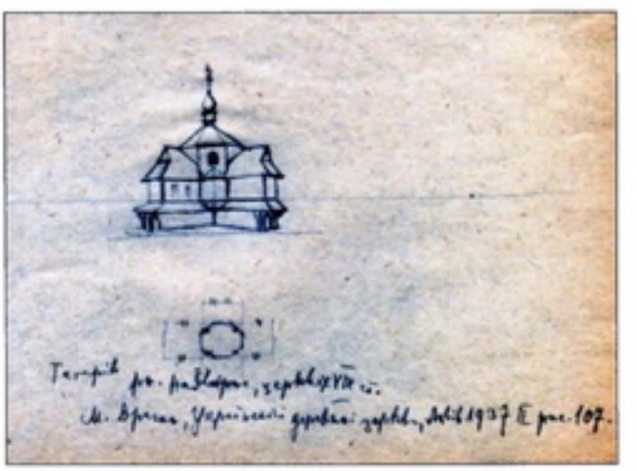

Рис. 81. Чорновий рисунок Івана Старчука
Fig. 81. Skech made by Ivan Starchuk

Рис. 82. Чорновий рукопис і рисунок Івана Старчука (НА ВА ІУ)
Fig. 82. Previous manuscript and drawing, made by Ivan Starchuk (SA DA IUS)

багато зробив у пропаганді української культури серед молоді, зокрема, як учитель дитячого рисунку. Усіляко підтримував народні школи, збирав пожертви у меценатів на підтримку талановитих дітей з українських приватних шкіл Львова [Филипчук, 1993, с. 101].

Як згадує дочка: *"Я, мабуть, була зовсім маленькою, коли відомий художник Едвард Козак рисував звіряток, не відриваючи олівця від паперу, подарував мені кольорову книжечку, де були козаки в розкішних синіх шароварах і з чорними чубами. І ще я мала чудові книжечки з диснеївськими героями від Ришарда Ганшиньця, батькового приятеля. Добре його самого пам'ятаю, а дарував мені книжки "pod gwiazdkę", на Різдво. Пояснював, що його прізвище походить, здається, чи не від назви метелика. Він був поляком німецького походження, редагував журнал "Filomata"* [Старчук О., 2000, с. 232].

І далі: *"Основою громадянської постави батька були Бог і Україна. Він був віруючим справді, любив церкву, як місце молитви і як пам'ятку мистецтва. Любив церковні хори і літургію вважав найкращою драмою... Віра і почуття краси поєднувалися у батькові разом з надією на краще"* [Старчук О., 2000, с. 232].

Розпочинав І. Старчук як митець, знаний у колах львівської богеми. Виставлявся на виставках, дружив з художниками-січовиками, такими, наприклад, як Курилас, Гец та ін. Пройшов світову війну, брав участь як січовий стрілець в Українській Галицькій Армії, втратив здоров'я, але це не стало перешкодою при вступі у польський університет, щоб зайнятися елітарною сферою класичної археології. Був улюбленим учнем і послідовником професора Едмунда Булянди. *"У ті часи, хоча батько працював багато, матеріально йому було нелегко. Вже будучи ад'юнктом професора Е. Булянди, він не мав власного мешкання і на день ставив своє складене ліжко між подвійні двері в аудиторії на кафедрі, де вів заняття зі студентами. Одружившись, батько придбав "парцелю" – ділянку на т.зв. професорській колонії, завів сад, але побудова власного будинку (був гарний проект) не вдалася через початок Другої світової війни"* [Старчук О., 2006, с. 330]. Зовсім інше життя наступило після війни. Навіть фотографії 1930-х і 1940-х рр. кардинально відрізняються по духу. Як казав Станіслав Людкевич, *"прийшла радянська влада і нема на то ради"*.

Інший українець – Володимир Тисс народився 1903 р. у містечку Новий Яричів на Львівщині, у сім'ї міщанина. У 1914 р. закінчив чотирикласне училище, потім бурсу Ставропігійського інституту (1921). Навчався у гімназіях Дубного і Рівного. У 1926 р. став студентом гуманістичного факультету Львівського університету, у 1933 р. отримав диплом магістра філософії. У 1933–39 рр. – позаштатний асистент кафедри класичної археології у Е. Булянди, у 1939–41 рр. – лаборант кафедри археології уже у Я. Пастернака. Після війни – на лаборантських посадах різних кафедр університету. У 1953 р. навчався у річній аспірантурі і був переведений на посаду доцента кафедри історії народів СРСР [Лєшкович, 2000, с. 162].

Як бачимо, навчався в університеті він в той самий час, що й І. Старчук, але стартові і матеріальні можливості у В. Тисса були набагато ширшими, більшими. Очевидно, не було головного – внутрішнього духу, бажання реалізації (а може, просто здібностей).

Юрій [Єжи] Кульчицький (рис. 83) (за усною інформацією Л. Крушельницької – українець, який вважав себе поляком) народився у Львові 12 жовтня 1898 р., навчався у VII класичній гімназії, яку закінчив у 1916 р. і поступив до Львівської ветеринарної академії[7] і одночасно (до 1918 р.) був студентом філософського факультету університету. У 1920 р. впродовж одного семестру слухав лекції у Познанському університеті. У цьому ж році добровільно пішов до польського війська, але перебував там недовго. З 1920 по 1924 р. продовжував навчання у Львівському університеті [ДАЛО. Ф.26. Оп. 5. Спр. 1006. Арк. 20. 66]. З 1921 р. по 1928 р. був секретарем та референтом від мистецтва Львівського товариства шанувальників красних мистецтв.

У 1922-1928 рр. став молодшим, а у 1928-1934 рр. – старшим асистентом кафедри стародавньої історії [за Білас, 2005, с. 67 – асистентом кафедри класичної археології]. Займався матеріальними предметами побуту давньогрецького та давньоримського суспільства, зокрема меблями. У червні 1927 р. приступив до написання докторської праці на тему "Систематизація і аналіз форм грецького ремесла»; науковим керівником його став К. Хилінський (що вказує на його приналежність до кафедри стародавньої історії, керував якою Костантій Хилінський).

У 1934 р., отримавши стипендію Ради гуманістичного факультету на поїздку за кордон, виїжджає для наукової роботи в Грецію та у Францію (на його місце асистента кафедри призначено Т. Левицького). Колеги згадують, що він досконало володів німецькою, французькою, англійською, грецькою, шведською, сербсько-хорватською мовами.

Залишався він у Львові і в 1939–41 рр. – "за перших совєтів". У 1940-1944 роках – викладач Ремісничої школи будівельного промислу. Лариса Крушельницька згадує, що коли вона під час війни (1943-1944 роки) відвідувала Художню школу у Львові (були окремі польські та українські класи), то Юрій Кульчицький викладав в українському класі і читав лекції українською мовою. Працював він і у Львівському відділі археології Інституту археології АН УРСР у 1944-1946 роках, перед виїздом до Польщі

У 1946 р. виїжджає до Вроцлава, де сформувалася своєрідна "львівська діаспора". У першому томі "Archeologia" – щорічнику Археологічного товариства у Вроцлаві, опубліковані великі статті "львівських науковців" – Е. Булянди, Ю. Кульчицького, К. Маєвського, Б. Білінського, В. Лєпік-Копачинської, С. Парніцко-Пуделко. У своїй роботі Є. Кульчицький відзначає, що матеріали для статті зібрані ним у 1934–1939 рр. у Львівському університеті, а опрацьовані у Львівському відділі археології ІА АН УРСР [Kulczycki, 1947, с. 43–93; Ситник, 2000, с. 115, 116]. Пізніше переїздить до Варшави, де стає професором археології греко-

Рис. 83. Юрій Кульчицький (НА ВА ІУ)
Fig. 83. Jerzy Kulczycki (SA DA IUS)

7 *Батько Юрія – **Володимир Сас-Кульчицький** (1862-1936) народився в Перемишлі, у греко-католицькій родині, був одружений на Марії-Людмилі Міхаловській. Середню школу закінчив в Коломиї, з 1882 р. студіював природничі науки у Відні, а потім у Львові, з 1887 р. – доктор філософії з хімії та зоології. В 1906 р. професор звичайний і завідувач кафедрою анатомії у Ветеринарній академії Львова, в 1917-1919 роках – ректор Академії, пізніше – професор. Усе своє життя збирав та колекціонував kobierce – один із видів перських килимів; писав статті про них, виставляв на виставах. Після його смерті цією колекцією опікувався син Юрій, який після Другої світової війни переїз її до Варшави, а після виходу на пенсію в 1964 р. частину збірки (палацові килими) продав на Вавель у Краків; друга частина потрапила до Татраньського музею в Закопаному, де і сьогодні зберігається в Галереї мистецтва імені Володимира та Юрія Кульчицьких. Уся родина (батько, мати і син Юрій) похоронені в склепі – точній копії піраміди Хеопса (1/50 частка) – на цвинтарі Межиброддя, неподалік Сянока Підкарпатського воєводства.*

римської доби. В одній із статей К. Маєвський відзначає, що Є. Кульчицький *"в однаковій мірі цікавився як технологією так і соціологією продукції"* (римського часу – О.С.) [Majewski, 1949, s. 235]. В пам'яті колег залишився найперше як матеріаліст і марксист. Помер в 1974 р. у Варшаві, пізніше перевезений до родинного склепу в Межибродь.

Про добре відомі в археології особи Казимира Міхаловського і Казимира Маєвського написано багато. Їхні головні наукові досягнення належать переважно до післявоєнного часу. У Львові вони закладали фактично фундаменти своїх археологічних багатоаспектних конструкцій.

КАЗИМИР МАЄВСЬКИЙ У ЛЬВІВСЬКИЙ ПЕРІОД ТВОРЧОСТІ

Неоднозначно оцінена особа **Казимира Маєвського** (рис. 85), безумовно, дуже обдарованого енергійного молодого археолога-класика, але який добре знав і звичайну праісторію східноєвропейського континенту.

Казимир Маєвський досить яскраво проявив себе ще у Львові. Про його життєвий і творчий шлях написано достатньо багато в Польщі [Press та ін., 1982 (1985)], але в українській археології він ще мало знаний. Лише в останні десятиріччя ця тема увійшла до списку сюжетів історії вітчизняної археології [Білас, 2002, 2005, Ситник, 2005, 2006, 2007; Лех, 2006 та ін.]. Найкраще про його життя написала Людвіка Пресс, яка, до речі, теж має пряме відношення до Львівського університету. Народилася у 1922 р. на Поліссі, в 1939 р. закінчила гімназію і подала документи на гуманістичний факультет Львівського університету. Однак у зв'язку з початком світової війни навчатися у ньому не змогла. Пізніше, уже після закінчення Вроцлавського університету вона потрапить на кафедру до Е. Булянди, а ще пізніше – у 1952-1955 роках буде навчатися в аспірантурі Варшавського університету під керівництвом Казимира Маєвського і надалі все своє життя пов'яже з цим освітнім закладом [Biemacka-Lubańska, 2007, s. 382]

Народився К. Маєвський у мальовничому і культурно розвинутому містечку Бережани, що на Тернопільщині, де закінчив у 1922 р. класичну гімназію. Подався до Львівського університету на філософський факультет (відділ). Спочатку один рік студіював полоністику, потім перевівся на історію. Вивчав філософію, класичну філологію і археологію, історію мистецтва. Темою його магістерської праці були переслідування християн в Римській імперії. Вибір свій зупинив на кафедрі класичної археології у Едмунда Булянди, але відчув необхідність продовження навчання з історії стародавнього світу, для чого уже на посаді асистента кафедри (1927 р.) продовжив навчання в університеті [Rybicki, 1982]. У 1929 р. представив докторську (кандидатську) роботу про роль і значення танцю у Стародавній Греції (егейський світ – III–II тис. до н. е.). Тему егейської культури молодий дослідник буде розвивати увесь свій "львівський" період життя (хоч це була не єдина тема його творчості у Львові). Лише у 1932 р. повністю завершує навчання з стародавньої історії (був єдиним випускником історичного профілю серед своїх

Рис. 84. Наукова праця Юрія Кульчицького
Fig. 84. Jerzy Kulczycki's scientific publication

колег-археологів), а через рік (1933) опублікував монографію на цю тему [Majewski, 1933]. У відрізку 1931–1937 років здійснив найважливіші свої подорожі закордон. Найдовше був він у Берліні, хоч непоборна цікавість водила його і в Радянський Союз, і в Францію, і в Туреччину, Югославію, Австрію, Румунію, Грецію. В останній брав участь в розкопках на Криті і Пелопоннесі. В ці роки часто публікував свої праці у тих же львівських виданнях, що й інші історики та археологи, філологи-класики: "Eos", "Przegląd klasyczny", "Kwartalnik klasyczny". З 1936 р. – він член Львівського наукового товариства.

Слід відзначити своєрідну "класичну" солідарність і співдружність між вченими Львівського університету. Усі вони (філософи, філологи, історики, мистецтвознавці і археологи) базувалися на різних аспектах історії середземноморських цивілізацій, переважно Давньої Греції і Риму. Неможливо було вивчати, наприклад, давньогрецьку літературу, не знаючи мистецтва, історії чи права. Те ж стосується археології античного світу, яка вимагала дуже широкого кругозору, обізнаності у різних сферах гуманітарних наук. Власне таким інтелектуалом був К. Маєвський. Достатньо почитати уже ранні його наукові і науково-популярні роботи, щоб пересвідчитися у глибині і широті його знань.

Як для І. Старчука, так і для К. Маєвського одним із найбільш шанованих професорів був "класик філології" Ришард Ганшинєц – "феноменальний ерудит" в спогадах К. Маєвського [Majewski, 1957]. Пізніше, у 1939 р., на пропозицію Е. Булянди (після смерті ще одного корифея-класика К. Хилінського), К. Маєвський стане завідувачем кафедри "старожитної" історії, або ж історії стародавнього світу [Press, 1982, s. 11]. Публікував висновки деяких археологічних польових досліджень щодо культурно-історичних зв'язків та імпортів римського часу [Majewski, 1938], хоч власних широких теренових розкопок ніколи не вів. Пізніше трохи, уже за радянських часів доля закине Ганьшинця безпосередньо до Львівського відділу археології

Рис. 85. Казимир Маєвський
Fig. 85. Kazimierz Majewski

KAZIMIERZ MAJEWSKI

FIGURALNA
PLASTYKA CYKLADZKA
GENEZA I ROZWÓJ FORM

(Z 16 TABLICAMI)

BIBLIOTHECA MONASTERII
PP. BASILIANORUM
ČERNICA HORA, vel post.
ROSVECOVO & MUKAČEVO

WE LWOWIE

Рис. 86. Наукова праця Казимира Маєвського
Fig. 86. Kazimierz Majewski scientific publication

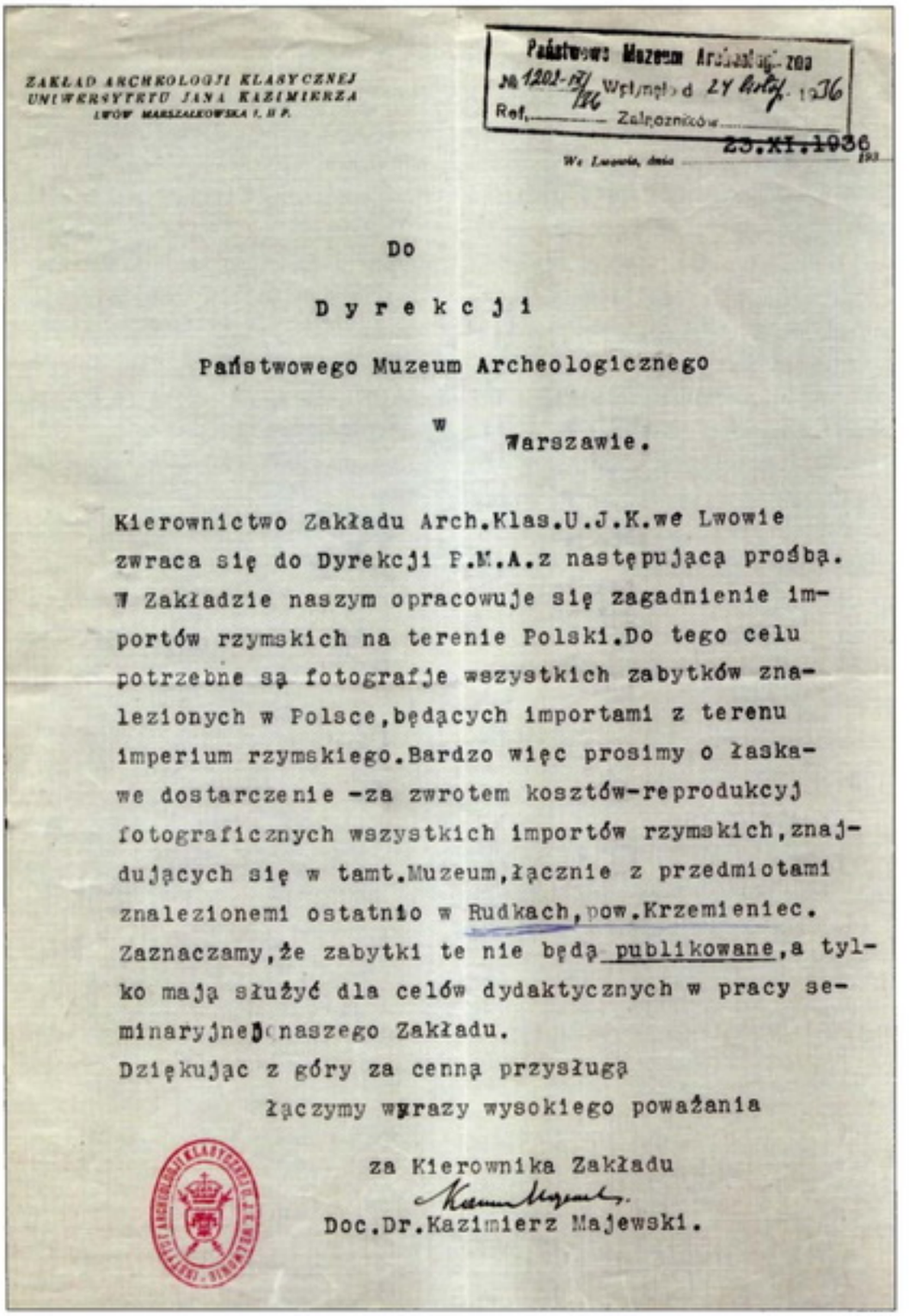

ZAKŁAD ARCHEOLOGJI KLASYCZNEJ
UNIWERSYTETU JANA KAZIMIERZA
LWÓW MARSZAŁKOWSKA 1. II P.

Państwowe Muzeum Archeologiczne
№ 1202-R/36 Wpłynęło dn. 24 listop. 1936
Ref. ..... Załączników .....

We Lwowie, dnia 23.XI.1936 193

Do

Dyrekcji

Państwowego Muzeum Archeologicznego

w

Warszawie.

Kierownictwo Zakładu Arch.Klas.U.J.K.we Lwowie zwraca się do Dyrekcji P.M.A.z następującą prośbą. W Zakładzie naszym opracowuje się zagadnienie importów rzymskich na terenie Polski.Do tego celu potrzebne są fotografje wszystkich zabytków znalezionych w Polsce,będących importami z terenu imperium rzymskiego.Bardzo więc prosimy o łaskawe dostarczenie -za zwrotem kosztów-reprodukcyj fotograficznych wszystkich importów rzymskich,znajdujących się w tamt.Muzeum,łącznie z przedmiotami znalezionemi ostatnio w Rudkach,pow.Krzemieniec. Zaznaczamy,że zabytki te nie będą publikowane,a tylko mają służyć dla celów dydaktycznych w pracy seminaryjnej naszego Zakładu.

Dziękując z góry za cenną przysługą łączymy wyrazy wysokiego poważania

za Kierownika Zakładu

Doc.Dr.Kazimierz Majewski.

Рис. 87. Лист К. Маєвського до Державного археологічного музею у Варшаві. 1936 р.
Fig. 87. K. Majewski's letter to State archaeological museum in Warsaw. 1936

Інституту археології АН УРСР (1940-1941 рр.), але про це в наступному розділі. Поза егейським світом і загалом греко-римською цивілізацією у К. Маєвського була ще одна "наукова пасія" – трипільська культура [Гурба, 2005]. Цій темі присвячена спеціальна стаття Яна Гурби [Gurba, 2005], у якій досить детально проаналізований

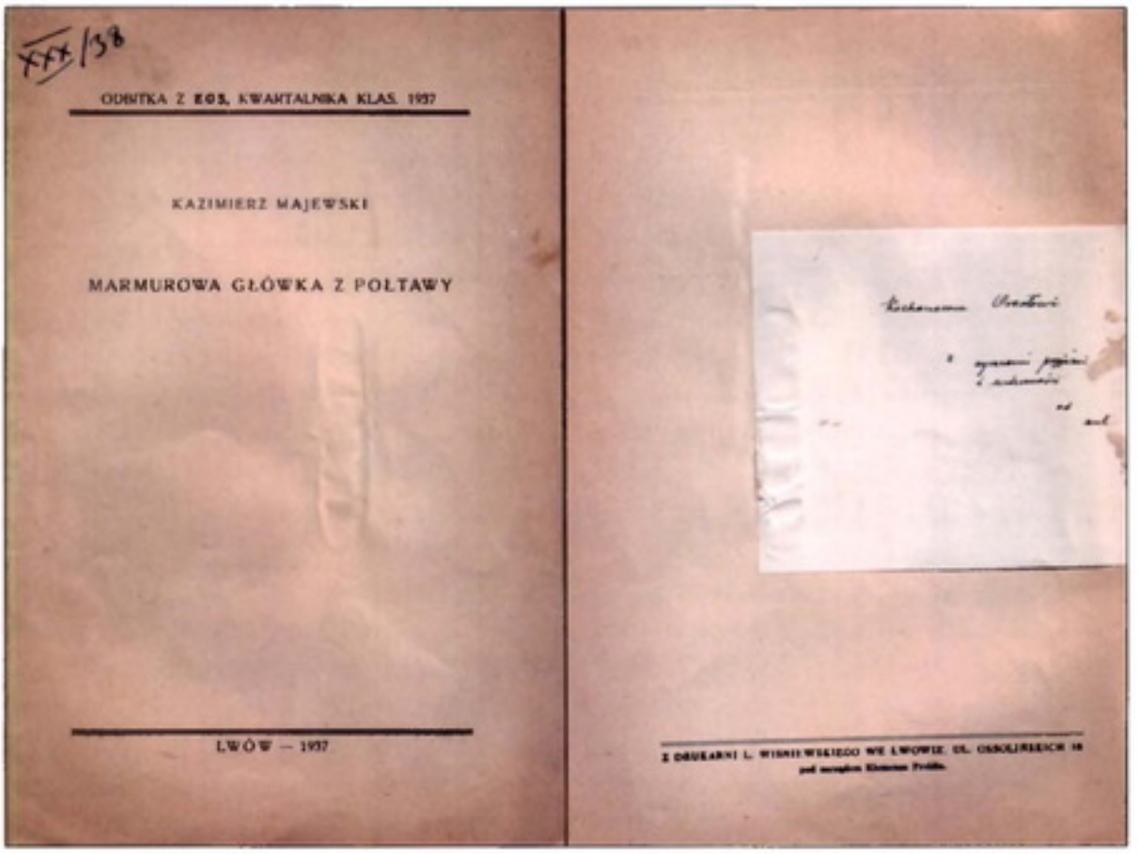

Рис. 88. Наукова стаття К. Маєвського з дарчим надписом М. О. Смішку (НА ВА ІУ)
Fig. 88. K. Majewski's scientific article with gifting inscription for M. Smishko (SA DA IUS)

доробок К. Маєвського, особливо львівського періоду[8].

За "перших радянських часів" у Львові в 1939-1941 роках К. Маєвський був старшим науковим працівником Львівського відділу археології Інституту археології АН УРСР, про що мова піде в наступному розділі. Одночасно він надалі залишався завідувачем кафедри стародавньої історії в реформованому університеті. Під час фашистської окупації спочатку працював на будівельній фірмі, пізніше – в Історичному музеї на площі Ринок (опрацьовані археологічні матеріали з цього музею були опубліковані після війни в Польщі). В 1944-1945 роках – він знову працівник Відділу археології і викладач в університеті, але уже в 1945 р. разом з дружиною виїхав до Польщі, спочатку в Краків, де вступив до лав Польської соціалістичної партії, потім до Вроцлава – під крило свого попереднього керівника кафедри класичної археології Едмунда Булянди (на той час завідувача кафедри у Вроцлавському університеті). Взагалі-то, до Е. Булянди в Казимира Маєвського були свої "сентименти" – висока повага і вірність ще з 1920-х років. Людвіка Пресс пише, що серед паперів, які залишилися після Професора (К. Маєвського – О. С.), вона знайшла газетну вирізку львівського між-

8 В недавно опублікованому збірнику "Професор Леон Козловський", Львів-Варшава, 2010, с. 119-120 (примітка) автор зробив критичне зауваження проф. Яну Гурбі за фразу (цитуємо дослівно): "Назва трипільської культури походить від російської назви місцевості Трипілля" [Gurba, 2005, s. 286, примітка 3]. Далі йшло посилання на російськомовну працю Т. С. Пассек. "Периодизация трипольских поселений" – МИА, – Т. 10, 1949. Як вияснилося пізніше в приватній переписці – проф. Ян Гурба мав на увазі слова "російська назва" як російське джерело походження самого терміну "Трипільська культура", який прийшов в польську літературу з російськомовної книжки Т. С. Пассек, а не російську назву місцевості. В такому випадку автор просить вибачення за критичний зміст зауваження щодо стилістичної недоречності з "назвою місцевості", оскільки анітрохи не сумнівається, що проф. Ян Гурба добре знає, де знаходиться с. Трипілля і до якої держави воно належить. Однак автор не знімає загального зауваження (яке зовсім не стосується проф. Яна Гурби) щодо поширеного в Європі "імперського трактування" території України як частини Росії. Ми цитували в цьому аспекті філософа Ніколая Бердяєва, який чистосердечно писав, що: "Киев один из самых красивых городов не только в России, но и Европы… с Софиевским собором, одной из лучших церквей России" [Бердяев, 1991, с. 17; Ситник, 2010, с. 120], але й в археологічних джерелах не раз трапляються подібні випадки. Яскравим прикладом може бути велика англомовна монографія Тадеуша Сулімірського "Доісторична Росія", Лондон, 1970, (Prehistoric Russia: an outline), в якій представлена археологія усіх теренів України.

воєнного періоду з інформацією про надання Е. Булянді королем Італії Ордену Корони Італії (Булянда був членом "Comitato permanente per l'Etruria") [Press, 1982, s. 319].

У 1947 р. К. Маєвський заснував у Вроцлаві збірник-щорічник "Археологія", головним редактором якого був 30 наступних років. "Дружив" з СРСР, приїздив у кінці 1950-х років до Ольвії, до Москви. В 1951 р. переїхав то до Варшави; в 1954 р. був організатором і засновником (і першим директором) Інституту історії матеріальної культури ПАН (нині – Інститут археології та етнології ПАН). В цьому інституті впродовж багатьох років завідував відділом античної археології. Керував відділом-семінаром класичної археології на кафедрі середземноморської археології, завідувачем якої був інший "львів'янин" – Казимір Міхаловський.

Маєвського все життя відрізняла кипуча енергія і велика активність в громадському житті. Ще в 1945 р. він був співзасновником Польського археологічного товариства і його першим генеральним секретарем. Загалом у Вроцлаві він був членом 22 організацій і комітетів, а у Варшаві – тільки 18 [Press, 1993, s. 329].

ЛЬВІВСЬКИЙ ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ АРХЕОЛОГА КАЗИМИРА МІХАЛОВСЬКОГО

Щодо **Казимира Міхаловського** (рис. 91, 92) і його львівського періоду становлення, то звернемо увагу на лише деякі документи і факти, менше відомі у науковому світі, оскільки постать Міхаловського добре знана у європейській культурі XX ст.

Так, у Львівському обласному архіві зберігся протокол засідання від 7 листопада 1929 р. Комісії у справі габілітації доктора Казимира Міхаловського (за № 854). Професор Едмунд Булянда представив науковий реферат, у якому зазначені деякі біографічні дані здобувача, його науково-дослідні розробки в галузі класичної археології.

Відповідно до цього документу, народився К. Міхаловський 15. X. 1901 р. в Тернополі, поляк за національністю, римо-католицького віросповідання, закінчив середню школу і II-гу класичну гімназію в Тернополі в 1919 р. [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1269]. Отже, основи класичної філології, філософії, історії і мистецтва були закладені у Казимира з дитинства. У тім же 1919 р. брав участь як доброволець у війні проти українців і більшовиків, після чого вийшов у відставку у чині піхотного підпоручника 40 п. п. (піхотного полку).

Восени 1919 р. записався до Львівського університету на класичну археологію (отже, за кілька місяців устиг закінчити гімназію, побувати на війні і вступити до університету). Вивчав класичну археологію у проф. Е. Булянди як головний предмет та історію мистецтва у проф. В. Подляхи, проф. В. Яна Антонєвича-Болоза[9] – як предмет побічний.

З 1924 р. – молодший асистент кафедри у Е. Булянди (у своїх спогадах учений описує цю подію як основоположну у своєму житті – кардинальний поворот в бік науки). Уже 6 травня 1926 р. отримав ступінь доктора філософії на підставі праці "Ніобіди в первісному мистецтві". Як стипендіат Міністерства релігійних віросповідань і народної освіти у вересні 1927 р. виїхав на навчання за кордон. Далі вивчав класичну археологію та історію стародавнього мистецтва у Роденвальдта, Ноцка, Мюллера і Десуара в Берліні, Фон Дуна і Лемана-Гартлебена в Гейдельберзі, Фон Саліс у Монастежі в Вестфалії, а також у Людвіка Куртіуса, Фон Геркана і Фон Біссінга в Римі. Від травня 1929 р. Казимир є закордонним членом Французької археологічної школи в Афінах; брав участь в розкопках Інституту на Тасос і у Валії на Криті. За час дворічної закордонної поїздки К. Міхаловський відвідав усі найбільші музеї і пам'ятки культури та стародавнього мистецтва у Німеччині, Данії, Англії, Франції, Австрії, Угорщині, Югославії, Швейцарії, Італії і Греції; познайомився, подружився і увійшов у наукові контакти з великою

9 **Ян Антонєвич-Болоз** *народився у 1858 р. в с. Скоморохи Бучацького повіту (помер в Німеччині у 1922 р.) – широко ерудований спеціаліст в галузі історії мистецтва, культуролог, історик музики, др. філософії. Навчався в ипт+ Ягеллонському, Вроцлавському та Мюнхенському університетах, в Італії (1880-1890 роки). У 1893-1922 – професор історії мистецтва нового часу Львівського університету, директор Інституту історії мистецтва (1894-1922), засновник та президент Товариства шанувальників красних мистецтв у Львові (1901-1922), співзасновник Польського наукового товариства (1920).*

кількістю вчених і наукових інституцій [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1269].

Рада гуманістичного факультету Університету на засіданні 15. X. 1929 р. вибрала комісію в складі проф. С. Вітковського, проф. В. Подляхи, проф. Е. Булянди під загальним керівництвом декана гуманістичного факультету (відділу) для оцінки наукової діяльності К. Міхаловського і визначення його кваліфікаційного рівня. Комісія на засіданні 4 листопада 1929 р. одностайно ухвалила представити Раді факультету висновок про допуск доктора К. Міхаловського до захисту габілітації, не знаходячи жодних перешкод для цього. Комісія в тім самім складі 7 листопада 1929 р. на підставі реферату проф. Е. Булянди проаналізувала науковий доробок претендента у галузі класичної археології. Поза значною кількістю критичних рецензій і оглядів археологічної наукової літератури, звітів про наукові з'їзди, що вийшли друком впродовж 1926–1929 років у всіх числах "Kwartalnika klasycznego", окремо звернуто увагу комісії на такі головні наукові роботи К. Міхаловського [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1269]: "Niebidzi w sztuce starożytnej" – вийшла друком у скороченому варіанті у часописі "Sprawozdania Polskiego Towarzystwa Naukowego". – Lwów, 1926. – N. 269; "Les Niebides dans l'art plastique grec de la secoude motive du V-e siécle". – Eos. – 1927. – XXX; "Niebidzi na płaskorzezbach tronu Zeusa w Olimpji". – Kwartalnik klasyczny. – 1927. – I; "Ein Niobekopf aus den Sammlungen des Fürsten Radziviłł in Nieborów". – Jahrbuch. d. hist. Arch. Ant. – 1927; "Un vase a figures rouges de Łańcut". – Eos. – 1928. – XXXI; "Zum sarkophag aus S. Constanza". – Röm. Mitt. 43. – 1928; "Wielki ołtarz Zeusa z Pergamon w Bierlinie". – Kwartalnik klasyczny. – 1929 та інші. Поза сумнівом, усі ці праці мали наукове та пізнавальне значення і габілітація К. Міхаловського була захищена блискуче.

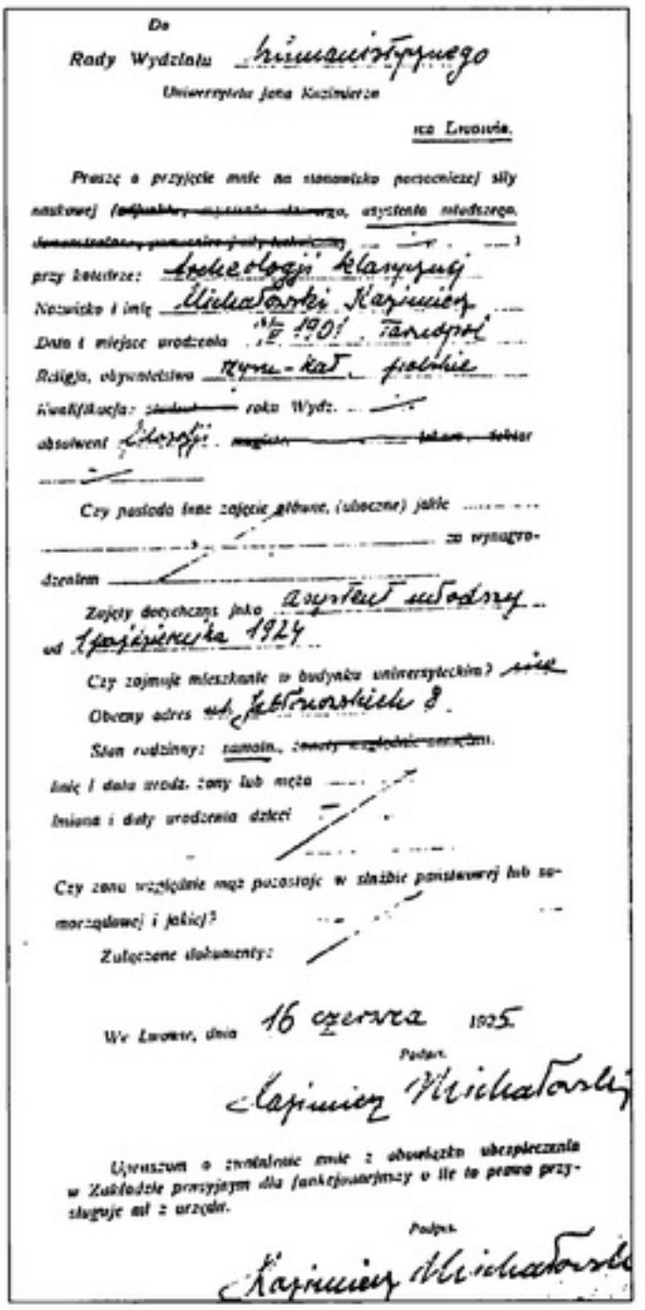
Do
Rady Wydziału humanistycznego
Uniwersytetu Jana Kazimierza
we Lwowie.

Proszę o przyjęcie mnie na stanowisko pozaetatowej siły naukowej (~~[illegible]~~, asystenta młodszego, ~~[illegible]~~) przy katedrze: Archeologji klasycznej
Nazwisko i imię Michałowski Kazimierz
Data i miejsce urodzenia 12 1901 Tarnopol
Religja, obywatelstwo rzym.-kat. polskie
Kwalifikacja: ~~[illegible]~~ roku Wydz. —
absolwent filozofji ~~magister~~ ~~[illegible]~~
Czy posiada inne zajęcie płatne, (uboczne) jakie ... za wynagrodzeniem
Zajęty dotychczas jako asystent wolny
od 1 października 1924
Czy zajmuje mieszkanie w budynku uniwersyteckim? nie
Obecny adres ul. Jabłonowskich 8.
Stan rodzinny: samotn., ~~zawarty związek małżeński~~.
Imię i data urodz. żony lub męża —
Imiona i daty urodzenia dzieci —
Czy żona względnie mąż pozostaje w służbie państwowej lub samorządowej i jakiej?
Załączone dokumenty:
We Lwowie, dnia 16 czerwca 1925.
Podpis. Kazimierz Michałowski
Ujawszem o zwolnieniu mnie z obowiązku ubezpieczenia w Zakładzie pensyjnym dla funkcjonarjuszy o ile to prawo przysługuje mi z urzędu.
Podpis. Kazimierz Michałowski

Рис. 89. Заява К. Міхаловського на посаду асистента кафедри класичної археології. 1925 р. (ДАЛО)
Fig. 89. K. Michałowski's request for obtaining him of post of assistant at the Chair of classic archaeology. 1925. (SALR)

Збереглися деякі його чорнові записи програми занять зі студентами. Так, в першому триместрі він читав "Вступ до класичної археології", до якого входили підпункти: 1) характеристика предмету вивчення; 2) історія мистецтва; 3) методика наукової праці в класичній археології, теорія опису, інтерпретація пам'яток, хронологічна класифікація; 4) інші галузі археології (топографія) і науки допоміжні, такі як нумізматика, епіграфіка; 5) стосунок класичної археології до історії мистецтва та історії культури; 6) історія і техніка археологічних розкопок; 7) консервація пам'яток; 8) значення і організація праці в класичній археології. У другому триместрі чи-

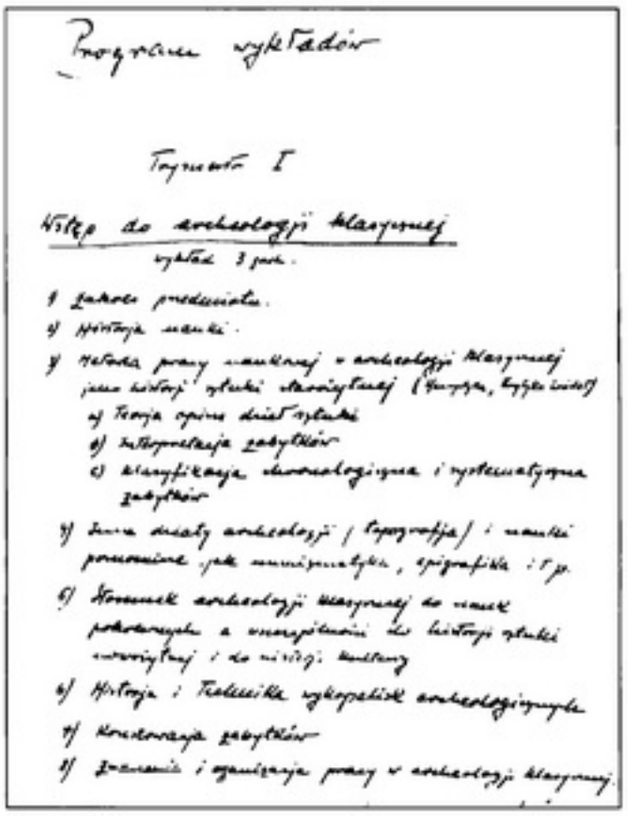

Рис. 90. Програма занять зі студентами К. Міхаловського (ДАЛО).
Fig. 90. Program of K. Michałowski's exercises with students (SALR)

Рис. 91. Христина і Казимир Міхаловські. 1945 р. Подорож під час медового місяця в палаці Неборів поблизу Варшави
Fig. 91. Kristina and Kazimierz Michałowski's. 1945. Travel during honeymoon from Neboriv palace near Warsaw

Рис. 92. Казимир Міхаловський (другий зліва) серед друзів. 1930-ті рр.(Kozłowski S., 2009)
Fig. 92. Kazimierz Michałowski (second from the left) among his friends. 1930-th

тався курс на тему "Малярство в мінойсько-мікенську епоху", а в третьому триместрі – "Дельфи" [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1269].

Дуже мало біографічних даних про іншого співробітника кафедри класичної археології Львівського університету Яна Казимира – Р. Петеленз-Лукасевича, окрім того, що працював старшим асистентом-волонтером у 1930-1931 рр. [Білас, 2005, с. 67; ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1483. Арк. 2].

Кафедра класичної археології у Львові у міжвоєнний час була найбільшою у всій Польщі, виховала найкращих спеціалістів, які пізніше суттєво вплинули на розвиток цієї дисципліни у післявоєнній Польщі – К. Міхаловський, К. Маєвський, Е. Булянда, Є. Кульчицький та інші.

КАФЕДРА ПРАІСТОРІЇ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

У 1921 р. була заснована нова кафедра археологічного профілю – археології зі спеціальним оглядом праісторії польських земель, або ж кафедра праісторії.

Одним із фундаторів польської праісторії, тобто археології у звичайному розумінні цього поняття, був Юзеф Костжевський (рис. 96), який мало не став львівським професором Університе-

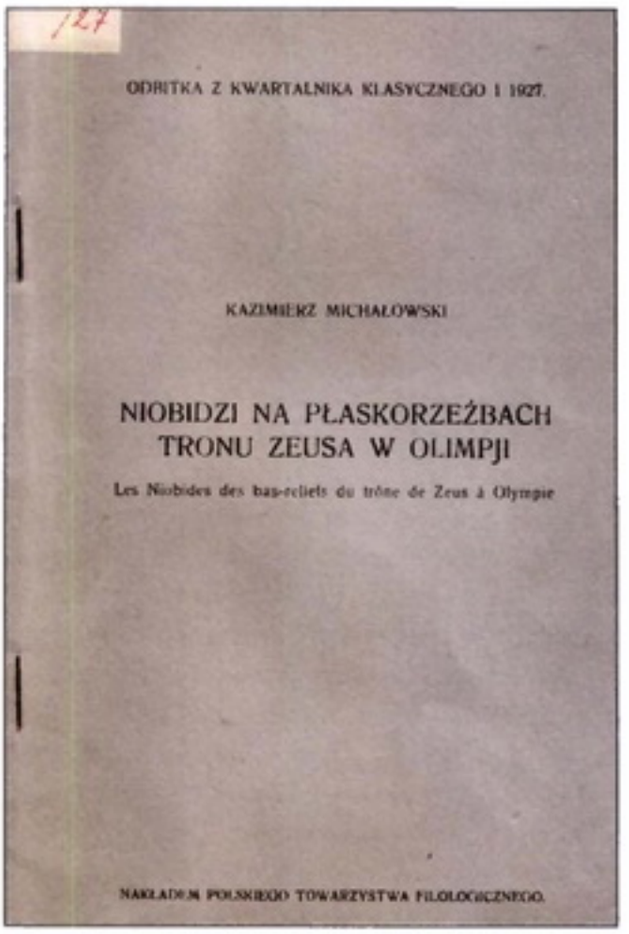

Рис. 93. Відбитка наукової статті К. Міхаловського (НА ВА ІУ)
Fig. 93. Copy of K. Michałowski's scientific article (SA DA IUS)

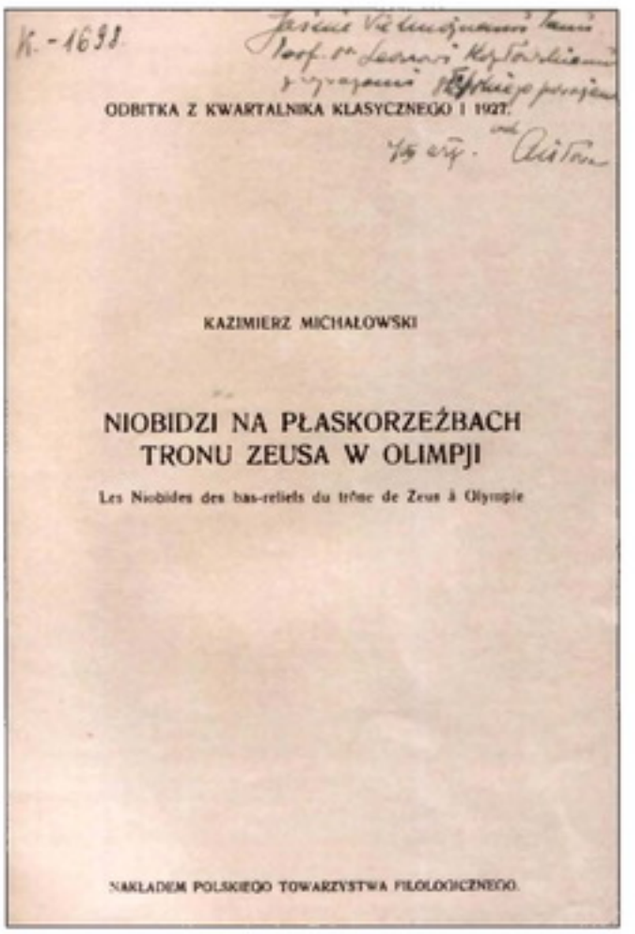

Рис. 94. Відбитка наукової статті К. Міхаловського з дарчим надписом Леону Козловському
Fig. 94. Copy of K. Michałowski's scientific article with gifting inscription for Leon Kozlowski

тету. Сам Ю. Костжевський пише так: "*19 лютого 1918 р. я захистив докторську дисертацію (габілітацію) з праісторії у Львові у професорів Яна Чекановського, Едмунда Булянди і Юзефа Семірадського*[10]. *Університет Яна Казимира запропонував мені місце як наступника Кароля Гадачека*", оскільки у Львові не було праісторика [Kostrzewski, 1970, с. 103; Stołpiak, 1984, с. 46].

Однак сталося так, що підтвердження габілітації Ю. Костжевського мало пройти ще в австрійському міністерстві у Відні. А потім розпочалася українсько-польська війна, у Львові запанували нестабільність і хаос. В цей же час відкрився університет у Познані з кафедрою археології, яку й очолив Ю. Костжевський (лист з Відня про підтвердження габілітації, висланий у листопаді 1918 р., дійшов до Костжевського аж в квітні 1919 р.) [Kostrzewski, 1970, с. 103].

Отже, питання дослідження найдавнішого (дописемного) періоду місцевого краю, особливо Східної Галичини, у перші роки становлення молодої незалежної Польщі було досить актуальним з різних позицій. Одним із центральних було положення про споконвічність тут

10 **Юзеф Семірадський** *(рис. 95) (народився у 1858 р. у Харкові – помер у 1933 р. у Варшаві) – відомий польський геолог, географ і мандрівник – рідний брат знаменитого художника Генрика Семирадського, потрапив до числа праісториків (при габілітації Ю. Костжевського) випадково, оскільки іншого професора з цієї дисципліни в тодішньому університеті Львова просто не було. А Юзеф Семірадський був впливовою фігурою в тодішній природничій науці, автором підручника "Геологія польських земель", т. I, 1903 і т. II., 1909 роки, неодноразово подорожував по Латинській Америці (Бразилія, Уругвай, Аргентина, Чілі, Парагвай), вивчав також палеонтологічні скам'янілості – його іменем названий один із видів амонітів. Мало також значення, що він працював куратором (охоронцем фондів) Музею Дідушицьких, довгий час був генеральним секретарем Польського природничого товариства імені Коперніка. Одним словом, він найближче був до археології-праісторії, яка базувалася також на досягненнях і природничих наук, зокрема геохронології, стратиграфії, топографії, геоморфології.*

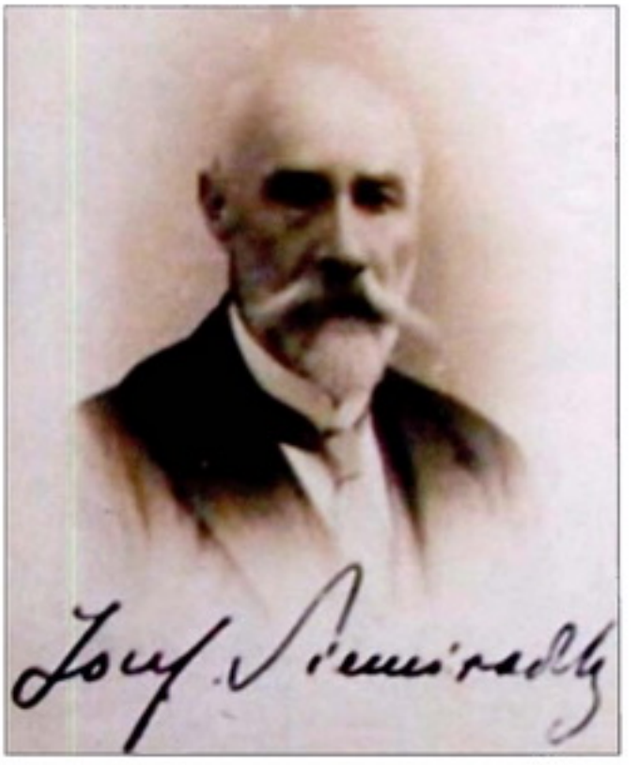

Рис. 95. Юзеф Семірадський
Fig. 95. Józef Semiradski

слов'янських коренів, в тому числі польського етносу. Якщо ж абстрагуватися від політики, то проблеми первісності, походження і розселення стародавніх племен на теренах Європи займали в міжвоєнний період чи не найголовніше місце в історичних науках, як кажуть, були на вістрі часу. Класична археологія з її аристократично-елітарними сюжетами не могла відповісти на багато злободенних питань.

Тому ще в червні 1920 р. Е. Булянда вніс пропозицію про утворення кафедри праісторії і від імені спеціальної Комісії запропонував очолити цю кафедру **Леону Козловському** (рис. 97). До речі, у зимове півріччя 1919/1920 р. на цій кафедрі тимчасово викладав сам Е. Булянда [Stołpiak, 1984, s. 51].

ЛЕОН КОЗЛОВСЬКИЙ – КОРИФЕЙ ЛЬВІВСЬКОЇ ПОЛЬСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Народився Л. Козловський у 1892 р. (в тому ж році, що і Ю. Полянський, В. Гребеняк, Я. Пастернак, Г. Чайлд та ін.), в Пшибиславіцах. Історичну освіту Л. Козловський почав здобувати спочатку у Кракові під керівництвом проф. В. Деметрикевича, потім перебрався до Тюбінгену і навчався у проф. Р. Шмідта, де у 1918 р. захистив докторську дисертацію, а уже в 1920 р. успішно провів габілітацію на тему "Мегалітичні гробниці на схід від Одри" у Ягеллонському університеті [Kostrzewski, 1947, s. 311-312; Gąssowski, 1970, s. 188; Stołpiak, 1984, s. 35]. Крім того, в молоді роки він був дуже цінованим учнем свого варшавського патрона Еразма Маєвського (про школу якого оповідалося в попередньому розділі). Власне у Е. Маєвського Леон Козловський здобув практичну освіту археологічних розкопок, аналізу та класифікації археологічних матеріалів, музейної роботи [Lech, Partyka, 2006; Lech, Piotrowska, 2006, s. 166]. Кмітливий і вихований Леон подавав надії на блискучу кар'єру, що і сталося дуже скоро.

У 1919 р. при Варшавському університеті була відкрита кафедра преісторії, на яку одноголосно запросили професором Еразма Маєвського, хоч саме в цей час він був уже тяжко хворим і не міг читати лекцій. Постало питання про асистента чи доцента праісторії, який би допомагав Е. Маєвському, а пізніше став його наступником на кафедрі. За всіма попередніми узгодженнями таким наступником мав бути Леон Козловський. Але... Що сталося, чому Еразм Маєвський різко змінив думку і ставлення до Леона – дотепер не зовсім ясно?

Маємо деякі документальні свідчення з листів того часу і особистого нотатника (щоденника) Еразма Маєвського. Ось що занотував Маєвський ще 18 грудня 1918 р. у своєму нотатнику: *"Обговорюємо з Леоном Козловським проект консерваторського Правління охорони пам'яток праісторії і спостерігаю, які великі особисті амбіції і егоїзм у так знайомої людини і поштивого до мене учня в праісторії"* [Kozłowski S., 1993, s. 58]. Можливо, що саме страх перед егоїзмом Л. Козловського відштовхнув Е. Маєвського? Хоч не останню роль відіграли листи Ю. Костжевського з Познаня до Еразма, в яких він високо цінував і рекламував свого молодого протеже Володимира Антонєвича. Останній і займе пізніше місце Е. Маєвського на кафедрі, але не виправдає надій старого метра. Першим з двох претендентів захищає габілітацію у Кракові

Леон, з приводу чого пише до Е. Маєвського фактично останнього листа, щоб остаточно вияснити ситуацію. 27 квітня 1920 р. він пише: *"В суботу відбув габілітаційний колоквіум, а вчора пробну лекцію. Якщо би тепер стояло питання про перенесення моїх veniam legendi до Варшави, то для цього потрібна ухвала філософського факультету Варшавського університету. Висновок такого роду має виходити від професора цієї спеціальності, а в цьому випадку від Пана Професора... Якщо би Пан Професор хотів мати мене своїм доцентом, то я був би з цього надзвичайно радий"* [Kozłowski S., 1993, s. 61]. Але радіти не прийшлося – Е. Маєвський уже вибрав В. Антонєвича, який лише через кілька місяців мав захищати габілітацію в Познані. Після захисту восени 1920 р. В. Антонєвич переїздить до Варшави і стає доцентом кафедри преісторії, починає читати лекції, оскільки Е. Маєвський надалі був важко хворий. Уже за півроку, 15 травня 1921 р. Е. Маєвський нотує у своєму записнику: *"Пан Антонєвич не удався мені. Не уміє викладати ясно – переповнює голови слухачав 2- і 3-рядними деталями – зарозумілий, певний себе і до мене почав став итися зовсім невідповідно"* [Kozłowski S., 1993, s. 64]. І остання цитата тут, з листа Е. Маєвського до В. Деметрикевича від 22 січня 1922 р. *"Переходячи ближче до особистих справ, мушу Вам визнати, що так само мені п. Антонєвич як і Вам п. Козловський зовсім не вдалися, і треба тому лише жалкувати, що їм пощастило так скоро і зарано дійти до поважних посад. Пан Козловський в заздрощах і амбіціях щодо кафедри у Варшаві (мав намір бути моїм наступником) став моїм відкритим ворогом"*, а в своїй записній книжці 10 травня 1922 р. нотує: *"Документи Антонєвича пішли вгору. Дуже швидко наближається професура, але до паскудника Козловського також"*. Цього ж року Еразм Маєвський помре, а обоє молоді викладачі... справді стануть професорами (Л. Козловський у 28 років – Львівського університету, а В. Антонєвич – у 27 – Варшавського) [Kozłowski S., 2004a].

Ми приділили так багато уваги питанню появи першого професора кафедри праісторії Варшавського університету, оскільки воно прямо торкалося, як бачимо, долі Леона Козловського. Не зміни своєї думки Е. Маєвський, був би Леон першим професором праісторії Варшавського університету, а Володимир Антонєвич після габілітації, можливо, потрапив би до Львова? Усе було можливим. І Юзеф Костжевський міг бути (і став би, якби не утворився університет в По-

Рис. 96. Юзеф Костжевський
Fig. 96. Józef Kostrzewski

Рис. 97. Леон Козловський (Lech, 1997–1998)
Fig. 97. Leon Kozłowski

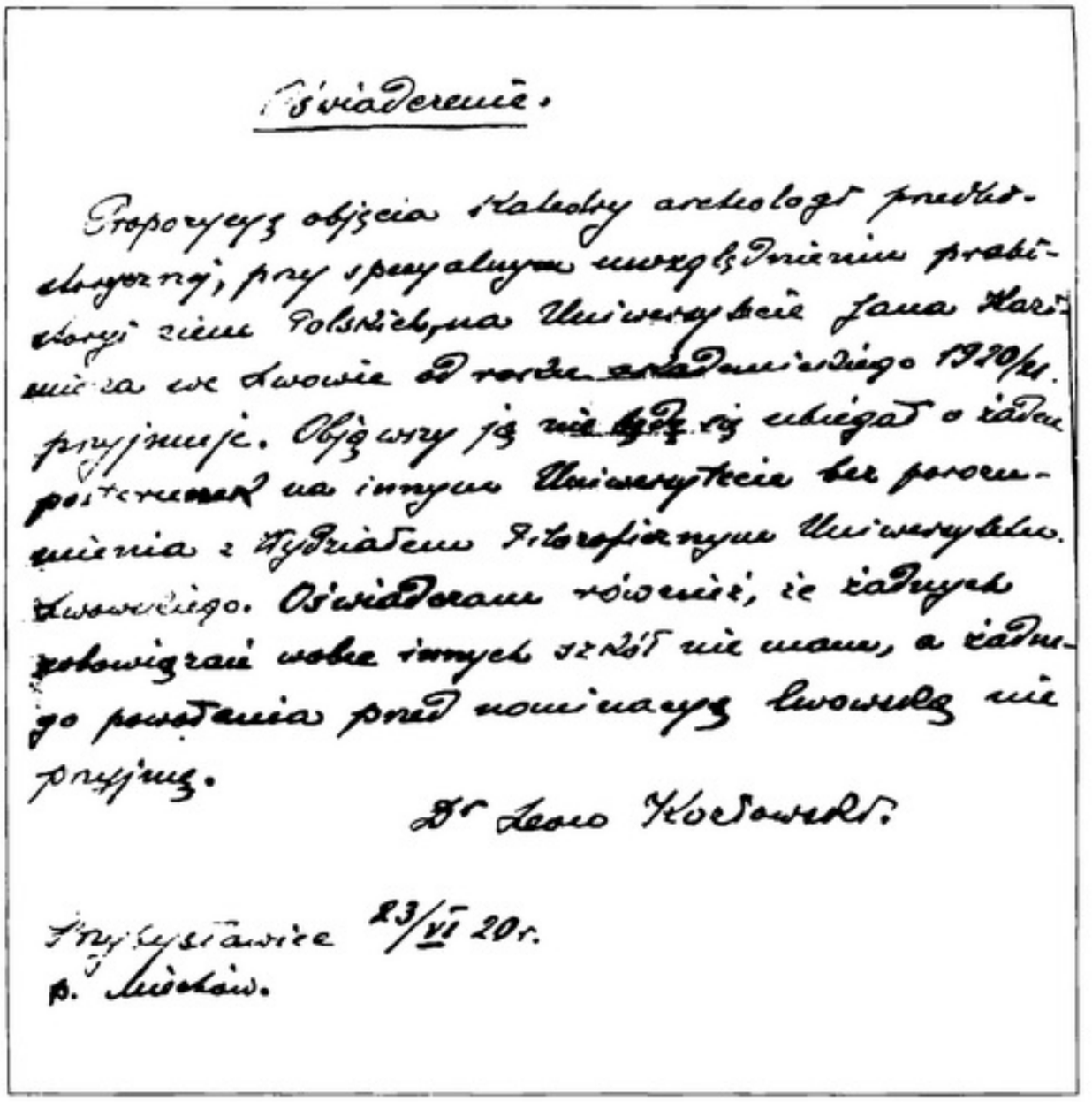

Oświadczenie.

Propozycyę objęcia Katedry archeologii przedhistorycznej, przy sprzyjającem uwzględnieniu prawodawstwa ziem Polskich, na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie od roku akademickiego 1920/21. przyjmuję. Objąwszy ją nie będę się ubiegał o żadne posterunek na innym Uniwersytecie bez porozumienia z Wydziałem Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego. Oświadczam również, że żadnych zobowiązań wobec innych stron nie mam, a żadnego powołania przed nominacyą lwowską nie przyjmę.

Dr Leon Kozłowski.

Przysławice 23/VI 20 r.
p. Miechów.

Рис. 98. Письмова згода Леона Козловського прийняти посаду професора Університету Яна Казимира. 1920 р.
Fig. 98. Written agreement of Leon Kozlowski to accept the post of professor of Jan Kazimierz University. 1920

знані) професором і керівником кафедри праісторії у Львові. До речі, після смерті Е. Маєвського у 1922 р. Варшавський університет звертався до Юзефа Костжевського з пропозицією обійняти кафедру після Е. Маєвського, але Юзеф уже не міг зрадити Познанський університет (та й В. Антонєвича, якого протегував на цю посаду). Ю. Костжевський про це так писав: *"Будучи, однак, дуже міцно пов'язаним з Познанем, пропозиції тієї не прийняв"* [Kostrzewski, 1970, s. 126]. Отже, суто людські почуття і амбіції стали вирішальними в історії кафедр двох провідних університетів міжвоєнного періоду Польщі. До цього можна лише додати, що "вбивчу" характеристику особистих якостей Леона Козловського в записах Е. Маєвського можна пояснити смертельною хворобою останнього і звичайними заздрощами напівживої людини перед молодістю, енергією, майбутнім.

Думаємо, що вирішальну роль у кардинальній зміні ставлення Еразма Маєвського до Леона Козловського відіграла, мабуть, позиція такого авторитета, як Юзеф Костжевський – патріота Польщі і слов'ян, некурящого і непитущого (не лише повного абстинента, але й активного агітатора за тверезий спосіб життя). У своїх ме-

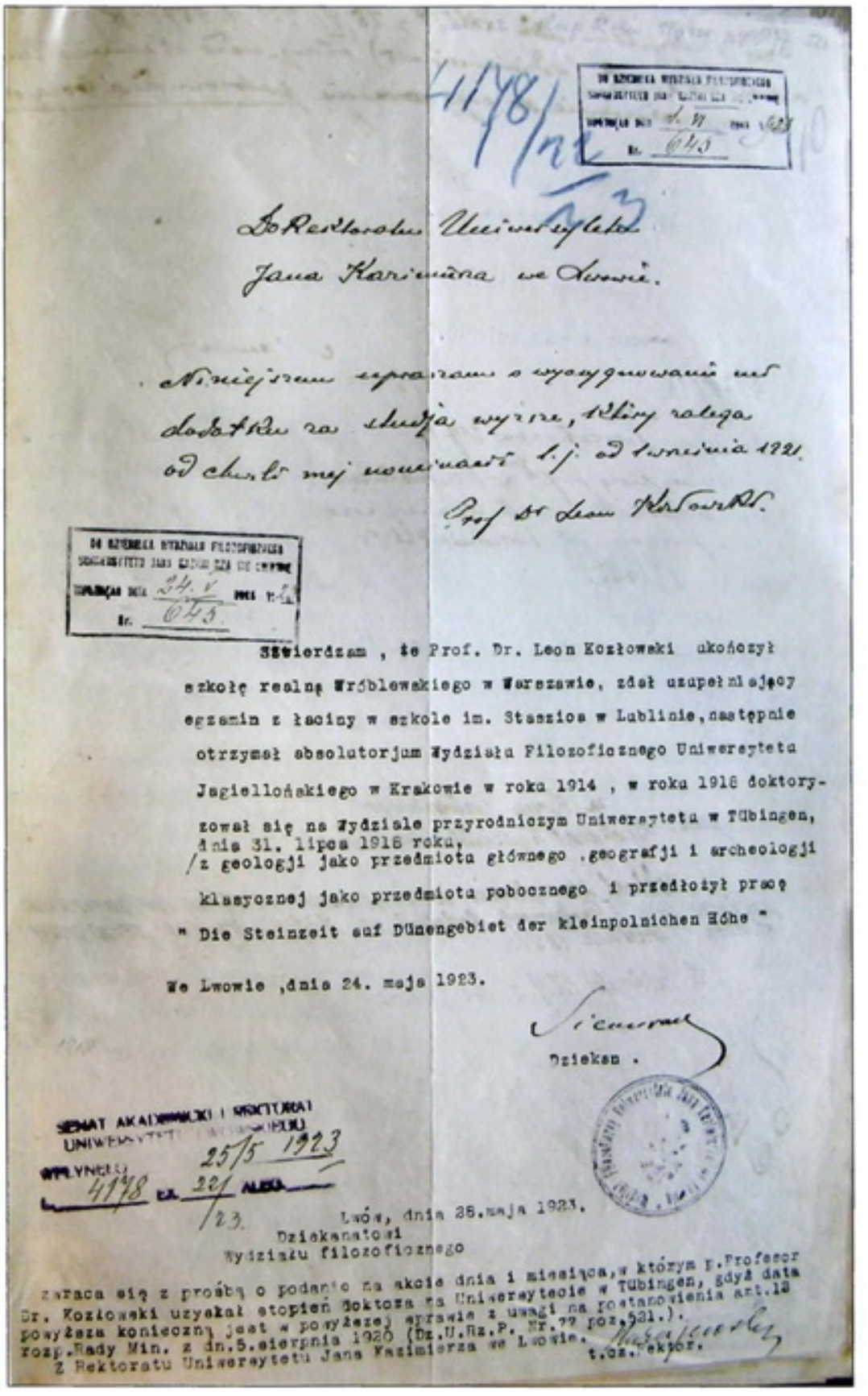

Do Rektoratu Uniwersytetu
Jana Kazimierza we Lwowie.

Niniejszem zapraszam o wyegzaminowanie mnie dodatku za studja wyższe, które zaliczam od chwili mej nominacji t.j. od kwietnia 1921.

Prof. dr Leon Kozłowski.

Stwierdzam, że Prof. Dr. Leon Kozłowski ukończył szkołę realną Wróblewskiego w Warszawie, zdał uzupełniający egzamin z łaciny w szkole im. Staszica w Lublinie, następnie otrzymał absolutorjum Wydziału Filozoficznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie w roku 1914, w roku 1916 doktoryzował się na Wydziale przyrodniczym Uniwersytetu w Tübingen, dnia 31. lipca 1916 roku, /z geologji jako przedmiotu głównego, geografji i archeologji klasycznej jako przedmiotu pobocznego i przedłożył pracę " Die Steinzeit auf Dünengebiet der kleinpolnichen Höhe "

We Lwowie, dnia 24. maja 1923.

Dziekan.

SENAT AKADEMICKI I REKTORAT UNIWERSYTETU JANA KAZIMIERZA
WPŁYNĘŁO 25/5 1923
4178 ex. 221/23 ALEKA

Lwów, dnia 26. maja 1923.

Dziekanatowi
Wydziału filozoficznego

zwraca się z prośbą o podanie na akcie dnia i miesiąca, w którym P. Profesor Dr. Kozłowski uzyskał stopień doktora na Uniwersytecie w Tübingen, gdyż data powyższa konieczną jest w powyższej sprawie z uwagi na postanowienia art. 13 rozp. Rady Min. z dn. 5. sierpnia 1920 (Dz. U. Rz. P. Nr. 77 poz. 521.).

Z Rektoratu Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie.

t.dz. Rektor.

Рис. 99. Заява Леона Козловського. 1923 р. ДАЛО
Fig. 99. Leon Kozłowski's statement. 1923 (SALR)

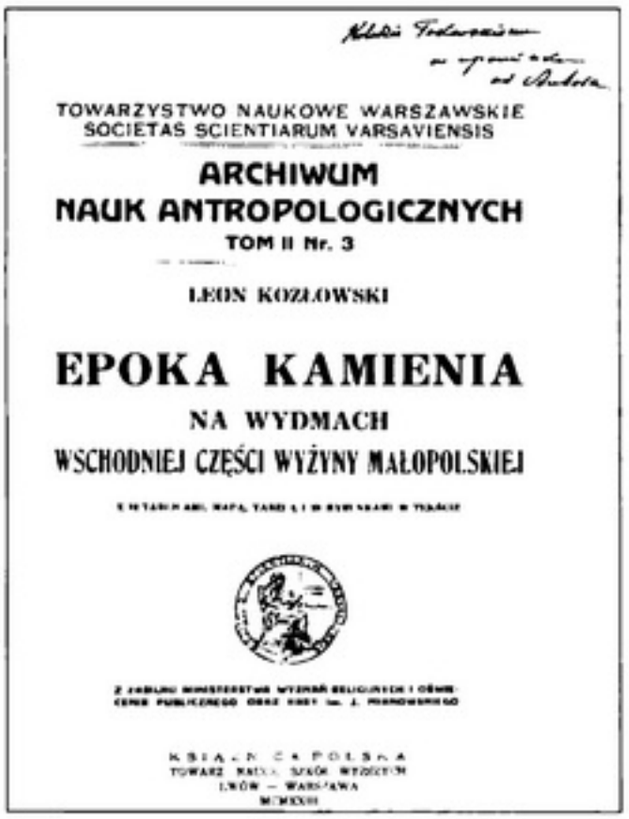
TOWARZYSTWO NAUKOWE WARSZAWSKIE
SOCIETAS SCIENTIARUM VARSAVIENSIS

ARCHIWUM
NAUK ANTROPOLOGICZNYCH
TOM II Nr. 3

LEON KOZŁOWSKI

EPOKA KAMIENIA
NA WYDMACH
WSCHODNIEJ CZĘŚCI WYŻYNY MAŁOPOLSKIEJ

Рис. 100. Наукова праця Леона Козловського. 1923 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 100. Leon Kozłowski's scientific publication. 1923 (SA DA IUS)

MŁODSZA
EPOKA KAMIENNA W POLSCE
(NEOLIT)

LEON KOZŁOWSKI

WE LWOWIE

Рис. 101. Наукова праця Леона Козловського. 1924 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 101. Leon Kozłowski's scientific publication. 1924 (SA DA IUS)

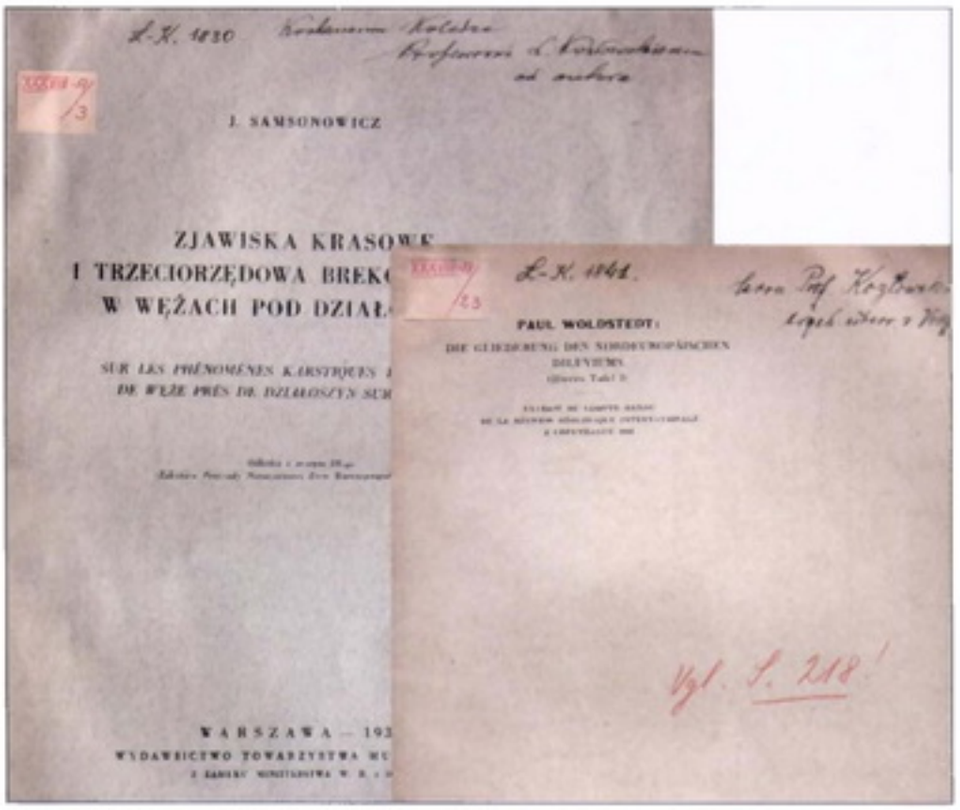
J. SAMSONOWICZ

ZJAWISKA KRASOWE
I TRZECIORZĘDOWA BREKC
W WĘŻACH POD DZIAŁ

PAUL WOLDSTEDT:

Рис. 102. Відбитки статей з дарчими надписами Леону Козловському (НА ВА ІУ)
Fig. 102. Copies of publications with gifting inscriptions for Leon Kozłowski (SA DA IUS)

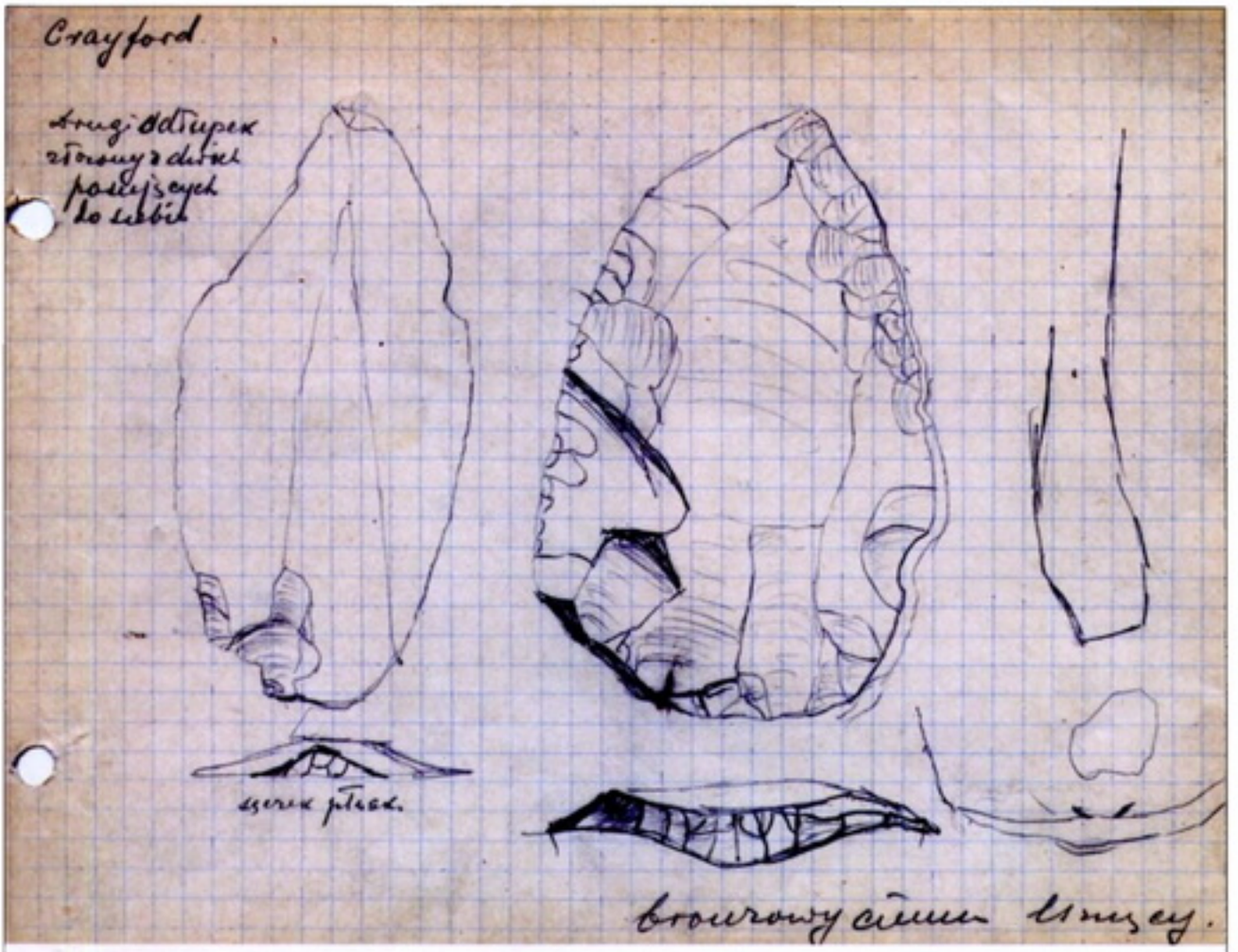

Рис. 103. Чорнові рисунки крем'яних виробів, виготовлені Леоном Козловським в музеї Лондона (НА ВА ІУ)
Fig. 103. Skeches of stone artifacts by Leon Kozłowski at the museum in London (SA DA IUS)

Рис. 104. Археологічні матеріали з розкопок Леона Козловського в Івановіцах (НА ВА ІУ)
Fig. 104. Archaeological materials from excavations carried out by Leon Kozłowski in Ivanovitsy (SA DA IUS)

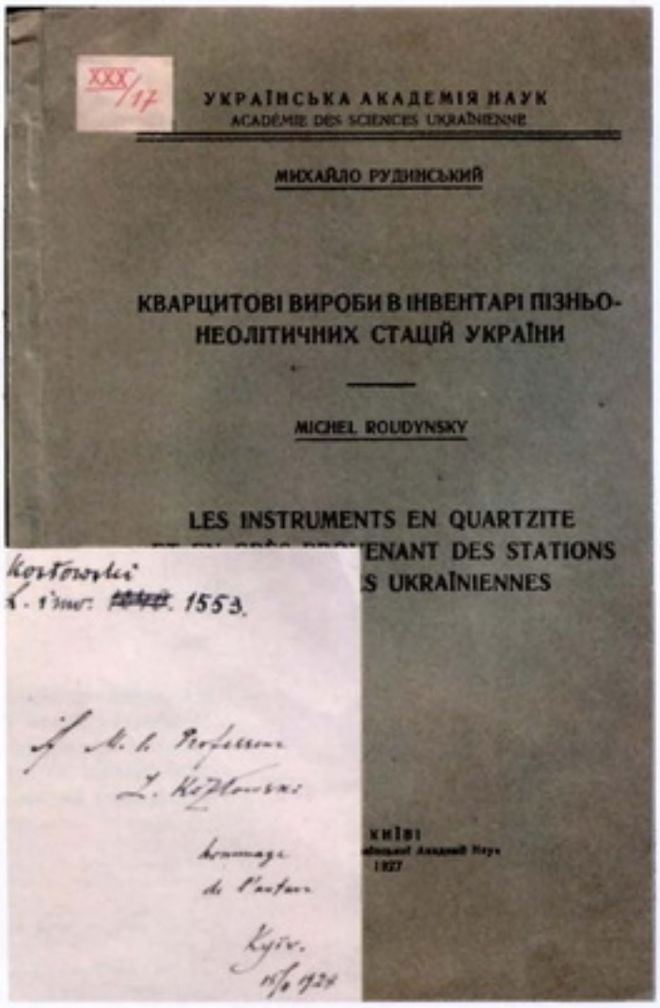

Рис. 105. Наукова праця Михайла Рудинського з дарчим надписом для Леона Козловського (НА ВА ІУ)
Fig. 105. Mykhailo Rudyns'kyi's scientific publication with gifting inscription for Leon Kozłowski (SA DA IUS)

муарах він так пише: "*З Леоном Козловським, чи Леосєм, як його називали серед колег-археологів, перший раз я зустрівся в Кракові в 1912 р. під час збору матеріалів до докторської дисертації... Пізніше працював разом в 1916 р. в Варшаві ... До археології заохотив його Еразм Маєвський, який втягнув до розкопок також кількох інших молодих людей, як Людвіка Савицького і Стефана Круковського. Але оскільки Козловський мав матуру і університетське навчання, яке провів спочатку в Кракові, а потім в Тюбінгені в Німеччині, то два інших археологи були самоуками. Жоден з них не закінчив середньої школи, не говорячи уже про навчання в університеті. Усіма своїми знаннями завдячували своїй волі і цілеспрямованості*" [Kostrzewski, 1970, s. 122].

Отже, в 1916 р. Ю. Костжевський був запрошений Еразмом Маєвським до Варшави з метою впорядкування фондів свого музею перед переїздом до нового приміщення. Варшава в той час була окупована німецькими військами. "*Провів я там два місяці, проживаючи у проф. Маєвського по вул. Злотій 61... Разом з др. Козловським пакували ми збірки до скринь і на відкритих платформах перевозили їх до нового місця. Розмовляв багато з пізнішим прем'єром про майбутнє Польщі. І тоді, коли Маєвський і я були на коаліційній позиції, вірячи в розгром німців у війні, і повернення Великопольщі, Шльонська і Помор'я, Козловський, як колишній легіоніст, визнавав австрійську орієнтацію, мріючи про експансію на сході. Про польскість Помор'я знав так мало, що стверджував – на випадок приєднання цієї території найбільшим польським елементом буде там польський жандарм чи учитель. Тому то вибухали поміж нас безкінечні суперечки. Під час перебування в Варшаві написав я теж Путівник про новоукладені музейні збірки, з якого було надруковано лише 80 сторінок*" [Kostrzewski, 1970, s. 90–91]. Чи не ці суперечки стали причиною поступового охолодження стосунків Е. Маєвського до Л. Козловського? Як знати, іноді одне-єдине слово, кинуте випадково чи з наміром, може суттєво вплинути на подальшу долю. Можливо, саме політична орієнтація Леона Козловського і його незалежний самовпевнений характер стали причиною розриву з Еразмом Маєвським? У всякому випадку, політична діяльність Леона усе життя кидала його то на вершину слави і кар'єри, то в саму глибоку прірву зневаги і презріння, від прем'єр-міністра до в'язня радянських тюрем, зрадника-перебіжчика, прислужника окупанта і, нарешті, смерті в 52 роки за невияснених обставин.

Так чи інакше, але у 1921 р. Леон Козловський почав керувати кафедрою праісторії Львівського університету. Спочатку Л. Козловський був призначений надзвичайним професором і тільки в 1929 р. – звичайним професором. Був він також і директором Інституту доісторичної археології. Як зазначає Барбара Столп'як, у перші роки дидактичних занять він не вів, оскільки не було бажаючих студентів на його дисципліни, а займався переважно науково-дослідною працею, проводячи спільні на-

Рис. 106. Леон Козловський – прем'єр-міністр Польщі. 1935 р. (NAC)
Fig. 106. Leon Kozlowski – Premier-minister of Poland. 1935

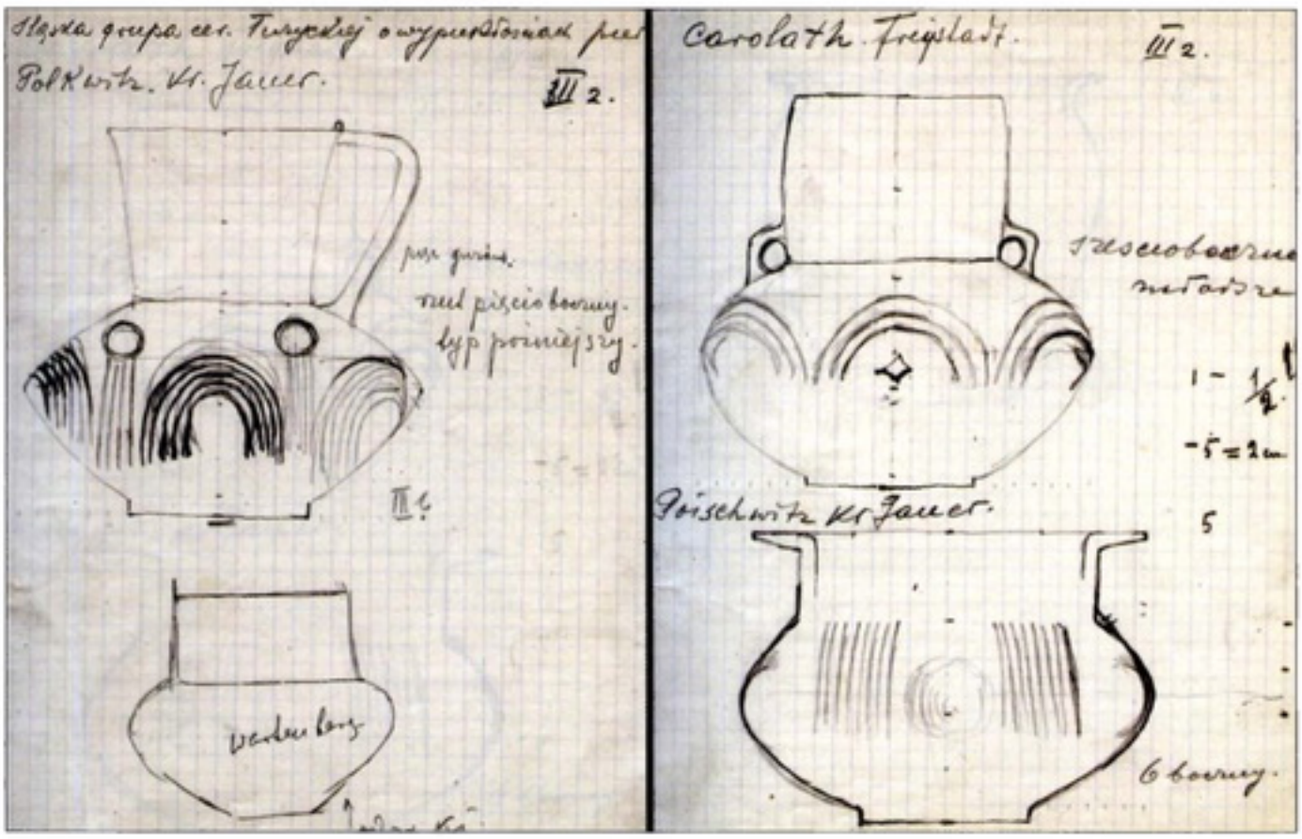

Рис. 107. Чорнові рисунки кераміки лужицької культури, виготовлені Леоном Козловським в музеї Вроцлава
Fig. 107. Skeches of ceramic ware of Luzhytska culture in Wrozlav museum made by Leon Kozłowski

укові розробки з кафедрою антропології та етнології під керівництвом тоді ще молодого Яна Чекановського [Stołpiak, 1984, s. 51].

Від 28. 07. 1924 р. філософський факультет університету був поділений на два факультети – гуманістичний (гуманітарний) і математично-природничий. Властиво на цей час припадають найважливіші праці Леона Козловського – молодого енергійного керівника закладу (відділу, факультету) праісторії. Не будемо аналізувати усіх сторін діяльності цього визначного дослідника, вкажемо лише на окремі наукові аспекти. Детальна характеристика наукової діяльності Л. Козловського висвітлена у збірнику "Професор Леон Козловський", Львів–Варшава. 2010.

Перша книга Леона Козловського, фактично рукопис кандидатської дисертації (докторат) – "Badania archeologiczne na góre Klin w Iwanowicach, powiatu miechowskiego" (Археологічні дослідження на горі Клин в Івановіцах Мєховського повіту), Варшава, 1917, у якій описані результати розкопок могильника культури шнурової кераміки і поховання лужицької культури. Наступна монографія "Epoka kamienna na wydmach wschodniej części wyżyny Małopolskiej" (Кам'яна доба на дюнах східної частини Малопольської височини) була написана у 1918 р., пішла до друку у 1920 р., а вийшла у світ у 1923 р. Широкі висновки цієї праці німецькою мовою стали основою для габілітації у Тюбінгені. У 1919–1920 р. з'явилася нова робота "Epoka kamienna w Wielkopolsce" (Кам'яна доба у Великопольщі), що надрукувана в"Przeglądzie Archeologicznym", том I. Далі, у 1922 р. виходить друком в Познані "Starsza epoka kamienna w Polsce" (paleolit), (Стародавня кам'яна доба в Польщі) (палеоліт), а у 1924 р. – "Młodsza epoka kamienna" (neolit), (Нова кам'яна доба) (неоліт). І завершує цей цикл праця 1928 р. "Wczesna, starsza i środkowa epoka bronzu w Polsce" (Рання, давня і середня доба бронзи в Польщі). Таким чином, науковець прагнув осягнути весь період кам'яної і бронзової доби в межах тогочасної

Рис. 108. Поштова листівка Леона Козловському від А. Бьома (НА ВА ІУ)
Fig. 108. Post card from A. Bj m to Leon Kozłowski (SA DA IUS)

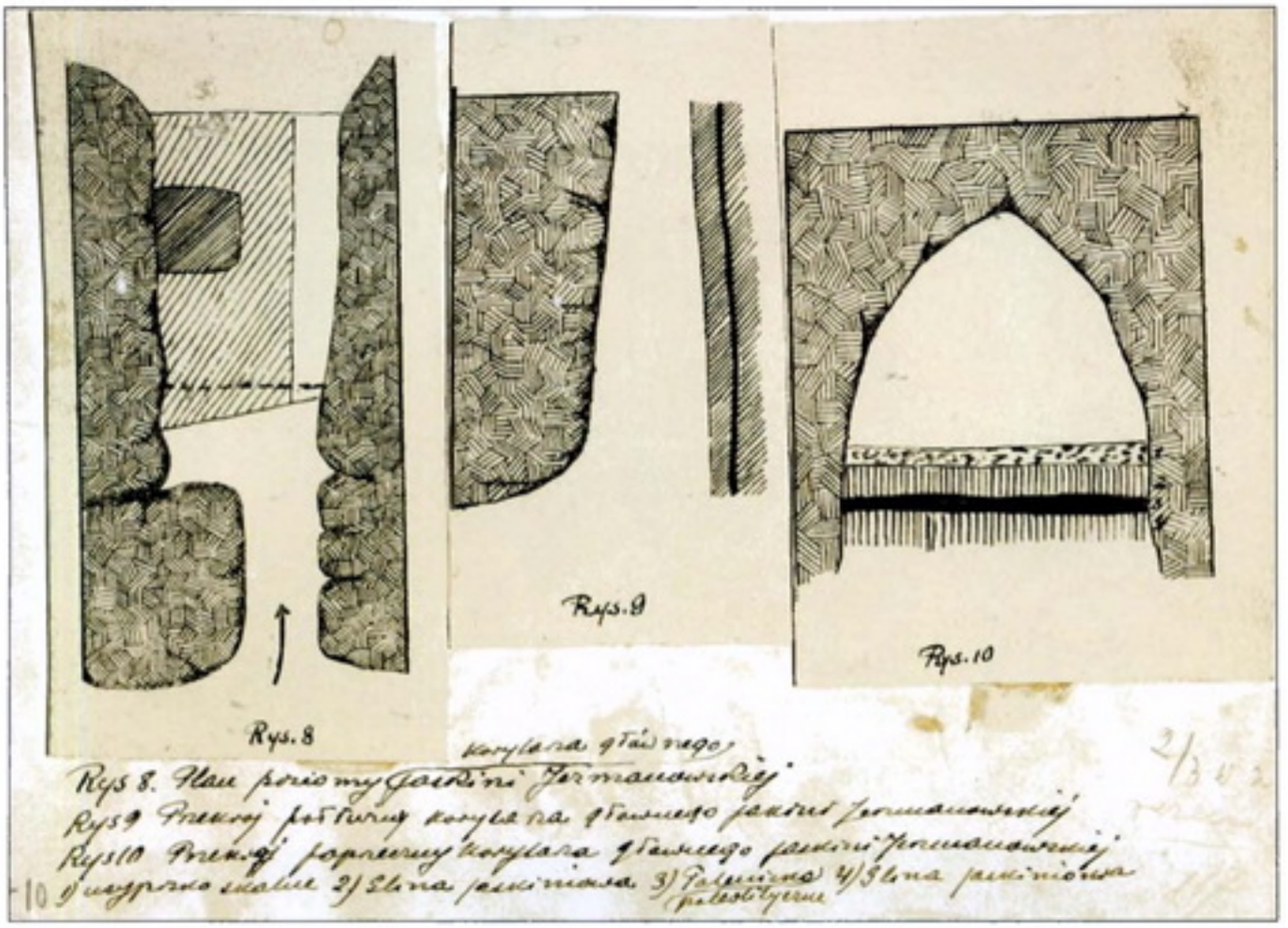

Рис. 109. Рисунки Леона Козловського плану і перерізу печери Єжмановіце (НА ВА ІУ)
Fig. 109. Pictures of plan and section of Ezhmanovitse cave made by Leon Kozłowski (SA DA IUS)

Польщі, хоч був спеціалістом насамперед з неоліту.

Про реакцію Леона на критику його праці про мезоліт в 1923 р. Костжевський так пише в своїх спогадах: *"Леон Козловський мав досить доброзичливий характер. Коли в 1924 р. були ми разом в Празі на Міжнародному Конгресі Інституту Антропології, я дав йому свіжо видрукуваний щорічник "Археологічного Огляду", в якому була гостра оцінка його наукової діяльності. На другий день Козловський сказав мені: "Знаєш, мене мало шляк не трафив після прочитання рецензії Савицького і Круковського і тому цілу ніч я не спав", але не висловив ніяких претензій до мене за те, що надрукував їх" [Kostrzewski, 1970, s. 212].*

Праця Л. Козловського про неоліт отримала досить гостру критику з боку самого Юзефа Костжевського [Kostrzewski, 1925], про що останній згадує так: *"Приїхавши в 1930 р. на "Загальну крайову виставку" до Познаня... і зустрівши мене в "Великопольському Музеї", сказав мені:" Тому що Пан так написав про мене, можемо спілкуватися тільки через "Пан". Коли ж, однак, наступного дня запросив я його на підвечірок, повів мені "Знаєш, не будемо робити дурниць, говорімо один другому знову "Ти"* [Kostrzewski, 1970, s. 212]. І це не дивлячись на те, що, як писав Ю. Костжевський, праця Л. Козловського була написана просто нехлюйно, *"роїлася від граматичних і друкарських помилок"*, а його обурювала некомпетентність і наплювальне ставлення до назв місцевостей і імен авторів, *"часто перекручених до невпізнання"*, а ще додатково *"велике число професійних помилок, між якими помітне місце займало невміння ін-*

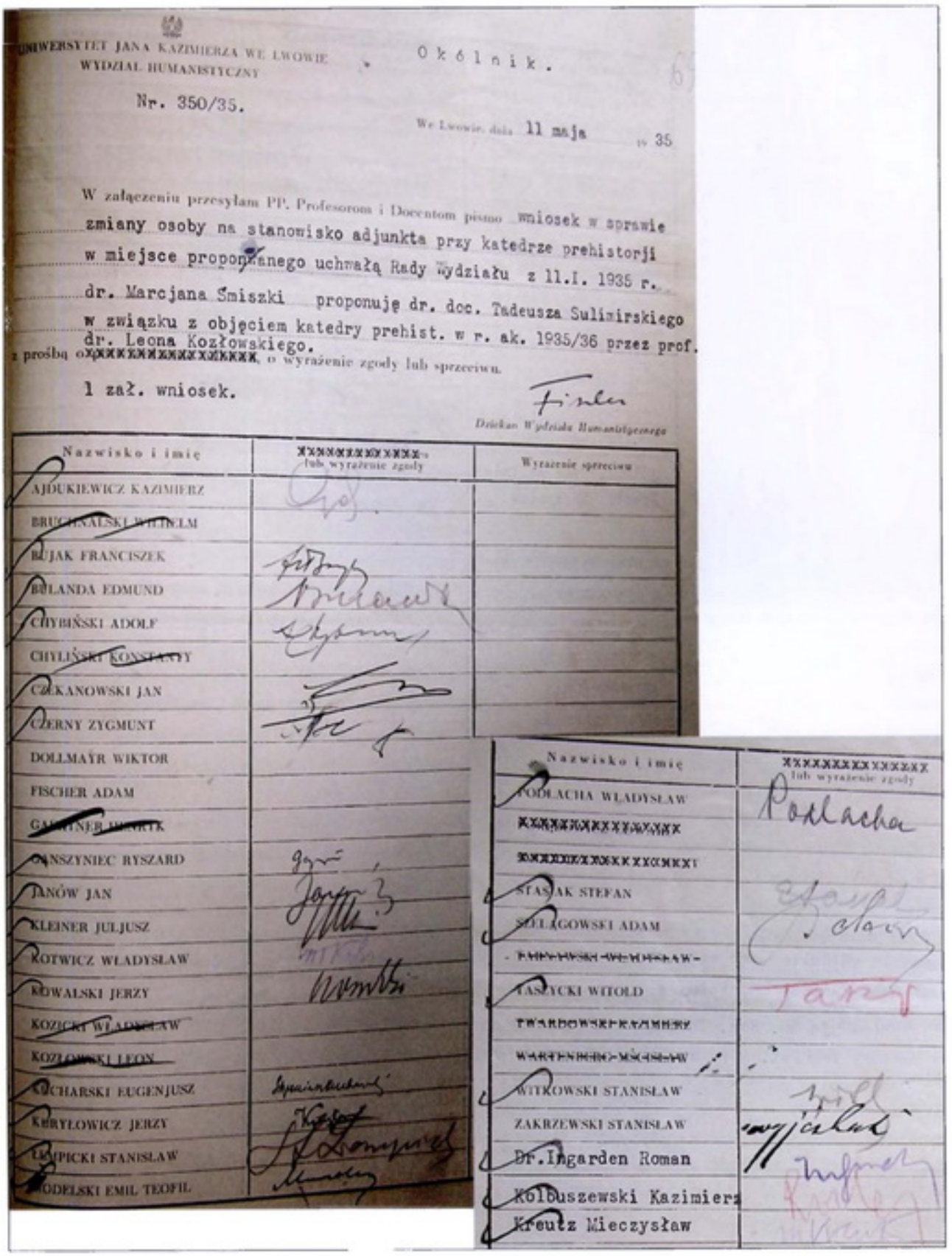

UNIWERSYTET JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE
WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY

Okólnik.

Nr. 350/35.

We Lwowie, dnia 11 maja 1935

W załączeniu przesyłam PP. Profesorom i Docentom pismo wniosek w sprawie zmiany osoby na stanowisko adjunkta przy katedrze prehistorji w miejsce proponowanego uchwałą Rady Wydziału z 11.I. 1935 r. dr. Marcjana Śmiszki proponuję dr. doc. Tadeusza Sulimirskiego w związku z objęciem katedry prehist. w r. ak. 1935/36 przez prof. dr. Leona Kozłowskiego.

z prośbą o XXXXXXXXXXXXXXXX o wyrażenie zgody lub sprzeciwu.

1 zał. wniosek.

Dziekan Wydziału Humanistycznego

Nazwisko i imię	XXXXXXXXXXXX lub wyrażenie zgody	Wyrażenie sprzeciwu
AJDUKIEWICZ KAZIMIERZ		
BRUCHNALSKI WILHELM		
BUJAK FRANCISZEK		
BULANDA EDMUND		
CHYBIŃSKI ADOLF		
CHYLIŃSKI KONSTANTY		
CZEKANOWSKI JAN		
CZERNY ZYGMUNT		
DOLLMAYR WIKTOR		
FISCHER ADAM		
GAERTNER HENRYK		
GANSZYNIEC RYSZARD		
JANÓW JAN		
KLEINER JULJUSZ		
KOTWICZ WŁADYSŁAW		
KOWALSKI JERZY		
KOZICKI WŁADYSŁAW		
KOZŁOWSKI LEON		
KUCHARSKI EUGENJUSZ		
KRYŁOWICZ JERZY		
LEMPICKI STANISŁAW		
MODELSKI EMIL TEOFIL		

Nazwisko i imię	XXXXXXXXXXXXXX lub wyrażenie zgody
PODLACHA WŁADYSŁAW	Podlacha
XXXXXXXXXXXXXXXX	
XXXXXXXXXXXXXXXXXX	
STASIAK STEFAN	
SZELĄGOWSKI ADAM	
~~TARKOWSKI WŁADYSŁAW~~	
TASZYCKI WITOLD	
~~TWARDOWSKI KAZIMIERZ~~	
~~WARTENBERG MIECZYSŁAW~~	
WITKOWSKI STANISŁAW	
ZAKRZEWSKI STANISŁAW	
Dr. Ingarden Roman	
Kolbuszewski Kazimierz	
Kreutz Mieczysław	

Рис. 110. Документ про зміну посади ад'юнкта на кафедрі праісторії в зв'язку з поверненням Леона Козловського (тут можна ідентифікувати підписи провідних науковців гуманістичного факультету). 1935 р. (ДАЛО)
Fig. 110. Document about change of the post of adjunct of the Chair of Pre-history because of returning of Leon Kozłowski (manual signs of leading scientists of humanistic faculty can be identified there). 1935 (SALR)

терпретувати результати досліджень власних польових робіт" [Kostrzewski, 1970, s. 123]. *"Та цілком поруйнована праця характеризує стиль і напрям мислення Козловського. Мав він цікаві думки, на жаль, переважно не контрольовані перед критикою, а будучи сильно нервовим і підсилюючи свою нервозність паленням папіросів, виголошував не раз цілком протилежні сентенції, що суперечили тодішньому стану науки. Можна було застосувати до нього відоме твердження – якщо якась теорія не узгоджується з фактами, то тим гірше для фактів"* [Kostrzewski, 1970, s. 124].

Через багато років С. Носек так оцінив ці праці: *"Синтеза польського неоліту і початку епохи бронзи Л. Козловського була творінням оригінальним, вперше запропонованим, і як всякі його починання, відзначалася оригінальним підходом і сміливими, цікавими, хоч і не завжди аргументованими, помислами. Тому то викликали вони дискусію і полеміку. Вадою праць Л. Козловського було не дуже старанне зіставлення джерел, що утруднювало їх використання, примушуючи до нудної звірки, а також недбалий стиль і жахлива коректа. Незважаючи на ці та інші браки та вади, були то єдині синтетичні праці у великий міжвоєнний період"* [Nosek, 1967, с. 110–111].

Леон Козловський підтримував тісні зв'язки з преісториками різних країн Європи. Один з них, Гордон Чайлд (рис. 111), тоді ще молодий дослідник праісторії, приїздив до Польщі в 1923 р., відвідав Львів, заприятелював з Леоном Козловським, з яким мав спільні інтереси у питанні дослідження культури мальованої кераміки (трипільської) [Lech, 1992, 1992a]. Разом проводили невеликі польові роботи в Кошилівцях на відомій (ще з часів К. Гадачека) пам'ятці трипільської культури. Зразки кераміки з Кошилівців на той час уже знаходилися навіть в Британському музеї [Lech, 1999, s. 27]. В подальшому археологи тісно співпрацювали. Цікаво, що Б. Януш також згадує про свою зустріч з Г. Чайлдом, коли останній в серпні 1923 р. звернувся до нього як до державного консерватора з проханням показати деякі матеріали культури мальованої кераміки у Львові, "... після чого виїхав до Чернівців, затримуючись на кілька днів у Кошилівцях" (...poczem wyjechał do Czerniowiec, zatrzymując się dni kilka w Koszyłowcach") [Janusz, 1925, c. 2].

Добрі стосунки мав Леон Козловський і з таким світилом палеолітичної науки Західної Європи, як абат Енрі Брейль, з яким він мав спільні наукові публікації [Kozłowski, Breuil, 1931, 1932, 1934]. Треба додати, що у 1926 р. Леон Козловський вів дослідження у Незвиську на Івано-Франківщині уже з іншими англійськими дослідниками – Р. В. Хатчінсоном і Дж. П. Престоном [Lech, 2002, p. 212–217].

Крім того, дослідник активно займався політичною діяльністю. Широко підтримуючи погляди Ю. Пілсудського, він з 1931 по 1935 р. виконував обов'язки депутата сейму, був міністром земельних реформ і на короткий термін (1934/1935 рр.) був прем'єр-міністром Польщі (рис. 106) [Kozłowski M., 2005].

Під час політичної діяльності Л. Козловського, який перебував переважно у Варшаві, обов'язки завідувача кафедри і навантаження професора виконував найближчий його учень – Тадеуш Сулімірський. До викладацької діяльності в університеті Л. Козловський повернувся у жовтні 1935 р., після того, як його змістили з посади прем'єр-міністра у Варшаві.

Зберігся цікавий документ – оголошення для студентів, підписане деканом, в якому повідомлялося, що проф. др. Леон Козловський змінив назви курсів на академічний 1935/1936 рік. Так, курс "Польські землі в період нар. Хр." стала називатися "Проблеми походження слов'ян під кутом зору преісторії" (одна година в тиждень, вівторок, з 16 по 17 год). Інший курс "Кургани Південно-Східної Польщі" змінює назву на "Преісторія Південно-Східної Польщі під кутом зору археологічних розкопок" (дві години в тиждень, середа і четвер, з 16 по 17 год.) [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 7. Спр. 775. Арк. 134]. Цей документ свідчить про новий напрям дослідження науковця після 1935 р. (тема "походження слов'ян"), якому він присвятить фактично усе своє наступне життя [Jażdżewski, Jędruszczak, 1970]. У 1937 р. з'являється спеціальна праця "Wenedowie w źródłach historycznych i w świetle

kartografii prehistorycznej" (Венеди в історичних джерелах і в світлі праісторичної картографії), яка мала вплив на розвиток середньовічної археології. У 1939 р. опублікував книгу "Zarys pradziejów Polski południowo-wschodniej" (Нариси стародавніх часів Південно-Східної Польщі).

Зрозуміло, що таке навантаження впливало на якість його наукової роботи. Він написав, як бачимо, в короткий термін досить багато різних статей та книг на теми від палеоліту до середньовіччя, тому не раз зазнавав різкої критики від колег-археологів (Л. Савицького, Ю. Костжевського, С. Круковського та ін.).

У "Wiadomosciach Archeologicznych", T. VII, за 1922 р. в огляді періодики "Нові розкопки на Поділлі" подаються деякі цікаві факти. Наприклад, у селі Виспа Рогатинського повіту у зсуві яру на глибині до 13 м знайдено кістки мамонта. Невеликі розкопки тут провели професори Ю. Семірадський, В. Ломніцький і Л. Козловський ["Gaz. Lwowska, 1922, 18/VI"].

В маєтку Мушинського, в Сухоставі Густинського повіту на Тернопільщині, під час господарських робіт в полі розкопано велику кількість урн, горщиків та пічок, які походять, за визначенням проф. Козловського, з кельтської доби. Розкопки в тім місці знахідок показали, що тут знаходилося велике поселення кельтів ["Gaz. Lwowska, 1922, 18/VI"].

В Бучачі Тернопільського воєводства на горі Федір здавна люди знаходили різні стародавні речі. На запрошення пана Вл. Зиха тут впродовж двох тижнів вели розкопки в серпні 1922 р. проф. Л. Козловський і К. Стояновський. "Відкрито багато оригінально розмальованих керамічних виробів, крем'яні і кістяні знаряддя праці, характерні глиняні людські фігурки і жорна (підкреслено нами – О. С.). Знайдено навіть добре збережені зерна пшениці і проса. Відзначено наявність бронзових речей. Найважливішим досягненням є все-таки відкриття житла. Хата ця з енеолітичного часу культури мальованої кераміки подібна до сучасної подільської хати, однокімнатна, вкопана в землю на глибину до 1 м. Стіни поставлені чотирикутно, зроблені з глини і дерева. В куті хати піднімався кам'яний

Рис. 111. Гордон Чайлд (Lech, 1999)
Fig. 111. Gordon Childe

п'єц 2 м довжиною і 2 м шириною" ["Gazeta Poranna, 1922, 18/VI"].

В останньому газетному повідомленні мова йде про розкопки у Бучачі на горі Федір у 1922 р., коли було розкопане велике трипільське поселення із напівземлянками [Kozłowski, 1924, 1930]. В цьому аспекті – польових археологічних робіт Л. Козловського за 1922 р. – також знайшлися деякі недоробки, недогляд чи нерозуміння дослідника.

У 1989 р. нам, тоді працівникам Тернопільського краєзнавчого музею – О. Ситнику, М. Ягодинській, О. Гаврилюку прийшлося проводити на горі Федір рятувальні розкопки, оскільки прямо на поселенні почали будувати гуртожитки для сільськогосподарського училища. Тоді ми також натрапили на багатий культурний шар трипільської культури, рештки площадки і кіль-

кох заглиблених споруд [Гаврилюк та ін., 1991; Ситник, Ягодинська, 2003]. Виявилося, що на цій пам'ятці є, як мінімум, два культурних шари, один з яких – верхній – ранньослов'янської культури Луки-Райковецької (6–8 ст. н. е.) частково перекриває шар трипілля, а частково прорізає його в місцях заглиблених чотирикутних жител. Усі розкопані слов'янські житла мали печі-кам'янки – характерну особливість власне цієї культури. У свій час Л. Козловський також розкопав такі слов'янські житла, але відніс їх до "культури мальованої кераміки" і у кількох своїх статтях писав про землянки трипільської культури з печами-кам'янками [Kozłowski, 1924, 1930]. Отже, чотири напівземлянки, досліджені Л. Козловським та К. Стояновським у 1922 р., були насправді житлами ранньослов'янського часу. Про це свідчать, зокрема, розміри споруд (3,2 х 4,0 м при глибині 0,8 м), а також наявність характерних печей-кам'янок, складених з каменів середньої величини (20–30 см) [Kozłowski, 1930, с. 44–50]. Дійсно, поселенський шар культури Лука-Райковецька на пам'ятці Бучач I (гора Федір) дуже бідний, але у розвалених печах і на черені завжди траплялися черепки і сковорідки типово слов'янського типу (у 1989 р. знайдено класичні слов'янські жорна, подібні до яких зазначені і в газетній замітці за 1922 р.). Ми звернули особливу увагу на жорна, оскільки в трипільський час жорна невідомі. Цих деталей у своїх польових дослідженнях Л. Козловський не зауважив і після його публікацій дотепер у науковій літературі побутує положення про наявність печей-кам'янок у трипільських племен Придністров'я [Археологічні пам'ятки..., 1981, с. 238; Черныш, 1982, с. 167]. Прийшов час розвінчати такі твердження в археологічній літературі. Мабуть, така сама ситуація простежується і в Незвиську на трипільському поселенні, яке досліджував Л. Козловський у 1926 р., що опубліковане в 1930 р. [Kozłowski, 1930]. В 1951 р. поселення досліджували М. Смішко, О. Ратич і К. Черниш. У 1954–1957 роках Г. Смирнова виявила тут 10 напівземлянкових жител ранньослов'янського часу [Баран, 1964, с. 96]. Питання полягає в тому, чи Л. Козловський знову ж таки не відніс ранньослов'янські житла з цього поселення до трипільського часу?

У бібліотечному фонді Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, у відділі археології зберігаються "сепарати" – відбитки сотень статей і невеличких публікацій, що їх надсилали Леону Козловському автори майже зі всього тогочасного наукового світу. Найбільше їх з Франції, Німеччини, Австрії та інших європейських країн, але є відбитки статей і з Китаю та Японії, що свідчить про величезний діапазон зацікавлень вченого, про його ерудицію і широту поглядів на різні питання передісторії. Зберігаються також чернетки його рукописів, картки-заготовки та інші цікаві архівні матеріали, що проливають світло на "творчу кухню" цього незвичайного археолога і політика. Припускаємо, що після арешту Л. Козловського у 1939 р. весь його науковий архів і бібліотека залишилися на кафедрі праісторії в університеті, де після війни працювали археологи Маркіян Смішко та Іван Старчук.

У 1930-х роках довгий час визрівало питання про створення двох міських музеїв – археології та етнографії, які мали називатися "Музей старожитностей Червенської землі" – "Muzeum Pradziejów Ziemi Cherwieńskiej". Для музею виділено приміщення – колишній палац Бесядецьких (тепер пл. Галицька, 10, в центрі Львова), до якого передана частина експонатів з музею Дідушицьких та з Археологічного кабінету Інституту праісторії Університету Яна Казимира. Керівником музею був Леон Козловський. Треба додати, що досвід музейної роботи у Л. Козловського був чималий. Уже згадувалося, що у 1916 р. разом з Ю. Костжевським він опрацював величезну археологічну збірку Еразма Маєвського у Варшаві. *"Приблизно 35 тис. речей збірки були зразково впорядковані у 95 шафах і вітринах і були готові до показу відвідувачам, навіть путівник по музею був у значній мірі видрукуваний, але не дочекався остаточного видання"* [Antoniewicz, 1929, s. 7–9; Stołpiak, 1984, s. 63].

Етнографічні матеріали поступили з приватної збірки Олександра Прусевича [Терський, 2003; 2005, с. 49; 2007, с. 115]. У деяких публіка-

ціях знаходимо відомості про те, що в середині 1930-х років Етнографічний музей у Львові відкрив окрему археологічну виставку, присвячену розкопкам у Львові. Зокрема, тут експонувалися матеріали, що знайдені влітку 1936 р. під час модернізації каналізаційної мережі міста [Laszak, 2004, s. 92]. З етнографічним музеєм і етнографом О. Прусевичем пов'язана подальша доля Леона Козловського, але про це уже в наступному розділі.

Про Леона як людину добре написав Ю. Костжевський. *"Коли став в 1934 р. премєром, міг з міністром Єнджеєвичем під час ліквідації 52 кафедр невигідних урядові професорів скористатися з тієї оказії і ліквідувати також мою кафедру аби зімститися на мені за мою гостру оцінку його праць, тим більше, що я був відвертим противником концентраційного табору. Однак, не зважаючи на Єнджеєвича, він зробив усе, щоб врятувати мою кафедру, в той час, як професори, що були менше від мене заангажовані, втратили свої кафедри і були послані передвчасно на пенсію. Козловський мав дуже слабку голову і не раз після першого келішка горілки вів себе невідповідно. Розповідають про нього таку історію. Одного разу якась жінка переконала його, що будучи підхмеленим, публічно скомпроментував її і вимагала, щоб оженився на ній. Після цього він відразу пішов до Палацу одружень і підписав з нею шлюбний контракт, але одночасно розпочав процес розлучення, не використовуючи зовсім своїх чоловічих прав на неї.*

Коли Козловський став віце-міністром фінансів, говорилося, що запросили археолога тому, що монета в Польщі стала археологічною рідкістю, а коли в 1930 р. став міністром сільськогосподарських реформ, то тлумачилося, що наше сільське господарство дійшло до рівня неоліту (і тому потрібно археолога, щоб підняти його на ноги – О. С.)" [Kostrzewski, 1970, s. 212–213].

ЯН ЧЕКАНОВСЬКИЙ ТА ЙОГО АНТРОПОЛОГІЧНА ШКОЛА

З діяльністю кафедри праісторії Львівського університету у міжвоєнний період, особливо в 1920-х роках тісно пов'язана постать уже згадуваного талановитого Яна Чекановського (рис. 112, 113) – завідувача кафедри антропології та етнографії (1913–1939), яка була створена на місці ліквідованої кафедри етнології (що існувала в 1910–1912 роках під керівництвом С. Цішевського, який в 1912 р. відмовився від викладання через непорозуміння з сенатом університетом) [Encyclopedia..., 2011, с. 483; Макарчук, 2006], одночасно керівник (директор) Антропологічно-Етнологічного інституту в 1914–1939 роках. Спочатку Інститут містився у приміщенні геологічного інституту на вул. Длугоша (тепер Кирила і Мефодія), згодом переніся в старий корпус університету на вул. св. Миколая 4 (тепер М. Грушевського). В різні роки в цьому інституті працювали К. Баранський, Я. Брик, Ф. Вокрой, Р. Єндик, Г. Лемперт, С. Клімек, Е. Мінковська, Б. Росінський, К. Стояновський, І. Ульбріх, М. Франковська. В інституті знаходилася краніологічна колекція (800 черепів), картотеки, бібліотека (300 томів та часописи) [Тарнавський, 2011, с. 148].

З 1916 по 1936 рр. в університеті діяла кафедра антропології та етнології, в 1936–1941 – кафедра антропології, на якій читалися різні дисципліни: анатомічна антропологія, етнографія американських племен, застосування математичної статистики під час антропологічних досліджень, етногенез слов'ян (читав Я. Чекановський); порівняльну антропологію, антропометрію, антропологію рас викладав Б. Росінський; антропологічне районування, краніологія населення Азії, етнографія американських індіанців були у віданні молодого С. Клімка; антропологічні дослідження поляків та населення Скандинавського півострова, краніологію викладав С. Жеймо-Жейміс; стоматологічну антропологію, антропологію євреїв та давнього населення Піреней читав С. Чортковер та ін. [Тарнавський, 2011, с. 147–148] Як бачимо, спектр антропологічних наук досить широкий.

Ян Чекановський відомий в наукових колах, переважно, як засновник нової польської антропології, але визначний вчений був безпосередньо причетний до української археології. Уже те, що його першими учнями були провідні українські археологи – Ярослав Пастернак

та Володимир Гребеняк, поляк Володимир Антонєвич, а пізніше "співучнями" – визначні археологи Тадеуш Сулімірський, Ян Брик, антрополог-археолог Кароль Стояновський та інші, вказує на його пряму участь у формуванні і львівської археологічної школи. Власне і сам Ян Чекановський розробляв суто археологічні теми на антропологічному матеріалі (походження лужицької культури, етногенез слов'ян тощо). Ще в 1914 р. він разом зі своїми учнями брав участь в археологічних розкопках в печері Вертеба, де виявлені людські кістяки трипільської культури [Стефанович, 2002, с. 320–333].

Безперечно, польська антропологічна наука має львівське коріння (як, до речі, згадувана класична археологія, четвертинна геологія, картографія, метеорологія та ін.). У 1915 р. засновник варшавської антропології Едвард Лот був асистентом Львівського університету, після чого став керівником кафедри на лікарському факультеті в Варшаві. Одночасно з Е. Лотом лекції з антропології почав читати К. Столиво – керівник Інституту антропології при Музеї господарства і рільництва від Варшавського наукового товариства. Після того, як К. Столиво переїздить до Кракова, його місце в Варшаві займає Ян Мидлярський (рис. 116) – вихованець Львівського університету, де захистив габілітацію під керівництвом Яна Чекановського. Варшава починає набирати значення центру антропологічних досліджень лише в 1930-х роках, коли Е. Лот повертається з Африки і пише свою епохальну працю "Człowiek przeszłości" (1938), т. I (другий і третій томи не завершені внаслідок початку війни). Під час війни в концентраційному таборі Майданек гине Станіслав Понятовський (антрополог і етнограф народів Далекого Сходу), у 1944 р. від бомби помирає Едвард Лот. Таким чином, лише в 1946 р. відкрито заклад, потім кафедру антропології на природничо-математичному факультеті Варшавського університету, яку очолював Болєслав Росінський (рис. 114) – також вихованець Яна Чекановського у Львові [Piasecki, 1993, s. 345–350].

Рис. 112. Ян Чекановський – ректор Університету Яна Казимира (NAC)
Fig. 112. Jan Czekanowski – rector of Jan Kaziemerz University

У Львівському університеті Чекановський давно виношував план комплексних антропологічно-археологічно-етнологічних досліджень під загальною зверхністю антропології як науки про людину [Jaczewski, 1978, s. 37]. Деякі з цих завдань йому вдалося реалізувати у якійсь мірі, у всякому випадку, ці три дисципліни читалися для студентів-праісториків; викладачі кафедр спільно розробляли окремі археологічні теми. У 1922 р. вийшла у світ програмна стаття вченого, у якій окреслено головні завдання, методи і форми дослідження антропології та археології як наук про людину і людське суспільство давноминулих епох [Czekanowski, 1922, s. 3–13]. Набагато пізніше, уже на завершенні наукової кар'єри, третє видання книги "Вступ до історії слов'ян", 1957, Ян Чекановський присвячує своїм львівським учням – др. Станіславу Клімку, загиблому під час війни; др. Соломону Чортковеру, замордованому у львівському гетто; др. Станіславу Жеймо-Жеймісу, замученого в Освенцімі; др. Каролю Стояновському - професору Вроцлавського університету; др Тадеушу Гойзлю - професору Люблінського університету; др. Яну Мидлярському - професору і ректору Вроцлавського університету [Czekanowski, 1957]. Крім зазначених, залишилося ще багато

Рис. 113. Відкриття кафедри етнографії та етнології Львівського університету. 1927. Стоять зліва направо: Е. Васильковський, А. Яворчак, Й. Фальковський, Я. Гаєк, А. Фішер, Я. Брик, К. Кораний, Т. Сулімірський. Сидять зліва направо: А. Бахман, Г. Френкльова, Я. Чекановський, Л. Козловський, Б. Росінський (Czekanowski, 1956)
Fig. 113. Opening of the Chair of Ethnography and Ethnology of Lviv University. 1927. Stand from left to right: E. Wasylkowski, A. Jaworczak, J. Falkowski, A. Gaek, A. Fisher, J. Bryk, K. Koranyi, T. Sulimirski. Sit from left to right: A. Bachman, G. Frenklowa, J. Czekanowski, L. Kozłowski, B. Rosiński

Рис. 114. Болеслав Росінський (NAC)
Fig. 114. Boleslaw Rosiński

Рис. 115. Кароль Стояновський (NAC)
Fig. 115. Karol Stojanowski

Рис. 116. Ян Мидлярський (NAC)
Fig. 116. Jan Mydlarski.

інших учнів та послідовників, які успішно розвинули ідеї Вчителя.

Так, Тадеуш Гойзль писав: "*Праці Б. Росінського*[11] *, Я. Мидлярського, С. Жеймо-Жейміса, І. Михальського, Т. Гойзля в 1924-1934 роках довели систематику львівської антропологічної школи до такого стану, який подає Ян Чекановський в 1930 р. в "Zarysie antropologii Polski" і в книзі за 1934 р. "Człowiek w czasie i przestrzeni"* [Heuzel, 1953, s. 25]. Ось думка одного з найближчих учнів Чекановського – Яна Мидлярського: "*Завдяки Чекановському і львівській школі польська антропологія почала пробивати собі шлях до опрацювання методики індивідуальної таксономії. За львівською школою пішов розвиток давнього варшавського антропологічного осередку, а пізніше краківського, очолюваних проф. К. Столивом. Спочатку то мало вигляд критики львівської школи, а пізніше – спроб вироблення власної методології*" [Mydlarski, 1953, s. 14].

Цікавою особистістю міжвоєнного періоду в археологічно-антропологічному аспекті був **Кароль Стояновський** (рис. 115). Народився у 1895 р. у с. Кобиловлоках Теребовлянського повіту, що на Тернопільщині; помер від серцевого нападу у Вроцлаві в 1947 р., маючи лише 52 роки. Поміж своїх товаришів-антропологів вирізнявся багатогранністю натури, хоч був він виразником переважно львівської антропологічної школи Яна Чекановського [Malinowski, 1996, s. 3–15].

За спогадами Л. Якса-Биковського, він закінчив гімназію у Теребовлі, потім продовжив навчання у VI-й гімназії класичного типу у Львові (по вул. Личаківській). Війна 1914 р. зірвала навчання – К. Стояновський вступає до Польських легіонів (в бригаду Ю. Пілсудського) – і лише в 1916 р. здає екстерном екзамени в тій же гімназії у Львові та отримує "матуру". Знову одягнув військовий мундир у 1920 р. – як доброволець армії генерала Галера; був поранений. З 1919 по 1921 рр. працював учителем у гімназії Чорткова на Тернопільщині, потім один рік – в шкільній кураторії Львова (1921/1922). В контексті нашої роботи важливим є факт, що з травня 1922 р. по травень 1926 р. Кароль Стояновський працював асистентом на кафедрі праісторії Львівського університету – у Леона Козловського, хоч професійно займався антропологією у Яна Чекановського. Уже згадувалося, що у 1922 р. він брав участь в розкопках трипільського поселення в Бучачі як асистент Л. Козловського і, очевидно, як місцевий мешканець (Бучач знаходиться не дуже далеко від Теребовлі, приблизно 30–40 км).

У 1924 р. захистив докторську працю з фізіології у Я Чекановського у Львові, а уже в 1926 р. назавжди виїжджає до Познаня – асистентом при кафедрі анатомії місцевого університету. У 1927 р. габілітувався і став доцентом антропології на гуманістичному факультеті. У цей час і особливо в період окупації багато займався політичною діяльністю (тільки в протилежно-

11 *Найстаршим з антропологів Львівської школи був* **Болеслав Росінський** *(рис. 114) (1884–1964), який у 1907 р. закінчив духовну семінарію у Варшаві і був освячений на каплана. Учився антропології в Мюнхені, потім у Львівському університеті. З 1921 року – доктор філософії на кафедрі у Яна Чекановського, з 1926 р. – доцент, з 1934 р. – професор титулярний. З 1939 по 1946 рр. працював у Львівському медичному інституті, у 1945–1946 роках був його директором. У 1946 р. виїхав до Варшави, став професором кафедри антропології Варшавського університету. Усе своє життя науково займався антропологією рас, популяційною генетикою. Був учасником багатьох міжнародних конгресів.*

му таборі до офіційної політики, на противагу до Леона Козловського). Після війни працює у Вроцлаві. В галузі антропології зробив не так багато, як міг би. Його заслугою є визначення антропологічних типів на основі краніологічних вимірів і розробка деяких питань етнічної антропології [Malinowski, 1996, s. 5].

Треба додати, що ще з 1911 р. при Варшавськім науковім товаристві існував Інститут антропологічних наук, яким з 1918 р. керував відомий на той час антрополог К. Столиво. Його асистентами були молоді праісторики Роман Якимович і Стефан Круковський, які вели інтенсивну науково-дослідну роботу, зокрема, С. Круковський досліджував печеру Темну (Ciemna). У засіданнях інституту неодноразово брали участь науковці інших міст Польщі: В. Деметрикевич з Кракова, Ю. Костжевський з Познані, Л. Козловський та Б. Януш зі Львова [Stołpiak, 1984, s. 69–70]. Отже, можна переконливо стверджувати розвиток комплексного методу антропологічних досліджень у Львівському університеті, який включав і напрацювання праісторії того часу.

Рис. 117. Станіслав Клімек, Болеслав Росінський, Станіслав Жеймо-Жейміс – львівські антропологи міжвоєнного періоду (NAC)
Fig. 117. Stanislaw Klimek, Boleslaw Rosiński, Stanislaw Żejmo-Żejmis – anthropologists from the period between two World wars from Lviv

У другій половині 1920-х років на кафедрі праісторії у Леона Козловського навчалася студентка Галина Цегак (пізніше – Цегак-Голубовічева, оскільки вийде заміж за відомого археолога Голубовіча і переїде у Вільно, стане професором місцевого університету) [Pilecki, 1970]. З нею вела розмову польський історик археології Барбара Столп'як у 1977 р. і записала деякі цікаві моменти її студентських спогадів [Stolpiak, 1984, s. 134]. Галина Цегак навчалася на одному курсі з Маркіяном Смішком, на рік раніше навчався Тадеуш Сулімірський. За її словами, на кафедрі праісторії в той час панувала концепція Яна Чекановського про праісторію як одну із складових частин антропологічних наук –головним чином епохи каменю і палеометалів. Лише в кінці 1926 р. за спеціальним розпорядженням міністерства з'явилася можливість отримати ступінь магістра праісторії, етнології і етнографії в галузі антропології. Лекції і семінари вів Л. Козловський – то не були методичні виклади курсів, але реферати з наукових праць самого Л. Козловського [Stołpiak, 1984, s. 134]. З "археологічного матеріалознавства" екзамени приймав ст. асистент Ян Брик. Відбувалися вони в окремих групах разом зі слухачами споріднених дисциплін – етнографії і антропології. Такий захід відповідав методичним засадам Яна Чекановського про необхідність комплексного навчання усіх трьох дисциплін разом, що пізніше (1928) практично реалізувалося в заснуванні студентського Кола антропологічних наук.

При університеті діяв такий науково-навчальний народознавчий центр як Етнологічний інститут, який був заснований Адамом Фішером у 1924 р. (існував до 1939). У різні роки в ньому працювали Я. Фальковський, А. Бахман, Р. Гарасимчук[12], Ю. Гаєк, К. Кораний, І. Кухта,

12 *Найближче до археології був у довоєнний та післявоєнний період* **Роман Гарасимчук** *(1900–1976) – етнограф, музикознавець, мистецтвознавець, фольклорист і музеєзнавець – однолітох Маркіяна Смішка, з яким тісно співпрацював усе життя. Народився в с. Старі Купновичі Самбірського району на Львівщині в українській родині. Навчався у Львівській консерваторії (1920–1925) та Львівському університеті (гуманістичний факультет), який закінчив у 1935 р. У 1935–1940 роках був завідувачем етнографічного відділу і заступником директора Культурно-історичного музею НТШ – Ярослава Пастернака, в 1940–1941 роках – заступником директора Етнографічного музею, тобто Олександра Прусевича. У 1946–1970 роках працював на різних*

Рис. 118. Львівські антропологи. 1938 р. Сидять зліва направо (чоловіки): Болєслав Росінський, Ян Чекановський, Соломон Чортковер (Czekanowski, 1956)
Fig. 118. Antropologists from Lviv. 1938. Sit from left to right (men): Bolesław Rosiński, Jan Czekanowski, Solomon Czortkower.

Я. Нестюк, Л. Попель, А. Яворчак та ін. Науковці разом із студентами виїздили в села на Бойківщину, Гуцульщину, Лемківщину, збирали фольклорні та етнографічні матеріали, які пізніше ставали темами обговорення на семінарах. Приміщення інституту знаходилося на вул. Костюшка, 9, де містилися також редакції таких відомих часописів того часу, як "Lud" (1910–1939), "Prace Etnograficzne" (1934–1939), головним редактором яких був Адам Фішер.

ТАДЕУШ СУЛІМІРСЬКИЙ У ЛЬВІВСЬКИЙ ПЕРІОД СВОГО ЖИТТЯ

Серед найталановитіших учнів Леона Козловського треба, безперечно, виділити Тадеуша Сулімірського (рис. 119) (1898–1983). Про його біографію і творчість написано порівняно багато [Jażdżewski, 1968; 1986; Pilecki, 1971; Woźniak, 1984; Чопек, 2006]. Нам вдалося знайти деякі нові факти у львівських архівах, згідно з якими народився він 1 квітня 1898 р. в містечку Кобиляни Короснянського повіту, ходив до Львівської середньої школи. Випускні іспити склав у гімназії ім. Міцкевича у Львові у 1916 р. Відразу ж вступив до 2-го Полку Уланського легіону, де служив аж до розформування полку у лютому 1918 р. У листопаді 1918 р. брав участь в "обороні Львова", воюючи проти українців. З війська вийшов у чині надпоручника лише у грудні 1920 р. Ще під час служби у війську в січні 1920 р. узяв відпустку на навчання і записався на правничий факультет Львівського університету, який закінчив у 1924 р., отримавши диплом доктора прав [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1841]. У 1921 р. одружився з Ольгою Лепковською, з якою мав п'ятеро дітей (Ольга дожила до 98-ми років і померла в Лондоні в 1997 р.).

Через рік (1925) знову записався в Університет, але уже на гуманістичний факультет. Вивчав праісторію у Леона Козловського, антро-

посадах Етнографічного музею та викладав в університеті. Дійсний член НТШ з 1940 р. [Гілевич, Тарнавський, 2011, с. 328]

пологію у Яна Чекановського, який, між іншим, вважав Сулімірського своїм учнем [Czekanowski, 1957] та етнологію у Адама Фішера. 15 червня 1929 р. отримав диплом доктора філософії, захистивши роботу "Bronzy Małopolski Środkowej" (Бронзовий вік Центральної Малопольщі) [Antoniewicz, 1969].

Під час навчання зробив кілька наукових подорожей за кордон. Археологічні колекції вивчав у Відні, Будапешті, Берліні, Штутгарті, Празі, Бухаресті, Чернівцях, в музеях т. зв. Семигроду (Клюй, Колошвар, Сібіу, Брасув), не рахуючи праці у музеях Варшави, Познані, Кракова, Торуні, Гданська [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1841].

Першою науковою працею була стаття "Skarby Czubina i Raszewa", що опублікована в "Przeglądzie Archeologicznym", III, за 1927 р., де автор виробив типологічний метод, за допомогою чого зумів розпізнати різні культури середнього етапу бронзового віку. Наступною

Рис. 119. Тадеуш Сулімірський
Fig. 119. Tadeusz Sulimirski

науковою роботою стала його докторська дисертація "Bronzy... ", опублікована у 1929 р. Через рік вийшла в світ наступна його стаття, що знову стосувалася скарбів бронзової доби – "Skarby brobzowe z Kamionki Welkiej i Potoczysk" в "Пам'ятній книзі", присвяченій проф. В. Деметрикевичу [Sulimirski, 1929, 1931, 1936, 1936a].

Під час захисту дисертації (габілітації) за темою "Kultura wysocka" (Висоцька культура) у Львівському університеті в 1931 р. Тадеуша Сулімірського представляв (реферував) Леон Козловський, який, зокрема, підкреслив, що дисертант провів уже свої самостійні розкопки у Висоцьку, Гриньові, Ульвівку, а також в Добровлянах поблизу Заліщиків. У Висоцьку дослідник розкопав 133 поховання (гроби). У дисертаційній роботі автор аналізує ще 68 гробів з Чехів, а також поодинокі поховання загалом із 39 місцезнаходжень. Зокрема, він проводив розкопки також в Жуличах та Гончарівці Золочівського повіту на Львівщині, а в околицях с. Почапи виявив напівземлянкову споруду із бронзоливарною майстернею на поселенні висоцької культури [Онищук, 2006, с. 148]. Правда, Т. Сулімірський датував племена висоцької культури дуже пізнім періодом, фактично аж до християнських часів. Перший етап її розвитку відповідав періоду С культури гальштат, другий етап – періоду D, третій і четвертий – періоду культури La Téne [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1841].

У Львівському обласному архіві зберігається документ від 30 травня 1931 р. – лист до Міністерства віросповідань і народної освіти на затвердження габілітації Т. Сулімірського. У ньому зазначено, що на засіданні 18 березня 1931 р. Рада факультету ухвалила висновок реферату проф. Чекановського і Комісії у складі Е. Булянди, Я. Чекановського і А. Фішера[13] під головуванням декана В. Подляхи про те, що Т. Сулімірський повністю відповідає габілітаційному рівню. Реферат про кваліфікацію підго-

13 Адам Фішер (1889–1943) – відомий етнограф і фольклорист міжвоєнного періоду, який був професором Львівського університету з 1924 по 1939 рр. і секретарем Польського "людознавчого" (народознавчого) товариства (1910–1939), редактором журналу "Люд" (1914–1939), видавцем серії "Праці Етнографічні". Автор популярних книжок про слов'янські народи, наприклад, "Rusini. Zarys etnografii na Rusi" (1928).

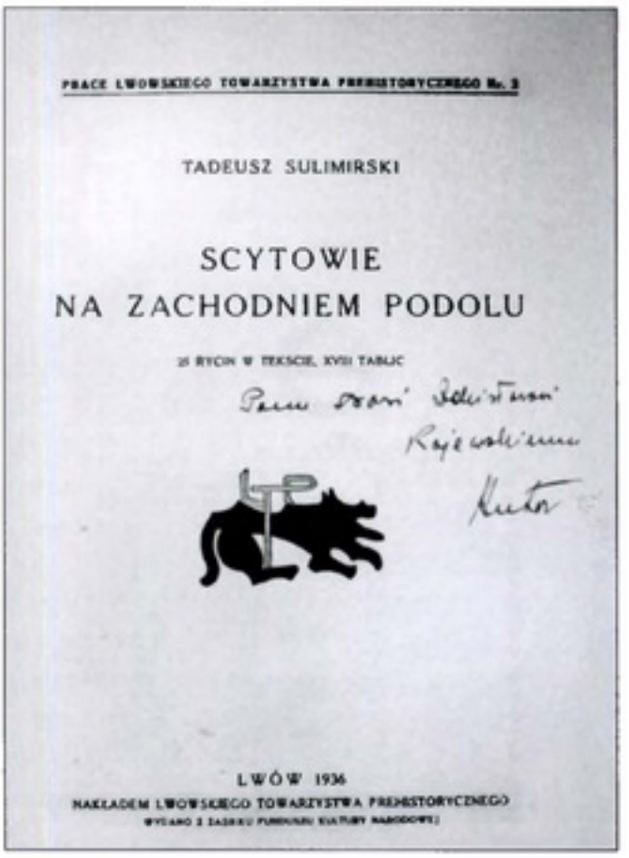
PRACE LWOWSKIEGO TOWARZYSTWA PREHISTORYCZNEGO Nr. 3

TADEUSZ SULIMIRSKI

SCYTOWIE
NA ZACHODNIEM PODOLU

26 RYCIN W TEKŚCIE, XVIII TABLIC

LWÓW 1936
NAKŁADEM LWOWSKIEGO TOWARZYSTWA PREHISTORYCZNEGO

Рис. 120. Наукова праця Тадеуша Сулімірського. 1936
Fig. 120. Tadeusz Sulimirski's scientific publication. 1936

тував Л. Козловський [ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1841].

Т. Сулімірський у 1937 р. очолив кафедру археології в Ягеллонському університеті у Кракові. Далі життя вченого змінилося ще різкіше. У 1939 р., після загарбання польських земель німецькими окупантами, він вступає до лав польської армії, з якою пройшов через Францію і в 1940 р. потрапив до Великобританії, де в 1941 р. став Генеральним Секретарем польського Міністерства освіти в Лондоні (прослужив до кінця війни у 1945 р.). По війні вів лекційні курси в Лондонському університеті (з 1958 р. – професор) і в інших британських університетах. Подорожував і викладав у багатьох навчальних закладах європейських країн (1952–1965) і США (1968–1969). Т. Сулімірський обраний почесним членом Королівського Антропологічного Інституту (1940), доктором Honoris Causa Ягеллонського університету.

Нарешті, треба відзначити той факт, що вчений і після того, як залишив Львів, постійно спілкувався з львівськими археологами. Так, в книжковому фонді відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України зберігається підсумовуюча велика монографія Т. Сулімірського, точніше – перший сигнальний, ще не зовсім відредагований екземпляр, подарований Ігорю Кириловичу Свешнікову з відповідним поясненням. Це книга "Доісторична Росія" [Prehistoric Russia, 1970]. У своєму листі-поясненні він, зокрема, пише: "*Не можу подарувати цієї праці в звичайному виданні, посилаю Пану Колезі і... учневі цей ... екземпляр, який проте нічим не відрізняється від інших. Маю надію, що буде він також потрібний до використання. Одночасно прошу про поблажливість до помилок, чого аж ніяк не вдалося уникнути в такого роду першій синтезі, що стосується стародавніх часів Східної Європи. Лондон. 1 грудня 1969 р.*" Справді, помилок і не точних визначень в цій "синтезі" було аж забагато, тому ця книга залишилась десь на маргінесі археологічної європейської науки [Sulimirski, 1970].

ПОЧАТОК НАУКОВОЇ АРХЕОЛОГІЧНОЇ ПРАЦІ МАРКІЯНА СМІШКА

Ще одним учнем Леона Козловського був уже згадуваний український археолог (1900 – 1981 рр.). Діяльність М. Смішка (рис. 125) як археолога описана достатньо повно [Баран, 1970, с. 139; Gurba, Kokowski, 1992; Домбровський, 1993; Цигилик, 1992; 1998, с. 47–50; 2002, с. 10–12; Смішко О., 1998, с. 50–53; Филипчук, 2000, с. 157; Мацкевий, 2002, с. 12–20; Ситник, 2002, с. 20–23; Zakościelna, Gurba, 2002, с. 24–26].

Нагадаємо лише, що він народився 07 листопада 1900 р. у Львові в сім'ї поштового службовця. Є інформація, що разом із братом Левком з кінця 1918 р. він воював в Українській Галицькій Армії проти поляків [Мацкевий, 2002, с. 12]. Зрозуміло, що цей факт був замовчуваний у польські і радянські часи. Гімназію закінчив у 1919 р., перебивався випадковими заробітками аж поки не отримав посади допоміжного працівника в бібліотеці НТШ. Служив у польському війську з 21. 04. 1923 до 24. 01. 1924 р., навіть

Рис. 121. Поштова картка Тадеушу Сулімірському. 1936
Fig. 121. Postcard addresed to Tadeusz Sulimirski. 1936

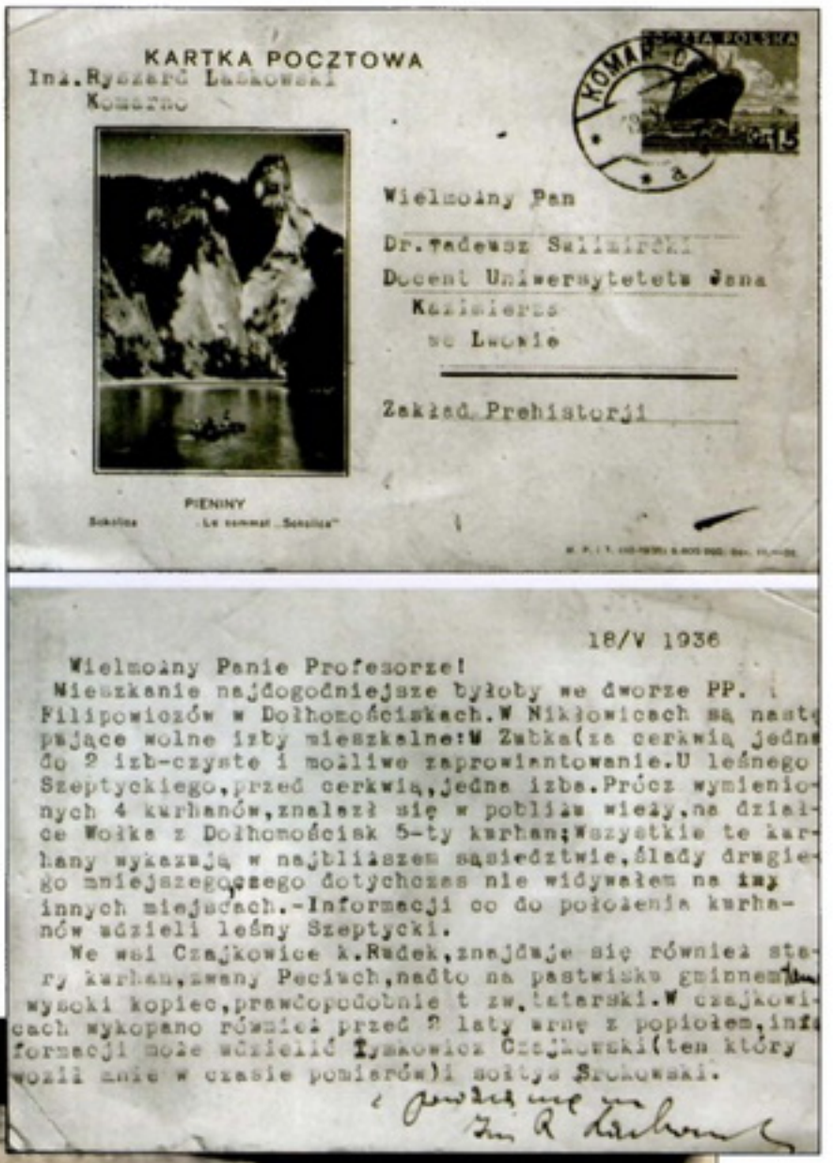

KARTKA POCZTOWA

Inż. Ryszard Laskowski
Komarno

Wielmożny Pan
Dr. Tadeusz Sulimirski
Docent Uniwersytetu Jana Kazimierza
we Lwowie

Zakład Prehistorji

PIENINY

18/V 1936

Wielmożny Panie Profesorze!
Mieszkanie najdogodniejsze byłoby we dworze PP. Filipowiczów w Dołhomościskach. W Nikłowicach są następujące wolne izby mieszkalne: W Zubka (za cerkwią jedna do 2 izb-czyste i możliwe zaprowiantowanie. U leśnego Szeptyckiego, przed cerkwią, jedna izba. Prócz wymienionych 4 kurhanów, znalazł się w pobliżu wieży, na działce Wołka z Dołhomościsk 5-ty kurhan; Wszystkie te kurhany wykazują w najbliższem sąsiedztwie, ślady drugiego mniejszego, o którym dotychczas nie widywałem na innych miejscach. - Informacji co do położenia kurhanów udzieli leśny Szeptycki.
We wsi Czajkowice k. Radek, znajduje się również stary kurhan, zwany Peciwch, nadto na pastwisku gminnem wysoki kopiec, prawdopodobnie t. zw. tatarski. W czajkowicach wykopano również przed 2 laty urnę z popiołem, informacji może udzielić Tymkowicz Czajkowski (ten który woził mnie w czasie pomiarów) i sołtys Srokowski.

Рис. 122. Розкопки в Висоцьку. Міжвоєнний період (НА ВА ІУ)
Fig. 122. Excavations in Vysotsk. Period between two World wars (SA DA IUS)

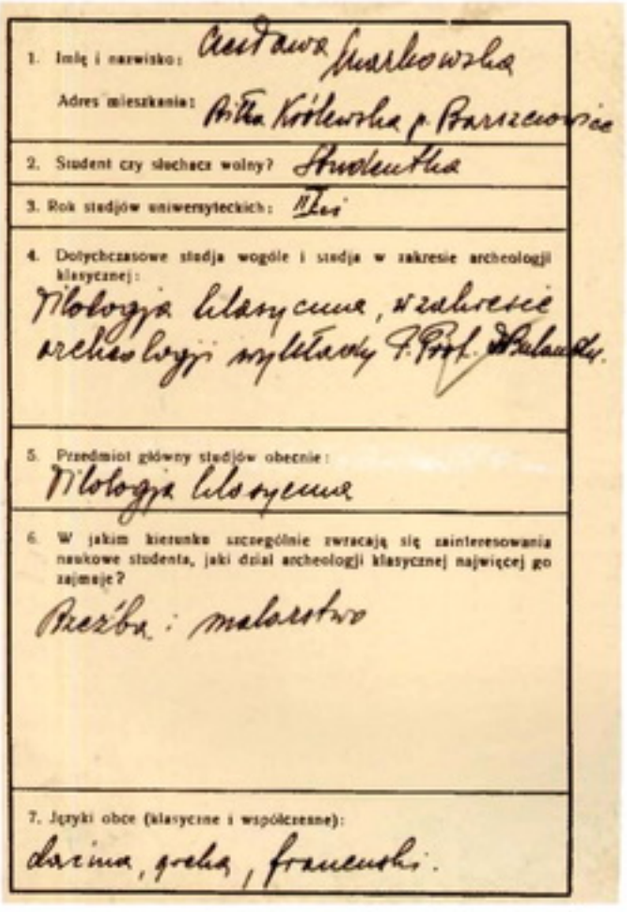

1. Imię i nazwisko: Gertrawa Markowska
Adres mieszkania: Willa Królewska p. Barszczowice
2. Student czy słuchacz wolny? Studentka
3. Rok studjów uniwersyteckich: III
4. Dotychczasowe studja wogóle i studja w zakresie archeologji klasycznej:
Filologja klasyczna, w zakresie archeologji wykłady P. Prof. Bulanda.
5. Przedmiot główny studjów obecnie:
Filologja klasyczna
6. W jakim kierunku szczególnie zwracają się zainteresowania naukowe studenta, jaki dział archeologji klasycznej najwięcej go zajmuje?
Rzeźba: malarstwo
7. Języki obce (klasyczne i współczesne):
łacina, grecka, francuski.

Рис. 123. Екзаменаційна картка студента. 1930-ті роки (НА ВА ІУ)
Fig. 123. Examination al card of student. 1930-th (SA DA IUS)

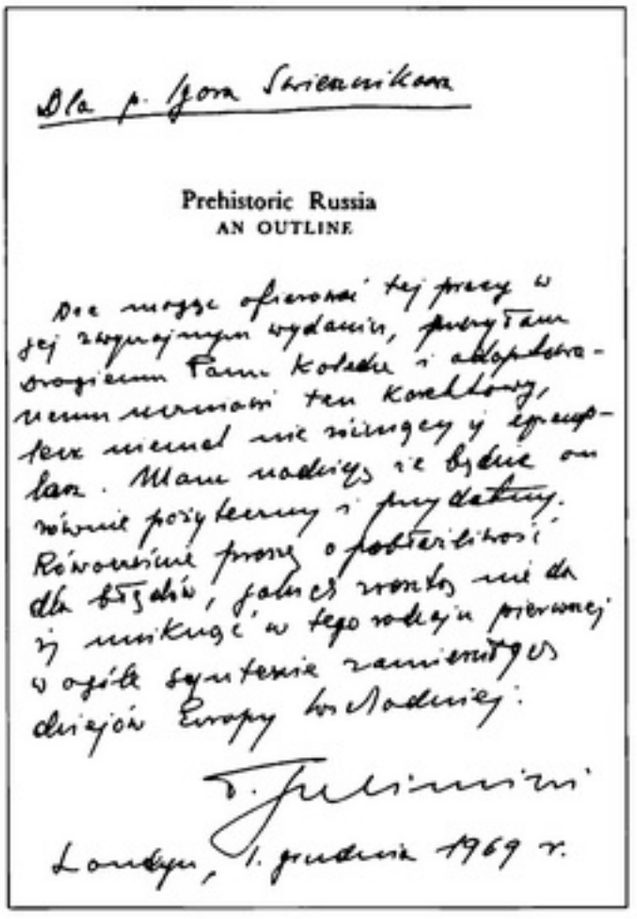

Dla p. Igora Świesznikowa

Prehistoric Russia
AN OUTLINE

Nie mogę oprzeć tej pracy w jej zwięzłym wydaniu, przeczytam drogiemu Panu Koledze i adoptowanemu mnemonami ten Kochany, tak niemal nie różnący się egzemplarz. Mam nadzieję że będzie on równie pożyteczny i przydatny. Równocześnie proszę o pobłażliwość dla błędów, jakie zwłaszcza mi dla się mi nikuge w tego rodzaju pierwszej w ogóle syntezie zamierzonej dziejów Europy Wschodniej.

T. Sulimirski

Londyn, 1. grudnia 1969 r.

Рис. 124. Напис на фортитулі книги Тадеушом Суліміpським для Ігоря Свешнікова. 1969 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 124. Inscription at page of Tadeusz Sulimirski's book for Igor Sveshnikov. 1969 (SA DA IUS)

навчався у підофіцерській школі (мав чин підхорунжого). Мабуть, саме ця обставина – служба у польському війську – відкрила йому шлях до університету, у якому навчався на гуманістичному факультеті в 1926–1931 рр.

У кількох публікаціях про М. Смішка знаходимо твердження, що здібному українцеві за польських часів чиновники від науки не давали можливості зробити габілітацію і дістати науковий ступінь доцента [Домбровський, 1993, с. 138; Білас, 2005, с. 70]. Можливо і так, проте у нас є інші документальні свідчення. Зокрема, збереглося звернення ректора університету до деканату гуманістичного факультету від 7 березня 1932 р., в якому ректор просить пояснення, яким чином деканат полагодив відхід др. Яна Брика (що мав контракт з університетом до вересня 1932 р.), на місце якого пропонується кандидатура випускника університету

Маркіяна Смішка. І далі нотується, що згідно зі Статтею 112 розпорядження президента, місце асистента може зайняти лише людина з науковим дипломом нижчого рівня (але не випускник без диплома, яким був М. Смішко). На це звернення декан В. Подляха[14] повідомив (лист від 2 квітня 1932 р.), що др. Ян Брик залишив університет за власним бажанням і не має претензій, а Маркіяна Смішка рекомендує на посаду молодшого асистента проф. А. Фішер, який відзначає, що М. Смішко має уже два розділи написаної докторської дисертації, які прийняті проф. Л. Козловським та проф. А. Фішером і високо оцінені, тому Рада факультету рекомендує випускника (absolwenta) Маркіяна Смішка зайняти посаду молодшого асистента [ДАЛО. Ф.6. Оп.5. Спр.1758. Арк. 38]. Тобто, тут, як і в випадку з І. Старчуком, головну роль у просуванні по службі і загалом у стосунках поміж людьми відігравали здібності, сумління і працьовитість. Очевидно, не без причини і В. Подляха, і Л. Козловський, і А. Фішер, авторитетні на той час вчені, просили ректора, щоб залишити М. Смішка при університеті.

Отже, будучи учнем Леона Козловського, М. Смішко ще за студентських часів проявив себе добрим польовим дослідником і організатором студентської молоді. Зберігся лист Леона Козловського від 27 вересня 1929 р. про підтримку клопотання Маркіяна Смішка для виділення йому державної стипендії на навчання: *"Пан Смішко Мар'ян Орест другий рік працює на моїм семінарі. Працює дуже ретельно, присвячуючи весь час науковій роботі. Він уже готовий до дослідження готської культури на території трьох південно-східних воєводств. Він не має матеріальної підтримки і тому його подальша наукова праця повністю залежна від отримання стипендії. Подання його гаряче підтримую і вважаю, що він є найбільш відповідним кандидатом на цю стипендію"* [Lech, 2006, с. 46].

У 1928 р. (4-й курс) він бере участь у розкопках середньовічного Крешова, могильника перших століть н. е. біля с. Копки Ниського пов. (тепер – РІІ), у 1930 р. – могильника поблизу с. Гринів неподалік від Львова. У цьому ж році – доповідь на І-ому з'їзді студентів праісторії вищих навчальних закладів Польщі у Кракові. У 1932 р. публікує монографію "Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa Rzymskiego w Małopolsce Wschodniej" (Культури раннього періоду римського часу у Східній Малопольщі). – Lwów, 1932, 192 s., яка стала основою для успішного захисту докторської праці у цім же 1932 р. Най-

Рис. 125. Маркіян Смішко, 1944 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 125. Markian Smiszko, 1944 (SA DA IUS)

14 **Владислав Подляха** *(1875–1951) – відомий польський історик мистецтва (рис. 130). Вчився в гімназії Св. Анни в Кракові, а потім в ІІІ-й гімназії імені Франца Йосипа у Львові. В 1895–1899 рр. навчався у Львівському університеті, потім – в Ягеллонському (1899–1900). Був довголітнім керівником кафедри польського і східноєвропейського мистецтва, деканом факультету. В 1941–1944 роках виконував обов'язки директора історичного музею м. Львова. У 1946 р. виїхав до Вроцлава, де очолив кафедру, якою керував до смерті. Цікаво буде навести деякі цитати зі спогадів Казимира Міхаловського про В. Подляху як викладача університету: "Виклади Подляхи були нудні, але досконало підготовлені. Доходило після дворазового їх прослуховування, а оскільки професор мав звичай кожні два роки повторювати свої лекції, то були й такі студенти, що слухали тих самих лекцій триразово. Владислав Подляха був людиною скромною, але світлою, на противагу Болоз-Антоневічу, створив львівську школу історії мистецтва... належав до дуже вимогливих педагогів. Було не так просто здати в нього колоквіум чи екзамен, але й можна було в нього багато чому навчитися. Мав звичай працювати вночі, до університету приходив пополудню не раніше ніж о шостій на свою лекцію, а потім консультації, колоквіуми, екзамени і довгі розмови з гроном захоплених учнів тягнулися до пізніх нічних годин. Мав власний ключ від університетської будівлі, звідки часто виходили ми о другій ночі" [Michałowski, 1986, s. 38–39].*

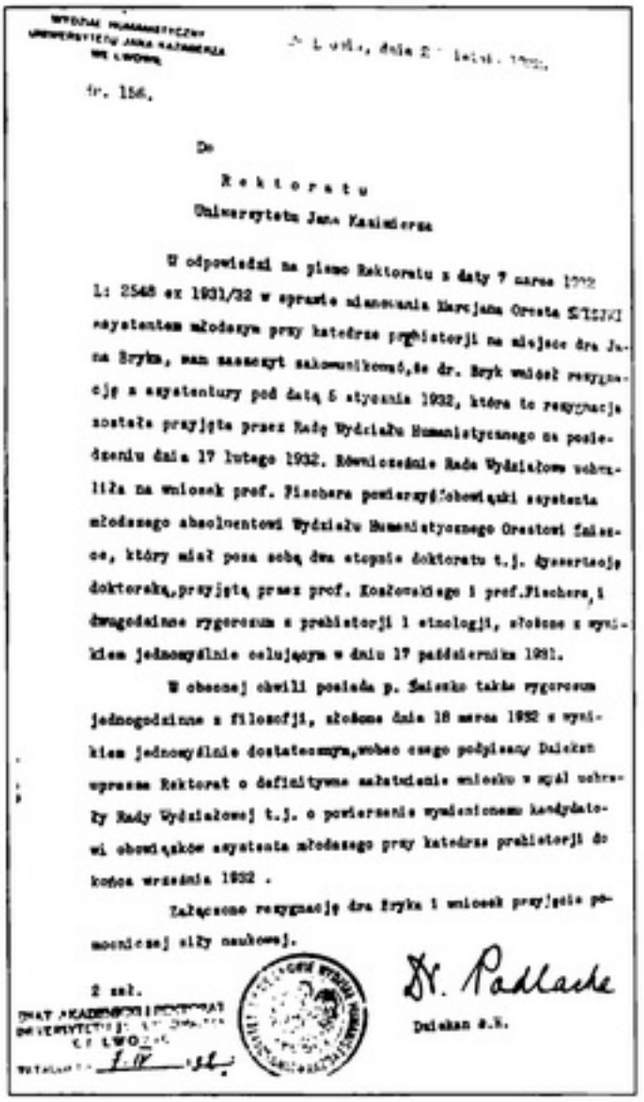

WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY UNIWERSYTETU JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE

Lwów, dnia 2 lutego 1932.

Nr. 156.

Do

Rektoratu

Uniwersytetu Jana Kazimierza

W odpowiedzi na pismo Rektoratu z daty 7 marca 1932 l: 2548 ex 1931/32 w sprawie mianowania Marcjana Oresta Śmiszki asystentem młodszym przy katedrze prehistorji na miejsce dra Jana Bryka, mam zaszczyt zakomunikować, że dr. Bryk wniósł rezygnację z asystentury pod datą 5 stycznia 1932, która to rezygnacja została przyjęta przez Radę Wydziału Humanistycznego na posiedzeniu dnia 17 lutego 1932. Równocześnie Rada Wydziałowa uchwaliła na wniosek prof. Fischera powierzyć obowiązki asystenta młodszego absolwentowi Wydziału Humanistycznego Orestowi Śmiszce, który miał poza sobą dwa stopnie doktoratu t.j. dyssertację doktorską, przyjętą przez prof. Kozłowskiego i prof. Fischera, i dwugodzinne rygorosum z prehistorji i etnologji, złożone z wynikiem jednomyślnie celującym w dniu 17 października 1931.

W obecnej chwili posiada p. Śmiszko także rygorosum jednogodzinne z filozofji, złożone dnia 18 marca 1932 z wynikiem jednomyślnie dostatecznym, wobec czego podpisany Dziekan uprasza Rektorat o definitywne załatwienie wniosku w myśl uchwały Rady Wydziałowej t.j. o powierzenie wymienionemu kandydatowi obowiązków asystenta młodszego przy katedrze prehistorji do końca września 1932.

Załączono rezygnację dra Bryka i wniosek przyjęcia pomocniczej siły naukowej.

2 zał.

Dziekan

Рис. 126. Документ про призначення М. Смішка молодшим асистентом кафедри преісторії. 1932 р.
Fig. 126. Document about appointment of M. Smiszko as assistant of the Chair of Prehistory. 1932

UNIWERSYTET JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE

Odpis.

L. 4170 ex 1934/35.

Lwów, dnia 12 lipca 1935 r.

Do Pana Dr. Marcjana Śmiszki

asystenta starszego przy katedrze prehistorji

na ręce Kierownictwa Zakładu prehistorji

przez Dziekanat Wydziału Humanistycznego.

Na wniosek Rady Wydziału Hum. Ad. z dnia [illegible] powołuje Pana obowiązki asystenta starszego przy katedrze Prehistorji na dalszy okres czasu od dnia 1 września 1935 r. do dnia 31 sierpnia 1936 r. z obowiązkiem zajęcia 30 godzin tygodniowo w myśl regulaminu Zakładu [illegible] oraz stosownie do instrukcji i rozporządzeń kierownika zakładu.

Równocześnie zgodnie z postanowieniami rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 stycznia 1934 (Dz. Urz. Min. W. R. i O. P. Nr 1, poz. 8) — przyznaję Panu wynagrodzenie w wysokości [illegible] zł. miesięcznie za jedną godzinę zajęcia tygodniowo, czyli łącznie 270 zł., płatne miesięcznie z góry począwszy od dnia 1 września 1935 r. na podstawie list płatniczych potwierdzonych przez bezpośredniego przełożonego Pana.

UNIWERSYTET JANA KAZIMIERZA WE LWOWIE WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY Wpłynęło dnia 18. VII. 1935 r. pod nr 595.

Kierownictwu

Zakładu prehistorji U.J.K.

do wiadomości.

A. Fischer wł.r.

Dziekan U.H.

Рис. 127. Документ про призначення М.Смішка старшим асистентом кафедри преісторії. 1935 р.
Fig. 127. Document about appointment of M. Smiszko as senior assistant of the Chair of Prehistory. 1935

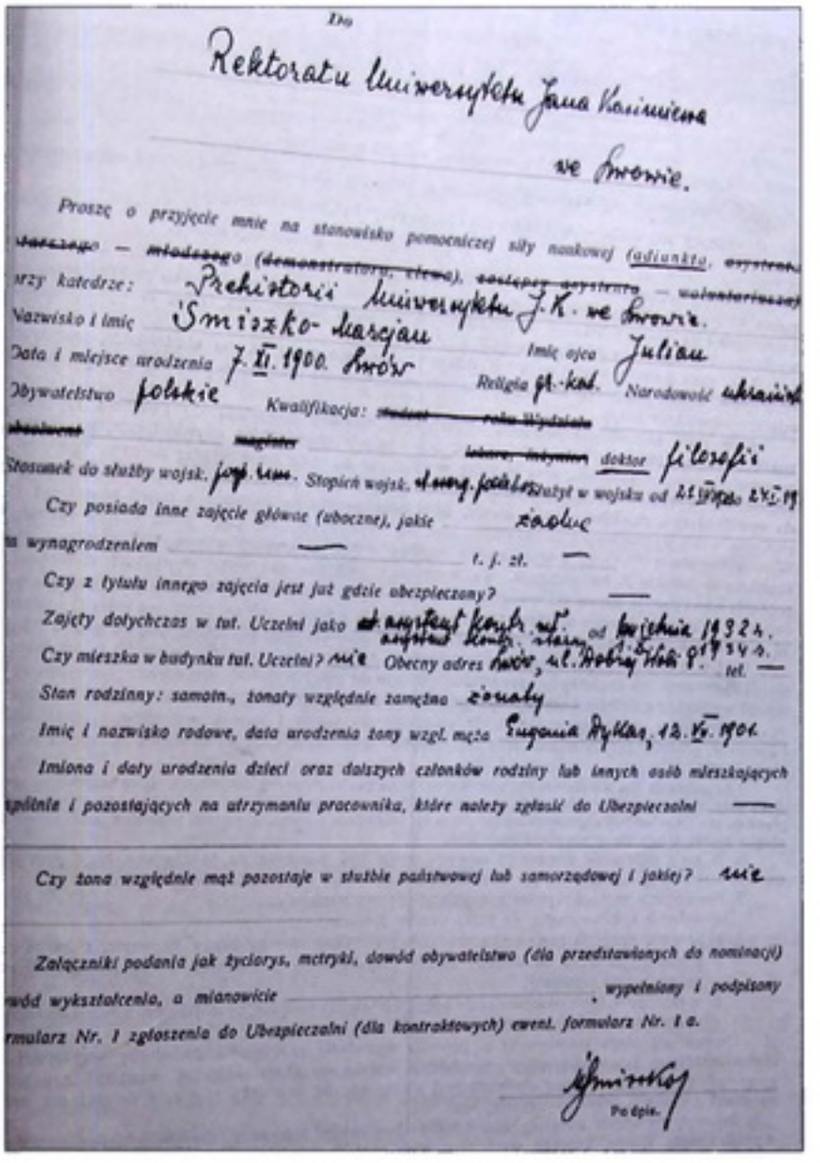

Do

Rektoratu Uniwersytetu Jana Kazimierza

we Lwowie.

Proszę o przyjęcie mnie na stanowisko pomocniczej siły naukowej (adjunkta, ~~asystenta~~ ~~starszego~~ — ~~młodszego~~ (~~demonstratora, tłumacza~~), ~~zastępcy asystenta~~ — ~~wolontariusza~~) przy katedrze: Prehistorii Uniwersytetu J.K. we Lwowie.

Nazwisko i imię Smiszko-Marcjan Imię ojca Julian

Data i miejsce urodzenia 7.XI.1900. Lwów Religia gr.-kat. Narodowość ukraińska

Obywatelstwo polskie Kwalifikacja: ~~student roku III/IV/V~~ ~~absolwent~~ ~~magister~~ ~~inżynier, inżynier~~ doktor filozofii

Stosunek do służby wojsk. jap. um. Stopień wojsk. ~~d-ny. podchor.~~ Służył w wojsku od 21.~~VIII~~ do 24.X.19

Czy posiada inne zajęcie główne (uboczne), jakie zadne

z wynagrodzeniem — r. j. zł. —

Czy z tytułu innego zajęcia jest już gdzie ubezpieczony? —

Zajęty dotychczas w tut. Uczelni jako ~~st. asystent katedr. nt.~~ ~~asystent katedr. stary~~ od kwietnia 1932 r.

Czy mieszka w budynku tut. Uczelni? nie Obecny adres Lwów, ul. Dobry Wód 9 od 1.I.1934 r. tel. —

Stan rodzinny: samotn., żonaty względnie zamężna żonaty

Imię i nazwisko rodowe, data urodzenia żony wzgl. męża Eugenia Dykas, 12.VI.1901

Imiona i daty urodzenia dzieci oraz dalszych członków rodziny lub innych osób mieszkających wspólnie i pozostających na utrzymaniu pracownika, które należy zgłosić do Ubezpieczalni —

Czy żona względnie mąż pozostaje w służbie państwowej lub samorządowej i jakiej? nie

Załączniki podania jak życiorys, metryki, dowód obywatelstwa (dla przedstawionych do nominacji) dowód wykształcenia, a mianowicie _____, wypełniony i podpisany formularz Nr. I zgłoszenia do Ubezpieczalni (dla kontraktowych) ewent. formularz Nr. I a.

Smiszko

Podpis.

Рис. 128. Заява М. Смішка з проханням отримати посаду адюнкта кафедри (ДАЛО)
Fig. 128. M. Smiszko's request for obtaining of the post of adjunct of the Chair (SALR)

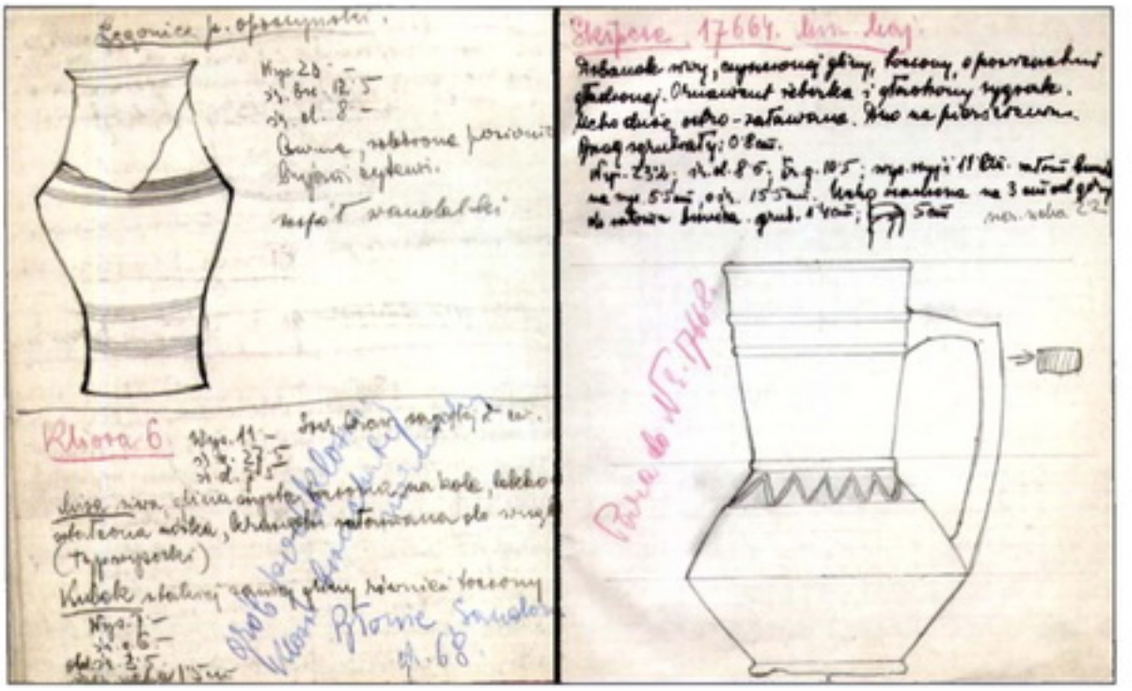

Рис. 129. Рисунки і нотатки М. Смішка в музеях Радянського Союзу. 1934.
Fig. 129. Pictures and notes made by M. Smiszko in museums of Soviet Union.

Рис. 130. Владислав Подляха
Fig. 130. Władysław Podlacha

важливіший науковий підсумок цієї монографії – доведення існування окремої самобутньої липицької культури. У 1933–1934 рр. веде інтенсивні польові роботи – розкопує кургани доби неоліту/енеоліту у с. Копець Дрогобицького району, с. Кульчиці Самбірського району на Львівщині, поселення культури лійчастого посуду в с. Малі Грибовичі поблизу Львова, поховання у с. Колоколин Рогатинського району на Івано-Франківщині та ін. [Ауліх, 1995; Смішко О., 1998, с. 51]

Маркіян Смішко брав активну участь у польських наукових організаціях – Львівському відділі Польського праісторичного товариства (навіть став членом його керівництва – скарбником відділу), співпрацював з Львівським науковим товариством, був учасником VII Міжнародного конгресу історичних наук у Варшаві, співорганізатором і опікуном студентів на IV З'їзді студентів праісторії вищих навчальних закладів у Львові. Не цурався він і українських організацій – був дійсним членом НТШ в Історично-філософській комісії, співпрацював з музеєм "Бойківщина" у Самборі та ін. [Смішко О., 1998, с. 51]. В однаковій мірі він добре ладив з поляками Т. Сулімірським і Л. Козловським та українцями Я. Пастернаком, О. Цинкаловським, В. Кобільником та ін., розкопуючи спільно кургани, публікуючи спільні наукові праці [Śmieszko i inni, 1933]. У 1938 р. став співробітником Комісії антропології та праісторії Польської академії мистецтва і науки у Кракові (Akademii Umiejętności).

За успішну працю і здобутки в галузі праісторії у 1933 р. Фонд культури Міністерства віровизнань і народної освіти надав М. Смішку стипендію (700 злотих) для наукової роботи (опрацьовував матеріали в Кракові) та закордонної поїздки (1934), яку молодий дослідник здійснив до Радянського Союзу (опрацьовував музейні фонди у Москві, Ленінграді, Мінську, Києві, в Криму).

Збереглося подання Ради гуманістичного факультету до ректора від 9 травня 1934 р. за підписом Т. Сулімірського – тоді тимчасово виконуючого обов'язки зав. кафедри праісторії Леона Козловського, який саме в цей час став прем'єром Польщі. В цьому документі подано прохання перевести молодшого асистента Маркіяна Смішка на посаду старшого асистента, чому сприяли особисті заслуги претендента: у квітні 1932 р. він здобув науковий ступінь доктора філософії в галузі праісторії, мав уже кілька наукових праць, проводив самостійні польові дослідження (1928 р. – Крешів, Копкі, 1930 р. – Гринів, 1931 р. – Дембіца, 1932 р. – Копець, 1933 р. – Кульчиці, Малі Грибовичі). Згідно з документом від 16 липня 1935 р. Маркіян Смішко таки отримав посаду старшого асистента з 1 вересня 1935 р., мав 20 годин щотижнево і в розрахунку 8,5 злотих за годину мав зарплату 170 злотих в тиждень [ДАЛО. Ф.6. Оп. 5. Спр. 1758. Арк. 48]. Це були порівняно не малі гроші.

Цікавим фактом сьогодні є своєрідна письмова "клятва" у вірності асистента професорові, що підписувалася асистентом, деканом і ректором: *"Клянуся допомагати професорові у науковій, педагогічній та адміністративній праці, ви-*

конувати його службові розпорядження..." і т. д. [ДАЛО. Ф. 6. Оп. 5. Спр. 1758. Арк. 60].

У 1933 р. Маркіян Смішко прийнятий дійсним членом НТШ [Найда, 1997, с. 26]. У 1937 р. він дістав посаду ад'юнкта при кафедрі праісторії. Багато копав і публікував. В 1938–1939 роках розкопував відому багатошарову пам'ятку Городницю над Дністром в Івано-Франківській області (1250 м² площі). Матеріали з цих досліджень так і не були опубліковані, а окремі колекції бронзової та ранньозалізної доби опрацював пізніше І. Свєшніков [Свєшніков, 1964, с. 41]. Матеріали слов'янського періоду використав пізніше також В. Баран. "*М. Ю. Смішко заклав траншею на городі громадянина П. Плаксійчука і відкрив разом з іншими матеріалами піч-кам'янку, в розвалі якої знаходилася ліпна кераміка*" [Баран, 1964, с. 96]. Один горщик з цієї печі до сьогодні зберігається у Львівському історичному музеї.

У Леона Козловського у міжвоєнний період працював старшим асистентом Ян Брик (1899–1940), який захистив докторську дисертацію у 1928 р., а в 1929 р. став асистентом на кафедрі доісторичної археології зі спеціальним оглядом польських земель (тобто, в скороченому варіанті – кафедрі праісторії). Звільнився за власним бажанням у 1932 р. (уже згадувалося, що на його місце прийшов М. Смішко). До практичної археології він так і не повернувся, хоч подавав великі надії (є дані, що перейшов на адміністративну роботу – бургомістром (?) до Кам'янки-Струмилової, тепер – Кам'янки-Бузької). Відомий як спеціаліст з епіпалеоліту та мезоліту, доби бронзи та ранньозалізного віку Волині і Західного Поділля. Проводив поверхневі дослідження пам'яток у верхній течії Бугу і Стиру (та їх приток), використовуючи Геологічний атлас Галіції як найбільш достовірний картографічний документ того часу [Bryk, 1924–1925, s. 50 –67]. Саме йому належать дослідження таких пам'яток, як Гаї Лев'ятинські, Сапанів та Берізці у Крем'янецькому повіті [Bryk, 1928].

Крім того, Ян Брик розкопував кургани бронзової доби поблизу с. Остап'є Скалатського повіту на Тернопільщині (1929) [Bryk, 1935], тілопальні поховання біля с. Буківна на

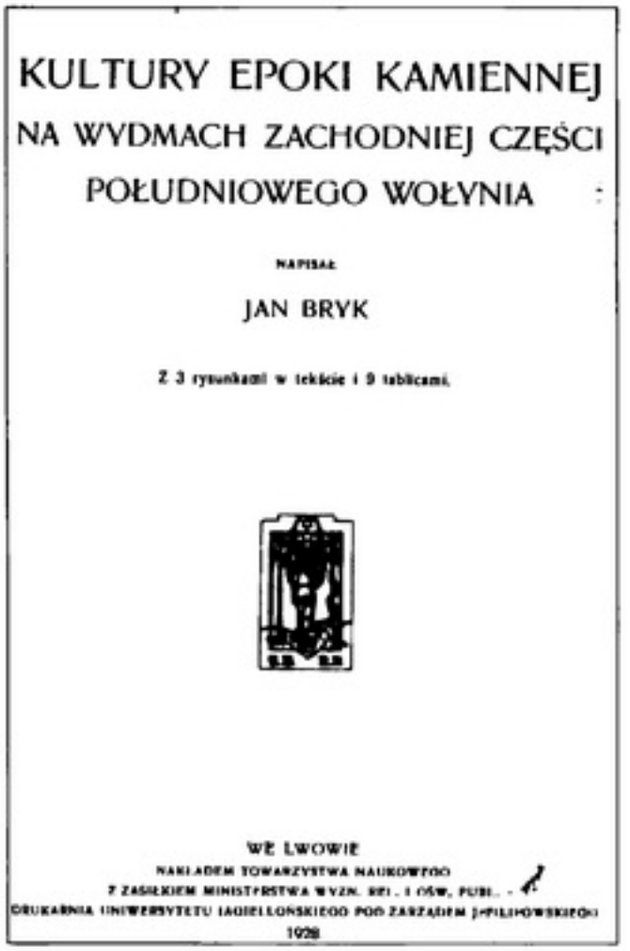
KULTURY EPOKI KAMIENNEJ
NA WYDMACH ZACHODNIEJ CZĘŚCI
POŁUDNIOWEGO WOŁYNIA

NAPISAŁ

JAN BRYK

Z 3 rysunkami w tekście i 9 tablicami.

WE LWOWIE
NAKŁADEM TOWARZYSTWA NAUKOWEGO
Z ZASIŁKIEM MINISTERSTWA WYZN. REL. I OŚW. PUBL.
DRUKARNIA UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO POD ZARZĄDEM J. PILCHOWSKIEGO
1928

Рис. 131. Наукова праця Яна Брика. 1928 р.
Fig. 131. Jan Bryk's scientific publication. 1928.

Покутті (1931), досліджував матеріали висоцької та інших культур. Збереглися окремі його листи до Польської Академії мистецтва і науки (Akademia Umiejętności), що знаходяться у відділі кореспонденції Археологічного музею в Кракові. В одному з них, від 15. 12. 1931 р., який стосується його розкопок в Буківні, він пише: "*На сьогоднішній день реконструював 37 посудин і зараз опрацьовую дрібні фрагменти, можливо із них теж вдасться зробили щось ціле. Крім кераміки знайдено ще пару штук крем'яних і кам'яних знарядь, але виробів з металу (бронза, залізо) – ні одного*". Заарештований радянськими спецслужбами у 1940 р. і, ймовірно, розстріляний [Погоральський, 2011, с. 241]. Ймовірно, в Биковні під Києвом.

КАЗИМИР ЖУРОВСЬКИЙ ТА ІГОР СВЄШНІКОВ У ПЕРЕДВОЄННИЙ ПЕРІОД

У Львові у передвоєнний період жили брати Журовські – Казимир і Тадеуш. Казимир Журовський (1909–1987) закінчив V-ту гімназію у Львові (1932), а в 1938 р. – гуманістичний факультет Львівського університету і працював молодшим асистентом на кафедрі праісторії під керівництвом Леона Козловського (рис. 132) [Pilecki, 1970; Білас, 2005, с. 69]. Після війни виїхав до Польщі, спочатку до Варшави, де деякий час був науковим співпрацівником Державного археологічного музею (Państwowego Muzeum Archeologicznego). Габілітаційну працю захистив у 1948 р. на тему "Zabytki brązowe w młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru" [Żurowski, 1949; Dąbrowski, 1957]. У вступі автор зазначає, що усі матеріали, представлені у цій праці, були зібрані у музеях Львова до 1939 р. У 1940 р. після радянських реформ усі колекції археології були об'єднані в Археологічному відділі Львівського історичного музею, який знаходився на пл. Ринок, 4, "Чорна Кам'яниця". Під час окупації усі збірки залишилися у "Чорній Кам'яниці", але належали уже окремому Праісторичному музеєві (завідувачем якого деякий час був К. Журовський).

Рис. 132. Казимир Журовський
Fig. 132. Kazimierz Żurowski

Є дані, що К. Журовського як члена "Союзу збройної боротьби" – руху опору – арештувало гестапо, де він знаходився у 1942–1943 роках, але зумів втекти і переховувався до 1944 р. [Закосьцельна, Гурба, 2006, с. 138]. В кінці окупаційного режиму німці вивезли зі Львова більше половини фондів усіх музеїв Львова, в тому числі і археологічних колекцій бронзових предметів. Більшість із вивезених речей і опублікував К. Журовський, але теперішнє їхнє місцезнаходження невідоме.

У 1950-х рр. К. Журовський працював в Університеті ім. Міколая Коперніка в Торуні і одночасно був керівником польового стаціонару (Stacji) в Гнєзні (1954–1971) – відділу новоствореного Інституту історії матеріальної культури ПАН у Варшаві. З 1964 р. – професор. К. Журовський відомий в науці найперше як довголітній дослідник середньовічного Гнєзна.

Одними з останніх учнів Леона Козловського були росіянин Ігор Свєшніков та українець Михайло Клапчук. Ігор Кирилович Свєшніков (рис. походив з дворянської сім'ї Кирила Свєшнікова і Надії Радченко, які у 1921 р. з Києва переїхали у свій родинний маєток до с. Хотина Дубенського повіту Волинської області. Малому Ігореві тоді було уже 6 років. Зрозуміло, що у радянський час мало хто знав, що І. Свєшніков – російський дворянин (тоді такими речами не афішували). У 1930 р. він вступив у 4-й клас Дубенської гімназії, а у 1935 р. подав документи на юридичний факультет Львівського університету. Через рік, як пише Віра Гупало [Гупало, 2005, с. 7], він випадково потрапив на лекції професора праісторії Леона Козловського, після чого ціле його життя кардинально змінилося – з часом він став провідним археологом енеоліту-бронзової доби не лише заходу України, але й Східної Європи в цілому.

Під час навчання в університеті він студіював на двох факультетах одночасно (за окремим дозволом ректора, тоді – Яна Чекановського). Згодом І. Свєшніков став членом Польського праісторичного (археологічного) товариства, разом із колегою З. Шварцем власноруч проводять перші розкопки нововідкритої пам'ятки висоцької культури в Радивилівському повіті. У

1938–1939 рр. *"усі студенти кафедри археології в обов'язковому порядку відбували тритижневу практику з консервації та реставрації речей, що проходила на базі музею Червенських городів. Керували практикою Ірена Сівек та ад'юнкт кафедри археології Маркіян Юліанович Смішко"* [Гупало, 2005, с. 7]. Правдоподібно, що ці практики проходили з розпорядження Леона Козловського, який на той час був директором музею Червенських городів.

Цікавою є характеристика зовнішнього вигляду Леона Козловського, яку подає у спогадах Ігор Свєшніков. Цитуємо за Я. Лєхом: *"Він був чоловіком середнього віку (мав тоді 44 роки), вище середнього зросту (поруч з низького зросту д-ром М. Смішком виглядав високим), худорлявим, рухливим, з густим темним волоссям і вусами, з високим чолом, чорними живими очима під скельцями окулярів, бездоганно одягнений в темний костюм з краваткою на фоні білої сорочки з твердим комірцем. З його рухів, погляду і манери розмови можна було відгадати у ньому типового сангвініка. Мав привабливу посмішку, швидкий і зичливий погляд очей, руки з довгими пальцями і доглянутими нігтями"* [Лєх, 2006, с. 39]. Не треба забувати, що ця характеристика дана людині – колишньому прем'єру держави, який в очах студента набував зовсім інших рис.

У цьому плані можна порівняти характеристику Л. Козловського, яку подає у спогадах Казимир Міхаловський ще до його політичної кар'єри: *"Був добрим фахівцем і інші професори високо оцінювали його здібності. Однак нікому в той час не могло прийти в голову, що сміхотливий Леонек, з яким запросто можна було заприязнитися, за кілька років стане міністром, а потім прем'єром уряду, відповідальним за Березу Картузьку"* [Michałowski, 1986, s. 54]. Так само неоднозначну характеристику Леона Козловського знаходимо у спогадах інших його сучасників [Kozłowski M., 2005].

Рис. 133. Ігор Свєшніков
Fig. 133. Igor Sveshnikov

МИХАЙЛО КЛАПЧУК – СТУДЕНТ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

І чи не останній учень професора Козловського – палеолітознавець Михайло Клапчук [Кулаковська, 1998; Мороз, 2000] (рис. 134, 135). Ще школярем він потрапив на розкопки до експедиції Ярослава Пастернака, який вів дослідження у його рідному Корничі (поблизу Коломиї) в 1936 р. [Пастернак, 1936; Коваль, 1999, с. 28], що і визначило долю хлопця на все наступне життя – дуже нелегку долю. Хлопчина з бідної селянської сім'ї так згадував своє поступлення до Львівського університету восени 1938 р.: *"Користаючи з того, що в Перерові перебував на відпочинку ад'юнкт катедри класичної археології Львівського університету І. Старчук, ... я познайомився з ним і попросив дозволити*

мені хоч пару перших днів, поки я не ввійду в курс справи, задержатися в його квартирі. Він погодився, віддав мені ключі, а я випросив у своїх батьків кільканадцять золотих, зібрав свої документи й у середині вересня виїхав до Львова. Там поселився на квартирі І. Старчука й подався до музею Наукового Товариства ім. Шевченка, де завідував вже мені знайомий професор Я. Пастернак. Він мене зразу пізнав і запитав про мої заміри, а коли довідався, що хочу студіювати археологію, дав мені тимчасову роботу по два злоті денно та післав негайно внести прохання й документи на гуманістичний факультет університету. Зробив я це 23 вересня, а вже наказом з 24 вересня мене зачислили студентом, хоча я не здавав жодного іспиту. Сталося це тому, що того року на студії археології поступило лише моє прохання й професорові Л. Козловському не залишалося нічого більше як прийняти мене заочно...На загал я вписав до академічної книжки й слухав такі виклади: Л. Козловський "Початки мистецтва"; Л. Козловський "Походження слов'ян у світлі археологічних досліджень"; М. Смішко "Вступні відомості з археології"; Я. Чекановський "Загальна антропологія"; А. Фішер "Вправи з обсягу етнографії Польщі"; С. Роспонд "Топономастика на услугах історичних досліджень"; К. Хилінський "Найдавніші цивілізації Азії та Африки"... Перечислені виклади мене дуже цікавили й я відвідував їх, з жадністю слухаючи й нотуючи все сказане одними з кращих вчених Польщі. Так, мій головний викладач Л. Козловський (1892–1944), крім того, що був археологом, у 1934–1935 роках очолював раду міністрів, а в 1935–1939 роках був сенатором Польщі. Відомий з того, що підписав декрет про створення концентраційного табору в Березі. Він перший вивчив та монографічно описав палеоліт Польщі, написав нарис археології західно-українських земель тощо. Українського самостійницького руху не толерував, але при собі тримав ад'юнктом нашого земляка М. Смішка й прихильно відносився до мене. Я. Чекановський (1882–1965) вславився першим антропологічним

Рис. 134. Михайло Клапчук (перший спереду справа) – гімназист. 1938 р.
Fig. 134. Mykhailo Klapchuk (first on the front from the right side) – as a student of gymnasium. 1938

дослідженням населення долини Нілю, введенням в антропологію статистичного методу, спробою вивчити етногенезу слов'ян та оглядом антропології Західної України. Створив відому львівську антропологічну школу, що конкурувала з денікерівською. Одним з його учнів був українець Р. Єндик, а інший – Я. Мидлярський детально вивчив антропологічний склад населення Гуцульщини, завдяки чому ця частина України стала антропологічно найкраще вивченою в світі" [Клапчук, 2006, с. 289–290].

Така довга цитата виправдана не лише новизною джерела, але й досить об'єктивною оцінкою людей та подій того бурхливого передвоєнного часу. Об'єктивною з двох причин: перше – М. Клапчук не мав наміру публікувати ці спогади і писав, що називається, "про себе" (уже після його смерті син передав рукопис Ларисі Кулаковській, а вона – до друку); друге – писав про польських вчених університету український націоналіст, який за свої переконання (заарештований ще у 1944 р.) відсидів 10 років у виправно-трудовому таборі особливого режиму в Казахстані (рис. 135), тому не можна підозрювати у нього особливої симпатії до поляків міжвоєнного періоду. Саме тому процитуємо ще раз кілька зауважень, що стосуються Леона Козловського. "*На першому курсі студій на нашому факультеті здавати іспитів не дозволялося. Але професор Л. Козловський, що в своїй бібліотеці весь час замічав переважно мене одного, довідавшись, що я з небагатої селянської родини, запропонував мені здавати в нього екзамен не на свідоцтво, а на тимчасове посвідчення, щоби при наявності доброї оцінки на основі того посвідчення отримати на другому курсі стипендію. Ця стипендія була доволі висока, мені усміхалися від другого курсу повноцінні студії, тим то я доклав усіх зусиль, щоби здати екзамен якнайкраще. Це мені вдалося зробити і на тимчасовому посвідченні появилася оцінка "дуже добре". Вичувши, що археологічний матеріал я опанував незле та що я став цікавитися, як і він, палеолітом, професор Козловський дав мені ще одну пропозицію, а саме згодитися на польові дослідження на Прикарпатті. Він виставив для мене в державного консерватора відкритий лист, забезпечив грішми й у серпні 1939 р. я зробив свій перший науковий маршрут Коломия – Ланчин – Товмач – Городенка. Під час польових робіт виявив 22 верхньопалеолітичні та мезолітичні місцезнаходження. До кінця вакацій я міг був зробити ще немало, але мене перестерегли, що краще в такий час знаходитися вдома, а не вештатися полями, й я повернувся у рідне село"* [Клапчук, 2006, с. 294]. Таких нововідкритих пам'яток палеоліту Михайло Клапчук буде мати понад 300 в одному тільки Казахстані (розвідки з 1960 по 1968 рр.).

Рис. 135. Михайло Клапчук після арешту в 1944 р.
Fig. 135. Mykhailo Klapchuk after his arrest in 1944

Після звільнення з таборів він поступив до педагогічного інституту в Караганді [Клапчук, 1994, с. 82–85], закінчив і в 1969 р. подав у Ленінград до захисту кандидатську роботу, яку, зрозуміло, не прийняли – на перешкоді стало його минуле [Кулаковська, 2006, с. 286]. Потім він повернувся в Україну, на рідну Делятинщину, відкрив ще 170 пам'яток археології, розкопав за

власні кошти першокласну палеолітичну стоянку Межигірці поблизу Галича. Помер у 1984 р., не визнаний офіційно, але знаний і глибоко поважаний серед спеціалістів.

Але повернемося до 1939 р., коли М. Клапчук пішов на другий курс уже радянського Львівського університету. У його спогадах трапляються цікаві і навіть курйозні моменти. *"Я уже згадував, що весною 1939 р. на свої польові дослідження отримав від М. Смішка понад 200 злотих. Коли я його запитав, як за них прийдеться відквітовуватися, то Смішко заявив, що напишу, де й коли вів свої польові роботи та що притім виявив, під тим звітом підпишуся й все буде гаразд. Тимчасом радянські бухгалтери в кінці 1939 р. докопалися, що він та я взяли з університетської каси гроші й поставили вимогу відрахуватися про їх зужиткування згідно з відомими їм законами, тобто з приложенням до детальних звітів завірених печатками посвідок про найменші затрати. В противнім разі грозили нам судом і солідною тюрмою. А поскільки ми таких посвідок тоді вже не могли би дістати, бо в кінці 1939 р. не стало польської адміністрації, то довелося писати довгі пояснення, ректорат мусів звертатися до комісаріату в Київ й тільки він якось уморив цю "фінансову аферу"* [Клапчук, 2006, с. 299].

До характеристики Маркіяна Смішка М. Клапчук додає такий штрих: *"В мене на загал були лише відмінні оцінки, лише одна з них, і то як не дивно, з археології попалася гірша, бо доцент М. Смішко побоявся, щоби за відмінну відмітку в моїй заліковій книжці йому не приписали поблажливе відношення до мене як свого учня ще з польських часів"* [Клапчук, 2006, с. 301].

У цих спогадах Л. Козловський постає у зовсім іншому світлі, якщо згадати, що саме він був ініціатором концентраційного табору в Березі, закладеного з метою боротьби найперше з ОУН, яка провела кілька терористичних актів. Найрезонантнішими були вбивства посла Т. Голувка в Трускавці (1931) та міністра внутрішніх страв Б. Пєрацького у Варшаві (1934). Як пише Я. Лєх: *"В цих рішеннях* (про створення табору в Березі – О. С.) *істотну участь взяв прем'єр Л. Козловський, котрий після вбивства міністра свого кабінету тимчасово обійняв його посаду. В'язнями табору в Березі в першу чергу стали бойовики профашистського польського Obozu Narodowo-Radykalnego Болеслава П'ясецького, які діяли також у Львові, українці, пов'язані з ОУН,*

Рис. 136. Міхал Древко (стоїть перший зліва) на розкопках в Городку. 1930-ті роки
Fig. 136. Michał Drewko (stand first from the left side) at the excavations in Gorodok. 1930-th

і комуністи" [Лєх, 2006, с. 42]. Насправді, в першу чергу в Березу заслали українських націоналістів, яких підозрювали в організації замаху на Б. Пєрацького, але доказати їх вину не могли.

ДЕРЖАВНІ ТА ГРОМАДСЬКІ ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖВОЄННОГО ЛЬВОВА

Однією з важливих рис міжвоєнного періоду, як і попереднього ще австрійського часу, було "творення" різних громадських організацій. Справді, майже кожна галузь і її відгалуження прагнуло створити "Товариство" чи то любителів, чи то цінителей-шанувальників, чи просто членів осередку. Така громадська активність властива лише демократичним суспільствам.

Можна впевнено сказати, що поряд з офіційною наукою того часу наукові товариства та осередки громадського характеру відігравали величезну роль. Їхня діяльність полягала у регулярних засіданнях і слуханнях різних рефератів, лекцій, які викликали запитання, дискусії, обговорення. Товариства фінансували видання наукових збірників, періодичних видань, монографічних праць окремих дослідників, фінансували також закордонні поїздки, експедиції, науково-дослідні роботи та ін. В археологічному аспекті багато зробило Польське праісторичне товариство (крім поляків до нього входили також українці, наприклад, Я. Пастернак, М. Смішко та ін.). Воно постало за ініціативою Ю. Костжевського у Познані в 1920 р. і мало свій друкований орган "Przegląd Archeologiczny" (Археологічний огляд) [Hensel, 1948; Jakimowicz, 1948; 1950; Jażdżewski, 1950]. У 1920 р. з'явилися "Wiadomości Archeologiczne" під редакцією В. Антонєвича як орган Грона консерваторів праісторичних пам'яток.

У Львові діяло Польське наукове товариство, що мало історико-філософський відділ, який пожвавив свою роботу з відкриттям кафедри праісторії в університеті. 14 березня 1922 р. Л. Козловський був обраний дійсним членом відділу, а уже на наступному засіданні виголосив реферат "Епоха раннього заліза в Польщі" [Sprawozdanie..., 1922, s. 63–64]. Тут він опублікував головні позиції праці "Młodsza epoka kamienia w Polsce", виголошував інші реферати на археологічні теми [Sprawozdanie..., 1923, s. 1–2]. Дещо пізніше в історико-філософському відділі з'явилися перші учні Л. Козловського. На засіданні 5 липня 1927 р. Ян Брик виголосив доповідь "Культури кам'яної доби на дюнах західної частини Південної Волині", а 6 липня 1928 р. Т. Сулімірський – "Бронзовові знахідки Середньої Малопольщі..." [Stołpiak , 1984, s. 151].

Діяла Комісія антропології та праісторії Польської академії науки і мистецтв, Львівський відділ Природничого товариства імені Коперніка, членами якого були Л. Козловський, Т. Сулімірський. Л. Козловський 13 жовтня 1925 р. зробив тут доповідь "Хронологія раннього палеоліту" [Kosmos..., 1926, s 958].

У Львові існувало Польське географічне товариство (Towarzystwo Geograficzne we Lwowie), у звіті за 1927/1928 рік якого знаходимо цікаві відомості. Так, на 1 червня 1928 р. тут налічувалося 121 членів. Головою залишився проф. Е. Ромер; до керівництва увійшли відомі вчені, переважно з університету – проф. Г. Арцтовський, др. Я. Чижевський, проф. др. А. Фішер, проф. С. Кульчинський та інші. В Статуті Товариства зазначено, що його члени поділяються на

Рис. 137. Людвік Савицький
Fig. 137. Ludwik Sawicki

"гонорових", кореспондентів, "підтримуючих" (wśpierających) і звичайних [Zierhoffer, 1928, s. 2]. На засіданнях Товариства заслуховувалися також доповіді на археологічні теми, наприклад, взимку 1927 р. (12 лютого) тут виступав консерватор Людвік Савицький (рис. 137) з рефератом про результати археологічних досліджень на палеолітичній стоянці Городок (рис. 138, 139), що поблизу Рівного (Sprawozdanie z wyników badań paleolitycznych loessowych w Gródku na Wołyniu). В дискусії виступили Ю. Полянський, С. Зих, В. Нехай, А. Ціргоффер. Через місяць, 17 березня 1927 р., Л. Савицький знову виступив з рефератом на тему "Відношення четвертинного періоду Північної Азії до четвертинного періоду Європи в світлі праісторії", який викликав жваву дискусію (виступали знову Ю. Полянський, С. Зих, Нехай, А. Ціргоффер і проф. Е. Ромер). Юрій Полянський в цей час підтримував тісні зв'язки з палеолітознавцем з Варшави Стефаном Круковським, який дуже критично ставився до археологічних робіт Людвіка Савицького. Ця позиція С. Круковського у якійсь мірі передалася і Ю Полянському, який також критично виступив на цьому засіданні, а пізніше написав негативну рецензію на роботи Л. Савицького [Polanskyj, 1928].

На початку грудня 1936 р. Географічне товариство організувало в найбільшому (актовому) залі Львівського університету публічну лекцію Юзефа Костжевського про археологічні дослідження в Біскупині, яку він виголосив з показом слайдів, що було на той час прогресивним методом [Kostrzewski, 1970, s. 210].

У Варшаві працювала Секція наукових засідань Інституту антропологічних наук, у якій брали участь В. Деметрикевич, М. Древко, Б. Януш, Ю. Костжевський, Л. Козловський, С. Круковський, Р. Якимович, В. Антонєвич та інші. В складі цього інституту існував "відділ археології", завідувачем якого був С. Круковський.

Діяли також студентські наукові кола, наприклад, у Львові існувало Коло антропологічних наук студентів Університету Яна Казимира, організоване у 1928 р. під опікою Яна Чекановського [Stołpiak, 1984, s. 155], Адама Фішера та Леона Козловського. Першими керівниками Кола були Е. Олексін (президент), Я. Фальковський (заступник президента), Т. Генцель (секретар), С. Чортковер (скарбник). Товариство поділялося на секції: праісторії, антропології та етнології. В 1930-х роках куратором цього Кола був Болеслав Росінський [Притула, Тарнавський, 1911, с. 65]. В його складі діяла секція праісториків. Другим віце-директором Кола був Маркіян Смішко [Gajek, 1928, s. 191-192]. Товариство організовувало польові дослідження, семінари і наради, прослуховування рефератів, в яких брали участь студенти і викладачі.

Серед академічної молоді того часу проводили регулярні зібрання інші студентські організації: Народна, Загальнопольська, Підсудчиківська, Соціалістична, Демократична Молодь, Організація українських студентів, Жидівська організація та ін. Серед спортивних студентських товариств вирізнялося "Академічне спортивне об'єднання", куратором якого був Едмунд Булянда (виявляється, Е. Булянда ще й спортом займався) [Притула, Тарнавський, 1911, с. 65]. Треба додати, що в університеті працювала лабораторія з виготовлення фотографій, керівником якої був також Е. Булянда [Притула, Тарнавський, 1911, с. 79].

Відразу після оголошення Польщі незалежною державою розпочалася діяльність по впровадженню різних реформ, в тому числі і в сфері археології та охорони історичних і праісторичних пам'яток. Першим у науковій літературі виступив В. Деметрикевич, потім до нього приєдналися інші спеціалісти, розгорнулася дискусія. Загалом реформа повинна була стосуватися роботи державних археологічних музеїв, питань видавництва наукової археологічної літератури, відродження "грона" консерваторів – охоронців археологічних пам'яток, якими повинні були бути лише компетентні спеціалісти, питань методики археологічних розкопок різнопланових пам'яток тощо. Охорона та збереження пам'яток праісторії, організація та проведення рятувальних археологічних досліджень покладалися на центральний Державний археологічний музей у Варшаві.

Прилучився до дискусії і львівський археолог Е. Булянда, який 20 травня 1919 р. подав на

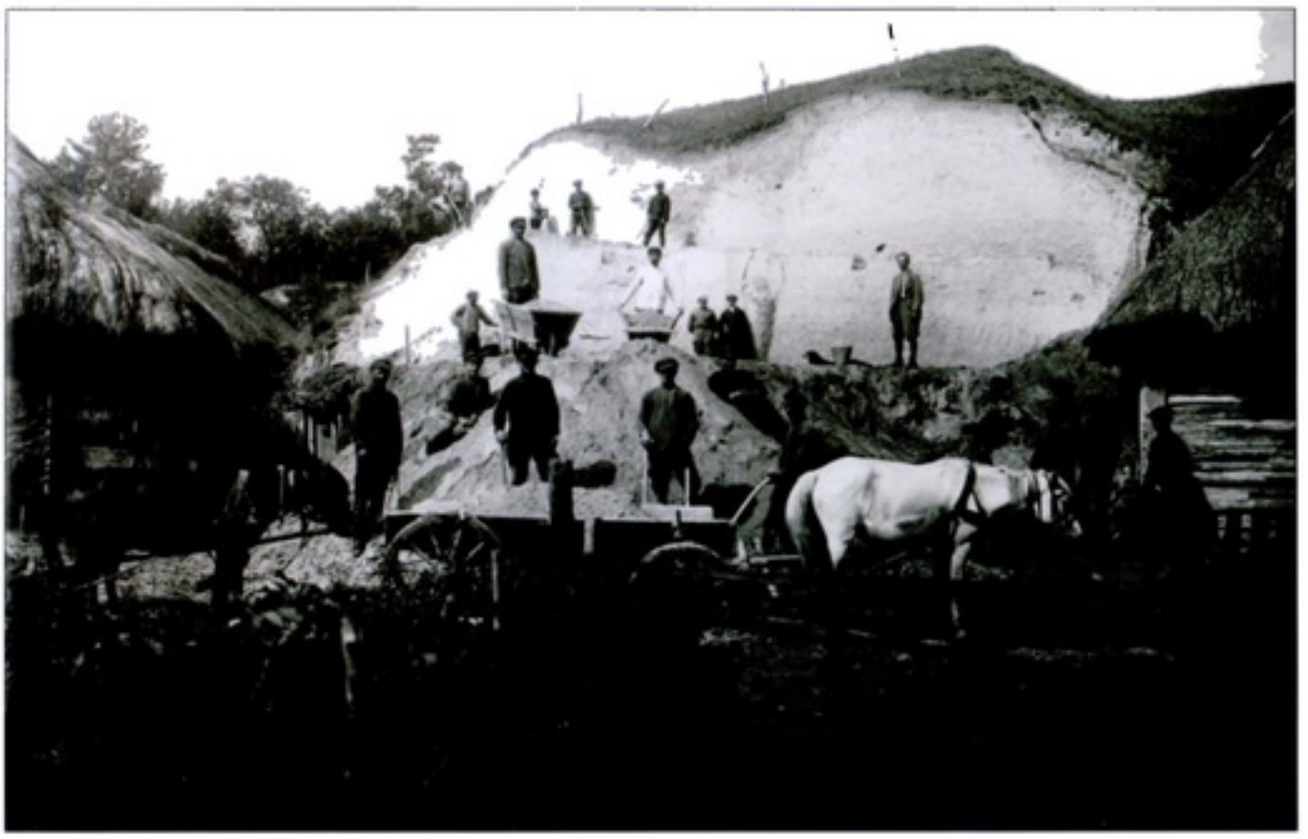

Рис. 138. Розкопки Л. Савицького в Городку в 1920-х рр. (Піотровська, 2006)
Fig. 138. Excavations carried out by L. Sawicki in Gorodok in 1920-th

Рис. 139. Палеолітична стоянка в Городку. 1920-ті рр. (НА ВА ІУ)
Fig. 139. Paleolithic site in Gorodok. 1920-th (SA DA IUS)

розгляд свій проект створення столичного Інституту праісторичних досліджень (опублікований 1923 р. у "Wiadomościach Archeologicznych"). Такий інститут мав би підпорядковуватися Міністерству віровизнань та народної освіти, знаходитися у Варшаві (з відділеннями на місцях), поділятися на дослідницький, консерваторський та музейний відділи і розробляти усі методичні та методологічні питання.

Як згадує К. Міхаловський, Е. Булянді взагалі були властиві організаторські здібності. Львівський університет своєму процвітанню в міжвоєнний період багато в чому завдячує саме Едмундові Булянді: *"Добре розумівся на бюджеті і на так зв. інвестиціях. За багато років, як голова бюджетної і будівельної комісій сенату, розпоряджався практично цілим господарством університету. Ця праця захоплювала його повністю, забирала весь час без решти, що негативно впливало на наукову атмосферу керованої ним кафедри"* [Michałowski, 1986, s. 49].

Гроно (об'єднання) державних консерваторів (охоронців) було утворене в новій Польщі ще в 1919 р. Однією з перших акцій, що була піднята на час організації Грона, стали рятувальні розкопки могильника лужицької культури в селах Смоліца і Нагурки у Лєнчицькому повіті, що велися під керівництвом Леона Козловського у листопаді 1919 р. за дорученням відділу науки Міністерства віровизнань і народної освіти [Kozłowski, 1920, s. 142–155].

Стосовно "Грона" і його діяльності на західноукраїнських землях, то вичерпну характеристику знаходимо у статті Данути Піотровської [2006, с. 66–88]. У міжвоєнній Польщі існувало два державних органи, що опікувалися окремо доісторичними (до IX ст.) та історичними пам'ятками (останні охоронялися консерваторами пам'яток мистецтва і культури). Першим президентом Грона доісторичних пам'яток був Еразм Маєвський (1858–1922), віце-президентом – Володимир Антонєвич, а секретарем – Роман Якимович. Усю територію Польщі поділено на 8 округів. Найпізніше, аж у 1923 р. визначилися границі найсхіднішого округу – Львівського, оскільки лише у 1922 р. був підписаний мирний договір з Радянською Росією [Піотровська, 2006, с. 70]. Ще у 1920 р. контрольну перевірку стану пам'яток у Східній Галичині провів Володимир Антонєвич, який добре знав ці терени ще зі своїх юнацьких років [Antoniewicz, 1934, s. 167]. Власне він запропонував кандидатуру Богдана Януша на посаду головного консерватора (зберігача-охоронця) [Antoniewicz, 1921b, s. 192]. У звітній статті про цю контрольну поїздку Антонєвич вказує, що він з Богданом Янушем ще в 1918 р. зробили оглядову подорож до Рогатинського повіту, але "український переворот" не дав можливості завершити її [Antoniewicz, 1921b, s. 184]. Однак, уже в 1920 р. така можливість появилася і Гроно відрядило Володимира Антонєвича для інспекції стану земляних робіт, що вели під час Першої світової війни на теренах від Коломиї до Теребовлі. Виїзд тривав з 10 по 31 серпня 1920 р. Зрозуміло, що повністю оглянути усі окопи, залишені після війни, було нереально, тому автор описав лише найважливіші пункти, на яких він побував. Це відома пам'ятка Городниця над Дністром Городенківського повіту, де в 1877–1882 рр. працювали І. Коперницький з В. Пшебиславським, Торське Заліщицького повіту, де у відкритих окопах була знайдена кераміка лінійно-стрічкової культури ще в 1916–1917 роках [Antoniewicz, 1921a, s. 79]. Потім були Щитівці, Голігради, Касперівці Заліщицького повіту. В Касперівцях у 1908 р. був знайдений скарб римських монет (18 шт.), який був переданий до Археологічного кабінету Львівського університету [Antoniewicz, 1921a, s. 185].

В Більче-Золотому була обстежена печера Вертеба, яка виявилася дуже пошкодженою. Над лійкою печери колись князь Сапєга побудував дерев'яний будиночок зі сходами і ліфтом до печери, але під час війни будинок розібрали російські солдати на дрова. Підмурок розікрали місцеві селяни на цеглу, а великі брили кинули до печери, яка в останні роки притягувала до себе скаутів з Борщова і Тернополя, які, зрозуміло, усе нищили. Зі сталактитів місцевий люд навчився виготовляти білу фарбу, якою білять хати. Опікуном печери був Гнат Перун (про якого через 8 років напише ще й О.Кандиба), що мешкав в Більче-Золотім. В. Антонєвич ви-

ступив з пропозицією від імені Грона про викуп печери в громади села (однак ця ініціатива залишилася нереалізованою). Далі дослідник побував ще в Борщові, Теребовлі, Заздрості і Тернополі.

Таким чином, на кінець 1923 р. у Львівському окрузі (включаючи Тернопільське та Станіславівське воєводства) консерватором став Богдан Януш, який розгорнув активну діяльність на місцях [Jakimowscz, 1935, s. 313]. Інші консерватори також вели археологічні пошуки і розкопки. Наприклад, С. Круковський проводив пошуки в плані дослідження кам'яної (крем'яної) сировини, Л. Савицький у 1922 р. розпочав розкопки палеолітичної стоянки у Городку на Волині. Крім консерваторів були ще й кореспонденти і делегати Грона, які також отримували дозволи на археологічні дослідження. У 1924 р. такі дозволи отримали І. Савицька, С. Подковіньська, Є. Зеліньський, З. Шміт, В. Чапкевіч, які були делегатами [WA, 1929, s. 187]. Крім них делегатами були також І. Петрашевський, Є. Сташевський, В. Каргер, Ю. Полянський.

Рис. 140. Богдан Януш – державний охоронець пам'яток археології в 1923–1928 рр.
Fig. 140. Bohdan Janusz – state curator of sites of archaeology in 1923–1928

Богдан Януш (рис. 140) у якості консерватора видав опрацювання і розіслав по містечках і селах Східної Галичини відозву, у якій закликав місцеву інтелігенцію, а також усі поліцейські пункти надавати найповнішу інформацію про стародавні пам'ятки, що люди випадково знаходять під час робіт, до Львівського відділу охорони пам'яток. Після цього кількість знахідок, що були передані до місцевих музеїв, значно збільшилася. Сам Б. Януш археологічних розкопок не вів, можливо тому за час свого керівництва у Гроні (1923–1925) отримав найменше грошей на різні поточні витрати. Барбара Столп'як подає такі цифри: на службові поїздки він отримав 1437 злотих, на розкопки – всього 87 злотих, в той час, як Міхал Древко (рис. 136) у сусідньому Волинському окрузі отримав за той же самий період на службові поїздки 5666 і на розкопки 6550 злотих, або ж Людвік Савицький: на поїздки – 7467 і на розкопки – 9181 злотих [Stołpiak, 1984, s. 118].

За час своєї діяльності консерватори заінвентаризували понад 400 нових пам'яток. Б. Януш мав підтримку від своїх кореспондентів на місцях – платних і неоплачуваних. Це були люди різних соціальних верств, які інформували його про знахідки стародавніх речей та об'єктів. Богдан Януш у своїй звітній праці у "Відомостях Археологічних" відзначає таких помічників, як Л. Гарматій – старший учитель з с. Могильниця Теребовлянського повіту; Й. Столяр – комендант поліційного посту у с. Щепанів Підгаєцького повіту; Й. Бітковський – лісник з с. Бажніковці Бережанського повіту; Й. Нікоровіч – землевласник с. Ульвівок Сокальського повіту та інші [Janusz, 1925].

За словами Романа Якимовича, який добре особисто знав Богдана, його трагедія розпочалася ще у 1925 р., коли він почав офіційну кампанію боротьби з воєводським консерватором Юзефом Піотровським (не у питанні охорони пам'яток праісторії, а пам'яток дерев'яного зодчества уже історичного часу – зруйнованих в часі світової війни). Його активна публічна критика у Львові, Кракові, Варшаві на різних рівнях досягла своєї мети (у 1926 р. консерватор пішов у відставку – на пенсію), але й "погребла" його самого наслідками скандалу. Як пише Р. Якимо-

вич: "Zwyciężył lecz i sam uległ w tej walce" (Переміг, але і сам поліг у тій боротьбі) [Jakimowicz, 1935, s. 314]. Є дані, що він і далі підтримував тісні зв'язки з Гроном консерваторів, а після його ліквідації – з Державним археологічним музеєм у Варшаві, який перебрав на себе функції охорони пам'яток праісторії. Б. Януш надіявся отримати державну високооплачувану консерваторську роботу у Львові від цього музею, але польські чиновники не пробачили йому Юзефа Піотровського і він залишився без державної роботи [Піотровська, 2006, с. 70]. Можливо, це стало початком його особистої трагедії.

Отже, порвавши з рідним русинським табором (НТШ), він не увійшов у довіру до польського. Отак в розквіті сил поміж двома національно-політичними берегами, без надійних друзів (повторюючи десь вчинок свого вчителя Кароля Гадачека) Богдан Януш у 1930 р. покінчив з життям (було йому тоді заледве 42 роки). Чи не забагато самогубств для маленької праісторії Львова?

Дослідження творчості Б. Януша необхідно продовжити, адже не просто матеріальні нестатки (опис майна, бібліотеки, втрата житла) стали причиною самогубства. Не треба забувати, що одружений він був на польці – Ядвізі Рудомінівній і ми не знаємо їхніх сімейних і родинних стосунків. Недарма Юзеф Костжевський охарактеризував Януша, як "спольщеного русина" [Kostrzewski, 1949, s. 98].

ОЛЕКСАНДР ЦИНКАЛОВСЬКИЙ ТА ІНШІ АРХЕОЛОГИ ВОЛИНІ

Співпрацював і дружив з багатьма львівськими археологами волинський краєзнавець, археолог Олександр Цинкаловський (1898–1983), який також був делегатом Грона консерваторів на Волині (рис. 141). Офіційним Головним консерватором тут був Міхал Древко, який, виявляється, також був греко-католиком і русином за походженням (усна інформація від Стефана Кароля Козловського). *"Олександр Цинкаловський – важлива постать в історії діяльності ДАМ (Державного археологічного музею – О. С.) у Західній Україні в період ІІ-ої Речі Посполитої. Він був українцем, типовим інтелігентом з польсько-українського культурного і національного пограниччя"* [Піотровська, 2006, с. 82]. І справді, уся біографія О. Цинкаловського – постійні "хитання" поміж Україною і Польщею. Народився 9 січня 1898 р. у Володимирі

Рис. 141. Олександр Цинкаловський (Охріменко, 2007)
Fig. 141. Alexander Cynkałowski

Рис. 142. Роман Якимович. (Піотровська, 2006)
Fig. 142. Roman Jakimowich.

на Волині. Батько – родом з Київщини, мати – місцева волинянка, дочка польського повстанця 1863 р. (за що останній був позбавлений дворянства). Мабуть, саме ця обставина – наполовину польське походження – і була причиною його вибору місця проживання і праці.

Через деякий час після народження Олександра родина переїхала до Ковеля, де знаходився вузол залізниці (батько – за професією залізничник). Тут Олександр пішов до місцевої гімназії. Під час Першої світової війни доля закинула родину аж до Тамбова, а молодого Олександра – до Казані (де закінчив навчання у гімназії). Після Лютневої революції він повертається до Тамбова, звідки разом з батьками мандрує до Москви (до української амбасади), а потім до Києва [Радіон, 2007, с. 17; ця невеличка публікація складається переважно з цитат зі спогадів самого О. Цинкаловського "Старовинні пам'ятки Волині". Торонто, 1975, с. 29–33]. Згодом батько отримав роботу у Зв'ягелі на Волині.

У 1919 р. Олександр, якому сповнився уже 21 рік, був мобілізований до української військової школи у Житомирі. Встиг побувати на кількох непевних фронтах, після чого осів у с. Осмиловичі Володимирського повіту. У 1922 р. вибраний послом до польського сейму. Після Ризького договору (1922) Західна Волинь перейшла до Польщі, тому Олександр Цинкаловський перебрався знову до Володимира, що знаходився під Польщею. У 1925 р. він поступив до Варшавського університету – на факультет православної теології [Корзонюк, 2007, с 35]. Нагадаємо, що Олександр був хрещений в православній церкві. Спеціалізувався на церковній історії, християнській археології. Знайомиться з деякими варшавськими археологами і завдяки прихильному ставленню та рекомендації тодішнього авторитету – професора університету Володимира Антонєвича – у 1928 р. влаштовується на постійну роботу до Держаного археологічного музею. Власне від музею молодий науковець часто виїздить у відрядження на рідну Волинь з метою пошуку історичних та археологічних матеріалів. Завдяки його старанням фонди варшавського музею значно поповнилися різними раритетами археологічно-історичного профілю [Zasiadczuk, 1967].

У 1936 р. він повертається у рідні краї як директор музею при Кременецькому ліцеї, де працював до 1939 р. У Варшаві його цінили і він надалі залишається оплачуваним делегатом і консерватором Волинського воєводства. Його підтримував тодішній директор Державного археологічного музею Роман Якимович (рис. 142), дружбою з яким Олександр Цинкаловський дорожив і гордився [Piotrowska, 2004, 2006; Піотровська, 2006, с. 82].

Водночас "українська ментальність" О. Цинкаловського спрямовувала його до співпраці з українськими прогресивними діячами того часу, які були зосереджені у Львові, переважно у стінах Наукового товариства ім. Шевченка. Так, серед документів, що зберігаються у рукописному фонді Державного археологічного музею у Варшаві, існують доноси на О. Цинкаловського, писані польськими чиновниками Волинської державної адміністрації про те, що Олександр підтримує зв'язки з українськими націоналістичними діячами у Львові і передає в український музей (НТШ) цінні археологічні експонати [Піотровська, 2006, с. 83]. І дійсно, у 154-ому томі "Записок НТШ" виходить велика його стаття "Матеріали до археології Володимирського повіту" [Цинкаловський, 1937]. Підтримував він тісні зв'язки з Маркіяном Смішком, Казимиром Маєвським та іншими львівськими археологами (брав участь у розкопках поселення у Вікнинах Великих у 1940 р.).

"1943 р. я вернувся до Варшави, де формально знову очолив волинський відділ при музеї. Під час Варшавського повстання зостала знищена в мойому помешкані цінна бібліотека, архів, етнографічні експонати, зібрані на Волині, Поліссі та Підляшшю й тільки з душею вигнали мене з палаючої в вогні Варшави. Тоді подався я на т. зв. "захід". Щойно у 1952 р. я повернувся до Кракова й там знову почав працювати на ниві археології та публіцистики, одночасно протягом кількох років був секретарем Польського Археологічного Товариства" [Цинкаловський, 1975, с. 33].

Найбільшою заслугою О. Цинкаловського перед археологією України є відкриття, фік-

Рис. 143. Юрій Шумовський (Чорнописька, 2008)
Fig. 143. Juri Shumows'kyi

сація, опис більше ніж тисячі археологічних пам'яток Волині. З дуже багатьох стоянок і поселень зібрано численні колекції, які осіли в музеях Варшави, Львова, Кременця, Дубна та ін. Є дані, що у міжвоєнний період він відвідав і обстежив 1442 населених пункти і в кожному щось знаходив, фіксував, облікував [Корзонюк, 1998, с. 48]. В ранній період він публікував статті і замітки українською мовою під псевдонімом Ол. Волинець та Ол. Бучинський, що можна пояснити небажанням бути опізнаним серед своїх польських колег... Хоч могло бути багато інших причин. На багатьох пам'ятках, відкритих О. Цинкаловським, пізніше вели стаціонарні дослідження, як підтвердили їхню велику наукову вартість, наприклад, неолітичні та слов'янські Зимно і Лежниця, трипільські Бодаки, палеолітична Куличівка в Кременці та багато інших. Лише картотека княжої доби нараховує 192 пункти [Терський, 1998, с. 172]. Усі його розвідувальні матеріали видані після війни (на базі відновлених джерельних матеріалів), в часи, коли польових робіт в Україні він уже практично не вів [Cynkałowski, 1961].

До плеяди українських археологів з Волині міжвоєнного періоду треба, безперечно, зачислити Юрія Шумовського (рис. 143) – людину-легенду, зігрітого любов'ю до старовини у себе на Батьківщині, але зреалізованого далеко в чорношкірій Африці. Ю. Шумовський (1908–2003) прожив 95 років, більшу частинку з яких провів закордоном. Народився в родині священиків в с. Мирогощі. Після закінчення Дубенської гімназії навчався в Кременецькій духовній семінарії, потім – на Православному богословському факультеті Варшавського університету [Чорнописька, 2008, с. 444–447]. На цьому факультеті в той час палеографію викладав відомий український вчений Іван Огієнко, а християнську археологію – митрополит Діонісій. Побічно вивчав археологію у проф. Володимира Антонєвича. З 1932 р. провадив пастирську діяльність на Волині, але не поривав своїх зв'язків з Варшавою. По-справжньому зацікавила його археологія лише тоді, коли у своєму рідному селі Мирогощі знайшов археологічну пам'ятку кам'яного віку і зібрав невелику колекцію крем'яних знарядь (тепер ми знаємо, що в околицях Мирогощі є стоянки від палеоліту і неоліту до середньовіччя включно). *"Я тоді постановив вивчати доісторичну археологію і вступив одночасно на археологічний факультет і вивчав цю науку у проф. Антонєвича (був свого часу ректором Варшавського університету), Якимовича та ін., а після закінчення студій був призначений проф. Якимовичем і Міністерством освіти на Волинь як делегат і археолог, де проводив розкопки та дослідження протягом багатьох років"* – пише в своїй автобіографії Ю. Шумовський (спогади "Зруйноване гніздо", т. І, ч. ІІ, 1991, "Історія однієї священицької родини на Волині", с. 18–20).

З 1934 по 1938 рр. Юрій Шумовський – делегат Державного археологічного музею у Варшаві (як і Цинкаловський, з яким, очевидно, був добре знайомий). Це давало йому змогу збирати матеріали на поверхні і досліджувати різночасові археологічні пам'ятки волинської землі [Крушельницький, 1998]. Одночасно співпрацював з НТШ, Національним українським музеєм у

Львові (з Іларіоном Свєнціцьким), Волинським музеєм у Луцьку, Академією умєєнтності (PAU) в Кракові.

Данута Піотровська в своїх дослідженнях про діяльність Олександра Цинкаловського на Волині в міжвоєнний період опублікувала деякі важливі документи – донесення до міністерства керівника Відділу культури і мистецтва Волинського воєводства консерватора Збігнєва Ревського, в одному з яких наводяться факти передачі археологічних матеріалів з Волині до Культурно-історичного музею НТШ, зокрема, і Ю. Шумовського з околиць с. Мирогощі Дубнівського повіту. *"З вищенаведених поглядів, мені здається, що делегати Державного археологічного музею в Варшаві на Волині Цинкаловський і Шумовський донедавна співпрацювали, а, можливо, співпрацюють дотепер з народним науковим Музеєм Товариства ім. Шевченка у Львові"* [Piotrowska, 2006, s. 91] .

Під час німецької окупації був директором Рівненського обласного музею. Саме ця обставина, яка трактувалася як співпраця з окупантами, змусила його шукати порятунку за кордоном після натиску Червоної Армії у 1944 р. Він виїхав до Фрайбурга (Німеччина), де тимчасово працював в Музеї доісторичної археології, а потім до Парижу – в Інститут і Музей людини. Але й там він не почувався в безпеці, крім того, не мав постійного заробітку та мешкання. Тому за дорученням французького Інституту Чорної Африки виїхав до Судану і працював там в 1951-1956 роках. Створив там історичний музей, був першим директором музею в Бамако, досліджував багато різних археологічних пам'яток, найбільше – кам'яного віку. У 1956 р. опублікував популярно-популярну книгу "Під гарячим сонцем Африки" (рис. 144), яка відразу привернула до себе увагу багатьох спеціалістів, в тім числі і археологів. Потім тяжко захворів, виїхав до США, де прожив ще майже півстоліття. Юрій Шумовський опублікував за своє життя низку краєзнавчих та історико-археологічних нарисів, дуже багато зробив як краєзнавець Волині, але, не діставши відповідної спеціальної освіти, залишився на рівні археолога-аматора.

Рис. 144. Науково-популярна книга Ю. Шумовського (Чорнописька, 2008).
Fig. 144. Juri Shumowski's, scientific-artistically book

Його діяльність і творчість лише тепер почала повертатися в Україну.

В міжвоєнний період на Волині діяло ще багато інших (професійних археологів і аматорів) дослідників. Можна назвати професора, посла Сейму Якуба Гоффмана (1898–1964), члена Московського археологічного інституту, директора Острозького музею Йосипа Новицького (1876-1964), довголітнього працівника різних музеїв Михайла Островського (1897-1975) та ін.

Про останнього є дані, що він був учнем Стефана Круковського (С. Терський), хоч насправді все, мабуть, зводилося до того, що М. Островський просто постачав до Державного археологічного музею в Варшаві археологічні

колекції, в тому числі й палеолітичні, а С. Круковський в 1930-х роках як "кустош" (охоронець) цього музею – давав настанови, що і як збирати.

Михайло Іванович Островський народився в сім'ї фельдшера, вчився в Острозькій гімназії, у 1918 р. поступив до Київського університету, який не закінчив (як і Кам'янець-Подільський університет), працював пізніше у музеях Дубно та Кременця [Терський, 1998, с. 163; 2008, с. 283-285]. У 1928 р. він розпочав займатися практичною археологією, а в 1936 р. ста делегатом Варшавського археологічного музею (як О. Цинкаловський і Ю. Шумовський), оскільки така робота давала шматок хліба. Публікувався переважно в місцевій пресі та науково-популярних виданнях [Дмитренко, 2006, с. 125-130]. О. Островський став відомим в наукових колах колишнього СРСР після публікації (спільно з ленінградцем Г. Григор'євим) кількох палеолітичних стоянок (матеріали були зібрані ним на поверхні) поблизу сіл Липа, Мирогоща, Черво-

Рис. 145. Археологічний з'їзд в Кракові з приводу 70-річчя Володимира Деметрикевича. 29. 06. 1930 р. Зліва направо, перший ряд, сидять: Юліан Талько-Гринцевич і Володимир Деметрикевич; другий ряд, зліва направо: Тадеуш Рейман, Рудольф Ямка, Болеслав Чапкевич, Юзеф Журовський, Юзеф Вольський, Роман Якимович, Клементина Сєдлачковна, Юзеф Костжевський, Юзеф Марциняк, Леон Козловський, Ельжбєта Озимкувна, Станіслава Судерувна, Володимир Антонєвич, Конрад Яжджевський, Ян Фальковський, Тадеуш Сулімірський, Тадеуш Вага, Гелена Цегаковна, Софія Подковінська; нагорі: Габріель Леньчик, Стефан Носек, Ян Фіцке, Казимир Салєвич (Kozłowski S., 2010)

Fig. 145. Archaeological convention in Krakiv dedicated to 70-th anniversary of Vlodzimierz Demetrykewicz. 29. 06. 1930. Sit from the left to right at the first row: Julian Talko-Hryncewicz and Vlodzimierz Demetrykewicz, at the second row from the left to right: Tadeusz Reyman, Rudolf Jamka, Bolesław Chapkewicz, Józef Żurowski, Józef Wolski, Roman Jakimowicz, Klementina Siedlachkówna, Józef Kostrzewski, Józef Marciniak, Leon Kozłowski, Elżbieta Ozymkówna, Stanisława Suderówna, Vlodzimierz Antoniewicz, Konrad Jażdżewski, Jan Falkowski, Tadeusz Sulimirski, Tadeusz Vaga, Helena Cegakówna, Sofia Podkowińska, above: Gabriel Leńczyk, Stefan Nosek, Jan Fitcke, Kazimierz Salewicz

ний Камінь, які стали основою для виділення так званої липської палеолітичної культури. Дискусія на тему липської культури точиться дотепер.

Можна ще кілька слів сказати й про іншого волинського археолога-самоука, краєзнавця, поляка за походженням Якуба Гоффмана [Прищепа Б., Прищепа О., 1998, с. 92-93]. Народився в 1896 р. в Коломиї, в інтелігентній сім'ї. Воював під час Першої світової війни, був кілька разів поранений. З 1923 по 1940 рр. жив у Рівному, вчителював і директорував. В 1940 р. репресовано і вислано до Сибіру, звідки потрапив в польську армію Андерса, з якою дійшов до Ірану і Африки. Після війни осів в Лондоні, де і помер в 1964 р. Для нашої теми Я. Гоффман цікавий як, насамперед, делегат Грона державних археологічних консерваторів на Волині (де керівником був Міхал Древко) з 1923 по 1928 рік. Він збирав, описував і здавав до Варшавського археологічного музею різні предмети старовини, відкрив десятки нових пам'яток археології. І хоч його діяльність не мала широкого розголосу, все ж таки окремі львівські археологи знали про нього і про його праці. Проводив розвідки біля Здолбунова, Острога, обстежив городище в Стіжку біля Шумська та ін. В 1933 р. в лісі біля с. Бечаль провів розкопки кургану давньоруського часу (кераміка XI ст.). Найбільшою його заслугою є організація, редагування і випуск "Волинських щорічників" – краєзнавчих посібників для учителів місцевих шкіл, в яких публікувалися різноманітні матеріали, в тому числі і археологічні (вийшло 8 випусків з 1930 по 1939 р.).

Працював деякий час на Кременеччині в міжвоєнний період і одразу по війні відомий археолог Михайло Рудинський [Рудинський, 1927, 1949, 1952].

ВИСНОВКИ

Якщо детально проаналізувати конкретні археологічні польові роботи українських чи польських науковців – дослідження пам'яток і їх опрацювання – то впадає у вічі перевага українських дослідників власне під кутом зору прикладної археології. Класичною археологією займався лише один українець – Іван Старчук, оскільки мав безперечні мистецькі здібності і художню освіту.

Перші палеолітичні стоянки виявив тут і частково розкопав Юрій Полянський, на рахунку якого близько 60 стоянок пізнього і 4 пам'ятки середнього палеоліту в басейні Середнього Дністра. На Волині першу пам'ятку палеоліту (Городок) також розкопував спочатку українець Левко Чикаленко, а уже потім – Людвік Савицький. Багато стоянок палеоліту на Волині відкрили в міжвоєнний період Олександр Цинкаловський, Михайло Островський, Юрій Шумовський, хоч їх не можна віднести безпосередньо до львівської археології, але багато речей з цих пам'яток дотепер зберігаються у Львові. Одна з найважливіших стоянок Волино-Подільського пограниччя – Куличівка в Кременці була відкрита О. Цинкаловським в 1937 р., а група стоянок біля с. Липа – Михайлом Островським в кінці 1930-х років. Єдина палеолітична стоянка Глиняни відкрита і частково досліджена польським геологом та палеонтологом Тадеушом Вісньовським (на жаль, ми не знаємо результатів цих досліджень).

Поселення неоліту-енеоліту (в більшості – трипільської культури, чи, як тоді називали – культури мальованої кераміки) також вивчали українські вчені – Ю. Полянський, О. Цинкаловський і найбільше – О. Кандиба. З польської сторони неолітичні пам'ятки досліджував Леон Козловський, але ці роботи мали спорадичний характер і були дуже короткотривалими – Бучач, Кошилівці, Незвисько. Розкопував неоліт і українець Маркіян Смішко (Малі Грибовичі – культура лійчастого посуду), але з позицій офіційної польської науки Львівського університету. Так само О. Цинкаловський, Ю. Шумовський чи О. Островський – вели роботи від імені центрального Державного археологічного музею у Варшаві (і туди ж віддавали переважну більшість своїх знахідок). Займався трохи трипіллям і Казимир Маєвський, проте власних розкопок не вів.

Щодо бронзового віку і періоду раннього заліза, то в цій галузі найбільше зробив, мабуть, поляк Тадеуш Сулімірський, хоч кургани бронзової доби розкопували і Ян Брик, і Ярослав

Пастернак, і Володимир Кобільник, трохи пізніше бронзовим віком успішно займався росіянин Ігор Свєшніков.

Пам'ятки римського часу у міжвоєнний час більше всіх вивчав Маркіян Смішко, але знову ж таки, як науковець польського університету, а не НТШ.

Що стосується раннього середньовіччя, княжої доби, то крім Олександра Чоловського ще "за Австрії", ніхто з польських вчених цим періодом не займався (виняток – Ірена Сівкувна). Головні роботи вів від НТШ і на кошти митрополита Андрея Шептицького Ярослав Пастернак – Крилос (Галич), Белз, Плісненськ, Звенинород та ін. Ці пам'ятки були пріоритетними саме для українських вчених, оскільки доказували споконвічність проживання тут руського (чи українського) населення.

Таким чином, конкретно з львівських археологів теренові дослідження вели лише поляки Леон Козловський, Ян Брик і Тадеуш Сулімірський, з українських від НТШ – Юрій Полянський, Олег Кандиба і Ярослав Пастернак (найбільше), від університету – Маркіян Смішко, пізніше – Іван Старчук.

Така ситуація пояснюється кількома причинами, головною з яких була більша зацікавленість місцевими археологічними пам'ятками українських дослідників, оскільки вони вбачали в цьому підтвердження свого давнього українського коріння; поляки ж були в цьому не зацікавлені, особливо в дослідженні пам'яток княжої доби. Друга причина полягала в тому, що усі польські археологи були викладачами університету і їх головна діяльність зосереджувалася на викладацькій роботі і в контактах зі студентами, в той час як українські вчені від НТШ головну свою роботу вбачали в науці (хоч більшість з них працювали також і в учбових закладах). Третя причина криється в тім, що лідер польської праісторії Леон Козловський уже в кінці 1920-х років переметнувся повністю у політику і перейшов на державно-урядову роботу (аж до 1935 р.), що не сприяло організації та проведенню широкомасштабних польових робіт. Крім того, за своїм покликанням Леон Козловський був більше теоретиком, "синтетиком" і кабінетним вченим (найбільше опублікував синтетичних праць – монографій з палеоліту, неоліту, бронзи, слов'ян), що також не спонукало до теренових студій.

Отже, провести чітку границю поміж польськими і українськими досягненнями в археології міжвоєнного часу дуже важко, оскільки неможливо оцінити, наприклад, дослідження Маркіяна Смішка з боку національних інтересів, або ж польові дослідження делегатів Державного археологічного музею у Варшаві – Олександра Цинкаловського, Юрія Шумовського чи навіть Юрія Полянського в 1920-х роках, які їздили, відкривали стоянки, збирали археологічні матеріали на кошти Грона державних консерваторів. Частина цих матеріалів осідала в Музеї НТШ, але інша – значно більша – дотепер знаходиться в Державному археологічному музеї в Варшаві. Не можна розділити деякі археологічні дослідження за національним принципом, оскільки в них брали участь і поляки, і українці (наприклад, розкопки курганів на Самбірщині, чи розкопки палеолітичної стоянки в Новосілці Костюковій в Залішицькому повіті).

Отже, у міжвоєнний час в різних сферах науки і культури, і археології в тому числі, розвивалася співпраця і розуміння, знаходилися спільні інтереси та наукові теми. Приклади дружби і спільної наукової діяльності знаходимо практично у всіх випадках справжніх наукових досліджень. Не говорячи про дружбу молодих палких натур українця В. Гребеняка та поляка вірменського походження В. Антонєвича, навіть такі націоналістично настроєні особи, як Я. Пастернак чи Ю. Полянський поважали, розуміли і цінили здобутки своїх польських колег. Я. Пастернак співпрацював з В. Антонєвичем, К. Маєвським, Р. Якимовичем, Т. Сулімірським, листувався з багатьма польськими дослідниками, Ю. Полянський довгі роки приятелював і співпрацював з С. Круковським, іншими археологами і природознавцями, польськими інституціями, зокрема, з Державним інститутом геології і з Державним археологічним музеєм [Піотровська, 2006, с. 78]. Прикладом порозуміння і служіння науці, не зважаючи на національну ознаку, є діяльність українців М. Смішка

і І Старчука, які були найкращими учнями польських професорів Л. Козловського і Е. Булянди, тісно співпрацювали з К. Маєвським, братами К. і Т. Журовськими, Р. Ганьшинцем, Я. Чекановським та ін. Дружили, поважали один одного і співпрацювали О. Цинкаловський і Р. Якимович, Б. Януш і В. Антонєвич. І навпаки, є факти, коли українці чи поляки зраджували один одного, як, наприклад, донос поляка О. Прусевича на поляка Л. Козловського. Інший приклад – росіянин І. Свєшніков, поляк Т. Сулімірський, українці Я. Пастернак, В. Кобільник спільно досліджували кургани на Самбірщині і не мали жодних проблем на національному ґрунті.

Водночас, виходячи з тези про протистояння, змагання і дух реваншу українських патріотів, а також негативного впливу "вулиці" – агресивно настроєних польських молодиків, треба відзначити, що усі 20 років польської незалежної держави у Львові існувала внутрішня і зовнішня напруга поміж обома таборами, що, безперечно, негативно впливало на стосунки. Якщо формально люди співпрацювали (розмовляли, жартували, усміхалися), то в близькому, особливо родинному оточенні панувала опозиція "свій – чужий", "наш – їх".

Як пише Я. Лєх: "*Беззаперечним є той факт, що польська держава не забезпечила українській меншості повноти належних їй прав, які ґрунтувалися на основі міжнародних зобов'язань*" [Лєх, 2006, с. 41]. Але й в самій гущі українського населення Львова і в регіоні загалом не було єдності щодо відродженої польської держави. Багато українських патріотів, які боролися за свої політичні і національні права, ніколи не визнавали Польщі на цих землях і трактували поляків як загарбників. Інші українці, особливо інтелігентного спрямування, прагнули до співпраці з новою владою, за що діставали різкої критики (аж до остракізму і терористичних актів) з боку ультра-правих націоналістичних течій (ОУН). Дуже непростими були стосунки поміж людьми, як і сама історія того часу. Драматичними і конфліктними виступають на сторінках спогадів вчинки різних науковців, їхні дії і заяви, спровоковані політичними чи приватними інтересами, озлобленням і жадобою помсти. До всього цього сьогодні треба поставитися з розумінням – без політичного оцінювання і наклеювання ярликів.

Правда життя така, що політики і посадовці не знаходили порозуміння, але на побутовому, виробничому, культурно-освітньому та науковому рівні люди різних національностей вимушені були знаходити спільну мову, вирішувати спільні проблеми і мирно працювати. Організації, заклади, товариства протистояли і навіть ворогували за національною ознакою, а люди дружили, культурно і духовно взаємозбагачувалися. Підтвердження цьому – розвиток українсько-польських стосунків на ниві археології.

Фактично всякий вчений, ким би він не був, завжди стоїть перед проблемою відбору, але й сама історія є відбір, тому що гра випадку може знищити те чи інше свідчення, той чи інший склад минулого, ту чи іншу збірку документів – а зберегти цілком інакшу…
Люсьєн Февр
"Бои за историю". 1991. М. С. 50

РОЗДІЛ IV

РАДЯНСЬКИЙ ДОВОЄННИЙ ЧАС ТА ПЕРІОД НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ. РЕНЕСАНС ЧИ "РЕПРЕСАНС" ЛЬВІВСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЇ

Написано багато різних думок, висловлені різні оцінки щодо історичного періоду у Львові і західних областях після 17 вересня 1939 р. Нам імпонує думка Григорія Грабовича, яка досить точно характеризує той час і епоху. *"Визвольний" прихід совєтської армії, вперше у 1939-ому й повторно у 1944 році, приніс новий лад, новий терор, нові жорстокі обмеження й нові, тепер обов'язкові не лише в офіційній пресі, патос і риторику (що ними сповнені, наприклад, радісні поезії Тичини й Рильського про приєднання Львова до України), а далі – кількадесятилітній мораторій на будь-який художній дискурс міста"* [Грабович, 2002, с. 16].

Додамо, що "мораторій" стосувався не тільки Львова і його мешканців і не тільки "художнього дискурса" про місто. Одразу ж після встановлення радянської влади на усіх приєднаних українських землях встановився мораторій на слово, на думку, на власний погляд – на все, що не співпадало з генеральною лінією партії та ідеологією диктатури пролетаріату, філософією діалектичного матеріалізму.

Вся система влади Рад була просякнута строгою і підконтрольною централізацією, багатопрофільною ранжованою субординацією. Усе було підпорядковане одному центру – Москві, а в ній – ЦК КПРС. Це була абсолютна монополія в економіці, освіті, культурі, науці тощо, основана на ієрархічній системі контролю і звітності, покарання і помилування.

РЕОРГАНІЗАЦІЯ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ. ДОЛЯ ВИКЛАДАЧІВ

Львівський університет, як і багато інших установ міста, був реорганізований і переведений на радянські методи управління. Зокрема, одразу було ліквідовано богословський факультет, а 1 грудня 1939 р. університет Яна Казимира перейменовано в Львівський державний університет, якому 8 січня 1940 р. присвоєно ім'я Івана Франка. До присвоєння імені Івана Франка *"вживана спершу назва "український університет" була досить швидко заборонена"* [Шуст, 2000, с. XIV, Галайчак, Луцький, 2001, с. 10]. Замість гуманістичного створено історичний факультет, замінено багато професорів та доцентів, що було викликано також повним переходом на українську мову викладання в університеті. Як пише М. Бандрівський, *"викликає подив незрозуміла реакція Я. Чекановського про законну вимогу нового ректора виголошувати лекції українською мовою (зокрема, зі статистики для правників). Ця вимога настільки вразила Я. Чекановського, що він демонстративно віддав своєму учневі С. Чортковеру усі свої лекційні години"* [Стефанович, 1998, с. 327].

Після реформи університету в 1939/1940 рр. кафедру класичної археології було ліквідовано, а керівника Е. Булянду переведено професором на кафедру класичної філології, що було найближче до його спеціальності. Археологією у цей час Е. Булянда практично уже не займався [Majewski, 1955, s. 377–381]. Виїхавши у

1945 р. до Польщі, він очолив кафедру класичної археології Вроцлавського університету. У 1946/1947 рр. у нього працювали доктор Вільгельміна Лєпік[1] та ст. асистент магістр Стефан Парніцкі-Пуделко[2].

Можна згадати й українця Юрія Мушака (1904–1973) – відомого львівського філолога-класика, перекладача, який з 1939 р. почав працювати на кафедрі класичної філології Львівського університету, автора статей з класичної філології, автора підручника "Латинська мова". Деякий час співпрацював з Е. Буляндою. Народився Юрій в с. Бряза (тепер Козаківка) Болехівського району Івано-Франківської області. Після закінчення гімназії в мальовничій Долині поступив на класичну філологію до Львівського університету – слухав курси Р. Ганшинця, Р. Ауербаха, Л. Цвіклінського, Є. Куриловича та ін. З 1939 по 1941 р. – викладач Тернопільської гімназії (одночасно з працею у Львівському університеті), згодом – Львівської духовної академії, а з 1944 р. і до пенсії (1971) – викладач класичних мов у стінах Львівського університету. Ю. Мушак відомий, насамперед, як перекладач творів Аристотеля, Геракліта, Платона, Плутарха, Терентія, Петронія. Він один з перших переклав твори давньогрецького байкаря Езопа, християнського проповідника Августина Блаженного, латиномовні твори Феофана Прокоповича та ін. Деякий час після війни Ю. Мушак працював у відділі археології під керівництвом Маркіяна Смішка.

1 **Вільгельміна Лєпік-Копачинська** *(1915–1962) народилася у Вольці Орловській на Любельщині, у 1932 р. поступила у Львівський університет, вивчала класичну філологію (тобто, давньогрецьких та давньоримських авторів) у таких професорів, як Станіслав Вітковський, Рихард Ганшинец, Єжи Ковальський, а також класичну археологію у Едмунда Буляндн. Після війни, у березні 1946 р. вона переїхала працювати на кафедру до свого вчителя у Вроцлав (Parnicki-Pudelko, 1962).*

2 **Стефан Парніцкі-Пуделко** *(1914-1994), пізніше відомий професор класичної археології в Польщі, але також вихованець Львівського університету, учень Е. Буляндн (Majewski, 1947, с. 294). Стефан закінчив гімназію в Краснославі, в 1934 р. розпочав навчання у Львівському університеті (середземноморська археологія і класична філологія), але не закінчив – розпочалася війна, яку пересидів в батьків у селі, займаючись господарством. У 1946 р. виїхав до Любліна (Католицький університет), потім до Вроцлава, де у 1949 р. став доктором. У 1958 р. очолив кафедру Познанського університету, з 1966 р. – професор. У 1958-1959 рр. Парніцкі-Пуделко бере участь в розкопках Ольвії, з 1960 р. – учасник розкопок в Болгарії на поселенні Новає (під керівництвом іншого вихованця Львівського університету – Казимира Міхаловського). З 1970 р. і до кінця життя був керівником експедиції в Новає.*

До нападу німецьких військ у червні 1941 р. в університеті на історичному факультеті працювало 7 кафедр, з яких до археологічного профілю належали кафедра археології (завідувач – проф. Я. Пастернак) і кафедра стародавньої історії (завідувач – проф. К. Маєвський). Більшість провідних археологів того часу числилися також у новосформованому Львівському відділі археології Інституту археології АН УРСР. Зокрема, тут проводили дослідження науковці Ю. Смішко, Й. Пеленський, І. Старчук та ін. У цей період у відділі археології, а також в фондах новоствореного Державного історичного музею у Львові працював відомий дослідник палеоліту Стефан Круковський [Галайчак, Луцький, 2000, с. 20].

Незважаючи на усі політичні та ідеологічні перешкоди, у перші роки радянського періоду археологія в університеті ще розвивалась досить потужно (мабуть, завдяки інерції від набраного руху в міжвоєнний період). У цей час на факультеті працювали Я. Пастернак, М. Смішко, Й. Пеленський, К. Маєвський, І. Старчук та ін. На географічному факультеті у 1940–1941 рр. завідувачем кафедри фізичної географії став Юрій Полянський [Ситник, 1998, с. 16–20]. Саме його Я. Пастернак назвав "*батьком західноукраїнського палеоліту*" [Пастернак, 1962, с. 7–12], оскільки попередників у цій галузі у нього практично не було. Взагалі, українська прогресивна інтелігенція в цей час мала надію на справжню "українізацію", побудову своєї незалежної держави, хоч би в складі СРСР. Наприклад, Кирило Студинський, за спогадами Л. Крушельницької, агітував: "*Треба використати момент, треба брати в свої руки університет, інститути, школи, театри...*"[Крушельницька, 2001, с. 148].

Після приходу радянської влади у 1939 р. М. Смішко став в. о. доцента археології і читав курс для студентів у 1940–1941 рр. 8 лютого 1940 р. він очолив Львівський відділ археології Інституту археології АН УРСР. Ставши завідувачем кафедри археології (з листопада 1939 р.), Я. Пастернак одразу ж поринув у вир організаційної та наукової діяльності. Уже в 1940 р. приїздить до Києва на Всесоюзний конгрес до-

Рис. 146. Палац Бесядецьких у Львові, де було арештовано Л.Козловського в вересні 1939 р.
Fig. 146. Besiadecki Palace in Lviv, where L. Kozłowski was arrested in September, 1939

слідників неоліту і бронзової доби, де виступає з доповіддю "Культура лінійно-стрічкової кераміки в Галичині й на Волині та її відношення до трипільської культури", а навесні 1941 р. в тодішньому Ленінграді на Всесоюзному конгресі робить доповідь "Княжий город Галич" [Петегирич та ін., 1993, с. 9].

У 1940–1941 рр., потім у 1944–1950 рр. активну дослідницьку роботу в університеті провадив уже згадуваний учень Е. Булянди І. Старчук, зокрема, у 1946–1949 рр. вів розкопки городища в Плісненську [Филипчук, 2000, с. 142]. У 1940, 1944–1946 рр. в університеті викладав також Йосип Пеленський [Лукомський, Романюк, 2002, с. 312–319].

В цей же час на кафедрі класичної археології Львівського університету старшим препаратором працював Михайло Клапчук, про якого ми писали в попередньому розділі. Доля нещадно обійшлася з цією непересічною людиною. У 1941 р. – в'язень німецької тюрми, в 1944 р. як член ОУН заарештований СМЕРШ і засуджений на 10 років таборів, які відбував у Казахстані, вивчаючи одночасно стародавній кам'яний вік того краю. Написав кандидатську роботу "Палеоліт Центрального Казахстану" [1969 р.], яку не допустили до захисту через неблагонадійність автора [Мороз, 2000, 112; Клапчук В., 1994, с. 82–85 Кулаковська,1998а, с. 31–33; 1998; 2006].

Окремо треба зупинитися на арешті Леона Козловського, якого, завдяки доносу О. Прусевича, було заарештовано радянськими органами НКВС у вересні 1939 р. у стінах міського Етнографічного музею. Власне, що стосується цього арешту і подальшого перебування у радянських тюрмах, то вичерпну характеристику знаходимо у недавно опублікованій книзі племінника Леона Козловського – Мацея Козловського "Справа прем'єра Леона Козловського", Варшава, 2005 [Kozłowski M., 2005]. Книга написана цікаво, живо, оперта на реальні документи, але усі факти стосуються виключно політичної діяльності Леона. З цієї книги дізнаємося, що після вступу радянських військ 17 вересня 1939 р. до Львова Леон, розуміючи, що йому загрожує велика небезпека, вирішив разом зі своїм кузеном Казимиром перейти до німецької частини Польщі, тобто якомога швидше покинути радянський Львів. 26 вересня вони мали подати документи на виїзд. Але доля розпорядилася зовсім інакше. У вівторок того ж 26 вересня 1939 р., коли Леон Козловський прийшов на роботу в Етнографічний музей (так згідно документів у 1939 р. називався Музей старожитностей Червенської землі), його було арештовано

(рис. 146). У книзі Мацея Козловського опублікована ксерокопія протоколу від 26. 09. 1939 р. допиту О. Прусевича як свідка (з Архіву ФСБ в Москві) [Kozłowski M., 2005, s. 82], з якого дізнаємося, що *"Прусевич – 1878 года рождения, уродженец в Окопах с-в тройцы Борщовского уезда Тарнопольского воеводства, по национальности – поляк, беспартийный. Хранитель этнографического городского музея в г. Львове"* [Kozłowski M., 2005, s. 82] (подаємо в оригіналі, з граматичними і стилістичними помилками).

За характеристикою (зі спогадів) Леона Козловського, О. Прусевич[3] був людиною невизначеної національності – чи то поляк, українець, росіянин в залежності від обставин і необхідності. У вересні 1939 р. він став палким комуністом. Леон Козловський і Олександр Прусевич зналися давно, працювали разом над побудовою експозиції нового музею, але у зв'язку із кардинальною зміною історичних і політичних подій виразно проявилась захована недоброзичливість і, можливо, справді класові позиції О. Прусевича. Інцидент же стався у зв'язку з тим, що О. Прусевич на дверях музею після вступу радянських військ вивісив нову афішку – "Музей народний – відділ культури". Л. Козловський, побачивши це, зірвав вивіску і заявив О. Прусевичу, що усе має залишатися так, як було раніше. Це і стало ніби причиною доносу, арешту і ув'язнення, хоч насправді причиною була попередня діяльність Леона як міністра земельних реформ, прем'єр-міністра і особливо – ініціатора і організатора концентраційного табору "Береза Картузька", у якому сиділи також комуністи.

З приводу акції "Берези" існують цікаві нотатки Ю. Костжевського. На початку вересня 1937 р. він разом з проф. В. Антонєвичем, його дружиною Ядвігою та проф. Л. Козловським брав участь в XVII Міжнародному конгресі Антропології та Передісторичної Археології. Він пригадує невеличкий епізод під час їх спільної екскурсійної поїздки, коли вони вийшли з автобуса. *"Під час очікування на бензин, якого забракло в нашім автобусі, ми вийшли і стояли в групі з Козловським, кількома угорцями і болгарами, почув я, як Козловський хвалився, що він є автором і творцем концентраційного табору в Березі Картузькій, і що там було посаджено комуністів, яких було бито і вони у всьому признавалися. Я на те відповів, що знаю людину, яка побувала в Березі три рази і не була принаймні комуністом, але членом "Stronictwa Narodowego". Ця людина сказала, що творцем цього табору був злий чоловік. Козловський на мої слові не відповів нічого, зате ввечері, коли розходилися, сказав, що не буде ночувати з нами в спальнім вагоні, бо зашкодив би нам своїм кашлем, тому провів ніч в готелі. З того дня уже з ним не бачився, бо дуже рано наступного дня я сів на па-*

Рис. 147. Леон Козловський в радянській тюрмі (Kozłowski M., 2005)
Fig. 147. Leon Kozłowski at Soviet jail

3 **Олександр Прусевич** *народився у Борщівському повіті, походив з дрібної польської шляхти, після смерті батьків виховувався у Росії. 1900–1905 рр. – вільний слухач Московського університету. Зокрема, відвідував лекції проф. В. Ключевського у Москві, В. Антоновича у Києві. З 1905 р. був охоронцем Історико-археологічного музею в Кам'янці-Подільському. У 1905 р. і 1908 р. брав участь у XIII (Катеринослав) і XIV (Чернігів) Археологічних з'їздах. У 1907 р. слухав етнографію у Ф. Вовка в етнографічному відділі Російського музею імені імператора Олександра III у Санкт-Петербурзі. Відвідав музеї у Львові, Кракові, Празі, Будапешті, Відні, Берліні. Був одним із засновників Подільського Товариства природознавців і до 1919 р. – директором Природничо-історичного музею в Кам'янці-Подільському.*

роплав, яким доїхав до Будапешту, в той час як Козловський далі поїхав з учасниками Конгресу до Клюй – кінцевого пункту подорожі по Румунії" [Kostrzewski, 1970, s. 212–213].

З книжки М. Козловського дізнаємося, що Леон Козловський до 26 вересня 1939 р. був також директором Етнографічного музею, але після його арешту директором музею став Олександр Прусевич. Правда, існують й інші свідчення. Наприклад, Яцек Лех пише, що Леон Козловський був на той час куратором відділу праісторії муніципального музею Червенської землі, відкриття якого планувалося на 1940 р. [Лех, 2006, с 43]. Інші дослідники зазначають, що музеї були створені ще у 1933 р. (тобто, підписані накази на їх створення), і вони підлягали львівському магістрату. "*Одним з них став Етнографічний музей, основу збірок якого склала колекція Олександра Прусевича і етнографічна частина фондів музею Дзедушицьких. Другий - музей минулого землі Червенської, заснований меценатом Леоном Козловським. Обидва музеї містилися в колишньому палаці Бєсядецьких...*" [Крутоус, 1998, с. 7]. Алла Крутоус посилається до документ, якому не можна не вірити [Sprawozdania dyrekciji..., 1935].

У деяких наукових публікаціях О. Прусевич характеризується і оцінюється як "*видатний польський вчений, етнограф, мистецтвознавець, який присвятив себе дослідженню української культури, зокрема, народного мистецтва*" [Олійник, 2007, с. 176]. У 1919 р. переїхав до Львова (але не отримав обіцяної посади охоронця в Промисловому музеї (Міський музей художнього промислу) і став (з 1921 р.) інспектором кустарних промислів на Волині. У 1933 р. він став охоронцем (кустошем) Етнографічного музею, до якого передав велику власну етнографічну колекцію. Однак тут є деяке непорозуміння. Ольга Олійник пише біографію О. Прусевича на основі автобіографії самого О. Прусевича, цитуємо: "*Тільки в 1933 р. дослідник стає охоронцем Етнографічного музею і дарує владі міста Львова власну етнографічну колекцію для майбутнього музею. Однак польські власті чинили опір у створенні "селянського" музею, і О. Прусевич знищив документи про дарчу. З 1939 р. проголошено націоналізацію всіх колекцій і вчений став директором Етнографічного музею у Львові. Помер О. Прусевич у 1944 р. у Львові*" [Олійник, 2007, с. 177]. Чому влада міста чинила опір створенню музею, якщо магістрат виділив приміщення і утримував науковий штат? Для чого знищив дарчу О. Прусевич?

Як би не було, але за іншими джерелами, збірка О. Прусевича нараховувала 6 тис. пам'яток [Скрипник, 1989, с. 180]. У рукописному спадку вченого зберігається лист до Я. Пастернака – про етнографічну збірку та бібліотеку, яку О. Прусевич у 1932–33 роках подарував Львову [Олійник, 2007, с. 120]. Лист датований 1940 р. і відісланий Я. Пастернаку як директору уже нового Етнографічного музею, що був створений на базі Культурно-історичного музею НТШ і знаходився по вул. Чарнецького, 24.

Справді О. Прусевич був, мабуть, людиною не прогнозованою, з великими амбіціями і нереалізованими задумами. Покінчив з собою в той же рік, коли загинув Л. Козловський.

ЛЬВІВСЬКИЙ ВІДДІЛ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ АН УРСР

Львівський відділ Інституту археології АН УРСР був створений на базі науковців Наукового товариства Шевченка та вивільнених (внаслідок радянської реорганізації) археологів Львівського університету. В радянські часи діяльність цього відділу не висвітлювалася свідомо. В кількох коротких замітках про Інститут суспільних наук АН УРСР лише скупо зазначалося, що такий структурний підрозділ Академії наук існував [Смішко, 1959; Черниш, 1968]. Правда, окремі дослідники побіжно торкалися цієї теми, аналізуючи творчість провідних спеціалістів того часу, наприклад, Ярослава Пастернака [Дольницький, 1962; Петегирич та ін., 1993; Романюк, 2005], Маркіяна Смішка [Баран, 1970, 2002; Цигилик, 1998, 2002; Мацкевий, 2002; Ситник, 2002; Zakościelna, Gurba, 2002], Івана Старчука [Филипчук, 1993, 2000; Купчинський, 1998] та ін.

Отже, 8 лютого 1940 р. сформовано Львівський відділ археології Академії наук, у який увійшли відомі професійні археологи – Ярослав

Пастернак, Іван Старчук, Казимир Маєвський, Стефан Круковський. Очолив відділ Маркіян Смішко (рис. 148), який одночасно викладав й у реформованому тоді Львівському університеті.

У кількох довідках про відділ археології, написаних О. Чернишом у 1980-х роках, вказувалося, що в 1940 р. Львівський відділ Інституту археології АН УРСР об'єднав 22 науковців Львова. Ці слова повторив і Леонід Мацкевий у невеликих замітках про відділ [Мацкевий, 1998, 2002, с. 4]. Однак, хто реально входив у цей список? Можливо, ця цифра усе-таки не відповідає дійсності?

В архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України є оригінальний документ, названий "Книгою відвідування" за 1941 р. (рис. 149), у якій зазначений кожен робочий день і зафіксований час, коли той чи інший працівник залишав місце роботи. Крім того, у цьому зшитку є графа, у якій вказано, куди працівник виходив під час робочого часу. Перший запис датовано 5. 04. 1941. Без сумніву, усі працівники відділу час від часу залишали інститут, про що писали в "Книзі", тому нам вдалося вияснити, хто працював у відділі в 1941 р. Окрім М. Смішка, якого, до речі немає серед тих, хто записувався у "Книзі відлучень", знаходимо прізвища Прокоповича, Журовського, Старчука, Круковського, Феніна, Бабінського, Герцвайг, Пастернака, Маєвського, Гапій, Лемцьо, Зелькевич, Рошака, Нижанківського. Усього 15 чоловік.

З приватної розмови з Ларисою Іванівною Крушельницькою вияснилося, що Е. Прокопович був художником-скульптором, у відділі працював недовго. Гапій працювала бібліотекарем. Зелькович, Нижанківський і Герцвайг, мабуть, були науково-допоміжними працівниками. Більше ми знаємо про професійних археологів того часу – Ярослава Пастернака, Івана Старчука, Стефана Круковського, Казимира Маєвського, Маркіяна Смішка і Олександра Феніна.

Інститут чи відділ містився спочатку у тому ж приміщенні, що і колишній Культурно-історичний музей НТШ (колишня вул. Чарнецького, 24; тепер – Винниченка, 24, тут дотепер міститься відділ археології та Археологічний музей

Рис. 172. Маркіян Смішко. 1947 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 172. Markijan Smishko. 1947 (SA DA IUS)

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України) і тільки пізніше – восени 1940 р. відділ перебрався до будинку "Просвіти" – на пл. Ринок, 10. Після війни наукові відділи кількох київських інститутів Академії наук (в тому числі й археології) містилися в Палаці Потоцьких по вул. Коперника).

Часткову відповідь про науковий і допоміжний персонал відділу археології "за перших совєтів" знаходимо у статті Я. Пастернака [Пастернак, 2006, с. 10]. Він писав про Львівський відділ Інституту археології АН УРСР як про окремий Археологічний інститут. "*Його персональний склад був такий: керівник – доц. д-р М. Смішко, старші наукові співробітники – проф. д-р Я. Пастернак та С. Круковський (поляк з Варшави), молодші наукові співробітники – доц. д-р К. Маєвський (поляк зі Львова), асистенти – канд. філол. Р. Тимчук, студ. філол. Р. Ришак та студ. Штенцель, рисівник – спершу*

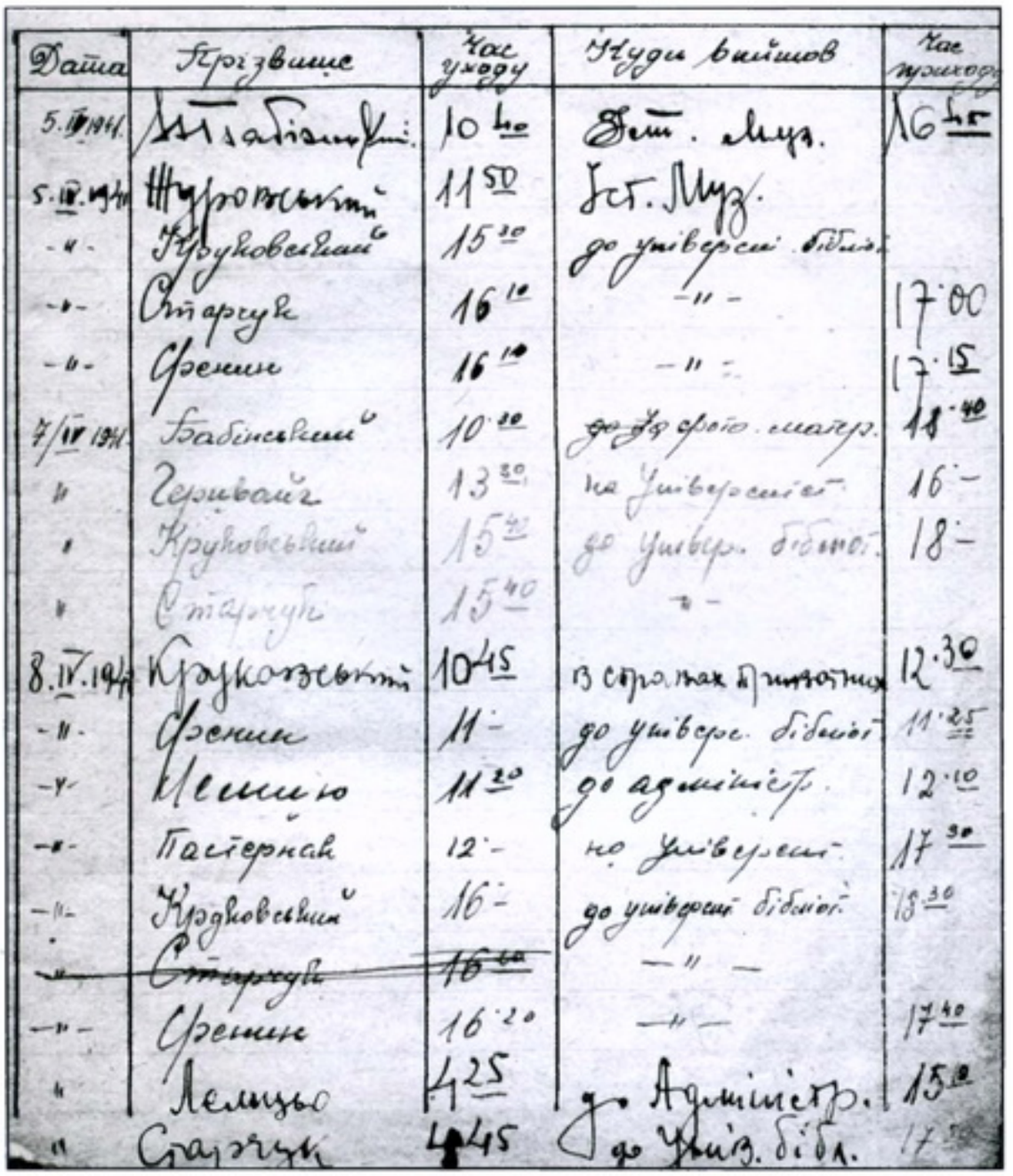

Дата	Прізвище	Час уходу	Куди вийшов	Час приходу
5.IV.1941	Штабінський	10 40	Іст. Муз.	16 45
5.IV.1941	Шуровський	11 50	Іст. Муз.	
-"-	Круковський	15 30	до університ. бібліо.	
-"-	Старчук	16 10	-"-	17.00
-"-	Сренин	16 10	-"-	17.15
7/IV 1941	Бабінський	10.30	до Ін-ту мат. матер.	11.40
"	Герцвайг	13 30	на Університет	16.-
"	Круковський	15 40	до Універ. бібліот.	18.-
"	Старчук	15 40	-"-	
8.IV.1941	Круковський	10 45	в справах приватних	12.30
-"-	Сренин	11.-	до універс. бібліот.	11.25
-"-	Лемицьо	11 20	до адміністр.	12.10
-"-	Пастернак	12.-	на Університет	17 30
-"-	Круковський	16.-	до університ. бібліот.	18 30
~~-"-~~	~~Старчук~~	~~16 00~~	-"-	
-"-	Сренин	16.20	-"-	17 40
"	Лемицьо	4 25	до Адміністр.	15 00
"	Старчук	4 45	до Унів. бібл.	17 [illegible]

Рис. 149. "Книга відвідування" працівників відділу археології. 1941 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 149. "Book of visits" for scientific workers of Department of archaeology. 1941 (SA DA IUS)

М. Левицький, опісля Є. Прокопович" [Пастернак, 2006, с. 10].

Поряд з цим свідченням, в "Книзі відлучень" (про яку згадували вище) відсутні прізвища Тимчука, Штенцеля і Левицького, про які пише Я. Пастернак. Очевидно, ці працівники уже були звільнені з роботи до часу появи "Книги" (в ті часи плинність кадрів була дуже високою). В цьому ж документі кілька разів трапляється прізвище Рошака, написане від руки, з підписом самого Рошака (а не Ришака, як у Я. Пастернака; ймовірно, вчений помилився або ж це випадкова друкарська помилка). Отож, кандидат філології Р. Тимчук був бібліотекарем відділу, а його студент Р. Рошак допомагав при складанні археологічної карти заходу України; студент Штенцель працював над темою "Мальована кераміка в Галичині" [Пастернак, 2006, с. 10]. До речі, за час існування відділу у 1940–1941 рр. у ньому працювало багато "випадкових

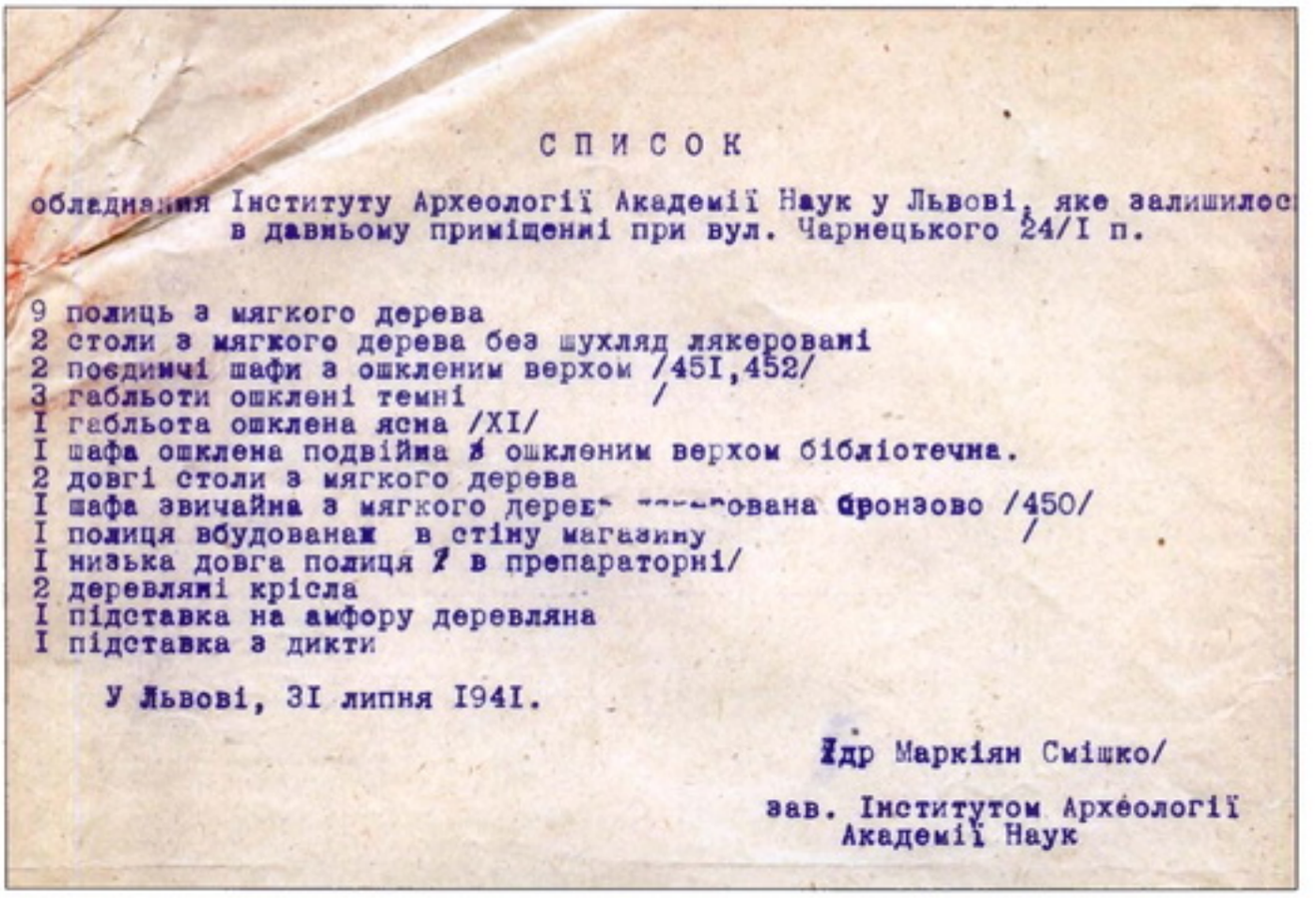

СПИСОК

обладнання Інституту Археології Академії Наук у Львові, яке залишилос
в давньому приміщенні при вул. Чарнецького 24/I п.

9 полиць з мягкого дерева
2 столи з мягкого дерева без шухляд лякеровані
2 поєдинчі шафи з ошкленим верхом /45I,452/
3 габльоти ошклені темні /
I габльота ошклена ясна /XI/
I шафа ошклена подвійна з ошкленим верхом бібліотечна.
2 довгі столи з мягкого дерева
I шафа звичайна з мягкого дерев[illegible]ована бронзово /450/
I полиця вбудована в стіну магазину /
I низька довга полиця /в препараторні/
2 деревляні крісла
I підставка на амфору деревляна
I підставка з дикти

У Львові, 3I липня I94I.

Ідр Маркіян Смішко/

зав. Інститутом Археології
Академії Наук

Рис. 150. Обладнання Львівського відділу археології, що залишилося від НТШ. Липень 1941 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 150. Equipment of L'viv Department of archaeology that previously belonged to Shevchenko scientific society. July, 1941 (SA DA IUS)

людей", тобто працівників без археологічно-історичної освіти, інколи – зовсім без освіти.

Наукові працівники відділу у цей час були залучені до написання підручника з археології України. Західноукраїнську археологію писали: С. Круковський – "палеоліт"; К. Маєвський – "трипільська культура"; М. Смішко – "неоліт, римська та латенська доба"; І. Старчук – "скитська культура"; Я. Пастернак – "бронзова і гальштатська доба, ранні слов'яни і княжа доба" [Пастернак, 2006, с. 10]. Однак цій праці не судилося вийти у світ – влітку 1941 р. розпочалась нова війна.

Як би зі здивуванням Я. Пастернак писав, що *"дозвіл на ведення розкопів давали не місцеві, обласні власті, а за кожним разом окремо матірний інститут у Києві, у формі письмового договору з дотичним керівником розкопів. У цей спосіб, влітку 1940 р. Я. Пастернак провадив розкопи на Золотому Току" в Крилосі – Старому Галичі, та на городищі "Пліснесько" в Підгірцях біля Золочева, – М. Смішко з К. Маєвським розкопували неолітичне селище в Малих Вікнинах, С. Круковський досліджував палеолітичну копальню кременя в яру Серету [?] на Поділлю, а І. Старчук брав участь у розкопах матірного інституту, під проводом Л. Славіна, на терені колишньої грецької колонії Ольвії на початку Бого-Дніпровського лиману"* [Пастернак, 2006, с. 10].

Один рік після війни у відділі археології працював Казимир Маєвський, який глибоко вникнув у трипільську проблематику. За спогадами Я. Пастернака, у відділі археології К. Маєвський працював над темою "Римські імпорти на західноукраїнських землях" [Пастернак, 2006, с. 10]. Відзначимо його теплі стосунки з українськими колегами Іваном Старчуком та Маркіяном Смішком. Безперечно, Казимир Маєвський сформувався у Львові у період з 1922 по 1945 рр. (23 роки!) як спеціаліст класичної археології, але

Рис. 151. Тадеуш Журовський – студент Львівської Політехніки. 1933 р. (РМА)
Fig. 151. Tadeusz Żurowski – student of Lviv Polytechnic Institute. 1933

й з різносторонніми знаннями преісторії – бронзового та енеолітичного віків Східної Галичини. Ми по праву можемо віднести його не лише до польської, але й до української археологічної науки міжвоєнних і перших повоєнних років. Він був толерантною, широко освіченою людиною без вузьконаціоналістичних зашорень, але був він і своєрідним "мотором" в питаннях організації різних наукових і популярних інституцій та видань, особливо у повоєнній Польщі.

В одному з документів Львівського відділу археології знаходиться такий запис: *"Від 5. 10. 1940 р. до 6. 11. 1940 р. – участь в археологічній експедиції під керівництвом старшого наукового робітника тов. Ст. Круковського. Там тов. інж. Т. Р. Журовський виконав нівеляцію, поміри терену розкопок, розриси та інші рисунки та фотографії"*. Отже, Тадеуш Журовський[4] працював у цей час у Львівському відділі археології АН УРСР як інженер-кресляр. Це ще одна постать львівської археології міжвоєнного періоду – рідний брат Казимира Журовського, про якого мова йшла вище, як асистента кафедри преісторії і учня Леона Козловського.

Повертаючись до перших "радянських" років у Галичині, потрібно відзначити велику активність, гарячу віру української інтелігенції Львова в те, що нарешті розквітне "вільна і незалежна Україна в сім'ї вольній, новій". Археологи, які зосередились у Львівському відділі Інституту археології АН УРСР, уже в 1940 р. вели порівняно велику дослідницьку і наукову діяльність. Це можна помітити навіть з такого цікавого документу, як "Список картографічних праць, планів та рисунків", який вів інженер Т. Р. Журовський у відділі в 1940 р. (рис. 152).

Перший запис у книзі обліку роботи Т. Журовського датований 16–17. IX. 1940 р., що вказує на час повернення С. Круковського з Лазарівки. Перші креслярські роботи Т. Журовський також виконував для С. Круковського – це рисунки кременів (по 4–6 таблиць в день розміром 18 х 24 см), карта Лазарівки, плани і розрізи окремих частин досліджених ділянок.

З цього облікового документу дізнаємося, що Т. Журовський малював К. Маєвському такі рисунки: *"Карта найдавніших амулетів та фігурок на захід. обл. УРСР", "Бронзові посудини, імпортовані на територію західних областей УРСР (римські глиняні посудини)", "Римські скляні посудини", "Римські предмети до прикрашання тіла", "Римські фібули", "Скарби римських монет"*.

4 *Народився* **Тадеуш Журовський** *(рис. 151) 3-го квітня 1908 р. в Рудці на Львівщині. Замолоду цікавився питаннями техніки, будівництва, архітектури [Pilecki, 1971]. Гімназію Закінчив у Сяноку в 1930 р., а в 1932 – розпочинає студії в Університеті Яна Казимира (на факультеті фізичного виховання) і одночасно (з 1934 р.) у Львівській Політехніці на архітектурі. В автобіографії від 1945 р. зазначає, що був молодшим асистентом при кафедрі рисунку і моделювання у Владислава Ляма і частково – у Казимира Бартля. Проектування учився у визначного архітектора Вітольда Мінкевича, історії мистецтва – у Мечислава ГембаровичаУ 1937 р. Тадеуш женився на дочці відомого професора класичної філології університету Станіслава Вітковського – Софії, що відразу ж відкрило йому двері до львівського академічного середовища [Kopopka, 1999, s. 23]. В 1938–1939 роках проектує торговий ринок у Львові, перебудову палацу Дідушицьких. В цей час він знайомиться з Тадеушом Сулімірським, Маркіяном Смішком, Ігорем Свєшніковим та іншими археологами. Закінчив науку у політехніці аж у 1940 р. (уже за радянської влади). Мабуть, завдяки знайомству з М. Смішком стала можливою його праця у відділі археології. Тадеуш Журовський за час свого перебування у відділі малював різноманітні рисунки, карти, схеми, графіки для провідних археологів того часу – уже згадуваних М. Смішка і С. Круковського, Я. Пастернака, К. Маєвського та ін. Ця сторінка біографії вченого і консерватора археологічних пам'яток повоєнної Польщі донедавна не була знана в колі істориків археології.*

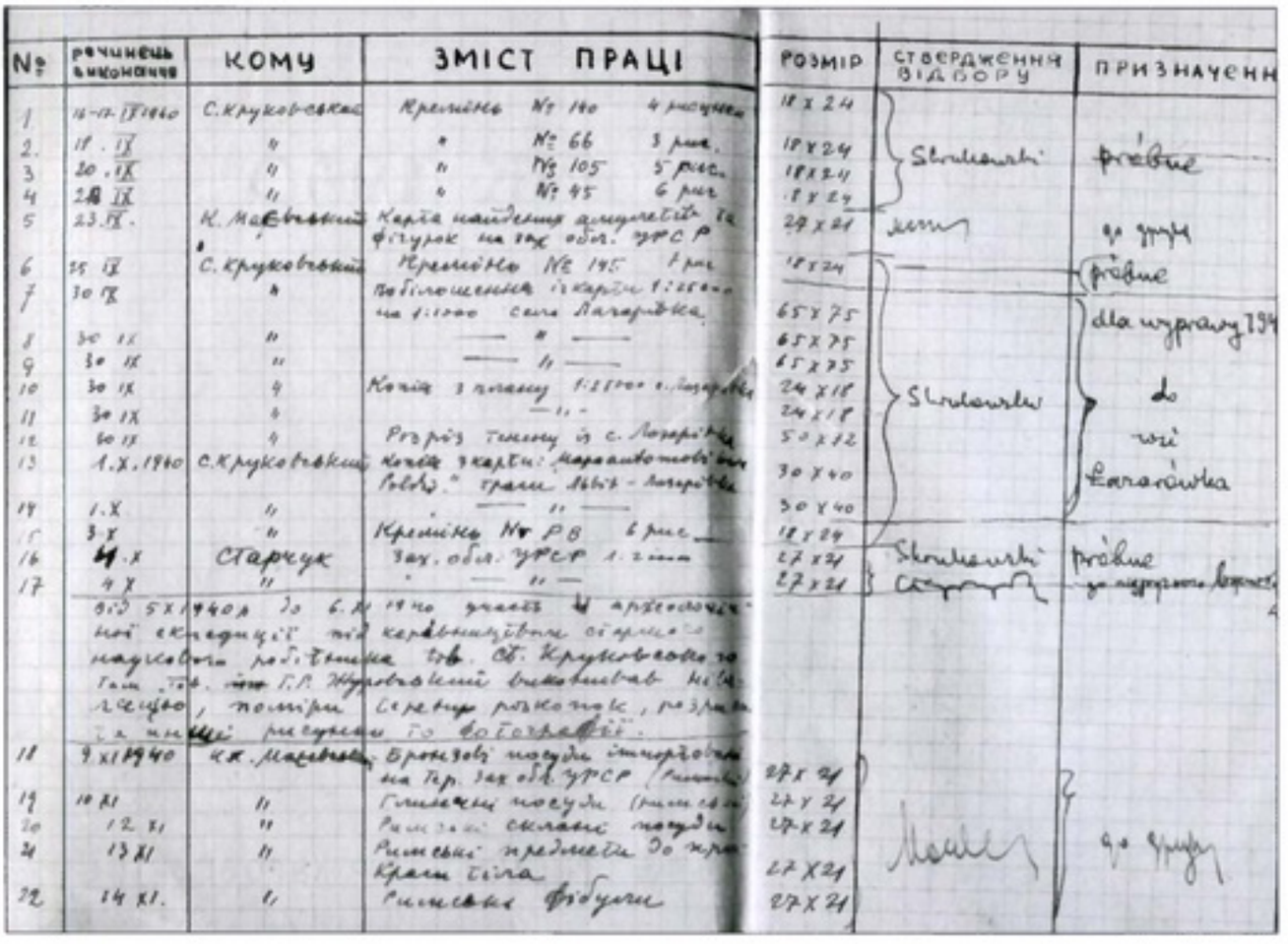

№	Речинець виконання	Кому	Зміст праці	Розмір	Ствердження відбору	Призначення
1	16.IV.1940	С. Круковський	Кремінь № 140 4 рисунки	18 x 24	Skrukowski	праціє
2.	18. IX	"	" № 66 3 рис.	18 x 24		
3	20. IX	"	" № 105 5 рис.	18 x 24		
4	28 IX	"	" № 45 6 рис	18 x 24		
5	23. IX.	К. Маєвський	Карта найдення дидактичних та фігурок на тер. обл. УРСР	29 x 21		до друку
6	25 IX	С. Круковський	Кремінь № 145 1 рис	18 x 24		праціє
7	30 IX	"	Побільшення із карти 1:25000 на 1:1000 села Лагарівка	65 x 75	Skrukowski	для музею 194
8	30 IX	"	— " —	65 x 75		
9	30 IX	"	— " —	65 x 75		
10	30 IX	"	Копія з плану 1:1000 с. Лагарівка	24 x 18		до
11	30 IX	"	— " —	24 x 18		
12	30 IX	"	Розріз тепину із с. Лагарівка	50 x 42		
13	1.X.1940	С. Круковський	Копія з карти: "Мараншотовіна Львів." трасу Львів - Лагарівка	30 x 40		Лагарівка
14	1.X	"	— " —	30 x 40		
15	3.X	"	Кремінь № 98 6 рис	18 x 24		
16	4.X	Старчук	Зах. обл. УРСР 1. екз	27 x 21	Skrukowski	праціє
17	4 X	"	" — " —	27 x 21	Старчук	до друку
	від 5 X 1940 р. до 6. XI 1940 р.		[illegible] археологічної експедиції під керівництвом старшого наукового робітника тов. Ст. Круковського та тов. Г.Р. Журовського виконував [illegible] лекцію, поміри [illegible] розкопок, розрізи та інші рисунки по фотографії.			
18	9.XI 1940	К.Я. Маєвський	Бронзові посуди знайдені на тер. Зах. обл. УРСР (римські)	27 x 21		
19	10 XI	"	Гончарні посуди (римські)	27 x 21		
20	12 XI	"	Римські скляні посуди	27 x 21		
21	13 XI	"	Римські предмети до жрітви Краєм Тіра	27 x 21		до друку
22	14 XI.	"	Римські фібули	27 x 21		

Рис. 152. "Звітна книга" виконаних рисунків Т.Журовського. 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 152. "Book of reports" of made figures of T. Żurowski. 1940 (SA DA IUS)

Цікаво, чи дійсно Т. Журовський рисував оригінальні названі предмети, чи перемальовував із опублікованих праць? У 1940 р. були зроблені рисунки для Я. Пастернака (*"Столиці удільних галицьких князівств X–XII ст."*), для М. Смішка (*"Плани розкопів на хуторі Прокопа Вальчука у Вікнинах Великих, р-ну Катеринбург, Тарнопільської області, 1940 р."*), для І. Старчука (*"Археологічна карта УРСР із поданням важливіших розкопів"*).

Кожен працівник, кому були зроблені рисунки, ставив свій підпис у зошиті і писав про "призначення" цих малюнків. Наприклад, К. Маєвський писав - *"для лекційного користування"*, Я. Пастернак - *"для научної доповіді"*. Формалізм цієї процедури іноді був сміхотворний. Наприклад, С. Круковський замовив намалювати "проект етажерки", призначення - *"do zamówienia"* ("для замовлення"). Очевидно, дослідник "втратив пильність" і за звичкою написав по-польськи. Водночас, цей документ сьогодні дає нам можливість до дрібниць відтворити багато забутих фактів далекого і неоднозначного 1940 року.

1 січня 1941 р. - робочий день. Цілий січень Т. Журовський малював різні рисунки для М. Ю. Смішка (*"Карта поширення культури підкарпатських курганів III–IV ст. н. е."*, *"Ситуаційний шкіц городища Чорна Гора в Грибовичах Мал. коло Львова"*, *"Грибовичі Малі, землянки II, III, IV, 1933"*, *"Ситуаційний шкіц городища в Городищі Городенківського р-ну"*), що призначалися для *"реферату на конф. Інституту Археології в Києві 28. 1–4. II. 1941 р."* Малював він і рисунки для С. Круковського, що готувалися на виставку до Києва.

Велику кількість рисунків зроблено у лютому 1941 р. для Ярослава Пастернака, що готува-

Рис. 153. Титул звітного записника та рисунок фотографа М. Бабінського. 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 153. Title page of the book reports and drawing of the photographer M. Babiński. 1940 (SA DA IUS)

лися *"для докладу в Ленінграді та для "Коротких звідомлень"* Інституту Археології АН УРСР у Києві" (написано рукою Я. Пастернака). У список картосхем та таблиць розміром 58 х 40,5, 58 х 30; 58 х 63 см та ін. входять такі: *"Ситуаційний план "Золотого Тіку, с.Крилос – Старий Галич", "Золотий Тік – сліди будівель", "Ситуаційний план городища Плісненська, с. Підгірці, р. Олесько", "Перекрій С-Д с. Крилос. Сліди мурів та цвинтаря XVI–XVII ст.", "План розкопів у 1940 р. Золотий Тік – Крилос", "Ситуаційний план Успенського собору с. Крилос"* та ін. Ці записи цінні насамперед тим, що з них ми дізнаємося про експедиційні роботи працівників відділу у 1940 р. Більшість з цих креслеників не опубліковані і, на жаль, не збереглися до нашого часу.

Майже весь березень 1941 р. Т. Журовський малював Казимиру Маєвському "до друку" різні *"фігурки глиняні", "римські імпорти", "амфори"*, що дійсно пізніше були опубліковані у монографії. Останній запис зроблено 30. V. 1941 р., тобто, трохи менше, ніж за місяць до вступу німецьких військ до Львова. Вражає величезна кількість виконаної роботи. За 5 місяців 1941 р. Т. Журовський намалював і накреслив 194 таблиці, схеми, карти. Усі вони готувались тільки для п'яти провідних науковців того часу: М. Смішка, Я. Пастернака, І. Старчука, К. Маєвського, С. Круковського. Однак у "Книзі відлучень" за 1941 р. зустрічаємо прізвища 15-ти членів відділу археології. Таким чином, можна впевнено стверджувати, що більшість тогочас-

них працівників були не "справжніми археологами" і потрапили до відділу з різних причин. Е. Прокопович (художник) і Т. Журовський (кресляр-"рисівник") і Бабінський (фотограф), Зелькевич (інженер-топограф), Е. Гапій (бібліотекар), Лемцьо (завгосп?) були допоміжними, але й необхідними працівниками для успішного розвитку наукових досліджень. Герцвайг, Рошак, Ніжанківський, Дідик займалися історичними дослідженнями, про що залишили по собі деякі свідчення. Наприклад, в Науковому архіві Інституту українознавства зберігається машинопис наукової праці Й. Дідика "Античні поселення західно-північного узбережжя Чорного моря від Дунаю до Дністра за літературними, епіграфічними та археологічними джерелами" [НА ВА ІУ. Опис 5. Од. зб. 18], на 52 сторінках, з оглядовою інформацією про скіфів, сарматів, міста Тіру, Ольвію та ін., а також з аналізом творів античних авторів. Про Йосипа Дідика ми вже писали, що студіював він класичну археологію в 1934–1939 роках, але не мав практики польових досліджень.

М. Бабінський був професійним фотографом і також залишив по собі цінний у науковому аспекті "Звітний журнал" про виконану роботу у 1940–1941 роках (рис. 153). Це товстий учнівський зошит в клітинку, розкреслений у 40 колонок, кожна з яких заповнювалась згідно заданих спеціальних фототехнічних параметрів. На титулі є дата – від 17. XII. 1940 р. Мабуть, М. Бабінський був поляком, оскільки назви колонок і записи в них зроблені по-польськи (іноді – по-українськи). Щоб зрозуміти відповідальність, ретельність і фахову підготовку цього працівника, поглянемо лише на деякі рубрики "Звітного журналу": 1 – порядковий номер; 2 – дата; 3 – номер знимку; 4 – предмет; 5 – місцевість (звідки походить предмет); 6 – погода; 7 – година; 8 – № касети; і далі 32 рубрики різних нюансів фотографування, освітлення, проявлення, фотопаперу тощо. Але найціннішими є простенькі рисунки керамічного начиння чи інших предметів, з яких зроблені фото. Багато з цих предметів не "пережили війну" і після них залишились хіба-що ці схематичні замальовки. Розпочинається "журнал" (перші кілька сторінок втрачені) 4. 01. 1941 р. фотографуванням матеріалів з Вікнин Великих (розкопки М. Смішка у 1940 р.) – *"перекоп "В", горщик "в"; перекоп "3", 3 штик, горщик "а"* і т. д. Потім, у січні 1941 р. фотографовано *"модель із Володимирівни"*, *"модель із Сушківки"*, речі з Городниці, фігурки з "Ізвоар", матеріали з Грибовичів. 1–7-го лютого 1941 р. робилися знимки *"Пліснесько городище, сонда 5, кв. 6, серпень 1940 р."* Очевидно, були задокументовані деякі матеріали з розкопок Ярослава Пастернака в Пліснеську у 1940 р., про які у нас не збереглось майже жодних відомостей. Далі йдуть різні вироби з Крилоса, знову з Вікнин Великих, Зимного, Сорок, Підгородища, Кукизіва, Белза, Володимира, Сахнівки, Крилоса (Золотий Тік) і т. д.

Рис. 154. Ярослав Пастернак, 1940-ві рр. (НА ВА ІУ)
Fig. 154. Jaroslav Pasternak, 1940-th (SA DA IUS)

З 25 лютого 1941 р. М. Бабінський почав замальовувати керамічні вироби, які дані йому до фотографування. Це глечики і горщики з Гринева (повіт Бібрка), з Рудок, Залісців, Липиці, Романового Села, Целієва, особливо багато цілих посудин з Пшеворська. Весь березень 1941 р. фотографувались трипільські посудини

Рис. 155. Ярослав Пастернак (ліворуч) та Д. Герганівський під час розкопок в Крилосі. 1930-ті роки (НА ВА ІУ)
Fig. 155. Jaroslav Pasternak (from the left) and D. Gerganivs'kyi during the excavations in Krylos. 1930-th (SA DA IUS)

з Кошиловець. За приблизними підрахунками їх є близько 100 екз. Останній запис датований 11 квітня 1941 р. (хоч згідно іншого документу, М. Бабінський працював у відділі до початку війни – 22 червня 1941 р.). Безперечно, "журнал" М. Бабінського є важливим документом, що проливає світло на деякі питання стану археологічних матеріалів у Львові в довоєнний час.

За 1941 р. вперше зустрічаємо прізвище Олександра Феніна як працівника відділу (як згадує Л. Крушельницька, він міг бути студентом в цей час). І дійсно, з Ювілейної книги "Історичний факультет..." [2000, с. 190] дізнаємося, що у 1946 р. серед осіб, допущених до здачі державних іспитів і отримання дипломів, знаходиться і прізвище Олександра Васильовича Феніна. Таким чином можна зробити висновок, що у 1941 р. О. Фенін навчався на історичному факультеті і одночасно працював у відділі археології, а уже після війни, поновившись в університеті, у 1946 р. отримав диплом. Його робота у відділі в 1941 р. зводилася, очевидно, до лаборантських обов'язків.

У цей час у Львові працювали ще два археологи, основним заняттям для яких стали інші наукові дисципліни. Це Йосип Пеленський, який був запрошений до університету і займався переважно історичним дослідженням Давнього Галича, і Юрій Полянський, який зайняв посаду завідувача кафедри фізичної географії. Обидва вони уже не вели безпосередніх польових досліджень, але їх також треба зачислити до когорти львівських археологів передвоєнного радянського періоду.

Найталановитішим і найвідомішим серед усіх львівських археологів того часу був, безперечно, професор Ярослав Пастернак (рис. 154), який одразу ж після реформи університету – з листопада 1939 р. став завідувачем кафедри археології Львівського державного університету, а з 20 січня 1940 р. - директором Львівського історичного музею. До цього музею і перейшла археологічна колекція колишнього Культурно-історичного музею НТШ (директором якого, нагадаємо, до січня 1940 р. був також Ярослав Пастернак). Археологічна колекція *"майже в цілості, разом із габльотами, була перенесена у нове приміщення"* [Пастернак, 1948, с. 37; Романюк, 2005, с. 171].

Говорячи про діяльність Ярослава Пастернака у період 1939–1941 рр., треба відзначити його надію і віру в "українізацію" нових реформ, нових порядків. Однак перші ж дії радянської влади поставили під сумнів такі перспективи. Не зрозумілим українській інтелігенції Львова було примусове припинення діяльності НТШ. Є дані, що уже 15 жовтня 1939 р. в приміщенні музею НТШ тодішній урядовець у Львові Михайло Марченко зустрівся з керівництвом НТШ [Романюк, 2005, с. 170] і, очевидно, подав інструкції

"з центру" про подальшу діяльність НТШ. Після цієї події голова НТШ Іван Раковський звернувся до усіх членів Товариства з вказівкою подати список опублікованих праць за останні 10 років та наукові зацікавлення.

9 грудня 1939 р. постала ухвала Президії АН УРСР про реформування НТШ. Останні надзвичайні загальні збори Товариства відбулися 14 січня 1940 р. [Антонович, 1991, с. 94–97]. За рішенням зборів НТШ було розпущене, а майно відійшло до АН УРСР [Петегирич, 1994]. І хоч прізвища Я. Пастернака не було у протоколі зборів [Романюк, 2005, с. 175], Ярослав Іванович все ж таки активно підключився до передачі майна та експонатів музею новому власнику. Ще до принципового розпуску НТШ, у листопаді 1939 р. Тимчасове управління Львівської області прийняло рішення про націоналізацію музеїв та бібліотек. Створено комісію з охорони пам'яток історії та культури (голова – Петро Панч, члени – Іван Крип'якевич, Михайло Возняк та ін.). Величезна бібліотека НТШ перейшла як філія до Наукової бібліотеки АН УРСР. Багаті колекції музею були розпорошені між новоствореними Історичним, Етнографічним, Природничим музеями та Картинною галереєю. Ярослав Пастернак, як уже зазначалось, майже автоматично був затверджений директором Львівського історичного музею. За дослідженнями Тараса Романюка, передача музейних цінностей не завжди відбувалася коректно і миролюбиво "... *одного дня Я. Пастернак у супроводі "бригади" київських музейних працівників прибув на вулицю Мохнацького, 42 до директора Національного музею Іларіона Свєнціцького з офіційною вимогою видачі срібного скарбу візантійської роботи, що походить із села Крилоса*" [Романюк, 2005, с. 171]. Щодо срібного скарбу ранньосередньовічних старожитностей, то треба сказати, що він був знайдений у 1908 р. на правому березі р. Залукви в Крилосі. Складався з 5-ти браслетів, срібної візантійської тарілки-дискос, прикрашеної тиснутим орнаментом, масивної крученої срібної гривни, срібного кільця та двох частин срібної візантійської посудини. Вперше цей скарб описав власне Ярослав Пастернак і датував VI ст. н. е. [Пастернак,1932, с. 56, табл. XV; Милян, 2005, с. 122–131].

Проте Я. Пастернак залишався директором доволі короткий термін. Уже в травні 1940 р. призначено нового директора – Семена Ліньова (колишнього директора Полтавського музею), а Пастернак став науковим консультантом археологічного відділу музею [Винар, 1976, с. 115; Романюк, 2005, с. 176]. Можливо, таке рішення було викликане значним адміністративним та науковим перевантаженням Я. Пастернака в 1939–1941 роки ? Адже 3-го листопада 1939 р. він став завідувачем кафедри археології Львівського державного університету. Крім того, Ярослав Пастернак працював науковим співробітником Львівського відділу археології Інституту археології АН УРСР. Отже, три повних посади в різних установах – трохи забагато як для однієї особи.

Цікаві дані про нелегкий життєвий шлях Михайла Марченка подає уже згадуваний Тарас Романюк [Романюк, 2005, с. 171, 177]. "*Про М. Марченка говорили, що він приїхав до Львова більше комуністом ніж українцем, а виїхав навпаки, більше українцем ніж комуністом...*" [Романюк, 2005, с. 177]. З 1956 р. Михайло Іванович Марченко працював викладачем Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка [Зашкільняк, 2000, с. 131; Рубльов, с. 105–129].

У жовтні 1940 р. М. Марченка було відкликано зі Львова до Києва (за "націоналізм"). Опублікований цікавий "наказ № 807 по Львівському Державному університету ім. Ів. Франка, дня 29 жовтня 1940 р.", з якого дізнаємося про тимчасових керівників кафедр університету. Тут ми знаходимо багато відомих прізвищ. Наприклад, кафедрою діалектичного та історичного матеріалізму керував С. Брагінець, кафедрою української мови – В. Сімович, української літератури – К. Студинський, нової української літератури – М. Возняк, класичної філології – Р. Ганшинець, західноєвропейської літератури – М. Рудницький, загального мовознавства – Ю. Курилович, слов'янської філології – І. Свєнціцький, фольклору та етнографії – Ф. Колеса [?], стародавньої історії – К. Маєвський, історії середніх віків – О. Терлецький, історії України – І. Крип'якевич,

археології – Я. Пастернак. Як же в такому товаристві не стати "українським націоналістом"? Дійсно, можна говорити, що М. Марченко повернувся до Києва "справжнім українцем". Цікаво, що цей наказ від 29 жовтня підписаний уже не М. Марченком, а в. о. ректора (Ниченко). [Історичний факультет..., 2000, с. 291].

Навчання в університеті розпочалося тільки у середині січня 1940 р., але до того був проведений додатковий набір студентів (листопад 1939 р.). Із 109 допущених до здачі іспитів (Витяг з наказу ректора від 25 листопада 1939 р.) на історичний факультет зараховано (за двома наказами від 15 і 16 грудня) – 84 чол. [Історичний факультет... с. 289, 290]. На 1939 р. загальне число студентів у Львівському університеті у півтора рази перевищувало кількість студентів Київського університету [Романюк, 2005, с. 177]. Університет у Львові одразу ж став осередком наукової і культосвітньої діяльності. У червні 1940 р. тут відбулася сесія АН УРСР, в якій взяли участь визначні вчені з Києва (А. Кримський, О. Оглоблин, Н. Полонська–Василенко, В. Петров) і з Москви (Б. Греков, В. Пічета). На цій сесії виступав і Ярослав Пастернак з темою про культурну єдність в архітектурних стилях Давнього Галича, Києва та інших міст Давньоруської держави. Ярослав Пастернак з темою Давнього Галича у передвоєнний період (березень 1941 р.) виступав на Всесоюзному конгресі у Ленінграді, пізніше – в Москві, де його доповідь, прочитана українською мовою, викликала нечуваний резонанс [Верига, 1972, с. 94].

З однієї праці М. Смішка ми довідуємося, що працівники Львівського відділу брали участь у трьох конференціях в довоєнний час. Конференції у січні і квітні 1939 р., лютому 1941 р. були присвячені питанням дослідження трипільської культури, вивчення пам'яток скіфо-сарматського часу і скіфо-грецьких міст Північного Причорномор'я та дослідження пам'яток доби палеоліту і неоліту на території УРСР. Четверта конференція, що проведена в 1945 р., мала дуже широку тематику: "Підсумки і перспективи". В роботі двох останніх конференцій (3-й і 4-й) брали активну участь також львівські археологи, виступаючи на 3-ій конференції з чотирма науковими доповідями, а на 4-ій конференції – з двома доповідями. В роботі усіх конференцій відзначена активна участь російських археологів з Інституту історії матеріальної культури АН СРСР з Москви і Ленінграду. "*Третя конференція (1941 р.) організована по питанням вивчення пам'ятників доби палеоліту і неоліту, на якій було зачитано 67 доповідей і повідомлень, складом учасників і тематикою перетворилась у всесоюзну археологічну конференцію*" [Смішко, 1949, с. 29, 30].

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ 1940 РОКУ

Уже у 1940 р. окремі науковці відділу розпочали теренові дослідження, хоч зрозумілим був брак коштів і робочої сили. Відомо, що від університету (археологічна практика студентів) у липні 1940 р. Ярослав Пастернак вів розкопки в Крилосі, на які запросив ректора М. Марченка. "*В один із вихідних днів М. Марченко приїхав до Галича в товаристві декана історичного факультету Андрія Брагінця, проф. Василя Осечинського і заступника директора Інституту літератури АН України Давида Копиці. На честь приїзду був влаштований спільний обід – це єдиний випадок, коли М. Марченко разом із студентами спілкувався за одним столом. Цього археологічного сезону пощастило під час досліджень урочища Золотий Тік знайти у землі рідкісний золотий емальований колт-кульчик, прикрашений стилізованим геометричним орнаментом, що не мав аналогії на всіх українських землях*" [Романюк, 2005, с. 172]. На жаль, ми не маємо достатньо повної інформації про ці розкопки [Погоральський, 2005, с. 139–140], але найважливіші результати досліджень Я. Пастернака у Крилосі за 1940–1941 рр. висвітлені у його відомій підсумовуючій праці про Галич [Пастернак, 1944] (рис. 158).

Про розкопки в Крилосі в 1941 р. зберігся цікавий щоденник (рис. 156), написаний (крім титульної сторінки) по-польськи Тадеушом Журовським. Це звичайний "шкільний" зшиток в лінійку, на першій сторінці якого зазначено (авторучкою, фіолетовими чорнилами):

"*Крилос к. Галича.*

Експедиція Археологічна Університету ім. Івана Франка у Львові під керівництвом проф. Ярослава І. Пастернака.

Склад особовий: керівник – проф. Я. І. Пастернак, заступник – І. Д. Старчук, топограф-архітектор – Т. Р. Журовський, фотограф – асист. Тисс, керівник ділянки І – доц. Старчук, ділянки ІІ – доц. Люстгаус, ділянки ІІІ – асп. Тимчук. 1. VI. – 30. VI. 1941" [НА ВА ІУ].

Увесь перший тиждень Тадеуш Журовський, який нотував виконання своєї праці в Крилосі, присвятив питанням загальних вимірів розкопів і їх прив'язки, нівелювання поверхні тощо. Але уже в записах за 9 червня знаходимо цікаву інформацію: "*Подорож до церкви Пантелеймона – оглядання старої архітектури. Після повернення розпочав загальні виміри і нівеляцію на Золотому Тоці, місці праці археологічної експедиції Історичного Музею зі Львова під керівництвом Казимира Журовського, керівника "Археологічного музею...*" Отже, в червні 1941 р. на Золотому Тоці в Крилосі копала також експедиція К. Журовського (рідного брата Тадеуша), але про цей факт нам майже нічого не відомо, оскільки якраз через 2 тижні розпочалася нова війна Німеччини проти Радянського Союзу, яка скреслила усі плани і сподівання.

Важливими є зауваження щодо методики розкопок Я. Пастернака і його помічників, про що писав Тадеуш так: "*Кожен артефакт після*

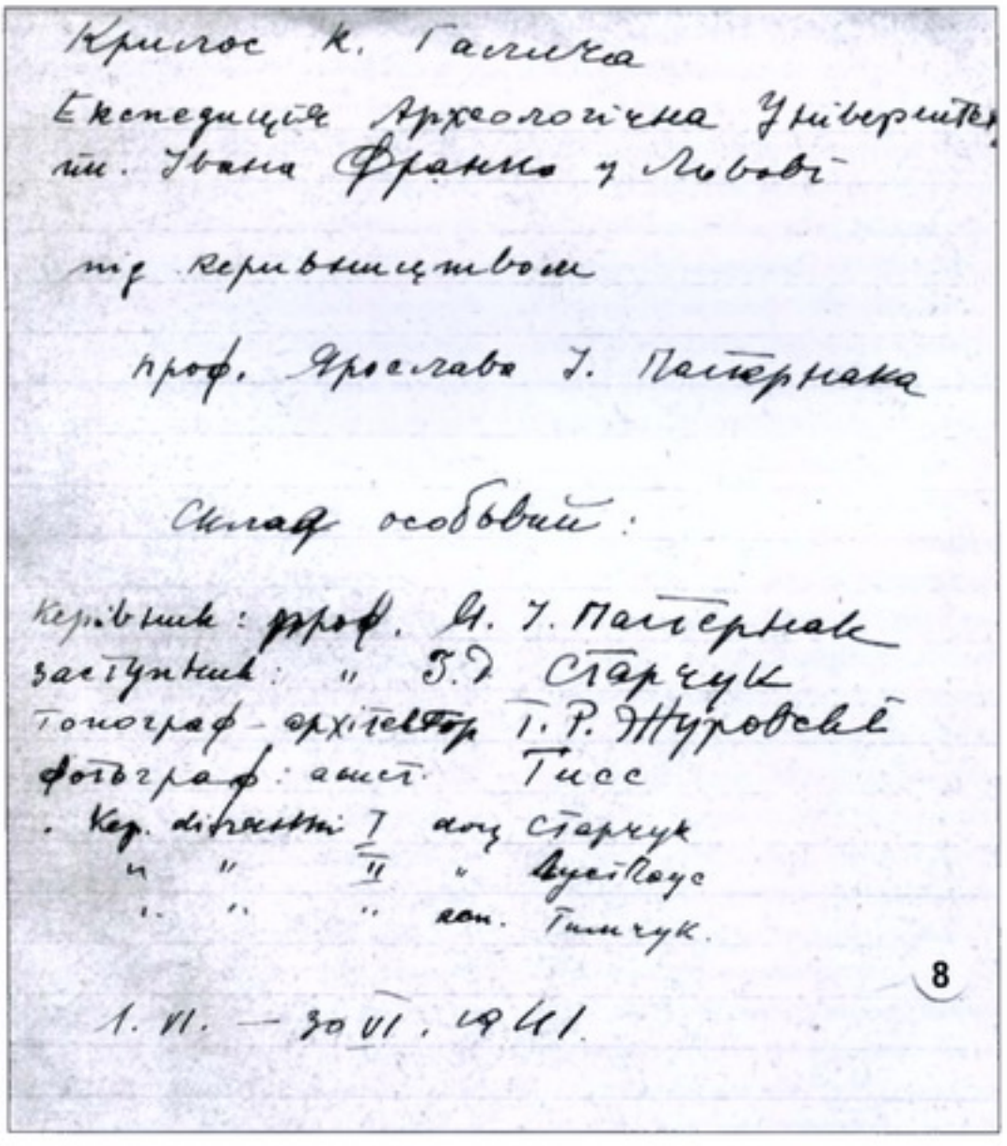
Крилос к. Галича
Експедиція Археологічна Університету
ім. Івана Франка у Львові
під керівництвом
проф. Ярослава І. Пастернака
Склад особовий:
Керівник: проф. Я. І. Пастернак
заступник: " І. Д. Старчук
топограф-архітектор Т. Р. Журовський
фотограф: асист. Тисс
. Кер. ділянки: I доц. Старчук
" " II " Люстгаус
" " " асп. Тимчук.
8
1. VI. — 30 VI. 1941.

Рис. 156. Титульний лист щоденника Т. Журовського про розкопки в Крилосі 1940 р. під керівництвом Я. Пастернака (НА ВА ІУ)
Fig. 156. Title page of T. Żurowski's diary dedicated to excavations in Krylos in 1940 led by J. Pasternak (SA DA IUS)

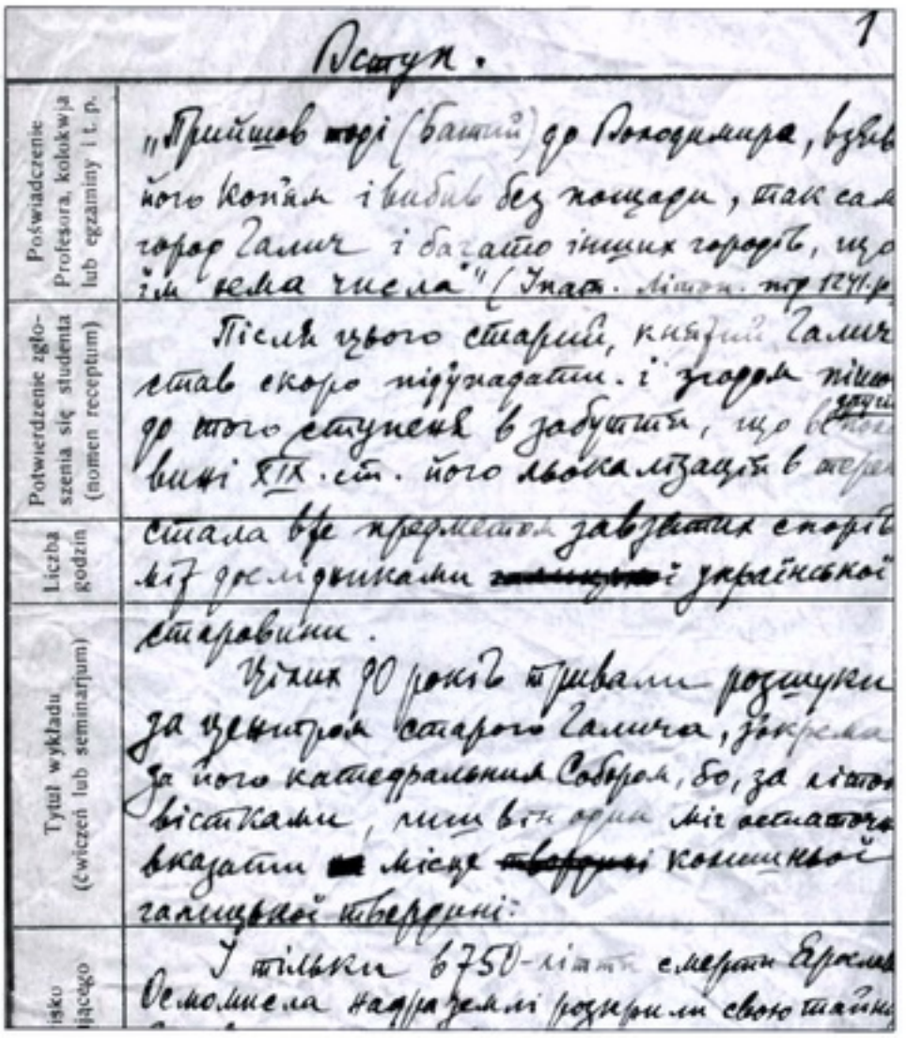

Рис. 157. Рукопис Я.Пастернака – перша сторінка книги "Старий Галич"
Fig. 157. J. Pasternak's manuscript – first page of the book "The ancient Halich"

знаходження залишався на своєму місці і далі обкопувався так, як ніби лежить на лавочці. При ньому вбивається кілок з черговим номером – римською цифрою, що позначала номер ділянки, і арабською – порядковий номер знахідки. Кілки ті стоять вбиті біля знахідок доти, доки артефакти не будуть виміряні, описані, зазначені на плані і сфотографовані. Потім за розпорядженням керівника знахідки виймаються і пакуються, "лавочки" під ними прокопуються і лише після того витягуються кілки і починається дослідження наступного шару, документуючи матеріали так само" [НА ВА ІУ, с. 5].

Тому стає зрозумілим наступний факт: "*На терені, де розкопувалася траншея І – якою керував доц. Люстгаус, сталося виривання знахідок з-під рук. Поки доцент добіг до місця, де з'явилося якесь начиння, а за мить – предмет з бронзи, предмет уже вийняв Данило і віддав проф. Пастернакові. Доцент розгнівався тим більше, що після розглядання знахідок ніхто не пам'ятав місця їх знаходження*" [НА ВА ІУ, с. 5].

Доцент Д. Люстгаус – новоприбулий "спец" до Львова разом з першою хвилею різних радянських спеціалістів чи то з "Великої України" (?) чи з теренів "необъятного Союза" для підкріплення нової влади. Працював у 1939–1941 роках на кафедрі археології, якою керував Ярослав Пастернак [Бандровський, Білас, 2011, с. 152]. Після війни про нього немає ніяких відомостей, можливо, загинув під час війни.

Рис. 158. Титульні сторінки книг Я. Пастернака (Коваль, 1999)
Fig. 158. Title page of J. Pasternak's books

В щоденнику є згадка, що Тадеуш Журовський надавав консультації працівникам експедиції Станіславівського музею і просив позичити деякі вимірювальні інструменти (тахеометричні). Доцент І. Старчук керував дослідженнями розкопу "коло апсид" (рис. 159, 160).

Люди працювали на розкопках і ніхто не відчував наближення війни. Дуже прозаїчно Т. Журовський описує роботу напередодні 22 червня 1941 р. Наприклад, "*20. VI. 1941. Рисування відкритих каменів в 1 траншеї, де керує доц. Люстгаус, за допомогою решітки. Вимірювання Воскресенської церкви.*" І далі: "*21. VI. 1941 р. " Рахував, коли всі пішли на пошуки поселень трипільської культури до урочища Сокіл". І нарешті: "22. VI. 1941 р. Цілий день нівелював Юр'ївське і Воскресенське... Після обіду згорнули ми працю і повернулися до Львова – з приводу військових подій*" [НА ВА ІУ]. Ці нотатки Т. Журовського до сьогодні невідомі в історії Галича, хоч вони є яскравим свідченням методики, організації і масштабів археологічних досліджень в Крилосі в 1941 р.

У 1940 р. Я. Пастернак проводив дослідження і в Пліснеську. Інформації про ці роботи у нас іще менше, хоча би тому, що мали вони розвідувальний характер [Погоральський, 2005, с. 40]. Нагадаємо лише, що саме цього року в Пліснеську було знайдено унікальний фрагмент кістяної іконки-складня із зображенням давньоруського воїна [Пастернак, 1961, с. 539–540]. Іван Старчук так пише про його роботи: "*Прокопав 2 траншеї впоперек південної частини городища і кілька поздовж. Денники його розко-*

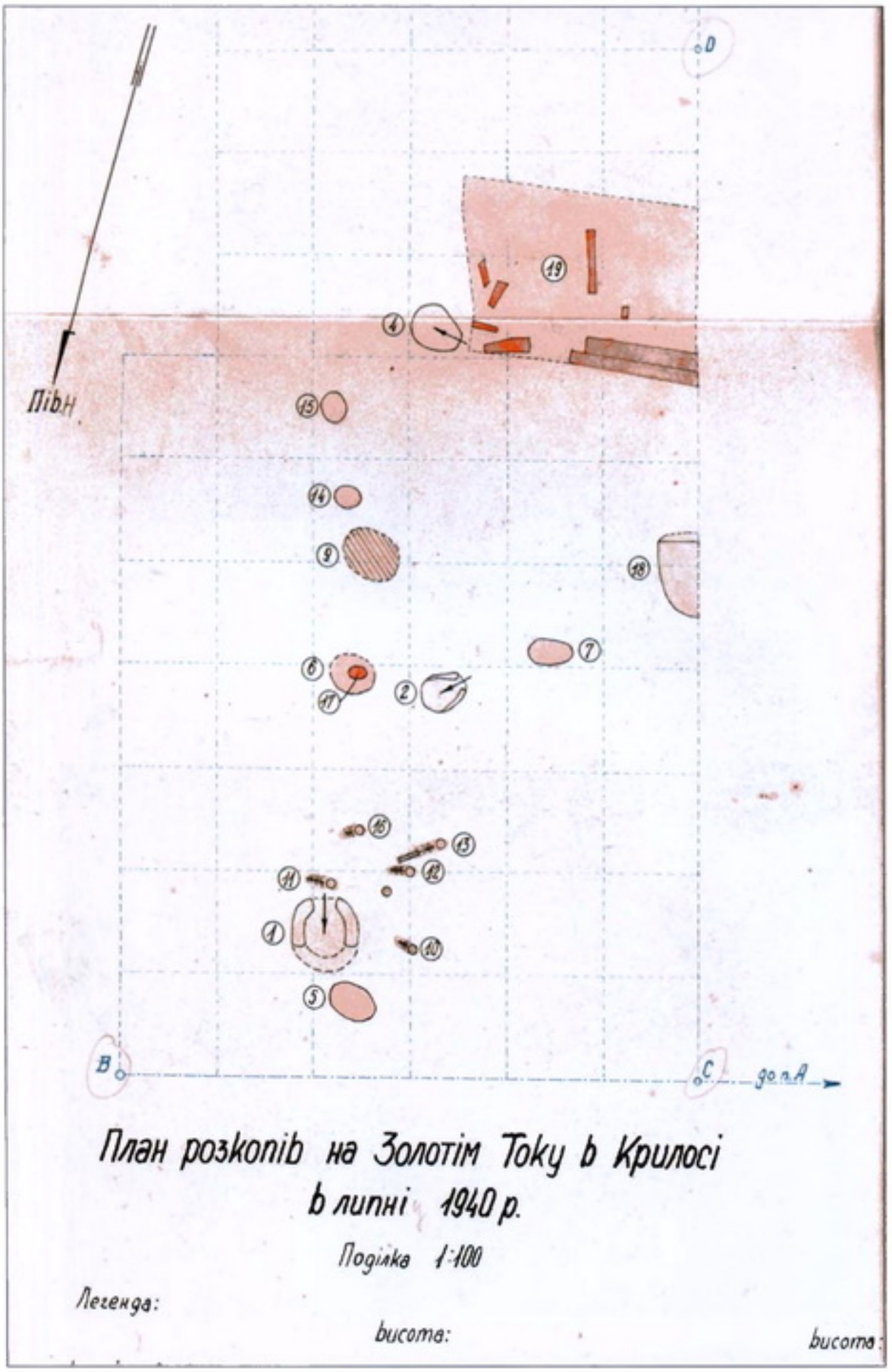

Рис. 159. План розкопів в Крилосі. 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 159. Plan of excavated areas in Krylos. 1940 (SA DA IUS)

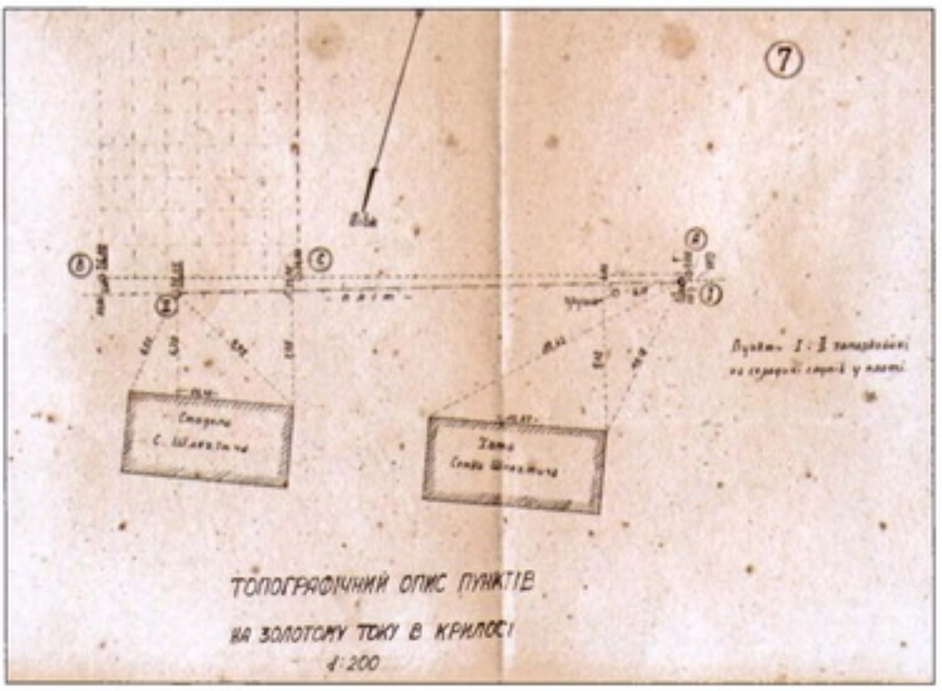

Рис. 160. План розкопів в Крилосі. 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 160. Plan of excavated areas in Krylos. 1940 (SA DA IUS)

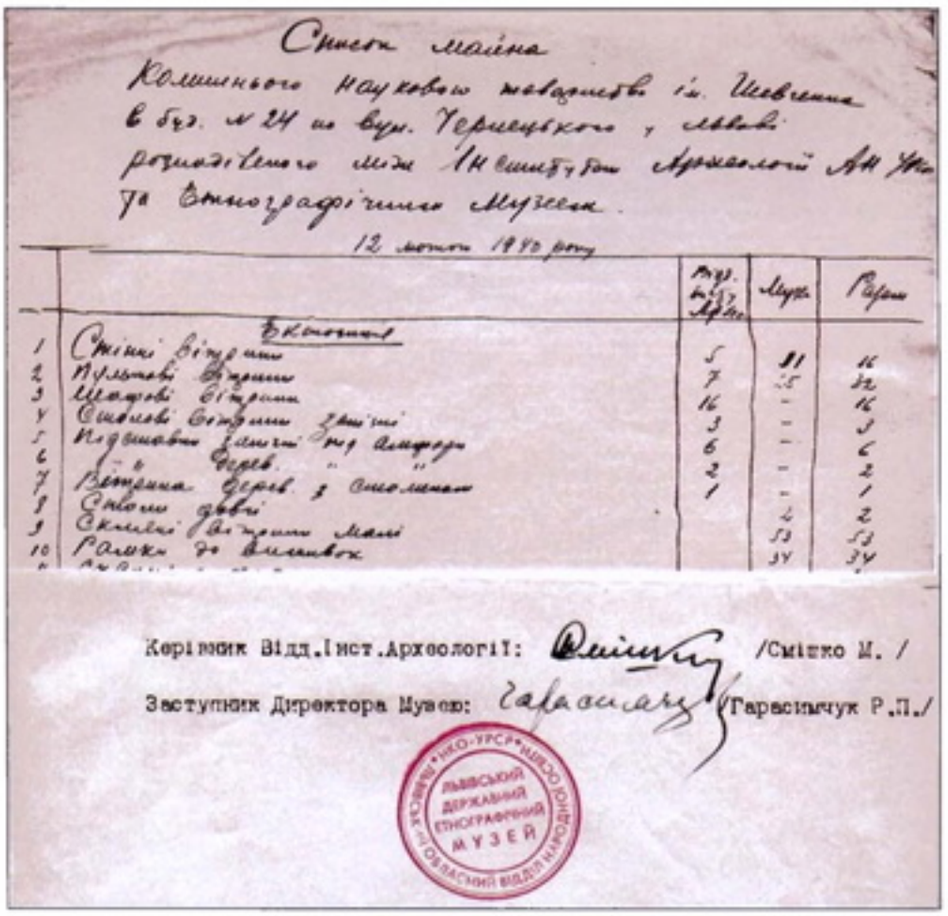

Список майна
Колишнього Наукового товариства ім. Шевченка
в буд. № 24 по вул. Чернецького, львові
розподіленого між Ін-ом Археології АН УРСР
та Етнографічним Музеєм.
12 лютого 1940 року

		Кількість	Мурш	Разом
	Вкопчасті			
1	Стінні вітрини	5	11	16
2	Кутові вітрини	7	25	32
3	Шафові вітрини	16	-	16
4	Стінові вітрини [illegible]	3	-	3
5	Підвішені [illegible] під амфори	6	-	6
6	" " дерев. " "	2	-	2
7	Вітрина дерев. з столиком	1	-	1
8	Столи дерев.		2	2
9	Скляні вітрини малі		53	53
10	Рамки до [illegible]		34	34

Керівник Відд. Інст. Археології: /Сміщко М./

Заступник Директора Музею: /Гарасимчук Р.П./

НКО УРСР ЛЬВІВСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ВІДДІЛ НАРОДНОЇ ОСВІТИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЕТНОГРАФІЧНИЙ МУЗЕЙ

Рис. 161. Довідка про розподіл майна колишнього НТШ. 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 161. Certificate about division of property of former Shevchenko Scientific Society. 1940 (SA DA IUS)

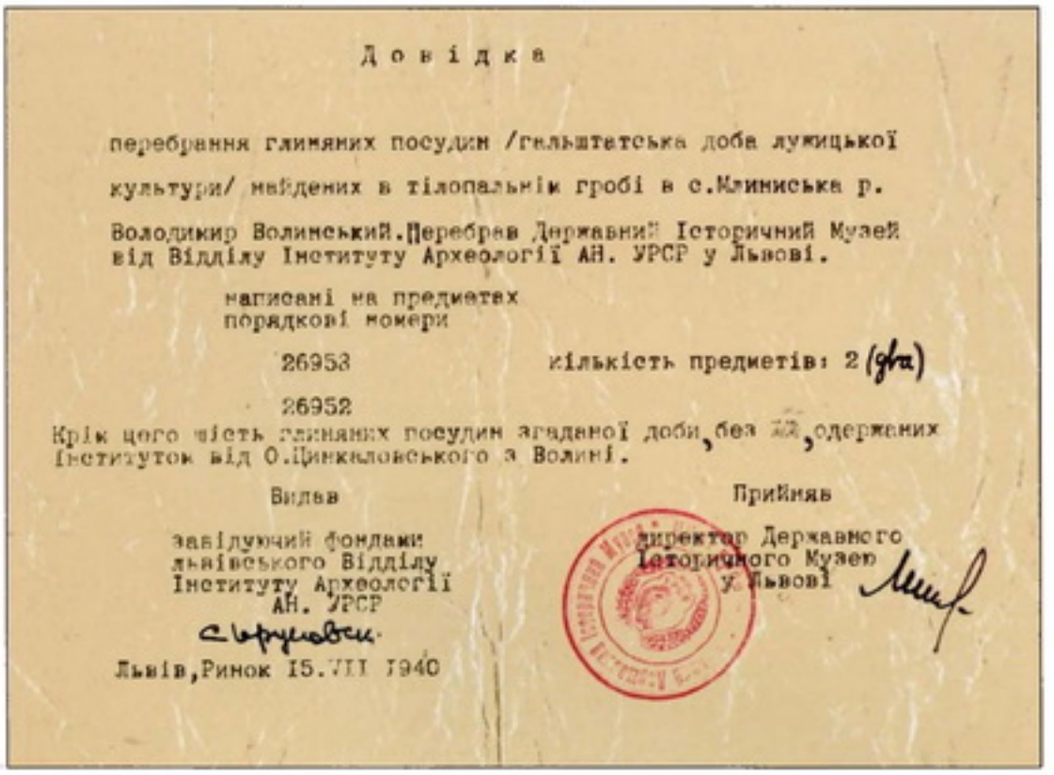

Довідка

перебрання глиняних посудин /гальштатська доба лужицької культури/ найдених в тілопальнім гробі в с.Клиниська р. Володимир Волинський. Перебрав Державний Історичний Музей від Відділу Інституту Археології АН. УРСР у Львові.

написані на предметах
порядкові номери

26953 кількість предметів: 2 (два)

26952

Крім цього шість глиняних посудин згаданої доби, без №, одержаних Інститутом від О.Цинкаловського з Волині.

Видав
завідуючий фондами
львівського Відділу
Інституту Археології
АН. УРСР

Львів, Ринок 15.VII 1940

Прийняв
директор Державного
Історичного Музею
у Львові

Рис. 162. Довідка про передачу археологічних експонатів. 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 162. Certificate about transfer of archaeological exhibits. 1940 (SA DA IUS)

Рис. 163. Вікнини Великі. 1940 р. Сидять зліва направо: другий – Маркіян Смішко, четвертий – Казимир Маєвський (НА ВА ІУ)
Fig. 163. Viknyny Velyki. 1940. Sit from left to right: second – Markijan Smishko, fourth – Kazimierz Majewski (SA DA IUS)

Рис. 164. Вікнини Великі. Розкопки М. Смішка в 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 164. Viknyny Velyki. Excavations carried out by M. Smishko in 1940 (SA DA IUS)

Рис. 165. Вікнини Великі. Розкопки М. Смішка в 1940 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 165. Viknyny Velyki. Excavations carried out by M. Smishko in 1940 (SA DA IUS)

Рис. 166. Олександр Цинкаловський. 1940-ві роки
Fig. 166. Olexandr Cynkalowski. 1940-th

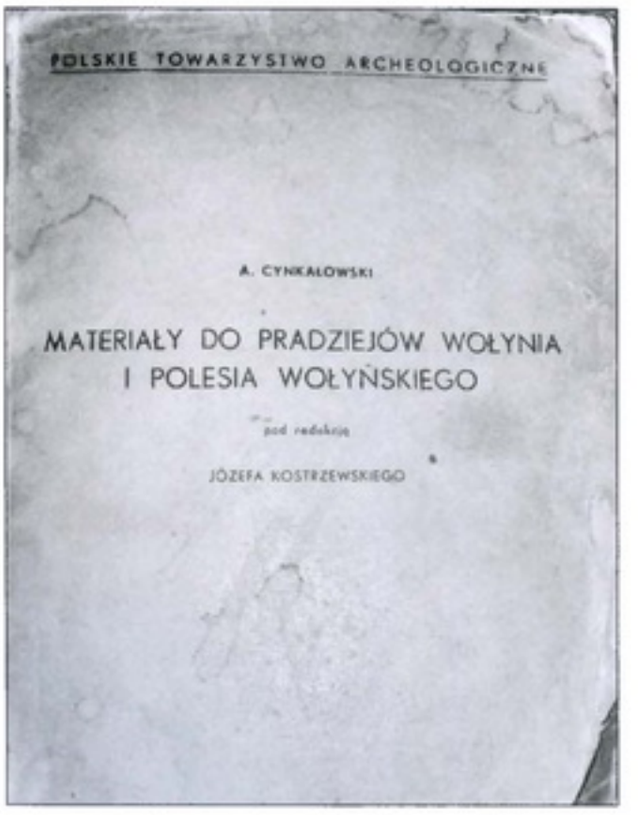

Рис. 167. Книга Олександра Цинкаловського. 1961
Fig. 167. Book of Olexandr Cynkalowski. 1961

пів не збереглися у Львові. На підставі рисунків інж. Федецького, який працював при розкопках в 1940 р., видно, що Пастернак не копав глибоко і не натрапив внаслідок цього на оселю" [Старчук, Звіт..., 1946, арк. 9].

Впродовж серпня 1940 р. у Вікнинах Великих, тепер Шумського району Тернопільської області, М. Смішко копав на полі садиби Прокопа Вальчука, де виявив рештки трьох хатніх споруд, окремі вогнища, велику кількість кераміки, знаряддя праці. Приїздив до нього і Казимир Маєвський, що підтверджують окремі фото, зроблені Олександром Цинкаловським (рис. 163–165). У супровідному листі від 31. X. 1940 р. О. Цинкаловський пише: *"Високоповажний Товаришу Директоре. Посилаю Вам знимки з розкопів у Великих Вікнинах. Якщо потрібні Вам необхідно негативи то прошу мене повідомити зараз же вишлю. Вибираюсь до Львова десь 10–15 листопада ц. р. Щиро здоровлю"*, – і далі підпис. Фотографії справді цікаві, якісні, зроблені професійно (на звороті кожної фотокартки є штамп "Zdjęcie Henryka Hermanowicza"). На одному з фото 1940 р. з Вікнин зображені М. Смішко, К. Маєвський і невідома жінка (рис. 163). Є припущення, що то Ірена Сівек. Чи насправді на фото знята Ірена Сівек (учениця Л. Козловського та його асистентка в "Музеї Червенської землі"), виникають сумніви, оскільки є інші відомості – під час "перших совєтів" вона була арештована і заслана до концентраційного табору [Лєх, 2006, с. 43]. Проте її могли арештувати і після розкопок 1940 р. (?), так що питання відкрите.

"Здобутий матеріал належить до трьох різних хронологічних груп: гальштатського періоду, доби полів поховань та ранньофеодального періоду" [Смішко, 1947, с. 112]. Неоліту у Вікнинах Великих не виявлено. Що ж до розкопаних "хат" доби полів поховань (рис. 164,165), то дослідник відзначає складність реконструкції об'єкту, його первісних розмірів і плану. *"Мушу звернути увагу, що спостереження довелося провадити в суцільному шарі чорнозему, в середньому 1 м завтовшки. Це дуже утруднювало, ба*

Рис. 168. Стефан Круковський (Lech, 2002)
Fig. 168. Stefan Krukowski

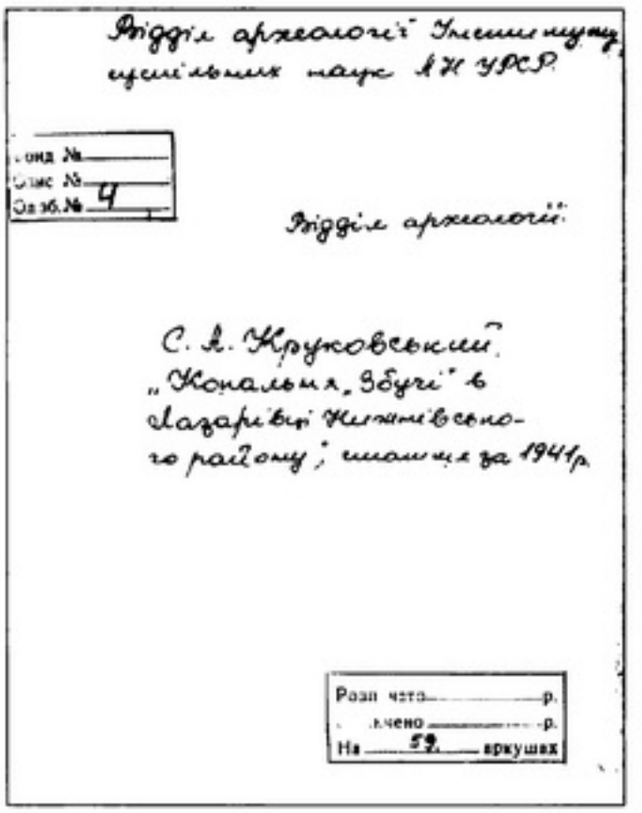

Відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР

Фонд №
Опис №
Од. зб. № 4

Відділ археології

С. А. Круковський.
„Копальня „Збучі" в Лазарівці Нижнівського району", написана за 1941 р.

Розп. чета ____ р.
Зачено ____ р.
На 59 аркушах

Рис. 169. Рукопис С. Круковського про дослідження крем'яного родовища в Лазарівці, ур. Збучі. 1941 р.
Fig. 169. Manuscript of S. Krukowski dedicated to researches of flint deposits in Lazarivka, Zbruch Place. 1941 (SA DA IUS)

навіть унеможливлювало виявлення слідів від стовпів" [Смішко, 1947, с. 112].

Стефан Круковський (рис. 168) час окупації пережив у Львові [Więckowska, 1983, s. 272; 1992, s. 34–35], куди потрапив з Перемишля, де проводив польові дослідження (очевидно, в кар'єрі перемишльської цегельні). Не маючи можливості повернутися до Варшави, С. Круковський, як знаний спеціаліст-археолог, без труднощів влаштувався у новостворений Львівський відділ археології Інституту археології АН УРСР, де виконував обов'язки завідувача фондів. Є дані, що 1940 р. він був призначений також головним охоронцем фондів Львівського історичного музею. У вересні-жовтні 1940 р. С. Круковський досліджував родовища кременю поблизу с. Лазарівка в нижній течії Золотої Липи (ур. Збучі).

В науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України зберігається чорновик великої статті С. Круковського (рис. 168) за 1941 р. "Копальня "Збучі" в Лазарівці Нижнівського району" [Круковський, 1941], у якій подано широку інформацію про предмет дослідження і методику роботи (рис. 169). Відзначено, що ця копальня відкрита геологом і археологом Ю. Полянським у 1930-х рр. Наприкінці 1939 р. Ю. Полянський розказав про копальню С. Круковському, а у вересні 1940 р. разом з "мірничим" В. Зелькевичем і "помічником мірничого" Т. Журовським провели у "Збучі" польові дослідження.

Урочище "Збучі" біля Лазарівки знаходиться в нижній течії Золотої Липи (лівої притоки Дністра), практично уже при впадінні у ріку, дещо на північ від Нижнева і на південний схід від Галича. Цікаво було би проаналізувати цей науковий твір відомого вченого, оригінального за змістом, стилем і головними висновками. Власне у цьому "Звіті" простежується стиль, що перенасичений різними неологізмами, а то і просто незрозумілими (чи зрозумілими лише самому автору) термінами, визначеннями, словосполученнями. Дійсно, наукової новизни у

С. Круковського вистачило би на кількох дослідників.

Назвемо лише окремі розділи: *"Вступні відомості. Цілі і праця кампанії 1940 р."*, *"Дещо про геологію копалинового заліжа і найближчої околиці"*, *"Топографія і морфологія стоянки та її підстоянок"*, *"Грунти та геологічні процеси на Збучах"*, *"Поселенча спроможність Збучів"*, *"Морфіка, хронологія..."* (рис. 170). Відразу ж треба пояснити деякі неологізми щодо геологічно-археологічної термінології Стефана Круковського. Стаття написана по-українськи, чорнильною авторучкою і почерк, безсумнівно, авторський. З неї можна зробити висновок про добре знання української мови, а також чудову орієнтацію в палеолітично-геологічній українській термінології. Тому професійні "неологізми" у цій статті варто розцінювати як першу, ще не опубліковану спробу застосування власної "круковської термінології", що пізніше виллється у відомий твір по-польськи [Krukowski, Nowakowski, 1976] (з тлумачним словничком).

Було кілька причин, які спонукали науковця до цієї праці. По-перше, джерелознавче значення доісторичного гірництва; по-друге, новизна відкриття, адже це була перша пам'ятка західноукраїнського видобутку крем'яної сировини і, по-третє – Стефан Круковський був спеціалістом власне у кременярському гірництві. Цікавими є його записи, які подаємо без стилістичних змін. *"У вересні 1940 р. відбув я кількаденну подорож в Лазарівку. Ціллю було поверхневе розглянення стоянки і можливостей першої праці на ній... Завданням кампанії була орієнтація в роді стоянки і її підстоянок, в системі гірничих зробів, хронології і суладевої приналежности та в окремих рисах, що вможливлювали б майбутню раціональну експлорацію.*

Дві були основні праці кампанії. Одна – накреслення шарової (warstwicowej) карти частини гірничого поля, що її поверхня має форми злагідненого гірничого примітивного краєвиду. Мірничий В. Зелькевич і помічник мірничого Т. Журовський виконали польові знимки, обчислення з них, а далі зробили бруліон карти в поділці 1:1000, з шарами що півметра. Карта зайняла цілу смугу гірничого краєвиду, довгу приблизно 230 м, широку приблизно 16 м. Друга головна праця – це зроблення трьох розшукових викопів (1/I, 1/II, 1/III) аж до скельного щирця. Цею працею керував я безпосередньо" [Круковський, 1941, арк. 4].

Досить змістовно і цікаво описав автор умови знаходження родовища, його характерні риси. В цій праці, як і в багатьох наступних, С. Круковський пояснював запропоновану нову термінологію (не треба думати, що він не знав загальновживаної).

"Копалина – це крем'яний сирівець, що виступає в сукупинах.

Заліж – це підповерхневе звітрілище матерного вапняка сукупин. В цьому заліжі крем'яні конкреції переважно цілі, а тільки рідко і незначно покавальцьовані з природи. Природна, не надто часта фрагментаричність сукупин підпорядковується тим самим формам неправильної тесовости, що питома їхньому первісному матерньому середовищі.

Вапняк тут мергелистий і мягкавий, а крем'яносний позем його звітрілища мало або майже незрушений із первісного шарово-тесового укладу звітрілинних окрухів. Тому цілі сукупини і їхні згадані фрагменти мають невелику кількість дрібних пошкоджень. Сукупини майже ніколи не зростаються з вапняком. Вільно сидять вони посеред взаїмно вільних обломків звітрілища. Вапнякові окрухи, що окружають брили сирівця, мають невеликі розміри. З цих причин добування сирівця могло відбуватися без рубання скали. Вистарчало найпростіше легке порушення та відкидання вапнякових окрухів. В такий спосіб діставалися до сукупин і виймали їх зі зложа. Тому доісторичні гірники не вживали на Збучах кам'яних, тільки розсохових дзьобаків. Знайдено оленячі ключаки, що про них буде мова далі" [Круковський, 1941, с. 4].

Ми навели тільки маленький фрагмент цієї великої статті, яку, думаю, варто було би опублікувати повністю, адже тут вперше поставлене питання первісного кременярського гірництва в Україні, яке ще й дотепер є дуже слабо вивченою проблемою. Копальня кременю в Лазарівці майже невідома спеціалістам, оскільки публікацій про неї в Україні не зроблено, а Стефан Кру-

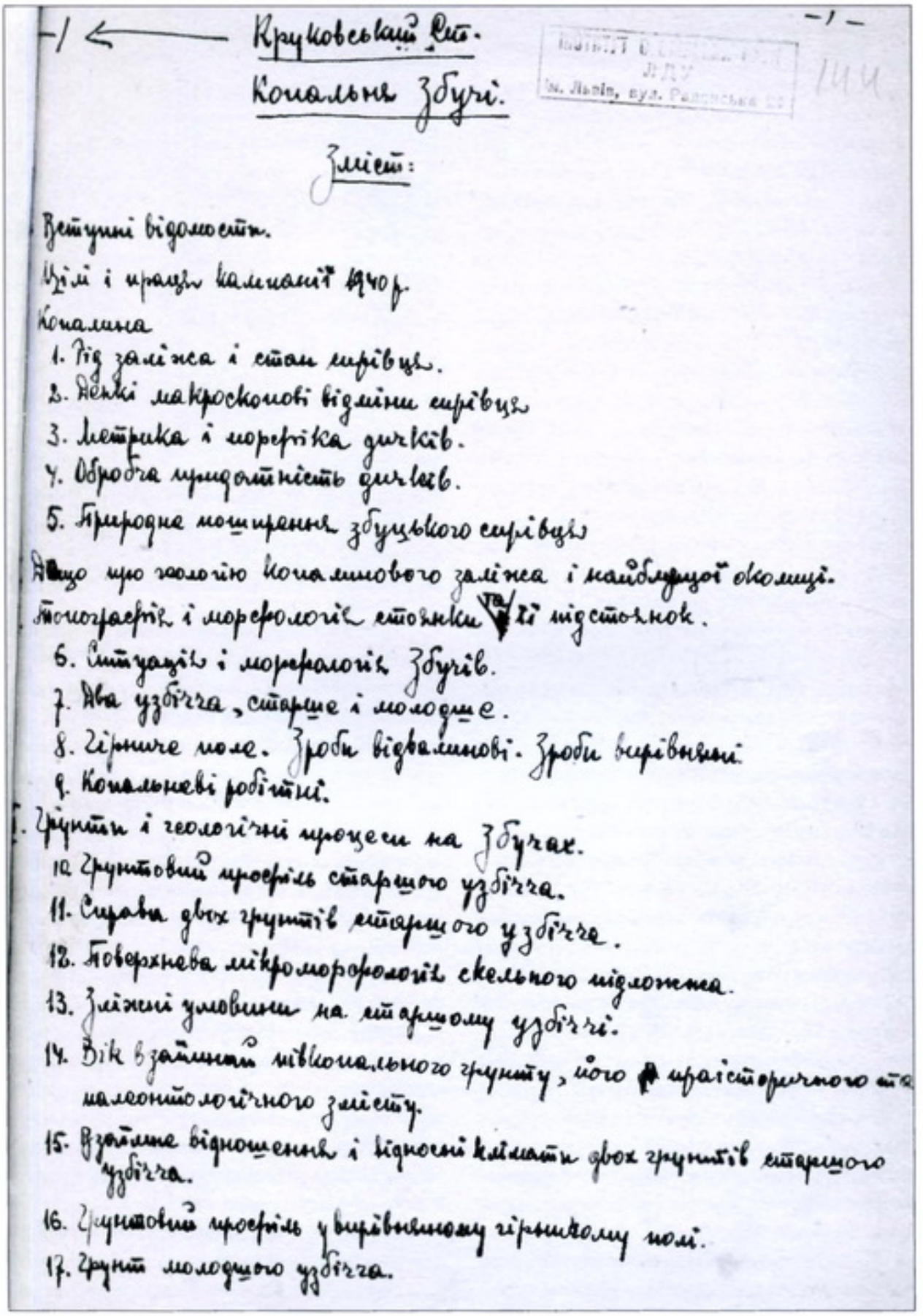

-1 ← Круковський Ст.

Копальня Збучі.

Зміст:

Вступні відомості.

Цілі і праця кам'яної ...р.

Копальня

1. Рід заліза і стан сирівця.
2. Деякі макроскопові відміни сирівця
3. Метрика і морфіка дичків.
4. Обробка придатність дичків.
5. Природне поширення збуцького сирівця

Дещо про геологію копалинового заліза і найблизшої околиці.

Топографія і морфологія стоянки та її підстоянок.

6. Ситуація і морфологія Збучів.
7. Два узбіччя, старше і молодше.
8. Гірниче поле. Зроби відвалинові. Зроби вирівняні.
9. Копальневі робітні.

Ґрунти і геологічні процеси на Збучах.

10. Ґрунтовий профіль старшого узбіччя.
11. Справа двох ґрунтів старшого узбіччя.
12. Поверхнева мікроморфологія скельного підложжя.
13. Зліжні умовини на старшому узбіччі.
14. Вік взаїмин мівкопального ґрунту, його праісторичного та палеонтологічного змісту.
15. Взаїмне відношення і відносні кліматичні двох ґрунтів старшого узбіччя.
16. Ґрунтовий профіль у вирівняному гірничому полі.
17. Ґрунт молодшого узбіччя.

Рис. 170. Зміст рукопису С. Круковського про дослідження крем яного родовища в Лазарівці, ур. Збучі. 1941 р.
Fig. 170. Content of S. Krukowski's manuscript dedicated to researches of flint deposits in Lazarivka, Zbuchi site. 1941

ковський, виїхавши у 1944 р. до Польщі, більше не повертався до цієї теми.

АРХЕОЛОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В ЧАСИ НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

У часи німецької окупації НТШ знову відновило свою діяльність. Історичною секцією керував Іван Крип'якевич, археологічною – Ярослав Пастернак. Крім Я. Пастернака, до секції входили Олег Кандиба, Валерія Козловська, Юрій Полянський, Маркіян Смішко, Левко Чикаленко. "*На їхніх сходинах були обговорювані поточні наукові праці, приміром, деякі проблеми історії культури старого Галича й бронзові нашийники бастарнів лятенської доби (Пастернак), орнаментика трипільських мисок (Чикаленко), хронологія пізньоримських тілопальних могил (Смішко), старша трипільська культура в Галичині (Кандиба) та ін.*" [Пастернак, 2006, с. 9–11]

Під час ІІ-ої світової війни у Львові перебував Л. Чикаленко, який опрацьовував наукову літературу та кераміку трипільської культури зі збірок НТШ, дійсним членом якого він був ще з 1932 р. Ще під час німецької окупації Польщі в 1940 р Л. Чикаленко звернувся до тодішнього головного археологічного органу з питань охорони пам'яток - Державного археологічного музею у Варшаві з проханням надання офіційного дозволу на проведення розкопок городища поблизу с. Чемно Тишовецької гміни, Томашув-Любельського повіту (лист Левка Чикаленка до Софії Вартоловської, що зберігається в ДАМ). Л. Чикаленко був першим археологом, який дослідив літописний Червен за допомогою археологічних розкопок. Звіт про ці розкопки опублікований аж у 1998 р. зусиллями львівських археологів [Чикаленко, 1998; Петегирич, Филипчук, 1998, с. 636–637].

В науковому архіві відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України зберігаються чернетки Л. Чикаленка – рисунки тушшю на кальці різних артефактів періоду енеоліту-бронзи, скопійованих зі статей різних авторів XIX і першої половини XX ст. Але є також серія замальовок трипільської орнаментованої кераміки з оригінальних матеріалів (очевидно, зі збірок Музею НТШ) – Пеньонжкова (цілі форми горщиків за №№ 23588, 23639, 23640, 23889), Попудні (цілі форми за №№ 20945, 20954, 21074, 21156, 21082 та ін.), Більче-Золотого, Вертеби (з опублікованих праць К. Гадачека), коло Замку; Городниці Медоборської (коло Гусятина), Кукутені І і ІІ, Петрен, Вигнанки та ін. (копії опублікованих рисунків). Загалом, "архів Л. Чикаленка" в Інституті українознавства – це рештки його чорнових опрацювань, залишених в фондах НТШ в часи Другої світової війни (пізніше ці матеріали передали до відділу археології). Усе, що мало наукову вартість, вивезене за кордон. У 1948 р. він емігрував до США. "*Л. Чикаленко був дуже скромною людиною – це відчувається з його листів до В. Щербаківського. Навіть складаючи власноручно список своїх праць, який на прохання В. Щербаківського надіслав йому до Мюнхена, учений включив лише дев'ять, на його думку, найголовніших, виданих шістьма мовами, хоч, як відомо, праць у Л. Чикаленка було значно більше*" [Крушельницька, 1998, с. 641].

Під час війни 1941–1944 років археологічні польові роботи здебільшого не велися, однак деякі дослідники все ж таки старалися копати. Ярослав Пастернак проводив незначні польові роботи (короткочасові виїзди) у Галичі в 1941–1942 рр., готуючи в цей час велику підсумовуючу роботу про давню столицю Галицького князівства [Пастернак, 1944]. У 1947 р. на цю книгу написав рецензію М. Міллер, допускаючи необґрунтовані зауваження, на які Ярослав Іванович дав професійну відповідь [Пастернак, 1947].

1941–1944 рр. Маркіян Смішко – "*службовець управління майном Львівських установ АН*" – так занотовано власноруч М. Смішком в автобіографії, хоч виникає питання, яким чином він міг служити в Академії наук УРСР під час війни в окупованому Львові? Щодо його праці під час війни існують інші відомості. Так, Данута Піотровська на основі публікації А. Рибіцкої [Rybicka, 2002, s. 57, 170] зазначає, що в часи окупації Львова Маркіян Смішко і Рудольф Ямка працювали у Львівському відділі Інституту Східної Праці (збереглися документи) [Піотровська, 2006, с. 83].

Восени 1942 р. експедиція Львівського історичного музею під керівництвом Ярослава Пастернака провела розкопки поселення культури лінійно-стрічкової кераміки поблизу с. Котоване [Свешников, 1954, с. 100–130; Смішко, 1959, с. 9; Пелещишин, 1974, с. 99; Свешніков, 1974,с. 51; Герета та ін., 1981, с. 153]. Воно знаходиться на правому березі р. Бистриці, 650 м на південь від села Котоване колишнього Бориславського району Львівської області, в урочищі Запуст. Тут, на поверхні зораного поля, знайдено досить презентабельну колекцію: кам'яні сокири з наскрізним сверленим отвором, крем'яні ножі, скребки, різці, уламки глиняного посуду з орнаментом у вигляді заглиблених ліній і ямок та наліпних гудзів із заглибленням в центрі. Внаслідок проведених розкопок відкрито сліди двох жител, які були заглибленими в ґрунт землянками. На дні землянок знаходилися скупчення вугликів і попелу – слідів від вогнищ, які розпалювалися безпосередньо на долівці. Судячи з форми і величини ямок від стовпців на дні жител, можна говорити, що землянка була перекрита двосхилим дахом.

Серед великої кількості знайдених фрагментів посуду вдалося реконструювати кілька цілих посудин. Це були переважно миски із заокругленим, або рівним дном, інколи прикрашені заглибленим стрічковим орнаментом, або ж горщики з опуклим тілом і порівняно вузьким горлом. Значна кількість знайдених на поселенні матеріалів пов'язана із землеробством. Це уламки кам'яних зернотерок, крем'яні та обсидіанові вкладні до серпів і сліди полови та зерна пшениці (чи ячменю) [Гула, 2008].

Ці матеріали опублікував І. Свєшніков в центральному тоді друкованому органі археології "Советская археология" в 1954 р. [Свешников, 1954, с. 112–119]. Ярослав Пастернак, що проживав тоді в Канаді, обурився, оскільки в цій статті Ігор Свєшніков ні одним словом не згадав імені автора розкопок. У відповідь І. Свєшніков резонно зауважив, що то не його вина, оскільки ім'я Я. Пастернака в повоєнний час в Радянському Союзі було заборонене для посилань чи взагалі згадок про вченого; його твори були вилучені з бібліотек. Але неможливо витерти людську пам'ять. Сьогодні ім'я вченого назавжди повернуте в Україну і загалом в науку Східної Європи.

ВИСНОВКИ

Отже, в розглядуваний період – з вересня 1939 р. по липень 1944 р. (неповних 5 років) відбулися кардинальні суспільно-історичні зміни, які не могли не вплинути на розвиток наукових досліджень і, зокрема, археологічних. Приєднання земель Східної Галичини до Радянської України, а точніше – до загальної соціалістичної системи, проведення широких реформ та нововведення мали двояке значення. З одного боку, повна націоналізація господарства, запровадження української мови як державної, початок формування української еліти, безумовно, треба визнати як позитивні для українців перетворення. З другого боку, насильницьке запровадження колгоспного ладу, повальна русифікація і жорстокі каральні методи до українського визвольного руху вкрай негативно вплинули на суспільний прогрес і розвиток духовної культури. В науку було запроваджено єдину марксистсько-ленінську методологію та історичний матеріалізм, що гальмувало усякий творчий дух. Вимушені переселення цілих народів, репресії, встановлення поліцейського контролю на свободу слова тощо стримувало суспільно-економічний розвиток, зате сіяло страх і невпевненість у майбутньому. Після радянських реформ 1939–1940-х років місцевій галицькій інтелігенції відкрилися очі на справжній зміст і природу соціалістичного ладу. Тому після вступу німецьких військ деякі націоналісти і патріоти плекали надію на утворення незалежної України за допомогою окупантів із заходу. Але й тут дуже скоро наступив повний крах ілюзій. Деякі археологи вступили у співпрацю з німецькою владою і тому були змушені покинути рідні землі з наступом Червоної Армії в 1944 р. Виїхали також вчені, яким був неприйнятний сам дух радянської системи, її насильницькі методи і пролетарська диктатура, цинізм і аморальність по відношенню до демократії і особистої свободи. Інші дослідники вступили у боротьбу з фашистами і були знищені.

Історики не повинні міркувати як справжні логіки, які більш за все турбуються про послідовність і поступовість переходу від простого до складного – переходу, в процесі якого вони сходинка за сходинкою творять систему, що веде від найпримітивніших до найвищих цілей
Люсьєн Февр
"Бои за историю". 1991. М. С. 51

РОЗДІЛ V
РАДЯНСЬКИЙ ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД (1944–1951). БУТИ ЧИ НЕ БУТИ... "АКАДЕМІЧНІЙ АРХЕОЛОГІЇ" У ЛЬВОВІ

Австрійський (друга половина XIX – 1918 рр.) та польський (1918–1939 рр.) періоди розвитку археології у Львові частково висвітлені у працях багатьох авторів (М. Бандрівський, Р. Берест, Н. Білас, Н. Булик, Л. Крушельницька, Т. Романюк, О. Смішко, Д. Павлів, В. Петегирич та ін.). Однак нібито недавні перші повоєнні десятиліття діяльності львівських археологів поки-що не знайшли відображення ні на сторінках наукових видань, ні в публіцистиці. Але ж теперішній стан археології заходу України в багатьох аспектах є наслідком тих наукових підходів, традицій і концепції "археологічної школи", що сформувалися у повоєнні роки, у котлі нової ідеології, у колективі нових "східноукраїнських" кадрів тощо. Сьогодні ще живі представники тієї епохи і їхні спогади були б неоціненим джерелом у розумінні багатьох аспектів психології науковців 1940–1950-х років, як, наприклад, книга Л. Крушельницької "Рубали ліс".

Найбільшим ідеологічним тиском в ті часи було тоталітарне запровадження "єдино правильної" теорії марксизму (матеріалізму). У зв'язку з цим багато науковців "втекли від історії" і перейшли до опису джерел. Археологи також перейшли на суцільну "описовість", яка дотепер є вадою багатьох археологічних досліджень. Треба врахувати також специфіку тодішніх історичних джерел. Кожен документ того часу необхідно читати "поміж рядками", бачити прихований зміст, навіть насмішку над порядками, які неможливо було змінити.

Сталінізм тривав у західноукраїнському регіоні порівняно недовго – за "перших совєтів" (1939–1941) і після війни (1944–1953). Після смерті Й. Сталіна розпочалась нова епоха, а з 1956 р. археологію було, по-суті, виключено з "передового ідеологічного фронту" і уже не обов'язково було вихваляти "роль і значення комуністичної партії у розвитку палеоліту". Але ж і таке траплялося. Чому? Багато причин. Залишилися страх, бідність і беззахисність. Деколи вихваляли режим люди, які, здавалось би, не мали в тому ніякої необхідності. Але... Якщо "копнути глибше", то виявиться, що той чи інший дослідник залишався під час війни в окупованому Львові, інший – перебував в полоні (і залишився живим), третій належав до багатої (буржуазної) родини (за польських часів), ще один мав якусь іншу "темну пляму" у своєму минулому дорадянському житті.

Публікації тих років рясніють цитатами марксизму-ленінізму, але навіть неозброєним оком помітні "сурові нитки", якими пришиті ці цитати до змісту. Іноді такі цитати були настільки чужими і недоречними, що читач мимоволі зупинявся посеред тексту, перечитував рядки ще раз, ніяк не розуміючи зв'я зку цитати із сюжетом статті. Але, переважно, науковці взагалі не звертали на них уваги, відмахуючись, як від надоїдливих мух.

АРХЕОЛОГІЯ У ЛЬВІВСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ

Одразу після звільнення Львова у 1944 р. відновила свою наукову діяльність новосформована кафедра археології та історії стародавнього світу Львівського університету, якою завідував історик, спеціаліст у галузі доби середньовіччя Іван Вейцківський. У перші повоєнні роки на кафедрі читали нормативні курси історії первісного суспільства, методики археологічних досліджень, основ археології, історії стародавнього світу. Окрім того, вели окремі спецкурси, наприклад "Південно-Східна Європа в III–II тисячоліттях до н. е." (Маркіян Смішко), "Археологія Греції та Риму" (Іван Старчук), "Скіфи" (Іван Старчук), "Повстання рабів в Італії та Сіцілії в II–I ст. до н. е." (Іван Вейцківський) [Бандровський, 2000, с. 17]. Остання тема, безперечно, була продиктована новим політичним режимом з головною ідеєю диктатури пролетаріату і наголосом на різноманітні повстання.

Після структурної реорганізації у 1948/1949 рр. кафедру історії стародавнього світу і археології об'єднано з кафедрою історії середніх віків, унаслідок чого утворилася кафедра історії стародавнього світу та середніх віків (завідувач – І. Вейцківський) [Бандровський, 2000, с. 17–29; 2005]. Слово "археологія" взагалі зникло із назви кафедр університету аж до 22 червня 1994 р., коли утворилася кафедра археології, античності та середньовіччя (завідувач – М. Пелещишин).

Починаючи з кінця 1940-х років, на факультеті створилась "задушлива атмосфера", втратились надії на розвиток української національної культури. У 1949 р. кафедру історії УРСР об'єднано з кафедрою історії СРСР. Розпочалась повальна русифікація. Уже в 1953 р. "*...заняття українською мовою проводили лише 49 викладачів, а російською – 295*" [Киричук, Кондратюк, 2000, с. 8]. Таким чином, увесь повоєнний період аж до здобуття незалежності у 1991 р. характеризувався "*надмірною заідеологізованістю усіх сторін життя факультету. Часто під час зарахування на роботу до університету визначальним чинником був не фаховий рівень викладача, а інші моменти (членство в КПРС та ін.)*" [Шуст, 2000, с. XVI].

Згідно з радянською суспільно-ідеологічною структурою наукові теми, напрями і загалом наукові дослідження повинні були проводитися в рамках Академії наук – в різнопрофільних науково-дослідних інститутах та лабораторіях. В університетах і навчальних інститутах головна увага була зосереджена на навчально-педагогічній та виховній роботі; наукові розробки поступово занепадали. Багато предметів зникло з університетських курсів, інші ж викладалися за шаблонною системою, яка передбачала лише освоєння елементарних початкових знань. Така доля спіткала й археологію, яка поступово відмирала в університеті. Коли ж піднімалося питання про розвиток археологічних досліджень в університеті, то вказувалося, що для цього у Львові існує відділ археології Академії наук України, а після 1951 р. – відділ археології Інституту суспільних наук АН УРСР.

Правдиві спогади зі свого студентського життя в університеті у післявоєнний час і про порядки, які існували тоді, залишила Лариса Іванівна Крушельницька [Крушельницька, 2005].

Рис. 171. Ришард Ганшинєц
Fig. 171. Ryszard Gańszyniec'

ЛЬВІВСЬКИЙ ВІДДІЛ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ АН УРСР: СТРУКТУРА, ПРАЦІВНИКИ

У 1944 р. відділ археології Інституту археології АН УРСР поновлений у визвольному Львові, але на початку у дуже мізерному числі науковців. Під час війни і одразу після її завершення більшість польських археологів виїхало до Польщі. Змушені були емігрувати й окремі українські вчені (Я. Пастернак, Ю. Полянський, Л. Чикаленко, В. Козловська), був замордований німецькими окупантами О. Кандиба. Сьогодні дуже важко дослідити археологічну діяльність у перші повоєнні роки. Це був час відбудови народного господарства, зруйнованого війною, тому археологія, як наука "неактуальна", відійшла на задній план. На передньому фронті ідеології стояла теорія марксизму-ленінізму, для якої стародавнє минуле українського народу не викликало зацікавлення. Навпаки, багато сторінок того минулого треба було назавжди похоронити в ім'я світлого майбутнього.

У відділі працювали фактично Маркіян Смішко, Іван Старчук та Казимир Маєвський (останній у 1945 р. виїхав до Вроцлава). М. Смішко одночасно викладав у Львівському університеті: у 1944 – 1954 рр. – доцент кафедри історії стародавнього світу і археології (до 1949 р.), потім – кафедри історії стародавнього світу і середніх віків (до 1954 р.). Учнями М. Смішка були аспіранти, пізніше відомі українські дослідники О. Ратич, В. Ауліх, В. Баран, Е. Балагурі, М. Кучінко.

У звітній публікації про роботу у 1944 р. [Смішко, 1947, с. 187–189] М. Смішко відзначив тільки 4-ох наукових працівників і "технічно-допоміжний персонал". Підкреслював, що науковці одразу ж включилися у повоєнну відбудовчу роботу: "*М. Смішко бере активну участь у відновленні роботи львівської філії Академії наук, К. Маєвський допомагає організувати археологічний відділ Львівського історичного музею. Як консультанти вони допомагають відбудувати експозицію археологічного відділу музею, що після відходу німців зовсім не існувала, і разом з третім працівником Львівського відділу Інституту І. Д. Старчуком беруть участь у відновленні праці історичного факультету Львівського державного університету ім. І. Франка, в якому організовують кафедру археології та історії стародавнього світу*" [Смішко, 1947, с. 187].

Станом на 1 січня 1945 р у відділі працювало 7 осіб (2 жінки і 5 чоловіків), з яких завідувач, 2 старших наукових, 1 молодший науковий, 2 науково-допоміжних і 1 технічний працівники [Ситник, 2006, с. 119]. У радянський час впроваджується нова система наукової роботи, суворого контролю, звітності, підвищення ідейного рівня і т. д. Деякий час у відділі числилися ще два дослідники – українець Юрій (Єжи) Кульчицький і поляк Броніслав Білінський. Обоє виїхали до Польщі і стали видними вченими. Б. Білінський виїхав до Вроцлава у 1945 р., а Ю. Кульчицький – в 1946 р. У 1945 р. до відділу потрапив Йосип Пеленський. Є інформація, що у 1947 р. він проводив невеликі розкопки в Галичі (Крилосі?) [Романюк, 1998, с. 656].

Крім вищезгаданих науковців, у перші повоєнні роки до відділу прийшли М. Бардин, О. Бійовська, Е. Вінтоняк, Р. Ганшинєц[1], Й. Дідик, Я. Лабій, Е. Прокопович; у 1946 р. (рис. 173) додалися прізвища О. Феніна, Ю. Мушака та

1 **Ганшинсц (Гансінсц) Ришард** *(1888–1958) – відомий львівський учений міжвоєнного періоду (рис. 171), історик культури, філолог, професор кількох університетів – Познанського, Львівського, Вроцлавського і Ягеллонського, а в 1945–1946 роках – ще й науковий працівник відділу археології Інституту археології АН УРСР (цей факт у біографії вченого донедавна був невідомий). Син робітника (гутного машиніста), навчався в гімназії Ниси біля Відня, потім студіював класичну філологію і германістику в університетах в Мюнстері і Берліні (1911–1915). Відбув примусову військову службу (1915–1918), захистив докторську дисертацію в Берліні в 1917 р. З 1919 р. – керівник кафедри класичної філології у Варшавському університеті (дуже недовго), у цьому ж році – надзвичайний професор Познанського університету, а з 1920 і фактично до 1946 р. – звичайний професор і зав. кафедри класичної філології Львівського університету. В 1930–1939 рр. мав приватну друкарню у Львові, що дало можливість видати багато творів здавньогрецької і римської класики, а також нових заснованих наукових журналів "Філомата", "Палеестра", "Огляд Класичний", на сторінках яких в міжвоєнний період друкувалося багато науковців не лише Львова, але й цілої Польщі. Після війни був змушений виїхати до Польщі (1946 р.), після Вроцлава осів в Ягеллонському університеті знову як керівник кафедри класичної філології. У посмертному виданні свого щоденника в формі листів до дружини Софії "Z notatek lwowskich" (опублікованого у 1991 р., спеціальне видання тижневика "Przekrój") за 27 травня 1946 р. писав: "Щоб виїхати (до Польщі – О. С.), треба представити офіційне звільнення з Університету і Академії. Отож написав заяви і крім того особисто повідомив керівників і ректора про свій намір". Очевидно, під "Академією" тут мається власне відділ археології. У 1995 р. ці нотатки Р. Ганшиньця вийшли окремою книжечкою, в якій український люд, загалом українська ментальність перших повоєнних років описана в досить чорних тонах, принизливо і брутально, хоч, з іншого боку, зрозуміла його туга за Львовом польським, в якому він прожив свої кращі 24 роки [Gansiniec, 1995]. Однак мусимо визнати, що для розвитку класичної археології і філології Львова постать Ришарда Ганшиньця була знаменною у багатьох аспектах.*

Рис. 172. Є. Вінтоняк, Т. Плаксій та О. Ратич. Плісненськ, 1947 р. Приватний архів Л. Крушельницької
Fig. 172. E. Vintoniak, T. Plaksii and O. Ratych. Plisnes'k. 1947. L. Krushel'nyts'ka's private archive

В. Манастирського (на зміну Е. Прокоповича). У 1947 р. у відділі працював Сергій Судаков, але уже в другій половині 1948 р. його прізвище зникає зі списків науковців відділу.

Про кадровий склад відділу знаходимо інформацію в такому документі, як "Листок приявних працівників Львів.(ського) Відділу 1948 р." [НА ВА ІУ] (рис. 185). У цьому "Листку" відвідувань зазначено прізвища 14 працівників, однак без М. Смішка (зав. відділом). Це М. М. Бардин, О. С. Бійовська, Е. О. Вінтоняк, П. І. Завада, В. П. Кравець, Л. І. Крушельницька, О. І. Костюк, Я. І. Лабій, В. І. Манастирський, Й. Г. Пеленський, Т. І. Плаксій, О. О. Ратич, І. Д. Старчук, О. В. Фенин.

З особистої розмови з Ларисою Іванівною Крушельницькою ми довідалися, що Бардин Марія працювала машиністкою, Вінтоняк Женя - секретаркою (рис. 182-184), Костюк Орест - фотографом, Плаксій Тетяна - завідуючою бібліотекою, Бійовська Олена (Галя) - завідувачкою фондів (рис. 183, 184), Манастирський Вітольд - інженером-геодезистом. Кравець Валентина розпочала дослідження трипільської культури, Завада Петро – культури бронзового віку, Старчук Іван вивчав Плісненське городище періоду Давньої Русі, Фенин Олександр досліджував ранньозалізний період (римський час), Пеленський Йосип продовжував свої історичні студії над Давнім Галичем, Ратич Олексій розпочав обстеження давньоруських пам'яток (переважно, городищ).

Говорячи про Йосипа Пеленського (рис. 175), треба відзначити, що в цей час він викладав також і у Львівському університеті, а у відділ археології Інституту археології він прийшов у червні 1945 р. і був призначений на посаду старшого наукового співробітника [Лукомський, Романюк, 2002, с. 319]. Не дивлячись на свій 76-річний вік, дослідник написав ще кілька наукових праць, які так і не були опубліковані. Це такі машинописні зшитки: "Червенські городи" (1947), "Стародавній Львів" (1947), "Древнєруський княжий двір" (1950), "Галич і його будівництво у древній добі XII–XIII ст." (1952).

У науковому архіві Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України зберігається зшиток (28 стор.) машинописної праці О. А. Терлецького "Городи Галицько-Волинської землі" за 1948 р. [НА ВА ІУ. Опис 5. Од. зб. 61], у якій подана коротка характеристика різних міст Галицько-Волинського князівства (Галич, Звенигород, Теребовля, Лаврів та ін.) [2].

Характерною рисою нового суспільного ладу була обов'язкова різнопрофільна звітність.

2 Виявляється, відомий історик **Омелян Терлецький** *(1873–1958), дійсний член НТШ ще з 1921 р. (рис. 176), активний діяч "Рідної Школи" та "Просвіти" в 1920-х роках, працював у Львівському відділі археології з 1947 по 1951 р., власне у ті роки, коли Львівський відділ Інституту історії АН УРСР було ліквідовано "зверху". Після утворення Інституту суспільних наук АН УРСР у 1951 р. Омелян Антонович перейшов у рідніший для нього відділ історії України. Треба відзначити, що ще у 1940–1941 рр. він працював старшим викладачем і тимчасово завідував кафедрою історії середніх віків Львівського університету. У травні 1941 р. отримав вчене звання доцента. Після війни продовжував працювати в університеті, спочатку на кафедрі історії середніх віків, а з жовтня 1945 р. — на кафедрі історії західних і південних слов'ян. У 1950 р. йому було присвоєно науковий ступінь кандидата історичних наук без захисту дисертації [Чорній, 2000, с. 161–162; Стеблій, 2001, с. 309–310]. В археології його ім'я маловідоме і згадується рідко.*

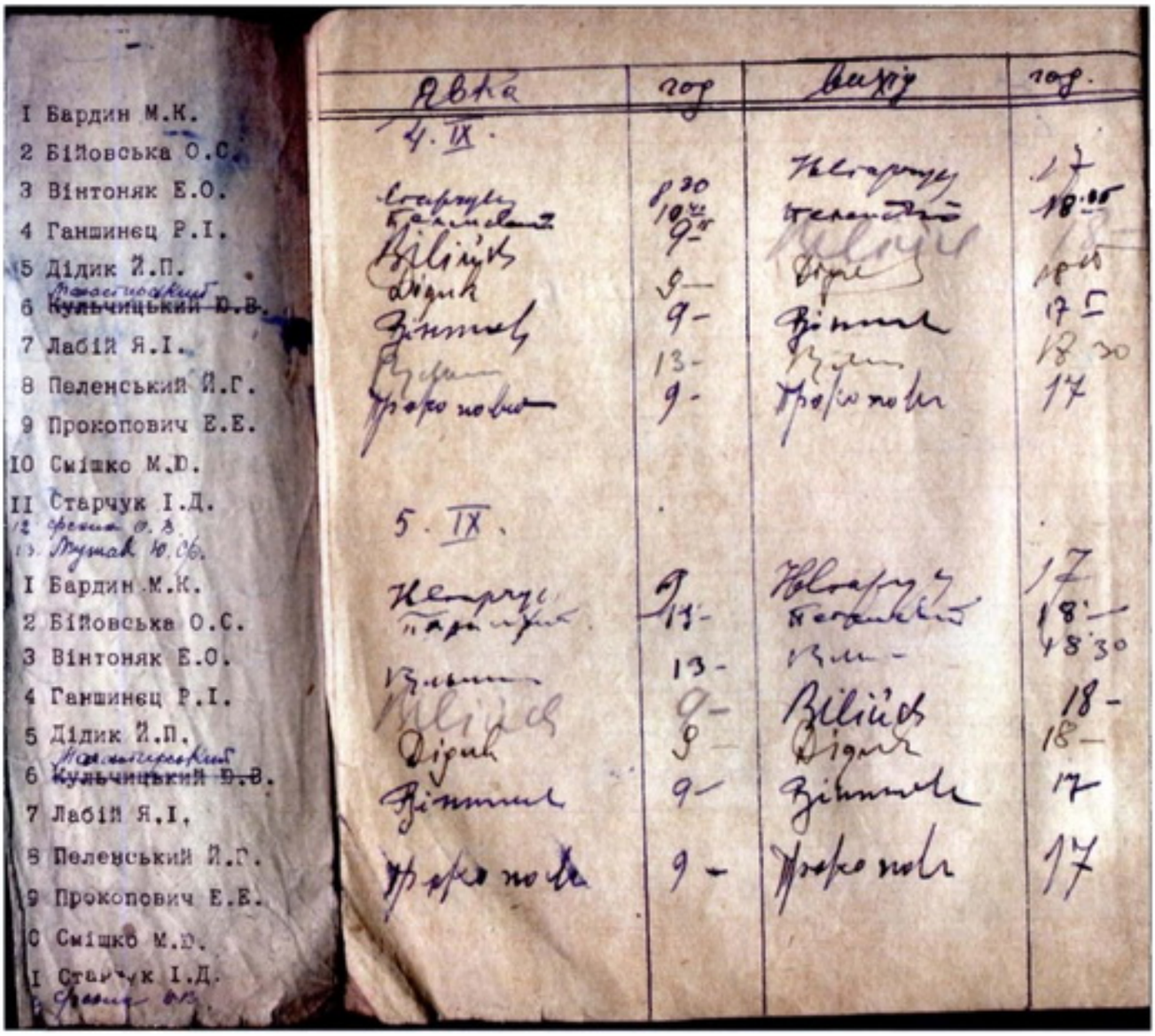

Рис. 173. Список працівників відділу археології. 1946 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 173. List of scientists of Department of archaeology. 1946 (SA DA IUS)

Так, у 1945 р. керівник відділу Маркіян Смішко зробив у Києві доповідь "Стан археологічних досліджень у західних областях України". Через рік на VI Науковій конференції Інституту археології АН УРСР він виступив з доповіддю "Підсумки вивчення культури "полів поховань на Україні", а в 1947 р. у збірнику "Археологія" опублікована його стаття "Львівський відділ Інституту археології АН УРСР у 1944 р." [Смішко, 1947, с. 187–189].

У цьому збірнику поміщена друга його стаття про дослідження у Вікнинах Великих [Смішко, 1947а, с. 111–122], які проводилися ще в довоєнний 1940-й рік. Цікавий щоденник цих розкопок знаходиться у науковому архіві відділу археології Інституту українознавства [Ситник, 2002, с. 20–23].

Ми уже згадували, що після війни, у 1947–1948-х роках у відділі працював науковим співробітником Сергій Судаков, за словами Л. Крушельницької, дивак, але широко освічений (знав східні мови) справжній російський інтелігент, якого доля після війни закинула до Львова. Він не був археологом за освітою, але широка обізнаність у гуманітаних питаннях дозволила йому досить швидко вникнути у суть археоло-

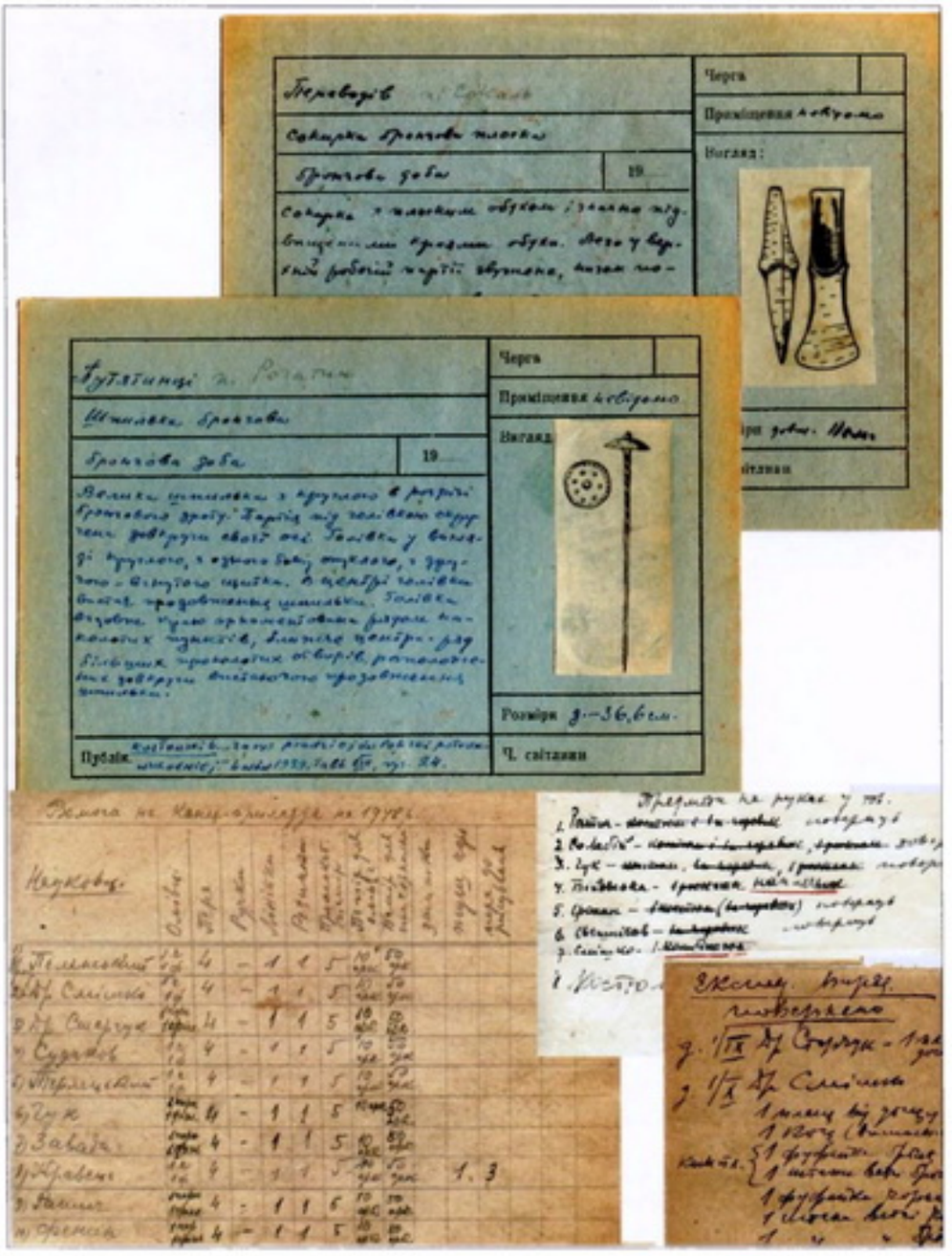

Рис. 174. Інвентарні картки та документи про отримання господарських і канцелярських речей. 1948 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 174. Inventory cards and documents about the receipt of household and stationery items. 1948. (SA DA IUS)

гічних проблем і уже в 1947 р. він досліджував трипільське поселення у с. Семенів-Зеленче на Теребовлянщині в Тернопільській області. Про ці роботи опублікована його єдина стаття [Судаков, 1952, с. 104–111]. Поселення знаходиться *"у кутку між рр. Серет і Гнізною, нижче руїн монастиря василіанів… Це поле у кілька гектарів засипане уламками посуду і кусками перепаленої глини місцями в такій кількості, що це, як свідчать місцеві жителі, утруднює обробіток ґрунту. На свіжозораній і заборонованій землі після дощу можна розпізнати чотирикутні площадки, що виділяються червоною перепаленою глиною. Було закладено 4 невеликі розкопи в різних місцях поселення; у двох з них були виявлені площадки"* [Судаков, 1952, с. 105]. Треба сказати, що у Семенові, на цьому поселенні, ще у 1900 р. вів розкопки В. Деметрикевич, а О. Кандиба відніс ці матеріали до кошиловецької фази, з чим погоджувався і С. Судаков. Але С. Судаков та-

Рис. 175. Йосип Пеленський. 1940-ві роки. (НА ВА ІУ)
Fig. 175. Josyp Pelens'kyi. 1940-th (SA DA IUS)

кож відкрив неподалік абсолютно нову пам'ятку трипільської культури – на території лісу під назвою "Костюлок", на краю стрімкого урвища старої каменоломні.

Дідик Йосип Прокопович (1915–1985) працював в експедиції 1946 р. З його довоєнного життя мало що відомо. Маємо документ – список студентів кафедри класичної археології, прийнятих на археологічний семінар в 1932/1933-му навчальному році, очевидно, студентів І-го курсу гуманістичного факультету, в якому значиться прізвище Йосипа (Юзефа) Дідика. На цьому ж курсі тоді навчалися Євгеніуш Конік – пізніше залишений на кафедрі класичної археології, Роман Тимчук, який працював у Львівському відділі археології у 1940–1941 роках (за свідченням Я. Пастернака), Вільгельміна Лєпік (Лєпікувна) – пізніше Лєпік-Копачинська, яка працювала у Вроцлавському університеті у післявоєнний період як історик мистецтва і літератури греко-римської доби, а також Стефан Пуделко (пізніше – Пуделко-Парніцкі) – археолог-класик з питань античного мистецтва та літератури. Інші імена невідомі в археології, але, можливо, знайшли себе в інших галузях науки, мистецтва чи господарства – Станіслав Акеляшек, Владислав Бачиньський, Ванда Дзержановська, Броніслав Лікув, Шапсе Гліденер, Володимир Годись, Гелена Косонювна, Ванда Кубракевіч, Розалія Лантнер Стернбах, Чеслава Варковська, Віктор Мігулка, Софія Сєгманувна, Ірена Василовська, Ванда Вегжиньська, Яхель Вейц, Павел Венгловський.

Рис. 176. Омелян Терлецький. Міжвоєнний період
Fig. 176. Omelian Terlets'kyi. Period between two World Wars

Уже в 1940–1941 роках Йосип Дідик став лаборантом кафедри класичної філології, а в 1944–1949 – викладачем цієї кафедри, поєднуючи викладацьку роботу з науковою діяльністю у відділі археології Інституту археології АН УРСР під керівництвом Маркіяна Смішка, якого знав ще зі студентських часів довоєнного періоду. Працював на ниві археології недовго (1945–1947), тому і не залишив вагомих здобутків. У 1950–1953 роках був завідувачем кафедри класичної філології, потім – старшим викладачем. Наукові інтереси: творчість Вакхіліда та деякі питання античності [Назаренко, 2011, с. 444].

Одразу ж по війні розпочав свою археологічну діяльність Ігор Свєшніков (рис. 177), який у 1945 р. став завідувачем відділу історії первісного суспільства Львівського історичного музею, одночасно продовжуючи навчатись на історичному факультеті університету (який закінчив лише у 1950 р.). У перші повоєнні роки Свєшніков широко співпрацював з відділом ар-

Рис. 177. Володимир Савич та Ігор Свєшніков. Львівський історичний музей. 1950-ті рр. Приватний архів сім'ї Савичів
Fig. 177. Volodymyr Savych and Igor Sveshnikov. Lviv Historical Museum. 1950-th. Savych's family private archive

хеології, брав участь в багатьох спільних експедиціях, вів самостійні польові роботи [Мерперт, 1998], публікував наукові статті і таким чином Львівський історичний музей став третьою радянською установою у Львові, яка проводила планові археологічні дослідження.

Майже нічого не знаємо ми про одного з перших повоєнних наукових працівників Львівського відділу Інституту археології Олександра Феніна (рис. 178). У фондах відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України зберігається зшиток звітів про експедиційні роботи у 1946 р. [Звідомлення… 76 с]. Уже в першому звіті "Звідомлення з дослідження селища періоду полів поховань в Неслухові в 1946 р." є інформація, що у роботах цієї експедиції приймали участь: М. Ю. Смішко (керівник), Й. Дідик (науковий співробітник), О. Бійовська (лаборант), експедиційний інженер В. Манастирський, який виконував топографічні виміри [Звідомлення… с. 22]. Роботи велися з 25 липня по 10 серпня 1946 р. У наступному звіті "Звіт про роботу Верхнє-дністрянської розвідкової археологічної експедиції" маємо уже повідомлення, що, крім керівника експедиції М. Ю. Смішка, брали участь завідувач археологічного відділу Львівського державного історичного музею І. Свєшніков, уже згадувана О. Бійовська та О. Фенін. У звіті про роботи у Неслухові М. Смішко писав: "*Відсутність робочої сили і дорожнеча робітника стали причиною неможливості провести дослідження в Неслухові у намічених масштабах, а це, в свою чергу, відбилось на загальному успіху експедиції 1946 р.* [Звідомлення… с. 22].

Зберігся аркуш "Соцзобов'язань" (18. II. 1951 р.), в якому у параграфі "По науково-дослідній роботі" О. Фенін написав "*Закінчити*

Рис. 178. Олександр Фенін, Маркіян Смішко і Лариса Крушельницька. 1948 р. Приватний архів Л. Крушельницької
Fig. 178. Olexandr Fenin, Markijan Smishko and Larysa Krushel'nyts'ka. 1948. L. Krushel'nyts'ka's private archive

роботу "Пам'ятки ранньозалізного (доскіфського) часу у Верхньому Подністров'ї", а у параграфі "По підвищенні кваліфікації" написано *"Поширити роботу "Пам'ятки скіфо-сарматської доби на території Прикарпаття" до вимог кандидатської дисертації до 30. X. 1951 р. здати іспит по докласовій археології в обсязі кандмінімуму"* [НА ВА ІУ].

Таким чином, молодший науковий дослідник Олександр Фенін на початку 1951 р. планував до кінця року написати дисертацію, здати кандидатський іспит і, очевидно, продовжувати наукові дослідження на заході України. З його опублікованих праць знаємо лише одну наукову статтю "Знахідки римських монет в Прикарпатті", надруковану в "Археології", т. V, за 1952 р.

Однак, уже у планах і звітах працівників відділу за 1952 р. імені Олександра Феніна немає. За усними спогадами Л. Крушельницької, дослідник несподівано захворів психічно. З цієї хвороби він уже не вийшов.

НОВА ГЕНЕРАЦІЯ РАДЯНСЬКИХ АРХЕОЛОГІВ

У 1946 р. відділ археології поповнився ще одним дослідником. Мова йде про Олексія Онисимовича Ратича (1906–1975), який ще у 1929 р. закінчив юридичний факультет Львівського університету, працював у різних юридичних конторах Івано-Франківщини та Львівщини. Олексій Ратич (рис. 179) походив з селянської родини, але спромігся у тодішній "буржуазній Польщі" закінчити юридичне навчання і дістати посаду судді, що і стало причиною виселення його (разом з родиною) в Казахстан після 17 вересня 1939 р. У 1945 р. він повернувся до Львова, а в 1946 р. влаштувався лаборантом в Інститут економіки Академії наук УРСР.

В окремих публікаціях про О. Ратича [Filip, 1969; Інститут українознавства..., 2001, с. 287] вказано, що він розпочав свою археологічну діяльність у відділі в 1947 р. Насправді це сталося ще у 1946 р. Зберігся оригінал документу "Личный листок по учету кадров", в якому рукою Олексія Ратича написано, що він є магістром наук (правда, польської атестації) і у 1946 р. зачислений старшим лаборантом до відділу Інституту археології АН УРСР. Але найголовнішим документом є завірений штампом "Витяг з наказу № 372 по Львівських Установах АН УРСР від 28. 10. 1946 р.", у якому вказано (цитуємо повністю): *"Перевести т. Ратича О. О. з посади лаборанта відділу Ін-ту економіки на посаду молодшого наукового робітника за рахунок відділу Ін-ту археології з 1. 11. 1946 р. Підстава: Резолюція Уповноваженого Президії АН УРСР"*. Підписано член-кореспондентом АН УРСР, професором Г. М. Савіним. Правда, в іншому документі "Діловій та Політичній характеристиці" на м. н. співробітника О. О. Ратича зазначено, що він у відділі археології працює з січня 1947 р. Очевидно, ця політична довідка і стала підставою того, щоби час зарахування вважати 1947 р. Але, як відомо, юридичною підставою для встановлення часу початку роботи у будь-якій установі є відповідний наказ, датований

Рис. 179. Олексій Ратич. 1940-ві роки (НА ВА ІУ)
Fig. 179. Oleksii Ratych. 1940-th (SA DA IUS)

конкретним числом. У випадку з Олексієм Ратичем це, безсумнівно, 01. 11. 1946 р.

Звання молодшого наукового співробітника О. Ратич отримав лише у 1947 р. Про це свідчить інша довідка – "Копія витяг з протоколу № 2 від 9/VIII 1947 р. засідання Вченої ради Інституту археології АН УРСР", яка доводить, що клопотання Львівського відділу Інституту археології АН УРСР про надання звання м. н. співробітника Ратичу О. О. було підтримане Вченою радою Інституту археології АН УРСР 9 липня 1947 р. Підписалися голова Вченої ради, дійсний член АН УРСР П. П. Єфименко та вчений секретар М. Я. Рудинський.

Здавалося б, яка різниця, коли О. Ратич прийшов у відділ археології у 1946 чи 1947 р., але поза встановленням простої наукової істини є ще й інший, морально-етичний аспект по відношенню до наших попередників. Некоректне ставлення до наукових фактів дискредитує саму суть наукових досліджень. Існує й інший – історичний аспект. Адже О. Ратича переведено у відділ археології не за його бажанням, а тому що у вересні 1946 р. були ліквідовані Львівські відділи інститутів історії, літератури й економіки [Ісаєвич, Микитів, 2001, с. 12]. Олексію Ратичу, як юристу і випускнику Торгівельної академії, зрозуміло, доцільніше було би працювати у сфері економіки, але якщо відділ економіки перестав існувати, то, відповідно, нічого кращого не залишалося, як перейти до археології.

Цікавий документ датований 1948 р. – "Виписка з висновків про роботу Львівського відділу Інституту археології АН УРСР". Комісія у складі виконуючого обов'язки директора Інституту, члена-кореспондента АН УРСР Л. М. Славіна, заст. директора по науковій роботі В. Й. Довженка, секретаря парторганізації ст. н. співробітника В. М. Даниленка з 28 лютого по 4 березня 1948 р. у Львові провела обстеження роботи Відділу і постановила провести "... *розвантаження зав. відділу М. Ю. Смішко від частини господарських та адміністративних робіт передоручивши цю частину тов. О. О. Ратичу, на якого покласти обов'язки вченого секретаря відділу. Львів, дня 3, березня 1848 р.*", і підписи вказаних осіб. Отже, з цього документу ми дізнаємося, що першим вченим секретарем відділу був Олексій Ратич і призначила його висока комісія з Києва.

На період початку 1950-х років на кожного співробітника (і на кожного громадянина тодішнього СРСР) готувалися різні характеристики. На Ратича Олексія Онисимовича збереглися дві такі характеристики: перша – наукова і громадська, друга – ділова і політична. У першій з них, зокрема, написано, що Олексій Онисимович "*на протязі 1947–1949 рр. приймав активну участь у роботах Пліснеської експедиції Львівського відділу Інституту археології АН УРСР, а в 1947 р. – в роботі Городської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР в Києві. В 1949 р. очолював роботу Придністрянської археологічної експедиції*". Підписали цю характеристику в. о. Уповноваженого Президії АН УРСР, канд. біол. наук В. Г. Хржановські, секретар партбюро Львівських Установ АН УРСР,

канд. тех. наук Д. І. Очеретенко і голова МК Львівських Установ АН УРСР канд. істор. наук М. Ю. Смішко. Датовано документ 15 березня 1950 р.

У "Діловій і Політичній" характеристиці від 28 липня 1951 р. вказується, що Олексій Онисимович *"в 1948 р. закінчив з відмінними оцінками навчання у Вечірньому університеті марксизму-ленінізму при Львівському міськкомі КП(б) У. Зараз продовжує самостійно працювати над поглибленням марксистсько-ленінської теорії за індивідуальним планом"*. Зрозуміло, що О. Ратич не "поглиблював марксистсько-ленінську теорію" – тут явна стилістична недоречність, за яку в той час можна було тяжко поплатитися.

Дуже цікаві спогади про О. Ратича залишила Л. Крушельницька (рис. 180) у своєму публіцистичному творі "Рубали ліс". Скористаємося можливістю процитувати кілька моментів з цієї чудової книжки: *"...постать О. Ратича, його присутність у відділі і стосунок до праці і товаришів є найяскравішим прикладом, як стовідсоткові галичани пристосовувалися до нових радянських умов. Проте в цьому ратичівському "пристосуванні" я не бачу нічого негативного. Він був абсолютно порядною людиною, але таке було життя, така була необхідність... При цьому робив він це з притаманним йому гумором, значно природніше, ніж деякі інші галичани, які зі шкіри лізли (а радше – удавали), щоб виглядати радянськими людьми, а по суті, робили з себе посміховисько"* [Крушельницька, 2001, с. 244].

Рис. 180. Лариса Крушельницька. 1945 р. Приватний архів Л.Крушельницької
Fig. 180. Larysa Krushel'nyts'ka. 1945. L. Krushel'nyts'ka's private archive

І далі: *"Коли я прийшла під кінець 1947 р. до відділу археології, Олексій Онисимович уже там працював. Не знаю, за чиєю протекцією його, депортованого суддю, взяли на роботу, але тоді таких було чимало, і не тільки в археології. У нашому відділі панувала ще цілком передвоєнна атмосфера. Філіал АН займав будинок колишнього палацу Потоцьких на вул. Коперніка 15, який також ще мав зовсім "палацовий" вигляд, насамперед в інтер'єрі, де збереглися чудові кахельні печі (кожна кахля – витвір мистецтва) і меблі під архітектурний стиль палацу (згодом усе це безбожно розкрадалося різними начальниками), а внутрішнє подвір'я нагадувало парк з клумбами і квітами. За винятком однієї чарівної ростовської козачки – Валі Кравець – у відділі працювали самі місцеві, і, крім керівника – Маркіяна Юліановича Смішка, довоєнного професора і чудового спеціаліста – Івана Даниловича Старчука та старенького Йосипа Пеленського, не було жодного професійного археолога. Публіка страшенно різна. Таке враження, що усі вони немов сховалися під це "археологічне крильце", щоб якось перетривати небезпечні роки. Не перетривали. Кінець сорокових років скоротив нашу тодішню археологію. Одних виключили, інших довели до психіатричної лікарні і вони вже ніколи не повернулися до науки, ще інших арештували і повивозили... Проте, це було згодом, а тоді, в 1947–1949 рр., нас привчали до нових порядків, перевиховували. З бібліотеки Академії наук (тепер ім. Стефаника) щотижня приходив лектор і вчив нас марксизму-ленінізму. Але робив це він*

Рис. 181. Лариса Крушельницька. 1948 р. Приватний архів Л.Крушельницької
Fig. 181. Larysa Krushel'nyts'ka. 1948. L. Krushel'nyts'ka's private archive

так невміло і наївно, що доводив до нервів Івана Даниловича Старчука, який ще, мабуть, з часів студій на філософському факультеті за Австрії значно краще орієнтувався в працях Маркса, ніж лектор – Головачов. Перед кожними травневими і жовтневими святами нас тренували до парадних походів. Для того усіх працівників філіалу шикували в колону і ми марширували десятки разів довкола палацу Потоцьких, співаючи котрусь з радянських патріотичних пісень типу "...Могучая! Никем не победимая...". Час від часу під команду і вигуки гасел одного з приїжджих молодих вчених – механіка Віктора Бессонова – "Да здравствует товариш Сталин!", чи, наприклад, "советская наука", ми мусіли кричати "У р а". Однак це "ура" в устах старенького Манастирського (рідного брата художника Антона Манастирського), Йосипа Пеленського, Івана Старчука чи Олексія Ратича, наших делікатних панночок – Тані Плаксій і Галі Бійовської, відомих галицьких вчених літераторів і мовознавців: Лукії Гумецької, Іларіона Свєнціцького, Дмитра Барвінського, історика – Омеляна Терлецького і багатьох інших не звучало надто переконливо. І навіть заклики Віктора "Громче! Громче!" ніскільки не помагали.

Сьогодні не можу згадувати ті події без сміху, наскільки були комічними ці передсвяткові "патріотичні вправи" довкола колишнього палацу Потоцьких нашого, ще дуже галицького наукового люду, наших старших пань і панів. Але тоді був передовсім страх і всі мовчали. Єдиний, хто вмів посміятися, але так, щоб важко було зорієнтуватися, чи він собі з усього цього робить кпини, чи погоджується з фактом – був Олексій Ратич" [Крушельницька, 2001, с. 245–246]. Така здоровенна цитата мала на меті показати дух і атмосферу в наукових колах перших повоєнних років, коли під загрозою репресій необхідно було пристосовуватися до нових умов реаль-

Рис. 182. Секретар відділу археології Є. Вінтоняк. 1949 р. Приватний архів Л. Крушельницької
Fig. 182. E. Vintoniak – secretary of department of archaeology. L. Krushel'nyts'ka's private archive

Рис. 183. Дівчата з відділу археології. 1948 р. Зліва направо (передній ряд): Є. Махно, Т. Плаксій, В. Кравець (в центрі), Є. Вінтоняк; задній ряд: О. Бійовська, М. Бардин, Л. Крушельницька. Приватний архів Л. Крушельницької
Fig. 183. Young women from Department of archaeology. 1948. From left to right (first row): E. Makhno, T. Plaksii, V. Kravets' (at the center), E. Vintoniak, second row: O. Bijovs'ka, M. Bardyn, L. Krushel'nyts'ka. L. Krushel'nyts'ka's private archive

Рис. 184. Працівники відділу археології та гості. 1948 р. Зліва направо: Л. Крушельницька, Є. Махно, О. Бійовська, Є. Вінтоняк. Приватний архів Л. Крушельницької
Fig. 184. Scientists of department of archaeology and guests. 1948. From left to right: L. Krushel'nyts'ka, E. Makhno, O. Bijovska, E. Vintoniak. L. Krushel'nyts'ka's private archive

ності, до нового "комуністичного світогляду" (у багатьох випадках незрозумілого і аморального для старшого покоління), а з іншого боку – усе те виглядало трагіко-комічним кошмаром, посміятися над яким могли лише одиниці, але так, як умів це робити О. Ратич.

Отже, на період 1948 р. у Львові сформувалася досить потужна команда переважно молодих людей, які могли б широко вивчати археологію заходу України. У 1947 р. у 19-тирічному віці до Львівського відділу археології на посаду художника-реставратора прийшла працювати Лариса Крушельницька (рис. 180, 181). Тут вона вперше зіткнулася з "духом справжньої археології", що стала сенсом її життя на усі наступні роки [Бандрівський, 1998]. Народилася у 1928 р. в літературно-мистецькій сім'ї у м. Стрий на Львівщині. У 1934 р. разом із батьками переїхала до Харкова, а після знищення більшовиками родини Крушельницьких, повернулася до Львова. У 1944 р. виїхала до Відня, потім – до Штутгарту, де навчалася у Художній Академії. Після війни повернулася до Львова і з 1945 по 1947 р. працювала художником-реставратором в Музеї українського мистецтва [Інститут українознавства..., 2001, с. 235].

Перші свої роки у відділі археології найкраще характеризує вона сама: *"Моє становище у відділі археології ускладнювалося тим, що перших 13 років (з 19-и аж до 32-х важких років життя) я працювала художником реставратором, тобто належала до так званого допоміжного персоналу, а, як відомо, "коли медсестра стає лікарем, колеги ще довго не бажають трактувати її повноцінним спеціалістом". Так було і зі мною. Чоловіки-археологи воліли бачити мене художником, який рисує для них сотні таблиць до щорічних звітів, ніж колегу, з не меншими від них знаннями, і ще – з дуже незалежним характером. Найкраще, безумовно, було мені в експедиціях, далеко від різних начальників, керівників, а навіть деяких колег. Гадаю, що любов до археології зародилася у мене власне там, на розкопках і на природі"* [Крушельницька, 2001, с. 243].

У 1950 р. відділ поповнився двома новими, уже досвідченими науковими працівниками, які на довгий час зайняли провідні позиції в археології Західної України. Ці імена є добре знаними і шанованими серед археологів. Мова йде про Юрія Миколайовича Захарука (рис. 188–191) [Інститут українознавства..., 2001, с. 205; Крушельницька, 1998; Gurba, Zakościelna, 1998,

Рис. 185. На розкопках. Л. Крушельницька та Т. Мовша. 1950. Приватний архів Л. Крушельницької
Fig. 185. At the excavations. L. Krushel'nyts'ka and T. Movsha. 1950. L. Krushel'nyts'ka's private archive

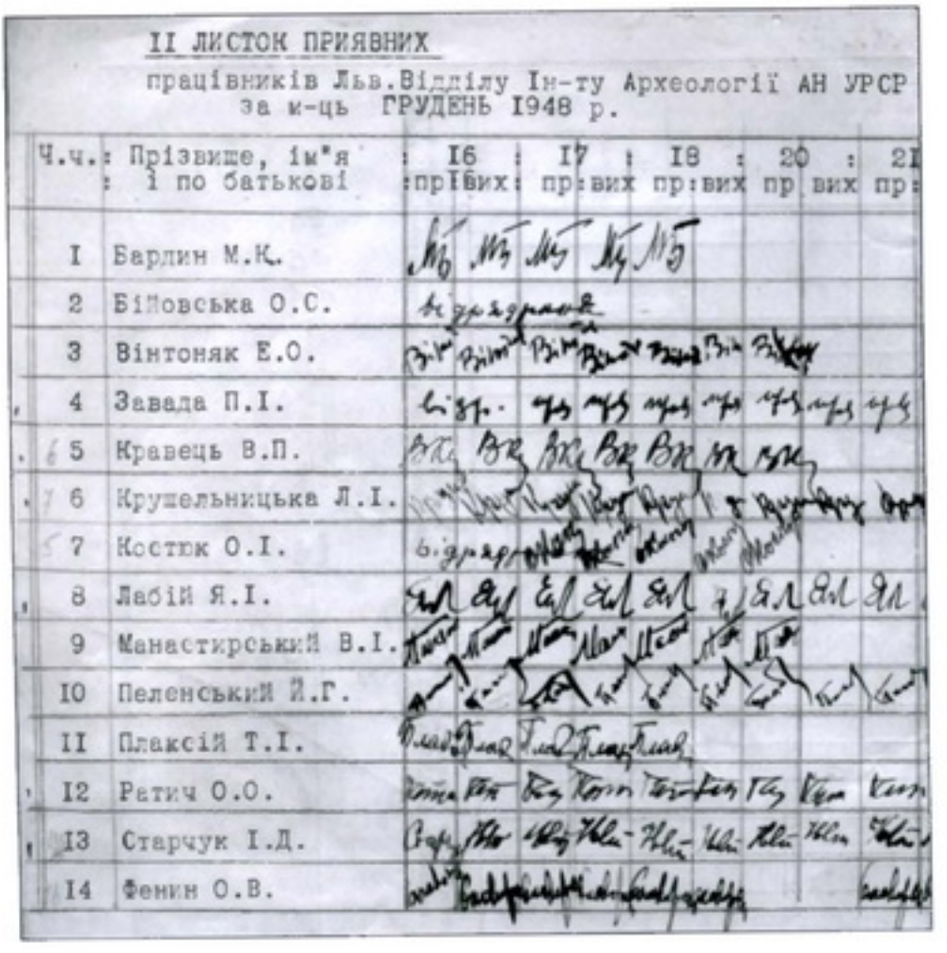

II ЛИСТОК ПРИЯВНИХ
працівників Льв.Відділу Ін-ту Археології АН УРСР
за м-ць ГРУДЕНЬ 1948 р.

Ч.ч.	Прізвище, ім"я і по батькові	16 пр	16 вих	17 пр	17 вих	18 пр	18 вих	20 пр	20 вих	21 пр
1	Бардин М.К.									
2	Біловська О.С.	відрядження								
3	Вінтоняк Е.О.									
4	Завада П.І.									
5	Кравець В.П.									
6	Крушельницька Л.І.									
7	Костюк О.І.	відряд								
8	Лабій Я.І.									
9	Манастирський В.І.									
10	Пеленський Й.Г.									
11	Плаксій Т.І.									
12	Ратич О.О.									
13	Старчук І.Д.									
14	Фенин О.В.									

Рис. 186. Список працівників відділу археології. "Книга обліку явки на роботу". Грудень. 1948 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 186. List of scientists from Department of archaeology. "Book of account of appearance at the working place". December 1948 (SA DA IUS)

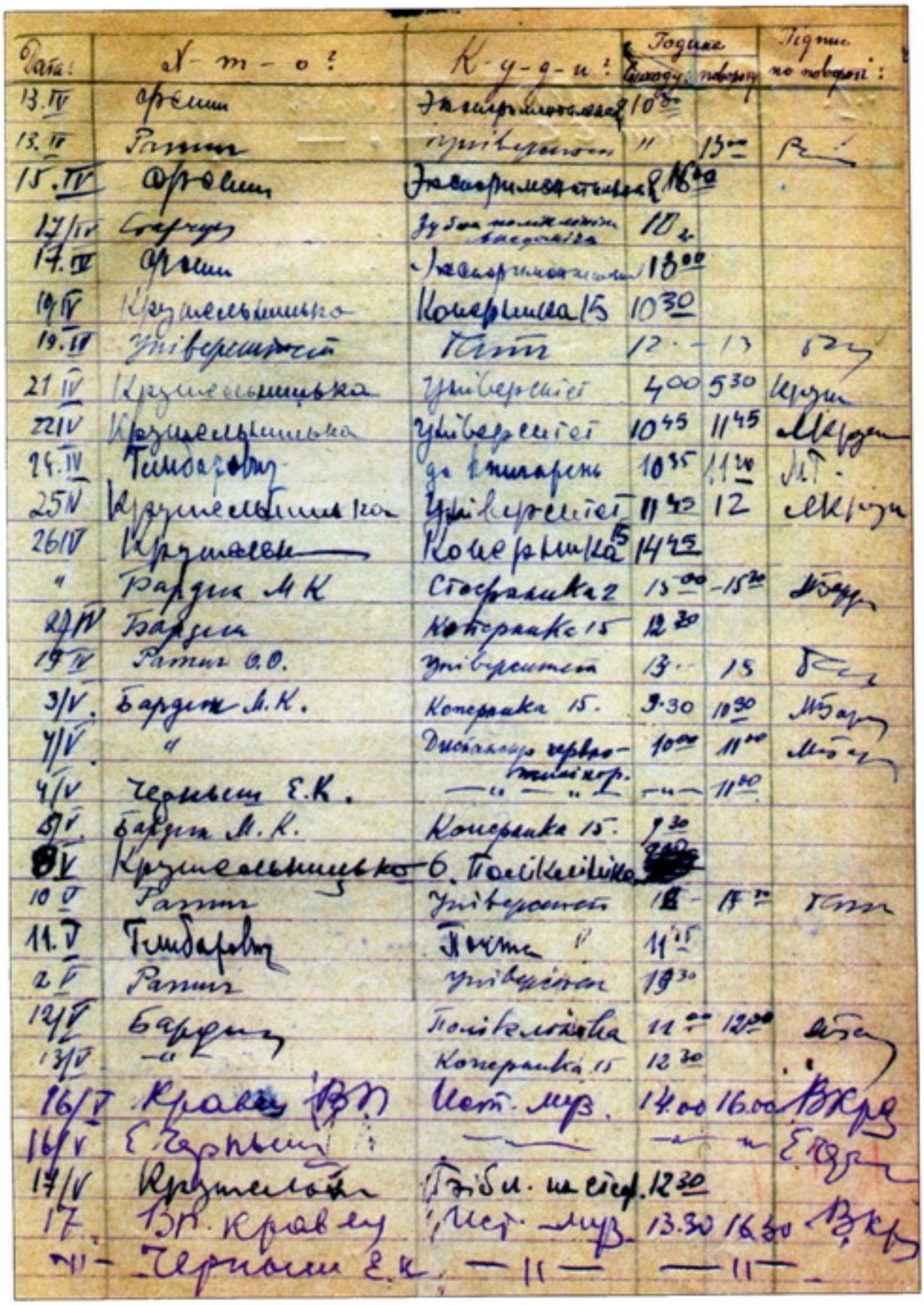

Дата:	Х-т-о:	К-у-д-и:	Годин: виходу	повернення	Підпис по повороті:
13.IV	Арешт	Лабораторна	10		
13.IV	Ратич	Університет	11	13	
15.IV	Арешт	Лабораторна	18		
17/IV	Сергуз	Зубна поліклініка	10		
17.IV	Арешт	Лабораторна	18		
19/IV	Крузенштерн	Коперника 15	10 30		
19.IV	Університет	Пошта	12	13	
21 IV	Крузенштерн	Університет	4 00	5 30	
22IV	Крузенштерн	Університет	10 45	11 45	
24.IV	Тимбарова	до Тимбарови	10 35	11 20	
25IV	Крузенштерн	Університет	11 45	12	
26IV	Крузенштерн	Коперника 15	14 45		
"	Бардин М К	Стосрамка 2	15 00	-15 30	
29IV	Бардин	Коперника 15	12 30		
19 IV	Ратич О.О.	Університет	13	15	
3/V	Бардин М.К.	Коперника 15.	9.30	10 30	
4/V	"	Дисайнер черво-тиній кор.	10 00	11 00	
4/V	Черный Е.К.	— " — " —	— " —	11 00	
5/V	Бардин М.К.	Коперника 15.	9 30		
8 V	Крузенштерн	6. Поліклініка			
10 V	Ратич	Університет	12	14	
11.V	Тимбарова	Пошта "	11 15		
12 V	Ратич	Університет	19 30		
12/V	Бардин	Поліклініка	11 00	12 00	
13/V	— " —	Коперника 15	12 30		
16/V	Кравець В.П.	Цент. муз.	14 00	16 00	
16/V	Е. Черный	— " —	— " —		
17/V	Крузенштерн	Бібл. на сіф.	12 30		
17.	В.П. Кравець	Цент. муз.	13.30	16 30	
17	Черный Е.К.	— " —	— " —		

Рис. 187. "Книга відлучень". 1950 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 187 . "Book of leaving". 1950 (SA DA IUS)

s. 315–316, Мезенцева, 1997, с. 40] і про Олександра Панкратовича Черниша (рис. .192–197).

Юрій Захарук народився 12 квітня 1914 р. у Вінніпезі (Канада) і помер також 12 квітня 1997 р., але уже в Москві, проживши довге плодотворне життя. Повернувшись разом з родиною на Батьківщину у 1923 р., він у 1938 р. закінчив історичний факультет Одеського університету [Мезенцева, 1997]. Під час навчання приймав участь у дослідженнях великого поселення Сабатинівка, але після університету був направлений на роботу в школу у далекий Краснодарський край. У 1939 р. повернувся в Україну і почав працювати у Житомирському краєзнавчому музеї, в 1940 р. поступив в аспірантуру Інституту археології АН УРСР. В роки війни воював на різних фронтах аж до демобілізації у 1946 р. Повернувся в аспірантуру, яку закінчив у 1948 р., потім працював в Інституті археології в Києві, а у 1950 р. переїхав до Львова. Разом з ним приїхала його дружина – Тетяна Данилович, яка періодично працювала у відділі археології лаборантом аж до 1959 р. (на її місце прийшов Володимир Цигилик). Микола Пелещишин, який добре знав свого учителя з енеоліту, писав: "*У Львівському відділі Інституту археології АН УРСР він спочатку працював науковим співробітником, в 1953–1955 рр. – завідувачем відділу археології, в 1955–1960 рр. – заступником директора Інституту суспільних наук АН УРСР по науковій роботі*" [Пелещишин, 1998, с. 68]. На початку 1950 р. він організував розвідувальні археологічні експедиції по Західній Волині і Поділлю. Головна його діяльність у Львові припала уже на час першого десятиліття існування Інституту суспільних наук, але початок дослідження знаменитого Зимного випав ще на 1950 р. [Захарук, 1956, с. 23; Смішко, 1959, с. 8].

Тепло писала про нього Лариса Крушельницька: "*Приїхали нові працівники зі сходу, ми придивлялися до них, вони до нас, звикали. Гадаю, процес не був легким, ні для нас, ні для них. Мабуть, найшвидше закліматизувався у нас Юрій Миколайович Захарук. Спрацювало його гуцульське коріння (родичі Ю. М. Захарука за походженням гуцули, які емігрували до Канади і в*

Рис. 188. Юрій Захарук. 1940-ві роки (НА ВА ІУ)
Fig. 188. Juriy Zakharuk. 1940-th (SA DA IUS)

Рис. 189. Юрій Захарук. 1950 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 189. Juriy Zakharuk. 1950-th (SA DA IUS)

Рис. 190. Обід в експедиції. Юрій Захарук з дружиною. 1950-ті роки (НА ВА ІУ)
Fig. 190. Dinner in expedition. Juri Zakharuk with his wife. 1950-th (SA DA IUS)

Рис. 191. Юрій Захарук з дружиною – Т. Данилович. 1950-ті роки (НА ВА ІУ)
Fig. 191. Juriy Zakharuk with his wife – T. Danylovych. 1950-th (SA DA IUS)

Рис. 192. Олександр Черниш. 1940-ві роки (НА ВА ІУ)
Fig. 192. Olexandr Chernysh. 1940-th (SA DA IUS)

20-х роках переїхали до СРСР. Їх доля, як у більшості галичан, – трагічна) і... блискучий гумор. Він приваблював до себе людей, але абсолютно "пасував" перед своєю дружиною – пухкенькою, гарнесенькою житомирянкою, в яку був безмежно закоханий. (Працювала у нас лаборантом). На відміну від Ю. Захарука, вона почувалася у Львові чужою, що нерідко призводило до конфліктів. Напевно, була доброю дружиною, але її типова жіноча вимогливість відволікала Захарука від науки, абсорбуючи його увагу на домашніх проблемах і її власній особі" [Крушельницька, 2001, с. 247–248].

У 1950 р. фактично ще у відділ археології Інституту археології АН УРСР прийшов працювати уже досвідчений археолог, кандидат історичних наук (з 1948 р.) Олександр Панкратович Черниш. Він відкрив найбільше пам'яток палеоліту (принаймні, в Україні), найкраще дослідив найголовніші з них (на рівні свого часу).

Про Олександра Панкратовича написано порівняно мало [Filip, 1966; Ситник, 1998, с. 21–23; Ситник та ін., 1998, с. 5–13], не залишив він після себе розгорнутої автобіографії чи хоч би якихось нотаток спогадів. Його життя загалом було небагатим на події і десь традиційним для багатьох науковців до- і повоєнного покоління – школа, університет, науковий інститут. Нетрадиційною виявилася війна, яка нанесла надзвичайно тяжкий удар на психіку і мораль тих, хто зумів вижити. Не залишився осторонь цих подій і Олександр Черниш.

Народився він у сім'ї сільських інтелігентів у кінці 1918 р. (О. Черниш у всіх своїх автобіографіях писав, що народився він у сім'ї вчителів). Село називалося Холми, що містилося в Корюківському районі Чернігівської області Тут він провів свої ранні дитячі роки, які, мабуть, нічим суттєвим не відрізнялися від того напівголодного довоєнного життя інших сільських дітей. Насправді інтелігентне родинне середовище вплинуло на добре навчання у школі і на те, що одразу після її закінчення у 1936 р. він поступив на перший курс історичного факультету Київського державного університету імені Т. Шевченка.

Звідки взялося захоплення археологією – невідомо (мабуть, як і у більшості з нас – з художньої літератури), але знаємо, що уже під час навчання в університеті Олександр Черниш, будучи студентом III-го курсу, влаштувався на роботу у відділ первісної історії тоді Центрального історичного музею в Києві. Мабуть, завдяки цій

Рис. 193. Молдавська експедиція. 1946 р. В центрі О.Черниш (НА ВА ІУ)
Fig. 193. Moldavian expedition. 1946. O. Chernysh at the center (SA DA IUS)

роботі він потрапив в експедицію Т. Пассек ще до війни, у 1938 (?) р.

У переліку усіх своїх експедицій першою він називав експедицію Т. Пассек, а уже другою, у 1939 р. – історичного музею (експедиція досліджувала трипільські пам'ятки на дніпровських кручах в околицях Києва). Тут він вперше пізнає археологію по-справжньому, "із середини", опрацьовує колекції різночасових матеріалів, що незворотно вплинуло на вибір його майбутньої професії археолога.

А потім прийшла війна. В "Анкеті ветерана Великої Вітчизняної війни" від 15. 05. 1985 р. О. Черниш писав, що в липні 1941 р. був мобілізований до Червоної Армії на "Юго-Западный фронт" і служив як "старший телеграфист у 822 артполку гаубичной батареи на пункте наблюдения", "принимал участие в обороне левобережья Днепра". А в "Личной карточке" цього ж часу скупо зазначає – "*попал в окружение и был взят в плен. После освобождения из плена был призван в ряды Советской Армии. Демобилизирован в конце 1945 г.*".

Між тим, не все було так просто. Колишній професор Ростовського-над-Доном університету Михайло Міллер (1883–1968), який займався історією радянської археології в еміграції, подає цікаві дані щодо долі Олександра Черниша [Міллер, 1956, с 2]. Покликаючись на нього, Сергій Білокінь у 1992 р. пише: "*Перед війною в київському Історичному музеї працював археолог Олександр Черниш, який під час війни потрапив до німецького полону. Щойно визволившись, О. Черниш приїхав до Гехштету, де тоді перебував український археологічний інститут, а в гехштетському замку – вивезені німцями з України археологічні колекції. Перебувши тут кілька днів, О. Черниш раптом зник, а невдовзі винирнув в Україні, де почав писати невеличкі замітки в журналах*" [Білокінь, 1992, с. 178–179].

Виглядає так, що М. Міллер наводить факт зникнення О. Черниша після полону з Німеччини і повернення в Радянський Союз як примусову акцію спеціальних радянських служб, що займалися емігрантами в Європі. Цим фактом М. Міллер підтверджує "насильне повернення" і Віктора Петрова в Радянську Україну. Не знаємо напевне, чи можна вірити наведеному факту, але відомо, що О. Черниш знав за життя про цю публікацію (нагадаємо, що він помер у 1993 р.) і,

Рис. 194. Археологічна експедиція на Дніпрельстані. 1947 р. Перший зліва О. Черниш (НА ВА ІУ)
Fig. 194. Archaeological expedition at Dniprelstan. 1947. First from the left O. Chernysh (SA DA IUS)

за спогадами працівників відділу, посміювався над нею, проте й не відрікався. Як би не було, після полону потрапив він до... штрафного батальйону.

В багатьох людей склалося враження, що Олександр Панкратович усе своє життя чогось боявся, остерігався, жив непомітно, скромно. Він уникав "воєнних тем", не оповідав про своє перебування у полоні (на відміну від свого колеги і сусіда Бориса Тимощука). Мав єдину військову нагороду – медаль "За победу над Германией" (згідно тієї ж "Анкети ветерана Великої Вітчизняної війни" від 15. 05. 1985 р.). Пізніше отримував стандартні нагороди "50 лет Советской Армии", "60 лет Советской Армии", "30 лет Победы". Війна залишила глибоку рану в душі Олександра і ця рана ятрила, не заживала усе його життя. Як він зумів вижити, кажуть, в Освенціумі, але ще й після того пройти штрафбатальйон без великих поранень?

Олександр Панкратович ні разу не виїздив за кордон, хоч його запрошували неодноразово з різних європейських країн. У той час для виїзду за кордон необхідні були дозволи і документи з відповідних установ і служб Москви, але звертатись туди О. Черниш не міг собі дозволити. Ще одне не пряме, правда, свідчення якоїсь непоправимої біди, що сталася з ним після звільнення з полону.

Працівники відділу археології, які близько знали О. Черниша, прожили з ним багато років поряд, відзначали його наполегливість (впертість – в доброму значенні цього слова), його незламність переконань і морального духу. Заодно – його майже дитячу безпосередність і наївність. Про себе він не любив і не хотів говорити, про інших вчених висловлювався стримано і загальними фразами. Весь час був насторожі... Розповів тільки, пам'ятаю, як Борис Євгенович Патон запропонував йому очолити Інститут археології в Києві (здається, у 1970-х роках, після Ф. Шевченка) і як він шляхетно відмовився, сказавши, що то для нього "велика честь". Але коли заходили спогади про дитячі і юнацькі роки, про війну – замовкав і переводив розмову на інше.

Батьки його на той час жили в Сосниці на Чернігівщині, за кілька хат від садиби Олексан-

Рис. 195. Розвідки в долині Дністра. 1947 р. Олександр та Катерина Черниші (НА ВА ІУ)
Fig. 195. Surveys in the valley of Dnister River. 1947. Olexandr and Kateryna Chernysh's (SA DA IUS)

Рис. 196. Археологічні розвідки. 1950 р. Олександр Черниш та Василь Ковцун (місцевий житель) (НА ВА ІУ)
Fig. 196. Archaeological surveys. 1950-th. Olexandr Chernysh and Vasyl Kovcun (local habitant) (SA DA IUS)

Рис. 197. Молдавська експедиція. Кишинів. 1947 р. Нижній ряд, справа наліво: О. Черниш, Т. Пассек, К. Черниш. (НА ВА ІУ)
Fig. 197. Moldavian expedition. Kisineu. 1947. Lower, from right to left: O. Chernysh, T. Passek, K. Chernysh (SA DA IUS)

дра Довженка. У відділі О. Черниш оповідав, що в дитинстві не раз бачився зі знаменитим письменником. Багато сторінок ранніх юнацьких років О. Черниша назавжди уже втрачені.

Після демобілізації з лав армії у кінці 1945 р. О. Черниш повернувся до Києва, де знайшов довоєнних колег і знайомих, влаштувався на роботу в Інститут археології АН УРСР. Він налагоджує зв'язки з Москвою, з друзями, що працювали в експедиції Т. Пассек ще до війни, і уже в 1946 р. розпочинає власні археологічні дослідження палеолітичної стоянки Володимирівка на Кіровоградщині (як окремий загін Трипільської археологічної експедиції ІІМК АН СРСР та Інституту археології АН УРСР під загальним керівництвом Т. Пассек).

В ці роки він повністю посвятив себе польовим роботам, обійшовши обидва береги середньої течії Дністра "вздовж і впоперек". У 1946 р., крім того, керував також роботами Вихватинського загону Інституту археології АН УРСР та Молдавського філіалу АН СРСР. Отже, три експедиції тільки одного тяжкого повоєнного року (а це ж звіти, карти, схеми, фото, малюнки сотень речей тощо).

Наступного 1947 р. він став уже начальником Кам'янець-Подільської розвідувальної експедиції ІА АН УРСР. Далі розкопує Володимирівку, виконує обов'язки зам. начальника експедиції Трипільської археологічної експедиції ІІМК АН СРСР та ІА АН УРСР.

В наступному році О. Черниш здійснив власні розвідкові роботи на Дністрі, крім того, був заступником начальника Трипільської маршрутної розвідувальної експедиції і в цей же час писав кандидатську дисертацію на тему "Володимирівська палеолітична стоянка". Провівши ще один польовий сезон розкопок у Володимирівці, він успішно захистив кандидатську роботу у 1948 р. На той час йому ще не виповнилося й 30-ти років (при цьому не враховуючи втрачених 5 страшних літ війни) [Ситник, 2008].

Отже, власне у Трипільській експедиції під загальним керівництвом Т. Пассек з Москви сформувався О. Черниш як самостійний польовий дослідник. Експедиція вела дослідження практично кожен сезон з 1946 по 1951 р. В цій експедиції Олександр познайомився з ученицею Т. Пассек, москвичкою Катериною, яка невдовзі стала його дружиною і увійшла в науку як Катерина Черниш (рис. 198–201) – визначний дослідник неоліту і трипільської культури, зокрема, Наддністрянщини. Обоє Черниші пізніше стали основою львівської археологічної школи кам'яного і мідно-кам'яного віку. У зазначений період різними дослідниками на Дністрі велися розкопки таких відомих трипільських поселень, як Поливанів Яр, Ленківці, Петрени, Берново-Лука, Лука-Врублівецька та ін.

Треба відмітити, що у перші повоєнні роки на західноукраїнських землях працювали й інші експедиційні загони, споряджені переважно з Києва, Москви, Ленінграду. Наприклад, уже в 1945 р. експедиція під керівництвом П. Єфіменка від Інституту археології АН УРСР провадила розвідкові роботи в басейні Середнього Дністра – від Хотина до Бакоти. Вона виявила багато нових пам'яток археології і провела невеликі

розкопки поселення культури полів поховань у с. Велика Мукша (Нова Слободка).

У 1946–1948 рр. в басейні Дністра працював ранньотрипільський загін під керівництвом С. Бібікова. У цей час розпочато польові дослідження знаменитого трипільського поселення у Луці-Врублівецькій.

Палеолітичний загін, керівником якого став П. Борисковський, здійснював обстеження та розвідкові роботи в околицях ранньопалеолітичної пам'ятки Лука-Врублівецька.

Слов'янський загін на чолі з М. Тіхановою від Інституту історії матеріальної культури АН СРСР з Ленінграду у 1946–1948 рр. вів дослідження поселення культури полів поховань у Луці Врублівецькій та інших місцевостях. У цих експедицях приймали участь також М. Рудинський, І. Шовкопляс, Т. Белановська та ін.

Отже, "неосвоєні терени" Середньої Наддністрянщини виявилося справжнім "археологічним Ельдорадо" для науковців колишнього СРСР. Тут були виявлені першокласні пам'ятки палеоліту, трипілля, скіфського часу, які увійшли до золотого фонду археологічної спадщини України (і усієї Європи) [Шовкопляс, 1957; 1962, с. 146–147].

У 1949 р. розпочалися дослідження на стоянці Бабин І на Дністрі. Продовжувалися ці роботи і в 1950 р. У цьому ж році О. Черниш був командирований на далеку Волгу як начальник Об'єднаної комплексної карстово-спелеологічної експедиції Міністерства вищої освіти СРСР. У нас дуже мало інформації про ці роботи і конкретні результати розвідок.

Однією з найвідоміших стоянок середнього і пізнього палеоліту (і мезоліту) Східної Європи є стоянка Молодове V, честь відкриття якої і широкі польові дослідження належать Олександру Панкратовичу Чернишу.

Місцезнаходження зафіксоване у західних околицях с. Молодове Сокирянського р-ну (до 1970-х рр. – Кельменецького р-ну) Чернівецької області в ур. Голий Щовб чи Додач і назване "Молодове V" (пункти Молодове I–III відкриті румунськими дослідниками І. Ботезом та Н. Морошаном у довоєнний період; Молодове IV – пізньопалеолітичне місцезнаходження в

Рис. 198. Катерина Черниш та Тетяна Пассек. Флорешти. 1956 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 198. Kateryna Chernysh and Tetiana Passek. Floreshty. 1956 (SA DA IUS)

західних околицях села, в ур. Під Стінкою, виявлене О. Чернишом у 1948 р.).

У 1948 р. під час розвідок в околицях с. Молодове О. Черниш вперше зібрав на поверхні мису колекцію крем'яних артефактів, що за зовнішнім виглядом належала до палеоліт-мезолітичного віку. У 1949 р. на пам'ятці закладено шурфи. Таким чином пам'ятка була введена у науковий обіг як багатошарова палеоліт-мезолітична стоянка Молодове V. Основні роботи на ній розпочалися значно пізніше і були пов'язані зі Львовом, з Інститутом суспільних наук АН УРСР, куди Олександр та Катерина Черниші переїдуть у 1950 р.

Тут, в долині Дністра О. Черниш відкрив і розкопав пам'ятки, які пізніше дістали світове визнання – Молодове I, V, Кормань IV, Оселівка, Атаки та ін. [Filip, 1966, s. 217; Баженов, 1993, с. 283–284; Ситник, Грибович, 1996, с. 129–131; Ситник та ін., 1998, с. 3–13, Ситник, 1998, с. 21–23]. За словами Лариси Іванівни Крушельницької, серед приїжджих у 1950 р. археологів "*...найчеснішим серед колег був все ж таки ...– Олександр Панкратович Черниш. Захланно*

Рис. 199. Катерина Черниш. 1952 р. Приватний архів Л. Крушельницької
Fig. 199. Kateryna Chernysh. 1952. L. Krushel'nyts'ka's private archive

закоханий у свій палеоліт, працьовитий, "по-східняцькому" впертий і, поряд з тим, довірливий і навіть наївний, він до кінця життя боявся свого минулого" [Крушельницька, 2001, с. 248].

Ми уже згадували, що Олександр Черниш прийшов у відділ археології і переселився до Львова разом зі своєю молодою дружиною, москвичкою Катериною Черниш (1924–2006), з якою познайомився, мабуть, ще в 1946 р. Катерина (дівоче прізвище Патрикеєва) була наполовину українкою – її мати Ніна Гапич народилася і виросла в Україні, працювала перекладачем, знала 10 мов, часто роз'їздила по країні. Під час війни сім'я знаходилася в Казахстані, а після повернення в Москву Катерина поступила в Московський університет і стала аспіранткою Т. Пассек.

Молода, енергійна Катерина Черниш серйозно взялася до проблем трипільської культури у Придністер'ї. Влучну характеристику цієї дослідниці знову ж таки подала Лариса Крушельницька: *"Серед приїжджих був "добрий дух" – Ріна (Катерина) Черниш, яка, як примусовий комсорг, не раз рятувала нас від неприємностей, але якій також тяжів Львів і вона завжди мріяла повернутися у її рідну Москву. (На жаль, це повернення, яке врешті здійснилося, не принесло Катерині Черниш бажаного щастя)"* [Крушельницька, 2001, с. 247–248]. Внучка Чернишів – Ніна Скібнєвська – пригадувала, як бабця казала, що *"дід весь був у кам'яному віці і його нічого більше не цікавило"*, ну а Катерину Черниш цікавило й інше життя.

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ НАУКОВЦІВ ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ

В основі всякого археологічного дослідження лежить польова робота. Без неї класична археологія немислима як математика без чисел. Тому історичний аналіз польових археологічних досліджень має важливе суспільно-історичне значення. Він дає можливість відтворити процес пізнання – поступове підняття завіси над життям давніх племен і цивілізацій, а головне – побачити в археології дослідника, людину, з її оригінальними і банальними рисами.

Таке історичне дослідження у ракурсі зазначеної у заголовку теми актуальне й тому, що саме в це десятиліття відбулася кардинальна суспільно-політична "ломка" життя населення Західної України, що стала трагедією не одного покоління. Власне у цей період починає формуватися нова генерація львівських уже "радянських археологів", які прийшли на зміну "буржуазним вченим" польського періоду. Насправді ж це був жахливий час – час морального і психічного тиску на свободу, на особистість, на власну думку. Особливо нелегко було освіченим і вихованим людям, інтелігентам.

Ми не ставили за мету схарактеризувати абсолютно усі польові роботи науковців, описати і проаналізувати усі виявлені пам'ятки – це опубліковано у величезній кількості спеціальної археологічної літератури, яку ми також не в змозі подати в повному списку. Головне завдання полягало у висвітленні маловідомих, або ж невідомих сторін археологічної праці у полі, життєвих колізій і взагалі аспектів, що стосуються насамперед дослідників, їхнього неймовірно тяжкого становища у перші повоєнні роки. Ми старалися максимально цитувати записи зі щоденників та архівних звітів, щоб показати "стиль і дух" епохи – звичайної мови (не для друку), дуже колоритної із західноукраїнським (галицьким) діалектом.

Треба відзначити велику напружену польову роботу працівників відділу, що розпочалась одразу ж по війні [Ситник, 2007]. Уже у 1945 р. М. Смішко разом із Е. Махно проводив розкопки селища комарівської культури на Житомирщині [Смішко, 1946а с. 54].

Аналізуючи стан археологічної науки на заході України фактично на час 1945 р., Маркіян Смішко у доповіді на Сесії відділу суспільних наук АН УРСР 28 травня 1946 р. виділив три етапи вивчення стародавнього минулого в краї [Смішко, 1946а]. Перший тривав з 80-х років XIX ст. по 20-ті роки XX ст. (перші дослідження пам'яток і перші наукові публікації про них); другий: 1920-ті – 1939 р. (перші монографічні опрацювання, синтез археологічних даних за епохами і культурами); третій етап розпочався після "возз'єднання у єдиній братній сім'ї" і далі – в стилі сталінської риторики. У цій доповіді автор досить об'єктивно відобразив загальний стан вивчення: "*У дослідженні археологічної минувщини західних областей України зроблено чимало. Немає ні одної археологічної доби або періоду, що їх не заторкнулись б дослідчі студії. Одначе через те, що дослідження йшли по більшій частині самопливом, за індивідуальною ініціативою, тому і не всі доби вивчались рівномірно... старались ми в кожному конкретному випадку вказати на основний недолік: відсутність ширшого планового дослідження і в першу чергу селищ, що мають вирішальне значення у висвітленні суспільно-господарчої структури окремих груп населення*" [Смішко, 1946а, с. 24, 25]. Ці слова однаково слушно звучать і сьогодні.

Рис. 200. Валентина Кравець. 1950-ті роки (НА ВА ІУ)
Fig. 200. Valentyna Kravets'. 1950-th (SA DA IUS)

Із "Повідомлення про роботу археологічних експедицій в 1946 р." М. Смішка дізнаємося, що селище періоду полів поховань в Неслухові копали з 25 липня по 10 серпня 1946 р. (керівник – М. Смішко; наукові співробітники – Й. Дідик, О. Бійовська; інженер В. Манастирський). Розкопки вели на місці попередніх досліджень К. Гадачека (1898, 1899, 1903) [Hadaczek, 1900, 71 с.]. Варто зауважити, що нові житлові стаціонарні об'єкти тут виявлено також у 1983 р. під час повторних розкопок пам'ятки (ур. Лісковиця) [Милян, 2005, с. 130; Цыгылык, Ивановский, 1985, с. 369–370].

Взагалі-то дослідження в Неслухові М. Смішко планував на 1941 р., але війна не дала змоги зреалізуватися цим планам. І лише в 1946 р. розпочалися більш-менш систематичні польові роботи (у 1945 р. польові роботи мали розвідувальний характер і велися кількома працівниками). Ще з розкопок К. Гадачека було відомо, що тут знаходилися пам'ятки як мінімум трьох археологічних епох: доби бронзи, періоду полів поховань і Київської Русі. М. Смішко зосередив свої дослідження в ур. Лісковиця (К. Гадачек копав на "Грабарці" – сусідній ділянці однієї долини) [Смішко,1948, с. 189–205].

До селища культури полів поховань М. Смішко відносив яму неправильно-овальних обрисів, споруду з льохом – суцільний шар глиняної обмазки приблизно чотирикутної форми 6,5х4,5 м. Під цим шаром знаходилась яма льоху на глибину до 1,6 м. В західній частині льоху простежено три ступені. Поряд зі значною кількістю керамічних виробів тут знайдено фрагмент бронзової посудини. Окрім цих об'єктів

Рис. 201. Галина Смирнова та Катерина Черниш. Ленківці. 1950-ті роки (НА ВА ІУ)
Fig. 201. Halina Smirnowa and Kateryna Chernysh. Lenkivtsi. 1950-th (SA DA IUS)

знайдено також рештки "ями з відпадками", 2 печі, вогнище [Смішко, 1946, с. 5–16]. І в опублікованім "Звіті" М. Смішко вказував на ці ями з рештками споруди і печі [Смішко, 1949, с. 189-205]. Висновок дослідника однозначний: "... *керамічний матеріал з Неслухова – "Лісковиці" нічим не відрізняється від матеріалу культури полів поховань черняхівського типу. Характерові того ж пам'яткового комплексу відповідають другі, правда, нечисленні знахідки: конічні та біконічні пряслички, кістяний гребінь з дугастою спинкою і залізний ножик... Таке окреслення вповні підтверджується пам'ятковим матеріалом, що його добув Гадачек в другій частині цього селища, на "Грабарці"* [Смішко,1946, с. 19].

У 1946 р. вели досить інтенсивні розвідувальні роботи Верхністрянської експедиції під керівництвом М. Смішка. Із "Щоденника роботи Дністрянської розвідкової експедиції за 1946 р." [Смішко, 1946, 1946b, 20 арк.] (старий польський зошит в клітинку, з промокашкою) дізнаємося про склад експедиції. Це Смішко Маркіян Юліанович – начальник, Бійовська Олена Степанівна – зав. фондами, Свєшніков Ігор Кирилович – зав. археологічним відділом Львівського державного історичного музею, Фенин Олександр Васильович – науковий працівник. В користування експедиції надано вантажну автомашину від Управління Львівських установ Академії наук УРСР. Виїхали зі Львова 21 серпня і приїхали до Львова 4 вересня 1946 р. "*З приводу тяжких умов праці археологічної експедиції, а також вичерпання пального вирішено на тому закінчити роботу. ...відтинок р. Дністер на лівобічному і правобічному берегах був докладно обслідуваний приблизно 2 х км ширини смугою від с. Спас, Старосамбірського району і до м. Розділ, Миколаївського району*" [Смішко, 1946b, 20 арк.]. Всього 110 км.

Під час розвідок виявлено 11 археологічних пам'яток [Смішко, 1948, с. 254–256], серед яких найбільшої уваги заслуговує курганний

могильник "неолітичної доби" біля с. Рудники, ще один великий курган біля с. Розвадів, курганний могильник біля с. Кульчиці, а також селище раннього періоду культури полів поховань в с. Стрілковичі – в кар'єрі старої цегельні. На окремих з них велися розвідкові розкопки – сс. Стрілковичі, Кульчиці, Розвадів. Під час розвідок 1946 р. велися також і розкопки, зокрема, в Смільниці, передмісті Самбора (про що є окремий Звіт). Дослідник писав, що сам вигляд пагорба "Кляштор" спонукав археологів до розкопок, де за літературними даними знаходилося феодальне городище. Отак випадково закладений шурф дав можливість виявити на глибині 1,23 м два непорушені поховання чоловіче і жіноче підплитові тілопокладення, "*а в їхньому оточенні багато людських кісток, розкиданих попередніми розкопами по цілій розкритій площі*" [Свєшніков, 1949, с. 26].

Ще одна експедиція 1946 р. працювала в с. Затока колишнього Івано-Франкового району Львівської області (на базі інформації 1939 р. про те, що під час земляних робіт тут знайдено велику частину глиняної посудини, яку було передано на кафедру археології Львівського університету). Загін під керівництвом І. Свєшнікова (науковий керівник – М. Смішко) проводив роботи з 24 вересня по 5 жовтня 1946 р. на піщаній дюні в ур. "За Грабаркою". Зберігся "Щоденник" І. Свєшнікова про ці розкопки – звичайний загальний зошит зразка 1940-х років [Свешніков, 1946, Звіт…, 15 арк.].

Прокопано 9 траншей від 6 до 4 м і суцільну площу 114 м², але жодних споруд не виявлено, лише сліди двох вогнищ на глибині 30 см. Багатий керамічний матеріал вказує на приналежність поселення до комарівського типу [Свєшніков, 1949, с. 53]. І. Свєшніков та М. Смішко датували це поселення кінцем бронзової – початком ранньозалізної доби.

У 1946 р. досліджувалося поселення липицької культури в с. Залісцях неподалік від Ходорова на Львівщині. Розвідувальні роботи проводила експедиція під керівництвом І. Свєшнікова, в результаті чого виявлені розвали житлових споруд, частково заглиблених в ґрунт. "*Для побутових потреб споруджувалися заглиблені вогнища, або вогнища з низьким глиняним обрамуванням*" [Смішко, 1949, Рукопис…, с. 23]. Найбільше зацікавлення викликали "склеплені печі господарського призначення із круглим днищем та зводчастим прикриттям, побудованим на дерев'яній основі" [Смішко, 1949, Рукопис…, с .23]. У 1947 р. в Залісцях (Залісках) продовжувалися дослідження виявлених слідів наземних житлових споруд, печей та вогнищ [Цигилик, 2005, с. 344].

Рис. 202. Вид на городище в Пліснеську. 1946 р.
Fig. 202. View at the hill-fort in Plisnes'k. 1946

У 1946 р. розпочалися нові розкопки на городищі Пліснесько які очолив Іван Старчук [Старчук, 1949, с. 33]. В склад експедиції входили також В. Манастирський, І. Свєшніков, О. Фенін. Виїхали 8 липня і працювали до 4 серпня [Старчук, 1946, Звіт…, 39 арк.]. Це була перша післявоєнна експедиція в Пліснесько (після розкопок Я. Пастернака у 1940 р.). У "Звіті" за 1946 р. І. Старчука знаходиться підготовлена до друку стаття про Пліснесько, у якій автор подав відомості про історію досліджень цього городища. Зокрема, він писав, що тут ще у 1810 р. австрійським губернатором Галичини Гауером

Рис. 203. Іван Старчук. 1947 р. Приватний архів О. Старчук
Fig. 203. Ivan Starchuk. 1947. O. Starchuk's private archive.

і Василіаном Кампанєвічем Варлаамом розкопано три могили; у 1833 р. Титом Дзяленським і Левом Ржевуським також розкопано окремі могили. Наступні дослідження у 1879–1882 рр. вів тут Т. Земенцький. Крім того, у 1885 р. 2 могили розкопав Шанявський, а в кінці XIX ст. Ісидор Шараневич займався топографією Плісиеська (у зв'язку з його згадуванням у "Слові о полку Ігоревім"). Уже Земенцький у могилах знайшов *"мечі з заліза, предмети з бронзи і навіть золоті речі, та деякі срібні"* [Старчук, 1946, Звіт..., арк. 9]. У 1905 р. копав тут К. Гадачек (шість великих могил в лісі з бронзовими та срібними прикрасами); у 1907 р. він же розкопав 2 могили і знайшов сліди згорілого житла. І, нарешті, уже згадуваний Я. Пастернак у 1940 р. заклав кілька траншей. Таким чином І. Старчуку дісталося нелегке завдання розібратися у цій складній ситуації попередніх розкопок, оскільки більшість з них не мала ніякої наукової документації, а речовий матеріал знаходився невідомо де.

У 1946 р. вирішено розширити розкопи Я. Пастернака, внаслідок чого трапилося перше землянкове житло (5×4,7 м) на глибині 0,84 м. "Видається, що дах був двосхилий (зі сходу і заходу), але він від півдня був високо піднятий над тодішній феодальний позем, творив свого роду фасаду, в якій – крім отвору на двері – був отвір на світло і отвір, призначений для відпливу диму з "землянки" [Старчук, 1946, Звіт..., арк. 24].

Дослідник явно закоханий у цей звичайний археологічний об'єкт, який описує з великим художнім смаком на гарному західноукраїнському діалекті. *"За таким надземним виглядом землянки промовляє не тільки її просторове і відносно вигідне влаштування, але також умовини терену. Сніг і дощ могли легко усуватись і спливати на північ у вимощену привалову видолинку. Сонце з півдня могло не тільки освітлювати, але й обігрівати землянку. Така надземна конструкція землянки хоч примітивна, але вигідна і тому вона донині живе у примітивних сільських ліп'янках, колибах, землянках. Також внутрішнє обладнання нашої землянки подекуди удержується й донині. Маємо на думці лавочки, які в наших галицьких хатинах, уже дерев'яні, зберігаються у житлових кімнатах при південній і при західній, або східній стінах. При північній стіні вправді лавиці немає, але є подібна до неї лежанка, постіль, а при східній стіні є звичайно "прилавок" з мисником, де поміщуються посудини, зв'язані з печею, тобто кухнею.... Так влаштування нутра нашої землянки через віки пробивається ще в наших сільських хатинах"* [Старчук, 1946, Звіт..., арк. 25–26].

З цієї ж праці дізнаємося, що *"перешкодою у розкопах був дощ (майже 4 дні) та недостача робітників тому, що розкопи припадали якраз на сезон жнив. Дальшою перешкодою був брак харчів у Пліснеську. Експедиція містилася в будинку колишнього монастиря, де займала три малі кімнати, без ліжок і хатньої обстановки"* [Старчук, 1946, Звіт..., арк. 10]. Іван Старчук розкопав лише 150 кв. м площі і частину валу. Виявлено, як уже зазначено, залишки чотирикутної землянки, у заповненні якої знайдено багато керамічного матеріалу. Рештки другої землянки включали залишки двох печей. Крім

Рис. 204. Іван Старчук. Пліснеськ. 1947 р. Дослідження печі в давньоруській землянці. Приватний архів О. Старчук
Fig. 204. Ivan Starchuk. Plisnes'k. 1947. Exploration of oven in medieval dugout. O. Starchuk's private archive

Рис. 205. Коротка нарада. Пліснеськ. 1947 р. Сидять: О. Ратич, І. Старчук, Т. Плаксій; стоять: місцевий хлопець, О. Костюк (?). Приватний архів О. Старчук
Fig. 205. Short council. Plisnes'k. 1947. Sit: O. Ratych, I. Starchuk, T. Plaksii; stand: local fellow, O. Kostiuk (?). O. Starchuk's private archive.

Рис. 206. Дослідження землянки в Пліснеську. 1947 р. Зліва направо: Т. Плаксій, О. Павельський, І. Старчук. Приватний архів О. Старчук
Fig. 206. Exploration of dugout in Plisnes'ko. 1947. From left to right: T. Plaksii, O. Pavel's'kyi, I. Starchuk. O. Starchuk's private archive

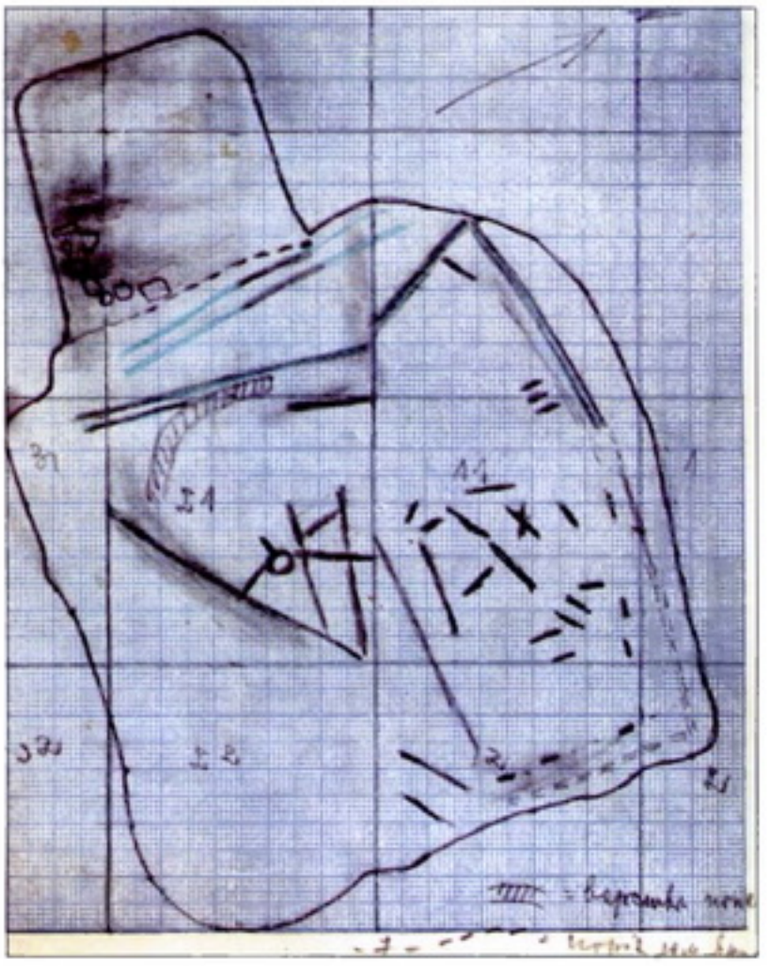

Рис. 207. Креслення давньоруської землянки у Плісненську. І. Старчук. 1947 р.
Fig. 207. Figure of medieval dugout in Plisnes'k made by I. Starchuk. 1947

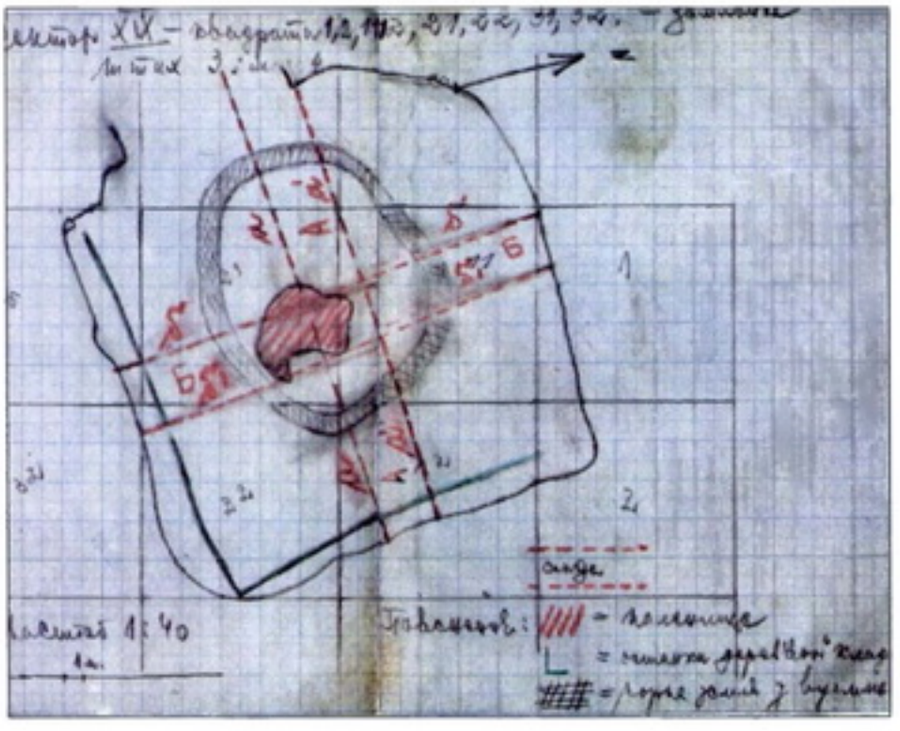

Рис. 208. Креслення давньоруської землянки у Плісненську. І.Старчук. 1947 р.
Fig. 208. Figure of medieval dugout in Plisnes'k made by I. Starchuk. 1947

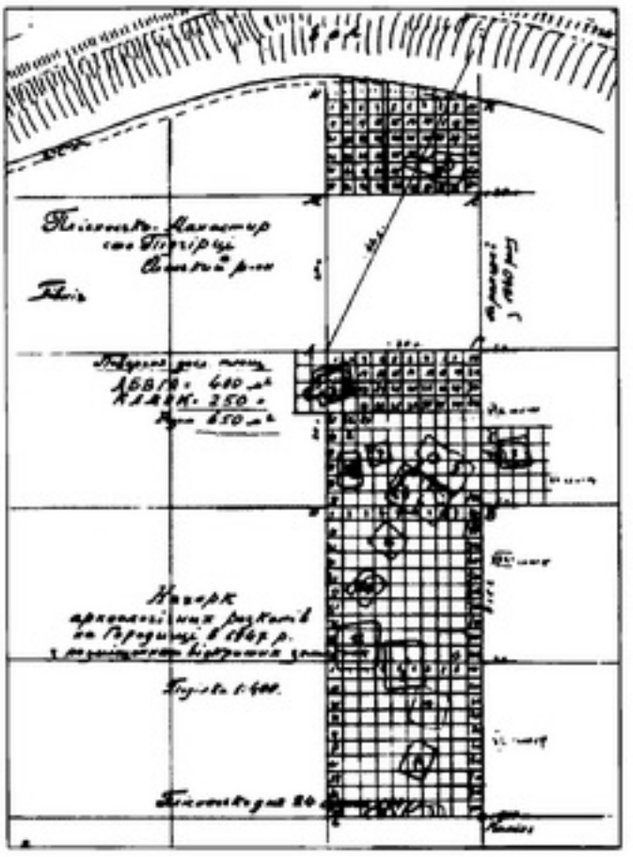

Рис. 209. Плісненськ. План розкопів І.Старчука. 1947 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 209. Plisnes'k. Plan of area, excavated by I. Starchuk. 1947 (SA DA IUS)

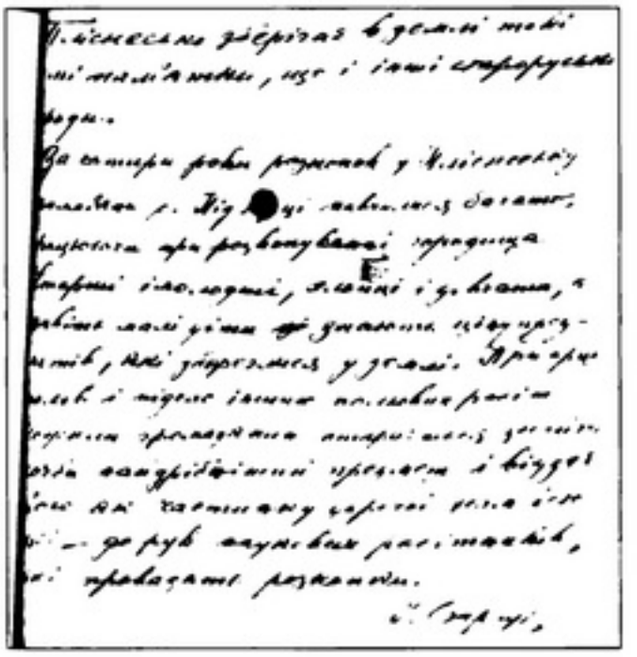

Рис. 210. Рукопис І. Старчука про розкопки в Плісненську (НА ВА ІУ)
Fig. 210. Manuscript of I. Starchuk about excavations in Plisnes'k (SA DA IUS)

того, виявлено багатий речовий матеріал, що датується переважно XI–XIII ст.

У звіті подано інформацію про розкопки одного кургану І. Свєшніковим у 1946 р. О. Ратич писав: *"І. К. Свєшніков знайшов у розкопаному в 1946 р. кургані обпалені кістки руки і ноги зі слідами бронзової прикраси, з вугіллям, спаленою глиною, кількома залізними цвяхами. По думці І. К. Свєшнікова – це поховання частково спаленої людини. Керамічні матеріали, знайдені у насипі, можуть відноситися ще до X ст."* [Старчук, 1946, Звіт…, арк. 6].

У 1947 р. Іван Старчук (разом із С. Судаковим) продовжив дослідження Плісненського городища (рис. 202-210, 213, 214). Зі щоденника розкопок дізнаємося, що керівником був І. Старчук, заступником керівника і завідувачем фондами (грішми) – О. Фенін, помічником заступника – О. Ратич, завідувачем археологічними матеріалами – В. Гук. Відзначимо такий факт – *"8. VII. (понеділок – О. С.). Прийшло на роботу коло 20 робітників. Як їх повідомлено, що зарплата копачів може найвище (згідно з розрахунками з Києва) – виносити коло 30 крб. в день, вони не згодилися на це і відійшли. Остало тільки чотири робітники"* [Старчук, 1947, Щоденник…, с. 5].

Взагалі грошей катастрофічно не вистачало на найнеобхідніше. Учасники експедиції, мабуть, просто голодували. Читаємо у щоденнику: *"5. VIII. 1947 р. Сегодня я був цілий день в Олеську, щоб вибрати нам переказані зі Львова гроші, на жаль, грошей не діждався. Серед великої горечі ми оба з тов. В. Гуком вернули коло 4-ої год. додому. Розкопами в моїй непрацездатності керував О. В. Фенин при участі і В. П. Кравець"*. І далі: *"9. VIII. 1947 р. роботою керував т. О. В. Фенин по причині виїзду керівника до Олеська в справі грошей"* [Старчук, 1947, Щоденник…, с. 37]. І врешті аж: *"22. VIII. 1947 р. Падав майже цілий день дощ. Працьовано при розчищуванні матеріалу… Нач. експ. і т. Гук були в Олеську і нарешті одержали 26.000 + 500 крб. Нині одержали також листа від О. О. Ратича, що 22-го приїздять з Кіностудії зі Львова для пороблення кінозйомок з рокопів. 23. VIII. 1947 р. Нині приїхав кінооне-*

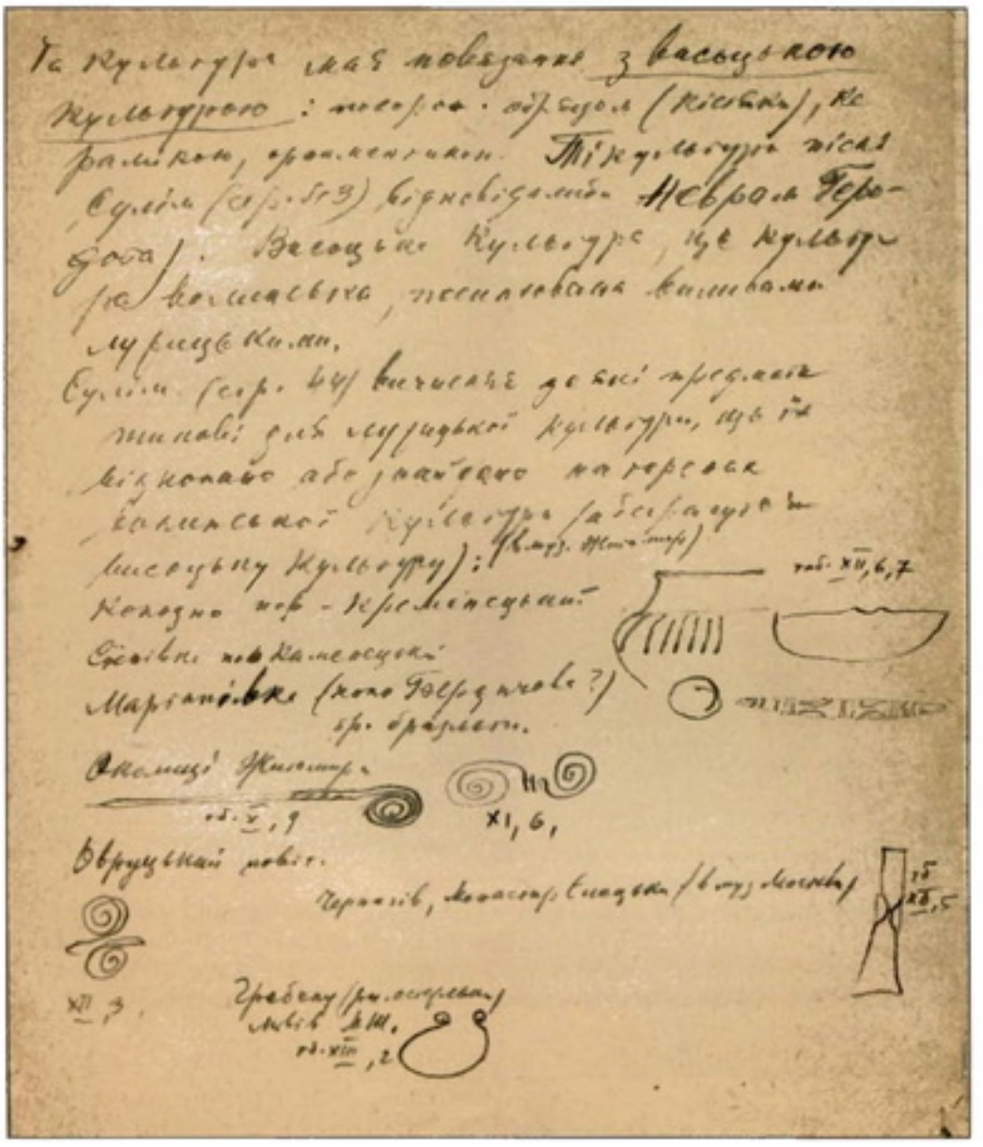

Рис. 211. І. Старчук. Текст лекції про висоцьку культуру (НА ВА ІУ)
Fug. 211. I. Starchuk. Text of lecture dedicated to Vysots'ka culture (SA DA IUS)

Рис. 212. Чорновий рисунок І. Старчука (НА ВА ІУ)
Fig. 212. Primary figure made by I. Starchuk (SA DA IUS)

Рис. 213. Плісневськ. 1947 р. Експедиція під керівництвом І. Старчука. Зліва направо: 7-й – О. Фенін, 8-й – І.Старчук, 10-та – Є. Вінтоняк, 11-й – О. Ратич, 13-та – Т. Плаксій, 14-й – С. Судаков (?). Приватний архів О. Старчук
Fig. 213. Plisnes'k. 1947. Expedition led by I. Starchuk. From left to right: 7 – O. Fenin, 8 – I. Starchuk, 10 – E. Vintoniak, 11 – O. Ratych, 13 – T. Plaksii, 14 – S. Sudakov (?). O. Starchuk's private archive

ратор з Кіностудії "Львів" враз з т. Ратичем і фотографом з Олеська. Розкопи відвідав також тов. Шгурляк, голова Райради в Олеську. Фільмували всі розкопи з участю кожного члена експедиції" [Старчук, 1947, Щоденник..., с. 24] (треба було би відшукати ці "кінозйомки", а раптом збереглись у якомусь архіві?).

Важливим штрихом до характеристики І. Старчука як дослідника є його фіксація усіх важливих знахідок, в тому числі і досить "небезпечних". Наприклад, знайдено дно горщика із клеймом у вигляді тризуба. Дослідник просто замалював його у щоденнику і написав, що знайдено "дно посудини з характерним знаком..." [Старчук, 1947, Щоденник..., с. 5]. До речі, ще один, уже чіткіший знак тризуба, або ж "характерного знака" знайдено нами серед польової документації І. Старчука (рис. 215). Наскільки було небезпечно малювати такі "знаки" і зберігати їх серед документів, може свідчити газета "Львовская правда" від 7 листопада 1946 р., якою (чи випадково?) був обгорнутий учнівський зошит "Щоденника" І. Старчука за 1947 р., частина III. У цій газеті, зокрема, надрукована досить агресивна стаття Ярослава Галана "Их путь к Октябрю", в якій нищівної критики дістали саме українські націоналісти: "*Украинские националисты в борьбе против революционного движения не ограничивались только пропагандой. Кроме арсенала лжи и клеветы они всегда имели под рукой арсенал холодного и огнестрельного оружия, которое использовали против прогрессивных элементов...*".

Сьогодні нам важко судити про той кошмарний стан, у якому опинилася інтелігенція Західної України після 1939 р., але на прикладі щоденників Івана Старчука можемо говорити не лише про його наукову ретельність як до-

Рис. 214. . Пліснеськ. 1947 р. Експедиція під керівництвом І.Старчука. Зліва направо сидять: О. Костюк, О. Ратич, Є. Вінтоняк, І. Старчук, Т. Плаксій. Приватний архів О. Старчук
Fig. 214. Plisnes'k. 1947. Expedition led by I. Starchuk. From left to right sit: O. Kostjuk, O. Ratych, E. Vintoniak, I. Starchuk, T. Plaksii. O. Starchuk's private archive

слідника, але й про його громадянську позицію і особисту сміливість (в той час і не за такі провини засилали до Сибіру чи просто знищували; і про це добре знав І. Старчук).

Серед цих архівних документів знаходиться і рукопис статті "Звіт зі стаціонарних дослідів на городищі Пліснесько в 194–1948 рр." [Старчук, 1947, Звіт..., 44 арк.], в якій подана широка характеристика проведених робіт за два роки. *"За два сезони досліджувано ціле городище, його довкілля, а головно західну частину Дитинця, на півдні городища. Там обстежено понад 1.500 кв. м площі – смугою 20 м шириною та понад 75 м довгою"* [Старчук, 1947, Звіт..., с. 16].

Важливі наукові спостереження зроблені стосовно розкопаних курганних і безкурганних поховань. *"Досі на городищі Пліснесько знаний був курганний могильник за валами, в північно-західній стороні від городища. Курганні могили цього городища дали скупий матеріал типу т. зв. волинських поховань, а надто дали сліди багатих поховань дружинників. Терен могильника порослий лісом і замінований німецькими фашистами в останній війні. В 1946 р. була розкопана одна курганна могила на полі "Поруби", де виявлено частково тілопальний ритуал. У 1948 р. ми натрапили на могильник у досліджуваній частині городища. Виявлено понад 60 поховань на свіжому ще терені зі згарищу і матеріалу, який відноситься до XI–XIII ст. При розкопуванні могил показалося, що на гл. 0,30–0,40 м було коло 20 поховань. Стратиграфічні дані кажуть припускати, що поселення Пліснесько могло бути й кілька разів нищене пожаром. Певне є, що найстрашніше знищення принесли з собою монголи в 1241 р. На жаль, з наявності могильника видно, що ані монголи, ані напад кн. Романа в 1187 р., ані Данило 1233 р.*

Рис. 215. І. Старчук. Щоденник розкопок. Рисунок клейма на дні посудини у вигляді тризуба
Fig. 215. I. Starchuk. Diary of excavations. Figure of trident-like stamp on the bottom of ceramic ware

– не знищили городища на всьому його широкому просторі. Початки могильника сягають ще, мабуть, кінця XII ст., як це можна думати на підставі наявного матеріалу. Ще, мабуть, після татарського погрому жило населення на якійсь частині городища і ще в XIII, а навіть в XIV та може в XV ст. ховало померлих традиційно на давньому могильнику з кінця XII ст. Звідси ясна відносна густота поховань і невелика їх глибина" [Старчук, 1947, Звіт..., с. 37–38].

Отже, в 1947–1948 рр. експедицією у Пліснеську виявлено 19 напівземлянкових споруд, сліди понад 20 наземних жител і могильник, на якому розкопано 60 поховань. Як видно, проведена величезна дослідницька робота, зібраний багатий джерельний матеріал.

Дослідження Пліснеська під керівництвом І. Старчука велись і в 1949 р., але звіти написані уже рукою Олексія Ратича, який виконував обов'язки заступника експедиції. З відділу у польовій роботі брали участь також інженер і фотограф О. Костюк, наукові співробітники Т. Плаксій, Я. Лабій, господаські обов'язки виконував Є. Гук. Зі Львова експедиція виїхала 15 липня і розмістилася у монастирському будинку [Ратич, 1949, Звіт..., 23 арк.]. Розкопували кургани в ур. Поруби і зроблено розріз валу (65 кв. м). Невеликі роботи на городищі вели і у вересні 1949 р. (О. Ратич, Т. Плаксій, О. Костюк). Щоденник написано рукою О. Ратича.

З цих колосальних польових робіт І. Старчук встиг опублікувати лише попередні повідомлення [Старчук, 1949, с. 76–85; 1952, с. 379–394; 1955, с. 32–35). На жаль, передчасна смерть у 1950 р. перервала плодотворні дослідження цього науковця. Треба також відзначити, що розкопками І. Старчука в 1946–1949 рр. виявлено кераміку ранньозалізного віку [Старчук, 1952, с. 385], як виявилося пізніше – з поселення висоцької культури [Крушельницька, 1973, с. 31; Онищук, 2005, с. 284].

Після широкомасштабних досліджень І.Старчука у 1940-х роках роботи на Пліснеську відновили і продовжили М. Кучера, Р. Багрій, О. Овчінніков, М. Филипчук [Кучера, 1962, с. 2–53; Багрій, Овчінніков, 1991, с. 11–13; Филипчук, 2002]. В останні роки значні за обсягом роботи тут ведуться експедицією Михайла Филипчука.

Невеликі дослідження проводилися в с. Костянці Дубенського району Рівненської області, в ур. Лиственщина. У серпні 1947 р. тут розпочала розвідки Дубенська археологічна експедиція під керівництвом М. Смішка, в результаті чого виявлено декілька нових пам'яток і обстежено старі. На одну з них – в Костянці – М. Смішко "посадив" групу археологів на чолі з Ігорем Свєшніковим – тоді зав. відділом історії докласового суспільства Львівського історичного музею [Свешніков, 1947, Звіт..., 26 арк.]. У цю групу входили також директор Дубенського історико-краєзнавчого музею М. Островський і науковий працівник Львівського історичного музею Н. Кривонос. Археологічна пам'ятка на цьому полі виявлена ще у 1935 р. тодішнім директором Державного археологічного музею у Варшаві Романом Якимовичем, який датував її неолітичним часом (за наявністю шліфованих топірців).

У 1947 р. розкопано майже 100 кв. м суцільної площі, на якій виявлено сліди двох землянок і шести вогнищ. В одній із траншей на глибині 0,55 м трапився скорчений кістяк дорослої лю-

Рис. 216. Воля Страклівська. 1947 р. Експедиція під керівництвом М. Смішка (НА ВА ІУ)
Fig. 216. Volia Straklivs'ka. 1947. Expedition carried out by M. Smishko (SA DA IUS)

Рис. 217. Воля Страклівська. 1947 р. Експедиція під керівництвом М. Смішка (НА ВА ІУ)
Fig. 217. Volia Straklivs'ka. 1947. Expedition carried out by M. Smishko (SA DA IUS)

дини головою на захід. У публікації про ці розкопки І. Свєшніков датував знайдені матеріали часом культури лінійно-стрічкової кераміки, трипільської культури і комарівської культури. Загалом, пам'ятка могла бути заселеною у бронзову добу – у II тис. до н. е. [Свєшніков, 1952, с. 131–139].

Не збереглося у Львові звітної документації про дослідження 1947 р. Дубенської археологічної експедиції під керівництвом М. Смішка поселення і поховань культури доби полів поховань у Волиці Страклівській (рис. 216, 217) на Волині (в долині р. Ікви), хоч серед архівних матеріалів натрапили ми на декілька цікавих фотографій з розкопок цієї пам'ятки. Важливими є фото решток житла і поховань 22, 23 в траншеї Іа, фото нічки в одному з жител, а також фото кількох курганів біля давньоруського городища в Листвині, зроблені Дубенською експедицією у 1947 р.

Досить мало у нас інформації про дослідження працівників відділу у 1948 р. Розкопували городище Плiснесько (про яке мова йшла вище) і проводили розвідувальні роботи (включаючи досить інтенсивні розкопки) у Закарпатській області. Правда, у цих експедиціях були залучені практично усі співробітники відділу. У Плiснеську працювали І. Старчук (керівник), О. Ратич, О. Фенін, Т. Плаксій, О. Костюк, Я. Лабій, Є. Гук, С. Судаков; у Закарпатській експедиції брали участь М. Смішко (керівник), О. Бійовська, В. Кравець, крім того, директор Ужгородського краєзнавчого музею П. Сова-Гмитров та науковий співробітник цього музею К. Бернякович. Експедиція у Закарпатті працювала восени - з 19 вересня по 15 жовтня 1948 р., тому ці дві акції не перешкоджали одна другій.

Отож, Закарпатська експедиція зі Львова – перша археологічна "ластівка" у ці краї після 1939 р. [Смішко, 1948, Звіт..., 92 арк.]. Спочатку велися розвідки, а також огляд місцевих історико-краєзнавчих музеїв в Ужгороді та Мукачеві. "*В наслідку розвідувальної роботи експедиції було стверджено наявність слов'янського населення ранньофеодального часу на передмісті Ужгорода – Радванка, а також сліди населення першої половини І тис. н. е. на території цегельного заводу "Керамос" біля Ужгорода... Розвідкою*

Рис. 218. Закарпаття, Іза. 1948 р. Курган № 8. Експедиція під керівництвом М. Смішка (НА ВА ІУ)
Fig. 218. Trans-Carpathian region, Iza. 1948. Burial mound № 8. Expedition carried out by M. Smishko

Рис. 219 Маркіян Смішко. 1950-ті роки. (НА ВА ІУ)
Fig. 219. Markijan Smishko. 1950-th (SA DA IUS)

Рис. 220. Закарпаття, Іза. 1948 р.
Курган № 4. (НА ВА ІУ)
Fig. 220. Trans-Carpathian region, Iza. 1948.
Burial mound № 4. ((SA DA IUS))

Рис. 221 Закарпаття, Іза. 1948 р. "Печуть картоплю..." М. Смішко і місцеві пастушки (НА ВА ІУ)
Fig. 221. Trans-Carpathian region, Iza. 1948. "Stove a potato.." M. Smishko and shepherds (SA DA IUS)

в околиці м. Хуст було встановлено наявність курганних могильників і декількох окремих курганів поміж селами Іза і Ліпша, що знаходяться на північний схід від Хусту. Зважаючи на те, що виявлені кургани сильно нівельовані і постійно знищуються випасом скоту та польовими роботами, було вирішено негайно приступити до дослідження об'єктів" [Смішко, 1948, Звіт..., с. 2]. Таким чином розпочалися розкопки відомого могильника в с. Іза Хустського району на Закарпатті (рис. 220–222).

У своєму, як завжди, акуратному польовому "Щоденнику" [Смішко, 1948, Щоденник..., 31 арк.]. Маркіян Смішко стисло, але досить повно підводить підсумки проведеним дослідженням в с. Іза в 1948 р. Подаємо без скорочень, оскільки це перше, а тому найточніше узагальнення.

"Всього розкопано в групі Іза I – 11 курганів, в групі Іза II – 3 кургани.

Кургани групи Іза I творили могильник, складений з 24 курганів, що їх можливо вирізнити на поверхні сьогоднішнього ґрунту. З цієї групи було по-хижацьки розкопано в 1942 р. Затлукалом 12 курганів. Планів і дневника цих розкопин немає, а матеріал знаходиться в приватному посіданні гром. Затлукаля в м. Мукачеві.

Один курган групи Іза I – не розкопувано, бо він знаходиться на битій польовій дорозі і був майже повністю знівельований.

Кургани Ізи I виявили тілопальний погребальний ритуал, при чому звичайно перепалені людські кістки складались в посудину-урну, що в свою чергу знаходилась у ямці, спеціяльно ви-

Рис. 222. Закарпаття, Іза. Зліва направо: Валентина Кравець, Олена Бійовська, Маркіян Смішко.1948 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 222. Trans-Carpathian region, Iza. From left to right: Valentyna Kravets', Olena Bijovs'ka, Markijan Smishko. 1948 (SA DA IUS)

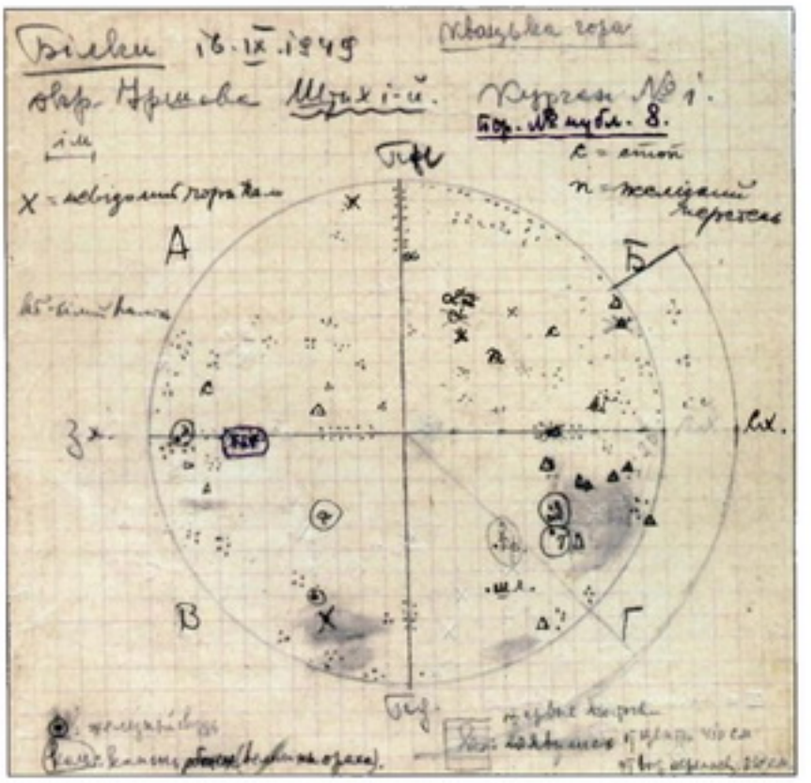

Рис. 223. Закарпаття, Білки. 1949 р. План кургану. Виконала О. Бійовська (НА ВА ІУ)
Fig. 223. Trans-Carpathian region, Bilki. 1949. Plan of burial mound. Made by O. Bijovs'ka (SA DA IUS)

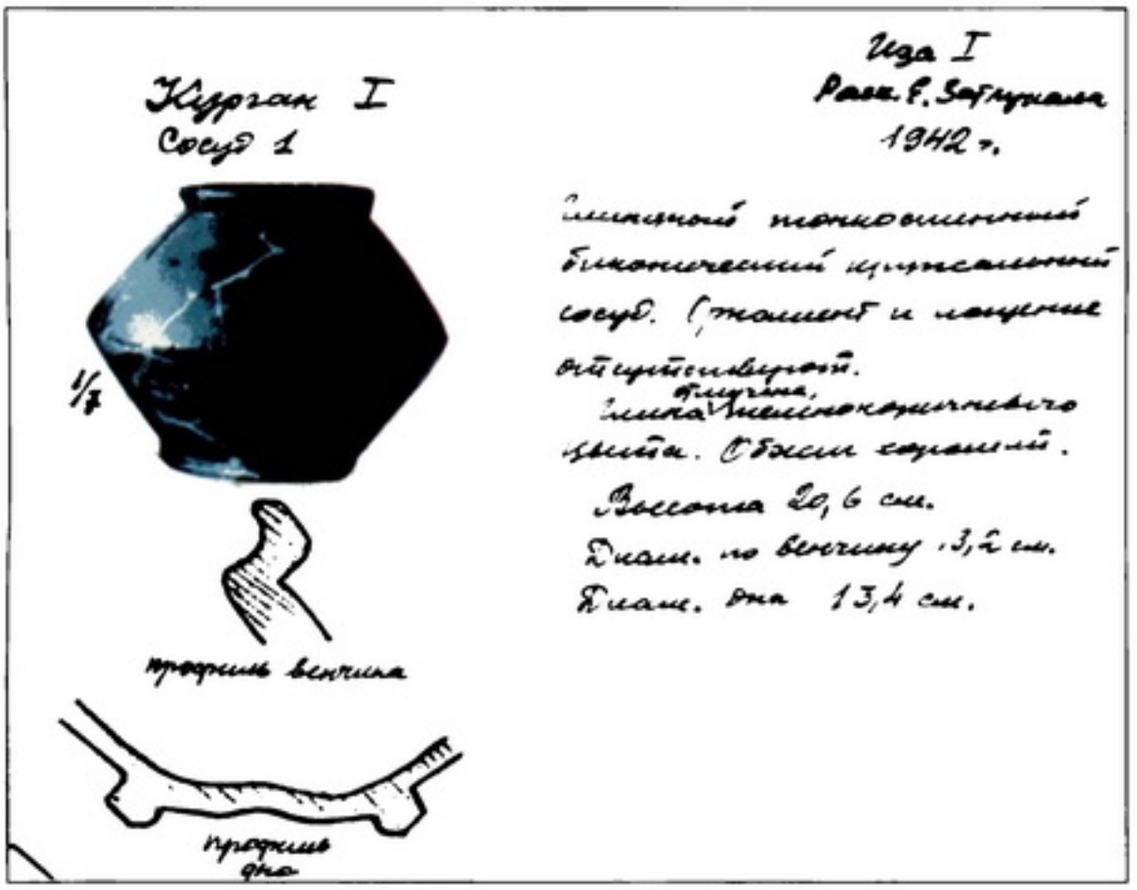

Рис. 224. Закарпаття, Іза. Картка археологічного предмету (НА ВА ІУ)
Fig. 224. Trans-Carpathian region, Iza. Card of archaeological find (SA DA IUS)

ритій у давньому ґрунті. Крім того, деяка невелика кількість спалених людських кісток складалась в другі посудини, розміщені порізно на площі під курганним насипом, а стверджено також припадки, в яких кістки разом з останками костра в малій частині зісипались в невеликі заглиблення-ямки під курганним насипом.

Тілопалення на місці поховання (під курганними насипами) не було стверджено.

Курганні поховання Іза I датуються кінцем II і III-им століттями н. е. Підставою для датування є дві бронзові фібули з підв'язним держаком, одночленні, що знайшлись у двох різних курганах цього могильника.

В інвентарі поховань вражає виразна перевага ліпних посудин, при чому за формами і виробом вони показують місцеві архаїчні форми, відомі з курганних поховань скіфо-гальштатського періоду на Закарпатті (Куштановиця, Голубіна і др.).

Слід підкреслити, що на території Закарпатської області відомі подібні курганні поховання ранньо-феодального часу (напр. Зняцово, Мукачівської ок руги).

На підставі попередньо сказаного треба прийняти глибокий автохтонізм культури населення Закарпаття на етапі перших століть нашої ери.

В групі Іза II із наявних 14 курганів досліджено 3 кургани.

В курганах № 2, 3, 4 (Іза II) стверджено тілопальні поховання з виразними слідами спалювання померлих на місці.

Конкретно було стверджено в окремих курганах слідуючі варіанти поховань: а) в кургані № 2 – поховання в гребальній ямці; б) в кургані № 3 – поховання в урні, яка стояла в спеціально вирубаній конічної форми ямці; в) в кургані № 4 – поховання в гребальній ямці, прикритій зверху керамічними уламками.

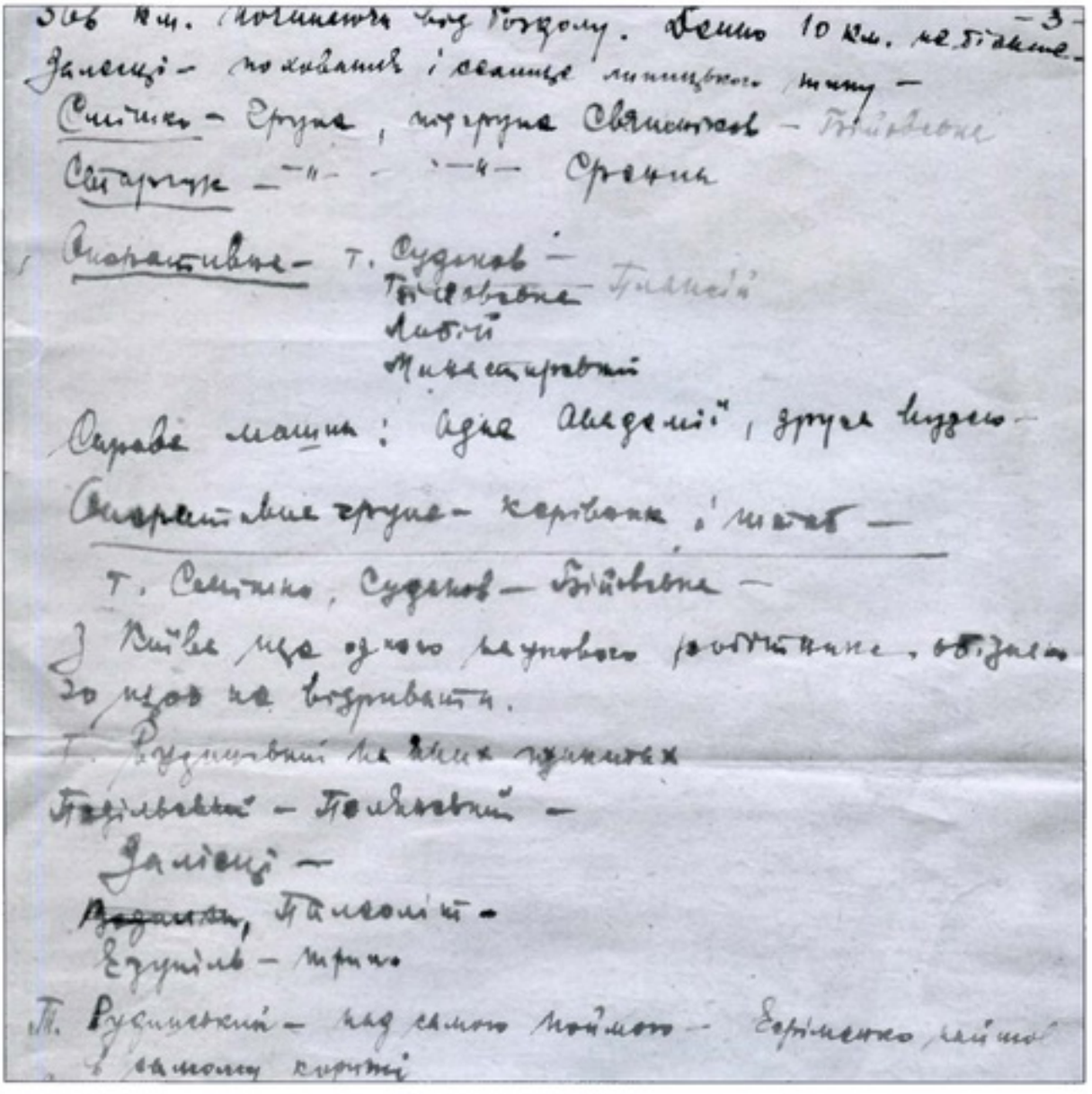

Рис. 225. Рукопис М. Смішка – план розвідувальних робіт. 1949 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 225. M. Smishko's manuscript – plan of surveys. 1949 (SA DA IUS)

Поховання в груні курганів Із а II належали раннє-залізному періодові, правдоподібно VII–VI ст. до н. е." [Смішко, 1948, Щоденник…, арк. 28–30].

Цікаво, що кургани, які досліджувались не особисто М. Смішком (хоч експедиція загалом "його"!), в щоденнику спеціально відзначені. Так, "*курган № 6 досліджений К. Берняковичем в днях 4, 5. X. 48*", "*курган № 7 – досліджений О. Бійовською 6, 7. X. 48*", *курган № 8 – також Бійовською, курган 10 – В. Кравець* [Смішко, 1948, Щоденник…, арк. 13, 15]. Ці матеріали опубліковані [Смішко, 1952, с. 315–336] і широко відомі, але аналіз і подача їх "з перших рук" – зі щоденника і звіту має особливе значення як першоджерела.

У 1949 р. продовжувалися польові роботи в Пліснеську (І. Старчук, О. Ратич, О. Костюк та ін.), про що уже ми писали.

Крім того, Олексій Ратич спорядив власну експедицію, яка розпочала обстеження слов'янських пам'яток – городищ княжої доби [Ратич, 1949, Звіт…, 58 арк.]. Розвідки проходили восени 1949 р. в меандровій долині Верхнього Дністра – на території сучасних Івано-Франківської та Тернопільської областей. Працювали лише Олексій Ратич та інжинер-фотограф-крес-

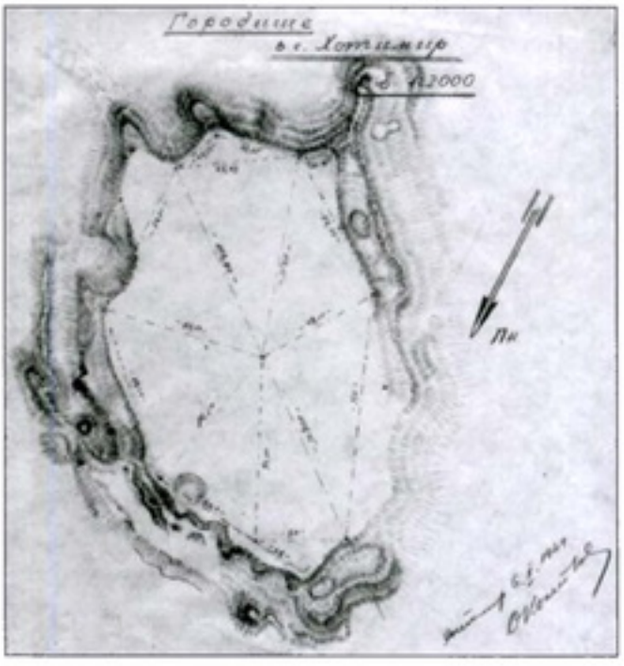

Рис. 226. План городища в с. Хотимир. Розвідки О. Ратича та О. Костюка в 1949 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 226. Plan of hill-fort in Khotymyr. Surveys carried out by O. Ratych and O. Kostiuk in 1949 (SA DA IUS)

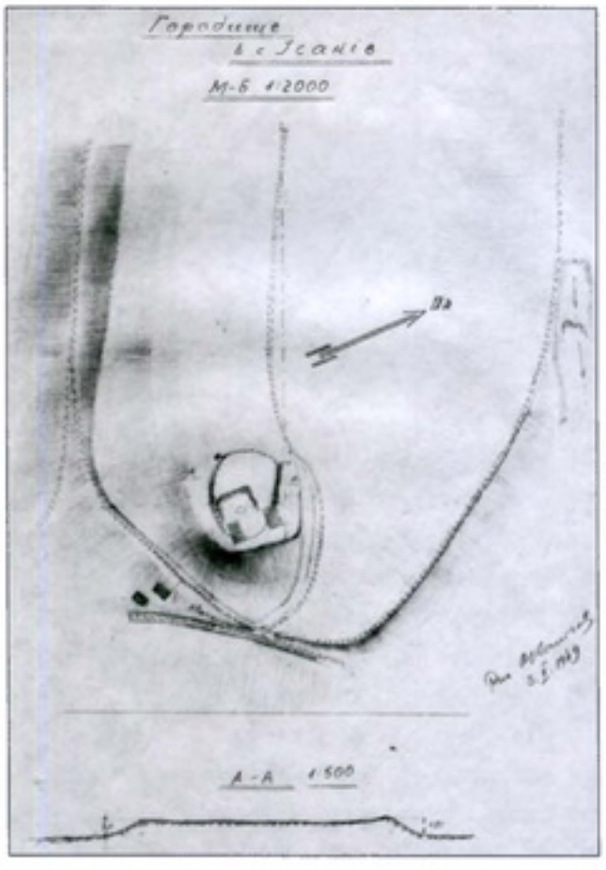

Рис. 227. План городища в с. Ісаків. Розвідки О. Ратича та О. Костюка в 1949 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 227. Plan of hill-fort in Isakiv. Surveys carried out by O. Ratych and O. Kostiuk in 1949 (SA DA IUS)

ляр Орест Костюк, який робив детальні виміри та креслив плани і профілі городищ (опубліковані деякі рисунки [Ратич, 1955, с. 158–164], що зберігаються разом із звітом (рис. 226–227). Відзначимо, що експедицією накреслено 8 планів, що складало на той час третину всіх городищ Західної України, що мали плани і виміри). У Щоденнику експедиції (великий зошит А4 формату) наведено опис топографії городищ, виміри і розрахунки усіх об'єктів на пам'ятках [Ратич, 1949, Щоденник…, 22 арк.].

Розвідка проходила берегами Дністра вниз за течією від с. Залісся до с. Михальче, загальною довжиною 100 км. Виявлено 12 слов'янських городищ, 6 поселень і 3 поховання. Збереглися накреслені плани городищ Підвербці, Стінка, Корнів "На печерах", Михальче, Ісаків, Хотимир, Копачинці [Ратич, 1949, Звіт…].

Вперше, у 1949 р. вів самостійні польові роботи Петро Завада. Експедиція під його керівництвом розкопувала кургани в Кульчицях на Львівщині з 5 по 28 липня [Завада, 1949, Щоденник…, 25 арк.]. А перед тим, в червні 1949 р., він брав участь в експедиції Ю. Захарука (заступник – О. Лагодовська) під час розкопок пізньотрипільського поселення в ур. Горбовище біля с. Нова Чартория на правому березі р. Случ [Захарук, 1949, 42 арк.].

Отож, експедиція у складі П. Завади, В. Манастирського (інженер-геодезист), О. Бійовської (науковий працівник) провела значні за обсягом археологічні роботи (рис. 228). Могильник складався з 19 курганів, з яких 5 – розкопані раніше. Розкопали курган № 1, але нічого не знайшли. *"Курган № 2. (Розкопки цього кургану проводить т. Бійовська)"* [Завада, 1949, Щоденник…, с. 7]. Таким чином, Олену Бійовську треба зараховувати до когорти справжніх археологів-польовиків, хоч своїх власних досліджень вона не вела, але згадаймо, що у 1948 р. вона самостійно розкопувала кургани в Ізі на Закарпатті. Лариса Крушельницька характеризувала її як дуже сумлінну, старанну і дисципліновану працівницю, яка мала всі шанси стати провідним археологом відділу.

А в Кульчицях під час досліджень довелось призупинити розкопки. *"З огляду на те, що се-*

кретар Райпарткому т. Шуліка до експедиції віднісся дуже нетактовно ("вигнати їх"), роботу перервано на 2 дні. В цей день, в середу – т. Бійовська та Манастирський ходили в розвідку на Дністер, а П. І. Завада їздив до Дрогобича – до обкому партії та облвиконкому, щоб обласні власті допомогли успішному проведенні експедиції" [Завада, 1949, Щоденник..., с. 7]. І справді, "власті" тоді допомогли, хоч сьогодні уже ніхто не допоможе проти нахабства місцевого керівництва.

У розкопаних 5-х курганах, в яких, окрім "кількох роздавлених горщиків і фрагментів кераміки", нічого більше не знайшли, учасники експедиції обстежили городище, що віддалене від Кульчиць у південно-західному напрямку на 2 км.

"*Воно розположене в лісі, так що трудно його віднайти... Вали, які окружають його – порослі деревиною. Воно має форму кола, вал... на 1 км довжиною і доходить 6–8 м висоти*" [Завада, 1949, Щоденник..., с. 8]. В лісі, в східному напрямі від "Війтової Гори" розкопано курган діаметром 4 м, але він виявився порожнім.

У 1949 р. Маркіян Смішко знову поїхав у Закарпаття (Звіт про ці дослідження у Львові відсутній). Експедиція звернула увагу на могильник в с. Білки, який тут ще у 1931 р. досліджував Й. Янкович, а в 1934–35 рр. – брати Затлукали (рис. 223, 224). Останні навіть опублікували інформацію про поховання із своїх розкопок (на угорській мові). М. Смішко обстежив місцевість між Білками та с. Осієм і виявив сліди дуже знівельованих (частково знищених) курганів, які і стали предметом розкопок [Смішко, 1956, с 24–28]. У 1949 р. досліджено 12 курганів, в тому числі 9 курганів в околицях с. Білок і три – в південній околиці с. Осія. На думку М. Смішка, це був єдиний могильник куштановицької культури, подібні якому розкопані біля сіл Буковинки, Голубине, Колодно, Станове. Сліди поселення, яке, ймовірно, відповідало цьому могильнику, відкрите експедицією у 1949 р. на південь від с. Білки, в ур. Мостище, біля р. Боржави.

Треба також зазначити, що ще до початку експедиційних робіт в Білках місцеві жителі натрапили тут на бронзовий скарб (біля каплиці),

Рис. 228. Кульчиці. 1949 р. Археологічна знахідка (НА ВА ІУ)
Fig. 228. Kul'chytsi. 1949. Archaeological find (SA DA IUS)

що складався з 9 браслетів, двох кельтів, наконечника списа [Потушняк, 1954, с. 142–144]. Серед польової документації М. Смішка про розкопки в Закарпатті у 1948 р. знаходяться рисунки цього скарбу (в натуральну величину, простим олівцем, дуже ретельні і якісні), виконані Ларисою Крушельницькою, яка, як ми зазначали, в цей час працювала у відділі на посаді "рисівника-кресляра".

Завершуючи короткий опис і загальний аналіз польових досліджень працівників Львівського відділу археології, потрібно окремо зупинитися на цікавому рукописі доповіді М. Смішка в Києві в 1949 р. про стан Львівської археології у перші повоєнні роки (доповідь була присвячена 10-річчю Возз'єднання західних областей України в єдину Українську республіку). У цій доповіді відзначено, що під час "*літніх польових робіт наукові співробітники відділу ведуть інтенсивну науково-популярну роботу на місцях перебування експедицій. Ця робота приймає форму популярних доповідей для інтелігенції і селян, лекцій для учнів середніх і початкових шкіл, або бесід з малими групами відвідуючих роботу експедицій. Стаціонарна Плісненська експедиція випустила в цьому році популярно-польову газету "Археолог в полі", в якій поміщувались популярно-наукові та політичні статті. Товариші П. Завада і О. Ратич закінчили Вечірній*

Рис. 229. Палеолітична стоянка Бабин І. Розкопки О. Черниша в 1950 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 229. Paleolithic sites of Babyn I. Researches carried out by O. Chernysh in 1950 (SA DA IUS)

Університет Марксизму-Ленінізму, а тов. Фенін закінчив на сьогодні І курс навчання в тому ж університеті. Тов. Смішко, Старчук, Кравець і Костюк працюють систематично на лекторії, організованому Львівським Міськкомом КП(б)У. Наукові співробітники Пеленський і Терлецький вивчають твори класиків Марксизму-Ленінізму за індивідуальними планами. Науково-допоміжні співробітники О. Бійовська, Л. Крушельницька і Т. Плаксій проходять систематичний курс навчання Марксизму-Ленінізму як студенти-заочники історичного факультету Львівського Державного Університету, Товариші Манастирський, Лабій і Бардин охоплені навчанням в політкружках..." [НА ВА ІУ, Доповідь..., 1949, с. 52]. Усі ці факти стосуються 1949 р. – а тому не смішно.

"*Усі молодші наукові працівники приступили до підготовки іспитів для канд. мінімуму, а тт. Завада і Ратич склали уже деякі з тих іспитів. Також усі вони працюють над кандидатськими дисертаціями, М. Смішко закінчує оформлення докторської дисертаційної роботи, а І. Старчук працює над підготовкою такої ж роботи*" [НА ВА ІУ, Доповідь..., 1949, с. 53].

Інші тематичні роботи написані Й. Пеленським "Червенські городи", О. Терлецьким "Взаємовідносини поміж східними і західними слов'янами до пол. XIII ст.", О. Ратичем "Слов'яно-руські поселення у Верхньому Подністров'ї", І. Старчуком "Матеріальна культура Галицько-Волинської Русі".

"*Із проведених польових робіт в першу чергу треба відзначити стаціонарні дослідження городища К. Русі в Пліснеську, що ведуться уже впродовж кількох років експедицією під кер. І. Д. Старчука в Подністров'ї з метою виявлення і опису давньоруських городищ, розкопки М.Ю.Смішка пам'яток ранньослов'янського часу (І–VII ст.) – поселення у Великих Вікнинах, Костянці і Волиці Страклівської на Волині, Неслухові і Залісцях на Львівщині. Крім того, експедиційний загін, керований М. Ю. Смішком у 1948 р. вивчав курганні могильники в околиці м. Хусту у Закарпатті. Ці дослідження дозволили автору зробити висновок про "синстадіальність соціально-економічного і культурного розвитку осілих скотоводчих племен обабіч Карпат*" [НА ВА ІУ, Доповідь..., 1949, с. 48].

Ранні археологічні епохи, що передували слов'янському часу, також вивчалися окрем ими експедиціями. Так, могильник скіфського часу розкошувався в околиці Іршава, Закарпатської області; могильник шнурової кераміки в с. Кульчицях на Львівщині. Розвідувальні розкопки велися на поселенні ранньобронзової доби в Костянці, Рівненської області; на трипільському поселенні в Семенові, Тернопільської області та ін.

Мабуть, поява О. Черниша у 1950 р. у Львові була зумовлена не стільки бажанням самого Олександра Панкратовича, скільки партійним обов'язком піднімати палеоліт у Придністров'ї. Такі міркування виникають внаслідок зауваження М. Смішка, що "*зовсім відрогом стоїть справа із дослідженням палеолітичних і епіпалеолітичних стоянок верхнього Подністров'я*" [НА ВА ІУ , Доповідь..., 1949, с. 44]. "*Співробітники Відділу, глибоко сприймаючи гасло "Наука для народу", не залишаються в стінах своїх робочих приміщень, не відгороджуються від широкої важливої справи. З мертвого місця вимагає в*

першу чергу включення в склад Відділу кваліфікованого спеціаліста по палеоліту, а це лежить вже в компетенції Дирекції нашого Інституту" [НА ВА ІУ, Доповідь..., 1949, с. 55]. Мабуть, саме завдяки такому проханню уже зрілий на той час палеолітознавець Олександр Черниш згодився на переїзд з Києва до Львова.

М. Смішко відзначив, що за час існування відділу *"було виконано 21 науково-дослідну тему, а крім того написано 10 повних і 6 скорочених для друку звітів із археологічних експедицій, а також виготовлено і прочитано 6 доповідей на наукових конференціях Інституту. Силами відділу організовано за цей час 18 археологічних експедицій на території західних областей УРСР, а крім того наші наукові співробітники приймали активну участь в роботі 5 експедицій Інституту"* [НА ВА ІУ, Доповідь..., 1949, с. 40].

Бажано було би розписати по роках усі експедиції, що відбулися у цей час. У доповіді згадуються тільки окремі з них. За тематикою переважали роботи з ранньослов'янського часу і Київської Русі. Сам М. Смішко зазначає свої тематичні роботи "Доба полів поховань в західних областях УРСР" (1940 р.), "Підкарпатські кургани III–IV ст. ст. н. е.", монографічна робота "Найдавніші пам'ятники слов'янства на території УРСР".

Іван Старчук досліджував питання культури Галицько-Волинської Русі і виконав три тематичні роботи, в яких проаналізував "мобільне" мистецтво у "дрібних" пам'ятках: предметах щоденного вжитку, побуту тощо. *"Тут розкрито витончений мистецький смак та високий позем металургійної техніки древньоруського ремесла, а також органічний зв'язок руських племен Верхнього Подністров'я з Києвом, Суздалем, Володимиром на Клязмі"* [НА ВА ІУ, Доповідь..., 1949, с. 40].

1950 рік – останній рік польових робіт працівників Львівської групи Інституту археології АН УРСР у Києві (у лютому-березі 1951 р. Група була підпорядкована новоствореному Інституту суспільних наук АН УРСР). Цього ж року до Львова переїхало кілька нових перспективних дослідників з Києва, які одразу ж включилися у польову діяльність, оскільки мали уже неабиякий досвід розкопок, працюючи в різних експедиціях. Нові працівники відділу Олександр і Катерина Черниші, Юрій Захарук очолили експедиції, які розпочали дослідження пам'яток палеоліту, неоліту, енеоліту – періодів, що мало вивчалися у попередній час.

Рис. 230. Трипільське поселення Ленківці. Дослідження К.Черниш в 1951 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 230. Trypilllia settlement of Lenkivtsi. Researches carried out by K. Chernysh in 1951 (SA DA IUS)

О. Черниш вів розвідки в долині Середнього Дністра [Черниш, 1950, 92 с.] і розкопки двошарової стоянки Бабин I (рис. 229) в Кельменецькому районі Чернівецької області (матеріали з розкопок передав у фонди Львівського історичного музею [Гула, 2008, с. 315]. В результаті розвідкових робіт обстежено і зібрано матеріали на 50-ти палеолітичних пам'ятках, з яких 20 – нововідкриті [Черныш, 1950а]. За хронологією вони "відносяться до мустьєрського часу (2 пункти), доби солютре (10 пунктів), мадленського часу (15 пунктів), до кінця палеоліту – початку мезоліту (5 пунктів)" [Черниш, 1950, с. 2].

Крім О. Черниша (керівник), в експедиції працювали К. Черниш (мол. наук. прац.), Л. Крушельницька (художник), О. Ратич (кресляр). В розкопках трипільського поселення Ленківці (рис. 230) брала участь також мол. наук. прац. В. Кравець. *"Більшу частину своїх робіт Дністрянська експедиція... провела спільно з Дністрянською трипільською експедицією Інституту історії матеріальної культури АН*

СРСР, що працювала під керівництвом лауреата Сталінської премії Т. С. Пассек" [Черныш Е., 1950, Отчет…, с. 2]. Поселення Ленківці відкрите ще у 1947 р. співробітником Чернівецького краєзнавчого музею Борисом Тимощуком. У 1948 р. його обстежила експедиція Т. Пассек, а у 1950 р. розкопки тут розпочала Катерина Черниш [Черныш Е., 1950, 89 с.]. Поряд, у цьому ж урочищі Гамалія вела розкопки ранньоскіфського поселення А. Мелюкова (досліджувала землянки), хоча більша частина цього поля була зайнята поселенням доби культури карпатських курганів. "*Вас. Ів.* (Василь Іванович Ковцун – місцевий житель, який тривалий час працював у експедиції Пассек і був достатньо обізнаний у археології – О. С.) *ходив на сусіднє поле "Гамалії" і приніс звідти фрагменти кераміки раннього трипілля, скіфські, полів поховань і слов'янські, а також гарний палеолітичний скребок"* [Черныш Е., 1950, с. 8].

Розкопки трипільського поселення в Ленківцях, безсумнівно, мали велике значення для вивчення раннього етапу культури [Черниш К., 1954а, 1954б, 1959]. "Тут на площі 1300 кв. м було виявлено 5 наземних і 5 напівземлянкових жител з глиняними печами, в яких простежено велику кількість знарядь праці з каменю (сланцю), кістки тварин, різного глиняного посуду, пряслиці, а також предметів ритуального характеру" [Пелещишин, 1974, с. 132–133].

За спостереженнями К. Черниш, ці матеріали були абсолютно аналогічні виробам з розкопок С. Бібікова у Луці-Врублівецькій. Як відомо, розкопки ранньотрипільського поселення у Луці-Врублівецькій тривали у 1945–1948 роках [Бибиков, 1949а, 1949б] і були широко відомі спеціалістам ще до появи монографії по цій пам'ятці [Бибиков, 1953; 1957], не говорячи уже про те, що учасники Дністрянської експедиції часто безпосередньо відвідували розкопи С. Бібікова

Отже, ми охарактеризували не усі експедиційні загони, які працювали на заході України у перші повоєнні роки. Треба згадати про розкопки Ю. Захарука та О. Ратича біля с. Ріпнева на Львівщині, які велися влітку і восени 1950 р. [Захарук, Ратич, 1950; Захарук, 1956]. У науковому звіті автори досліджень писали, що експедиція працювала у складі: Ю. Захарука – начальника, наукових співробітників О. Феніна, І. Свешнікова, О. Ратича, ст. лаборанта Т. Данилович (дружини Захарука). Експедиція виявила рештки поселення висоцької культури, фрагменти кераміки культури полів поховань і потужний культурний шар давньоруського часу. Дослідження цього шару дало можливість зафіксувати залишки 5-ти жител VII–XI ст. [Захарук, Ратич, 1950, с. 13]. У короткому підсумовуючому дослідження звіті (варіант статті) [Захарук, 1950, с. 3]. Юрій Захарук відзначив, що "*…вперше науково досліджене поселення висоцької культури* (раніше були відомі тільки могильники – О. С.); *вперше досліджено форми житлових споруд і господарських ям; здобуто цінні знахідки, що стверджують землеробський характер занять населення висоцької культури (серпи, збіжжя) – питання, яке до цього часу в археологічній літературі не було вирішеним; вперше на території західних областей УРСР було досліджене відкрите поселення (селище) ранньофеодальної доби…*" [Захарук, 1950, с. 3].

Щодо давнього Галича, то після розкопок Ярослава Пастернака у 1941 р. дослідження цієї надзвичайно важливої пам'ятки були відновлені лише у 1951 р. і тривають практично дотепер [Гончаров, 1955, с. 22–31; Каргер, 1960, с. 61–71; Ауліх, 1976, с. 120–136; Лукомський, 2002, с. 578–607].

ВИСНОВКИ

Дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР, безперечно, треба поділити на три нерівномірні і невідповідні періоди, викликані історичними та суспільно-політичними чинниками.

Перший – "довоєнний" чи "до окупаційний", хоч можна сперечатися у доречності цих означень, тому що війна уже йшла, а територія заходу України насправді була окупована радянськими військами. Мабуть, найкраще цей час окреслив сам народ, назвавши його періодом "перших совєтів". Для відділу це фактично неповних півтора року – з лютого 1940 до кінця червня 1941 р.

Другий – окупаційний німецькими нацистами – кінець червня 1941 – кінець липня 1944 рр.

Третій, найдовший і найрезультативніший період тривав з часу визволення Львова – з кінця липня 1944 р. по лютий 1951 р. – часу утворення нової академічної установи у Львові – Інституту суспільних наук АН УРСР, до якого відділ (чи тоді – група) археології перейшов у повному персональному складі.

Перший період можна умовно назвати часом "організацій і реорганізацій", формування, становлення і... очікування (бо майже ніхто не сумнівався у нападі гітлерівської Німеччини). Ліквідовано НТШ, реорганізовано університет, музеї, започатковано нові структури, в тому числі і відділ археології, на який спочатку, мабуть, "не робилося ставки", як і на інші структури, що були "спущені зверху".

І хоч завідувачем відділу став Маркіян Смішко, перший період можна назвати "епохою Ярослава Пастернака", який саме у цей час дістав найвище визнання, обіймав посади директора історичного музею, зав. кафедри археології університету, наукового співробітника відділу археології, вів престижні розкопки у Галичі-Крилосі, був широко знаний серед науковців Європи і львівської громадськості. І він, очевидно, в перспективі робив ставку на університет (а не на відділ), маючи на увазі можливість формування нової генерації українських археологів саме на кафедрі. Крім того, в університеті на той час працювали провідні археологи Львова – І. Старчук, М. Смішко, К. Маєвський, К. Журовський та ін. Треба врахувати і величезний авторитет львівської університетської археології ще з польських часів, бібліотеку, музей, фондосховища. Усього цього відділ археології не мав. Це була нова, мало знана для львівських науковців структура.

Другий період – воєнний, окупаційний, у науковому відношенні і розглядати не приходиться. Це був час приниження і глибокого застою, нищення і розкрадання культурних цінностей, не говорячи уже про знищення самих археологів (наприклад, Олега Кандиби).

І лише третій період розвитку відділу можна аналізувати з боку досягнень та прорахунків. Після кривавої бойні Другої світової війни у багатьох патріотів знову з'явилася мрія про неза-

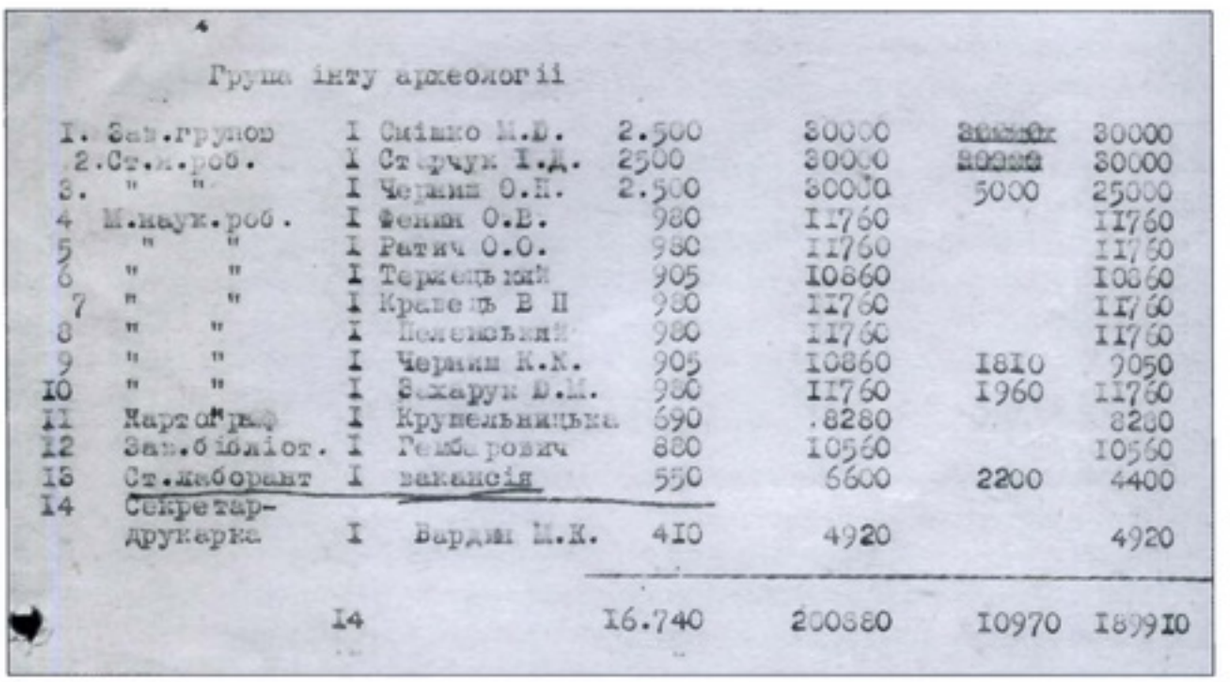

4

Група інту археології

I.	Зав.групою	I	Смішко М.В.	2.500	30000	[illegible]	30000
2.	Ст.н.роб.	I	Старчук І.Д.	2500	30000	[illegible]	30000
3.	" "	I	Черник О.П.	2.500	30000	5000	25000
4	М.наук.роб.	I	Фенин О.В.	980	II760		II760
5	" "	I	Ратич О.О.	980	II760		II760
6	" "	I	Терлецький	905	I0860		I0860
7	" "	I	Кравець В П	980	II760		II760
8	" "	I	Полешський	980	II760		II760
9	" "	I	Черник К.К.	905	I0860	I8I0	9050
I0	" "	I	Зажарук Ю.М.	980	II760	I960	II760
II	Картограф	I	Крушельницька	690	8280		8280
I2	Зав.бібліот.	I	Гембарович	880	I0560		I0560
I3	Ст.лаборант	I	вакансія	550	6600	2200	4400
I4	Секретар-друкарка	I	Вардин М.К.	4I0	4920		4920
		I4		I6.740	200880	I0970	I899I0

Рис. 231. Львівська група археології у 1950 р. Список працівників та їхня зарплата (НА ВА ІУ)
Fig. 231. Lviv archaeology group in 1950. List of employees and their salary (SA DA IUS)

лежну Україну, але дуже скоро галицька інтелігенція на своїй шкурі відчула "світле майбутнє" комуністичного режиму. Розпочалося систематичне повальне знищення української культури і самосвідомості нації, на зміну чому мала прийти пролетарська свідомість інтернаціональної радянської людини за допомогою русифікації і руйнування національних пам'яток та святинь.

В такому ідеологічному вареві археологія сприймалася як екзотична, відірвана від насущних проблем дисципліна. Глибоке і всебічне вивчення давноминулих епох було неактуальним, а головне – в цьому не було потреби будівникам комунізму з палким поглядом, спрямованим у майбутнє. Але не дивлячись ні на що, наука розвивалася за своїми глибинними закономірностями, пробиваючись зеленими паростками крізь камінь і бетон. Тому і відділ археології не був розформований і не знищений – діяла значна сила інерції, потужних обертів ще з дорадянського часу. З 1944 по 1951 рік львівська археологія проходила своєрідне випробування на зрілість.

Без сумніву, це була "епоха Маркіяна Смішка", хоч останній не відчував себе таким впевненим і незалежним, як Я. Пастернак у 1939–1941 рр. Все своє "радянське" життя він "годив" і старався нічим не викликати підозри у нелояльності до режиму. Найкраще це ілюструють його численні науково-популярні замітки у тодішніх засобах масової інформації (а нерідко і в наукових виданнях).

Маркіян Смішко (рис. 237) після війни залишився фактично єдиним археологом-практиком, досвідченим польовиком-праісториком (не беручи до уваги Івана Старчука, який в основі своїй був археологом-класиком, мистецтвознавцем греко-римської доби і який перейшов до давньоруської польової археології лише після 1939 р., коли радянськими реформами в університеті було ліквідовано кафедру класичної археології. Зауважимо, перейшов під впливом і методичним керівництвом Ярослава Пастернака у часи першого періоду радянської влади під час розкопок у Крилосі).

Дещо осторонь, як завжди, знаходився Ігор Свєшніков, який співпрацював із відділом, але формально був працівником Львівського історичного музею. Ігор Свешніков знав львівську "археологічну кухню" ще з довоєнних часів, навчався у Леона Козловського, але в практичній археології не був початківцем.

У післявоєнний час ідеологічні акценти суттєво змістилися, що повело за собою переорієнтацію археологічної науки зі стін університету до відділу. Пролетарській державі археологи не були потрібні; країна потребувала агітаторів нової комуністичної доби. Очевидно, саме цим і конкретною програмою боротьби з українським націоналізмом була продиктована позиція керівництва університету на ліквідацію кафедри археології (з 1949), а після смерті І. Старчука в 1950 р. (рис. 235) і звільнення М. Смішка у 1954 р. – на ліквідацію археології як напрямку історичних досліджень університету взагалі.

Не дивлячись на те, що після війни досвідчених кадрів не вистачало, відділ поступово ставав на ноги. Якщо у 1945 р. працювало тільки 7 чол., то у 1948 р. – їх уже 15. Після демобілізації повернувся у відділ Олександр Фенін, який працював тут ще до війни, будучи студентом. За словами Л. Крушельницької, він був найталановитішим серед тодішніх молодих науковців, про що може свідчити його чи не єдина наукова стаття, написана на великому фактичному матеріалі знахідок римських монет, зі сміливими узагальненнями і широким кругозором знань, неабиякими інтелектуальними засадами. Однак сталося непоправиме – психічна хвороба, з якої йому уже не судилося вийти. Мабуть, як і багато тисяч інших "тонких" натур того часу, він не витримав високої психічної напруги, постійних підозр, доносів і очікування великої біди. Його маніакальний синдром був, очевидно, своєрідною втечею від страшної дійсності сталінського морального терору.

Дуже добре описав той час – кінець 1940-х у своїх спогадах геолог Роман Смішко – син Маркіяна Юліановича. *"Розпочалися післявоєнні будні. Зокрема, на всіх рівнях працівники повинні були писати автобіографії, заповнювати листки з обліку кадрів та інші документи. При цьому відповідні органи по декілька разів повертали*

уже написані тексти з вимогами різних уточнень. Треба було давати пояснення, що робив у часі німецької окупації, чи є родичі за кордоном, з ким підтримуєш зв'язки…

Доля родини Манастирських була сумною. В час розгулу сталінських репресій 1949 р. до них вночі приїхали червонопогонники, дали півтори години на збори і повезли на Сибір. Зрештою, не лише їх з відділу забрали. Ситуація була такою, що і у нас були приготовлені речі на виїзд… Гудіння двигуна вантажівки вночі змушувало Батька кидатися до вікна – чи не за нами приїхали. На щастя, ця лиха доля нас обійшла" [Смішко Р., 2011]. Але не обійшла багатьох інших.

Прийшов до відділу Олексій Ратич (рис. 237), абсолютно без професійної підготовки, але з великим життєвим досвідом, здоровим глуздом і "народним гумором", що виручав його не раз у скрутних ситуаціях та колізіях. О. Ратич зайнявся тим, що було найближче до історії і було зрозумілим без особливої археологічної підготовки, тобто, давньоруськими городищами, які навчився обстежувати і розкопувати у Івана Старчука у Пліснеську. Його воля і працездатність досить швидко дали плоди – він першим з післявоєнних науковців захистив дисертацію і опублікував монографію.

Досить перспективним дослідником показала себе в цей час Валентина Кравець (рис. 200–201), яка дістала добру науку у різних експедиціях і особливо, що стосувалося її теми по трипіллю – у дослідженнях пам'яток трипільської культури на Середньому Дністрі (наприклад, у Ленківцях, у співпраці з Катериною Черниш). Лариса Крушельницька описувала її як невимовну красуню – донську козачку з гарячим серцем і крутим норовом (на жаль, дещо пізніше, саме ці риси стануть причиною її повного краху в археологічній кар'єрі).

Сергій Судаков – ще одна оригінальна особистість, широкий інтелект і "випадок" в археології. В перспективі міг би стати відомим науковцем, але обрав іншу дорогу в житті.

Й. Дідик і П. Завада тільки що розпочинали свою археологічну діяльність. Останній навіть керував дослідженнями в Кульчицях (курганний могильник), що непросто навіть для досвід-

Рис. 232. Професор Мечислав Гембарович – бібліотекар "Львівської групи археології" у 1950 р.
Fig. 232. Professor Mechyslav Gembarovych – librarian of "Lviv archaeology group" in 1950

чених археологів. За які провини його звільнено з відділу у 1950 р. – невідомо.

Часто трапляється прізвище Олени Бійовської (Галі, як її називали близькі приятелі), завідувачки фондами, працьовитої молодої особи, яка також подавала великі надії і хоч не мала власних розкопок і публікацій (наукової теми також, очевидно), але вона брала безпосередню участь у більшості з тодішніх експедицій і, безсумнівно, з часом стала б знаним спеціалістом у якійсь галузі археології.

Нічого не знаємо ми про Євгена Гука, працівника Пліснеської експедиції і доброго помічника І. Старчука, також трагічної особистості (покінчив життя самогубством у кінці 1949 р. чи на початку 1950 р. під час чергових сталінських репресій).

Л. Крушельницька, як уже ми відзначали, прийшла до відділу як кресляр-художник, тому

Рис. 233. Лист вченого секретаря Інституту археології АН УРСР І. Шовкопляса до М. Смішка з приводу О. Феніна. 1950 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 233. Letter from I. Shovkoplias – secretary of Institute of archaeology of Academy of sciences of Ukrainian SSR – to M. Smishko about O. Fenin. 1950 (SA DA IUS)

Рис. 234. Телеграма М. Славіна до М. Смішка з приводу О. Бійовської та П.Завади. 1950 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 234. Telegram from M. Slavin to M. Smishko about O. Bijovs'ka and P. Zavada. 1950 (SA DA IUS)

її обов'язки зводилися до фіксації матеріалів у полі і виконання рисунків з археологічних предметів. В той час наукою вона не займалася, але, за свідченням колег, була душою товариства і помічником для багатьох працівників у тяжких життєвих ситуаціях.

Велику практичну роботу по вимірах, описах, фотофіксації знахідок і об'єктів виконували такі науково-допоміжні працівники, як В. Манастирський та О. Костюк.

В кінці 1949 р. розпочинається чергова "сталінська чистка", яка сильно вдарила по відділу археології. П. Заваду, Е. Вінтоняк, О. Костюка звільняють; В. Манастирського, Т. Плаксій і О. Бійовську арештовують і висилають до Сибіру [Крушельницька, 2001, с. 246], а відділ переводять у розряд "Групи" (рис. 231).

Тепер, з січня 1950 р. офіційно це Львівська група археології Інституту археології АН УРСР. Щодо П. Завади і О. Бійовської розгорнулася справжня кампанія боротьби за їхній порятунок і поновлення. Серед архівних документів зберігся лист від 25 січня 1950 р. тодішнього заступника директора Інституту археології АН УРСР Л. Славіна до М. Смішка.У листі зазначається: "*Получили Ваше письмо от 18. 1 с. г. Руководство и коллектив Института полагают, что т.т. Заваду и Бийовскую следует восстановить на работе, о чем мы и возбудили ходатайство перед Президиумом АН УССР. Результаты будут известны 28-30 января, тогда же мы известим Вас об этом… Т.т. Захарук и Черныш на днях выедут к Вам*" [(НА ВА ІУ). Ф. А. Оп. 5.]. Отже, Ю. Захарук, О. Черниш і К. Черниш були надіслані для "укрепления отдела". Через 2 дні Л. Славін телеграфував до М. Смішка: "*сегодня возбудил ходатайство перед президиумом оставлении Завады Бийовской результатах сообщу передайте об этом члену корреспонденту Штокало*" *(рис. 234).* Наступний лист Л. Славіна до М. Смішка датовано 15 лютого 1950 р. Він писав: "*Мы совершенно не в курсе дел Львовского отдела. Месяц тому назад я выехал из Львова и за весь месяц Вы написали только один раз, и то в связи с увольнениями. Между тем, Институт чрезвычайно интересуется ходом работы, состоянием дел и т. д. В частности, как обстоит дело с рукописями уволенных товарищей (Пеленского, Терлецкого и др.)? Как наладилась обстановка в отделе?… Как Вы устроили работу т. Бийовской? Обслуживание библиотеки? и т. д. и т. п. Полагаю, что нам следует договориться о еженедельных письмах, хотя бы ничего особенного за истекшую неделю не произошло*" [(НА ВА ІУ). Ф. А. Оп. 5.].

Особливо красномовним є останнє речення. Але нас в першу чергу зацікавило питання Л. Славіна щодо звільнених Й. Пеленського і

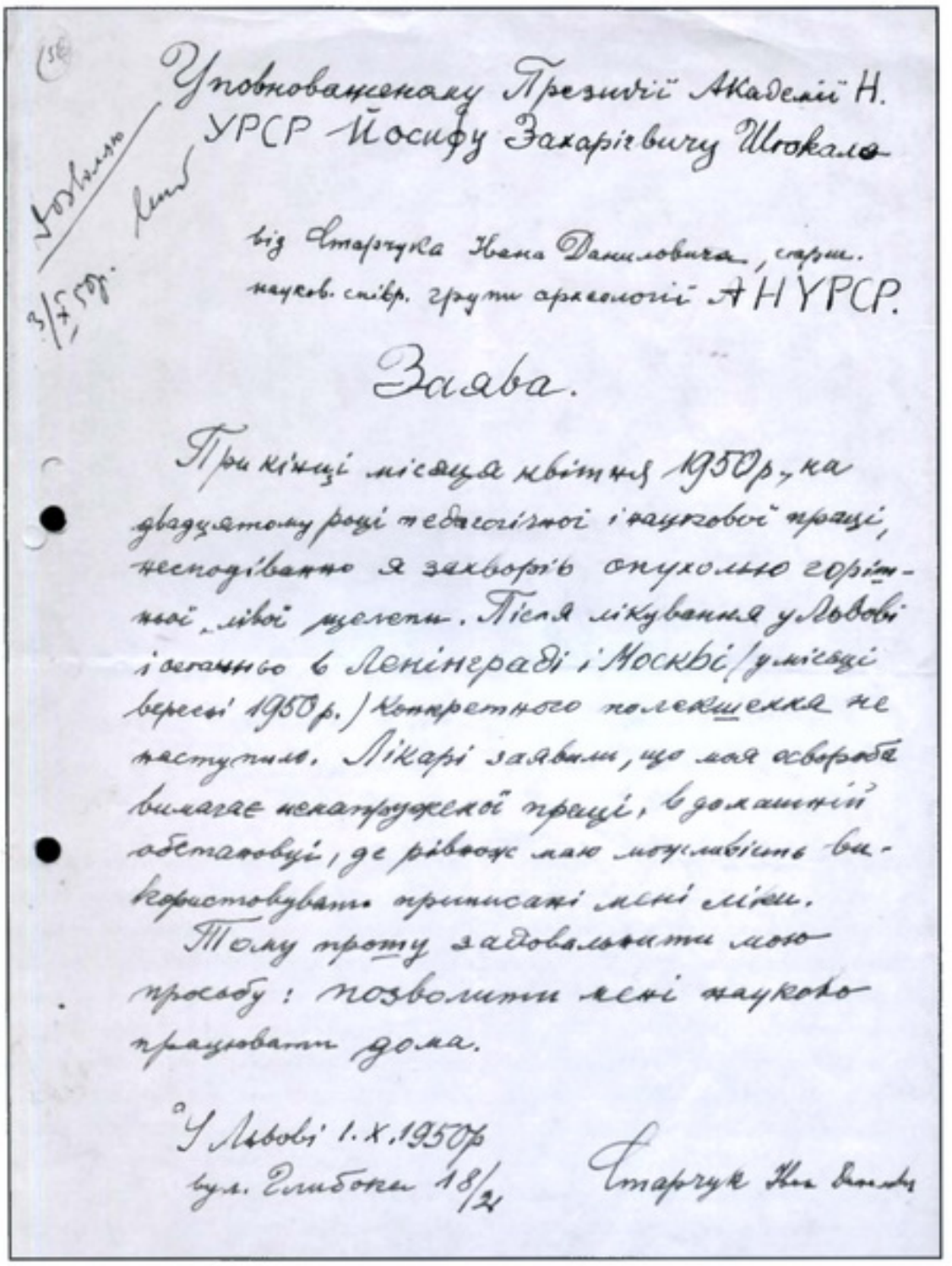

Уповноваженому Президії Академії Н. УРСР Йосифу Захарієвичу Шухевичу

від Старчука Івана Даниловича, старш. науков. співр. групи археології АНУРСР.

Заява.

При кінці місяця квітня 1950р., на двадцятому році педагогічної і наукової праці, несподівано я захворів опухольно горіт-ньої лівої щелепи. Після лікування у Львові і останньо в Ленінграді і Москві (у місяці вересні 1950р.) конкретного полекшення не наступило. Лікарі заявили, що моя оскорба вимагає ненапруженої праці, в домашній обстановці, де рівночас маю можливість використовувати приписані мені ліки.

Тому прошу задовольнити мою просьбу: позволити мені науково працювати дома.

У Львові 1.X.1950р
вул. Гнилобочи 18/2

Старчук Іван Данил.

Рис. 235. Заява І. Старчука. 1950 р. (НА ВА ІУ)
Fig. 235. I. Starchuk's statement. 1950 (SA DA IUS)

О. Терлецького на січень-лютий 1950 р.? А також поновлення О. Бійовської. Тут явно якесь непорозуміння. У штатному розкладі Львівської групи археології на 1950 р. є прізвища знову "м. н. сп. Пеленського та Терлецького", але немає О. Бійовської. Мабуть, власне у цей час на зміну Т. Плаксій бібліотекарем відділу став М. Гембарович (рис. 230). Відзначимо, що Мечислав Гембарович на той час був відомим польським мистецтвознавцем, останнім з охоронців фондів Оссолінеума, професором, атором кількох наукових книг, але після повоєнних репресій

Рис. 236. Крилос. Початок 1950-х років. Зліва направо: В. Гончаров, невідома, В. Довженок, М. Гембарович, Б. Тимощук, дружина О. Ратича, О. Ратич (НА ВА ІУ)
Fig. 236. Krylos. Beginning of 1950-th. From left to right: V. Goncharov, unknown person, V. Dovzhenok, M. Gembarovych, B. Tymoshchuk, O. Ratych's wife, O. Ratych (SA DA IUS)

змушений був зайняти посаду рядового бібліотекаря.

Із науково-допоміжних працівників залишилися "картограф Крушельницька Л. І. і секретар-друкарка Бардин М. К." Очевидно, все-таки нічого не допомогли "ходатайства" Л. Славіна, ходіння по "вищих інстанціях".

Ситуація з львівськими археологами насправді була критичною. Зберігся цікавий лист В. Довженка до М. Смішка від 21 жовтня 1950 р., з якого багато-що прояснюється. "*Мысль о моем переходе на работу во Львов, как Вам известно, давно поселилась в моей голове. Причины, породившие эту мысль, Вам известны. Но меня удерживало одно главнейшее обстоятельство – это некоторая неопределенность положения Львовского отдела. Не было ясности, насколько прочно это учреждение, ходили в воздухе всяческие предположения о том, как поступить с отделом, в одно время поговаривали о переводе сотрудников в Киев и закрытии отдела. Обо всем этом Вы знаете. Естественно, что в таком случае я считал для себя неудобным переезжать во Львов. Теперь иное дело. Если во Львове будет самостоятельный Институт общественных наук и если в этом Институте работа по археологии не только не будет сокращена, но и расширена, я готов переехать во Львов. Прошу такое мое решение считать окончательным и договариваться так обо мне с кем это положено... Само собой разумеется, что условием перехода во Львов должно быть обеспечение меня квартирой...*

Высказывает желание перейты на работу во Львов Влад. Кирил. Гончаров. Желание это, кажется, серйозное" [НА ВА ІУ].

Мабуть, саме неспроможність забезпечення квартирами стала причиною того, що ні В. Довженок, ні В. Гончаров не потрапили до Львова. А жаль. Збереглася фотогрфія, на якій засвідчені київські і львівські археологи (а також Б. Тимощук з Чернівців) під час досліджень в Крилосі на поч. 1950-х років (рис. 236). Цікаво, що уже в жовтні 1950 р. ходили "тверді" чутки

Рис. 237. "Корифеї львівської археології" початку 1950-х років: О. Ратич, Ю. Захарук, М. Смішко (НА ВА ІУ)
Fig. 237. "Founders of archaeology in Lviv". Beginning of 1950-th: O. Ratych, Ju. Zakharuk, M. Smishko (SA DA IUS)

про відкриття у Львові Інституту суспільних наук, який був заснований аж у лютому 1951 р.

Завершуючи питання кадрів, наведемо список працівників Львівської групи Інституту археології АН УРСР із штатного розкладу на 1950 р.: завідувач групою – М. Смішко; старші наукові співробітники – І. Старчук, О. Черниш; молодші наукові співробітники – О. Фенін, О. Ратич, О. Терлецький, В. Кравець, Й. Пеленський, К. Черниш, Ю. Захарук; картограф – Л. Крушельницька; завідувач бібліотекою – М. Гембарович; старший лаборант – вакансія; секретар-друкарка – М. Бардин.

Ось фактично і весь науковий потенціал відділу чи групи на 1950 р. Кожен з них проклав свою, неповторну дорогу в археологічній науці, залишив слід у пам'ятках, теоріях, адміністративній діяльності, численних статтях та монографіях. Найдовше, до самої смерті, у Львові жив і працював О. Черниш. Ю. Захарук майже усе життя виконував обов'язки заступника директорів, спочатку у Львові, потім у Києві і наостанок – у Москві (найдовше). Не витримала Львова і взагалі Україну москвичка К. Черниш, не прижилась ні душою, ні тілом…, хоч була, як пише Л. Крушельницька, "добриим духом" [Крушельницька, 2001, с. 248] для відділу і теплі стосунки із львівськими колегами підтримувала все життя. До речі, померла вона недавно, у 2006 р.

Якщо розглядати польову діяльність працівників відділу за весь час його існування у Львові (1940–1950), то треба відзначити широку географічну палітру досліджень – майже усі гео-етнорегіони західноукраїнського краю. Це і Волинь (Костянець, Волиця Страклівська, Вікнини Великі), Закарпаття (Іза, Білки), Поділля (Семенів-Зеленче, Лазарівка), Прикарпаття – Середня Наддністрянщина (Бабин І, Ленківці), Верхня Наддністрянщина (Крилос, Плісненськ, Кульчиці) та інші райони.

Не менше розмаїття має і хронологічний аспект теренових пошуків. Дослідники відділу вивчали майже усі великі і дрібніші епохи/куль-

тури. Охоплено середній і пізній палеоліт, мезоліт (О. Черниш – Бабин І і численні пам'ятки з розвідок), неоліт (І. Свєшніков – Котоване), енеоліт (В. Кравець, К. Черниш – Ленківці та інші пам'ятки; С. Судаков – Семенів-Зеленче), бронзову добу (І. Свєшніков, М. Смішко – Костянець, Затока, Неслухів; П. Завада – Кульчиці), ранньозалізну добу (М. Смішко – Білки; І. Старчук – Плісненськ; Ю. Захарук, О. Ратич – Ріпнів), культури полів поховань та раньослов'янський період (М. Смішко – Неслухів, Вікнини Великі, Іза, Волиця Страклівська), давньоруський час (Я. Пастернак – Крилос, Плісненськ; І. Старчук, О. Ратич – Плісненськ та ін., розвідки та обстеження городищ).

Розглядаючи господарську та соціально-історичну диференціацію досліджених пам'яток, знайдемо широкий спектр вияву. Найбільше було вивчено, відкрито, обстежено звичайних поселень, серед яких найдавніші палеолітичні стоянки і найпізніші давньоруські селища; багато городищ, починаючи ще з ранньоскіфського часу, кілька могильників ранньозалізного часу і найбільше – культури полів поховань (черняхівської і ранньослов'янської культур); траплялися окремі поховання бронзової доби і великі цвинтариська давньоруського періоду.

Викликають зацікавлення такі пам'ятки, як первісні копальні родовищ сировини (Лазарівка), великі кургани (Листвин), княжі міста (Крилос), скарби бронзових виробів (Білки) та ін. Усі ці пам'ятки та об'єкти вивчалися різними способами, із застосуванням різної методики. Найпростішими були звичайні розвідки і обстеження, але використувалися різні виміри та розрахунки. Зрозуміло, що в той час технічне оснащення експедицій було примітивніше, ніж тепер, але тоді разом з начальником в полі повсякчас працювали різні спеціалісти – топографи-геодезисти (Т. Журовський, Е. Зелькевич, В. Манастирський), професійні фотографи (М. Бабінський, О. Костюк), художники (Л. Крушельницька), кілька наукових та технічних працівників (чого ми не завжди маємо і сьогодні). Ці спеціалісти забезпечували високу точність вимірів і топографічних описів пам'ятки, геологічно-мінералогічних визначень, стратиграфічних спостережень. Фотографи робили точну і якісну фіксацію. Відзначимо, що і в той час не кожна експедиція з Києва чи Москви мала таких спеціалістів.

Не будемо робити зауважень щодо чистоти і ретельності самих розкопів – так тоді копали, ставлячи за мету знайдення, найперше, речей, їхню фіксацію в горизонтально-вертикальній позиції. Але усі звіти супроводжуються щоденниками, написаними від руки, переважно в полі (олівцем, чорнильною авторучкою). Деякі звіти, як помітно, написані "за один присіст", у Львові після досліджень, чистенько, каліграфічно (або ж переписані для здачі у фонди). Загалом треба відзначити доволі високий методичний рівень розкопок, привитий ще старою довоєнною школою львівської археології. Простежується сумлінне ставлення до праці з об'єктами та матеріалами, хоч було бідно, страшно і незатишно у тому світі сталінських п'ятирічок.

Таким чином, нова львівська генерація радянських археологів повоєнного зразка повністю сформувалася на початку 1950-х рр. на базі Львівського відділу Інституту археології АН УРСР. У лютому 1951 р. Львівська група археологів переведена у підпорядкування новоствореного Інституту суспільних наук АН УРСР. Розпочався новий етап життя і діяльності археологів Львова.

КАТАЛОГ
ГОЛОВНИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ПАМ'ЯТОК ПРИКАРПАТТЯ ТА ВОЛИНІ,
відкритих і досліджуваних в першій половині XX ст.

Каталог укладений в основному за опублікованим трьохтомним зведенням археологічних пам'яток (АПНІВ – I, II, III) у 1981 і 1982 роках. Додано лише ту літературу, на яку було заборонено покликатися за радянської влади (Ю. Полянський, Я. Пастернак, О. Кандиба, Л. Чикаленко, Л. Козловський та ін.). Це ж стосується і авторів відкриття та досліджень, до списку яких додались раніше заборонені імена.

Збережено такий же хронологічно-територіальний принцип подачі матеріалів, за яким спочатку виділяються археологічні епохи та культури, а потім йдуть адміністративні області, райони і села. Назва пам'ятки завжди повторює назву населеного пункту (переважно села чи міста), до якої при потребі додаються римські літери – порядкові номера пам'яток навколо одного і того ж населеного пункту. Подача пам'яток в межах західноукраїнського регіону слідує таким чином: Івано-Франківська – Чернівецька – Тернопільська – Львівська – Рівненська – Волинська – Закарпатська області.

В каталозі знайшли відображення лише ті пункти, що були відкриті і досліджені в першій половині XX ст. включно. Якщо пам'ятка була відкрита ще XIX ст., але вивчалася також в 1900–1950-х роках, то ми подаємо її. Так само ми подаємо роки і авторів дослідження такої пам'ятки, якщо роботи на ній велися і пізніше – у другій половині XX ст. Таким способом ми прагнули показати тяглість археологічного вивчення і важливе значення окремих пам'яток (деякі з них досліджуються дотепер, наприклад, печера Вертеба поблизу Більче-Золотого, яка була відома як археологічна пам'ятка ще з 1820-х років, вивчалася багатьма вченими у XIX–XX–XXI ст.).

Одначе ми не мали на меті зазначити усіх без винятку дослідників, які побували на пам'ятці, чи усі археологічні джерела, у яких згадується археологічний пункт. Така робота забрала би дуже багато часу і навряд чи була би під силу навіть кільком авторам, оскільки існують такі городища, літописні міста, кургани, стоянки і поселення, повна історія дослідження і бібліографія яких зайняла би не один десяток сторінок (наприклад, давній Галич, Пліснеськ, Городниця, Кошилівці, Більче-Золоте та ін.). Наше завдання ми вбачали в подачі найважливіших пам'яток і найважливіших досліджень на них. У зв'язку з останнім до каталогу не увійшли окремі знахідки і колекції з каталогу Богдана Януша (1918 р.) та предмети, передані до музею НТШ [Полянський, 1928; Пастернак, 1933, 1937], що не мали точного місця локалізації на поверхні та визначення культури і хронології (а не просто – неоліт, як писалося, наприклад, в публікаціях). Не увійшла до списку величезна кількість підйомних матеріалів зі зборів О. Цинкаловського, Ю. Шумовського, М. Островського та інших краєзнавців Волині, оскільки не до кінця з'ясовані питання точного місця локалізації матеріалів та їхнього хронологічного визначення. Не потрапили до каталогу і багаті колекції, які дотепер зберігаються і фондах багатьох музеїв різного підпорядкування, якщо вони не були в свій час опубліковані у спеціальній археологічній літературі (особливо це стосується Волині). Мабуть, не усі археологічні джерела були опрацьовані авторами каталогу 1981–1982 років, не усі вони зазначені і автором цього зведення.

Водночас пропонований Каталог у вигляді таблиці дає повніше уявлення про кількість, якість, стан пам'яток, про професійних авторів дослідження, про головні об'єкти і знахідки і про головну наукову літературу, де ці матеріали опубліковані. Це загалом "відкрита система", яку можна розширювати, доповнювати і змінювати.

АРХЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПРИКАРПАТТЯ І ВОЛИНІ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТ. СТАН ДОСЛІДЖЕННЯ

Коротко розглянемо ситуацію зі станом досліджень археологічних пам'яток західноукраїнського регіону загалом за перше п'ятдесятиліття XX століття.

Закономірно, розпочнемо з палеоліту. Найдавніший період – середній палеоліт чи мустьєрська доба – на цей час був дуже слабо вивчений. В силу різних причин. Найперше і найголовніше – не було у Львові тоді "прямого" спеціаліста з проблем палеолітичного минулого. І хоч Леон Козловський написав першу зведену працю про кам'яний вік Польщі і сам практично розкопував окремі горизонти палеоліту в печерах Ойцова (Нєтопежова) і на Кавказі, але щодо Східної Галичини, то він залишався кабінетним ученим, професором університету і більше "теоретиком-синтетиком", ніж польовим дослідником. Пам'яток палеоліту не розкопував, місцевого кам'яного матеріалу не знав і не цікавився. Правда, є дані, що у 1922 р. Леон Козловський відвідав палеолітичну стоянку в Глинянах, що на Львівщині, де в місцевому кар'єрі цегельні (ур. Дубрава) ще в 1913 р. геолог та палеонтолог Тадеуш Вісньовський виявив рештки плейстоценової фауни і крем'яні знаряддя [Wiśniowski, 1914]. Козловський провів тут невелике дослідження і також знайшов кістки мамонта та крем'яні вироби, які датував оріньяцьким періодом [Kozłowski, 1924a]. В 1953 р. О. Черниш провів там додаткові розвідувальні роботи, але палеолітичних матеріалів не виявив [Черниш, 1954, с. 93].

Натомість дипломований спеціаліст з географії і четвертинної геології Юрій Полянський найбільше зробив у польових (теренових) дослідженнях палеоліту "Полудневого Поділля" і загалом усієї Східної Галичини. Найінтенсивніша його діяльність припадає на 1920-ті роки, коли він вів багаторічні геологічні спостереження лівобережжя середньої течії Дністра і його лівосторонніх приток – Серету, Золотої Липи, Нічлави, Коропця та ін. Головна заслуга Ю. Полянського полягає не стільки у відкритті десятків нових палеолітичних пунктів і збиранні артефактів (переважно на поверхні), скільки у намаганні знайти стратиграфічну (і загалом геологічну) прив'язку виявлених кременів до тих чи інших верств лесів і викопних грунтів плейстоценового віку. Таким чином, він фактично вперше у Східній Європі вірно визначив геологічний вік мустьєрської стоянки під відкритим небом – Касперівці на Сереті (до нього лише в Криму печерні стоянки середнього палеоліту відкрив К. Мережковський, які пізніше досліджував Г. Бонч-Осмоловський). Касперівці – перша мустьєрська стоянка на відкритому просторі у Східній Європі, що дала виразну стратиграфію, багатий кварцитовий інвентар і характерну верхньоплейстоценову фауну. Ю. Полянський знову ж таки вперше застосував комплексний міждисциплінарний метод аналізу для відтворення природного середовища палеолітичної людини – використав дані геологічної стратиграфії, геоморфології, літології, мінералогії, палеонтології, малакології та археології. Усі ці науки на свій час і на своєму рівні він знав досить глибоко. У питаннях палеоліту Ю. Полянський прагнув співпрацювати з авторитетним самоуком Стефаном Круковським з Варшави, залишаючи поза увагою дипломованого професора Леона Козловського зі Львова. На жаль, в 1930-х роках Юрій Полянський перейшов на іншу роботу, яка не давала йому часу на наукові теренові дослідження, хоч і в цей період виходять друком його статті (наприклад, про геологічні особливості відкладів Полісся та ін.).

Отже, якщо не враховувати поверхневих досліджень палеолітичної стоянки в Глинянах, а також випадково знайденого відщепу з Чистопадів (опублікованого Мортільє і тому відомого в наукових колах того часу), то Юрій Полянський по праву є першопрохідцем в питаннях палеолітичного минулого Східної Галичини (і львівської археології).

Після війни, в кінці 1940-х років естафету Ю. Полянського перейняв молодий тоді Олександр Черниш, який зосередив свої пошуки палеоліту на Правобережжі середньої течії Дністра, де в 1920–1930-х роках працювали відомі румунські природодослідники – Іван Ботез, Ніколай Морошан, Чеслав Амброжевич. В між-

воєнний період Буковина належала до Румунії, тому ми не можемо цих вчених навіть в найменшій мірі відносити до львівської археології. Хоч Ю. Полянський мав листування з Ч. Амброжевичем і високо цінував його польові роботи.

Олександр Панкратович Черниш в 1947–1950 роках відкрив десятки палеолітичних стоянок в межах переважно сучасної Чернівецької області, але він обстежував також і пам'ятки, що були відкриті згадуваними вище румунськими науковцями (Вороновиця, Атаки, Оселівка, Молодове і Кормань).Окрім цих двох основних львівських палеолітознавців, можна назвати ще кілька імен, зокрема, Михайла Клапчука, який в 1938 р. лише розпочав навчання в університеті під керівництвом Леона Козловського, а уже в 1939 р. проводив самостійні археологічні розвідки на Покутті, де за два тижні відкрив 20 нових археологічних пам'яток, в тому числі і палеолітичних. Можна лише жалкувати, що ці пункти не увійшли до наукового обігу у свій час (вірогідно, деякі з них були ще раз "відкриті" у 1970-х роках, коли М. Клапчукові дозволили повернутися в Україну і осісти в Делятині на Івано-Франківщині).

До професійних палеолітознавців Наддністрянщини слід віднести, безумовно, Павла Борисковського з Ленінграду, який вів розвідки в басейні Дністра в 1946–1950-х роках (Нагоряни, Грушівці, Бабин, Атаки та ін.). Кілька пунктів палеоліту в цей час відкрили Борис Тимощук, Григорій Раскатов, Маркіян Смішко та ін.

Дещо інша ситуація з вивченням палеоліту на Волині, де працювали переважно місцеві краєзнавці. Найбільше пам'яток відкрив, безперечно, Олександр Цинкаловський в 1930-х роках, хоч до нього в околицях Городка ще на поч. XX ст. барон Штейнгель звернув увагу на палеолітичні стоянки. Пізніше там вели розкопки Левко Чикаленко і Людвік Савицький. Ці пам'ятки дали дуже багатий і важливий в науковому аспекті матеріал, який, на нещастя, був втрачений під час Другої світової війни.

В 1930-х роках на Волині палеолітичні пункти відкрили також Михайло Островський, Юрій Шумовський, а після війни, в 1940-х роках - Михайло Рудинський і Михайло Островський.

Отже, львівські археологи зосереджували свою увагу на теренах Галичини, в той час як на Волині працювали місцеві краєзнавці, або ж професійні палеолітознавці з Варшави чи з Києва, але епізодично і безсистемно.

Впродовж досліджуваного періоду можна виділити два пікових моменти в історії дослідження. Найвищий злет палеолітичних студій спостерігаємо в 1920-х роках (як, зрештою, й у вивченні інших археологічних епох),що пов'язується з іменами Ю. Полянського, С. Круковського та Л. Савицького; на Буковині – І. Ботеза, Н. Морошана та Ч. Амброжевича; на Волині – О. Цинкаловського. Другий пік палеолітичних польових досліджень припадає на другу половину 1940-х років, коли дослідження розпочали професійні палеолітознавці Олександр Черниш, Павло Борисковський, Сергій Бібіков, Михайло Рудинський. Однією з причин став, безперечно, людський фактор, але було ще й багато інших чинників, які впливали на ці пікові періоди чи фази. У 1920-их роках діяв, мабуть, історичний фактор "творення нової незалежної держави", який акумулював енергію у різних сферах суспільного життя, в тому числі і науки. Друга половина 1940-их років – це морально-психологічний фактор післявоєнного життя, коли спрацьовував механізм відновлення і впорядкування, надії на краще і спокійніше життя.

Продовжуючи тему, розглянемо стан вивчення археологічного періоду мезоліту, який в ті роки лише "ставав на ноги", утверджуючи себе в науці. Пам'ятки мезоліту відносили переважно до епіпалеоліту, або ж просто – до мікролітичних комплексів. На Буковині такі матеріали знаходили ті ж І. Ботез, Н. Морошан і Ч. Амброжевіч, на Поділлі – Ю. Полянський, на Волині – поряд з О. Цинкаловським з'являються імена нових краєзнавців, які працювали переважно в 1930-х роках: О. Георгієвський, Р. Туркевич, К. Пшемиський, Г. Обухівський. Серію стоянок з мікролітичним інвентарем відкрив тут Ян Брик (Сапанів, Гаї Лев'ятинські, Великі Бережці та ін.), який, на відміну від інших, відразу ж опублікував ці матеріали монографічно. Так само кілька важливих пам'яток періоду мезоліту відкрив на Волині Стефан Круковський.

У 1938 р. він розпочав дослідження сьогодні еталонної мезолітичної стоянки Нобель, яка дала назву цілій культурній групі цього часу.

Після війни найбільше пам'яток періоду мезоліту відкрив Олександр Черниш в долині Дністра, переважно на правобережжі. Деякі з цих пам'яток також стали епонімами для фаз розвитку місцевого мезоліту, наприклад, Оселівка чи Молодове. На Волині у повоєнний період невеликі розвідки і розкопки проводив Михайло Рудинський (хоч він загалом належав до київської археологічної школи).

Отже, подібно до палеолітичного періоду, пам'ятки мезоліту також досліджуються в основному на Галичині (Придністер'я) і на Волині. Львівські археологи віддають перевагу долині Дністра (Прикарпаття і Поділля), варшавські і київські археологи, а також місцеві краєзнавці досліджують Волинь.

Вивчення пам'яток неолітичного періоду відбувалося за дещо іншим сценарієм. Слід відзначити, що термін "неоліт" в міжвоєнний період охоплював набагато більше культур і культурних груп, ніж тепер – фактично це усі місцезнаходження і пункти окремих знахідок шліфованих сокир, непатинованих кременів, ліпної кераміки без металевих виробів тощо. Великий період сьогоднішнього "енеоліту" (мідно-кам'яного віку) також відносився до неоліту. До "справжнього неоліту" в наш час на західноукраїнських землях належать лише залишки поселень лінійно-стрічкової культури та культури ямково-гребінцевої кераміки. В такому контексті треба згадати лише кілька важливих пам'яток, що частково вивчалися в довоєнний період. Ця археологічна епоха (неоліт) загалом лише починає вивчатися шляхом введення матеріалів у науковий обіг. Правда, Леон Козловський написав досить широку синтезу про неолітичні культури Польщі, але галицьких пам'яток у ній дуже мало. До неолітичних культур тоді відносили поселення і загалом матеріали типу Зимне, лійчастого посуду, мальованої кераміки (чи трипільської).

Неолітичні поселення професійно вивчав Ярослав Пастернак. Саме він розкопав ще в 1936 р. поселення в Комарно Городоцького повіту, а пізніше, під час Другої світової війни (1942 р.) – в Котованому на Дрогобиччині. Правда, опублікувати ці матеріали в повному обсязі йому так і не вдалося, за винятком загальної характеристики у монографії за 1961 р.

Археологічні колекції з поверхні (кераміка і кремені) культури ямково-гребінцевої чи гребінцево-накольчастої кераміки на Волині зібрав у 1930-х роках Олександр Цинкаловський (поселення Антоніка, Невір, Старосілля, Піща, П'ятидні та ін.). Відома пам'ятка Гнідава біля Луцька, що належить до культури лінійно-стрічкової кераміки, була стаціонарно досліджена Я. Фітцке. Пізніше, у 1968–1969 рр. тут вів розкопки М. Кучера. Загалом, пам'ятки "справжнього неоліту" в довоєнний час не були темою спеціального планового вивчення, не було спеціалістів-неолітознавців, не було дисертаційних тем з неоліту. Велися випадкові розкопки на пам'ятках типу Злота. Наприклад, Т. Сулімірський в 1935 р. розкопав поховання в Колоколині Рогатинського району, а випадково виявлений могильник у Кукезові Кам'янко-Бузького району на Львівщині дав можливість дослідити кістяні та керамічні вироби. У Костянці неолітичне поселення в 1947 р. розкопував Ігор Свєшніков, пізніше – в 1967 р. – Микола Пелещишин, який виділив навіть окрему культуру Вербковіце-Костянець.

До найкраще знаних в той час пам'яток культури лійчастого посуду належать Коропуж (розкопки Т Сулімірського в 1935 р.), Винники та Малі Грибовичі (розкопки М. Смішка в 1933-1934 рр.), Белз (розкопки Я Пастернака в 1935 р.). Кілька поселень з підйомними матеріалами виявив О. Цинкаловський на Волині. Одне з них – в Лежниці (1933) вивчав М. Пелещишин в 1960-х роках, після чого ця пам'ятка набула статусу опорної для Волинського краю.

Після війни колекцію яскравих "лійчастих" матеріалів в Зимному на Волині дослідив Ю. Захарук в 1950-х, а М. Пелещишин – в 1960-х роках.

Одним з найяскравіших археологічних феноменів на землях Східної Галичини є матеріали трипільської культури (мальованої кераміки), які були відомі тут ще з початку XIX ст.

До відкриття і дослідження пам'яток трипілля були причетні майже усі професійні археологи (і не лише археологи) минулого в Східній Галичині. Згадаймо лише основних, таких, як В. Деметрикевич, К. Гадачек, Ф. Вовк, Я. Чекановський, В. Гребеняк, О. Кандиба, Л Козловський, К. Стояновський, Ю. Костжевський, М. Смішко, Я. Пастернак, Р. Хатчінсон, Д. Престон, Г. Чайлд, Т. Сулімірський, Й. Журовський, Ю. Полянський, О. Цинкаловський, Ч. Амброжевичч, Т. Пассек, К. Черниш, Т. Мовша, П. Борисковський, Л. Макаревич, Б. Тимощук, І. Свєшніков та багатьох інших.

Найбільше нових пам'яток у першу половину XX ст. відкрив Юрій Полянський, який під час своїх геоморфологічних спостережень в долині Дністра та його лівосторонніх приток збирав на поверхні не лише палеолітичні, але й керамічні матеріали – переважно мальовані черепки трипільської культури. Це такі пункти, як Винятинці, Добрівляни, Голігради, Заліщики, Касперівці, Зозулинці, Новосілка, Лисичники, Ланівці, Козачина, Стрілківці та ін. Пізніше, на деяких з них вів розкопки Олег Кандиба.

Стосовно трипільських пам'яток, то треба відзначити нерівнозначність їхніх колекцій і нерівномірність їхнього вивчення. На окремих з них, відкритих ще в XIX ст. і широко знаних в наукових колах, побувало багато відомих вчених, які намагалися но-новому висвітлити різні питання. Наприклад, печеру Вертеба в Більче-Золотому розкопували багато разів різні дослідники, не враховуючи археологів, які побували в ній з метою обстеження і туристики. В досліджуваний нами період тут вели археологічні роботи В. Деметрикевич, Я. Чекановський з Я. Пастернаком і В. Гребеняком, В. Антонєвич, О. Кандиба та ін. Наукове визнання і популярність дістали такі поселення, як Заліщики, Кошилівці, Кудринці,, Ленківці, Шипинці, Городниця, Незвисько, Бучач, на яких працювали вчені світової слави (наприклад, Гордон Чайлд, Ярослав Пастернак, Ян Чекановський, Олег Кандиба). На основі досліджень деяких з них в археологічну науку увійшли такі терміни і поняття, як Заліщицька, Кошиловецька, Шипинецька локальні культурні групи чи фази розвитку.

Подібно до вивчення палеолітичного минулого, у дослідженні трипілля простежуються також два злети. Перший період активності припадає на 1920-ті роки (Ю. Полянський, О. Кандиба, Л. Козловський, Г. Чайлд, Д. Престон, Р. Хатчінсон, О. Цинкаловський, В. Антонєвич, К. Маєвський); другий – на 1940-ві роки і пов'язується з широкою польовою діяльністю Трипільської експедиції під керівництвом Т. Пассек. Саме в цій експедиції розпочали свою наукову роботу і власні дослідження К. Черниш, Т. Мовша, В. Кравець. В цей час кілька поселень в Гусятинському районі на Тернопільщині відкрив П. Борисковський, трохи пізніше вивчав трипільську пам'ятку Семенів С. Судаков (але недовго). На Волині розвідки вів О. Цинкаловський, заслугою якого є відкриття такої першокласної пам'ятки як Бодаки (на півночі Тернопільської області).

Для ширшої характеристики треба згадати кілька еталонних багатошарових поселень. Наприклад, в с. Городниця в ур. Городище на Івано-Франківщині вперше мальовану кераміку зібрали І. Коперницький та В. Пшибиславський ще в 1877 р. За час до 1882 р. вони заклали тут 40 шурфів розмірами 5 х 1 м, внаслідок чого виявили об'єкти, велику кількість кераміки та кременів. В 1938–1939 рр. тут вів роботи М. Смішко, який відкрив площу 1200 м^2, ще пізніше – І. Свєшніков та Л. Крушельницька. Іншу відому пам'ятку трипілля – Незвисько Городенківського району також досліджували, починаючи з 1926 р., у складі міжнародної експедиції Леона Козловського і двох американських вчених – Р. Хатчінсона і Д. Престона. Потім, в 1951–1953 рр. тут проводила невеликі розкопки Катерина Черниш, а в 1956–1957 рр. – разом з Галиною Смирновою. В 1973 р. пам'ятку обстежували І. Свєшніков і Л. Мацкевий.

В Корничі, Вікторові, Соколі, Підгорі та ін. трипільські пам'ятки розкопував Я. Пастернак; в Комарові, Заліщиках та ін. – Т. Сулімірський, але першим, хто репрезентував культуру мальованої кераміки Галичини ще на поч. XX ст., був Кароль Гадачек, який в 1908–1912 рр. провів досить вдалі розкопки в Кошилівцях Заліщицького району і опублікував великий альбом зна-

хідок, хоч саму пам'ятку відкрив А. Шнайдер ще в 1878 р. (трохи пізніше тут побував Раймунд Кайндль). Після К. Гадачека в Кошилівцях в 1923 р. працювали Леон Козловський та Гордон Чайлд – європейська знаменитість з питань неоліту.

Таким чином, в Галичині (переважно, в Придністер'ї) можна виділити з десяток пам'яток трипільської культури, які були відкриті ще в другій половині XIX ст., досліджені методом розкопок в різні періоди, що сприяло їхньому визнанню та популяризації на теренах цілої Європи. Дійсно, на період 1920–1930-х рр. мальована кераміка Заліщиків, Кошилівців, Касперівців, Більче-Золотого (Вертеба), Шипинців, Бучача та ін. пам'яток посіла провідне місце в підручниках, узагальнюючих синтетичних працях багатьох країн. Це одна з найяскравіших культур стародавності (особливо в духовному аспекті) на українських землях. Іншою цікавою групою "неолітичних" пам'яток представлена культура кулястих амфор, гробниці якої знаходили переважно випадково під час орання в полі, після чого на місце знахідки приїздили професійні археологи. Наприклад, у 1922 р. знайдено гробницю у Вільховому Сокальського району Львівської області, а в 1923 р. тут провів археологічні розкопки Богдан Януш – тодішній державний консерватор археологічних пам'яток Львівського та Тернопільського округу. Відомо також, що у 1906–1912 рр. в Кошилівцях неподалік від знаменитого трипільського поселення в ур. Обоз Кароль Гадачек досліджував кам'яну гробницю культури кулястих амфор.

Епоха бронзи розпочиналася пам'ятками культур шнурової кераміки – підкарпатською, городоцько-здовбицькою і стжижовською (назви цих культур чи культурних груп введені в науку в другій половині XX ст.). Їх досліджували у полі у більшості випадків дипломовані археологи Тадеуш Сулімірський (Білогірка, Вікторів, Комарів, Колоколин, Стратин, Лисичинці, Коропуж, Стоянці, Буглів, Колпець, Стебник, Велика Озимина, Сітники, Вільхове та ін.), Ярослав Пастернак (Вікторів, Крилос, Новосілки, Осталовичі, Комарно, Почапи, Ясенівці, Хильчиці, Якторів та ін.), Маркіян Смішко (Мишин, Колоколин, Кульчиці), Ян Брик (Остап'є, Русилів), Рудольф Ямка (Велика Плавуча, Климівці), але багато збірок кераміки чи випадкових знахідок сокирок належать краєзнавцям і аматорам від археології (проф. Загайкевич, Осип Тимочко, Степан Витвицький, Юрій Полянський, Сеткевич, Р. Туркевич, М. Рошка, Мирон Матвієнко, Ю. Семірадський, Б. Януш, М. Федюк та ін.). Якщо ж говорити про городоцько-здовбицьку чи стжижовську культуру, пам'ятки якої концентрувалися переважно на Волині, то до їх відкриття і досліджень були причетні також відомі науковці і краєзнавці – О. Цинкаловський, М. Островський та М. Рудинський, барон Ф. Штейнгель, М. Біляшівський, Я. Фітцке, К. Пшемиський, З. Леський, С. Стемпковський, Й. Новицький, Ю. Гоффман, І. Савицька, З. Карпінська, М. Древко та ін. Розкопки, проте, були невеликими, археологічних об'єктів відкрито порівняно мало, хоч керамічні матеріали загалом були виразно "шнуровими". Розкопувалися і кургани (переважно, Я. Фітцке, О. Цинкаловський, І. Савицька), у яких майже завжди знаходили мідні і бронзові прикраси, кістки тварин, кераміку.

Як і у випадку з деякими трипільськими поселеннями, окремі могильники бронзового віку також демонструють тяглість вивчення, починаючи ще 1870-х років. Наприклад, знаменита курганна група підкарпатської культури шнурової кераміки у Вікторові поблизу Галича була виявлена ще в 1878 р. А. Коном і К. Мелісом, що знайшло відображення в публікації у Відні уже в 1879 р. У 1883 р. тут копали Т. Земенцький, а в 1884–1885 рр. – І. Шараневич, у 1934 р. – Т. Сулімірський, в 1936 р. – Я. Пастернак. Те ж саме можна сказати й про кургани в Комарові, які копав Т. Земенцький у 1886 р., а продовжив Т. Сулімірський у 1934–1936 рр.

В тій чи іншій мірі розкопували кургани Я. Брик, Р. Ямка, М. Рошка, В. Кобільник, П. Завада, Б. Януш, К. Журовський, І. Сівкувна, М. Біляшівський, Р. Якимович та ін., але їхні дослідження мали невпорядкований, безсистемний і спорадичний характер.

Копали, як правило, один-два кургани, знаходили дуже бідний матеріал, а то і зовсім ні-

чого не знаходили, після чого зацікавлення до курганів втрачалося.

Тшцінецько-комарівську культуру в Галичині вивчали також львівські археологи, уже згадувані не раз в цій роботі – Тадеуш Сулімірський (Комарів, Забороль); Маркіян Смішко (Стовпчатів, Буківна, Стрілковичі, Чижиків), Ірена Сівкувна (Білогірка), Ірена Сівкувна та Казимир Журовський (Волиця на Бережанщині), Ярослав Пастернак (Крилос, Вікторів, Братківці), Юзеф Костжевський (Білий Потік), Володимир Кобільник (Городище біля Самбора), Маркіян Смішко та Ігор Свєшніков (Стрілковичі), Маркіян Смішко та Ірена Сівкувна (Чижиків). До цієї теми причетні й інші дослідники, особливо на Волині (Я. Фітцке, З. Карпінська, К. Пшемиський, О. Цинкаловський, Й. Новицька, М. Островський, Г. Лесіга, М. Барановський, Ю. Гоффман, Р. Якимович та ін.).

Завершальний етап бронзового віку (пам'ятки культури НОА та лужицької культури) представлений невеликою кількістю матеріалів, головним чином похованнями в урнах, або ж випадковими знахідками. Досліджували їх Б. Януш, Т. Сулімірський, Я. Пастернак, І. Савицька, О. Цинкаловський, І. Свєшніков.

Ранній залізний вік (головно голіградська, висоцька культура та пам'ятки ранньоскіфського періоду) був вивчений набагато краще і повніше, починаючи ще з кінця XIX ст. Голіградську культуру досліджували Ю. Полянський, Я. Пастернак, О. Кандиба, М. Смішко, а висоцьку (не враховуючи І. Шаранєвича та М. Грушевського з кінця XIX ст.) – Т. Сулімірський, Я. Брик, Я. Пастернак, І. Свєшніков, Ю. Захарук та ін.

Багато пам'яток ранньозалізного віку в першій половині XX ст. ще не були виділені в окремі культури. Матеріали та об'єкти цього часу знаходили випадково в процесі досліджень пам'яток інших археологічних періодів. Наприклад, проводячи пошуки фундаментів культових споруд в Крилосі – на місці літописного стольного города Галича – археологи не раз натрапляли на рештки інших археологічних епох і культур. Так, предмети і об'єкти голіградської культури чи культури фракійського гальштату Я. Пастернак у 1930-х роках дослідив у Крилосі, в Підгороддю, в Корничі та ін. На цих пам'ятках вчений розкопав заглиблені землянкові споруди, господарські ями, а в Підгороддю – тілопальний могильник. Поселення фракійського гальштату у Крилосі в 1947 р. досліджував С. Судаков (це були, мабуть, його перші самостійні досліди на ниві археології). Так само випадково на об'єкти ранньозалізного віку в 1947 р. натрапив М. Смішко під час досліджень в Залісках Жидачівського району (де вивчалася головно пам'ятка римського часу). Цікаво, що поселення ранньозалізного віку в багатьох випадках локалізувалися на місці уже існуючих "старих" стійбищ палеолітичного чи трипільського часу. Саме тому поверхневі збірки Ю. Полянського чи О. Цинкаловського включали також і різноманітну кераміку раннього залізного віку і давньоруського часу.

Власне Ю. Полянський вперше зібрав чорнолощену грубу кераміку в Голіградах, в ур. Вигошів Заліщицького району в 1925 р., що пізніше дало підстави називати голіградською цілу групу поселень і навіть виділити самостійну культуру. Не випадково в Голіградах в 1930-х роках вели розкопки Т. Сулімірський, Я. Пастернак, вів розвідки О. Кандиба. Матеріали цієї групи походять і з інших місцезнаходжень неподалік Голіградів – розвідки Ю. Полянського в Новосілці-Костюковій (ур. Поле Петринське, ур. Віко), де Я. Пастернак у 1935 р. вів невеликі розкопки. Він же досліджував поселення в Іване-Золотому Заліщицького району.

Другою, добре знаною культурою цього періоду була висоцька, початки вивчення якої сягають ще кінця XIX ст. і пов'язуються з іменами І. Шараневича та М. Грушевського. Правда, випадкові знахідки з величезного могильника у Висоцьку були відомими ще в 1870-х роках (ур. Заставне). Після І. Шараневича відновив тут роботи Т. Сулімірський у 1929 р., який розкрив тут близько 100 нових могил. Потім, в 1951–1952 рр. ще 20 поховань розкопав В. Канівець.

Тадеуш Сулімірський в кінці 1920-х років проводив розкопки ще кількох могильників (Почапи, Гончарівка, Жуличі), оскільки темою його докторської дисертації стала власне висоцька культура, якій була присвячена монографія

1931 р. Чи не єдине поселення із землянкою цієї культури відкрили Ю. Захарук та І. Свєшніков у 1950-му році.

Виділені пізніше (1970-ті роки) Л. Крушельницькою лежницька, могилянська, черепино-лагодівська і західноподільська групи пам'яток ранньоскіфського часу у першій половині XX ст. були знані переважно зі зборів археологічних колекцій з поверхні. Розкопки велися на могильниках і курганах, наприклад – в Волсвині на Сокальщині, Качанівці в Підволочиському районі (Я. Брик, 1924 р.) чи у Якторові і Почапах (Я. Пастернак, 1936 р.). Заглиблені напівземлянкові споруди цього часу дослідили В. Кобільник та П. Завада в Кульчицях на Самбірщині (дообстежені І. Свєшніковим в 1971 р.).

Кілька курганних груп розкопав у 1930-х роках Т. Сулімірський, наприклад, в Братишеві Тлумацького району, Берем'янах Бучацького району. Він же провів перші розкопки (1935) поселення Іване-Пусте на Борщівщині, де виявив об'єкти, величезну кількість кераміки, серед якої – яскраві імпортні вироби. У 1958–1968 роках розкопки тут продовжила О. Ганіна, яка також дослідила значну кількість чорнолощеної грубостінної кераміки

Римський період (липицька, пшеворська, зарубинецька, черняхівська культури) – тема, якою у міжвоєнний період займався переважно Маркіян Смішко, але пам'ятки відкривали і розкопували різні дослідники - К. Гадачек, Ю. Полянський, Т. Сулімірський, Я. Пастернак, Б. Януш, В. Антонєвич, Г. Цегак-Голубовичова.

Щодо черняхівської культури, то, мабуть, найперше слід було відзначити піонерські дослідження Кароля Гадачека в кінці XIX – поч. XX ст. Саме він започаткував розкопки в Неслухові в 1903 р., в Мелехові – в 1910 р., які вперше відкрили світу землянкові житлові споруди та характерну сіру кераміку, виготовлену на гончарному колі.

Маркіян Смішко розкопував пам'ятки липицької культури в Залісках, пшеворської – в Вікнинах Великих, черняхівської – в Комарові і Неслухові, в Мирогощі, проте найбільше в цей час він дослідив могил культури карпатських курганів – Іза в Закарпатті, Мишин, Стовпчатів, Трач, Нижній Струтинь на Івано-Франківщині та ін.

Не менший вклад у наукове вивчення пам'яток римської доби належить Ярославу Пастернаку. Це він розкопав тілопальний могильник липицької культури в Залісцях І і ІІ, разом зі М. Смішком та Т. Сулімірським – кремаційні поховання в Гриніві (пшеворська культура), кургани в Грабовці, Брині, Підгородді-Крилосі, в Корничі, Грушові, Цуцилові та ін. пам'яток культури карпатських курганів.

Інші археологи також досліджували окремі поселення чи могильники, збирали матеріали на поверхні, але ці роботи були в основному випадковими, спорадичними. Наприклад, Тадеуш Сулімірський відкрив і розкопав курган в Колоколині (1935) Рогатинського району; Богдан Януш провів розкопки пшеворського кремаційного захоронення в Луці Тернопільського району, Олександр Цинкаловський обстежив, а Володимир Антонєвич розкопав окремі могили зарубинецької культури в Іваничах на Волині та ін. Кілька поселень черняхівської культури відкрив Ю. Полянський на Заліщанщині; на одному з них в 1931 р. вів розкопки Т. Сулімірський. Спільно з Галиною Цегак в тому ж 1931 р. вони обстежили та розкопали окремі могили в Максимівці та Романовому Селі у Збаразькому повіті, де виявили гарно збережене начиння, бронзові фібули та інші предмети похоронного обряду.

Те ж стосується ранньослов'янського періоду (6–8 ст. н. е.), матеріали якого траплялися переважно у комплексі з іншими культурами давнішого часу. Найвідомішими були поселення в Ріпневі, Неслухові, Зимному, Лежниці, Костянці. В 1933 р. М. Смішко під час розкопок в Городниці натрапив на житлову споруду з пічкою-кам'янкою, а значно пізніше такі ж житлові споруди в Ріпневі (1950 р.) досліджували Ю. Захарук, О. Ратич та І. Свєшніков.

Дослідження пам'яток давньоруського часу мають набагато давнішу історію, фактично ще з першої половини XIX ст., коли розпочалася "галицька епопея" – локалізація точного місця знаходження літописної столиці Галицької держави – Давнього Галича. Але в досліджуваний нами

період найважливіші відкриття і дослідження випали на долю Ярослава Пастернака. Розпочав він свої давньоруські теренові студії порівняно пізно – в 1930-х роках. Мав у своєму розпорядженні всього неповних 10 років, але встиг зробити, мабуть, у 10 разів більше, ніж звичайно у той час робили інші археологи.

Якщо розглядати питання в хронологічному порядку, то треба знову ж таки розпочати з К. Гадачека, який ще в 1909 р. в Зеленому Гаю, що біля Заліщиків, розкопав 4 кургани давньоруського часу. Треба згадати також і Йосипа Пеленського, і його польові роботи в Галичі і Крилосі (1913). Багато пам'яток давньоруського часу відкрив у 1920-х роках Ю. Полянський, наприклад, городища у Виспі Рогатинського району, в Ланівцях на Борщівщині, на хуторі Миколаївка біля Заліщиків, в Голіградах та ін. Крім того, Ю. Полянський в 1927 р. відкрив культурний шар давньоруського часу в печері Лиличка біля Лисичників і провів там невеликі розкопки.

На Волині регулярні розвідувальні роботи здійснював О. Цинкаловський. Йому належать відкриття городищ в селах Вигаданка, Заболоття, Пузів, Тростянка, Устилуг, Вовчок, Литовеж. Будераж і багато інших. На городищі в Дубному він навіть вів розкопки в 1946 р. Так само багато городищ і селищ в цей час відкрив М. Островський – Мирогоща, Острів, Залужжя та ін. Невеликі розкопки давньоруських пам'яток проводив Ян Фітцке, наприклад, кремаційні поховання в с. Зелениця, житлові та господарські споруди в Валентинові (1937-1938 рр.), курганний могильник в с. Устя Корецького району. Треба відзначити, що в 1920-х роках Михайло Древко також здійснив дослідження селища з напівземлянками в с. Городок Рівненського району. Там же вела розкопки й Ірена Савицька.

В цих же 1920-х роках невеликі розвідувальні роботи проводив Лев Чачковський в околицях Буська, Теребовлі, але вони мали переважно аматорський характер. Так само польові дослідження В. Антонєвича (Торське, Більче-Золоте) чи Т. Сулімірського у Великій Плавучій Збаразького повіту (розкопав три поховання під кам'яними плитами), Ю. Костжевського в с. Косів Чортківського району (підплитове захоронення) мали нецільовий випадковий характер.

Зовсім інший зміст і мету мали дослідження Ярослава Пастернака, який поставив це питання на рівень систематичного планового вивчення усіх давньоруських пам'яток, найперше – літописних міст. З цією ціллю він розпочав розкопки городищ навколо Галича – в Крилосі, Брині, Залукві, Вікторові, Підгородді, Побережжі, Пітричі, Сільці, які увінчалися значними відкриттями. На цих пам'ятках Я. Пастернак вивчав оборонні вали городищ, фундаменти культових споруд, житлові комплекси, ремісничі та господарські об'єкти тощо. Досліджував він і літописні міста – Звенигород (1935–1938), Теребовлю (городище і фундаменти церкви Св. П'ятниці XVI-XVIII ст.), Плісненськ, Белз у 1935–1938 роках (городище, підгороддя і могильник) та ін.

Можна згадати також його багаторічні розкопки окремих давньоруських городищ в Глинську, Надвірній, Фітькові (1934), Старгороді (1939), Семенові-Зеленчі, печерний монастир в Страдчу (1939), селище в Ступниці, замок в Денисові на Тернопільщині, Скит Манявський, угорські могили в Крилосі та багато інших.

Однак найважливішими його відкриттями стали фундаменти Успенського собору в Крилосі і кам'яний саркофаг, як вважають, князя Ярослава Осмомисла в 1935–1936 роках. Ці дослідження назавжди закарбували ім'я Я. Пастернака в історії досліджень Давнього Галича і всієї української археології XX ст. Після війни в 1945–1950 роках Ярослава Пастернака змінили Іван Старчук та Олексій Ратич. І. Старчук вів значні за обсягом роботи в Плісненську, а О. Ратич проводив широкі розвідувальні дослідження давньоруських городищ.

Насамкінець треба підкреслити, що кожна археологічна пам'ятка є унікальною і безцінною у пізнавальному та науковому аспектах. Ці пам'ятки будуть ще не раз переосмислені, досліджені по-новому, на базі нових технологій, нових експериментальних моделей, нових підходів та методів. Їхні значення і цінність з часом будуть лише зростати.

КАТАЛОГ ПАМ`ЯТОК

№ п.п.	Назва пам'ятки (населеннийпункт), урочище, район	Рік	Автор відкриття дослідження	Відкрито, обстежено чи розкопано	Археологічні об'єкти, знахідки	Місце збереження матеріалів	Бібліографія
	ПАЛЕОЛІТ						
СЕРЕДНІЙ ПАЛЕОЛІТ							
	Івано-Франківська область						
1	**Буківна,** ур. Зарубом, Тлумацький р-н	1927	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 15; Борисковский, 1950, 1953; Черн 1954; 1973; Береговая, 1960, 196
2	**Буківна IV,** Тлумацький р-н	1948	Г. Раскатов	Відкрито	20 кременів		АППВ, 1981, с. 15; Раскатов, 195 1954; Черныш, 1965; 1973а
	Чернівецька обл.						
3	**Нагоряни,** Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яне знаряддя	IУ	АППВ, 1981, с.19; Борисковский 1953; Черныш, 1952; 1954; 1965; 1973; Береговая, 1960
4	**Бабин I,** Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с.19; Черныш, 1952 1965; 1973; Борисковский, 1953; Береговая, 1960
	-||-	1949-1951	О. Черниш		Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 19; Черныш, 1950,1952, 1954, 1960, 1973; Бори ковский,1953; Береговая,1960
5	**Бабин VII,** ур. Виноградник, Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 19; Черныш, 195 1952; 1973; Борисковский, 1953; Береговая, 1960
6	**Молодове V,** ур. Голий Шовб, Сокирянський р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 20-21; Береговая, 1960; Черныш, 1950; 1952; 1954; 1958; 1961; Иванова, 1961; 1962; 1965; 1973
	-||-	1951, 1953-1964	О. Черниш	Розкопки	20 культ. шарів, об`єкти, житла, вогнища, крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 20-21; Береговая, 1960; Черныш, 1950; 1952; 1954; 1958; 1961; Иванова, 1961; 1962; 1965; 1973
7	**Кормань IV,** ур. Біля Млинів, Сокирянський р-н	1930-ті	І. Ботез, М. Морошан	Відкрито	-	-	АППВ, 1981, с. 21; Botez, 1930; Morosan, 1933; Борисковский, 1 Черныш, 1954; 1959; 1977; Иван 1959, 1977; Береговая, 1960; 197 1971; 1973
	-||-	1948-1951	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 21

	-||-	1969-1975	О. Черниш	Розкопки	16 культ. шарів, об'єкти, вогнища, крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 21; Botez, 1930; Morosan, 1933; Борисковский, 1953 Черныш, 1954; 1959; 1977; Иванова 1959, 1977; Береговая, 1960; 1970; 1971; 1973
8	**Ожеве,** Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	АППВ, 1981, с. 21; Черныш, 1952; 1965; 1973; Борисковский, 1953; 1954; Береговая, 1960
				Тернопільська обл.			
9	**Іванівка (Янів),** Теребовлянський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Кістка мамонта, відщеп	-	Полянський, 1929; Polanskyj, 1935; АППВ, 1981, с.22; Борисковский, 1948; 1950; 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1965; 1973
10	**Печірна,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Кварцитові вироби	-	Полянський, 1929; Polanskyj, 1935; АППВ, 1981, с.22; Борисковский, 1951, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1965, 1973
11	**Більче-Золоте,** Борщівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Кварцитові вироби	ІУ	Полянський, 1929; Polanskyj, 1935; АППВ, 1981, с. 22; Борисковский, 1950; 1953; Черниш, 1954; Черныш 1959; 1965; 1973; Береговая, 1960
12	**Касперівці,** ур. Мандаторія, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розкопки	Крем'яні, кварцитові та кістяні знахідки		Полянський, 1929; Polanskyj, 1935; АППВ, 1981, с. 22; Борисковский, 1948; 1950; 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1965, 1973; Береговая, 1960; Иванова, 1969
				Рівненська обл.			
13	**Метків,** ур. Кам'яна Гора, Рівненський р-н	-	-	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с.23
ПІЗНІЙ ПАЛЕОЛІТ							
				Івано-Франківська область			
14	**Рожнів І,** Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Polanskyj, 1935 с. 19; АППВ, 1981, с. 29-30; Борисковский, 1953; Раскатов, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
15	**Рожнів ІІ,** ур. Узвень, Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Polanskyj, 1935, с.19; АППВ, 1981, с.30; Борисковский, 1953; Раскатов,1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
16	**Рожнів ІІІ,** ур. Могилки, Горби, Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 30; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
17	**Рожнів IV,** Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Polanskyj, 1935, с.19; АППВ, 1981, с. 30; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
18	**Стриганці,** Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Полянський, 1928, с. 28; АППВ, 1981, с. 30; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973

19	**Довге I,** ур. Копане, Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 30; Раскатов, 1953; Бо-рисковский, 1953; Черниш, 19 Черныш, 1959; Береговая, 196
20	**Довге II,** Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби		Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 31; Борисковский, 195 Раскатов, 1953; Береговая, 19 Черныш, 1973
21	**Вовчків,** Івано-Франківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби		Polanskyj, 1935 . с. 19; АППВ, с. 31
22	**Красна I,** Надвірнянський р-н	1930-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Polanskyj, 1935 . с. 20; АППВ, 1981, с. 31; Jura 1938; Бориско ский, 1953; Черниш, 1954; Бер вая, 1960
23	**Красна II,** Надвірнянський р-н	1930-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 31; Jura, 1938; Бориск ский, 1953; Черниш, 1954; Бер вая, 1960
24	**Красна III,** Надвірнянський р-н	1930-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 31; Jura, 1938; Бориск ский, 1953; Черниш, 1954; Бер вая, 1960
25	**Долина,** Долинський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, с. 31
26	**Буківна I,** ур. Діброва, Тлумацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	200 крем'яних виробів		Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, с. 33; Борисковский, 1953; Че ниш, 1954; Черныш, 1973; Бер вая, 1960
27	**Буківна II,** ур. Під Зарубом, Тлумацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІФ КМ	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981 Борисковский, 1953; Береговая, Черниш, 1954; Черныш, 1973
	-||-	1972	М. Клапчук	Обстеже-но	Крем'яні вироби	ІФ КМ	АППВ, 1981, с. 33
28	**Буківна III,** Тлумацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 33; Борисковский, 19 Черниш, 1954; Береговая, 196 Черныш, 1973
29	**Буківна IV,** Тлумацький р-н	1948	Г. Раскатов	Відкрито	20 крем'я-них виробів	-	АППВ, 1981, с. 33; Раскатов, 1954; Черныш, 1965; 1973
30	**Обертин,** Тлумацький р-н	1930-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, с. 34; Борисковский, 1953; Че 1952; Береговая, 1960
31	**Суходіл,** Тлумацький р-н	1920-1930-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 38; Борисковский, 19 Черниш, 1954; Береговая, 19 Черныш, 1973
32	**Хотимир,** Тлумацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 38; Борисковский, 19 Черниш, 1954; Береговая, 19 Черныш, 1973
33	**Городниця I,** Городенківський р-н	1877-1878	В. Пшибислав-ський, І. Коперниць-кий	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ, ЛІМ,	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, с. 39; Kopernicki, 1878; 1884; 1899; Krukowski, 1927; 1939-1948; Борисковский, 1953; Че 1954; Черныш, 1959; Берегов 1960; Sachse-Kozlowska, 1975
	-||-	1938	М. Смішко	Обстеже-но	Крем'яні вироби	ІУ, ЛІМ,	АППВ, 1981, с. 39

	-||-	1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	ІУ, ЛІМ.	АПНВ, 1981, с. 39
34	**Городниця II,** ур. Підгородниця, Городенківський р-н	-	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АПНВ, 1981, с. 39; Krukowski, 1939; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
35	**Сокирчин,** Тлумацький р-н	1930-ті	-	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	АПНВ, 1981, с. 41; Черниш, 1973
36	**Ганнусівка,** Бібрський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АПНВ, 1981, с. 45; Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черниш, 1964; Черныш, 1973
37	**Марієнпіль I-IV,** Галицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Polanskyj, 1935, с. 19; АПНВ, 1981, с. 46
38	**Водники,** Галицький р-н	1920-ті	Ю.Полян-ський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 19; АПНВ, 1981, с. 46; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
39	**Іваків,** Городенківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 20
40	**Кунисівці,** Городенківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 20
41	**Чернелиця,** Городенківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 20; АПНВ, 1981, с. 46
42	**Копачинці,** Городенківський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 20
43	**Конюшки,** Рогатинський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935 . с. 19; АПНВ, 1981, с. 46-47; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
44	**Вербиливці,** Рогатинський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	Polanskyj, 1935 . с. 19; АПНВ, 1981, с. 47; Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черниш, 1954; Черныш, 1973
45	**Нижня Липиця,** Рогатинський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Polanskyj, 1935 . с. 19; АПНВ, 1981, с. 47
46	**Верхня Липиця,** Рогатинський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні вироби	ЛІМ	Polanskyj, 1935, с. 19; АПНВ, 1981, с. 47; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
47	**Підгайчики,** Коломийський р-н	1930-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Polanskyj, 1935 . с. 20; АПНВ, 1981, с. 47; Борисковский, 1953; Черниш, 1954, Черныш, 1973; Береговая, 1960
48	**Пужники,** ур. Пужницька Гора, Тлумацький р-н	1920-ті		Відкрито	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 47; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1973
				Чернівецька обл.			
49	**Перебиківці I,** ур. На Валу, Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	АПНВ, 1981, с. 54; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
50	**Перебиківці II,** Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	АПНВ, 1981, с. 54-55; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
51	**Перебиківці III,** ур. Хмелева, Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	АПНВ, 1981, с. 55; Черныш, 1973
52	**Рухотин I,** Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	ІУ	АПНВ, 1981, с. 55; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973

53	**Рухотин II,** Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 55; Черниш, 1954 Береговая, 1960; Черныш, 1973
54	**Рашків I,** ур. Шовб, Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 55; Черниш,1954; Береговая, 1960; Черныш, 1873
55	**Рашків II,** ур. Сінокос, Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 55; Черниш, 1954 Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
56	**Рашків III,** ур. Лан, Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 55-56; Черниш, 1954; Черныш, 1959; 1973; Берег вая, 1960
57	**Рашків IV,** ур. Бавки, Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 56; Черниш, 1954 Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
58	**Пригородок I,** Хотинський р-н	-	П. Борисковський	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 56; Борисковский 1950; Черниш, 1954; 1973; Берего вая, 1960
59	**Пригородок II,** Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 56; Черниш, 1954 Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
60	**Атаки I,** Хотинський р-н	1946	П. Борисковський	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 57; Борисковський, 1950, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1973; Береговая, 1960
61	**Атаки III,** ур. Стінка, Хотинський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 57; Черныш, 1973
		1960-ті	М. Анісюткін, О. Черниш, І. Іванова	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 57
62	**Дарабани I,** ур. Замчисько, Хотинський р-н	1923	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 57; Ambrożewicz, 1928; 1932; Nicolaescu-Plopsor, 19 Борисковский, 1953; Черниш, 19 Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-||-	1948	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 57
63	**Оселівка I,** ур. Над Стінкою, Кельменецький р-н	1923	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 58; Ambrożewicz, 1928, 1930; Борисковский, 1948, 1953; Ефименко, 1953; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1969; 1971а; 1971б; 1973; Береговая, 19
	-||-	1946	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 58
	-||-	1948-1952	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 58
	-||-	1966-1968	О. Черниш	Розкопки (340м²)	Крем'яні та кістяні знахідки, вогнища	IУ	АППВ, 1981, с. 58
64	**Вороновиця I,** ур. Барвінська Гора, Кельменецький р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 60; Ambrożewicz, 1930; Борисковский, 1948; 1950; 1953; Черныш, 1950; 1954; 1956а; 1957; 1959; 1973; Иванова, 1959; 1960; 1961
	-||-	1946-1947	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 60
	-||-	1948, 1950-1951	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 60

	-||-	1951-1953	О. Черниш	Розкопки (262м²)	Крем'яні та кістяні знахідки, 15 поховань, 1 жертовник	IУ	АПНВ, 1981, с. 60
65	**Вороновиця II,** ур. Над Стінкою, Кельменецький р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 60; Ambrożewicz, 1930; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Борисковский, 1953; Береговая, 1960
	-||-	1948-1952	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 60
66	**Вороновиця III,** ур. Вовківня, Кельменецький р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 60-61; Ambrożewicz, 1930; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Береговая, 1960
		1948, 1950, 1952	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 60-61
67	**Вороновиця IV,** ур. На Вигоні, Кельменецький р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні та кістяні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 61; Ambrożewicz, 1930; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Береговая, 1960
	-||-	1946-1947	П. Борисковський, І. Підоплічко	Обстежено	Крем'яні та кістяні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 61
	-||-	1948-1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 61
68	**Вороновиця V,** ур. На Вигоні, Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 61; Черниш, 1954; Черныш, 1973; Береговая, 1960
69	**Ленківці I,** ур. Гамарія, Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито, обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 61; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
70	**Ленківці II,** ур. Гамарів, Кельменецький р-н	1948-1950	О. Черниш	Відкрито, обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 61; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
71	**Макарівка I,** Кельменецький р-н	1945	С. Бібіков	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 62; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
72	**Макарівка II,** ур. Шовб, Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 62; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
73	**Макарівка III,** ур. На Звороті, Кельменецький р-н	1950	О. Черныш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 62; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
74	**Нагорани II,** Кельменецький р-н	1930-ті	Н. Морозан	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 62; Морозан, 1938; Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черныш, 1973
		1947-1948	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 62
75	**Ірушівці I,** Кельменецький р-н	1920-ті	Н. Морозан	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 62; Морозан, 1938; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-||-	1946-1947	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АПНВ, 1981, с. 62
	-||-	1949-1950, 1962	О. Черныш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 62
76	**Ірушівці II,** Кельменецький р-н	1945	С. Бібіков	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АПНВ, 1981, с. 63; Бибиков, 1949; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960

	-||-	1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 63
77	**Грушівці V,** ур. Кремінна, Кельменецький р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 63; Черниш,1954; Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
		1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 63
78	**Бабин I,** ур. Яма, Кельменецький р-н	Кін. 1920-х	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 63-64; Ambrożewi 1930; Nicolaescu-Plopsor, 1938; Morošan, 1938; Борисковский, 19 1953; Черныш, 1953; 1954; 1959; Иванова, 1959; Береговая, 1960; 1961
	-||-	1930-ті	Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 63-64
	-||-	1946-1947	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 63-64
	-||-	1948-1951, 1953, 1963, 1966	О. П. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 63-64; Ambrożewi 1930; Nicolaescu-Plopsor, 1938; Morošan, 1938; Борисковский, 19 1953; Черныш, 1953; 1954; 1959; Иванова, 1959; Береговая, 1960; 1961
	-||-	1949-1951	О. Черниш	Розкопки (695м²)	5 вогнищ, крем'яні вироби, фауна	IУ	АППВ, 1981, с. 63-64
79	**Бабин II,** ур. Антонія, Кельменецький р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 64; Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1938; Nicolaescu-Plopsor, 1938; Борисковский, 195 Черниш, 1954; Черныш, 1959; 19 Береговая, 1960
	-||-	1929-1932	Ч. Амброжевич, Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 64
	-||-	1946-1947	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 64
	-||-	1948-1951, 1953, 1963, 1966	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 64; Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1938; Nicolaescu-Plopsor, 1938; Борисковский, 195 Черниш, 1954; Черныш, 1959; 19 Береговая, 1960
80	**Бабин III,** ур. Магазія, Кельменецький р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 64; Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1938; Борисковский, 1948; 1949; 1953; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1965; 1973; Бере вая, 1960
	-||-	1946-1947	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 64; Борисковский 1948; 1949; 1953;
	-||-	1948-1951	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 64; Черныш, 1950 1954; 1959; 1965; 1973; Берего-вая, 1960
81	**Бабин IV,** ур. Цимбалова Гавда, Кельменецький р-н	1927	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 64-65; Ambrożew 1930; Борисковский, 1953; Чер-ниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973; Morošan, 1938
	-||-	1929, 1932	Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 64-65
	-||-	1948-1953	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 64-65
	-||-	1950	О. Черниш	Шурфу-вання	Крем'яні та кістяні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 64-65

82	**Бабин VI,** ур. Мурависько, Кельменецький р-н	1928	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 65; Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1938; Черныш, 1950 1973; Борисковский, 1953; 1954; 1959; Береговая, 1960
	-||-	1929	Ч. Амброжевич	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 65
	-||-	1932	Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 65
	-||-	1948-1951	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 65
83	**Бабин VII,** ур. Виноградник, Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 65; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Борисковский, 1953; Береговая, 1960
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 65
84	**Бабин VIII,** ур. Валок, Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 66; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
85	**Бабин IX,** ур. Обіч, Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 66; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
86	**Бабин X,** ур. Клин, Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 66; Черниш,1954; Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
87	**Бузовиця I,** Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 66; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
88	**Бузовиця II,** Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 66-67; Черныш, 1973
89	**Атаки I,** Кельменецький р-н	1920-ті	І. Ботез	Відкрито	Крем'яні та кістяні вироби	-	АППВ, 1981, с. 67; Борисковський, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1959 1960; 1973; Береговая, 1960
	-||-	?	І. Ботез, М. Морошан	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 67
	-||-	Післявоєнний час	О. Черниш, І. Іванова	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 67
	-||-	1965	О. Черниш	Розкопки (75 м²)	Вогнища, крем'яні вироби, фауна	IУ	АППВ, 1981, с. 67
90	**Атаки II,** ур. Пар, Кельменецький р-н	Поч. 1930-х	М. Морошан	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 67-68; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-||-	1949-1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 67-68
91	**Атаки III,** Кельменецький р-н	1947	П. Борисковський, Б. Тимощук	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 68; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	Атаки III, Кельменецький р-н	1950, 1951, 1965	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 68;
92	**Атаки IV,** Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 68; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-||-	1951	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 68
93	**Атаки V,** Кельменецький р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 68; Черниш, 1954; Черныш, 1959; 1973; Иванова, 1959; Береговая, 1960

	-||-	1951, 1962, 1965	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні та кістяні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 68
94	**Атаки VII,** Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 68; Черныш, 1973
95	**Комарів II,** Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 69; Черниш,1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-||-	1949, 1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 69
96	**Комарів III,** ур. Поливанів Яр, Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 69; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
97	**Комарів IV,** ур. Поливанів Яр, Кельменецький р-н	1929	М. Морошан	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 69; Morošan,1929; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Береговая, 1960
	-||-	1948, 1950-1952	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 69
98	**Іванівці I,** ур. Поливанів Яр, Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 70; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
99	**Іванівці II,** Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 70; Черниш, 1954; Береговая,1960; Черныш, 1973
100	**Селище I,** Сокирянський р-н	1928	М. Морошан	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 70; Morožan, 1929 Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-||-	1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981,с.70
101	**Селище II,** ур. Мокре, Сокирянський р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 70; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
102	**Селище III,** ур. Виноградник, Сокирянський р-н	1951	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 70; Черныш, 1973
103	**Молодове I,** ур. Байлова Рипа, Сокирянський р-н	1928	Й. Ботез	Відкрито	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 71; Botez, 1930; Nocolaescu-Plopšor, 1938; Morošan,1938; Иванова, 1950; 19: 1954; 1959; Черныш, 1959; 1961; 1973; Береговая, 1960; Москвити 1961
	-||-	1928, 1930, 1931	М. Морошан	Обстежено	Крем'яні вироби	-	АППВ, 1981, с. 71
	-||-	1955-1963, 1974-1978	О. Черниш	Розкопки	Житлові споруди, вогнища, крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 71
104	**Молодове IV,** ур. Під Стінкою, Сокирянський р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 72; Черныш, 1950 1954; 1973; Береговая, 1960
	-||-	1951, 1953-1964	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 72
105	**Молодове V,** ур. Голий Щовб, Сокирянський р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні вироби	IУ	АППВ, 1981, с. 72; Черниш, 1950 1954; 1959; 1973; Береговая, 1960 Москвитин, 1961; Иванова, 1969; Ivanova, Chernich, 1965; Ivanova, 1969

	-||-	1951, 1953-1958, 1960, 1961, 1964	О. Черниш	Розкопки	Житлові споруди, крем'яні та кістяні вироби	ІУ	АППВ, 1981, с. 72; Черниш, 1950; 1954; 1959; 1973; Береговая, 1960; Москвитин, 1961; Иванова, 1969; Ivanova, Chernich, 1965; Ivanova, 1969
106	**Кормань I,** ур. Дільниця, Сокирянський р-н	1926	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 73; Ambrozewicz, 1928; 1930; 1932; Morošan, 1938; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Бо рисковский, 1953; Береговая, 1960
	-||-	1929	Ч. Амброжевич	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 73
	-||-	1948, 1950, 1954, 1955, 1969, 1974	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 73
107	**Кормань II,** ур. Томіна, Сокирянський р-н	1927	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 73; Ambrożewicz, 1928; 1930; 1932; Morošan, 1938; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Бо рисковский, 1953; Береговая, 1960
	-||-	1929	М. Мовша	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 73
	-||-	1948-1950, 1954	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 73
108	**Кормань IV,** ур. Біля Млинів, Сокирянський р-н	1930-1931	І. Ботез, М. Морошан	Відкрито, обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 73-74; Ambrożewicz 1930; Botes, 1930; Morosan, 1938; Дебец, 1948; Борисковский, 1953; Черныш, 1954; Черныш, 1959; 197(1971; 1973; 1977; Иванова, 1959; Береговая, 1960
	-||-	1948-1950, 1953-1956, 1961	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 73-74
	-||-	1969-1975	О. Черниш	Розкопки (500 м²)	Крем'яні та кістяні знахідки, фарба, житлові споруди	ІУ	АППВ, 1981, с.73-74
109	**Кормань V,** ур. Переліг, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яний наконечник списа	ЛНУ	АППВ, 1981, с. 74; Черниш, 1954; Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
110	**Непоротове I,** ур. Каземний Яр, Сокирянський р-н	1925	М. Фролов	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 75; Frolov, 1930; Morošan, 1938; Nikolaescu-Plopsor, 1938; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-||-	1928	М. Морошан	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 75
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 75
	-||-	Після 1949	І. Іванова	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 75

111	**Непоротове II,** Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 75; Черныш, 195 1954; 1959; Береговая, 1960; 197
112	**Непоротове III,** ур. Толока, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 76; Черныш, 195 1959; 1973; Береговая, 1960
113	**Непоротове IV,** ур. Імаш, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 76; Черныш, 195 1959; Береговая, 1960; 1973
114	**Непоротове IV,** ур. Левада, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 76
115	**Ломачинці I,** ур. Біля Гуральні, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 76; Черныш, 195 1954; 1973; Береговая, 1960
116	**Ломачинці II,** ур. Плита, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 76-77; Черныш, 1950; 1954; 1959; Береговая, 196 1973
117	**Ожеве I,** ур. Пасієжко, Сокирянський р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 77; Ambrożewicz 1930; Morošan, 1930; Nicolaescu-Plopsor, 1938; Борисковский, 19 Черныш, 1954; Черныш, 1959; 1 Береговая, 1960
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 77
118	**Ожеве II,** ур. Пасієжко, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 77; Ambrożewicz 1930; Черныш, 1950; 1954; 1959; 1973; Береговая, 1960
119	**Ожеве II,** ур. Горби, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 77;
120	**Ожеве IV,** Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 77; Черниш, 195 Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
121	**Ожеве V,** ур. Долинка, Сокирянський р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 78; Черниш, 195 Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
122	**Розкопинці I,** ур. Верховина, Сокирянський р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 78 Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1930; Nikolaescu-Plopsor, 1938; Черныш, 1954; 19 1973; Береговая, 1960
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 78
123	**Розкопинці III,** ур. Глибокий Яр, Сокирянський р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 78 Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1938; Nikolaescu-Plopsor, 1938; Борисковский, 19 Черниш, 1954; Черныш, 1959; Береговая, 1960
	-||-	1920-ті	Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 78
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 78
124	**Волошкове I,** ур. Секурянська Гора, Сокирянський р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79; Ambrożewicz 1930; Борисковский, 1953; Черн 1954; Черныш, 1959; 1973; Берег вая, 1960
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 79
125	**Волошкове II,** ур. Громовина, Сокирянський р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79; Ambrożewicz 1930; Черныш, 1954; Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960

	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 79
126	**Волошкове III,** ур. Під Совами, Сокирянський р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79; Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1938; Черниш, 1954; 1959; 1973; Берегова, 1960
	-||-	1928	Н. Мороган	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79
127	**Волошкове IV,** ур. Гайдамацький Яр, Сокирянський р-н	1920-ті	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79; Ambrożewicz, 1930; Morošan, 1938; Черниш, 1954; Черныш, 1959, 1973; Берегова, 1960
	-||-	1928	Н. Мороган	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79
	-||-	1949	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 79
			Тернопільська обл.				
128	**Чистопади,** Зборівський р-н	1880-ті		Відкрито	Крем'яна пластина	ЛНУ	АППВ, 1981, с. 80; Mortillet, 1909; Krukowski, 1939; Борисковский, 1953; Берегова, 1960; Черныш, 1965; 1973
	-||-	1920-ті	Ю. Полянський	Обстежено	-	-	Polanskyj, 1935, с. 20;
129	**Березовиця,** Тернопільський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яна вироби		Polanskyj, 1935, с. 20;
130	**Глядки,** Тернопільський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яна вироби		Polanskyj, 1935, с. 20;
131	**Заложці (Заліщі),** Зборівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яна вироби	-	АППВ, 1981, с. 81; Полянський, 1928; Борисковский, 1953; Берегова, 1960
132	**Печіра,** Лановецький р-н	1939	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 81; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
133	**Петриків,** ур. Лан, Тернопільський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 82; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Берегова, 1960; Черныш, 1973
134	**Бережани I,** ур. Гора Звіринець	-	Ю. Полянський	-	Крем'яні знахідки	ІУ	Полянський, 1928, с. 11; Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 82-83; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Берегова, 1960; Черныш, 1973
135	**Бережани II**	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	Полянський, 1928, с. 11; Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 83; Борисковский, 1953; Раскатов, 1953; Черниш, 1954; Берегова, 1960; Черныш, 1973
136	**Бережани III**	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	Полянський, 1928, с. 11; Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 83; Борисковский, 1953; Раскатов, 1953; Черниш, 1954; Берегова, 1960
137	**Рудка,** Борщівський р-н	1920-ті	С. Круковський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 84; Glosik, 1962
138	**Бодаки,** ур. Зимний Город, Збаразький р-н	1939	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 84; Cynkałowski, 1961; Glosik, 1962; АП 1966; Савич, 1975
	-||-	1968	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 84
139	**Кинахівці,** Збаразький р-н	1939	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 85; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975

140	**Колодне,** Збаразький р-н	1939	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 85; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
141	**Лазарівка,** ур. Збучі, Монастириський р-н	1940	С. Круковський	Обстежено	Крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 86; Głosik, 1962
142	**Коропець,** ур. Загнилець, Монастириський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Випадкова знахідка	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 86; Борисковский, 1953, Черниш, 1954; Береговая,1960; Черныш, 1973
143	**Устя-Зелене,** ур. Медвежа Гора, Монастириський р-н	-		-	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 86; Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черныш, 1973
144	**Красіїв,** Монастириський р-н	1920-ті		-	Крем'яні знахідки	ІУ, ЛІМ	АППВ, 1981, с. 86; Черныш, 1973
145	**Задарів,** Монастириський р-н	-		-	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 87; Полянський, 1929; Polanskyj, 1935; Черниш, 19 Береговая, 1960; Черныш, 1973
146	**Космирин,** ур. Над Лютечкою, Бучацький р-н	1927-1928	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 87; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая,1960; Черныш, 1973
147	**Сновидів,** Бучацький р-н	-		-	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 87; Черныш, 1973
148	**Миколаївка I,** Бучацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935 с. 19; АППВ, 1981, с. 87; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
149	**Миколаївка II,** Бучацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	Polanskyj, 1935 с. 19; АППВ, 1981 с. 87-88; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
150	**Миколаївка (Губин)** III, Бучацький р-н	-	Ю. Полянський	-	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 198 с. 88; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1973
151	**Скоморохи,** ур. Коропець, Бучацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935 с. 19; АППВ, 198 с. 88; Борисковский, 1953; Черни 1954; Береговая, 1960
152	**Сокілець,** Бучацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935 с. 19
153	**Берем'яни I,** ур. Риписк, Бучацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки, вуглики	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 198 с. 88; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960
154	**Берем'яни II,** ур. Червона, Бучацький р-н	-	Ю. Полянський	-	Крем'яна пластина	-	Polanskyj, 1935 с. 19; АППВ, 198 с .88; Борисковский, 1953; Черни 1954; Береговая, 1960
155	**Надлужжя,** Теребовлянський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 89; Polanskyj, 1935, с. 20; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
156	**Солоне,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с 20; АППВ, 1981, с. 89; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
157	**Устечко,** Заліщицький р-н	-		-	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 89; Черныш, 1973

158	Хмелева, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	IУ	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 89; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
159	Голігради, ур. Витошів, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	Полянський, 1928, с. 12; Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 90; Рудинський, 1952; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
	-//-	1948	М. Рудинський	Обстежено	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 90
160	Голігради II, ур. Поле Голятин, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 90; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
161	Голігради, ур. Богородиця, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Полянський, 1928, с. 12; АППВ, 1981, с. 90
162	Голігради, ур. Сербія, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Полянський, 1928, с. 12; АППВ, 1981, с.90
163	Голігради, ур. Над Дністем, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	Полянський, 1928, с. 12; АППВ, 1981, с. 90
164	Заліщики, ур.Цегельня Турнау Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Полянський, 1928, с. 17; Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 90; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
165	Лисичники I, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 91; Полянський, 1929; Polanskyj, 1935, с. 20; Krukowski, 1939-1948, tabl.17-19; Jura, 1938; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
166	Лисичники II, Заліщицький р-н	1927-1928	Ю. Полянський	Розкопки	Крем'яні та кістяні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 91
167	Касперівці I, ур. Мандаторія, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 91; Полянський, 1929; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1973
168	Касперівці II, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	-	Крем'яні та кістяні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 91; Полянський, 1929; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
169	Касперівці III, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981, с. 91-92; Полянський, 1929; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
170	Касперівці IV, Заліщицький р-н	-		Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 92; Полянський, 1929; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
171	Касперівці V, Заліщицький р-н	1929	Ю. Полянський	Розкопки	Крем'яні знахідки, вуглики	-	АППВ, 1981, с. 92; Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черныш, 1973
172	Щитівці, Заліщицький р-н	-		Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 92; Черныш, 1973
173	Кулаківці, Заліщицький р-н	-		-	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 92; Черныш, 1973

174	**Зозулинці,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 198 с. 92; Полянський, 1929; Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черниш, 1954; Черныш, 1973
175	**Новосілка,** Заліщицький р-н	1923, 1925, 1926, 1928	Ю. Полянський	Розкопки	Крем'яні знахідки, залишки вогнищ	-	АППВ, 1981, с. 93; Bayer, 1926; Полянський, 1928; 1929; 1935, с. 30; Борисковский, 1953; Черниш, 19 Береговая, 1960
176	**Мишків,** ур. Вершава, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 20; АППВ, 1981 с. 93; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1959; Берего вая, 1960
177	**Кременець I,** ур. Куличівка	1937	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 93-94; Рудинськи 1952; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Cynkalowski, 1961; АП 1966; Савич, 1969; 1971; 1972 1974; 1975
	-||-	1968 – 1975	В. Савич	Розкопки (1476 м²)	Крем'яні, кістяні знахідки-залишки вогнищ та жител	IУ, Кр. КМ	АППВ, 1981, с. 93-94; Рудинськи 1952; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Cynkalowski, 1961; АП 1966; Савич, 1969; 1971; 1972 1974; 1975
178	**Кременець III,** ур. Мосятин	1937	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 94; Cynkalowski, 1961; Савич, 1975
	-||-	1969	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	IУ	АППВ, 1981, с. 94
179	**Дунаїв,** Кременецький р-н	1937	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 95; Рудинський, 1952; Cynkałowski, 1961; АП 1966 Савич, 1975
	-||-	1964	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ, Кр. КМ	АППВ, 1981, с. 95
180	**Горинка,** Кременецький р-н	-	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 95; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
181	**Шпиколоси,** Кременецький р-н	1937	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 96; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
182	**Тилявка,** Шумський р-н	-	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 96; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
183	**Соснівка,** Шумський р-н	-	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 96; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
184	**Кордишів,** Шумський р-н	1938	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 97; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
185	**Малі Загайці,** Шумський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 97-98; Рудиський, 1952; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
	-||-	1948	М. Рудинський	Обстежено	Крем'яні знахідки	IA	АППВ, 1981, с. 98
186	**Новостав,** ур. Лиса Гора, Шумський р-н	1937	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 98; Рудинський, 1952; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
	-||-	1948	М. Рудинський	Обстежено	Крем'яні знахідки	IA	АППВ, 1981, с. 98
187	**Онишківці I,** Шумський р-н	1939	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 98; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
	-||-	-	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	АППВ, 1981, с. 98
188	**Кути,** Шумський р-н	1938	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 98; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975

189	**Кудлаївка,** Шумський р-н	1939	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 99; Рудинський, 1952; Cynkalowski, 1961; Савич, 1975
Львівська обл.							
190	**Звенигород,** ур. Велике, Пустомитівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Полянський, 1928, с. 19; 1936; Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 99; Борисковський, 1953; Раскатов, 1953; Черниш, 1954; Черныш, 1973
191	**Гнилани,** Золочівський р-н	1913	Т. Вісьнєнський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІА	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 99-100; Wisniowski, 1914; Записки НТШ, т.CXXII, Львів,1915; Полянський, 1928, 1935; Борисковский, 1953; Раскатов, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960
	-||-	1922	Л. Козловський	Розкопки	Крем'яні та кістяні знахідки	ІА	АППВ, 1981, с. 99-100
192	**Почапи,** ур. Дубина, Золочівський р-н	1920-ті	-	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 100; Черниш, 1954; Береговая, 1960
193	**Новосілка,** ур. Гнилки, Золочівський р-н	1927	Ю. Полянський	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	Polanskyj, 1935, с. 19; АППВ, 1981, с. 100; Борисковский, 1953; Раскатов, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1973
Рівненська обл.							
194	**Городок I,** Рівненський р-н	1908	Ф. Штейнгель	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 101; Спицын, 1915; 1923; Sawicki, 1927; Antoniewicz, 1928; 1932; 1933; Krukowski, 1939–1948; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; 1973; Береговая, 1960; АП УРСР, 1966; Савич, 1969; 1974
	-||-	1911, 1912	Л.Чикаленко	Розкопки	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 101; Sawicki, 1927; Antoniewicz, 1928; 1932; 1933; Krukowski, 1939-1948; Борисковский, 1953;
	-||-	1961, 1969	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 101
195	**Городок II,** ур. Могилки, Рівненський р-н	1909	Ф. Штейнгель	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 101-102; Sawicki, 1927; Antoniewicz, 1928; 1932; 1933; Krukowski, 1939-1948; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; 1973; Береговая, 1960; АП УРСР, 1966; Савич, 1974; 1975
	-||-	1924, 1926	Л. Савицький	Розкопки	Крем'яні та кістяні знахідки, могильник	-	АППВ, 1981, с. 101-102
	-||-	1961	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 101-102
	-||-	1969	І. Іванова	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 101-102
196	**Городок III,** Рівненський р-н	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛПМ	АППВ, 1981, с. 102; Борисковский,1953; Береговая, 1960; Черныш, 1954; АП УРСР, 1966; Савич, 1974; 1975
	-||-	1961	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛПМ	АППВ, 1981, с. 102

197	**Городок IV,** ур. Заріччя, Рівненського р-н	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 102; Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черниш, 1954; АП УРСР, 1966; Савич, 1974; 1975
198	**Городок V,** ур. Заріччя, Рівненський р-н	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 102-103; Борисковский,1953, с. 145; Черниш,1954; Береговая, 1960; АП УРСР, 1966; Савич, 1974; 1975
	-||-	1961	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 102-103
199	**Городок VI,** ур. Застави, Рівненський р-н	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 103; Борисковски 1953, с. 145; Береговая, 1960; Чер ниш, 1954; АП УРСР, 1966; Савич, 1974; 197!
	-||-	1961	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 103
200	**Городок VII,** ур. Застави, Рівненський р-н	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 103
	-||-	1961	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 103
201	**Новомалин,** Острозький р-н	-	О. Цинкалоський	Відкрито	Крем'яні та кістяні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 105; Cynkałowski, 1961; Савич, 1975
202	**Мирогоща I,** ур. Отруби, Дубнівський р-н	1937	М. Остроський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 107-108; Островский, Григорьев, 1966; Савич, 196 1975; Борисковский, 1953; Рудинський, 1952; Черниш, 1954; Береговая,1960; АП УРСР, 1966; Археологія УРСР, т. І., 1971.
	-||-	1961	В. Савич	Розкопки (2 шурфи 2х2 м)	Крем'яні та кістяні знахідки, вуглики	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 107-108
203	**Липа IV,** Дубнівський р-н	1936	М. Остроський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 108; Борисковски 1953; Островский, Григорьев, 196 Савич, 1975
	-||-	1960	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 108
204	**Липа V,** ур. Цегельна, Дубнівський р-н	1937	М. Остроський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 110; Савич, 1960; 1975
	-||-	1960	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 110
205	**Липа VI,** ур. Глинище, Дубнівський р-н	1930-ті	М. Остроський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 110
	-||-	1948	М. Рудинський	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 110
	-||-	1960-1963	В. Савич	Розкопки (356 м²)	Крем'яні (більше 10 тис.) та кістяні знахідки, житлові споруди, вогнища	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 110; Савич, 1960; 1975
	-||-	1960	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 110
	-||-	1967	І. Іванова	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 110

	-‖-	1972	А. Богуцький	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 110
206	Липа VII, ур. Садки, Дубнівський р-н	1937	М. Остроський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 111; Савич, 1960; 1975
	-‖-	1960	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 111; Савич, 1960; 1975
207	Липа VIII, ур. Гостра, Дубнівський р-н	1935	М. Остроський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 111; Рудинський, 1952; Береговая, 1961; Черниш, 1954; Борисковский, 1953; АП УРСР, 1966; Савич, 1975; Krukowski, 1939–1948
	-‖-	1948	М. Рудинський	Розкопки	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 111; Рудинський, 1952
	-‖-	1960	В. Савич	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 111
	-‖-	1968	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 111

МЕЗОЛІТ

Чернівецька обл.

208	Осепівка I, ур. Над Стінкою, Кельменецький р-н	1923	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 131; Ambrożewicz, 1926; 1932; 1930; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; 1971а; 1971б; 1973; 1975; Береговая, 1960
	-‖-	1946	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 131
	-‖-	1948-1952, 1955	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 131
	-‖-	1966-1968	О. Черниш	Розкопки (340 м²)	Крем'яні та кістяні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 131; Ambrożewicz, 1926; 1932; 1930; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; 1971а; 1971б; 1973; 1975; Береговая, 1960
209	Нагорни III, Кельменецький р-н	1948	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 132; Береговая, 1960, с. 117; Черниш, 1954; 1959; 1973
210	Грушевичі III, Кельменецький р-н	1945	С. Бібіков	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АПНВ, 1981, с. 132; Бібіков, 1949; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1960; Черныш, 1959а; 1973; 1975
211	Грушевичі IV, Кельменецький р-н	1945	С. Бібіков	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АПНВ, 1981, с. 132-133; Бібіков, 1949; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; Береговая, 1969; Черныш, 1959; 1973; 1975
212	Грушевичі VI, ур. Серкова, Кельменецький р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 133; Черниш, 1954; Черныш, 1959; 1973; Береговая, 1960
		1950	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 133
213	Грушевичі VII, ур. Федора, Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 133; Черниш, 1973

214	**Бабин III,** ур. Магазія, Кельменецький р-н	1928-1929	Ч. Амброжевич	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 133; Ambrożewicz 1932; Morošan, 1938; Борисковский, 1949; 1953; Береговая, 196(Черниш, 1954; 1973; 1975
	-||-	1932	Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 133
	-||-	1947	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 133
	-||-	1948-1953, 1963, 1966	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 133
215	**Бабин IV,** ур. Цимбалова Говда, Кельменецький р-н	1927	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 133-134; Ambrożewicz, 1932; Morošan, 193 Борисковский, 1953; Береговая, 1960; Черниш, 1950; 1954; 1973; 1975
	-||-	1929-1952	Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 133-134
	-||-	1948-1953	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 133-134
216	**Бабин VI,** ур. Муравишко, Кельменецький р-н	1928	Ч. Амброжевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 134; Ambrożewicz 1932; Morošan, 1938; Береговая, 1960; Борисковский, 1953; Черниш, 1950; 1954; 1959; 1973; 1975
	-||-	1929	Ч. Амброжевич	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 134
	-||-	1932	Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 134
	-||-	1947	П. Борисковський	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 134
	-||-	1948, 1951	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 134
217	**Атаки VI,** Кельменецький р-н	1949	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 134; Черниш, 197 1973; 1973а; 1974; 1975
	-||-	1953, 1960, 1961, 1962	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 134
	-||-	1965	О. Черниш	Розкопки (160 м²)	Крем'яні та кістяні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 134
	-||-	1976	Р. Грибович	Розкопки	Крем'яні та кістяні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 134
218	**Атаки VII,** ур. Поливанів Яр, Кельменецький р-н	1929	Н. Морошан	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 134-135; Береговая, 1960; Черниш, 1950; 1954; 1959; 1973; 1975
219	-||-	1948, 1950, 1951, 1962	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 134-135
220	**Молодове I,** ур. Байлова Рипа, Сокирянський р-н	1927	І. Ботез	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 135; Botez, 1937; Morošan, 1938; Береговая, 1960; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; 1959; 1973; 1974; 1975 Іванова, 1959; 1961
	-||-	1930-1931	І. Ботез, Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 135

	-||-	1940-ві	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 135
	-||-	1955-1963, 1974, 1975	О. Черниш	Розкопки (655 м²)	Крем'яні та кістяні знахідки, могильник	ІУ	АППВ, 1981, с. 135; Botez, 1937; Morosan, 1938; Береговая, 1960; Борисковский, 1953; Черниш, 1954; 1959; 1973; 1974; 1975; Іванова, 1959; 1961
221	**Молодове V,** ур. Голий Шовб, Сокирянський р-н	-	О. Черниш	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 135-136; Береговая, 1960; Борисковский, 1953; Іванова, 1959; 1961; Черниш, 1959; 1961; 1964; 1973; 1975
	-||-	1951-1964	О. Черниш	Розкопки (900 м²)	Крем'яні та кістяні знахідки, могильник, житлові споруди	ІУ	АППВ, 1981, с. 135-136; Береговая, 1960; Борисковский, 1953; Іванова, 1959; 1961; Черниш, 1959; 1961; 1964; 1973; 1975
222	**Корман IV,** Сокирянський р-н	1930-ті	І. Ботез	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 136; Botez, 1933; Morosan, 1933; Черниш, 1971; 1973; 1974; 1975
	-||-	-	І. Ботез, Н. Морошан	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 136
	-||-	1940-1950-ті	О. Черниш	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 136
	-||-	1969-1975	О. Черниш	Розкопки (500 м²)	Крем'яні та кістяні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 136
Тернопільська обл.							
223	**Великі Бережовиця,** Тернопільський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	-	-	-	АППВ, 1981, с. 136-137; Борисковский, 1953; Черниш, 1973
224	**Васьківці I,** ур. Корчувка, Шумський р-н	1935	Р. Туркевич	Відкрито	Крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 137; Glosik, 1962
225	**Васьківці II,** ур. Станіславівка, Шумський р-н	1935	Р. Туркевич	Відкрито?	Крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 137; Glosik, 1962
226	**Сапанів,** Кременецький р-н	1926	Я. Брик	Розкопки	Крем'яні знахідки	ДПМ	АППВ, 1981, с. 137; Савич, 1974; Свешников, 1953; Bryk, 1928
227	**Великі Бережці I,** Кременецький р-н	1936	Я. Брик	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 138; Грибович, Ярошинський, 1973
	-||	1972	Р. Грибович	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 138
228	**Великі Бережці II,** Кременецький р-н	1972	Р. Грибович, Б. Ярошинський	Відкрито	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 138; Грибович, Ярошинський, 1973
229	**Лисичники,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	-	Крем'яні та кістяні знахідки	ДАМ, ДПМ	Полянський, 1929; АППВ, 1981, с. 138; Борисковский, 1953; Черниш, 1959; 1973
Волинська обл.							
230	**Любіш,** Любешівський р-н	1930-ті	О. Георгієвський, Обухівський	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 141; Исаенко, 1968
	-||-	1960	Я. Исаенко	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 141
	-||-	1972	Р. Грибович	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 141
231	**Вища,** Любомльський р-н	1928	К. Пшемиський	Обстежено	Крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 141

232	**Світязь,** ур. Града, Любомльський р-н	1928	М. Прошинський	Обстежено	Крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 141; Głosik, 1962
233	**Смолярі-Світязькі,** Любомльський р-н	1928	М. Прошинський	Обстежено	Крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 141; Głosik, 1962
			Рівненська обл.				
234	**Лев'ятин,** Червоноармійський р-н	1924	Я. Брик	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 144; Bryk, 1928
235	**Гаї-Лев'ятинські,** ур. Стара Баба, Червоноармійський р-н	1924	Я. Брик	Розкопки	Крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 144; Bryk, 1928; Савич, 1974
	-||-	1971	Р. Грибович	Обстежено	Крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 144
236	**Оржів,** Рівненський р-н	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 144; Формозов, 1954
	-||-	1972	Р. Грибович	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 144
	-||-	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 144-145; Sawicki, 1925
	-||-	1972	Р. Грибович	Обстежено	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 144-145
237	**Суськ,** Костопільський р-н	1922	-	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 145; Sawicki, 192
	-||-	-	Л. Савицький	Розкопки	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 145
238	**Березне,** Березнівський р-н	1922	Л. Савицький	Відкрито	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 145; Sawicki, 192
239	**Князівка,** Березнівський р-н	1922	Л. Савицький	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 145; Sawicki, 192
240	**Камяне-Случанське,** ур. Заборок, Зарічнянський р-н	1922	Л. Савицький	Обстежено	Крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 145; Sawicki, 192
241	**Нобель,** Зарічнянський р-н	1938	С. Круковський	Розкопки	Крем'яні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 145-146; Савич, 1974; Грибович, 1974; Грибович, Ярошинський, 1973; Исаенко, 196
	-||-	1972-1974	Р. Грибович	Розкопки	Крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 145-146
			Львівська обл.				
242	**Глиняни,** ур. Копанє, Перемишлянський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Крем'яні знахідки		Полянський, 1928, с. 12
243	**Звенигород,** ур.Загумінок, Перемишлянський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Крем'яні знахідки		Полянський, 1928, с. 20

НЕОЛІТ

КУЛЬТУРА ЛІНІЙНО-СТРІЧКОВОЇ КЕРАМІКИ

Івано-Франківська обл.

244	**Незвисько,** Городенківський р-н	1926	Л.Козловський, Р. Хатчінсон, Д. Пресгоп	Розкопки	-	-	АПНВ, 1981, с. 159-160; Черниш, 1955; 1957; 1959, с. 73-79; Пассек, Черныш, 1963
	-||-	1951, 1953	К. Черниш	Розкопки	Кераміка, кістяні, житлові та господарські споруди	ЛІМ, ІФКМ, ДЕ	АПНВ, 1981, с. 159-160; Черниш, 1955; 1957; 1959, с. 73-79; Пассек, Черныш, 1963
	-||-	1954	К. Черниш, Г. Смірнова	Розкопки (900 м²)	Кераміка, кістяні, житлові споруди поховання	ЛІМ, ІФКМ, ДЕ	АПНВ, 1981, с. 159-160

Тернопільська обл.

245	**Торське,** ур. Шанці, Заліщицький р-н	1921	В. Антоневич	Розвідки	Кераміка, 3 ями, залишки печей	ДАМ	АПНВ, 1981, с. 161-162; Antoniewicz, 1961; Свешников, 1954, с. 110; Черныш, 1962; Пассек, Черныш, 1963, с. 21-22
	-||-	1959-1960	К. Черниш	Розкопки	4 напівземлянки, кераміка	ЕА	АПНВ, 1981, с. 161-162
246	**Зозулинці,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Кераміка нотна, кремінь		Полянський, 1928, с. 16

Львівська обл.

247	**Котоване,** ур. Лавуся, Дрогобицький р-н	1942	Я. Пастернак	Розкопки	2 землянки, керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 163; Коваль, Миронюк, 2006, с.421; Свешников, 1954, с. 113-119; Пассек, Черныш, 1963, с. 14
248	**Комарно,** Тродоцький р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006, с. 133
249	**Ганжани,** ур. Берлеви, Перемишлянський р-н	1020-ті	Кулицький	Випадкова знахідка	Плоска крем'яна сокирка		Полянський, 1928, с. 12

Волинська обл.

250	**Луцьк (Підзамчя)**	1937	Я. Фітцке	Розкопки	-	-	АПНВ, 1981, с. 163; Fitzke,1937, s. 165-166; Свешніков, 1954, с.107; Пассек, Черныш, 1963, с. 13.
	-||-	1968-1969	М. Кучера	Розкопки (600 м²)	Землянки, керамічні та крем'яні знахідки	ЕА	АПНВ, 1981, с. 163

КУЛЬТУРА ГРЕБІНЦЕВО-НАКОЛЬЧАСТОЇ КЕРАМІКИ

Волинська обл.

251	**Антонінка,** Луцький р-н	1935	О. Пинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АПНВ, 1981, с. 166; Glosik, 1962, s. 128
252	**Любомль,** Любешівський р-н	1932	-	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 166; Sulimirski, 1935, s. 26
253	**Невір,** Любешівський р-н	1932	-	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 166; Sulimirski, 1935, s. 26
254	**Ганина Воля,** Старовижівський р-н	1934	О. Пинкаловський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ДАМ	АПНВ, 1981, с. 166; Glosik, 1962, s. 136

255	**Старосілля,** ур. Оверки, Іваничівського р-ну	1935	О. Цинкалоський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 166; Głosik, 1962, s. 166
256	**Піща,** Любовльський р-н	1931	К. Пшемиський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 167; Głosik, 1962, s. 162
257	**Пятидні,** Володимир-Волинський р-н	1933	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 167; Głosik, 1962, s.162
258	**Піски-Річицькі,** Ратнівський р-н	1934	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 167; Gardawski, 1959, s. 43; Nosek, 1948 s. 145; Głosik, 1962, s. 161
			Рівненська обл.				
259	**Кричильськ,** Сарненський р-н	1939	-	-	Керамічні та крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 168; Głosik, 1962, s144
260	**Маюничі,** Володимирецький р-н	1935	-	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1981, с. 168; Głosik, 1962, s. 153
261	**Нобель,** Зарічненський р-н	1928-1930	О. Георгієвський	Обстежено	-	-	АППВ, 1981, с. 174; Исаенко, 1967 1968
	-||-	1960-ті	В. Ісаєнко	Обстежено	-	ІА АН БРСР	АППВ, 1981, с. 174

ЕНЕОЛІТ

КУЛЬТУРА ЗИМНЕ - ЗЛОТА

			Івано-Франківська обл.				
262	**Колоколин,** Рогатинський р-н	1935	Т. Сулімірський	Розкопки	Поховання, кераміка	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 175; Sulimirski, 1936, s. 189-191, tabl. XII-XIII; Свешников, 1956, рис. 25, 1, 2
			Львівська обл.				
263	**Кукезів,** ур. Фільварки, Кам'янко-Бузький р-н	1938-1939	-	Випадкова знахідка	Могильник, керамічні та кістяні виробі	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 175; Свешников, 1956, с. 68, рис. 24: 6, 7, 13; 25: 3

КУЛЬТУРА ВЕРБКОВІЦЕ - КОСТЯНЕЦЬ

			Рівненська обл.				
264	**Костянець,** ур. Листвинщина, Дубнівський р-н	1947	І. Свєшніков	Розкопки (100 м²)	Керамічні та крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 181; Свєшніков, 1952, с. 131-139; Пелещишин, 1968, с. 199
	-||-	1967	М. Пелещишин	Розкопки	2 об'єкти, керамічні та крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 181

КУЛЬТУРА ЛІЙЧАСТОГО ПОСУДУ

			Львівська обл.				
265	**Коропуж,** Городоцький р-н	1935	Т. Сулімірський	Розкопки	Житлова споруда, кераміка	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 183; Sulimirski, 1959, s. 229; 1968, s. 125-126; 1955, tabl. VII; Свешников, 1974, с. 163

266	Львів, Вянники, ур. Жупан	1930-ті	М. Смішко, І. Свешніков	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки, залишки печі	ЛІМ, ІУ	АПІВ, 1981, с. 183-184; АІ 1966, с. 224; Пелещишин, 1967, с. 3
	-||-	1960-ті	М. Пелещишин	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки, залишки печі	ЛІМ, ІУ	АПІВ, 1981, с. 183-184
267	Белз, Сокальського р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006, с. 133
268	Малі Грибовичі, ур. Чорна Гора, Жовківський р-н	1933-1934	М. Смішко	Розкопки (800 м²)	30 об'єктів, керамічні, кістяні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АПІВ, 1981, с. 184; Smiszko, 1933 ZOW, t. IX, № 1, 1934, s. 17; t. X, № 2, 1935б, 24-25; Смішко, Пелещишин, 1962, с. 28-43; Пелещишин, 1967, с. 3; 1974, с. 118; АІ 1966, с. 225; Свешніков, 1974, с. 1
				Волинська обл.			
269	Зимне, ур. Городище, Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	Cynkałowski, 1961; АПІВ, 1981, с 186; Пелещишин, 1967, с. 3; 1971 с. 231-240; 1974, с. 116-129; 1964, с. 18-27; Захарук, 1955, с. 114-115 Свешніков, 1974, с. 17
	-||-	1952-1953	М. Захарук, В. Ауліх	Розкопки	Об'єкти, керамічні, кістяні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ЛНУ, Луц. КМ	АПІВ, 1981, с. 186
	-||-	1956-1960	В. Ауліх, М. Пелещишин	Розкопки	Об'єкти, керамічні, кістяні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ЛНУ, Луц. КМ	АПІВ, 1981, с. 186
	-||-	1961-1964	М. Пелещишин	Розкопки (біля 3 тис. м²)	Об'єкти, керамічні, кістяні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ЛНУ, Луц. КМ	АПІВ, 1981, с. 186
270	Ізів, ур. Прихідькова Гора, Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	-	-	АПІВ, 1981, с. 186; Cynkałowski, 1961, s. 41
271	Вудин, Володимир-Волинський р-н	1931	О. Цинкаловський	Обстежено	Місце скарбу крем'яних пластин	-	АПІВ, 1981, с. 186; Cynkałowski, 1961, s. 34; Пелещишин, 1967, с. 3; Свешніков, 1974, с. 17
272	Устилуг, Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	-	-	АПІВ, 1981, с. 187; Cynkałowski, 1961, s. 35
273	Янтевож, Іваничівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	АПІВ, 1981, с. 187-188; Cynkałowski, 1961, s. 34
	-||-	1960-ті	В. Ауліх, В. Баран, М. Пелещишин	Обстежено	-	ІУ	АПІВ, 1981, с. 187-188
274	Лежниця, ур. Чуб, Іваничівський р-н	1933-1934	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	Cynkałowski, 1961; АПІВ, 1981, с. 188; Пелещишин, 1966, с. 146-156; 1967, с. 3; Свешніков, 1974, с. 17

	-||-	1962	М. Пелещишин	Розкопки (180 м²)	Об'єкти, керамічні, кістяні, кам'яні та крем'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 188; Cynkałowsk 1961; АППВ, 1981, с. 188; Пелеш шин, 1966, с. 146-156; 1967, с. 3; Свєшніков, 1974, с. 17
275	**Гредьки,** Ковельський р-н	1934	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 188; Jażdżewski, 1936, s. 221; Glosik, 1962, s. 138; Cynkałowski, 1961, s. 33
276	**Сереховичі,** Ковельський р-н	1933	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 188; Jażdżewski, 1936, s. 221; Cynkałowski, 1961, s. 35
277	**Невір,** Любешівський р-н	1931	-	Відкрито	-	-	АППВ, 1981, с. 188; Jażdżewski, 1936, s. 220; Cynkałowski, 1961, s. 34
	-||-	1963	В. Ісаєнко	Обстежено	-	-	АППВ, 1981, с. 189
278	**Качин,** Камінь-Каширський р-н	1934	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 189; Jażdżewski, 1936, s. 220; Cynkałowski, 1961, s. 35
279	**Ставище,** ур. Княжа Гора, Камінь-Каширський р-н	1934	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	ДАМ	АППВ, 1981, с. 189; Jażdżewski, 1936, s. 220; Glosik, 1962, s. 171
280	**Щитинська Воля,** Ратнівський р-н	1932	-	Обстежено	-	ДАМ	АППВ, 1981, с. 189; Jażdżewski, 1936; Cynkałowski, 1961, s. 35
ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА							
Івано-Франківська обл.							
281	**Печеніжин,** ур. Заверх, Коломийський р-н	1940-ві	В. Тимінський	Відкрито	Керамічні знахідки	Ів. ФКМ, Кол.М	АППВ, 1981, с. 191
	-||-	1972, 1975	Л. Крушельницька	Обстежено	Керамічні знахідки	ІФКМ, Кол.М	АППВ, 1981, с. 191
282	**Городниця,** ур. Городище, Городенківський р-н	1877-1882	І. Коперницький, В. Пшибиславський	Розкопки (40 шурфів по 5х1 м)	Об'єкти, керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 192; Przybysław 1879, s. 70-73; 1906, s. 27; Краве 1954, с. 49; Majewski, 1947, s. 22; 1948, s. 3
	-||-	1938-1939	М. Смішко	Розкопки (1200 м²)	Об'єкти, керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 192
	-||-	1973	І. Свєшніков	Обстежено	-	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 192

283	Незвиська I, ур. Ксьонзова Гора, Городенківський р-н	1926	Л.Колодзєйський, Р.Хатчінсон, Д.Престон	Обстежено, розкопки	Об'єкти, керамічні та крем'яні, кістяні знахідки	ІУ	АПНВ, 1981, с. 195-196; Hutchinson, Preston, 1930, s. 19-26 Иванова, 1959, с. 270; Кричевский, 1940, с. 8; Пассек, 1949, с. 30; 1961, с. 136; 1959, с. 329–330. Черныш, 1956; 1957; 1959, с. 73-86; 1960, с. 77-82; Выезжаев, 1955, с. 5; Смишко, 1959, с. 5-28; Пастернак, 1933б; Дебец, 1960, с. 91-96; Герасимов, 1960, с. 83-98; Sulimirski, 1964, s. 56-65; Majewski, 1947, s. 23; 1948, s. 23; Кравец, 1951, с. 127-131; Свешников, Мацкевой, 1974, с. 341-342
	-||-	1973	І. Свєшніков, Л. Мацкевий	Обстежено	-	ІУ	АПНВ, 1981, с. 195
	-||-	1951, 1953	К. Черниш	Розкопки	Об'єкти, поховання, керамічні та крем'яні, кістяні знахідки	ІУ, ЛІМ, ДЕ	АПНВ, 1981, с. 195-196
	-||-	1956-1957	К. Черниш, Г. Смирнова	Розкопки	Об'єкти, поховання, керамічні та крем'яні, кістяні знахідки	ІУ, ЛІМ, ДЕ	АПНВ, 1981, с. 195-196
	-||-	1973	І. Свєшніков, Л. Мацкевий	Обстежено	-	ІУ, ЛІМ, ДЕ	АПНВ, 1981, с. 195-196
284	Корнич, Коломийський р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006, с. 133
285	Комарів, Галицький р-н	1934-1936	Г. Сулімірський	Розкопки	Житлові споруди, кераміка	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 199; Свєшніков,1958, с.22–25; Березанська, 1971,с.344; Rogosińska,1959, s.116; Swieszniikow, 1967a, s.49; Sulimirski, 1968, s.120-121; Majewski, 1947, s.25.
286	Вікторів, Галицький р-н	1930	Я. Пастернак	Розкопки	Керамічні, крем'яні та кам'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 199; Janusz, 1918, s. 221; ЗНТШ, т. 152, 1933, с. 120; т. 154, 1937, с. 253; АП 1966, с. 138
287	Буківна, Тлумацький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Керамічні, крем'яні та кам'яні знахідки		Пастернак, 1939, с. 9
288	Сокіл, Галицький р-н	1929	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006 с. 133
	-||-	1959	І. Свєшніков		Керамічні, крем'яні та кам'яні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 199
Чернівецька обл.							
289	Матала, ур. Ріка-Лукатрикик, Новоселицький р-н	1943	Ч. Амброжевич		Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ	АПНВ, 1981, с. 204; Винокур, 1966, с. 157-162; Поповицький, 1974, с. 143
	-||-	1958	І. Винокур	Розкопки (60 м²)	Об'єкти, керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ	АПНВ, 1981, с. 204

290	**Витилівка I,** Кіцманський р-н	1948	Б. Тимощук	Відкрито	Керамічні та сланцеві знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 206
	-||-	1948	Т. Пассек	Обстежено	Керамічні та сланцеві знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 206
291	**Шипинці,** Кіцманський р-н	1893	Місцевий вчитель	Відкрито	Керамічні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 207-208; Szombathy, 1894-1896, s. 131-13; Kaindl, 1903, s. 102-112; 1904, s. 1904a; Childe, 1923, s. 263-288; Nestor, 1935-1936; Пассек, 1961, с. 9-10; Majewski, 1947, s. 101; 1948, s. 6; Filip, 1969, s. 1300
292	-||-	1894-1896	Дж. Шомбаті, Р. Кайдль	Розкопки	Об'єкти, керамічні, кам'яні та кістяні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 207-208
	-||-	1904	Ф. Вовк	Обстежено	Керамічні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 207-208
	-||-	1948	Т. Пассек	Обстежено	Керамічні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 207-208
293	**Василів,** ур. Линок, Заставнівський р-н	1948	Б. Тимощук	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 208
294	**Дорошівці,** Заставнівський р-н	1948, 1968	Б. Тимощук	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 208
295	**Атаки,** ур. Стінка II, Хотинський р-н	1949	Б. Тимощук	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 210
296	**Дарабани,** ур. Замчисько, Хотинський р-н	1914	-	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ, ІА	АППВ, 1981, с. 212; Черныш, 19 Passek, 1949; 1950
	-||-	1933, 1942	Ч. Амброжевич	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ, ІА	АППВ, 1981, с. 212
	-||-	1948	Т. Пассек	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ, ІА	АППВ, 1981, с. 212
297	**Бабин,** ур. Попове Поле, Кельменецький р-н	1947	Т. Пассек	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки, 14 житлових споруд	ІА	АППВ, 1981, с. 214; Пассек, 1950, с. 45
298	**Бернове,** ур. Лука, Кельменецький р-н	1950	Т. Пассек	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ІА	АППВ, 1981, с. 214-215; Пассек, 1955, с. 46-54; 1961, с. 42-60 Черныш, 1959, с. 43-44
	-||-	1951	Т. Пассек	Розкопки	Металеві, керамічні, та кістяні знахідки	ІА	АППВ, 1981, с. 214-215
299	**Коновка I,** ур. Попикова Криниця, Кельменецький р-н	1947	Б. Тимощук	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ, ІА	АППВ, 1981, с. 216; Тимощук, 1952, с. 177-178; Пассек, 1961, с. 44-45
	-||-	1948	Т. Пассек	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ, ІА	АППВ, 1981, с. 216

300	**Коновка III,** ур. Лаба, Кельменецький р-н	1947	Б. Тимощук	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЧКМ	АППВ, 1981, с. 216; Тимощук, 1952, с. 177–178; Пассек,1950, с. 44–45
301	**Ленківці,** ур. Гамарія, Кельменецький р-н	1947	Б. Тимощук	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ІА	АППВ, 1981, с. 217; Пассек, 1950, с. 44–45; 1961, с. 38–39; Тимощук, 1952, с. 177–178; Смішко, 1959, с. 11; Черныш, 1952, с. 41–51; 1955, с. 3-15; Черныш, 1959, с. 3-103; 1954, с. 34, 60-62; Кравець, 1954, с. 54
	-||-	1948	Т. с. Пассек	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ІА	АППВ, 1981, с. 217
	-||-	1950	К. Черниш	Розкопки	Об'єкти, керамічні, крем'яні та кістяні знахідки	ІА	АППВ, 1981, с. 217
302	**Ломачинці,** ур. Плита, Сокирянський р-н	1948	Т. Пассек	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ІА	АППВ, 1981, с. 219; Пассек, 1961, с. 142
			Тернопільська обл.				
303	**Винятинці,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 222; АП 1966, с. 310; Пастернак, 1937б, с. 253; Majewski, 1947, s. 8 (мapa)
304	**Добрівляни,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	-	-	АППВ, 1981, с. 224; АП, 1966, с. 311; Пастернак, 1937а, с. 10
305	**Голігради,** ур. Вигошів, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Поселення, кераміка мальована		Полянський, 1928, с. 12
306	**Заліщики I**	1927	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні, кістяні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ТКМ, К-ПІМ	АППВ, 1981, с. 224; Majewski, 1947, s. 7; 1948, с. 6-7; АП УРСР, 1966, с. 311; Виноградова, 1972, № 1, с. 40–50, 54, 56; 1973, с. 68-75; Пастернак, 1937а, с. 1-14; Мовша, 1972, с. 113, 114, 116; Пассек, 1961, с. 3, 123, 134, 135, 205; Пастернак, 1930, с. 238; 1933б, с. 120; т. 149, 1928,с. 17–19; Рындина, 1971, с. 128-130, рис. 30:1, 2, 7, 8; Савич, 1966, с. 32, 35
	-||-	1930-ті	Т. Сулімірський, Й. Журовський	Обстежено	Керамічні, кістяні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ТКМ, К-ПІМ	АППВ, 1981, с. 224
307	**Заліщики II**	Кін. XIX ст.	-	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ЗНМ	АППВ, 1981, с. 224-225; Пастернак, 1933б, с. 120; 1937а, с. 10–12; Виноградова, 1973, с. 68–75; Majewski, 1947, s. 20; 1948, s. 6-7
	-||-	1880	Г. Оссовський	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ЗНМ	АППВ, 1981, с. 224-225

	-||-	1930	Т. Сулімірський, Й. Журовський	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ЗНМ	АППВ, 1981, с. 224-225
308	**Зозулинці,** Заліщицький р-н	1920-ті	Б. Загайкевич, Ю. Полянський	Відкрито	Кераміка, мал. миска на 4-ох ніжках	ЛІМ	АППВ,1981, с. 225; Полянський, 1928, с. 16; АП 1966, с. 3 Пастернак, 1937, с. 254; Majew: 1948, s. 7
309	**Іване-Золоте,** Заліщицький р-н	1930-ті	-	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 225; АП УРСР, 1966, с. 311; ЗНТШ, т.154, 1937, с. 255; Majewski, 19 s. 7
310	**Касперівці,** ур.Балка, Заліщицький р-н	1928	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	Пастернак, 1929а, с. 10; АППВ, 1981, с. 225; АП 1966, с. 312; 36 нович, 1972, с. 5, 6, 13, 14, 21, 2 Мовша, 1972, с. 3, 4; Пассек, 19 с. 14; ЗНТШ, 1938, т. 152, вип. 2 с. 120; Кос, 1971, с. 133
	-||-	1967	І. Свєшніков, Г. Кос	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 225
311	**Кошилівці І,** ур. Обоз, Заліщицький р-н	1878	А. Шнайдер	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, БМ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 226; АП УРСР, 1966, с. 312; Захарук, 1971; Бібіков, 1969, с. 38, 6 Захарук,1960; Свєшніков, 1959 с. 4-7; Збенович, 1972, с. 3, 7; 1951, с. 127-131; 1955, с. 133-13 Мовша, 1972, с. 113, 115, 116; 1973, с. 13, 15, 16, 20, 21; 1972а, с. 3, 17, 20, 23, 26; Пассек, 1949, с. 214; 1961, с. 8, 14, 15, 139, 145 1941, с. 47–49; ЗНТШ, т.152, 19 с. 120; Підоплічко, 1956, с. 127, 128; Кравець, 1955, с. 134; Buxt 1934, s. 209-211; Hadaczek, 1914 Kaindl, 1908; Mengin, 1931, s. 59 Janusz, 1918, s. 265, 266; 1910; Majewski, 1947, s. 22; 1948, s. 4-5
	-||-	-	Р. Кайндль	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, БМ ТКМ	АППВ, 1981, с. 226
	-||-	1908-1912	К. Гадачек	Розкопки	Об'єкти, керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 226
	-||-	1923	Л. Козловський, Г. Чайлд	Розкопки	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, БМ ТКМ	АППВ, 1981, с. 226
	-||-	1953	В. Кравець, Ю. Захарук	Розкопки	Об'єкти, керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 226
312	**Лисичники І,** ур. Горби, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський,	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	Пастернак, 1929а, с. 11; АППВ, 1981, с. 227; АП УРСР, 1966, с. 133; Кос, 1971, с. 133

313	**Лисичники III,** ур. Замчище, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ДАМ	АППВ, 1981, с. 227; ЗНТШ, т. 152, 1933, с. 120; АП УРСР, 1966, с. 133
	-‖-	1965-1966	В. Олійник	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ДАМ	АППВ, 1981, с. 227
	-‖-	1967	І. Свєшніков, Г. Кос	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ДАМ	АППВ, 1981, с. 227
314	**Новосілка,** ур. Вепр, Заліщицький р-н	1920-ті	-	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 228; АП УРСР, 1966, с. 314; Виноградова, 1972, с. 40; 1973, с. 68; ЗНТШ, т. 154, 1937, с. 10; т. 152, 1933, с. 121; Sulimirski, 1964, C. 56-58
315	**Новосілка,** ур. Вікно, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	-	Полянський, 1928, с. 25
316	**Новосілка,** ур. Ганчиха, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	-	Полянський, 1928, с. 25
317	**Новосілка,** ур. Петринське, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	-	Полянський, 1928, с. 25
318	**Торське,** ур. Шанці, Заліщицький р-н	1959-1960	К. Черниш	Розкопки	Керамічні, крем'яні знахідки	ДЕ	АППВ, 1981, с. 229; АП УРСР, 1966, с. 314; ЗНТШ, т. 154, 1937, с. 256; Черныш, 1962, с. 83; Пассек, Черныш, 1963, с. 22
319	**Голігради,** ур. Вигошів, Заліщицький р-н	Поч. XX ст.	-	Відкрито	Керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 229; АП УРСР, 1966, с. 310; Археологія УРСР, т. І, 1971, карта 4; Кос, 1971 с. 133; Пассек,1961, с. 13, 14; Гребеняк, 1915; ЗНТШ, т.152, 1933, с. 120; т. 150, 1929, с. 237; т. 149, 1928, с. 12-15; т. IX, 1-6; Janusz, 1918, s. 263 Głosik,1962, s. 137
	-‖-	1967	І. Свєшніков, Г. Кос	Обстежено	Керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 229
320	**Щитівці І,** ур. Гостинець, Заліщицький р-н	Поч. XX ст.	-	Відкрито	Керамічні, крем'яні знахідки	-	Полянський, 1928; АППВ, 1981, с. 229; АП УРСР, 1966, с. 315; Janusz, 1918, s. 270
321	**Білівці,** Борщівський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 230; АП УРСР, 1966, с. 309
322	**Більче-Золоте І,** печера Вертеба, Борщівський р-н	1820	Я. Хмелевський	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 230; АП УРСР, 1966, с. 309; Захарук, 1971, с.180, 182; Кравець, 1955, с. 133-135; Кричевський, 1940, с. 539, 547, 548, 550, 555, 557, 560, 566; Мовша, 1972а, с. 4, 207; 1941, с. 48-49; 1949, с. 107; ЗНТШ, т.152, 1933, с. 101; Пелещишин, 1974, с. 142; Свешников, 1959, с. 4, 8; 1974, с. 15; 1958а, с. 5; 1958, с. 4-7; Hadaczek, 1914, VI. 32;
	-‖-	1876-1878	А. Кіркор	Розкопки	Керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 230

	-||-	1890-1892	Г. Оссовський	Розкопки	Керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ	Demetrykiewicz, 1900; Mengin, 1931, s. 59; Sulimirski, 1964, s. 59-63; Kirkor, 1878, s. 16; 1879, s. 20, 34-37; Ossowsk 1891, s. 4, 52-68, 83; 1895, s. 1-28 Majewski, 1947, s. 3-7, 22; 1948, s. 24; Zawadski, 1822, s. 71
	-||-	1898-1904, 1907	В. Деметрикевич	Розкопки	Керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 230
	-||-	1914	Я. Чекановський, Я. Пастернак, В. Гребеняк	Розкопки	Антропологічні знахідки	ТКМ	АППВ, 1981, с. 230
	-||-	1928-1929	О. Кандиба	Розкопки	Керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 230
	-||-	1956	І. Свєшніков	Розкопки	Керамічні, крем'яні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ	АППВ, 1981, с. 230
323	**Більче-Золоте II**, ур. Парк, Борщівський р-н	1884	-	Відкрито	Керамічні, крем'яні та кістяні знахідки	ЛІМ, КАМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 231; Виноградова, 1972, с. 40, 41, 43, 46, 54; Janu 1918, s. 52-55, 57; Ossowski, 189: с. 49-52
	-||-	1889	Е. Павлович	Розкопки	Керамічні, крем'яні та кістяні знахідки	ЛІМ, КАМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 231
	-||-	1891	Г. Оссовський	Розкопки	Керамічні, крем'яні та кістяні знахідки	ЛІМ, КАМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 231
	-||-	1952	І. Свєшніков, В. Кравець	Розкопки	Керамічні, крем'яні та кістяні знахідки	ЛІМ, КАМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 231
	-||-	1956	І. Свєшніков, Г. Власова	Обстежено (шурфування)	Керамічні, крем'яні та кістяні знахідки	ЛІМ, КАМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 231
324	**Боришківці**, Борщівський р-н	1876	А. Кіркор	Відкрито	Керамічні, крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 232; АП УРСР, 1966, с. 310; Пассек,1961, с. 6; Janusz, 1918, s. 58-59; Kirkor, 1977, s. 337, s. 57; Konn, Mehlis, 1879, s. 237, 238; Demetrykiewicz, s. 133; Przybyslawski, 1906, s. 10-11
325	**Козаччина**, ур. На Площі	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Керамічні, крем'яні знахідки		Полянський, 1928, с. 21
326	**Кудринці**, ур. Поле Гончариха, Борщівський р-н	1990-ті	К. Гадачек	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ, КАМ	АППВ, 1981, с. 233-234; Мовша, 1971, с. 169; АП УРСР, 1961, с. 313; Борисковський, 1970, с. 107; Мовша, 1972, с. 113, 115, 116; Пассек, 1949, с. 47; 1961, с. 27, 103, 104, 139, 183; 1941, с. 17, 18, 20, 22, 59; Passek, 1935, tabl. II-IV; Janusz, 1918, s. 66, 67
	-||-	1915	П. Сюзов	Обстежено	Керамічні знахідки	ЛІМ, КАМ	АППВ, 1981, с. 233-234

327	Ланівці I, ур. Замчисько, Борщівський р-н	1875	А. Кіркор	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ,	АПНВ, 1981, с. 234; ЗНТШ, т. 154, 1937, с. 1; Janusz, 1918, s. 67; Kirkor, 1877, s. 31; 1878, s. 14; Majewski, 1947, s. 23; 1948, s. 5
	-||-	1927.	Ю. Полянський,	Розкопки	Керамічні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ,	АПНВ, 1981, с. 234
	-||-	1928	О. Кандиба	Розкопки	Керамічні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ,	АПНВ, 1981, с. 234
328	Ланівці II, ур. Висіка, Борщівський р-н		.	Розкопки	Керамічні, крем'яні, та кістяні знахідки, житлові споруди	ЛІМ, КАМ	АПНВ, 1981, с. 234; АП УРСР, 1966, с. 312; Кричевський, 1940, с. 545, 559, 564; Пассек, 1961, с. 6, 7; Нидерле, 1898, с.154; Вовк,1905, с. 16; Kirkor, 1879, s. 331; Janusz, 1918, с. 64; Majewski, 1947, s. 22
329	Ланівці I, ур. Лаханиця, Борщівський р-н	1928	О. Кандиба	Розкопки	Керамічні знахідки	ЛІМ, КАМ, ТКМ,	Пастернак, 1929а, с. 10; АПНВ, 1981, с. 234
330	Мельниця-Подільська I, ур. Гончариха, Борщівський р-н	1900	К. Гадачек	Розкопки	Керамічні, крем'яні, та кістяні знахідки, залишки житлових споруд	ЛІМ, ТКМ, ІУ	АПНВ, 1981, с. 234-235; АП УРСР, 1966, с. 312; Кос, 1971, с. 133; Пассек, 1961, с. 6; Свешников, 1968, с. 200; Janusz, 1918, s. 70; Majewski, 1947, s. 6, 23; Hadaczek, 1901, с. 301; 1903, s. 28-29
	-||-	1967	І. Свешнікова, Е. Кос	Розкопки	Керамічні, крем'яні, та кістяні знахідки, об'єкти	ЛІМ, ТКМ, ІУ	АПНВ, 1981, с. 234-235
331	Нилипче, ур. Царинка, Борщівський р-н	1900	К. Гадачек	Відкрито	Керамічні, крем'яні, та кам'яні знахідки, залишки житлової споруди	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 235; АП УРСР, 1966, с. 313; Кричевський, 1940, с. 545, 572; Пассек, 1961, с. 6; Вовк, 1905, с. 17; Виноградова, 1972, с. 40; Hadaczek, 1903, VI, s. 30; Janusz, 1918, s. 61-62; Majewski, 1947, s. 6, 22
332	Стрілківці, ур. Шлях до Королівки, Борщівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Керамічні, крем'яні та кам'яні знахідки		Пастернак, 1929, с. 11
333	Устя, Борщівський р-н	Кін. XIX ст.	К. Гадачек	Обстежено	Керамічні знахідки	КАМ	АПНВ, 1981, с. 235; АП УРСР, 1966, с. 314; Janusz, 1918, s. 74; Hadaczek, 1902
334	Шуларка, Борщівський р-н	1930-ті	.	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АПНВ, 1981, с. 235-236
335	Білий Потік, ур. За Городами, Чортківський р-н	1925	Ю. Костженський	Розкопки	Керамічні знахідки, залишки житлових споруд	ПМ, ТКМ	АПНВ, 1981, с. 236; АП УРСР, 1966, с. 309; ЗНТШ, т. 150, 1929, с. 237; Kostrzewski, 1925, s. 9; Majewski, 1947, s. 22
	-||-	1975	І. Берета	Обстежено	Керамічні знахідки	ПМ, ТКМ	АПНВ, 1981, с. 236
336	Нагірянка, Чортківський р-н	Поч. XX ст.	.	Відкрито	Керамічні знахідки	.	АПНВ, 1981, с. 236; АП УРСР, 1966, с. 313; Janusz, 1918, s. 100; Przybysławski, 1906, s. 23

337	**Росохач,** Чортківський р-н	-	-	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 236; АП УРСР, 1966, с. 313; ЗНТШ, т. 154, 1937, с. 256
338	**Сокиринці,** Чортківський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 236
339	**Бобрівники,** Монастириський р-н	Поч. XX ст.	-	Відкрито	Керамічні знахідки	КАМ	АППВ, 1981, с. 237; АП УРСР, 1966, с. 314
340	**Коропець,** Монастириський р-н	-	-	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 238; АП УРСР, 1966, с. 312; Janusz, 1918, s .931; Hadaczek, 1909, s. 3
341	**Бучач,** ур. Гора Федір	1922	Л. Козловський, К. Стояновський	Розкопки (250 м²)	Керамічні, крем'яні, та кам'яні знахідки, залишки житлових споруд	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 238; АП УРСР, 1966, с. 310; Археологія УРСР, 1971, т. 1, карта 5; ЗНТШ, т. 154, 1937; Кравец, 1955, с. 133-135; Свешников, 1959, с. 4, 6; Кричевський, 1941, с. 248; 1940, с. 539, 554, 555, 558, 561, 566, 573; Пассек, 1961, с. 6, 8, 13, 15, 139; ЗНТШ, вип. 2, 19, 43, с. 101; Głosik, 1962, s. 130; Sulimirski, 1964, s. 63-64; Majewsi 1947, s. 22
	-||-	1952	І. Свєшніков, В. Кравець	Обстежено	Керамічні, крем'яні, та кам'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 238
	-||-	1989	О. Ситник, О. Гаврилюк, М. Ягодинська	Розкопки	Житла, ями, тисячі різних знахідок	ТКМ	Гаврилюк та ін., 1991; Ситник, 1993; Ситник, Ягодинська, 2003; 2012
342	**Гусятин I,** ур. Фондова Гора	1940-ві	П. Борисковський	Відкрито	Керамічні, крем'яні, та кам'яні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 239-240; АП УРСР, 1966, с. 311; Борисковський, 1950, с. 118-120; Мовша, 1970, с. 103-104
343	**Гусятин II,** ур. Високий Берег	1940-ві	П. Борисковський	Відкрито	Керамічні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 240; АП УРСР, 1966, с. 311; Борисковський, 1950, с. 113
344	**Козина,** Гусятинський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 240; АП УРСР, 1966, с. 312; ЗНТШ, т. 152, 1933, с. 120; т. 154, 1937, с. 255
345	**Раштівці,** Гусятинський р-н	1913	-	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 241; АП УРСР, 1966, с. 314; Janusz, 1918, s. 95
346	**Суходіл,** Гусятинський р-н	1940-ві	П. Борисковський	Відкрито	Керамічні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 241; АП УРСР, 1966, с. 314; Борисковський, 1950, с. 120
347	**Семенів,** ур. Грушівка, Теребовлянський р-н	1900	В. Деметрикевич	Розкопки	Керамічні, крем'яні, та кістяні знахідки, залишки житлових споруд	-	АППВ, 1981, с. 243; АП УРСР, 1966, с. 311; Захарук, 1971, с. 180; Збенович, 1972, с. 5; Кравець, 1965, с. 133; Кричевський, 1940, с. 539, 545-547, 557, 558, 561, 564; 1940а, с. 39-40 Мовша, 1972, с. 3, 4; Пассек, 196 с. 8, 13, 15, 139; Свешников, 1959 с. 4-6; 1974, с. 15;

	-‖-	1947	С. Судаков	Розкопки	Керамічні, крем'яні, та кістяні знахідки, залишки житлових споруд	-	АППВ, 1981, с. 243; Судаков, 19 с. 104-111; Пелещишин, 1974, с. 142, 143; Demetrykiewicz, 190 s. 101-109; Bayger, 1899; Janusz, 1918, s. 253-255; Majewski, 1947, s. 23; 1948, s. 7
348	**Підгора,** Теребовлянський р-н	1931	Я. Пастернак	Розкопки			Ковель, Миронюк, 2006, с. 133
349	**Рожиська,** ур.Залісок, Підволочиський р-н	1920-ті	О. Липка	Відкрито	Серпи, мальована кераміка	ЛІМ	Полянський, 1928, с. 27; АППВ, 1981, с. 243; АП УРСР, 1966, с. 313; ЗНТШ, т. 149, 1928, с. 27
350	**Цебрів,** Зборівський р-н	1920-ті	-	Відкрито	-	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 243; АП УРСР, 1966, с. 314; ЗНТШ, т. 149, 1928, с. 29
351	**Бодаки I,** ур. Чорна Криниця, Збаразький р-н	1938	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	Кр.КМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 243-244; АП УРС 1966, с. 309; Археологія УРСР, 1971, т. 1, карта; Пассек, 1946, с. 154; Пелещишин, 1973, с. 55; Шовкопляс, 1972, с. 81; Cynkałowski, 1969, s. 221-227
	-‖-	1939	О. Цинкаловський	Розкопки	Кераміка, залишки житлових споруд, печей	Кр.КМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 243-244
	-‖-	1940	Л. Макаревич	Розкопки	Кераміка, житлові споруди, печі	Кр.КМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 243-244
	-‖-	1952	Ю. Захарук	Розкопки	Кераміка, житлові споруди, печі	Кр.КМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 243-244
	-‖-	1954	К. Черниш	Розкопки	Кераміка, житла, печі (36000 м^2)	Кр.КМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 243-244
352	**Бодаки II,** Збаразький р-н	1938	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	Кр.КМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 244; Тіханова, 1962, с. 46-53; Cynkałowski, 1960, s. 221-227
		1950-ті	М. Тіханова	Обстежено	Керамічні знахідки	Кр.КМ, ІУ	АППВ, 1981, с. 244
353	**Котожин,** Збаразький р-н	1920-ті	-	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 244; АП УРСР, 1966, с. 313; ЗНТШ, т. 149, 1928, с. 27
354	**Ланівці,** ур. Левада	-	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 245; АП УРСР, 1966, с. 312; Мовша, 1972, с. 115; ЗНТШ, т. 150, 1929, с. 238; т. 154, 1937, с. 5-6
355	**Великі Бережці,** Кременецький р-н	1930-ті	-	Відкрито	-	-	АППВ, 1981, с. 245; АП УРСР, 1966, с. 313; ЗНТШ, т. 154, 1937, с. 256
356	**Решнівка,** Збаразький р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	АППВ, 1981, с. 245; Cynkałowski, 1961, s. 38
357	**Бриків,** Шумський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки та сокира з опоки	Кр.КМ	АППВ, 1981, с. 245; Cynkałowski, 1961. s. 36; 1969, s. 221-227
358	**Соснівка,** Шумський р-н	1930-ті	О. Цинкловський	Відкрито	Керамічні знахідки	-	АППВ, 1981, с. 245-246; Cynkałowski, 1969, s. 223

359	**Шумбар,** Шумський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки та сокира з опоки	Кр.КМ	АППВ, 1981, с. 246; Cynkałowski, 1961, s. 223
360	**Шумськ**	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	Керамічні знахідки	Кр.КМ	АППВ, 1981, с. 246; Cynkałowski, 1961, s. 223
				Львівська обл.			
361	**Підгірці,** ур. Городисько, Бродівський р-н	1947	І. Старчук	Розкопки	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 246
	-||-	1971-1972	Р. Багрій	Розкопки	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 246
362	**Звенигород,** ур. Сціги, Пустомитівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Керамічні знахідки		Полянський, 1928, с. 19-20
				Рівненська обл.			
363	**Костянець,** ур. Лиственщина, Дубнівський р-н	1947	І. Свєшніков	Розкопки	Житлові споруди, керамічні, крем'яні та кістяні знахідки	ІУ	АППВ, 1981, с. 249; Свєшніков, 1962, с. 131-139; 1974, с. 1 Пелещишин, 1968, с. 199
	-||-	1967	М. Пелещишин	Розкопки	-||-	ІУ	АППВ, 1981, с. 249
364	**Будераж,** Здолбунівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський, Р. Якимович	Відкрито	Керамічні знахідки	РКМ, ДКМ, ДАМ	АППВ, 1981, с. 250-251; Cynkałowski, 1961, s. 36; Głosik, 1962, s. 130
КУЛЬТУРА КУЛЯСТИХ АМФОР							
				Тернопільська обл.			
365	**Кошилівці II,** ур. Четвертина, Заліщицький р-н	1930	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 253; Kirkor, 18 s. 13-14; Dwutygodnik Naukow t. 1, 1878, s. 328; Sprawozdanie. 1906, s. 20; Hadaczek, 1914, s. 6 Janusz, 1918, s. 264-266; 1919, s Sulimirski, 1968, s. 201, il 24; Гр беняк, 1915, с. 7; Свєшніков, 1 с. 26; 1971.
366	**Улашківці,** Чортківський р-н	1912	К. Гадачек	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, 5 посудин, 1 крем'яна сокира	КАМ	АППВ, 1981, с. 255; Hadaczek, 1914, s. 67; Janusz, 1918, s. 101-1024; Antoniewicz, 1938, s. 394, il. 59 Kostrzewski, 1939-1948, tabl. 5 14, 15; Sulimirski, 1968, s. 203, 15:1-4, рис. 256, 18 ж; Гребеня 1915, с. 9; Свєшніков, 1957а, с 1971, рис. 67:4
367	**Дуліби,** Бучацький р-н	1907	К. Гадачек	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, 1 крем'яна сокира	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 255-256; Sprawozdanie..., 1907, s. 26; Hadaczek, 1914, s. 67; Janusz, 1 s. 92-93; Antoniewicz, 1938, s. . Sulimirski, 1968, s. 200, il. 25:1 Свєшніков, 1957а, с. 25
368	**Увисла I,** Гусятинський р-н	1890	Г. Оссовський	Розкопки	Поховання у кам'яній гробниці, крем'яний ніж, 3 кістяні пряжки	КАМ	АППВ, 1981, с. 256-257; Свєш ков, 1957а, с. 24
369	**Кровинка,** Теребовлянський р-н	1925	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці	ІУ	АППВ, 1981, с. 258-259; Sulim 1968, s. 201

370	**Городниця,** Підволочиський р-н	1925	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, амфора та кістяна знахідка	ДАМ	АППВ, 1981, с. 259; Kurjer Poznański, 1925; Janusz, 1929, s. 267; Antoniewicz, 1938, s. 395; ZOW, t. 1, s. 1-2; 1926, s.14; Głosik, 1962, s. 137; Sulimirski, 1968, s. 201, tabl. 12:4; Гребеняк, 1915, с. 7
371	**Баворів,** Тернопільського р-ну	1912	С. Сроковський	Розкопки	3 поховання у кам'яних гробницях, керамічні та крем'яні знахідки	ТКМ	АППВ, 1981, с. 259-260; "Głos Polski", 1912, № 14; Przewodnik..., 1918, s. 2; Janusz, 1913, №182; 1918б, s. 235; 1919, с. 68-70; Hadaczek, 1914, s. 69; Antoniewicz, 1928, tabl. VII:13; 1938, рис. 60; Czołowski, Janusz, 1926, tabl. II; Cynkałowski, 1961, s. 40; Sulimirski, 1968, s. 204; Гребеняк, 1915, с. 7-8, табл. I, I:12; Шовкопляс, 1951, с. 240; Свєшніков, 1957а, с. 23
				Львівська обл.			
372	**Звенигород,** Пустомитівський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці	-	АППВ, 1981, с. 261; Kostrzewski, 1933-1948
373	**Буськ**	1938	-	Відкрито	Грунтовий могильник	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 261
374	**Суховоди,** ур. За Церквою, Бродівський р-н	1937	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, 1 посудина	-	АППВ, 1981, с. 262; Свєшніков, 1957а, с. 22
375	**Вільхове,** Сокальський р-н	1922	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, керамічні та крем'яна знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 262; Janusz, 1925, s. 349-351; 1929, s. 259-260; Antoniewicz, 1938, s. 399-400; Kostrzewski, 1939-1948, s. 155, 156; Nosek, 1956, s. 107-108; 1957, s. 236; Sulimirski, 1968, s. 192; Свєшніков, 1957а, с. 22, табл.1:7, 8; Шовкопляс, 1964, с. 108
376	**Вільхове,** Сокальський р-н	1923	Б. Януш	Розкопки	Поховання у гробниці, керамічні та крем'яна знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 262
				Волинська обл.			
377	**Литовеж,** Іваничівський р-н	1931	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, крем'яна сокира	-	АППВ, 1981, с. 262; Cynkałowski, 1961, s. 39; Sulimirski, 1968, s. 1919
378	**Хотичів,** Володимир-Волинський р-н	1933	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, амфора	-	АППВ, 1981, с. 262; Cynkałowski, 1961, s. 39; Sulimirski, 1968, s. 1919
				Рівненська обл.			
379	**Кутянка,** Острозький р-н	1939	Я. Фітцке	Розкопки	Поховання у кам'яній гробниці, 6 амфор	ЛКМ	АППВ, 1981, с. 263; Свешников, 1956, с. 64, рис. 24:4; 1957, с. 30-31, табл. III:4-9; ZOW, t.XIV, s. 7-8, 1939, с. 104; Sulimirski, 1968, s. 194, il. 23: 3-5, 10, 11; Fitzke, 1939a

380	**Межиріч I,** Острозький р-н	1900	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, 4 амфори, 3 крем'яні сокири	ОКМ, ДАМ	АППВ, 1981, с. 263; Cynkałows 1961, s. 39; Głosik, 1957, il. 273:4; 1962, s. 154, tabl. XXIV:3; Sulimirski, 1968, s. 194, tabl. 13: il. 25:14; Свєшніков, 1957а, с. 3 табл. III, 10, 41
381	**Межиріч II,** Острозький р-н	1920-ті	Р. Туркевич	Розкопки	Поховання у кам'яній гробниці, 2 крем'яні сокири	ДАМ	АППВ, 1981, с. 263; Głosik, 19 s. 154, tabl. XXIV:1, 2; Sulimirski, 1968, il. 25:13, 19
382	**Острог II**	1939	-	Відкрито	Пох. у кам'яній гробниці, амфори	-	АППВ, 1981, с. 264; ZOW t. XI z. 7-8, 1939, s. 30; Sulimirski, 19 s. 195; Свєшніков, 1957а, с. 30
383	**Волиця,** Дубнівський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Пох. у кам'яній гробниці	-	АППВ, 1981, с. 264; Свєшніков, 1957а, с. 30; Sulimirski, 196 s. 195
384	**Рівне**	1911	-	Відкрито	Пох.у кам'яній гробниці	-	АППВ, 1981, с. 265; Teleżynski, 1911, s. 472, 550-551
	-||-	1911	Е. Окецький	Обстежено	Пох. у кам'яній гробниці	-	АППВ, 1981, с. 265
			Тернопільська обл.				
385	**Кошилівці,** ур. Обоз, Заліщицький р-н	1906-1912	К. Гадачек	Розкопки	Керамічні знахідки	ЛІМ	АППВ, 1981, с. 265; Hadaczek, 1914, с. 69, tabl. VII:4 Sulimirski, 1968, s. 206, il. 21:3; Свєшніков, 1957, с. 26, 27

ЕПОХА БРОНЗИ

ПІДКАРПАТСЬКА КУЛЬТУРА ШНУРОВОЇ КЕРАМІКИ

			Івано-Франківська обл.				
386	**Мишин,** ур. Помірки, Коломийський р-н	1936	М. Смішко	Розкопки	1 курган, посудина, кам'яні сокири	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 6; Свєшніко 1974, рис. 19, 9; Sulimirski, 1968, p. 152
387	**Биків,** Мостиський р-н	1920-ті	Загайкевич	Випадкова знахідка	Кам'яна свердлена сокира		Полянський1928, с. 11
388	**Білогірка,** Тлумацький р-н	1934	Т. Сулімірський	Розкопки	1 курган, керамічні, кам'яні та крем'яні вироби	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 7; Sulimirski. 1935, s. 22; 1968, s. 152; Свє ніков, 1974, рис. 15, 21; 1974 рис. 42:12
389	**Вікторів,** ур. Груша, Галицький р-н	1878, 1883	-	Розкопки	2 кургани	ІУ	АППВ, 1982, с. 8-9; Kohn und Mehlis, 1879,s. 324; Szaraniewicz, 1886, s. 81; Ziemięcki, 1887, s. 53-55; Katalog… 1885, N 2503; Janu 1911, s. 91; 1918, s. 220-221; Sulimirski, 1935, s. 22; 1968, s. 138-139; Свєшніков, 1974 s. 36
	-||-	1883	Т. Земенцький	Розкопки	9 курганів	ІУ	АППВ, 1982, с. 8-9
	-||-	1884-1885	І. Шараневич	Розкопки	4 кургани	ІУ	АППВ, 1982, с. 8-9

	-||-	1934	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани	ІУ	АППВ, 1982, с. 8-9
390	**Вікторів,** Галицький р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки Могильника	Кургани		Пастернак, 1937б; Коваль, Миронюк, 2006 с. 133
391	**Комарів,** ур. Галицька Брама, Галицький р-н	1886	Т. Земенцький	Розкопки	Курган	-	Ziemięcki, 1887, s. 564; Janusz 1918, s. 216; АППВ, 1982, с. 9-10; Sulimirski, 1935, s. 70; 1936a, s. 273; 1936b, s. 172; 1939; 1959, s. 354; 1968, p. 105 119; Ilustrowany..., 1935, s. 16 19; 1935, s. 70; ZOW, 1936, s. 354; Мельниковская, 1963, рис. 3:11; Свєшников, 1971, рис. 84:25; 1974, с. 35, рис. 9:1 8, 12; 1974a, рис. 42:6
	-||-	1934-1936	Т. Сулімірський	Розкопки	Кургани №№ 5, 16018, 24-36, 29, 31, 32, 37-40, 42, 44, 49, 50, 52, 53, 59, 63-65	ЛІМ, ІУ	Sulimirski, 1935, s. 70; 1936b, s. 172; 1936a, s. 273; 1959, s. 9-10; 1939; Ilustrowany..., 1935, s. 70; ZOW, 1936, s. 354
392	**Крилос,** ур. Глинна, Галицький р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	1 курган	-	Пастернак, 1937б; АППВ, 19 с. 10; ZOW, 1936, s. 131-132; Sulimirski, 1968, p. 135
393	**Доброгостів,** Дрогобицький р-н	1920-ті	О. Тимочко	Випадкова знахідка	Кам'яна свердлена сокира		Полянський, 1928, с. 15
394	**Крилос,** ур. Діброва, Галицький р-н	1935, 1936	Я. Пастернак	Розкопки	2 кургани	ЛІМ	Пастернак, 1937б; АППВ, 19 с. 10; ZOW, 1936, s. 131-132; 1937, s. 109; Sulimirski, 1968, p. 135-136; Свєшніков, 1974, рис. 9:18-21; 1974a, с. 164
395	**Колоколин,** Рогатинський р-н	1935	Т. Суліміський, М. Смішко	Розкопки	3 кургани	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 11; Sulimirski, 1959, s. 228, 345; 1968, p. 141-142; Свєшніков, 1971, с. 307, рис. 84:5, 17; 1974, с. 35, 45, рис. 7, 8, 3, 6 ;9:9-11; 11:6-9
396	**Виспа,** Рогатинський р-н	1920-ті	Ю. Поляський	Розвідки	Крем'яні вироби		Полянський, 1928, с. 11
397	**Витвиця,** ур. Дебра, Долинський р-н	1920-ті	С. Витвицький	Випадкова знахідка	Бронзовий скарб		Полянський, 1928, с. 11
398	**Стратин,** Рогатинський р-н	1933	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 11; Sulimirski, 1936, s. 21; 1968, p. 147; Свєш ніков, 1974, с. 38
				Тернопільська обл.			
399	**Кошилівці,** Заліщицький р-н	1930	-	Відкрито	Поховання у кам'яній гробниці, глиняний кубок	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 12; Sulimirski, 1968, p. 201, 202; Свєшніков, 1971, рис. 84:24; 1974, с. 56, рис. 17, 32
400	**Велика Плавуча,** Козівський р-н	1937	Р. Ямка	Розкопки	2 кургани	КАМ	АППВ, 1982, с. 13
401	**Бурканів,** Теребовлянський р-н	1920-ті	Сеткевич	Випад-кова знахідка	Сокира типу "фатьяново"		Полянський, 1928, с. 11
402	**Качанівка,** ур. Монастириха, Підволочиський р-н	1927	І. Брик	Розкопки	2 кургани, кам'яні та крем'яні знаряддя	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 14; Bryk, 1930a; Sulimirski, 1968, p. 172 Kostrzewski, 1939-1948, ill. 6; Пастернак, 1933б, с. 100; Свєшніков, 1974a, с. 164; 197 s. 55

403	**Заложці,** Зборівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Крем'яні вироби		Полянський, 1928, с. 16-17
404	**Климівці,** ур. Тарнова Могила, Підволочиський р-н	1937	Р. Ямка	Розкопки	1 курган, 2 поховання, кераміка, кам'яні та крем'яні знаряддя	КАМ	АППВ, 1982, с. 14; Sulimirski, 1937, s. 226; 1959, s. 228; 1968, p.172-173; Свєшніков, 1974, с. 55
405	**Лисичинці,** ур. Могила, Підволочиський р-н	1937	Т. Сулімірський	Розкопки	1 курган, кераміка, кам'яні вироби	КАМ	АППВ, 1982, с. 14; Sulimirski, 1937, s. 226; 1959, s. 228; 1968, p. 172–173; Свєшніков, 1974, с. 55
406	**Остап'є,** ур. Поляна, Підволочиський р-н	1929	І. Брик	Розкопки	2 кургани, кераміка, кістяні та крем'яні знаряддя	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 14; Bryk, 1935a ZOW, t. IV, N 5-6, 1929, s. 101; Sulimirski, 1968, p. 176-177; Свєшніков, 1971, с. 55
407	**Буглів,** ур. За Лісом, Ланівецький р-н	1937	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани, кераміка, крем'яний відщеп, срібні прикраси	КАМ	АППВ, 1982, с. 15; Sulimirski, 1937, s. 226; 1939b, N 3, s. 36; 1959, s. 344; 1968, p. 171-172; Kostrzewski, 1939-1948, s. 83; Cynkałowski, 1961, s. 41; Свєшніков, 1971, с. 308; 1974a с. 166; 1974, с. 55
408	**Кременець**	1930-ті	О.Цинкаловький	Відкрито	Крем'яна майстерня	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 15; Cynkałowski, 1961, s. 54, 58; Swiesznikow, 1967, il. 2
409	**Кутянка,** Шумський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Ґрунтове поховання з кістяними намистинами	-	АППВ, 1982, с. 15; Cynkałowski, 1961, tabl. VIII, 3
410	**Кутянка,** Шумський р-н	1938	О.Цинкалоський	Відкрито	Крем'яна майстерня	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 16; Cynkałowski, 1961, s. 58; Swiesznikow, 1967, il. 2
411	**Мала Іловиця,** Шумський р-н	1930-ті	О.Цинкаловський	Відкрито	-	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 16; Свєшніков, 1974a, с. 164; 1974, с. 54, Cynkałowski, 1961, s. 42
412	**Стіжок,** Шумський р-н	1930-ті	О.Цинкаловський	Відкрито	-	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 16; Cynkałowski,1961, s. 44
413	**Стіжок II,** Шумський р-н	1935	Р. Туркевич	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 16; Cynkałowski, 1961, s. 60; Swiesznikow, 1967, il. 2
414	**Титильківці,** Шумський р-н	1930-ті	О.Цинкаловський	Відкрито	Ґрунтове поховання з крем'яним наконечником до списа	-	АППВ, 1982, с. 16; Cynkałowski, 1961, s. 56, 225
				Львівська обл.			
415	**Стебник,** Дрогобицький р-н	1915	М. Рошка	Розкопки	1 курган, крем'яні та кам'яні знахідки	-	АППВ, 1982, с. 18; Roška M, 1919, s. 27-29; Sulimirski, 1968, p. 138; Свєшніков, 1974, с. 29; 1976, с. 51
416	**Стебник,** Дрогобицький р-н	1932	Т. Сулімірський	Розкопки	1 курган, кераміка	ІУ	АППВ, 1982, с. 18

417	**Колпець,** ур. Колпецька Діброва, Дрогобицький р-н	1932	Т. Сулімірський	Розкопки	9 курганів, керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 18; Śmiszko,1933, s. 24; Sulimirsk 1935, s. 22; 1948; 1959, s. 230, 232, 322, 324; 1968, p. 133-13 Budzińský-Krička , 1965, il. 1- Кобільник, 1933, с. 33; 1933а с. 49; Свєшніков, 1971, с. 30 1974, с. 29-30; 1974а, с. 162, 1976, с. 51
418	**Протеси,** ур. Рожаки, Жидачівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Випадкова знахідка	Кам'яна сведлена сокира		Полянський, 1928, с. 27
419	**Новосілки,** Буський р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
420	**Красів,** ур. Мідяки, Миколаївський р-н	1935-1936	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани, керамічні та крем'яні знахідки	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 18-19; ZOW, t. XI, N 1; 1936, s. 17; Sulimirs 1968, h. 142–143; Свєшніков, 1971, рис. 34:1; 1974, рис. 8, 5 1975, с. 57
421	**Велика Озимина,** Самбірський р-н	1932	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани	ІУ	АППВ, 1982, с. 19; Кобільни 1933, с. 32; Sulimirski, 1935, s. 22; 1968, p. 137-138; Свєшн ков, 1976, с. 68
422	**Кульчиці,** ур. Війтова Гора, Самбірський р-н	1938	Я. Пастернак	Розкопки	2 кургани, керамічні та крем'яні вироби	-	АППВ, 1982, с. 20; Пастернак 1936, с. 1-4; Шовкопляс, 1964 с. 118; Свєшніков, 1974, с. 35 рис. 5:8, 1974а, рис. 42:8; 1968 с. 69; Sulimirski, 1968, p. 137
423	**Комарно,** Городоцький р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
424	**Кульчиці,** ур. Могилки, Самбірський р-н	1932-1933	Т. Сулімірський, В. Кобільник, М. Смішко	Розкопки	3 кургани, керамічні та крем'яні вироби	-	АППВ, 1982, с. 20; Кобільник 1933,с. 32; Śmiszko, 1933, s. 24 Sulimirski, 1935, s. 21; 1968, p. 136-137; Свєшніков, 1958а. с. 15; 1971, рис. 84:29; 1972а, с. 315, 316; 1974а, рис. 41, 42; 1974, с. 30; 1976, с. 69-70
425	**Кульчиці,** ур. Могилки, Самбірський р-н	1933	Я. Пастернак	Розкопки	1 курган, керамічні та крем'яні вироби	-	АППВ, 1982, с. 20
	-||-	1949	П. Завада	Розкопки	5 курганів, керамічні та крем'яні вироби	ЛІМ, ІУ, Др. КМ,	АППВ, 1982, с. 20
426	**Кульчиці,** ур. Могилки, Самбірський р-н	1969, 1971-1972	І. Свєшніков	Розкопки	4 кургани, керамічні та крем'яні вироби	ЛІМ, ІУ,	АППВ, 1982, с. 20
427	**Звенигород,** Пустомитівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Випадкові знахідки	Кремені, кераміка		Полянський, 1928, с. 19
428	**Дусанів,** ур. Курган, Перемишлянський р-н	1932, 1934	Я. Пастернак	Розкопки	1 курган, фрагмент янтарної підвіски	ІУ	АППВ, 1982, с. 20; Свєшніков 1974, рис. 13:2; 1968, с. 61; Sulimirski, 1935, s. 22; 1968, p. 140
429	**Осталовичі,** Перемишлянський р-н	1932	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006, с. 13
430	**Сірники,** Перемишлянський р-н	1931	Т. Сулімірський	Розкопки	3 кургани, крем'яні вироби, ф-т металевого кинджалу	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 21; Sulimirski, 1935, s. 21; 1959, il. 56; 1968, p. 146; Свєшніков, 1971, рис. 84:10; 1974, с. 45, рис. 10:8,9; 1976, с. 62

431	**Почапи,** Золочівський р-н	1931	Я. Пастернак	Розкопки	3 ґрунтових поховання, кістяні та металеві вироби	ЛІМ, ІУ, ТКМ	АППВ, 1982, с. 22; Пастернак 1933б, с. 64-66; т. 154, 1937, с. 1616; Свєшніков, 1974, с. 7 77; 1971, с. 304; 1974а, с. 167; 1973б, с. 19-20; 1976, с. 54; Sulimirski, 1959, il. 56; 1968, p 169; 1935, s. 22; Kostrzewski, 1939-1948, tabl. 62, 21; ZOW, t. VI, N 1931, s. 87; Bryk, 1924 tabl. III, 13
432	**Гумниська,** ур. Копанє, Буський р-н	1920-ті	М. Матвієнко	Випадкові знахідки	Кремінь і кераміка		Полянський, 1928, с. 14
433	**Голубиця,** Бродівський р-н	1920-ті	М. Федюк	Випадкова знахідка	2 кам'яні сверлені сокирки		Полянський, 1928, с. 14
434	**Ясенівка,** Золочівський р-н	1932-1933	Я. Пастернак	Розкопки	1 курган, керамічні, крем'яні вироби, ф-т мідного персня	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 22; ЗНТШ,т.152, 1933, с. 67-68; Пастернак, 1937а, с. 256; Śmiszko, 1933, s. 24, 48; Sulimirski, 1935, s. 21; 1968, p. 140; 1959, il. 56; Budinský-Krička, 1965, tabl. X, 1, 2, 8; Свєшніков, 1971, рис. 84:7, 1 1974, рис. 19:10, 12; 1976, с. 5
	-||-	1933	Я. Пастернак	Розкопки	1 курган, керамічні вироби та крем'яний відщеп	ІУ	АППВ, 1982, с. 23
435	**Почапи,** Золочівський р-н	1931	Я. Пастернак	Розкопки			Коваль, Миронюк, 2006, с. 1.
436	**Хильчиці,** Золочівський р-н	1931	Я. Пастернак	Розкопки	"Унєтицька культура"		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1.
437	**Якторів,** Перемишлянський р-н	1932	Я. Пастернак	Розкопки	"Унєтицька культура"		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1.
438	**Коропуж,** ур. Під Могилою, Городоцький р-н	1935	Т. Сулімірський	Розкопки	1 курган, амфора	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 23-24; Sulimirski, 1959, s. 229; 1955, tabl. VI:D; 1968, p. 125-126; Свєшніков, 1971, с. 302; 1974 с. 163; 1974а, рис. 42:9; 1976, с. 50
439	**Стоянці,** ур. Гайок, Мостиський р-н	1935	Т. Сулімірський	Розкопки	1 курган, кераміка	ІУ	АППВ, 1982, с. 25; Sulimirski 1959, s. 228; 1968, p. 129; Свєшніков, 1974, с. 31, 162; 1976, с. 50
440	**Русилів,** Буський р-н	1930	Я. Брик	Розкопки	1 курган, керамічні, крем'яні вироби	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 25-26; Bryk, 1930, s. 89-90; 1931, s. 17-18; 1933, s. 85; Butler, 1956, tabl. 7 Sulimirski, 1968; p. 144; Свєш ніков, 1971, рис. 84:9; 1974, с 35, 43; 1974а, с. 164; 1976, с. 5
441	**Рокитне,** ур. Гринівка-Зелений Горб, Яворівський р-н	1933	Т. Сулімірський	Розкопки	6 курганів, керамічні, крем'яні вироби та бурштинова підвіска	ІУ	АППВ, 1982, с. 26; ZOW, 1934, t. IX, s. 17; "Kurjer...193 Śmiszko, 1934; Sulimirski, 19 s. 21; 1959, s. 349; 1968, p. 14 Свєшніков, 1971, рис. 84:3, 1 1974, с. 35, 43; 1974а, с. 164; 1976, с. 82

442	**Вирів,** Камянко-Бузький р-н	1925	Б. Януш	Розкопки	1 курган, мідна прикраса та крем'яний нбаконечник до списа	ДАМ	АППВ, 1982, с. 27; Janusz, 1929, s. 266; Głosik, 1962, t. 8, s. 171; Sulimirski, 1968, p. 148; Свєшніков, 1974, с. 55; 1976, с. 55
443	**Дідилів,** Камянко-Бузький р-н	1897	Ю. Семірадський	Розкопки	1 ґрунтове поховання, глиняний черпак	КАМ	АППВ, 1982, с. 27; Semiradski, 1910, s. 101; Sulimirski, 1968, p. 14, tabl. 6, 23; Пастернак, 1933б, с. 100; Свєшников, 1973б, рис. 11; 1974, с. 74, рис. 22:1; 1976, с. 55-56
ГОРОДОЦЬКО – ЗДОВБИЦЬКА КУЛЬТУРА							
Волинська обл.							
444	**Іваничі**	1935-1937	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	АППВ, 1982, с. 30; Цинкаловський, 1937, с. 187
445	**Кречів,** Іваничівський р-н	1933	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	АППВ, 1982, с. 30; ЗНТШ, т.154, 1937, с. 15; Цинкаловський, 1937, с. 233; Cynkałowski, 1961, s. 43
446	**Кропившина,** Іваничівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Розкопки	1 курган, кераміка, кам'яна сокира	-	АППВ, 1982, с. 30; ЗНТШ, т. 152, 1933, с. 122; Cynkałowski, 1961, s. 48; Sulimirski, 1968, s. 156
447	**Городок,** ур. Лисоха, Луцький р-н	1936	Я. Фітцке	Розкопки	3 об'єкти, керамічні, крем'яні вироби	-	АППВ, 1982, с. 30-31; ZOW, 1936, t. XI, s. 12, 161; Fitzke, 1937, s. 337-338; Пелещишин, 1961, с. 143; Свєшніков, 1974, с. 82
	-||-	1952	Ю. Захарук	Обстежено	-	ІУ	АППВ, 1982, с. 30-31
	-||-	1959	І. Свєшніков, М. Пелещишин	Обстежено	-	ІУ	АППВ, 1982, с. 30-31
448	**Горичів,** Володимир-Волинський р-н	1936-1937	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	АППВ, 1982, с. 31; Цинкаловський, 1937, с. 187; Свєшніков, 1974, с. 82
449	**Ладинь,** Любомльський р-н	1936-1937	О. Цинкаловський	Відкрито	-	-	АППВ, 1982, с. 31; Цинкаловський, 1937, с. 187; Кухаренко, 1962, с. 22; Cynkałowski, 1961, s. 50
450	**Сереховичі,** Старовижівський р-н	1933	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 32; Głosik, 1962, t. 8, s. 165
451	**Оленине,** Камінь-Каширський р-н	1939	С. Стемпковський	Відкрито	-	-	АППВ, 1982, с. 32; Fitzke, 1939a; MS,1968, t. 11, s. 102; Sulimirski, 1968, p. 158
Рівненська обл.							
452	**Верхів,** Острозький р-н	1892	-	Відкрито	2 поховання у кам'яних гробницях	-	АППВ, 1982, с. 32-33; Труды XI АС.М., 1901, с.97, 146; Левицький, 1929, с. 194; Равчук, 1960, с. 111; Свєшніков, 1974, с. 82; Sulimirski, 1968, p. 195
	-||-	1948	Й. Новіцький	Розкопки	2 поховання у кам'яних гробницях, глиняний черпак	ОКМ	АППВ, 1982, с. 32-33

453	**Стадники,** Острозький р-н	1930	Ю. Гоффман	Розкопки	Ґрунтове поховання у кам'яній гробниці, керамічні, кістяні та металеві вироби	ДАМ	АППВ, 1982, с. 33; Kostrzew 1936-1948, s. 206; Sulimirski 1959, s. 275; 1968, p. 195; Cynkałowski, 1961, s. 44; Св ніков, 1974, с. 102
454	**Будяки,** Дубнівський р-н	1936	М. Островський	Відкрито	Крем'яна майстерня, крем'яні вироби	ДАМ	АППВ, 1982, с. 34; Głosik, 1' t. 8, s. 129, 131; Swiesznikow, 1967, il. 2
455	**Липа,** Дубнівський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Могильник	ДАМ, ДКМ	АППВ, 1982, с. 35; Островський, 1971, с. 60-63; Свєшніков, 1974, рис. 31, с. 99-10 Głosik , 1962, t. 8, s. 148-149; Sulimirski, 1968, s. 194
	-‖-	1939	М. Островський	Розкопки	3 поховання, крем'яні, металеві вироби, глиняний черпак	ДАМ, ДКМ	АППВ, 1982, с. 35
456	**Мирогоща,** ур. Городище, Дубнівський р-н	1935		Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 36; Свєшнік 1962, с. 48; 1974, с.82; ZOW, 1936, t. XI, s. 17; Sulimirski, 1968, p. 170
	-‖-	1952	Ю. Захарук	Обстежено	-	ІУ, ЛІМ	АППВ, 1982, с. 36
	-‖-	1960	В. Савич	Обстежено	-	ІУ, ЛІМ	АППВ, 1982, с. 36
	-‖-	1960, 1968	І. Свєшніков	Обстежено	-	ІУ, ЛІМ	АППВ, 1982, с. 36
457	**Мирогоща,** Дубнівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яна майстерня, крем'яні вироби	-	АППВ, 1982, с. 36; Cynkałowski, 1961, s. 43, 54, Swiesznikow, 1967, il. 2.
458	**Мокре,** ур. Коло Бичка, Дубнівський р-н	1938	М. Островський	Розкопки	3 поховання, крем'яні та металеві вироби	ДАМ	АППВ, 1982, с. 36-37; Свєш ніков, 1957, с. 30, табл. III:I; 1974, с. 101, рис. 38:12, 19; Głosik,1962, t. 8, s. 157; Sulimirski, 1968, p. 168, 194
459	**Нараїв,** Дубнівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яна майстерня, крем'яні вироби	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 37; Cynlałowski, 1961, s.60,74,75 Swiesznikow,1967,il.2(мapa); Sulimiyski, 1968. P.209.
460	**Острів,** Дубнівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	Крем'яна майстерня, крем'яні вироби	ДАМ	АППВ, 1982, с. 37; Рудинський, 1952, с. 144; Cynkałowski, 1961, s. 60; Swiesznikow, 1967, il. 2; Sulimirski, 1968, p. 209
	-‖-	1948	М. Рудинський	Обстежено	Крем'яна майстерня, крем'яні вироби	ІА	АППВ, 1982, с. 37
461	**Млинів**	1938	-	Відкрито	Ґрунтове поховання, крем'яні вироби, кам'яна сокира	-	АППВ, 1982, с. 37-38; ІКС, N 344, 1938; Sulimirski, 1968 p. 194

462	**Мала Мощаниця**, Здолбунівський р-н	Кін. XIX ст.	-	Відкрито	Крем'яна майстерня	-	АППВ, 1982, с. 39; Труды XI Арх. Съезда",1901,с. 67, 142; Андрияшев, 1887, с. 19; Данилевич, 1908, с. 64; Gloger, 1882, s. 80-99; Ossowski, 1886, s. 27; Sulimirski, 1959, s. 317; 1968, p. 209; Cynkałowski, 1961, s. 55, 60; Swieszników, 1967, il. 2
463	**Мала Мощаниця**, Здолбунівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Крем'яна майстерня	-	АППВ, 1982, с. 39
464	**Устенське, ур. Запилля**, Здолбунівський р-н	1938	Я. Фітцке	Відкрито	Кераміка, крем'яні вироби	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 40; Свєшніков, 1974, с. 82; Swieszników, 1967, il. 2, 4; Głosik, 1962, t. 8, s. 133-134
465	**Вільгір**, Гощанський р-н	1938	Я. Фітцке	Розкопки	1 курган	-	АППВ, 1982, с. 40; Свєшніков, 1974, с. 82; Fitzke, 1938a, s. 126; Sulimirski, 1968, p. 165
466	**Городок**, Рівненський р-н	1925-1926	І. Савицька	Розкопки	3 об'єкти, крем'яні, кам'яні, кістяні, янтарні вироби, підвіски з черепашок, мідна шпилька	-	АППВ, 1982, с. 42; ZOW, 1926, t. 1, N 1/2, c. 14-15; 1927, t. 11, N 4, c. 27; Sawicka, 1928, s. 206; Antoniewicz, 1928, s. 77; Cynkałowski, 1961, s. 42; Sulimirski, 1968, p. 169-170; Свєшніков, 1962, с. 45
467	**Городок**, Рівненський р-н	1912	Ф. Штейнгель, М. Біляшівський	Розкопки	4 поховання у кам'яних гробницях, крем'яні вироби, мідні прикраси	-	АППВ, 1982, с. 42; Федоренко, 1915, с. 1-11; Левицький, 1929, с. 193; Свєшніков, 1962, с. 45; 1974, с. 99; Sulimirski, 1968, p. 194; Бухало, Вискорко, 1971, с. 474
468	**Пересопниця**, Рівненський р-н	1930-ті	-	Відкрито	2 кургани, горщик та глиняна намистина	-	АППВ, 1982, с. 45; ЗНТШ, т. 154, 1937, с. 256; Cynkałowski, 1961, s. 44; Sulimirski, 1968, p. 163
469	**Чудви**, Костопільський р-н	1926	І. Савицька	Відкрито	-	ІУ, ЛКМ	АППВ, 1982, с. 45; ЗНТШ, т. 154, 1937, с. 256; Свєшніков, 1962, с. 48, 50; 1974, с. 82, 120; Sawicka, 1927, s. 208; Cynkałowski, 1961, s. 42; Głosik, 1962, t. 8, s. 132-133; Sulimirski, 1968, p. 169
	-||-	1961	І. Свєшніков	Обстежено	-	ІУ, ЛКМ	АППВ, 1982, с. 45
470	**Моквинський Майдан**, ур. Острівок, Березнівський р-н	1938	Т. Сулімірський	Розкопки	Житлова споруда, кераміка, крем'яні, рогові, кістяні вироби	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 45-46; Sulimirski, 1939a, s. 33-38; 1939b, s. 36-39; 1959, s. 241-243; 1968, s. 170; Nosek, 1939, s. 26; МА, 1965, t. 6, s. 33; Cynkałowski, 1961, s. 44; Кричевський, 1940, рис. 3; Свєшніков, 1974, с. 86-87; 1974a, с. 168; 1971, с. 294
471	**Хвоянка**, Березнівський р-н	1938	Т. Сулімірський	Відкрито	-	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 46; Sulimirski, 1939a, s. 37; 1968, p. 169; Свєшніков, 1974, с. 82
472	**Зелениця**, Володимирецький р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Крем'яна майстерня	-	АППВ, 1982, с. 46; Cynkałowski, 1961, s. 60; Swieszników, 1967, il. 2
473	**Нетреба**, ур. Мак, Володимирецький р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Крем'яна майстерня	ДАМ	АППВ, 1982, с. 46; Cynkałowski, 1961, s. 60; Swieszników, 1967, il. 2

СТЖИЖОВСЬКА КУЛЬТУРА							
			Львівська обл.				
474	**Вільхове,** ур. За Гумном, Сокальський р-н	1930-ті	Т. Сулімірський	Відкрито	-	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 51; Bryk, 193(s. 91-92; Budinský-Krička, 1965, tabl. X, 7; Cynkałowski, 1961, s. 45; Nosek, 1957, s. 24! Sulimirski, 1968, p. 160; Свєш ніков, 1971, рис. 83:20; 1976, с. 72-73
			Волинська обл.				
475	**Кречів,** Іваничівський р-н	1938	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 52; Głosik, 19 t. 8, s. 144; 1959, s. 25; 1968, s .99; Sulimirski, 1968, p. 158; Свєшніков, 1974, с. 120
476	**Лежниця,** ур Чуб, Іваничівський р-н	1933-1934	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 52; AR, 1957, t. 9, s. 712; Głosik, 1962, t. 8, s. 147-148; tabl. IX, 3-4; Głosik, 1968, t. 11, s. 99, tabl. XVI:A; Sulimirski, 1968, p. 158; Пелещишин, 1966, с. 146; Свєшніков, 1974, с. 120
	-||-	1962	М. Пелещишин	Розкопки (180 м²)	-	ІУ	АППВ, 1982, с. 52
477	**Литовеж,** Іваничівський р-н	1934	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 52; Cynkałowski, 1961, s. 43; MS, 1968, t. 11, s. 99, tabl. XVI, B.2 3; Свєшніков, 1974, с. 120
478	**Валентинів,** Луцький р-н	1937-1938	Я. Фітцке	Розкопки	Об'єкти	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 53; Fitzke, 1938a, s. 128; Cynkałowski, 1961, s. 45; Sulimirski, 1968, p. 160; Пелещишин, 1961, с. 143; 1966a; 1971, с. 89-98; Свєшніков, 1974, с. 124
	-||-	1965	М. Пелещишин	Розкопки (290 м²)	Об'єкти	ІУ	АППВ, 1982, с. 53
479	**Валентинів II,** Луцький р-н	1936	-	-	1 поховання із глиняними виробам	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 53
	-||-	1965	М. Пелещишин	Розкопки	1 поховання, кістяна підвіска	ІУ	АППВ, 1982, с. 53
480	**Великий Боратин,** ур. Гребельки, Луцький р-н	1937	Я. Фітцке	Розкопки	1 курган, металеві прикраси, кістки тварин, кераміка, 4 поховання	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 53-54; Fitzke, 1938a, s. 128; Sulimirski, 1968 p. 162; Свєшніков, 1974, с. 1 1974a, с. 174
481	**Коршів,** Луцький р-н	1934-1936	З. Карпінська	Розкопки	-	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 54; ZOW, 19 t. XI, z. 12, s. 161; Leski, 1938, s. 22, 23; Свєшніков, 1974, с. 120
482	**Коршів,** Луцький р-н	1937	Я. Фітцке	Розкопки	-	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 54
483	**Коршів,** Луцький р-н	1938	З. Леський	Розкопки	-	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 54

484	**Луцьк**	1936	К. Пшемиський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 55; ZOW, 1936, XI, z. 12, s. 162; Głosik, 1962, t. 8, s. 171; 1968, s. 101; Свєшніков, 1974, с. 120
485	**Торчин,** Луцький р-н	1937	Я. Фітцке	Розкопки	19 поховань, кераміка, крем'яні, кістяні вироби мідні прикраси	ЛКМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 56; Fitzke, 1937b; 1937c; 1937d; 1937e; 1937f, s. 166; 1938, s. 26; 1975, s. 53-62; Leski, 1938, s. 22; Cynkałowski, 1961, s. 45; Sulimirski, 1959, s. 235; 1968, s. 160; MS, 1968, t. 11, s. 100, tabl. XVI,b; Свєшніков, 1957, с. 21-22, табл. III, 3ж; 1971, с. 297, рис. 83:13; 1974, с. 124-125; 1974a, с. 174
486	**Ізів,** Володимир-Волинський р-н	1935	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 56; Cynkałowski, 1961, s. 42; Głosik , t. 8, s. 139-140; tabl. VI, 5-8; MS, t. 11, s. 98, tabl. XV, 9-10; Sulimirski, 1968, p. 154; Свєшніков, 1974, с. 120
487	**Гредьки,** Ковельський р-н	1934	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 56-57; Cynkałowski, 1961, s. 42; Głosik 1962, t. 8, s. 137-138; MS, t. 11, s. 98; Свєшніков, 1974, с.120
			Рівненська обл.				
488	**Липа,** ур. Під Пустухою, Дубнівський р-н	1930-ті	М. Островський	Обстежено	1 поховання, бронзові прикраси	ДКМ	АППВ, 1982, с. 58; Свєшніков, 1971, рис. 83:1; 1974, рис. 50:8
489	**Липа,** ур. Сади, Дубнівський р-н	1930	-	-	Скарб 5-х браслетів у глиняному горщику	ДКМ	АППВ, 1982, с. 58
490	**Старомильськ,** Здолбунівський р-н	1942	-	-	-	Віден. універ.	АППВ, 1982, с. 60; Свєшніков, 1962a, с. 45; 1974, с. 32; Sulimirski, 1959, s .276; 1968, p. 170, 171, 207
491	**Стеблівка,** Здолбунівський р-н	1927	-	Відкрито	Скарб металевих виробів	ДАМ	АППВ, 1982, с. 60; Antoniewicz, 1929; 1928; Sulimirski, 1968, p. 211; 1959, il. 84; Hilde, 1934, sl. 5, 7; Kostrzewski, 1939-1948, tabl. 63:18; Zaharia, 1959, il. 3; ЗНТШ, т. 152, 1933, с. 87; Свєшніков, 1971a, с. 297; 1974, с. 126; 1974a, с. 174; Березанська, 1964, рис. 4:13
492	**Городок,** Рівненський р-н	1926	І. Савицька	Розкопки	1 курган	ДАМ	АППВ, 1982, с. 60-61; Sawicka, 1928, s. 206; Borkowsky, 1934, s. 8; Drewko, 1935, s. 295; Sulimirski, 1959, s. 275; 1968, p. 168; Głosik, 1962, t. 8, s. 135-136; Свєшніков, 1962, с. 45; 1974, с. 120
	-||-	1927	М. Древко	Розкопки	3 поховання, кістяні, крем'яні вироби, металеве кільце	ДАМ	АППВ, 1982, с. 60-61
493	**Диків,** ур. Гнилище, Рівненський р-н	1937	Я. Фітцке	Відкрито	-	-	АППВ, 1982, с. 61; Свєшніков, 1962, с. 50; 1971, рис. 83:14; 1974, с. 120; Fitzke, 1937c; Sulimirski, 1959, s. 203, 238; 1968, p. 169

	-||-	1962	І. Свєшніков	Обстежено	-	ІУ	АППВ, 1982, с. 61
494	**Пересопниця**, ур. Замостя, Рівненськийр-н	1938	О. Цинкаловський	Розкопки	Грунтовий могильник	ДАМ	АППВ, 1982, с. 62; Свєшніко 1971, с. 297; 1974а, с. 174; 197 с. 124; Cynkałowski, 1961, s. 8 88, tabl. IX:5; Sulimirski, 1968 p. 168
495	**Рівне**	1930-ті	-	Відкрито	-	Кр. АМ	АППВ, 1982, с. 62; Свєшніков, 1962, с. 45; 1974, с. 82; Sulimirski, 1968, p. 170, 207; 19596 s.276; Cynkałowski, 196 s. 75
	-||-	1942	-	Обстежено	-	Унів. Відня	АППВ, 1982, с. 62
	-||-	1960-ті	-	Обстежено	-	РКМ	АППВ, 1982, с. 62
ТІЩІНЕЦЬКО - КОМАРІВСЬКА КУЛЬТУРА							
Івано-Франківська обл.							
496	**Стопчатів**, Косівський р-н	1936	М. Смішко	Розкопки	1 курган, 6 глиняних посудин	ІУ	АППВ, 1982, с. 63; Смішко, 1960, с. 45; Березанська, 1971 с. 355; Мельниковская, 1963, рис. 3:13; Sulimirski, 1939, s. 8 1968, p. 153-154; Swiesznikow 1967f, s. 45; МА, 1959, t. 1, s. 112
497	**Білогірка**, ур. Кам'яні Ліски, Тлумацький р-н	1934	І. Сівкувна	Розкопки	1 курган, кераміка	ІУ	АППВ, 1982, с. 65; Sulimirski 1935, s. 22; 1939, s. 8; 1968, p. 152-153; МА, 1959, t. 1, s. 113 Swiesznikow, 1967f, tabl. VI:4-11; Свєшніков, 1974в, рис. 49:11
498	**Буківна**, Тлумацький р-н	1931	Я. Брик	Розкопки	6 курганів, кераміка, крем'яні вироби, бронзові прикраси	КАМ	АППВ, 1982, с. 65; Bryk, 193 s. 21; Sulimirski, 1939, s. 8 (vfpf); ZOW, 1931, n. VI, N6, 87; Sulimirski, 1935, s. 31; 196 s. 149-150; МА, 1959, t. 1, s. 9 114; Swiesznikow, 1967, s. 52; Nosek, 1948, s. 163; Siwkowna 1938, s. 67-70
	-||-	1937	М. Смішко	Розкопки	6 курганів, кераміка, крем'яні вироби, бронзові прикраси	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 65
499	**Крилос**, Галицький р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки	"Поховання з комарівською керамікою"		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
500	**Підгороддя-Крилос**, Галицький р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки	"Поховання з комарівсько-юкерамікою"		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
501	**Вікторів**, Галицький р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник комарівської культури		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
502	**Братківці**, Галицький р-н	1938	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник комарівської культури "		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
503	**Братківці**, Івано-Франківський р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	1 курган, кераміка, крем'яний відщеп	ІУ	АППВ, 1982, с. 66; ЗНТШ, т. 154б, 1937, с. 253; ZOW, 1936, t. XI, N 10/11, s. 131, 13 Sulimirski, 1939, s. 8; 1968, p. 130; МА, 1959, t. 1, s. 113; Swiesznikow, 1967a, il. 1

504	**Комарів,** ур. Галицька Брама, Середній горб, Жолоби, Галицький р-н	1934-1936	Т. Сулімірський, І. Грабовський	Розкопки	26 курганів, кераміка, крем'яні, бронзові вироби	ЛІМ	АПІВ, 1982, с. 66-67; Ziemięcki, 1887, s. 55-56; Janusz, 1918, s. 216; ІКС, 1935, N 168, 257; Sulimirski, 1936a, s. 27,34; 1935, s. 22; 1936, s. 172; 1939; 1968, p. 105-121; ZOW, 1935, t. X, N 4/5, s. 70; 1936, t. XI, N 1, s. 16; Swieszników, 1967, il. 1; Nosek, 1948, s. 47; MA, 1959, t. 1, s. 112; Березанська, 1971, с. 354; Свєшніков, 1974а, с. 183
505	**Підгородця,** Галицький р-н	1936	Музей НТШ	Розкопки	1 курган	-	АПІВ, 1982, с. 67; ZOW, 1937, t. XI, N 7/8, s. 109; Sulimirski, 1967a, il. 1; MA, 1959, t. 1, s. 212
Тернопільська обл.							
506	**Білий Потік,** Чортківський р-н	1925	Ю. Костжевський	Розкопки	4 поховання, кераміка, крем'яна сокира	ПАМ	АПІВ, 1982, с. 70; Kostrzewski, 1928, s. 9-10; Swieszników, 1967в, il.1; Sulimirski, 1968, p. 199-200; MA, 1959, t. 1, s. 113; Березанська, 1971, с. 357
507	**Вовнюх,** Бережанський р-н	1935	І. Сінкуна, К. Журовський	Розкопки	Кераміка, крем'яні вироби	ЛІМ	АПІВ, 1982, с. 71; Sulimirski, 1939, s. 4; 1968, p. 147-148; MA, 1959, t. 1, s. 112; Swieszników, 1967a, tabl. IX, 10-17; Березанська, 1971, с. 354
508	**Сапанів,** Кременецький р-н	1938	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АПІВ, 1982, с. 71; Березанская, 1972, с. 199; Cynkałowski, 1961, s. 91
Львівська обл.							
509	**Дацава,** Стрийський р-н	1932	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани	ЛІМ	АПІВ, 1982, с. 71; Śmiszko, 1933, s. 24; Sulimirski, 1939, s. 8; 1935, s. 22; 1968, p. 130-131; Swieszników, 1967a, il. 1; MA, 1959, t. 1, s. 112; Кобільник, 1933а, с. 52; Свєшніков, 1976, с. 78
510	**Лотатники,** Стрийський р-н	1938	-	Відкрито	-	ЛІМ	АПІВ, 1982, с. 72; Swieszników, 1967a, il. 1; Свєшніков, 1976, с. 79
511	**Кульчиці** Самбірський р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	"Поховання з червоною вохрою"		Коваль, Миронюк, 2006, с. 133
512	**Красів,** ур. Мідяки, Миколаївський р-н	1935-1936	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани, кераміка, бронзові прикраси	ЛІМ, ІУ	АПІВ, 1982, с. 72; ZOW, 1936, t. XI; Sulimirski, 1939, s. 8; 1968, p. 142-143; Swieszników, 1967f, il. 1; MA, 1959, t. 1, s. 113; Березанська, 1971, с. 354-355; Свєшніков, 1974, рис. 49:14; 1976, с. 57
513	**Городище,** ур. Могилки, Самбірський р-н	1932	В. Кобільник	Розкопки	2 кургани, кераміка, металеві прикраси	Др. КМ	АПІВ, 1982, с. 72; Кобільник, 1933, с. 32; Березанська, 1971, с. 355; Свєшніков, 1974в, с. 187; 1976, с. 68; Sulimirski, 1936a, s. 273; 1939, s. 8; 1968, p. 131-132; Śmiszko, 1933, s. 24-25; Swieszników, 1967a, il.1; tabl. I:7-10; MA, 1959, t. 1, s. 111; Pvz.A, 1949, t. 8, s. 197
514	**Стрілковичі,** Самбірський р-н	1946	М. Смішко, І. Свєшніков	Відкрито		ІУ, ЛНУ	АПІВ, 1982, с. 72; Свєшніков, 1976, с. 70; Swieszników, 1967b, tabl. VII:14

515	**Іванівка,** ур. Могилки, Перемишлянський р-н	1938	-	Розкопки	1 курган, кераміка	-	АППВ, 1982, с. 73; Sulimirski, 1935, s. 23; 1939, s. 8; 1968, p. 140; Swiesznikow, 1967a, il. 1; MA, 1959, t. 1, s. 111; Свєшніков, 1976, с. 61
516	**Сірники,** ур. Кам'янка, Перемишлянський р-н	1935	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани, кераміка, крем'яні вироби	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 73; Sulimirski, 1939, s. 8; 1968, p. 146-147; Swiesznikow, 1967a, tabl. VII:9-12; MA, 1959, t. 1, s. 111; Свєшніков, 1976, с. 62
517	**Чижиків,** Пустомитівський р-н	1935-1936	М. Смішко, І. Сівкувна	Розкопки	1 курган, вогнище, 3 посудини, бронзове шило, кістяний ґудзик, крем'яні відщепи	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 74; Sulimirski, 1935, s. 22; 1939, s. 8; 1968, p. 140; MA, 1959, t. 1, s. 111; Swiesznikow, 1967a, tabl. VI:1, 4-8; Свєшніков, 1976, с. 66-67
518	**Затока,** ур. Коло Грабарки, Яворівський р-н	1946	І. К. Свєшніков	Розкопки	2 вогнища (площа 279 м²)	ІУ	АППВ, 1982, с. 74; Свєшніков, 1949, с. 212-216; 1976, с. 81; MA, 1959, t. 1, s. 112; Swiesznikow, 1967a, s. 43
519	**Яворів,** ур. Лиса Гора	1946	К. Коранчевський	Розкопки	Вогнище, кераміка	-	АППВ, 1982, с. 77; Swiesznikow, 1967a, il. 1; Свєшніков, 1976, с. 83
				Волинська обл.			
520	**Коршів,** Луцький р-н	1934	З. Карпінська	Розкопки	-	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 79; ZOW, 1934, t. IX, N 3/5, s. 75
	-||-	1937	Я. Фітцке	Розкопки	-	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 79
521	**Луцьк**	1937	Я. Фітцке	Розкопки	-	-	АППВ, 1982, с. 79; ZOW, 1937, t. XII, N 11/12, s. 165-166; Cynkałowski, 1961, s. 90; MA, 1959, t. 1, s. 113
522	**Луцьк (Гнідава)**	1934-1937	Я. Фітцке К. Пшемиський	Відкрито	-	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 80; ZOW, 1937, t. XII, N 11/12, s. 165-166; Swiesznikow, 1967a, s. 46, tabl. XII:7, 8; Березанская, 1972, с. 200; MA, 1959, t. 1, s. 113; Gardawski, 1959, s. 43; Nosek, 1948, s. 142; Bieriezańska, 1972, s. 267
523	**Луцьк**	1930-ті	К. Пшемиський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 80; MS, 1962, t. 8, s. 171
524	**Шепель,** Луцький р-н	1937	Я. Фітцке	Розкопки	1 курган, кераміка, 2 бронзові прикраси	-	АППВ, 1982, с. 80; Fitzke, 1938a, s. 128; 1939, s. 273; Swiesznikow, 1967, s. 46; Sulimirski, 1968, p. 165; Березанська, 1972, с. 200; Gardawski, 1959, s. 44; MA, 1959, t. 1, s. 111; Bieriezanska, 1972, s. 267
525	**Пятидні,** Володимир-Волинський р-н	1933	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 80-81; Cynkałowski, 1961, s. 91; MS, 1962, t. 8, s. 161-162; Nosek, 1948, s. 145; Gardawski, 1959, s. 43

526	**Вербівка,** Любомльський р-н	1937	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АПНВ, 1982, с. 81; Кухаренко, 1962, с. 22; Gardawski, 1959, s. 42; MS, 1962, t. 8; 1962, s. 140; Swiesznikow, 1976a, s. 46; Bieriezanska, 1972, s. 267
527	**Старосілля,** ур. Озерки, Маневицький р-н	1935	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АПНВ, 1982, с. 81; Cynkałowski, 1961, s. 91; Głosik,1962, t. 8, s. 166
528	**Черськ,** Маневицький р-н	1936	Я. Фітцке	Розкопки	1 курган, кераміка, фрагмент бронзового браслету	ЛКМ	АПНВ, 1982, с. 81; Кухаренко, 1962, с. 23; Березанская, 1972, с. 200; МА, 1959, t. 1, s. 113; Sulimirski, 1968, p. 162; Swiesznikow, 1976a, tabl. XII:1,2; Bieriezanska, 1972, s. 267
529	**Нуйно,** Камінь-Каширський р-н	1935	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АПНВ, 1982, с. 82; Nosek, 1948, s. 144; Cynkałowski, 1961, s. 90-91; Gardawski, 1962, s. 43; Głosik, 1962, t. 8, s. 160; Swiesznikow, 1967a, s. 46; Кухаренко, 1962, с. 23; Березанская, 1972, с. 200; Bieriezanska, 1972, s. 267
530	**Річицькі Піски,** Ратнівський р-н	1934	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АПНВ, 1982, с. 82; Кухаренко, 1962, с. 22; Березанская, 1972, с. 200; Cynkałowski, 1961, s. 91; Głosik, 1962, t. 8, s. 161; Nosek,1948, s. 145; Swiesznikow, 1967a, s. 46; Gardawski, 1962, s. 43; Bieriezanska, 1972, s. 267
531	**Вехли,** Любешівський р-н	1930-ті	-	Відкрито	-	ЛІМ	АПНВ, 1982, с. 82; ЗНТШ, 1937, т. 154, с. 2; Кухаренко, 1962, с. 22; Исаенко, 1968, с. 20; Swiesznikow, 1967a, s. 46; Bieriezanska, 1972, s. 267
532	**Лахвичі,** Любешівський р-н	1930-ті	Ю. Кухаренко	Відкрито	-	ЛІМ, ІА	АПНВ, 1982, с. 82; Кухаренко, 1962, с. 22; Березанская, 1972, с. 209; Исаенко, 1968, с 20; Swiesznikow, 1967a, s. 46; Bieriezanska,1972, s. 267
533	**Лахвичі,** Любешівський р-н	1950-ті	Ю. Кухаренко	Відкрито	-	ЛІМ, ІА	АПНВ, 1982, с. 82
534	**Невір,** Любешівський р-н	1930-ті	-	Відкрито	-	ЛІМ, Пінський музей	АПНВ, 1982, с. 82-83; Кухаренко, 1962; с. 22; Березанская, 1972, с. 209; Исаенко, 1968, с. 20; Swiesznikow, 1967a, s. 46; Bieriezanska, 1972, s. 267
			Рівненська обл.				
535	**Острог**	1940-ві	Й. Новицька	Відкрито	-	ОКМ	АПНВ, 1982, с. 83; Swiesznikow, 1967a, il. 1
536	**Дитинчі,** ур. Гай, Дубнівський р-н	1940	М. Островський	Розкопки	2 курганн, кераміка, бронзові прикраси	ДКМ	АПНВ, 1982, с. 84; Лагодовская, 1948, с. 76; Березанская, 1967, с. 123; 1972, с. 58-59; Swiesznikow, 1967a, il. 1, tabl. XII:5,6; Cynkałowski, 1961, s. 89; МА, 1959, t. 1, s. 114; Sulimirski, 1968, p. 162; Bieriezanska, 1972, s. 272

537	**Костянець,** Дубнівський р-н	1930-ті	-	Обстежено	Кераміка	ДАМ	АППВ, 1982, с. 85; Свєшніков, 1952, с. 131-139; 1974в, с. 184; Березанская, 1967, с. 121; 1971а, с. 345; 1972, с. 199; Swiesznikow, 1967а, s. 48-49; MA, 1959, t. 1, s. 113: Gardawski, 1959, s. 42-434 Sulimirski, 1968, t. 170 Bieriezanska, 1972, s. 262
	-||-	1947	І. Свєшніков	Розкопки	1 об'єкт, вогнища (98 м²)	ІУ	АППВ, 1982, с. 85
538	**Пересопниця,** Рівненський р-н	1936	О. Цинкаловський	Розкопки	Житлова споруда, горщик із 5 бронзовими прикрасами	ДАМ	АППВ, 1982, с. 86; Свєшніко 1974в, с. 186; 1968а, рис. 1:3-8, 10; Cynkałowski, 1961, s. 88-89
539	**Забороль,** ур. Вільшанка, Рівненський р-н	1930-ті	Г. Лесіга, М. Барановський, Ю. Гоффман, Р. Якимович	Розкопки	Кургани, кераміка, крем'яні вироби, кістки тварин	ДАМ	АППВ, 1982, с. 87; Sulimirski 1968, p. 165-167; Kostrzewski, 1939-1948, s. 213; Cynkałowsk 1961, s. 92; Gardawski, 1959, s. 454; Nosek, 1948, s. 157; Głosik, 1962, t. 8, s. 173
540	**Забороль,** ур. Вільшанка, Рівненський р-н	1938	Т. Сулімірський	Розкопки	Кургани (загалом досл. 7 курганів), кераміка, крем'яні вироби, кістки тварин	ДАМ	АППВ, 1982, с. 87
541	**Рубча,** Рівненський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 88; Nosek,194 s. 149; Gardawski, 1959, s. 43; Cynkałowski, 1961, s. 91; Głos 1962, t. 8, s. 164
542	**Великий Стидин,** Костопільський р-н	1929	Експедиція Варшавського Інституту геології	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 88; Nosek, 1948, tabl. XXIV:4; XXV :2; Cynkałowski, 1961, s. 92; Swiesznikow, 1967а, il. 1; Głos 1962, t. 8, s. 167
	-||-	1937	Ю. Гоффман	Обстежено	-	ЛКМ	АППВ, 1982, с. 88
543	**Кураш,** Дубровицький р-н	1938	О. Цинкаловський	Відкрито	-	ДАМ	АППВ, 1982, с. 89; Кухаренк 1962, с. 23; Березанская, 1972 с. 200; Cynkałowski, 1961, s. 9 Gardawski, 1959, s. 43
544	**Нобель,** Зарічненський р-н	1930-ті	-	Відкрито	-	ЛІМ, Пінський музей	АППВ, 1982, с. 89; Кухаренк 1962, с. 23; Березанская, 1972 с. 200
КУЛЬТУРА НОА							
Івано-Франківська обл.							
545	**Королівка,** ур. Стельмашка, Коломийський р-н	1959	Ю. Дорош	Відкрито	2 ями, кераміка, кістки тварин	ІУ	АППВ, 1982, с. 93; Балагури, 1964а, с. 5; Свєшніков, 1974, рис. 52:20
Тернопільська обл.							
546	**Улашківці,** Чортківський р-н	1920-ті	-	Відкрито	Кремаційне поховання, бронзові шпилька та шило	-	АППВ, 1982, с. 96; Sulimirski, 1938, 2:b, g; Kostrzewski, 1925 s. 202; Свєшніков, 1974г, рис. 52: 5, 6

ЛУЖИЦЬКА КУЛЬТУРА							
Львівська обл.							
547	Затока, Яворівський р-н	1939	-	Відкрито	Уранове поховання	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 97; Свешніков, с.81
	-||-	1946	І. Свешніков	Обстежено	-	-	АППВ, 1982, с. 97
548	Вільхове, Сокальський р-н	1918	Місцевий поміщик	Розкопки	18 поховань в урнах	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 98; WA, IX, s. 351-353; Sulimirski, 1931, s. 109; Каміяец, 1953а, с. 44-45; Домбровский, 1970, с.79; Крушельницкая, 1973а, с. 8; Свешніков, 1974д, с. 223; 1976, с. 73
	-||-	1923	Б. Ануш	Розкопки	10 поховань в урнах	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 98
	-||-	1930	Т. Сулімірський	Розкопки	10 поховань в урнах	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 98
	-||-	1971	Л. Крушельницька	Розкопки	-	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 98
549	Лисиничі, Пустомитівський р-н	1942	Я. Пастернак	Розкопки	Тіпопальний могильник		Коваль, Миронюк, 2006, с. 133
Волинська обл.							
550	Маяжиця, Володимир-Волинський р-н	1934	О. Цинкаловський	Розкопки	31 поховання в урнах	ДАМ	АППВ, 1982, с. 98; ZOW, t. X, 1935, s.51; Cynkalowski, 1961, s. 94-95; Sulimirski, 1963, s. 9-28; Крушельницька, 1973а, с. 8; Свешніков, 1974д, с. 225
551	Головно, Любомльський р-н	1932	І. Савицька	Розкопки	2 ями, кераміка	-	АППВ, 1982, с. 98; Sawicka, 1930, s. 155-240; Кухаренко, 1961, с. 61
	Головно, Любомльський р-н	1957	Ю. Кухаренко	Обстежено	-	-	АППВ, 1982, с. 98; Sawicka, 1930, с. 155-240; Кухаренко, 1961, с. 61

РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК

ГОЛІГРАДСЬКА КУЛЬТУРА							
Івано-Франківська обл.							
552	Крилос, Галицький р-н	1935, 1938	Я. Пастернак	Розкопки	Земляникові споруди	ІФКМ, ІУ, ДЕ, ІА	АППВ, 1982, с. 125; ZOW, 1936, N. 10-11
	-||-	1947	С. Сулаков	Розкопки	Земляникові споруди, ями	ІФКМ, ІУ, ДЕ, ІА	АППВ, 1982, с. 125
	-||-	1955-1957	М. Картер	Розкопки	Земляникові споруди, ями	ІФКМ, ІУ, ДЕ, ІА	АППВ, 1982, с. 125; Крушельницька, 1974а, с. 214; Смирнова, 1969, с. 27
	-||-	З 1969	В. Ауліх	Розкопки	Земляникові споруди, ями	ІФКМ, ІУ, ДЕ, ІА	АППВ, 1982, с. 125
553	Підгородя-Крилос, Галицький р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	Тіпопальний могильник		Пастернак, 1937а; 1944; 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 133
554	Корнич, Коломийський р-н	1936	Я. Пастернак	Розкопки	Земляникова споруда, кераміка, бронзова цицька	-	АППВ, 1982, с. 126; ZOW, 1937, N. 7-8; Свешніков, 1964, с. 43

Львівська обл.							
555	**Заліски,** Жидачівський р-н	1947	М. Смішко	Відкрито, розкопки	Житлові споруди, кераміка, бронзові вироби	ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982, с. 126; Смішко, 1949; Свєшніков, 1964, с. 41, рис. 1, с. 44; Крушельницька, 1972, с. 31, рис. 5, 10; 1974, с. 214
Тернопільська обл.							
556	**Голігради,** ур. Вигошів, Заліщицький р-н	1925	Ю. Полянський	Розвідки	Кераміка		Полянський, 1928, с. 12; АППВ, 1982, с. 129; Sulimirski, 1935; Свєшніков, 1964, табл. II:5; Крушельницька, 1974а, с. 197
557	**Голігради,** ур. Козацькі Вали, Заліщицький р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	Кераміка	ЛІМ	Пастернак, 1933б; 1961; АППВ, 1982, с. 129
558	**Голігради,** Заліщицький р-н	1931	Т. Сулімірський	Розкопки	Житлові споруди, кераміка	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 129; Sulimirski, 1935
559	**Голігради,** ур. Поле Олійника, Заліщицький р-н	1930-ті	-	-	Житлова споруда	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 129; Sulimirski, 1935
560	**Голігради,** Заліщицький р-н	1937	-	-	Скарб бронзових речей	ЛНУ	АППВ, 1982, с. 129-130; Sulimirski, 1938; Свєшніков, 1964, табл. 3; 1968, рис. 3
561	**Іване Золоте,** Заліщицький р-н	1930	-	Відкрито	Кераміка	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 131; Пастернак, 1937а; Свєшніков, 1964, табл. II6:9-21
562	**Зозулинці,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Кераміка		Полянський, 1928, с. 6
563	**Новосілка-Костюкова,** ур. Поле Петринське, Заліщицький р-н	1925	Ю. Полянський	Відкрито	Кераміка	ЛІМ	Полянський, 1928, с. 25; АППВ, 1982, с. 132; Sulimirski, 1931, tabl. XXX:3
564	**Новосілка-Костюкова,** ур. Віко, Заліщицький р-н	1926	Ю. Полянський	Відкрито	Кераміка	ЛІМ, ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982, с. 132; ZOW, 1931, N6, s. 87; ZOW, 1935; Sulimirski, 1938; Свєшніков, 1964, табл. II:11, 13, 16-18
	-||-	1931	О. Кандиба	Розвідки	Кераміка	ЛІМ, ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982, с. 132
565	**Новосілка Костюкова,** Заліщицький р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	Поселення		АППВ, 1982, с. 132
ВИСОЦЬКА КУЛЬТУРА							
Львівська обл.							
566	**Висоцько,** ур. Застава, Бродівський р-н	1870	-	Відкрито	Могильник	ЛІМ, КАМ	АППВ, 1982, с. 134-135; Szaraniewicz, 1898; 1900; Гребеняк, 1915, с. 11-17; 1919, с. 18-19; Sulimirski, 1931, s. 4-58; Kostrzewski, 1949; Канивец, 1953; 1955, с . 94, 95; Głosik, 1962, т. 8; Домбровский, 1970; АР, 1966, т. 2; Крушельницька, 1965; 1973а; 1974а; Арх. УРСР, Т. 2, 1971, С. 32
	-||-	1897-1898	І. Шараневич	Розкопки	Біля 70 поховань?	ЛІМ, КАМ	АППВ, 1982, с. 134-135
	-||-	1929	Т. Сулімірський	Розкопки	Біля 100 поховань	ЛІМ, КАМ	АППВ, 1982, с. 134-135
	-||-	1951-1952	В. Канівець	Розкопки	120 поховань	ІА	АППВ, 1982, с. 134-135
567	**Залізці,** Бродівський р-н	1939	-	-	4 посудини	-	АППВ, 1982, с. 135; Sulimirski, 1931, s. 94

568	**Плісиєсько,** Бродівський р-н	1946-1949	І. Старчук	Розкопки	-	ІУ	АПІВ, 1982, с. 136; Старчук, 1952; Канивец, 1953, с. 95; Крушельницька, 1973, с. 31
569	**Вільхівок,** Сокальський р-н	1920-ті	Тершаківець	Випадкова знахідка	Фрагмент посудини з наліпним і дірками орнаментом		Полянський, 1928, с. 11
570	**Красне,** ур. Кошане, Буський р-н	1930	Я. Брик	Розкопки	1 курган, 9 поховань	ЛНМ	АПІВ, 1982, с. 136; Bryk, 1933, s. 89-96; Sulimirski, 1931, s. 98; Канивец, 1953; 1956; Крушельницька, 1973а, с. 21; 1974б, с. 230
571	**Ріпнів,** ур. Базиище, Буський р-н	1950	Ю. Захарук, І. Свешніков	Розкопки	Землянкова споруда	ІУ, ЛНУ	АПІВ, 1982, с. 137; Крушельницька, 1973, с. 30, 31; 1974б, с. 234, рис. 62:1
	-||-	1956-1960	В. Баран	Розкопки	-	ІУ, ЛНУ	АПІВ, 1982, с. 137
572	**Ріпнів,** ур. Жучки, Буський р-н	1950	Ю. Захарук, І. Свешніков	Розкопки	4 поховання, кераміка, зерна пшениці	ІУ	АПІВ, 1982, с. 137 Крушельницька, 1973, с. 31, 1976, рис. 20
573	**Гончарівка,** ур. Вигін, Золочівський р-н	1913	-	Відкрито	Могильник	ІУ, ІА	АПІВ, 1982, с. 137-138; Крушельницька, 1973, с. 28; 1972, с. 36
	-||-	1930-ті	Т. Сулімірський	Розкопки	Могильник	ІУ, ІА	АПІВ, 1982, с. 137-138
	-||-	1952	В. Канівець	Розкопки	11 поховань	ІУ, ІА	АПІВ, 1982, с. 137-138
	-||-	1969	Л. Крушельницька	Розкопки	1 поховання	ІУ, ІА	АПІВ, 1982, с. 137-138
574	**Жуличі,** Золочівський р-н	Поч. 1930-х	Т. Сулімірський	Розкопки	Могильник	-	АПІВ, 1982, с. 138; Sulimirski, 1935, с. 23; Канивец, 1953, с. 14; Крушельницька, 1972, с. 39
	-||-	1952	В. Канівець	Розкопки	Могильник	-	АПІВ, 1982, с. 138
	-||-	1969	Л. Крушельницька	Розкопки	Могильник (12 поховань)	-	АПІВ, 1982, с. 138
575	**Лагодів І,** ур. Залука, Перемишлянський р-н	1938	-	Відкрито	-	ЛНМ	АПІВ, 1982, с. 138-139; Крушельницкая, 1967, 1968, с. 206; 1973, с. 32; 1974а, с. 234; 1976, рис. 17
	-||-	1965-1967	Л. Крушельницька	Розкопки	2 господарські будівлі, житлова споруда	ІУ, ЛНУ	АПІВ, 1982, с. 138-139
576	**Почапи,** Золочівський р-н	1931	Я. Пастернак	Розкопки	Поселення		Коваль, Миронюк, 2006, с. 133
577	**Недільська,** Перемишлянський р-н	1930-ті	-	Відкрито	Кераміка, скарб металевих предметів		АПІВ, 1982, с. 139; Sulimirski, 1938, s. 255; Prz. A, 1949, t. B, s. 168, 203; Свешніков, 1964
578	**Тернопня,** ур. Каспрів, Яворівський р-н	1924	-	Відкрито	-	-	АПІВ, 1982, с. 140; Prz.A, 1925-1927, s. 213; Крушельницька, 1973а, с. 35; 1974б, рис. 234
	-||-	1968	Л. Крушельницька	Розкопки	Напівземлянкова споруда, декілька ям	ІУ	АПІВ, 1982, с. 140

598	**Забороль,** ур. Бачаль, Рівненський р-н	-	Ю. Гоффман	Розкопки	Декілька курганів, кераміка, крем'яні відщепи	Кр.АМ	АППВ, 1982, с. 171; Sulimirsk 1968, s. 167; Свєшніков, 1971 с. 79
	-||-	1938	Т. Сулімірський	Розкопки	4 кургани, кераміка крем'яні відщепи	Кр.АМ	АППВ, 1982, с. 171

РИМСЬКИЙ ПЕРІОД

ЛИПИЦЬКА КУЛЬТУРА

Івано-Франківська обл.

599	**Колоколин,** Рогатинський р-н	1935	Т. Сулімірський	Відкрито, обстежено	1 курган, металеві вироби	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 8; Smiszko, 1935; Свєшніков, 1957; Бара 1961; Смишко, 1957; Цигили 1975

Львівська обл.

600	**Звенигород,** ур. Городище, Пустомитівський р-н	1927	-	Відкрито	Червонолакові посудини	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982, с. 9-10
	-||-	1968	О. Ратич	Обстежено	Кераміка	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 11-12; Кропоткин, 1970; Ратич, 1968
601	**Залиски,** ур. Маленьке, За Горою, Ходорівський р-н	Поч. 1930-х	-	Відкрито	-	ІУ	АППВ, 1982, с. 12
	-||-	1947, 1960	М. Смішко	Розкопки	-	ІУ	АППВ, 1982, с. 12; Смішко, 1952
602	**Залиски,** Ходорівський р-н	1932	-	Відкрито	1 кремаційне поховання	-	АППВ, 1982, с. 12
603	**Залісці, Жидачівський р-н**	1932	Я. Пастернак	Розкопки	Поселення		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
604	**Залісці II,** Жидачівський р-н	1932	Я. Пастернак	Розкопки	Тілопальний могильник		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1

ПШЕВОРСЬКА КУЛЬТУРА

Тернопільська обл.

605	**Вікнини Великі,** Збаразький р-н	1940	М. Смішко	Розкопки	Об'єкти, кераміка	ТКМ	АППВ, 1982, с. 15; Смішко, 1947; Баран, 1961
		1956	М. Тиханова	Розкопки	Об'єкти, кераміка	ТКМ	АППВ, 1982, с. 15
606	**Лука,** Тернопільський р-н	1925	Б. Януш	Розкопки	1 кремаційне поховання	-	АППВ, 1982, с. 15; Janusz, 19 Smiszko, 1932

Львівська обл.

607	**Гринів,** ур. Могила, Пустомитівський р-н	1930	М. Смішко, Т. Сулімірський, Я. Пастернак	Розкопки	Кремаційні поховання	ЛІМ	АППВ, 1982, с. 16; Smiszko , 1932, Козак, 1975

ЗАРУБИНЕЦЬКА КУЛЬТУРА

Рівненська обл.

608	**Іванчиці,** Зарічнянський р-н	-	О. Цинкаловський, Р. Горишкевич	Обстежено	2 могильники	ДАМ	АППВ, 1982, с. 22; Horoszkiewicz, 1928, s. 12, 13 Antoniewicz, 1928, s. 173; Ку: ренко, 1964

	-||-	1927	В. Антонович	Розкопки	2 могильники	ДАМ	АППВ, 1982, с. 22
	-||-	1953	Ю. Кухаренко	Розкопки	2 могильники	Пінськ. КМ	АПНВ, 1982, с. 22
	-||-	1957	Т. Русанова	Розкопки	2 могильники	Пінськ. КМ	АПНВ, 1982, с. 22
ЧЕРНЯХІВСЬКА КУЛЬТУРА							
Івано-Франківська обл.							
609	**Прозорне,** Рогатинський р-н	1909	-	Відкрито	Могильник	ФКМ	АПНВ, 1982А, с. 25
	-||-	1909	К. Гадачек	Розкопки	4 поховання, кераміка, фібули	ФКМ	АПНВ, 1982А, с. 25; Hadaczek, 1912; Смішко, 1948
Чернівецька обл.							
610	**Комарів,** Кельменецький р-н	1950	О. Черниш	Відкрито	Поселення	ІУ	АПНВ, 1982А, с. 31
	-||-	1956-1974	М. Смішко	Розкопки	Житлові та господарські об'єкти, скоробні майстерні	ІУ	АПНВ, 1982А, с. 31; Смішко, 1956; 1862; 1964; 1965
	-||-	1974	Ю. Шапова	Розкопки	Житлові та господарські об'єкти, скоробні майстерні	ІУ	АПНВ, 1982А, с. 31
611	**Ленківці,** ур. Гамарія, Кельменецький р-н	1948, 1953	-	Обстежено	Кераміка, кремінь, шлаки	-	АПНВ, 1982А, с. 31; Тимощук, Картотека ЧОУТОПК
612	**Макарівка,** ур. Помірки, Кельменецький р-н	1947, 1950, 1968, 1969	-	Обстежено	-	-	АПНВ, 1982А, с. 31-32
	-||-	1969	В. Баран	Розкопки	1 об'єкт, житлище, кераміка, бронзова фібула	-	АПНВ, 1982А, с. 31-32; Тимощук, Баран, 1970
613	**Дубівці,** ур. Гора, Кіцманський р-н	1948	-	Обстежено	Кераміка	-	АПНВ, 1982А, с. 33; Тимощук, Картотека ЧОУТОПК
614	**Іванківці І,** ур. Балки, Кіцманський р-н	1948	-	Обстежено	Кераміка	-	АПНВ, 1982А, с. 33; Тимощук, Картотека ЧОУТОПК
615	**Іванківці ІІ,** ур. Цвинтар, Кіцманський р-н	1948	-	Обстежено	Кераміка, частина намистина, монета імператора Траяна	-	АПНВ, 1982А, с. 33; Тимощук, Картотека ЧОУТОПК
616	**Киснів,** ур. Маєрка, Кіцманський р-н	1948	-	Обстежено	Кераміка	-	АПНВ, 1982А, с. 33; Тимощук, 1952; Тимощук, Винокур, 1962

	-||-	1957, 1960, 1961	-	Розкопки	Житлові споруди з печами, кераміка, бронзові шлаки, ливарні формочки	-	АППВ, 1982А, с. 33
			Тернопільська обл.				
617	**Ланівці,** Борщівський р-н	1928	-	Розкопки	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 41; Баран,1974
618	**Осівці,** Бучацький р-н	1936	-	-	Господарська яма, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 42; Баран, 1961, с. 59; Махно, 1960, с. 46; Смішко, 1948, с. 126, 127; Смішко, 1952, с. 76; Smiszko, 1939, s. 212-220 tabl., XXX:1,
619	**Берем'яни,** ур. Глибока, Заліщицький р-н	1931	Т. Сулімірський	Відкрито	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 43; АП УРСР,1966; Смішко, 1948, с. 124; Sulimirski, 1934, s. 20-22, 28-29
620	**Зозулинці,** Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Відкрито	Поселення	ТКМ	Полянський, 1928, с.16; АППВ, 1982А, с. 43; Смішко, 1948; Smiszko, 1934
621	**Іване-Золоте,** Заліщицький р-н	-	-	-	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 44; Смішко, 1948; Смишко, 19526, с. 80
622	**Новосілка Костюкова I,** ур. Смуків, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю.Полянський	Відкрито	Керамічні та крем'яні знахідки	-	Полянський, 1928, с. 25
623	**Новосілка,** Заліщицький р-н	1931	Т. Сулімірський	Розкопки	Житлова споруда, кера міка, металева сокира, рогове долото	-	АППВ, 1982А, с. 44; Баран,1969, с. 37; Баран, 1974, с 17; Баран, 1961, с. 27; Баран, 1972, с. 120; Винокур, 1972, рис. 9; Рикман, 1975, с. 86; Симонович, 1967, с. 71, 73, 7 Sulimirski, 1934, s. 33, 38-43; Smiszko, 1934
624	**Торське,** ур. Шанці, Заліщицький р-н	-	Молдавська експедиція IA	Відкрито	Поселення		АППВ, 1982А, с. 45; Черниш 1962, с. 83
625	**Великі Вікнини,** Збаразький р-н	1940	М. Смішко	Розкопки	-	ТКМ	АППВ, 1982А, с. 45; Тиханов 1956, с. 24-25; Баран, 1974, с. 14; Баран, 1961, с. 28, 74, 8 Винокур, 1972, с. 42-44, 45, 55, 58, 60, 71; Махно, 1960, с. 46; Смишко, 1953, с. 84, 85; Смішко, 1947; Рикман, 1975, 59, 68, 71-73, 77
	-||-	1956	М. Тиханова	Розкопки	-	ТКМ	АППВ, 1982А, с. 45
626	**Кретівці I,** Збаразький р-н	1931	Т. Сулімірський	Відкрито	Поселення	ТКМ	АППВ, 1982А, с. 45; Смішко, 1948, с. 126, 127; Смишко, 1953, с. 80; Смішко, 1952а, с. 377; Myczkowski, 1934; Sulimirski, 1934
627	**Максимівка,** Збаразький р-н	1931	-	Відкрито	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 45; Махно, 1969; Смішко, 1948, с. 127
	-||-	1931	Т. Сулімірський, Г. Цегак-Голубовичова	Обстежено	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 45
628	**Романове Село,** Збаразький р-н	1913	-	Відкрито	Могильник	ТКМ	АППВ, 1982А, с. 45-46; Бара 1974, с. 17; Баран, 1961а, с. 4, 57, 94; Баран, 1972, с. 122; Ви нокур, 1972

	-||-	1920-ті	-	-	Декілька трупопокладань	ТКМ	АППВ, 1982А, с. 45-46
	-||-	1931	Т. Сулімірський, Г. Цегак-Голубовичова	Розкопки	2 поховання, кераміка, фібула	ТКМ	АППВ, 1982А, с. 45-46
629	**Максимівка,** Збаразький р-н	1931	Т. Сулімірський	Відкрито	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 46; Баран, 1969, с. 37; Баран, 1974, с. 17; Баран, 1961, с. 4, 27; Баран, 1972, с. 120; Винокур, 1972, с. 43, 63; Махно, 1960, с. 47; Смішко, с. 126, 127; Myczkowski, 1934; Sulimirski, 1934
630	**Целіїв,** Гусятинський р-н	1925	Бондарчук	Випадково	Поховання, посуд, гребінь		Полянський, 1928. с. 29
631	**Рудка,** Кременецький р-н	1936	-	Відкрито	1 поховання, 18 посудин, 1 скляна, 2 брон-зові шпори, фібули, скляні чашки-жетони	-	АППВ, 1982А, с. 47; Винокур, 1972, с. 42, 70; Махно, 1960, с. 47; Тиханова, 1941
632	**Підволочиськ**	1943	-	-	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 48; Махно, 1960, с.48
633	**Підволочиськ**	1943	-	-	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 48; Винокур, 1972; Махно, 1960, с. 48
634	**Терпилівка,** Підволочиський р-н	1931	-	Розкопки	1 поховання	-	АППВ, 1982А, с. 48; Баран, 1974, с. 17; Баран,1961, с. 4; Махно, 1960, с. 48; Смішко, 1948, с. 127
635	**Почапинці,** Тернопільський р-н	-	-	Відкрито	1 поховання	ТКМ	АППВ, 1982А, с. 50; Баран, 1974, с. 17; Винокур, 1972, с. 43; Махно, 1960, с. 47; Смішко, 1948, с. 126, 127; Гребеняк, 1915, с. 24; Махно, 1960, с. 47; Смішко, 1948, с. 126, 127; Смишко, 1952, с. 76, 78, 79, 80; Cehak-Hołubowiczowa, 1936, s. 59, 61-70
636	**Кривеньке,** Чортківський р-н	-	-	-	1 поховання	-	АППВ, 1982А, с. 50; Махно, 1960, с. 48; Смішко, 1948, с. 126,127
637	**Новостав,** Шумський р-н	1948	-	Обстежено	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 51; Винокур, 1972, с. 43; Махно, 1960, с. 47
				Львівська обл.			
638	**Неслухів,** ур. Грабарка, Кам'янко-Бузький р-н	1883, 1889, 1903	К. Гадачек	Розкопки	Житлові споруди, гончарні печі, кераміка,	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 51; Смішко, 1949
	-||-	1946	М. Смішко	Розкопки	Житлові споруди, гончарні печі, кераміка,	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 51
639	**Малехів,** Жовківський р-н	1910	К. Гадачек	Розкопки	Поселення	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 53
640	**Коросло,** ур. Цегольня, Золочівський р-н	1920-ті	Фр. Єзуїт, Я. Береза	Випадково	Поселення, кераміка		Пастер. 1929а, с. 12

641	**Стрілкавичі,** Самбірський р-н	1946	М. Смішко	Відкрито	Поселення	ІУ	АППВ, 1982А, с. 53; Смішко. 1949, с. 254-256
			Рівненська обл.				
642	**Городище,** Березівський р-н	1909	-	Відкрито	Могильник	КДІМ, ІА	АППВ, 1982А, с. 55
643	**Мирогоща,** ур. Левиччина, Дубнівський р-н	-	М. Островський	Відкрито	Поселення	ІА	АППВ, 1982А, с. 56; Тиханов 1956
	-||-	1947	М. Смішко	Обстежено	Поселення	ІА	АППВ, 1982А, с. 56
	-||-	1956	М. Тиханова	Обстежено	Поселення	ІА	АППВ, 1982А, с. 56
644	**Підлужжя,** Дубнівський р-н	1948	М. Островський	Обстежено	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 56; Тиханов 1957
	-||-	1956	М. Тиханова	Обстежено	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 56
645	**Коритне,** Червоноармійський р-н	1938	І. Свєшніков	Відкрито	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 56; Свєшніков, 1974
КУЛЬТУРА КАРПАТСЬКИХ КУРГАНІВ							
			Закарпатська обл.				
646	**Іза,** Хустський р-н	1923	Чеські археологи	Розкопки	Курганний могильник	ЗКМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 58; Смішко, 1960
	-||-	ІІ-га світ-війна	Е. Затлукал	Розкопки	Курганний могильник	ЗКМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 58
	-||-	1948	М. Смішко	Розкопки	14 курганів	ЗКМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 58
	-||-	1960	І. Свєшніков	Розкопки	Курганний могильник	ЗКМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 58
			Івано-Франківська обл.				
647	**Ірабовець,** ур. Березовиця, Рожнятівський р-н	1934	Я. Пастернак	Розкопки	1 курган	-	АППВ, 1982А, с. 59; Вакуленко, 1971
648	**Бринь,** Галицький р-н	1930-ті	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник		Пастернак, 1933б; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
649	**Підгороддя-Крилос,** Галицький р-н	1937	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник		Пастернак, 1933б; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
650	**Підгороддя,** ур. Діброва, Галицький р-н	1937	-	Розкопки	1 курган	-	АППВ, 1982А, с. 59; Смішко,1960
651	**Корнич,** ур. Пасічна, Коломийський р-н	1934, 1936	Я. Пастернак	Розкопки	6 курганів	-	Пастернак, 1937а; АППВ, 1982А, с. 59; Смішко, 1960
652	**Мишин,** ур. Підлиння, Коломийський р-н	1935	М. Смішко	Розкопки	6 курганів	-	АППВ, 1982А, с. 59; Смішко, 1960
653	**Цицулин,** ур. Дуплинець, Коломийський р-н	1936	М. Смішко	Розкопки	1 курган	-	АППВ, 1982А, с. 59-60; Смішко, 1960
654	**Цицулин,** ур. Дуплинець, Коломийський р-н	1937	-	Розкопки	1 курган	-	АППВ, 1982А, с. 59-60
655	**Стопчатів,** Косівський р-н	1937	М. Смішко	Розкопки	3 кургани	-	АППВ, 1982А, с 60; Смішко, 1960
656	**Трач,** ур. Вівалянт, Косівський р-н	1936	М. Смішко	Розкопки	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 60; Вакуленко, Тимощук, 1972

657	**Ганівка,** Коломийський р-н	1934	Т. Сулімірський	Розкопки	5 курганів	-	АППВ, 1982А, с. 60; Смішко, 1960
658	**Грушів,** ур. Дебра, Коломийський р-н	1934	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 60; Смішко, 1960
659	**Цуцилів,** Надвірнянський р-н	1934	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник		Пастернак, 1937а; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
660	**Нижній Струтинь,** ур. Жолоб, Рожнятинський р-н	1912	І. Коперницький	Розкопки	Могильник	-	АППВ, 1982А, с. 61; Тимощук, Вакуленко, 1971
	-||-	1935, 1937	М. Смішко Я. Пастерник	Розкопки	15 курганів	-	АППВ, 1982А, с. 61; Смішко, 1960
661	**Марківці,** ур. Зруб, Тлумацький р-н	1938	К. Журовський	Розкопки	12 курганів	-	АППВ, 1982А, с. 61
662	**Перерісль,** Надвірнянський р-н	1934	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник		Пастернак, 1937а; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
663	**Камінне,** Надвірнянський р-н	1934	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник		Пастернак, 1937а; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
			Львівська обл.				
664	**Добромиль,** Старосамбірський р-н	-	-	Випадкові знахідки	Кераміка, римські монети	Кр.АМ	АППВ, 1982А, с. 65; Кропоткин, 1961; Смішко, 1960
665	**Добряни,** Стрийський р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	Могильник		Пастернак, 1937а; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134

РАННІ СЛОВ'ЯНИ

			Івано-Франківська обл.				
666	**Городниця,** Городенківський р-н	1933	М. Смішко	Розкопки	Житлова споруда із піччю кам'янкою, кераміка	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 94; Баран,1964, с. 96
			Львівська обл.				
667	**Ріпнів І,** ур. Безнище, Бузький р-н	1950	Ю. Захарук, О. Ратич, І. Свєшніков	Розкопки	Житлові споруди	-	АППВ, 1982А, с. 100; Захарук, Ратич, 1955, с. 40-45; Ауліх, 1958, с. 28; Ауліх, 1963, с. 336-381; Баран, 1972, с. 206-208; Русанова, 1973, с. 46
	-||-	1954-1955	В. Ауліх, В. Баран	Розкопки	Житлові споруди	-	АППВ, 1982А, с. 100; Баран, 1972, с. 205-225
668	**Неслухів,** ур. Грабарка Кам'янко-Бузький р-н	-	-	-	Поселення	ЛІМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 100; Hadaczek, 1892, s. 48-59, 71-78; Смішко, 1949, с. 189-208; Баран, 1972, с. 204-205
			Волинська обл.				
669	**Зимне,** ур. Городище, Володимир-Волинський р-н	-	Ю. Захарук, В. Ауліх	Розкопки	Кераміка, металеві вироби	-	АППВ, 1982А, с. 102; Ауліх, 1972
670	**Лежниця,** ур. Чуб, Володимир-Волинський р-н	-	М. Пелещишин	Розкопки	Кераміка	ІУ	АППВ, 1982А, с. 102; Цинкаловський, 1937, с. 234; Баран, 1972, с. 199-200

			Рівненська обл.				
671	**Липа I,** Дубнівський р-н	1940	М. Островський	Розкопки	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 105; Винок 1960, с. 69; Баран, 1972, с. 20
672	Костянець, ур. Листвинщина, Дубнівський р-н	1947	І. Свєшніков	Розкопки	Піч, кераміка	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 105-106; Свєшніков, 1952, с. 131-139; Баран, 1972, с. 195-196

ДАВНЬОРУСЬКИЙ ПЕРІОД

			Івано-Франківська обл.				
673	**Бринь,** ур. На Кленках, Галицький р-н	-	-	-	Земляні вали	-	Пастернак, 1944; АППВ, 1982А, с. 112; Чачковський, Хмілевський, 1938, с. 12-13
674	**Вікторів,** Галицький р-н	1885	-	Відкрито		-	Пастернак, 1937б; 1944; АППВ, 1982А, с. 113; Szaraniewicz, 1888, s. 71; Рат 1957, с. 44
675	**Вікторів,** Галицький р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	Городище		Пастернак, 1937б; 1944; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
676	**Залуква,** ур. Карпів Гай, Галицький р-н	-	-	Відкрито	Фундаменти церкви, полив'яні плитки	-	Пастернак, 1944; АППВ, 1982А, с. 113; Лаврецький, 1882; Zachariewicz, 1882; Pelenski, 1914, s. 82-83
677	**Залуква,** ур. Над Борщевом, Галицький р-н	-	-	Відкрито	Фундаменти церкви	-	Пастернак, 1944; АППВ, 1982А, с. 113-114; Szaraniewicz, 1883; Pelenski, 1914, s. 74-76
678	**Крилос,** ур. Підгороддя, Галицький р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	2 угорські могили		Пастернак, 1937б; 1944; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
679	**Залуква,** ур. Цвинтарська, Галицький р-н	-	-	Відкрито	Фундаменти церкви	-	Пастернак, 1944; АППВ, 1982А, с. 114; Szaraniewicz, 1886; Pelenski, 1914, s. 74-76
680	**Залуква,** ур. Камінний Вивіз, Галицький р-н	-	-	Відкрито	Фундаменти церкви, полив'яні долівкові плитки	-	Пастернак, 1944; АППВ, 1982А, с. 114; Лаврецький, 1882; Zachariewicz, 1882; Pelenski, 1914, s. 70-74
681	**Нижній Струтень,** Рожнятинський р-н	1937	Я. Пастернак	Розкопки	Городище		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1
682	**Крилос,** Галицький р-н	1934-1943	Я. Пастернак	Розкопки	Житлові споруди, фундаменти Успенської церкви, ремісничі об'єкти	-	Пастернак, 1937б; 1944; АППВ, 1982А, с. 114-115; Ратич, 1957, с. 48-54; Гончаров, 1955, с. 24-31; Довженок, 195 с. 12–13; Каргер, 1960, с. 61-7 Аулих, 1970, с. 289; 1971, с. 297; 1972, с. 379; 1973, с. 254; Аулих та ін., 1974, с. 240; 197 с. 254
683	**Побережжя,** Тисьменицький р-н	1935	Я. Пастернак	Розкопки	Фундамент церкви Бориса і Гліба, XIII ст.		Пастернак, 1944; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
684	**Крилос,** Галицький р-н	1947	-	-	Скарб прикрас та монет	Ів. ФКМ	АППВ, 1982А, с. 115; Гончаров, 1955, с. 30; Кропоткін, 1969-1970, с. 228

685	**Пітрич,** ур. Над Хатами, Галицький р-н	-	-	-	Городище	-	Пастернак, 1944; АППВ, 1982А, с. 115; Чачковський, Хмілевський, 1938, с. 10-11
686	**Сілець,** ур. Кам'єне, Галицький р-н	-	-	-	Городище	-	Пастернак, 1944; АППВ, 1982А, с. 116; Чачковський, Хмілевський, 1938, с. 12; Ратич, 1957
687	**Шевченкове,** Галицький р-н	-	Й. Пеленський	Обстежено	Городище, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 116; Pelenski, 1914, s. 1-63; Довженок, 1955, с. 13; Ратич, 1957
688	**Городниця,** Городенківський р-н	-	М. Смішко	Розкопки	Житлові споруди із печами	-	АППВ, 1982А, с. 117; Kopernicki, Przybysławski, 1884, s. 3-32
689	**Городниця,** Городенківський р-н	1882	І. Коперницький, В. Пшибиславський	Розкопки	16 курганів, бронзові персті, кільця, намистини	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 117; Janusz, 1918, s. 116-123; Ратич, 1957, с. 45
690	**Корнів,** ур. Грейдище, Городенківський р-н	1949	О. Ратич	Відкрито	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 118; Ратич, 1955, с. 162; Ратич, 1957, с. 48
691	**Грушів,** Коломийський р-н	1934	Я. Пастернак	Розкопки	Давньоруське селище		Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
692	**Корнів,** ур. Печери, Городенківський р-н	1949	О. Ратич	Відкрито	Поселен-ня, під плитові поховання, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 118; Ратич, 1955, с. 162; Ратич, 1957, с. 48
693	**Кунисівці,** ур. На Ставках, Городенківський р-н	1949	О. Ратич	Відкрито	Поселен-ня, кераміка	ІУ	АППВ, 1982А, с. 118; Ратич, 1955, с. 162; 1957, с. 56
694	**Надвірна**	1934	Я. Пастернак	Розкопки	Городище		Пастернак, 1937а; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
695	**Фітьків,** Надвірнянський р-н	1934	Я. Пастернак	Розкопки	Городище		Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
696	**Ісатів,** Тлумацький р-н	1949	О. Ратич	Відкрито	Городище	ІУ	АППВ, 1982А, с. 122-123; Ратич, 1955, с. 161-162; Janusz, 1918, s. 124; Ратич, 1957, с. 46
697	**Підвербці,** Тлумацький р-н	1949	О. Ратич	Відкрито	Поселення, кераміка	ІУ	АППВ, 1982А, с. 123; Ратич, 1955, с. 162; 1957, с. 57
698	**Підвербці,** Тлумацький р-н	1948	О. Ратич	Відкрито	Городище	ІУ	АППВ, 1982А, с. 123; Ратич, 1955, с. 162; 1957, с. 48
699	**Виспа,** Рогатинський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Обстежено	Городище		Полянський, 1928, с. 11
700	**Хотимир,** Тлумацький р-н	1949	О. Ратич	Відкрито	Городище	ІУ	АППВ, 1982А, с. 124; Janusz, 1918, s. 236-237; Ратич, 1955, с. 162; 1957, с. 58
701	**Делева,** Тлумацький р-н	1932	Я. Пастернак	Розкопки	Кладовище з під плитовими пох. XV ст.		Коваль, Миронюк, 2006, с. 135
702	**Хотимир,** ур. На Валах, Тлумацький р-н	1949	О. Ратич	Відкрито	Селище, кераміка	ІУ	АППВ, 1982А, с. 124; Janusz, 1918, s. 236-237; Ратич, 1955, с. 162; 1957, с. 58
703	**Манява,** Богородчанський р-н	1933	Я. Пастернак	Розкопки	Скит Манявський, келії, крипти XVI-XVIII ст.		Коваль, Миронюк, 2006, с. 135
			Тернопільська обл.				
704	**Урмань,** ур. Церквиська, Бережанський р-н	-	-	Відкрито	Городище, і підплитові поховання	-	АППВ, 1982А, с. 149; Ратич, 1957, с. 72

705	**Денисів,** Козівський р-н	1930-ті	Я. Пастернак	Розкопки	Замок XVI - XVIII ст.		Пастернак, 1937а; Коваль, Миронюк, 2006, с. 135
706	**Більче-Золоте,** Борщівський р-н	1870-ті	А. Кіркор	Розкопки	Кераміка, енкалпіон, ножі, сокири, браслет, наконечники до стріл, скляні браслети	-	АППВ, 1982А, с. 150; Раппопорт, 1967, с. 12; Ратич, 1957 с. 60; Свєшніков, 1959, с. 12, 13
	-||-	1920-ті	В. Антонєвич	Обстежено	-	-	АППВ, 1982А, с. 150; АП, с. 322
707	**Ланівці,** ур. Городище, Борщівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Кераміка		Полянський, 1928, с. 23
708	**Ланівці,** ур. Монастир, Борщівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Кераміка, хрестики, пряслиця		Полянський, 1928, с. 23
709	**Миколаївка,** Бучацький р-н	1949	-	Обстежено	Кераміка		АППВ, 1982А, с. 152; Ратич, 1957, с. 63; АП, с. 323
710	**Зелений Гай,** Заліщицький р-н	1909	К. Гадачек	Відкрито, розкопки	4 кургани	-	АППВ, 1982А, с. 156; Ратич, 1957, с. 64; Kopernicki, 1878, с. 66-68; Kopernicki, Przybysławski, 1884, s. 24-27
	-||-	1931	Т. Сулімірський	Розкопки	2 кургани	-	АППВ, 1982А, с. 156; Ратич, 1957, Hadaczek, 1909, s. 3; Janusz, 1918, s. 273; ZOW, t. 1 s. 24
711	**Лисичники,** ур. Печера Лиличка, Заліщицький р-н	1927	Ю. Полянський	Розкопки	Кераміка, вогнище, залізо	-	Полянський, 1928, с. 23; АППВ, 1982А, с. 157; АП, с. 324; Ратич, 1957, с. 66
712	**Лисичники,** хут. Миколаївка Заліщицький р-н	1927	Ю. Полянський	Розвідки	Городище	-	Полянський, 1928, с. 23
713	**Новосілка,** ур. Чагор, Заліщицький р-н	-	-	-	Підплитові поховання	-	АППВ, 1982А, с. 157; АП, с. 324; Ратич, 1957, с. 66; ZO t. 10, s. 266
714	**Торське,** ур. Шанці, Заліщицький р-н	1920-	В. Антонєвич	-	Поселен-ня, кераміка	-	Antoniewicz, 1921а; АППВ, 1982А, с. 158;Черныш, 1962, с. 83
715	**Голігради,** ур. Вигощів, Заліщицький р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Городище, кераміка	-	Полянський,1928, с. 12; АППВ3, с. 158; АП, с. 322; Ратич, 1957, с. 62
716	**Великі Вікники,** Збаразький р-н	1940	-	Відкрито, розкопки	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 158-159; Тиханова, 1956; Махно, 196 с. 46; Смішко, 1947, с. 111, 1 1953, с. 84, 85
	-||-	1956	М. Тиханова	Розкопки	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 158-159
717	**Лози,** ур. Зимний Город, Збаразький р-н	1938	О. Цинкаловський	Розкопки	Поселення	-	АППВ, 1982А, с. 159; Пелещишин, 1973, с. 55-62; Cynkalowski, 1961, s. 222
718	**Старий Збараж,** Збаразький р-н	-	-	-	Городище, скарб	-	АППВ, 1982А, с. 159; Ратич, 1957, с. 69; Janusz, 1918, s. 27 278; Siwkówna, 1939
719	**Велика Плавуча,** ур. Польське Село, Збаразький р-н	-	Т. Сулімірський	Розкопки	3 підплитові поховання	Кр. АМ	АППВ, 1982А, с. 160; Ратич, 1957, с. 61; Spraw. PAU, t. 42, 1938, s. 226
720	**Семенів-Зеленче,** Теребовлянський р-н	1931	Я. Пастернак	Розкопки	Городище і селище		Коваль, Миронюк, 2006, с. 134;
721	**Теребовля**	1931-1932	Я. Пастернак	Розкопки	Городище і підгороддя		Коваль, Миронюк, 2006, с. 1

722	Теребовля	1932	Я. Пастернак	Розкопки	Церква Св. Пятниць XVI - XVIII ст.		Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
723	Ладжин, Теребовлянський р-н	1932	-	Відкрито	Могильник	-	АПНВ, 1982А, с. 163; Ратич, с. 66; ZOW, VIII, 1933, s. 24
724	Кисів, Чортківський р-н	-	Ю. Костжевський	Розкопки	Підвищено-ве поховання	-	АПНВ, 1982А, с. 166; Ратич, 1957, с. 72; Kostrzewski, 1925-1927, s. 246
				Львівська обл.			
725	Підгірці-Плісневськ, Бродівський р-н	1940	Я. Пастернак	Розкопки	-	ЛІМ, ІА	Пастернак, 1961
	-||-	1946-1949	І. Старчук	Розкопки	-	ЛІМ, ІА	АПНВ, 1982А, с. 170; Старчук, 1955, с. 34; Ратич, 1957, с. 26-27; Пастернак, 1961, Русанова, 1978, с. 47
	-||-	1953-1954	В. Гончаров, М. Кучера	Розкопки	-	ЛІМ, ІА	АПНВ, 1982А, с. 170; Кучера, 1962, с. 3-56; Ратич, 1957, с. 25-30; Кучера, 1959, с. 132; Пастернак, 1961
726	Підгірці-Плісневськ, ур. Поруби, Бродівський р-н	1949	І. Старчук	Розкопки	Курганні поховання дружинників	-	АПНВ, 1982А, с. 170-171; Старчук, 1955, с. 34; Ратич, 1957, с. 26-27; Русанова, 1978, с. 47
727	Підгірці, посад Плісневська, Бродівський р-н	-	-	Розкопки	30 поховань	ЛІМ	АПНВ, 1982А, с. 171; Старчук, 1955, с. 34; Ратич,1957, с. 27
728	Підгірці, дитинець Плісневська, Бродівський р-н	-	-	Розкопки	60 поховань	ЛІМ	АПНВ, 1982А, с. 171; Старчук, 1952, с. 394; Ратич, 1957, с. 394
729	Бенз, Сокальський р-н	1935, 1936-1938	Я. Пастернак	Розкопки	Городище, підгородля, могильник		Пастернак, 1937а, с. 21; 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
730	Ступниця, Дрогобицький р-н	1930-ті	Я. Пастернак	Розкопки	Селище		Пастернак, 1937а; 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
731	Літиня, Дрогобицький р-н	1942	Я. Пастернак	Розкопки	Охоронний об'єкт		Пастернак, 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
732	Гнилово, ур. Мисомелиця, Жовківський р-н	1935, 1936-1938	Я. Пастернак	Розкопки	Городище, підгородля, могильник		Пастернак, 1937а, с. 22; 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
733	Старгород, Сокальський р-н	1939	Я. Пастернак	Розкопки	Городище		Пастернак, 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
734	Урич, Сколівський р-н	1912-1913	Я. Пастернак	Розвідки	Сколівська фортеця		Пастернак, 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
735	Страдч, Янорівський р-н	1939	Я. Пастернак	Розкопки	Печерний монастир		Пастернак, 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
736	Звенигород, ур. Острови, Пустомитівський р-н	1920-ті	Ю. Полянський	Розвідки	Кераміка, браслети скляні		Полянський, 1928, с. 20
737	Звенигород, Пустомитівський р-н	1935, 1936-1938	Я. Пастернак	Розкопки	Городище, підгородля		Пастернак, 1937а, с. 22-23; 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 134
738	Крехів, Жовківський р-н	1913	Я. Пастернак	Розвідки	Монастир		Коваль, Миронюк, 2006, с. 135
739	Львів	1938	Я. Пастернак	Розкопки	Церква Св. Духа, XVIII ст.		Пастернак, 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 135
740	Львів	1932-1933	Я. Пастернак	Розкопки	Катедра Св. Юрія, кринти		Пастернак, 1961; Коваль, Миронюк, 2006, с. 135

741	**Вербів,** Перемишлянський р-н	1920-ті	Ф. Гевко	Випадково виорав	Скарб: філігранове кільце, бляшки, ланцюг		Полянський, 1928, с. 11
742	**Буськ**	1920-ті	Л. Чачковський	Розвідки	Кераміка, залізна бойова сокира		Пастернак, 1937а, с. 21
743	**Ріпнів,** ур. Базнище, Буський р-н	1950	Ю. Захарук	Розкопки	Житлові споруди, кераміка, металеві та кістяні вироби	ІУ	АППВ, 1982А, с. 172-173; Ауліх, 1958, с. 26-59; Ратич, 19[illegible] с. 30; Захарук, Ратич, 1955, с 40, 48
	–‖–	1954-1955	В. Ауліх	Розкопки	Житлові споруди, кераміка, металеві та кістяні вироби	ІУ	АППВ, 1982А, с. 172-173
744	**Ступниця,** Дрогобицький р-н	1931-1932	В. Кобільник	Розкопки	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 174; Раппопорт, Малевская, 1963, с. 64 65; Ратич, 1957, с. 18
	–‖–	1962	П. Рапопорт	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 174
745	**Підгір'я,** Золочівський р-н	1924	-	Відкрито	Кремаційний могильник	-	АППВ, 1982А, с. 176; Janusz, 1918, s. 259
746	**Грибовичі,** Жовківський р-н	1933, 1934	М. Смішко	Розкопки	Городище, залишки валів, наземний об'єкт	ІУ	АППВ, 1982А, с. 178; Свєшніков, 1952; Ратич, 1956, с. 1 1957, с. 23
747	**Глинське,** Жовківський р-н	1934	-	Розкопки	Городище	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 178; Ратич, 1957, с. 20-21
748	**Глинське,** ур. Цвинтар, Жовківський р-н	1934	-	Розкопки	Підплитові поховання	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 178; Ратич, 1957, с. 20-21
749	**Городище,** Самбірський р-н	-	В. Кобільник	Відкрито	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 182; Ратич, 1957, с. 16
750	**Кульчиці,** Самбірський р-н	1938, 1949	-	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 183; Раппопорт, 1962, с. 9
751	**Смільниця,** Старосамбірський р-н	1946	І. Свєшніков	Розкопки	2 поховання, бронзові сережки, скроневі кільця	ЛІМ	АППВ, 1982А, с. 186; Свєшніков, 1949, с. 86
752	**Спас,** Старосамбірський р-н	1935	Т. Сулімірський	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 186-187; Sulimirski, 1935, s. 254; Рати 1957, с. 18; Свешников, 197(с. 14
	–‖–	1969	І. Свєшніков	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 183-184
				Волинська обл.			
753	**Вигаданка,** Володимир-Волинський р-н	1931	-	Відкрито	Залізні меч, шолом, кольчуга та бронзова пряжка	-	АППВ, 1982А, с. 189; Cynkałowski, 1961, s. 170
754	**Видранка,** ур. Колода, Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 190; Cynkałowski, 1961, s. 170
755	**Володимир-Волинський**	-	О. Цинкаловський	Обстежено	Літописне місто	Луц. КМ, ВВКМ	АППВ, 1982А, с. 190; Cynkałowski, 1961, s. 181; Rauhut, 1960, s. 239

756	**Заболоття,** Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 190; Cynkałowski, 1961, s. 198
757	**Пузів,** ур. Селисько, Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище, металеві вироби, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 190; Cynkałowski, 1961, s. 160
758	**Тростянка,** Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 191; Cynkałowski, 1961, s. 195; Rauhut, 1960, s. 252-253
759	**Устилуг,** Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 191; Cynkałowski, 1961, s. 196
760	**Фалемичі,** ур. Селиська, Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище, металеві та кістяні вироби, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 191; Cynkałowski, 1961, s. 142
761	**Хобултава,** ур. Корчунок, Володимир-Волинський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Кераміка, залізна булава	Луц. КМ	АППВ, 1982А, с. 192; Cynkałowski, 1961, s. 141
762	**Яковичі,** ур. Боярське Стійло, Володимир-Волинський р-н	-	-	Випадкові знахідки	Кераміка, цвяхи, скляна посудина	-	АППВ, 1982А, с. 192; Cynkałowski, 1961, s. 145
763	**Вовчок,** ур. Стависько, Іваничівський р-н	1930-ті	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 193; Cynkałowski, 1961, s. 199
764	**Литовеж I,** ур. Городиська, Іваничівський р-н	-	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 194; Цинкаловський, 1937; Раппопорт, 1967, с. 48
	-||-	1964	В. Ауліх, М. Пелещишин,	Розкопки	Городище	-	АППВ, 1982А, с. 194
765	**Берестяне,** Ківерцівський р-н	1898	К. Мельник	Розкопки	10 курганів	-	АП ПВ, 1982А, с. 195; Ратич, 1957, с. 5
766	**Валентинів,** Луцький р-н	1937-1938	Я. Фітцке	Розкопки	Поселен-ня, 4 житлові споруди, господарські будівлі	Луц. КМ	АППВ, 1982А, с. 198; Ратич, 1957, с. 5
767	**Коршів,** ур. Замчисько, Луцький р-н	1936	З. Леський	Розкопки	Городище, житлові споруди	Луц. КМ	АППВ, 1982А, с. 199; Leski, 1937
			Рівненська обл.				
767	**Зелениця,** Володимирецький р-н	1937	Я. Фітцке	Розкопки	Кремацій-ні поховання	-	АППВ, 1982А, с. 207; ZOW, ч. 11-12, 1937, s. 166; Ратич, 1957, с. 36-37
768	**Волиця,** Дубнівський р-н	1947	М. Смішко	Розкопки	Селище	-	АППВ, 1982А, с. 210; Смішко, 1952, с. 358-365; Ратич, 1957, с. 34; Cynkałowski, 1961, s. 170
769	**Дубно**	1946	М. Островський	Розкопки	Городище, кераміка, металеві та кістяні вироби	ДКМ	АППВ, 1982А, с. 210; Смішко, 1952, с. 352; Ратич, 1959, с. 127; Ратич, 1957, с. 36; Раппопорт, 1967, с. 42; Cynkałowski, 1961; s. 176-177

770	**Листвин,** Дубнівський р-н	1947	М. Смішко	Обстежено	Городище	ДКМ, ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982А, с. 212; Труды арх. сьезда, т. 1, с. 69; Ратич, 1957, с. 39; Смішко, 1952, с. 352; Cynkałowski, 1961, s. 184;
	-||-	1961	П. Рапопорт	Обстежено	Городище	ДКМ, ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982А, с. 212; Ауліх, 1967, с. 33; Пелещишин, 196 с. 33; Раппопорт, 1967, с. 60-61;
	-||-	1966, 1967	Р. Чайка	Обстежено	Городище	ДКМ, ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982А, с. 212
	-||-	1971, 1975	Р. Чайка	Розкопки	4 напівзем-лянки, 3 господарські ями (400 м²)	ДКМ, ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982А, с. 212; Пелещ шин, Чайка, 1972, с. 314-315 Rauhut, 1960, s. 245
771	**Листвин,** ур. Круглик, Дубнівський р-н	1929, 1940	М. Островський	Розкопки	3 кургани	ДКМ, ІУ, ЛНУ	АППВ, 1982А, с. 212
772	**Мирогоща I-II,** Дубнівський р-н	1929	М. Островський	Обстежено	Городище	ДКМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 212; Ратич, 1957, с. 39; Rauhut, 1960, s. 2
	-||-	1961	П. Рапопорт	Обстежено	Городище	ДКМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 212
	-||-	1966	В. Ауліх	Обстежено	Городище	ДКМ, ІУ	АППВ, 1982А, с. 212
773	**Мирогоща I-II,** Дубнівський р-н	1929	М. Островський	Обстежено	Селище	ДКМ	АППВ, 1982А, с. 212; Cynkałowski, 1961, s. 170; Ратич, 1957, с. 39; Rauhut, 1960 s. 246
774	**Острів,** Дубнівський р-н	1936	М. Островський	Обстежено	Городище, кераміка	-	АППВ, 1982А, с. 213; Ратич, 1957, с. 40; Труды XI Арх. Сьезда, т. 1, с. 69
775	**Залужжя,** Дубровицький р-н	1951		Обстежено	Городище	РКМ	АППВ, 1982А, с. 214; Ратич, 1957, с. 36; Jakimowicz, 1924, s. 118; Cynkałowski, 1961, s. 199; Труды XI Арх. Сьезда т. 1, с. 37-38
776	**Будераж,** Здолбунівського р-ну	-	О. Цинкаловський	Обстежено	Городище, кераміка, металеві та кістяні вироби	-	АППВ, 1982А, с. 215; Ратич, 1957, с. 33; Раппопорт, 1961, с. 31; Труды XI Арх. Сьезда, 1, с. 68, 143-144; Rauhut, 196 s. 235-236
777	**Устя,** ур. Могилки, Корецький р-н	-	Я. Фітцке	Розкопки	Курганний могильник	ЛКМ	АППВ, 1982А, с. 217; Ратич, 1957, с. 43
778	**Боремель,** ур. Угрудок, Млинівський р-н	-	О. Цинкаловський	Відкрито	Городище	ЛНУ	АППВ, 1982А, с. 218; Зварич, Чайка, 1974, с. 277; Cynkałowski, 1961, s. 174
	-||-	1973	В. Зварич, Р. Чайка	Обстежено	Городище	ЛНУ	АППВ, 1982А, с. 218
779	**Городок,** Рівненський р-н	1890	-	Відкрито	Срібний скарб	-	АППВ, 1982А, с. 226
780	**Городок,** ур. Під Могилою, Рівненський р-н	1920-ті	М. Древко	Розкопки	Селище, напівзем-лянкові будівлі	-	Труды XI арх. сьезда, т. 1, с. Drewko, 1929, с. 284-285; Ко зухина, 1954, с. 135; АППВ, 1982А, с. 226; Ратич, 1957, с. 35; Багрій, 1962, с. 121-126

RESUME

OLEXANDR SYTNYK

ARCHAEOLOGICAL SCIENCE IN LVIV IN THE FIRST HALF OF THE XX-TH CENTURY

The book shows a consistent picture of archaeological research evolution mainly in the period after World War I, from 1918 till 1951, when a new academic structure was formed in Lviv – the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the USSR. The Department of Archeology in the institute brought together almost all the academic staff of Lviv and became the center of the archaeological studies of the whole western Ukraine.

According to social-political regimes, the first half of the XX-th century can be divided into the following periods: Austrian (until 1918), Polish (1918 – 1939), Soviet pre-War (1939 – 1941), German occupation (1941 – 1944) and Soviet post-War (1944 – 1951). The first period – the beginning of the century and World War I – is described very schematically. Attention is mainly paid to the activity of several leading scientists of that period (F. Vovk, M. Hrushevskyi, I. Sharaniewicz, and others).

The greatest attention in our work is paid to the inter-War period and the early post-War years of the Soviet rule when already a new "Soviet" archeology was formed. In the inter-War period, opposition between the official Polish science, concentrated mainly at the University of Jan Kazimierz, and, in fact, public Ukrainian archeology, which was generally represented by the Shevchenko Scientific Society, is emphasized. But this confrontation, in our opinion, was caused primarily by social and political factors, and not by the needs or the essence of scientific researches. Conversely, in the specific work on these or those issues of archaeology, which have nothing to do with politics, there can be traced cooperation, mutual understanding and mutual assistance between the scientists of Ukrainian, Russian, Armenian, and Polish origin.

The beginning of the century. The first decade of the XX-th century and the next few years (before World War I) were quite effective for Lviv as far as archaeology is concerned, in spite of a very small number of special archaeological researches. This period can be called a star time for Karol Hadachek (the end of XIX-th century went, of course, for Isidor Sharanevych).

It was due to K. Hadachek that the Department of Archaeology of Lviv National University was set up (1905). He was also the only one among archaeologists of Lviv who carried out extensive excavations of the basic cultural sites of Painted ceramics culture (Koshylivtsi) Pshevorska culture (Gats'), Slavonic times (Zelenyi Hay), published materials from Mykhalkiv treasures and from other sites of Halychyna. He was the only professor of prehistory in Lviv, the only professional archaeologist who lectured at the University, examined collections of the Dzieduszycki archaeological museum.

Lviv archaeological science (the same as in Halychyna region in general) during this period was greatly influenced by such reputable scientists as Mykhailo Hrushevskyi, Włodzimierz Demetrykewicz, Fedir Vovk, and later – by Ilarion Svientsytskyi, Vadym Shcherbakivskyi, and others.

During the pre-War years a new young generation of pre-historians began to form in Lviv – V. Hrebeniak, J. Pasternak, W. Antoniewicz, B. Janusz, and they were scattered due to the hardships of war in various areas and regions. V. Hrebeniak died, J. Pasternak was in Prague, W. Antoniewicz – in Cracow, and then in Warsaw, B. Janusz – in Lviv (without certificate of secondary school leaving) where he changed his scientific interests for regional studies and historiography. All of them along with new staff clearly rose to prominence in the next period of the development of the young independent Polish state, the same as their spiritual mentor – anthropologist Jan Czekanowski who set up the Lviv anthropological school, well-known throughout Europe. At that time, the field was sown well ... and it gave a rich yield in the next decades.

The Inter-War Period (1918-1939)

If we analyze specific archaeological field work done by Ukrainian and Polish scientists in detail – domination of Ukrainian researchers in the aspect of practical archaeology strikes one's eye. Classical archaeology was professionally studied by only

one Ukrainian – Ivan Starchuk –because he had undeniable artistic skills and art education.

The first Paleolithic sites were found here and partly excavated by Juri Polianskyi. He explored about 60 sites from the Late Paleolithic and 4 ones – from the Middle Paleolithic period in the Middle Dniester basin. The first Paleolithic site in Volyn (Horodok) was also excavated firstly by a Ukrainian Levko Chykalenko, and only then – by Ludwik Sawicki. Many Paleolithic sites were discovered in Volyn during the inter-War period by Olexandr Cynkalowski, Mykhailo Ostrovskyi, Juri Shumovskyi, though they cannot be attributed directly to the Lviv archaeological school, but many artifacts from these sites are still stored in Lviv.

Neolithic and Eneolithic settlements (generally – of Trypillia culture) were also studied by Ukrainian scientists – J. Polianskyi, O. Cynkalowski and most of all – by Oleh Kandyba. From the Polish side Neolithic sites were investigated by Leon Kozłowski, but these works were sporadic and very short – Buchach, Koshylivtsi, Nezvysko. Neolithic sites were also excavated by a Ukrainian Markjan Smishko (Mali Hrybovychi – Funnelbeaker culture), but he represented the official Polish science at the Lviv University. Similarly, Cynkalowski, Shumovskyi or Ostrovskyi, who represented the Central State Archaeological Museum in Warsaw and sent most of their findings there. Kazimierz Majewski also studied the Trypillia culture, but he did not carry out his own excavations.

A Pole Tadeusz Sulimirski probably made the greatest contribution into the exploration of the Bronze Age and the Early Iron age in this region, though the Bronze Age burial mounds were excavated by Jan Bryk, Yaroslav Pasternak, and Volodymyr Kobil'nyk. Later, the problems of the Bronze Age were also studied by a Russian Igor Sveshnikov.

The sites of the Roman times during the interwar period mostly were studied by Markijan Smishko. But again, he represented the Polish university, and not the Shevchenko Scientific Society.

As regards to the Early Middle Ages, the Old Rus period, none of the Polish scientists but for Aleksandr Cholowski "back in the Austrian period", did investigate this epoch (the only exception was Irena Siwkówna). The main research works on behalf of the Shevchenko Scientific Society and with the financial support of the Metropolitan Andrey Sheptytskyi were carried out by Jaroslav Pasternak – Krylos (Halych), Belz, Plisnesk, Zvenyhorod, and others. These sites were the priority for Ukrainian scientists because they proved the autochthonous nature of Ruthenians (or Ukrainians) for that region.

Thus, field researches were carried out by such Lviv archaeologists as Poles Leon Kozlowski, Tadeusz Sulimirski, Jan Bryk and by Ukrainians Juri Polianskyi, Oleh Kandyba and Jaroslav Pasternak (most of all) (representatives of the Shevchenko Scientific Society) as well as by Markijan Smishko and later by Ivan Starchuk (from the University).

It is very difficult to clearly divide Polish and Ukrainian achievements in the archeology of the inter-War period. For example, it is impossible to estimate the researches carried out by Markijan Smishko from the point of view of national interests, or the fieldwork organized by the delegates of the State Archaeological Museum in Warsaw – Aleksandr Cynkalowski, Juri Shumovskyi or even by Juri Polianskyi in 1920, who discovered sites, collected archaeological materials on the basis of financial support from the "Association of State Conservators". Some of these materials were sent to the Museum of the Shevchenko Scientific Society, but the others – much more of them – are still in the State Archaeological Museum in Warsaw. Some archaeological explorations can not be divided by the national aspect, because they were carried out by Polish people and Ukrainians together (excavations of burial mounds in Sambir region or excavations of the Paleolithic site in Novosilka Kostiukova in Zalishchyky district).

The Period of World War II and post-war years. Researches carried out by scientists from the Lviv Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the USSR (1940-1950) can, no doubt, be divided into three unequal and inconsistent periods caused by historical and socio-political factors.

The first one can be named as "pre-War", or "pre-occupation" one, though one can argue about the relevance of these definitions because the war had already began, and the territory of the Western

Ukraine was actually occupied by the Soviet troops. Perhaps, the best term for this time was found by the people themselves, as they called it a period of the "first Soviets". For the Department it lasted, in fact, about one year and a half – from February 1940 to the end of June 1941.

The second period – that of German Nazi occupation – end of June 1941 – end of July 1944.

The third period, the longest and the most productive one in terms of scientific results obtained over the period lasted since the liberation of Lviv (from the end of July 1944) till February 1951 – the time of foundation of the new academic institution in Lviv – the Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the USSR. The department of archeology (or the group of archeology, at that period) with all the personal staff joined the latter one.

The first period of time can be conventionally called the time of "organizations and reorganizations", formation, establishment and ... waiting (because almost nobody doubted the attack on the part of Hitler's Germany). The Shevchenko Scientific Society was liquidated, the university and museums were reorganized, new structures, including the Department of Archaeology, were established.

Despite of the fact that Markijan Smishko became the head of the Department, the first period can be called "the era of Jaroslav Pasternak" who gained wide popularity at that time, becoming the director of the Museum of History, head of the Department of Archaeology of the University, scientific worker of the Department of Archaeology, who carried out prestigious excavations in Halich-Krylos. He was also widely known among scholars of Europe and the Lviv public. Probably, in the long term perspective he focused his attention on the University (rather than the Department), planning the possibility of forming a new generation of Ukrainian archaeologists at the Chair. Besides that, the leading archaeologists of Lviv – I. Starchuk, M. Smishko, K. Majewski, K. Żhurowski, and others worked at the University at that time. We must take into account a great reputation of the Lviv University's archeology since the Polish times, library, museum, materials storage units. The Department of Archaeology did not have such advantages. It was a new structure, not known well to the scholars of Lviv.

The second period – war, occupation, can't even be analyzed in a scientific aspect. It was a time of humiliation and deep stagnation, destruction and plundering of cultural property, as well as destruction of the archaeologists themselves (Oleh Kandyba, for example).

Only the third period of the Department's development (1944-1950) can be analyzed in terms of achievements and mistakes. After the bloody slaughter of World War II the dream about independent Ukraine reappeared again in the minds of many patriots, but very soon Halychyna intellectuals felt the "bright future" of the Communist regime. A systematic mass elimination of the Ukrainian culture and self-consciousness of the nation was launched. The last one must be substituted by the new proletarian internationalist consciousness of every Soviet man formed due to russification and destruction of national monuments and shrines.

From 1944 to 1951 archaeology in Lviv underwent a test for maturity.

No doubt, it was the "era of Markijan Smishko", although the last one did not feel so confident and independent as J. Pasternak back in 1939–1941. During the whole "Soviet" period of his life he was trying to "please" the regime and to cause no suspicion of disloyalty to the regime.

After the war Markijan Smishko, in fact, remained the only archaeologist-practitioner, a pre-historian experienced in field researches. We do not take into account Ivan Starchuk, who was basically classical archaeologist, historian of the art of the Greek-Roman era and who began to study archaeology of the Old Rus' period only after 1939 when the Soviet reforms at the University liquidated the Chair of Classical Archaeology. It should be noted that he had begun his studies under the influence and supervision of Jaroslav Pasternak in the first period of the Soviet rule during excavations in Krylos.

Somewhat aside, as always, was Igor Sveshnikov, who collaborated with the Department, but was formally an employee of the Lviv Museum of History. Igor Sveshnikov had known Lviv

"archaeological cuisine" since the pre-war period, he had been a student of Leon Kozlowski, but was also not a beginner in the field of practical archaeology.

During the post-War period ideological emphasis shifted significantly, this led to reorientation of archaeological science from the University to the Department. Proletarian state did not need archaeologists; the country needed agitators of the new Communist age. Obviously, this specific program of struggle against Ukrainian nationalism caused some steps of the University's leaders taken to eliminate the Department of Archaeology (1949), and after the death of Ivan Starchuk in 1950 and Smishko's dismissal in 1954 – to eliminate archeology as a direction of historical research in the university in general.

Despite the lack of experienced staff after the war, the Department gradually recovered. If in 1945 there were only 7 people, in 1948 there were already 15. Oleksandr Fenin returned to the Department after demobilization. He had worked here before the war when still a student.

Oleksiy Ratych began his work at the Department without any professional skills, but with a great life experience, common sense and "folk humor" that lent him a helping hand in sticky situations and conflicts many a time. Ratych studied the issue that was the nearest one to history and clear without much archaeological knowledge – the Old Rus' hill-forts. He obtained the skills necessary for exploration and excavation of such sites under the tutorship of Ivan Starchuk in Plisnesk.

Valentina Kravets' proved to be a very promising scholar in that period. She underwent a good scientific training in various expeditions, especially, in the one relating to her own research theme – Trypillia culture. These were, for example, Trypillia sites in the Middle Dniester region such as Lenkivtsi that were researched by Valentina Kravets' in collaboration with Kateryna Chernysh.

Serhiy Sudakov was another original personality, a wide intellect and "phenomenon" in archeology. In the future he could become a famous scientist, but he chose a different path in life.

J. Didyk and P. Zavada just started their archaeological activity. The latter one even supervised the research in Kulchytsi (a burial complex), that being quite complicated even for experienced archaeologists. For what fault he was fired from the Department in 1950 still remains unknown.

The surname of Olena Bijovska often occurs too. She was the head of materials storage units, a promising and hardworking young person. Despite the fact that she did not have her own excavations and publications (and a scientific theme, definitely, either), she directly participated in most expeditions and certainly would have become a well-known expert in some field of archeology with time.

We know nothing about Yevhen Hook, an employee of Plisnesk expedition and a good assistant of I. Starchuk. He was a tragic personality too (suicide at the end of 1949 or at the beginning of 1950 during Stalin repressions).

L. Krushelnytska, as we have already mentioned, began her work at the Department as a draftsman-painter, and her duties were limited to recording of materials in the field and production of pictures of archaeological findings. At that time she was not engaged in any scientific work, but, according to her colleagues' memoirs, assisted many workers in difficult life situations.

A huge practical work – description, photo-recording, and measurements of findings and objects were made by such research-supporting personnel, as V. Manastyrskyj and O. Kostjuk.

At the end of 1949 another "Stalinist purge" started. It brought a great damage to the Department of Archaeology. P. Zavada, E. Vintoniak, O. Kostjuk were fired; V. Manastyrskyj, T. Plaksiy, O. Bijovska were arrested and deported to Siberia, and the Department became only a "Group". Since January 1950 it was officially called the Lviv Group of Archaeology of the Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the USSR: head of Group – M. Smishko, senior researchers – I. Starchuk, A. Chernysh, junior researchers – O. Fenyn, O. Ratych, O. Terletskyi, V. Kravets', J. Pelenskyi, C. Chernysh, Y. Zakharuk; cartographer – L. Krushelnytska, head of the library – M. Hembarowicz, secretary-typist – M. Bardyn.

Over the longest period of time, until his death, there lived and worked in Lviv O. Chernysh. Y. Zakharuk almost all his life long worked as vice-

director, first – in Lviv, then – in Kiev, and finally – in Moscow (over the longest period). K. Chernysh did not feel comfortable in Lviv and in Ukraine in general, although she was, as L. Krushelnytska wrote, "a good spirit" for the Department and had a warm relationship with Lviv colleagues all her life long. By the way, she died not that long ago, in 2006.

If we analyze the field activities of the Department employees during the whole period of its existence in Lviv (1940–1950), it is necessary to point out a wide geographic range of research – almost all geo-ethnic regions of Western Ukraine. It included Volyn' (Kostyanets', Volytsia Straklivska, Viknyny Velyki), Trans-Carpathian (Iza, Bilky), Podillia (Semeniv-Zelenche, Lazarivka), Pre-Carpathian – Middle Dniester regions (Babyn I, Lenkivtsi), Upper Dniester region (Krylos, Plisnesk, Kulchitsi) and other territories.

The chronological aspect of regional explorations is no less diverse either. The researchers of the Department studied almost all historical periods and cultures. The Middle and Late Paleolithic, Mesolithic (O. Chernysh – Babyn I and many sites explored in surveys), Neolithic (I. Sveshnikov – Kotovane), Eneolithic (V. Kravets', K. Chernysh – Lenkivtsi and other sites; S. Sudakov – Semeniv-Zelenche), the Bronze age (I. Sveshnikov, M. Smishko – Kostianets', Zatoka, Neslukhiv, P. Zavada – Kulchytsi), the Early Iron Age (M. Smishko – Bilky, I. Starchuk – Plisnesk, Y. Zakharuk, O. Ratych – Ripniv), culture and burial fields of the Early Slavic period (M. Smishko – Neslukhiv, Viknyny Velyki, Iza, Volytsia Straklivska), the Old Rus period (J. Pasternak – Krylos, Plisnesk; I. Starchuk, O. Ratych – Plisnesk and others, exploration and survey of hill-forts).

Analyzing the economic and social-historical differentiation of the studied sites, we can also see a wide range of expression. The whole complex of discovered, explored and studied sites includes, firstly, a large amount of settlements, including the earliest Paleolithic sites and later Old Rus' villages, many hill-forts, beginning from the Early Scythian time, several burials from the Early Iron Age and mostly – the culture of burial field (of Cherniakhivska culture and of early ones). There also occur some separate burials from the Bronze Age and large cemeteries from the Old Rus period. Such sites as initial mines with deposits of raw materials (Lazarivka), large burial mounds (Lystvyn), Old Rus cities (Krylos), treasures of bronze artifacts (Bilky), and others constitute the objects of special attention.

All these sites and objects were explored in different ways, using of different methods. The common surveys and excavations were the simplest of them, but various measurements and calculations were also used. It is clear that the technical equipment of expeditions was more primitive than now, but, on the other hand, different specialists worked together with the head of the expedition in the field – topographers-geodesists (T. Żhurowski, E. Zelkevych, V. Manastyrskyi), professional photographers (M. Babinskyi O. Kostjuk), artists (L. Krushelnytska), several scientific and technical workers (such a situation is not always possible even now). These specialists provided for high accuracy of measurements and topographic descriptions of sites, geological and mineralogical determinations, stratigraphic observations. Photographers made exact and high-quality fixation. It must be emphasized that in that period not even every expedition from Kyiv or Moscow had such specialists.

In general, a very high methodical level of excavations developed by the previous Lviv Archeological School should be noted. The attitude to work with objects and materials was conscientious, in spite of the poor, scary and uncomfortable situation in the world of Stalin's five-year plans.

Thus, a new generation of Soviet archaeologists from Lviv of the post-War period was fully formed in the early 1950s at the Lviv Institute of Archaeology of the Academy of Sciences of the USSR. In February 1951 Lviv group of archaeologists was transferred to the subordination of the newly established Institute of Social Sciences of the Academy of Sciences of the USSR. A new stage in the life and activity of archaeologists of Lviv started.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонович О. Про 156-й том Записок наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 р. // ЗНТШ. 1991. Т. CCXXII. С. 94–97.
2. Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли. К., 1887.
3. Археологічні дослідження Львівського університету. Вип. 8. 2005. 410 с.
4. Археологічні нахідки в с. Чехах повіта бродського // Діло. Львів, 1895. № 181.
5. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку (Герета І. П., Грибович Р. Т., Мацкевий Л. Г., Пелещишин М. А., Потушняк М. Ф., Савич В. П., Свешніков І. К., Черниш О. П.). К., 1981. 310 с. (АППВ. Т. 1).
6. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині доби бронзи та раннього заліза (Крушельницька Л. І., Мацкевий Л. Г., Свешніков І. К., Попович І. І., Балагурі Е. А., Герета І. П.) К., 1982. 193 с. (АППВ. Т. 2).
7. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині ранньослов'янського та давньоруського періодів (Ауліх В. В., Герета І. П., Пеняк С. І., Петегирич В. М., Ратич О. О., Терський В. С., Цигилик В. М.). К., 1982а. 265 с. (АППВ. Т. 3)
8. Археологічні пам'ятки Української РСР: Короткий список. – К., 1966. 465 с.
9. Археологія УРСР: В 3-х т. К. 1971. Т. І. 451 с.
10. Археологія УРСР: В 3-х т. К. 1971. Т. ІІ. 504 с.
11. Ауліх В. В. Основні результати археологічного дослідження древньоруського селища в с. Ріпнів Львівської області // Дисертаційний збірник. К., 1956.
12. Аулих В. В. Древнерусские городища в Западной Волыни. – АО 1966 г. М., 1967. С.249–250.
13. Аулих В. В. Работы Галичской экспедиции // АО 1969 г. М., 1970. С. 289–290.
14. Ауліх В. В. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці // Середні віки на Україні. К., 1971. Вип. 1.
15. Ауліх В. В. Зимнівське городище – слов'янська пам'ятка VI–VII ст. в Західній Волині. К., 1972.
16. Ауліх В. В. Галицька археологічна експедиція // Пам'ятки України. 1973. № 1.
17. Ауліх В. В. Пам'яті Маркіяна Юліановича Смішка // МДАПВ. 1995. Вип. 6. С. 3–5.
18. Багрій Р. С. Нові слов'янські і давньоруські пам'ятки на території Волині // МДАПВ. 1962. Вип. 4. С. 120–131.
19. Багрій Р. С., Овчінніков О. Г. Нові матеріали до вивчення літописного Плісненська // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 1991. С. 11–13.
20. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців XIX–XX ст. Кам'янець-Подільський, 1993. 480 с.
21. Балагури Э. А. История племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье (культура Ноа). Автореф. дис…, канд. ист. наук. К., 1964. 16 с.
22. Бандрівський М. Ф. Вовк і його дослідження з археології // Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозіуму. Львів, 8–9 червня 1989 р. Львів, 1990. С. 87–88.
23. Бандрівський М. Сварожі лики. Археологічно-релігієзнавчі нариси з історії Західної України. Львів, 1992. 102 с.
24. Бандрівський М. Археологічні зацікавлення Михайла Грушевського // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125річниці від дня народження Михайла Грушевського. Львів, 1994. Т. 3. С. 43–49.
25. Бандрівський М. Археологічна діяльність Ізидора Шараневича (1829–1901) // Постаті української археології. МДАПВ. 1998а. Вип. 7. С. 95–97.

26. Бандрівський М. Все ще недооцінений археолог Володимир Гребеняк (1892–1915) // Постаті української археології. МДАПВ. 1998б. Вип. 7. С. 79–81.
27. Бандрівський М. Ярослав Пастернак і археологічні студії у Львові // Постаті української археології. МДАПВ. 1998в. Вип. 7. С. 99–101.
28. Бандрівський М. Лариса Крушельницька: 50 років в українській археології // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 103–107.
29. Бандрівський М. Коментарі. Похоронне поле в с. Чехах (археологічна розвідка) // Михайло Грушевський. Серія "Історичні студії та розвідки (1895–1900)". Т. 6. Львів, 2004. С. 609.
30. Бандрівський М., Крушельницька Л., Купчинський О. Від редакторів // ЗНТШ. 1998. Т. CCXXXV. С. 6.
31. Бандровський О. Кафедра археології, античності та середньовіччя // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 17–29.
32. Бандровський О. Вивчення історії стародавнього світу у Львівському університеті // АДЛУ. Вип. 8. 2005. С. 115–121.
33. Бандровський О., Білас Н. Археології та спеціальних галузей історичної науки кафедра // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2011. С. 152
34. Баран В. Д. Поселення перших століть нашої ери біля с. Черепин. К, 1961. 99 с.
35. Баран В. Д. До питання про ліпну кераміку культури полів поховань черняхівського типу у межиріччі Дністра і Західного Бугу // МДАПВ. 1961а. Вип. 3. С. 77–89.
36. Баран В. Ранньослов'янські пам'ятки Верхнього Подністров'я і Південно-Західної Волині // МДАПВ. 1964. Вип. 5. С. 95–114.
37. Баран В. Д. Деякі підсумки досліджень поселень черняхівського типу у верхів'ях Дністра і Західного Бугу // Слов'янські старожитності. К., 1969.
38. Баран В. Дослідник давньої історії слов'ян. До 70-річчя від дня народження М.Ю. Смішка // Український історичний журнал. Київ, 1970. № 11. С. 139.
39. Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. К, 1972. 244 с.
40. Баран В. Дослідник давньої історії слов'ян (до 70-річчя від дня народження М.Ю. Смішка) // МДАПВ, 2002. Вип. 8. С. 8–9.
41. Бердяев Н. А. Самопознание (опыт философской автобиографии). М., 1991. 446 с.
42. Береговая Н. А. Палеолитические местонахождения СССР. МИА. 1960. Вып. 81.
43. Березанська С. С. Бронзовий вік на Україні. К., 1964. 70 с.
44. Березанская С. С. Тшцинецко-комаровская культура на Северной Украине // СА. 1967. №2. С. 120–130.
45. Березанська С. С. Комарівська культура // Археологія Української РСР. К., 1971. Т. 1. С.354–362
46. Березанська С. С. Тшцинецька культура // Археологія Української РСР. К., 1971а. Т. 1. С.344–353
47. Березанская С. С. Средний период бронзового века в Северной Украине. К., 1972. 286 с.
48. Берест Р. Внесок Івана Франка у розвиток археологічної науки в Галичині // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 11–16.
49. Берест Р., Берест І. Краєзнавчі студії Богдана Януша // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали другої наукової краєзнавчої конференції 24 листопада 2004 р. Львів, 2004. С. 204–212.
50. Берест Р., Таравська Л. До питання про формування археологічних збірок Музею НТШ у Львові в кінці XIX – на початку XX ст. // АДЛУ. 2000. Вип. 4. С. 228–231.
51. Бібіков С. М. Верхньопалеолітичні знахідки на Середньому Подністров'ї // АП УРСР. 1949. Т. II. С. 292–299.

52. Бібіков С.М. Дотрипільське поселення Лука-Врублівецька на Середньому Дністрі // АП УРСР. К., 1949а. Т. II. С. 226–242.
53. Бибиков С. Н. Поселение Лука-Врубливецкая и его значение для истории раннеземледельческих племен Юга СССР // СА. 19496. XI. С. 127–150.
54. Бибиков С. Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевецкая на Днестре // МИА. 1953. № 38. 460 с.
55. Бібіков С.М. Сорокаріччя археологічної науки на Україні // Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. К., 1957.
56. Бібікова В. І. До історії доместинації коня на південному сході Європи // Археологія. Т. 22. 1969. С. 55–68.
57. Білас Н. Пошуки праслов'янських старожитностей вченими Львівського університету протягом другої половини XIX – в першій третині XX ст. // Етногенез та рання історія слов'ян: нові наукові концепції на зламі тисячоліть: Матеріали Міжнародної наукової конференції. Львів, 2001. – С. 277–280.
58. Білас Н. Археологи Львівського університету та їхня участь у краєзнавчо-музейній роботі галицьких українців в 20–30-х рр. XX ст. // АДЛУ. 2002. Вип. 5. С. 156–172.
59. Білас Н. Розвиток археології у Львівському університеті у міжвоєнний період (1919–1939) // Археологія. 2002а. № 2. С. 154–159.
60. Білас Н. М. Шараневич та його внесок у розвиток археологічної науки // Археологія. 2002б. № 3. С. 152–155.
61. Білас Н. Археологічна наука у Львівському університеті (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.). Автореф... дис. канд. іст. наук. К., 2004. 16 с.
62. Білас Н. Археологічна наука у Львівському університеті (XIX – 30-ті роки XX ст.) // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 46–114.
63. Білас Н. Організація навчального процесу на кафедрі праісторії Львівського університету у 1921–1939 рр. // АДЛУ. Львів, 2009. Вип. 12. С. 204–225.
64. Білас Н. Леон Козловський – професор кафедри доісторичної археології зі спеціальним оглядом праісторії польських земель (1921–1939) університету Яна Казимира у Львові // Професор Леон Козловський. Ред.: С. К. Козловський, О. Ситник. Львів-Варшава, 2010. С. 328–367.
65. Білокінь С. Довкола таємниці // Віктор Петров. Походження українського народу. Київ, 1992. С. 178–179.
66. Богуцкий А. Б., Савич В. П., Татаринов К. А. Природа и развитие первобытного общества на территории юго-западной Волыни // Всесоюзный симпозиум. Первобытный человек, его материальная культура и природная среда в плейстоцене и голоцене (палеолит и неолит): Тезисы докладов. М. 1973.
67. Борисковський П. Огляд історії вивчення палеоліту України // Археологія. Т. І. 1947. С. 85–101
68. Борисковский П. И. К вопросу о периодизации палеолитических памятников Поднестровья. // Вестник ЛГУ. № 2. 1948.
69. Борисковский П. И. Древнепалеолитические местонахождения Среднего Поднестровья // СА. Т. II. 1949. С. 103–113.
70. Борисковський П. І. Деякі доповнення до археологічної карти Наддністрянщини. // Археологія, 1950. Т. 4. С. 117–132.
71. Борисковский П. И. Основные этапы развития верхнего палеолита Украины // СА. 1951. Т. 15. С. 96–122.
72. Борисковский П. И. Палеолит Украины // МИА. М.-Л., 1953. № 40. 465 с.
73. Булик Н. Антоні Шнайдер (1825–1880): штрихи до портрету львівського археолога // МДАПВ. Вип. 14. С. 440–453.

74. Булик Н. Діяльність Крайового археологічного товариства у Львові в останній чверті XIX століття // АДЛУ. 2003. Вип. 6. С. 196–203.
75. Булик Н. Археологічна виставка 1885 року у Львові // АДЛУ. 2004. Вип. 7. С. 177–183.
76. Булик Н. До питання про формування археологічної науки в Галичині в XIX ст. // МДАПВ. 2005. Вип. 9. С. 372–385.
77. Булик Н. Кароль Гадачек: (1873–1914 рр.): нові матеріали до наукового портрету // АДЛУ. 2005а. Вип. 8. С. 154–160.
78. Булик Н. Охорона археологічних пам'яток у Східній Галичині у XIX ст. // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 58–66.
79. Булик Н. Археологічні осередки Львова (1875–1914): наукові пошуки та польові здобутки // АДЛУ. 2008. Вип. 11. С. 209–237.
80. Булик Н. Формування української археології в Галичині у XIX столітті: Ісидор Шараневич (1829–1901) // МДАПВ. 2009. Вип. 13. С. 307–321.
81. Булик Н. Львівська археологія до Першої світової війни // Професор Леон Козловський. Ред.: С.К. Козловський, О. Ситник. Львів-Варшава, 2010. С. 18–81.
82. Бюлетень Кабінету антропології та етнології ім. Хв. Вовка. Київ, 1925.
83. Ваврик В. Исидор Шараневичъ / Сб. статей. Львов, 1923. С. 83–85.
84. Важне археольогічне відкриття. Палєоліт Поділля // Діло. 1925. Серпень.
85. Вакуленко Л. В.,Тимощук Б. О. Розвідки в Прикарпатті // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. 1972. Вип. 4. С. 377–382.
86. Верига В. Дослідник підземного архіву України (Пам'яті проф. д-р Ярослава Пастернака) // Український історик. Нью-Йорк–Мюнхен, 1972. Ч. 3–4. С. 94.
87. Винар Л. Біографічні та бібліографічні матеріали Ярослава Пастернака // Пастернак Я. Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях. Нью-Йорк–Торонто–Париж–Мюнхен, 1976. С. 115.
88. Винар Л. Головний період наукової діяльності Олега Кандиби: 1931–1940 // Український історик. 1986. Т. XXIII. Ч. 1–2 (89–90). С. 37–54.
89. Винничук Ю. Кнайпи Львова. Львів, 2000. 193 с.
90. Виноградова В. Н. Памятники переходного этапа Триполья BI–BII в Поднестровье // СА. 1972. № 1. С. 36–57.
91. Винокур І. С. Старожитності Східної Волині // Праці комплекс. експедиції Чернів. ун-ту. 1960. Вип. 8.
92. Винокур І. С. Археологічні дослідження на трипільському поселенні біля с. Магала // Археологія. 1966. Т. 20. С. 157–163.
93. Винокур І. С. Історія та культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II–V ст. н. е. К., 1972. 180 с.
94. Виноградова В. Н. Трипільське поселення Заліщики на Дністрі // Археологія. 1973. Т. 8. С. 75–82.
95. Вовк Хв. Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Київі // Матеріали до української етнології. 1899. Т. I.
96. Вовк Ф. К. Вироби передмікенського типу на Україні // Матеріали до українсько-руської етнології. К., 1905. Т. 2.
97. Вовк Хв. Палеолітичні знахідки в с. Мізині // Записки Українського наукового товариства. Київ, 1909. Кн. IV.
98. Вовк Хв. Магдаленьське майстерство на Україні // Записки НТШ у Львові. 1912. Кн. 2. Т. XLVI.
99. Волков Ф. К. Палеолитическая стоянка на Черноморье // Археологическая летопись Южной России. 1899. Т. I.

100. Волков Ф. Искусство мадленской эпохи в Украине // Археологическая летопись Южной России. 1903.
101. Волков Ф. К. Палеолитическая стоянка в с. Мезине Черниговской губернии // Труды XIV-го Археологического съезда. Москва, 1909. Т. III.
102. Волошиновський А. Вісньовський Тадеуш Войцех Ігнацій // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 1911. С. 292.
103. Выезжаев Р. И. Археологические исследования на территории УССР в 1954 г. // КСИА АН УССР. 1955. Вып. 5. С. 55-64.
104. Гаврилюк О., Ситник О., Ягодинська М. Охоронні розкопки на Тернопільщині у 1987–1988 рр. // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 1991. С. 26–27.
105. Галайчак Т., Луцький О. Інститут суспільних наук: сторінки історії // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Львів, 2000. Вип. 7. С. 20–44.
106. Галайчак Т., Луцький О. Інститут суспільних наук – Інститут українознавства. Етапи історії // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники. Львів, 2001. С. 5–50.
107. Ганіна О. Д. Поселення скіфського часу у с. Іване-Пусте // Археологія. 1965. Т. 19. С. 106–117.
108. Ганіна О. Д. Зерна та насіння рослин з поселення Іване-Пусте // Археологія. 1968. Т. 21. С. 187–193.
109. Герасимов М. М. Внешний облик человека из Незвиска. // МИА Юго-Запада СССР и РНР. Кишинев, 1960.
110. Герета І. П., Грибович Р. Т., Мацкевой Л. Г., Пелещишин М. А., Потушняк М. Ф., Савич В. А., Свешніков І. К., Черниш О. П. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. К., 1981. 310 с.
111. Гілевич І., Тарнавський Р. Гарасимчук Роман Володимир Петрович // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 327–328
112. Глушко М. Антропологічні студії в Науковому Товаристві імені Шевченка (кінець XIX – 30-ті роки XX ст.) // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2010. Вип. 45.
113. Глушко М. Єндик Ростислав // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 491.
114. Голик Р. "Місто Лева" і "серце батяра": образ міста й щоденник життя львів'ян між двома світовими війнами // Історія Львова. Т. 3. Львів, 2007. С. 149–162.
115. Головацький І. З історії музейництва Наукового товариства ім. Шевченка, зокрема Музею історично-воєнних пам'яток у Львові та Празі // З історії Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. Т. 10. С. 207–216.
116. Гончаров В. К. Археологічні дослідження давнього Галича в 1951 р. // АП УРСР. 1955. Т. 5. С. 22–31.
117. Грабович Г. Мітологізації Львова: відлуння присутності та відсутності // Критика. 2002. Липень–серпень. С. 11–17.
118. Гребеняк В. Чернігівський археологічний з'їзд і його "Труды" // ЗНТШ. 1913. Т. CXIV. С. 162–163.
119. Гребеняк В. Заснованє товариства охорони української старовини // Діло. 1913а. № 216.
120. Гребеняк В. Скитська культура // Діло. 1913б. № 129.
121. Гребеняк В. Сліди скитської культури в Галичині // ЗНТШ. 1914. Т. CXVII–CXVIII.
122. Гребеняк В. Нові археологічні нахідки на території Східної Галичини // ЗНТШ. 1915. Т. CXXII. С. 5–28.

123. Грибович Р. Т. Исследования мезолитической стоянки у с. Нобель I на Волыни // АО 1973 г. М., 1974. С. 264.
124. Грибович Р. Т., Ярошинский Б. Х. Археологические разведки в Прикарпатье и Волыни // АО 1972 г. М., 1973. С. 273.
125. Григорьев Г. П. К различию признаков генетического родства, диффузии и синстадиальности. (По материалам палеолита) // Доклады и сообщ. археологов СССР. VII. Междунар. конгр. доисториков и протоисториков. М., 1966.
126. Григорьев Г. П. Начало верхнего палеолита и возникновение Homo sapiens. Л., 1968.
127. Грицак Я. Страсті по Львову // Критика. 2003. Число 7–8 (57–58). Липень–серпень. С. 2–7.
128. Грушевський М. Похоронне поле каменного віку в с. Чехах (пов. Брідський) // ЗНТШ. 1895а. Т. VI. С. 11–12.
129. Грушевський М. Дальші розкопки в с. Чехах // ЗНТШ. 1895б. Т. VII.
130. Грушевський М. Анти // ЗНТШ. 1898а. Т. XXI. С. 1–16.
131. Грушевський М. Історія України-Руси. Львів, 1898б. Т. I: (До початку XI віка).
132. Грушевський М. Похоронне поле в с. Чехах. Археологічна розвідка // ЗНТШ. Львів, 1899б. Т. XXXI–XXXII. С. 1–22.
133. Грушевський М. Відозва "В справі музея при Науковім Товаристві ім. Шевченка" // ЗНТШ. 1901. Т. XLIII. С. 1–3.
134. Грушевський М. Шараневич Ізидор. Некролог // ЗНТШ. 1902. Т. XLV. С. 12–14.
135. Гула О. З історії формування археологічних збірок Львівського історичного музею (40–80-ті роки XX ст.) // АДЛУ. 2008. Вип. 11. С. 313–318.
136. Гупало В. З історії дослідження ранньосередньовічної кераміки Прикарпаття та Західної Волині // МДАПВ. Львів, 2005. Вип. 9. С. 353–372.
137. Гупало В. Ігор Кирилович Свєшніков: віхи життєпису // МДАПВ. Вип. 9. Львів, 2006. С. 7–13.
138. Гурба Я. Казимир Маєвський – польський дослідник трипільської культури // МДАПВ. Львів, 2005. Вип. 9. С. 163–168.
139. ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1006, ар. 20. 66.
140. ДАЛО. Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1841.
141. Данилевич В. Курс русских древностей. Киев, 1908.
142. Дашкевич Я. Богдан Януш як вірменознавець // Галицька брама. Львів, 1996. № 21–22. С. 18.
143. Дебец Г. Ф. Палеоантропология СССР // Тр. Ин-та этнографии им.Н.Н.Миклухо-Маклая АН СССР. Новая серия, т. 4. М., 1948.
144. Дебец Г. Ф. Антропологическая характеристика черепа из Незвиска. МИА Юго-Запада СССР и РНР. Кишинев, 1960.
145. Дедюк М. Архіви // Історія Львова. Т. 3. Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 110.
146. Демедюк М. Дійсний член НТШ – Юрій Полянський // Вісник НТШ. Львів, 1995. Ч. 12–13. – С. 10–11, 22.
147. Державний архів Львівської області (далі: ДАЛО), Ф. 26. Оп. 5. Спр. 1269.
148. Дмитренко М. Михайло Іванович Островський – дослідник ранніх поселень на Дубнівщині // Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи, краєзнавства і туризму в м. Острозі і на Волині: науковий збірник. Остріг, 2006. Вип. 1. С. 125–130.
149. Довженок В. Й. Селища и городища в окрестностях Галича // КСИА АН УССР. 1955. Вип. 4. С. 12–14.
150. Дольницький М. Визначний археолог проф. др. Ярослав Пастернак // Терем. Проблеми української культури. Дітройт, 1962. Ч. 1. С. 3–6.
151. Домбровський О. Маркіян Орест Смішко // Український історик. Нью-Йорк, 1993. № 30.
152. Домбровський Я. Проблемы восточных связей лужицкой культуры // СА. №3. 1970. С. 76–89.

153. Кобільник В. // Літопис Бойківщини. Самбір, 1937. Ч. 9. С. I–IV [некролог від редакції].
154. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. М., 1971.
155. Енциклопедія українознавства / Під ред. В. Кубійовича. Париж–Нью-Йорк, 1989. Т. 10. С. 3905 (Шумовський Ю.).
156. Ефименко П. П. Каменные орудия палеолитической стоянки в с. Мезине Черниговской губернии // Ежегодник русского антропологического общества при Санкт-Петербургском университете. СПб., 1912.
157. Ефименко П. П. Первобытное общество. М.-Л., 1953. 664 с.
158. Журовський Т. Список картографічних праць, планів та рисунків. 1940–1941. НА ВА ІУ НАНУ
159. З історії Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. 322 с.
160. Завада П. І. Щоденник про роботу Кульчицької археологічної експедиції за 1949 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 70. 25 арк.
161. Зайцев О. Суспільно-політичне життя // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 54–73.
162. Закосьцєльна А., Гурба Я. Діяльність польських археологів з кафедри праісторії Львівського університету після Другої світової війни // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 134–137.
163. Записки НТШ. Львів, 1915. Т. CXXII.
164. Записки НТШ. Львів, 1933. Т. CLII.
165. Записки НТШ. Львів, 1937. Т. CLIV.
166. Записки Отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества. СПб. 1913. Т. IX.
167. Захарук Ю.М. Пізньотрипільське поселення в верхів'ях р. Случі (Коротке звідомлення про розвідкові розкопки коло Нової Чорториї в 1949 р.). НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 65. 42 арк.
168. Захарук Ю. М. Звіт про роботу Ріпнівської археологічної експедиції за 1950 рік. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 97. 3 с.
169. Захарук Ю. Н. Поселения энеолитического времени в с. Зимно Волынской области // КСИА АН УССР. 1955. Вып. 4. С. 114–116.
170. Захарук Ю. М. Дослідження пам'яток доби бронзи та раннього заліза на Волині в 1950 р. // АП УРСР. Т. VI. К., 1956. С. 21–24.
171. Захарук Ю. Н. Глиняный амулет из с.Кошиловцы // СА. №3. М., 1960.
172. Захарук Ю. М. Пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки // Археологія Української РСР. К., 1971. Т. 1. С. 96–103.
173. Захарук Ю. М., Ратич О.О. Слов'янське поселення біля с. Ріпнів Львів. обл. АП УРСР, 1955а, Т. 5. С. 45–49.
174. Захарук Ю.М., Ратич О.О. Слов'янське селище біля с. Ріпнева на Львівщині. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 97. 32 с.
175. Зашкільняк Л. Наука // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 86–95.
176. Збенович В. Г. Хронологія пізнього Трипілля // Археологія. 1972. Вип. 7. С. 25–35.
177. Зварич В. В., Чайка Р. М. Разведки на Западной Волыни // АО 1973 г. М., 1974. С. 277–278.
178. Иванова И. К. Геологические условия нахождения палеолитических стоянок Среднего Приднестровья // Палеолит Среднего Приднестровья. Труды КИЧПЕ. 1959. Вып. 15. С. 215–278.
179. Иванова И. К. Геология мустьерского поселения Молодова I (Байлова Рипа) в Среднем Приднестровье // БКИЧПЕ. 1960. Вып. 24. С. 118–128.

180. Иванова И. К. Стратиграфия молодовских многослойных палеолитических стоянок в Среднем Приднестровье и некоторые вопросы стратиграфии палеолита // Труды КИЧПЕ. 1961. Вып. 25.
181. Иванова И. К. Геоморфология и палеогеография Приднестровья в палеолите // Природа и развитие первобытного общества. М., 1969. С. 111–119.
182. Исаенко В. Ф. Неолитическая эпоха в западной части Припятского Полесья // Докл. к XI конф.молодых ученых Белорусской ССР. Минск, 1967.
183. Исаенко В. Ф. Археологическая карта Белоруссии. Минск,1968. Вып. 1.
184. Іванівська Т. Л. Є. Чикаленко як археолог // Український історик. 1970. Т. 1–3 (25–27). С. 132–139.
185. Іванченко Ю. Видатний вчений і патріот України // Передмова до кн.: Професор Хведір Вовк. Студії з української етнографії та антропології. Київ, 1995. С. 7-36.
186. Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники. Львів, 2001. 334 с.
187. Ісаєвич Я., Микитів Б. Інститут суспільних наук – Інститут українознавства. Етапи історії // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича Національної академії наук України. Наукова діяльність, структура, працівники. Львів, 2001. С. 5–30.
188. Кандиба О. Досліди на Галицькому Поділлі в рр. 1928 та 1929 // Ольжич О. Археологія. К., 2007. С. 335–345.
189. Канивец В. И. Памятники высоцкого типа как исторический источник. Автореф. дис.... канд. ист. наук. Киев, 1953. 15 с.
190. Канивец В. И. Памятники лужицкой культуры на территории западных областей Украины // КСИА АН УССР. 1953а. Вып. 2. с. 44–45.
191. Канивец В. И. Вопросы хронологии высоцкой культуры // КСИА АН УССР. 1955. Вып. 4. С. 94–96.
192. Каргер К. М. Основные итоги раскопок древнего Галича в 1955 г. // КСИА АН СССР. № 81. 1960. С. 61–71.
193. Каталог археологічно-бібліографічної виставки Ставропігійського інституту. Львів, 1889. № 12.
194. Киричук Ю., Кондратюк К. Кафедра новітньої історії України // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 8.
195. Клапчук В. Михайло Миколайович Клапчук // Страгора. Книга про Наддвірнянщину. Львів, 1994. С. 82–85.
196. Клапчук М. Спогади // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 289–305.
197. Кобільник В. З археології Бойківщини // Літопис Бойківщини. Самбір, 1933а. № 2. С. 60–65.
198. Кобільник В. Могили ч. I, II, III в Городищі // Літопис Бойківщини. Самбір, 1933. Ч. 2.
199. Кобільник В. Відкриття доісторичних землянок у Кульчицях // Літопис Бойківщини. Самбір, 1934. № 3. С. 21–28.
200. Кобільник В. З археології Бойківщини // Літопис Бойківщини. III. Самбір, 1935. Ч. 5.
201. Коваль І. Дослідник підземного архіву України. Галич–Львів, 1999. 175 с.
202. Коваль І. Наукова та громадська діяльність Ярослава Пастернака (1913–1969 рр.). Автореф.... канд. іст. наук. Івано-Франківськ, 2007.
203. Коваль І., Миронюк І. Ярослав Пастернак – дослідник старожитностей України. Івано-Франківськ, 2006. 144 с.
204. Козловський С. К. Володимир Антонєвіч і Кароль Гадачек // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 89–96.
205. Козловський С. К. Леон Козловський і Стефан Круковський // АДЛУ. 2007. Вип. 10. С. 248–253.

206. Комарниця М. Часописи // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 98–103.
207. Корзонюк М. Великий дослідник нашого краю // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і край. Луцьк, 1998. С. 47–49.
208. Корзонюк М. Подвиг Олександра Цинкаловського // Охріменко Г., Скляренко Н., Калішук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. Луцьк, 2007. С. 33–38.
209. Корзухина Г. Ф. Русские клады IX–XIII вв. М.-Л., 1954. 158 с.
210. Кос А. И. Разведки Западно-Подольской экспедиции // Археологические исследования на Украине в 1968 г. Киев, 1971. С. 132–136.
211. Котлобулатова І. Львів на фотографії 1860–2006 рр. Львів, 2006. 312 с.
212. Кравец В. П. Глиняные трипольские модельки саночек и челна в коллекциях Львовского исторического музея // КСИИМК. 1951. Вып. XXXIX. С. 127–132.
213. Кравец В. П. Изучение позднетрипольских памятников в верхнем Поднестровье // КСИА АН УССР. 1955. Вип. 4. С. 133–134.
214. Кравець В. П. Ранньотрипільське поселення в Городниці на Дністрі // МДАПВ. К., 1954. Вип. 1.
215. Крип'якевич І. Історико-філософічна секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського в 1894–1913 рр. // ЗНТШ. 1991. Т. CCXXII. С. 392–411.
216. Крип'якевич І. Михайло Грушевський. Життя і діяльність // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві. Львів, 2001. С. 233–255.
217. Кричевский Е. Ю. Древнее население Западной Украины в эпоху неолита и ранней бронзы // КСИИМК. 1940. Вып. 3.
218. Кричевський Є. Ю. Розкопки на Коломийщині і проблема трипільських площадок // Трипільська культура. К., 1940а, Т. І. С. 179–285.
219. Кричевский Е. Ю. О процессе исчезновения трипольской культуры // МИА. 1941. № 2. С. 245-253.
220. Кропоткин В. В. Клады римских монет на территории СССР. М., 1962. 64 с.
221. Кропоткин В. В. Находки куфических монет в Прикарпатье // Acta Archaeologica Carpathica. 1969–1970. Т. 11. С. 217–227.
222. Кропоткин В. В. Римские импортные изделия в Восточной Европе. М., 1970. 279 с.
223. Круковський С. А. Копальня "Збучі" в Лазарівці Нижнівського району. НА ВА ІУ НАНУ. 1941. Оп. 5. Од. зб. 4. 37 с.
224. Крутоус А. До питання формування окремих музейних збірок України та м. Львова у XIX – першій третині XX ст. // Наукові записки. Львівський історичний музей. Львів. Вип. VII. С. 3–13.
225. Крушельницька Л. І. Могильник висоцької культури у м.Золочеві // Археологія. 1965. Т. 19. С.122–135.
226. Крушельницкая Л. И. Раскопки в Лагодове // АО 1967 г. М., 1968. С. 206–207.
227. Крушельницька Л. І. Звіт про розкопки за 1967а р. НА ВА ІУ НАНУ.
228. Крушельницька Л. І. Про зв'язки лужицької та висоцької культур // Археологія. 1972. № 6. С. 30–40.
229. Крушельницька Л. Поселення висоцької культури // Археологія. 1973. № 11. С. 31.
230. Крушельницкая Л. И. Племена Верхнего Поднестровья и Западной Волыни в раннежелезном веке. Автореф. дис.... канд. ист. наук. К., 1973а. 26 с.
231. Крушельницька Л. І. Пам'ятки могилянського типу // Археологія, 1974. №. 13. С.11–24.

232. Крушельницька Л. І. Племена культури фракійського гальштату // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). К., 1974а. С. 213–223.
233. Крушельницька Л. І. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині за доби раннього заліза // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). К., 1974б. С. 228–285.
234. Крушельницька Л. І. Північне Прикарпаття і Західна Волинь за доби раннього заліза. К., 1976. 144 с.
235. Крушельницька Л. Іван Франко і археологія // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998а. Вип. 7. С. 101–102.
236. Крушельницька Л. Праця українських археологів в еміграції (В. Щербаківський, Л. Чикаленко, І. Борковський) // ЗНТШ. Праці археологічної комісії. 1998б. Т. CCXXXV. С. 639–642.
237. Крушельницька Л.І. Рубали ліс... (Спогади галичанки). Львів, 2001. 260 с.
238. Крушельницька Л. Спогади зі студентського життя // МДАПВ. 2005. Вип. 9. С. 402–404.
239. Крушельницька Л., Бандрівський М. Археологічні розкопки А. Кіркора і Г. Оссовського на Тернопільщині 70–90 рр. XIX ст. // Постаті української археології. МДАПВ. Вип. 7. 1998. С. 73–75.
240. Крушельницький Б. Науковий здобуток палеолітознавця з Волині Ю. Шумовського (до 90-річчя з дня народження) // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 38–39.
241. Кубійович В. (ред.). Атлас України і сумежних Країв. Український видавничий Інститут. Львів, 1937. 48 с. + 66 карт.
242. Кубійович В. Нарис історії НТШ (1873–1949). Львів, 1991.
243. Кулаковська Л. Дослідник палеоліту Михайло Клапчук // Постаті української археології. МДАПВ. Вип. 7. 1998. С. 31–33.
244. Кулаковська Л. Західноукраїнський археолог Михайло Клапчук // ЗНТШ. 1998а. Т. 236. С. 649–654.
245. Кулаковська Л. Михайло Клапчук (1920–1984) // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 285–288.
246. Куманець Н. Бібліотеки // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 103–107.
247. Купчинський О. Античне мистецтво у дослідженнях Івана Старчука // ЗНТШ. 1998. Т. CCXXXVI.
248. Куріло О. Ю. Нариси розвитку археології у музеях України: історія, дослідники, меценати. К., 2002. 233 с.
249. Кухаренко Ю. В. Из материалов разведок на Волыни // КСИИМК. 1958. Вып. 72. С. 84–88.
250. Кухаренко Ю. В. Распространение латенских вещей на территории Восточной Европы // СА. 1959. № 1. С. 30–51.
251. Кухаренко Ю. В. Средневековые памятники Полесья. М., 1961. 39 с.
252. Кухаренко Ю. В. Первобытные памятники Полесья. М.,1962. 24 с.
253. Кучінко М. Олександр Цинкаловський – видатний дослідник археології Волині // Нариси культури давньої Волині. Луцьк, 2006. С. 12–31
254. Кучера М. П. Древній Пліснеськ // АП УРСР. 1962. Т. 12. С. 2–53.
255. Кучера М. П. Основні етапи розвитку стародавнього Пліснеська // МДАПВ. 1969. Вип. 2.
256. Лаврецкий Л. Розкопы подь Галичемь. Зоря, 1882. Ч. 9.
257. Лаврецький Р. Закшевський Казімєж // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 517–518.
258. Лагодовська О. Войцеховський могильник бронзової доби на Волині // Археологія. 1948. Т. 2. С. 62–78.

259. Лазечко П. З історії створення та діяльності українського таємного університету у Львові (1921–1925) // Наукові записки. Львівський історичний музей. Львів, 1994. Вип. II–III. С. 205–217.
260. Левицький І. Пам'ятки мегалітичної культури на Волині // Антропологія. 1929. Т. 2.
261. Лильо І. М. Пеленський Йосип Гаврилович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 142–143.
262. Лешкович Н. Тисс Володимир Васильович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. 294 с.
263. Лєх Я. З історії польсько-українських зв'язків в археології (кінець XVIII ст. – 1939 р.) // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 17–53.
264. Лєшкович Н. Тисс Володимир Васильович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. 294 с.
265. Лильо І. Пеленський Йосип Гаврилович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 242–243.
266. Литвин М., Лозинський М. Книговидання // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 95–98.
267. Литвин М., Любащенко В., Пилипів І. Церковно-релігійне життя // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 74–80.
268. Літопис Бойківщини. Львів,1936. Т. 6. № 7.
269. Літопис Національного Музею за 1936 р. Львів, 1936.
270. Лукомський Ю., Романюк Т. Сторінки життя і діяльності Йосипа Пеленського // ЗНТШ. 2002. Т. CCXLIV. С. 312–319.
271. Мазурик Ю. Дослідники археологічних пам'яток Волині та їх археологічні колекції у фондах Волинського краєзнавчого музею // Нариси культури давньої Волині. Луцьк, 2006. С. 40–51
272. Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині XX ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Спеціальний випуск. Львів, 2007. Т. 6. С. 445–455.
273. Макарчук С. Етнологія у Львівському університеті // Етнічна культура українців. Львів, 2006.
274. Махно Е. В. Памятники черняховской культуры на территории УССР // МИА. 1960. № 82. С. 9–83.
275. Мацкевий Л. Багатогранність таланту Ігоря Свєшнікова // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 53–54.
276. Мацкевий Л. Відділ археології Інституту українознавства НАН України // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 114–116.
277. Мацкевий Л. Маркіян Смішко – видатний дослідник археології України // МДАПВ. 2002. Вип. 8. С. 12–20.
278. Мацкевий Л. 60 років відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України // МДАПВ. 2002. Вип. 8. С. 4–8.
279. Мачинский Д. А. Кельты на землях к востоку от Карпат // Археологический сборник. 1973. С. 52–64.
280. Мезенцева Г. Дослідники археології України. Енциклопедичний словник-довідник. Чернігів, 1997. 205 с.
281. Мелюкова А. И. Памятники скифского времени Лесостепного Среднего Днестра // МИА. 1958. № 64. С. 5–102.
282. Мельниковская О. Н. Памятники раннего железного века Юго-Восточной Белоруссии (милоградская культура) // КСИА АН СССР. 1963. Вып. 94. С. 9–19.

283. Мерперт Н. Бронзовий вік у творчості Ігоря Свєшнікова // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 55.
284. Милян Т. Дослідження пам'яток ранньослов'янського періоду вченими Львівського університету // АДЛУ. 2005. Вип. 8. С. 122–131.
285. Милян Т. Музей археології Львівського університету // МДАПВ. 2005. Вип. 9. С. 221–226.
286. Миська Р. Історія досліджень пам'яток княжого періоду в межиріччі Стрипи та Збруча // МДАПВ. 2005. Вип. 9. С. 303–310.
287. Мізин. Київ, 1931. 78 с.+32 табл.
288. Міллер М. В справі зникнення проф. В. Петрова // Шлях перемоги. Мюнхен, 1956. 8 липня. Ч. 28. С. 2.
289. Мовша Т. Г. Середній етап трипільської культури // Археологія Української РСР. К., 1971. Т. І. С. 165–176.
290. Мовша Т. Г. Антропоморфная пластика трипольской культуры с Левобережья Днестра // Тези доп.: Результати польових археологічних досліджень 1970–1971 рр. на території України. Одеса, 1972.
291. Мовша Т .Г. Нові дані про антропоморфну пластику Трипілля // Археологія. 1973. Вип. II.
292. Мороз В. Клапчук Михайло Миколайович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 112.
293. Мороз М. Матеріали до хронології діяльності Наукового товариства ім. Шевченка (1873–1944) // З історії Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. С. 260–319.
294. Москвитин А. Н. Сравнительно-стратиграфический обзор разрезов плейстоцена Европейской части СССР, Польши и Чехословакии,содержавших следы пребывания палеолитического человека // Вопросы геологии антропогена. М., 1961.
295. Музей НТШ: з нашої історії. Львів, 1999. 11 с.
296. Назаренко О. Дідик Йосип Прокопович // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 444.
297. Найда О. Окремі аспекти діяльності Історично-філософської секції Наукового товариства ім. Шевченка. 1913–1940 роки // З історії Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. Т. 10. С. 24–33.
298. Населення Прикарпаття і Волині за доби розкладу первіснообщинного ладу та в давньоруський час. Київ, 1976. 224 с.
299. Науковий архів відділу археології Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. Львів.
300. Нидерле Л. Человечество и исторические времена. Петербург, 1898. 656 с.
301. Овсінський Ю. Булянда Едмунд Іванович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. 294 с.
302. Олійник В. Археологічні дослідження Олега Кандиби на Заліщанщині // Ольжич О. Археологія. К., 2007. С. 415–417.
303. Олійник О. Рукописна спадщина Олександра Прусевича, видатного дослідника народного мистецтва Волині у фондах Львівської наукової бібліотеки НАН України // Минуле і сучасне Волині й Полісся: роде наш красний. Матеріали Третьої Волинської обласної науково-етнографічної конференції, 14–15 червня 2007 р. Луцьк, 2007. Вип. 24. С. 176–180.
304. Ольжич О. Листування // О. Ольжич. Незнаному воякові. К., 1994. С. 314–350.
305. Ольжич О. Археологія. К., 2007. 486 с.
306. Онищук Я. З історії дослідження пам'яток висоцької культури в межиріччі Західного Бугу та Ікви // АДЛУ. 2005. Вип. 8. С. 283–293.

307. Онищук Я. Археологічні дослідження Львівського університету в межиріччі Західного Бугу та Ікви // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 147–156.
308. Оприск В. М. Грушевський і археологічний відділ музею НТШ у Львові // Михайло Грушевський та Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції м. Львів, 26–28 жовтня 1994 р.
309. Островский М. И., Григорьев Г. И. Липская палеолитическая культура // СА, 1966, № 4.
310. Островський М. І. Поховання культури шнурової кераміки поблизу с. Липа Ровенської області // Археологія. 1971. Вип. 2. С. 60–64.
311. Охріменко Г., Скляренко Н. Вивчення енеоліту та бронзового віку у міжвоєнні роки // Нариси культури давньої Волині. Луцьк, 2006. С. 32–39
312. Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. Луцьк, 2007. 732 с.
313. Павлів Д. Археологічні заняття М. Грушевського // Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозіуму. 8–9 червня 1989 р. Львів, 1990. С. 82–83.
314. Павлів Д. Олег Кандиба-Ольжич – археолог // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 97–99.
315. Павлів Д. Перша муза Олега Кандиби // МДАПВ. Львів, 2007. Вип. 11. С. 11–24.
316. Пассек Т. С. Периодизация трипольских поселений (III–II тысячелетия до н.э.) // МИА. 1949. № 10. 248 с.
317. Пассек Т. С. Раскопки трипольских поселений на Днестре // КСИИМК. 1950. Вып. 32. С. 40–57.
318. Пассек Т. С. Семинар по вопросам первобытной археологии Молдавии, Румынии и прилегающих районов Украины // СА. 1959. № 1.
319. Пассек Т. С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // МИА. 1961. № 84. 228 с.
320. Пассек Т. С., Черныш Е. К. Памятники культуры линейно-ленточной керамики на территории СССР // САИ. 1963. Вып. БІ-II.
321. Пастернак Я. Антропометричні досліди над українським населенням полудневої Жовківщини // Матеріали до української етнології НТШ. Львів, 1919. Т. XIX–XX. С. 231–247.
322. Пастернак Я. Изидор Шараневич як археолог // Діло. 1929б. Ч. 36.
323. Пастернак Я. Гальштатська культура Закарпаття в його природніх межах // ЗНТШ. 1930. Т. С. Ч. II. С. 1–12.
324. Пастернак Я. Нововідкриті римські пам'ятки в Галичині і Волині // ЗНТШ. 1931. Т. CLI. С. 1–17 (відбитка).
325. Пастернак Я. Коротка археольогія Західно-Українських земель // Богословія. Львів, 1932. Т. X. Кн. 3. 95 с.
326. Пастернак Я. Перша бронзова доба в Галичині в світлі нових розкопів // ЗНТШ. Т. CLII. № 11. 1933а. С. 62–112.
327. Пастернак Я. Нові археологічні набутки Музею НТШ у Львові за час від 1929–1932 рр.// ЗНТШ. 1933б. Т. CLII. С. 113–130.
328. Пастернак Я. Перші розкопки на Гуцульщині // Новий час. Львів, 1936. Ч. 215. С. 8.
329. Пастернак Я. Шнурова могила в Кульчицях. Струтинське городище. Відбитка з "Літопису Бойківщини". 4. VII. 4. X. 1936 р.
330. Пастернак Я. Дністер в археології // Діло. 1937. ч. 1–V. 1 травня.
331. Пастернак Я. Галицька катедра у Крилосі // ЗНТШ. 1937а. Т. CLIV. С. I–XXI.
332. Пастернак Я. Нові археологічні набутки Музею НТШ у Львові за час від 1933–1936 рр. // ЗНТШ. 1937б. Т. CLIV. С. 241–268 (Відбитка, с. 1–28).

333. Пастернак Я. Археологічні розкопи на Бойківщині // Краківські вісті. 1942. Ч. 250. 8 листопада. С. 3.
334. Пастернак Я. Старий Галич. Археологічно-історичні досліди у 1850–1943 рр. Краків–Львів, 1944. 238 с.
335. Пастернак Я. Лист до проф. М. Міллера // Чорноморський збірник. 1947. Кн. XI.
336. Пастернак Я. Історична Секція НТШ в час Другої світової війни // Сьогодення і минуле. Вісник українознавства. Мюнхен–Нью-Йорк, 1948. С. 37.
337. Пастернак Я. Археологія України. Торонто, 1961. 789 с.
338. Пастернак Я. Ті, що розкрили підземний архів України (пам'яті видатних археологів України) // Терем. Проблеми української культури. Дітройт, 1962. Число 1. С. 7–12.
339. Пастернак Я. Олег Кандиба – археолог і дослідник // Український історик. 1969. Т. 4 (24).
340. Пастернак Я. Наукове товариство ім. Шевченка в час Другої світової війни і його історична секція // Вісник НТШ. Ч. 36. Осінь-зима 2006. С. 9–11.
341. Пеленський Й. З руїн Галича // ЗНТШ. Львів, 1909. Т. 91. С. 159–160.
342. Пеленський Й. Національний музей // Діло. 1912. 29 січня. Ч. 22. С. 4.
343. Пелещишин М. А. Нові матеріали до археологічної карти Волині // МДАПВ. 1961. Вип. 3. С.140–150.
344. Пелещишин М. А. Розкопки поселення культури лійчастого посуду біля с. Зимне Волинської області у 1960–1961 рр. // МДАПВ. 1964. Вип. 5. С. 18–28.
345. Пелещишин М. А. Поселення культури лійчастого посуду біля с.Лежниця Волинської області // Археологія. 1966. Т. 20. С. 146–157.
346. Пелещишин Н. А. Древнее население Западной Волыни в III тысячелетии до нашей эры (культура воронковидных сосудов). Автореф. дис… канд. ист. наук. К., 1967.
347. Пелещишин М. А. Раскопки у с. Костянец на Волыни // АО 1967 г. М., 1968. С. 199–200.
348. Пелещишин М. А. Раскопки энеолитического поселения у с. Берегово Закарпатской области // АО 1968 г. М., 1969.
349. Пелещишин Н. А. Раскопки позднетрипольского поселения у с. Листвин на Волыни // АО 1970 г. М., 1971.
350. Пелещишин Н. А. Раскопки у с. Голышев на Волыни // АО 1972 г. М., 1973. С. 326–327.
351. Пелещишин М. Племена культури лінійно-стрічкової кераміки // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. К., 1974. С. 97–104.
352. Пелещишин М. Племена трипільської культури // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. К., 1974. С. 132–133.
353. Пелещишин М. Про львівський період наукової діяльності Юрія Захарука // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 68–69.
354. Пелещишин Н. А., Чайка Р. М. Раскопки у с. Листвин на Волыни // АО 1971 г. М., 1972. С. 321–322.
355. Петегирич В. Внесок НТШ у дослідження давньоруської археології // Т. Шевченко і українська національна культура. Матеріали наукового симпозіуму. Львів, 8–9 червня 1989 р. Львів, 1990. С. 80–81.
356. Петегирич В. З історії археологічної збірки музею НТШ // Історичне краєзнавство і національне виховання. Матеріали науково-практичної конференції. Львів, 27 травня 1994 р. Львів, 1994. С. 74–76.
357. Петегирич В. Доля археологічних колекцій музею НТШ // Бібліотека Наукового товариства ім. Шевченка: книги і люди. Львів, 1996. С. 59–67.
358. Петегирич В. Археолог Левко Чикаленко (до 110 річниці з дня народження) // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 26–27.

359. Петегирич В. Іван Борковський – видатний археолог з Прикарпаття // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 86–87.
360. Петегирич В., Павлів Д. Археологія у дослідженнях членів НТШ // ЗНТШ. Праці історико-філософської секції. Т. CCXXII. Львів, 1991. С. 412–426.
361. Петегирич В., Павлів Д., Филипчук М. Ярослав Пастернак і українська археологія // Studia archaeologica. Львів, 1993. № 1. С. 7–9.
362. Петегирич В., Филипчук М. Лев Чикаленко. Післямова // ЗНТШ. Львів, 1998. Т. CCXXXV. С. 636–637.
363. Петегирич В., Чорновус В. Лев Чачковський – дослідник галицько-волинських міст княжої доби // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 93–94.
364. Підмогильний С. Стежками археологічних досліджень О. Кандиби в Заліщицькому районі. Подорож через 70 років // Ольжич О. Археологія. К., 2007. С. 418–421.
365. Підоплічко І. Г. Матеріали до вивчення минулих фаун УРСР. 1956. Вип. 2.
366. Піотровська Д. З діяльності польських служб охорони археологічних пам'яток в Західній Україні в 1919–1939 роках // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 67–88.
367. Повідомлення про роботу археологічних експедицій в 1946 р. НА ВА ІУ НАНУ. Опис № 5. Од. зб. 22. 76 с.
368. Погоральський Я. Пам'ятки доби Київської Русі у дослідженнях археологів Львівського університету // АДЛУ. 2005. Вип. 8. С. 133–151.
369. Погоральський Я. Брик Ян // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 241.
370. Погоральський Я. Булянда Едмунд Ян // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 250–251.
371. Полянський Ю. Неолітичні обсидіани Східної Галичини // Відбитка із ЗНТШ. 1925. Т. XXIII–XXXIV. С. 1–2.
372. Полянський Ю. Підплитовий гріб у Новосілці Костюковій, пов. Заліщики // Відбитка з Літературно-Наукового Вісника. Львів, 1926. Кн. 3. Т. 89. С. 1–4.
373. Полянський Ю. Нові праці про плейстоцен Бессарабії // Відбитка зі Збірника НТШ. Львів, 1927. Вип. 2. С. 1–14.
374. Полянський Ю. Нові археольогічні знахідки з Галичини // ЗНТШ. 1928. Т. CXLIX. С. 9–30.
375. Полянський Ю. Подільські етюди: тераси, леси і морфольогія Галицького Поділля над Дністром // Збірник Математично-Природописно-Лікарської секції НТШ. Львів, 1929. Т. 20. 191 с.
376. Полянський Ю. Матеріали до пізнання малакофавни західного Полісся // Збірник Фізіографічної Комісії НТШ. Львів, 1932а. Вип. 4–5. С. 1–19. Відбитка.
377. Потушняк Ф. Бронзовий скарб з Білок // Археологія. К., 1954. Т. IX. С. 142–144.
378. Потушняк Ф. М. Археологічні знахідки бронзового та залізного віку Закарпаття. Ужгород, 1958. 143 с.
379. Прикарпатський А., Плічко А., Зарічний М. Українські математичні школи у Львові. 1892–1941 та 1945–1990 роки // З історії Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. 322 с.
380. Притула Я. Банах Стефан // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2011. С. 174–175.
381. Притула Я., Тарнавський Р. Університет Яна Казимира у Львові (1918 – 1939) // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2011. С. 54–79
382. Прищепа Б., Прищепа О. Якуб Гофман – організатор досліджень історії та культури Волині // Постаті української археології. МДАПВ. 1998. Вип. 7. С. 92–93.

383. Прокопів А.,Гулько Р. Козій Григорій Васильович // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2011. С. 630.
384. Професор Леон Козловський. Ред.: Стефан Кароль Козловський Олександр Ситник. Львів – Варшава. 2010. 540 с.
385. Равчук Г. Р. Острог і його околиці. Львів, 1960.
386. Радіон С. Професор Олександр Цинкаловський. До ювілею 75-ліття життя й 55-ліття наукової праці // Охріменко Г., Скляренко Н., Каліщук О., Ткач В., Романчук О. Олександр Цинкаловський та праісторія Волині. Луцьк, 2007. С. 15–20.
387. Раковський І. Спомин про Наукове товариство ім. Шевченка у Львові // Український історик. 1979. № 1–4. С. 61–64.
388. Раппопорт П. А. Отчет за 1962 г. ІА НАНУ.
389. Раппопорт П. А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV вв. МИА. № 140. Л., 1967. 241 с.
390. Раппопорт П. А., Малевская М. В. Обследование городищ Прикарпатья и Закарпатья на территории Советского Союза // Acta Archaeologica Carpathica. 1963. Т. 5. 1/2. С. 74–75.
391. Раскатов Г. И. К вопросу о четвертичной фауне, флоре и палеолите Восточных Карпат, Прикарпатья и Закарпатья // БКИЧПЕ. 1953. Вып. 18.
392. Раскатов Г. И. О находке древнепалеолитических орудий у с. Букивна на Днестре и ее стратиграфическом значении // Геол. сб. ЛГУ. Львов, 1954. Т. I.
393. Рассамакін Ю. Післямова // Ольжич О. Археологія. К., 2007. С. 479–480.
394. Ратич О.О. Звіт зі стаціонарних розкопів в 1949 р. на городищі Плісненько. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. 23 арк.
395. Ратич О .О. Звіт про роботу Верхньо-Дністрянської слов'янської експедиції за 1949 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 62. 58 арк.
396. Ратич О. О. Щоденник Дністрянської розвідкової археологічної експедиції Львівського відділу Інституту археології Академії наук УРСР за 1949 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 62. 22 арк.
397. Ратич А. А. Древнерусский могильник в с. Копачинцы Станиславской области // КСИА АН УССР. 1955. Вып. 4. С. 25–27.
398. Ратич О. О. Археологічна розвідка на Верхньому Дністрі в 1949 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1955. Т. V. С. 158–164.
399. Ратич О. О. Археологічні пам'ятки Львова і його околиць // Нариси історії Львова. Львів,1956.
400. Ратич О. О. Древньоруські археологічні пам'ятки на території західних областей УРСР. К., 1957. 96 с.
401. Ратич О. О. Древньоруські вироби з кості і рогу, знайдені на території Галицької і Волинської земель // МДАПВ. 1959. Вип. 2.
402. Ратич О. О. Місцезнаходження і топографія літописного Звенигорода // Матеріали II Поділ. іст.-краєзнав.конф. Львів, 1968.
403. Рижов С. О. Кандиба (Ольжич) – славетний український археолог // Ольжич О. Археологія. К., 2007. С. 5–17.
404. Рикман Э. А. Жилище племен черняховской культуры Днестровско-Прутского междуречья // Древнее жилище народов Восточной Европы. М., 1975. С. 50–88.
405. Романюк Т. Історично-археологічні дослідження Галича (основні праці за 1947–1998 роки) // ЗНТШ. Праці археологічної комісії. Т. CCXXXV. Львів, 1998. С. 655–670.
406. Романюк Т. Наукова діяльність Ярослава Пастернака в період Другої світової війни (1939–1944) // АДЛУ. Львів, 2005. Вип. 8. С. 169–178.

407. Романюк Т. Внесок Володимира Гребеняка у розвиток української археології // ЗНТШ. Праці археологічної комісії. Т. CCLIII. Львів, 2007. С. 716–725.
408. Романюк Т. Наукова діяльність Івана Борковського в Чехословаччині // МДАПВ, 2008. Вип. 12. С. 448–453.
409. Рудинський М. Досліди на Кам'янеччині // Коротке звідомлення за 1926 р. К., 1927. С. 123.
410. Рудинський М. Я. Дубно-Кременецька палеолітична експедиція // АП УРСР. 1952. Т. 4.
411. Русанова И. П. Славянские древности V–IX вв. между Днепром и Западным Бугом. САИ: Вып. EI-25. М., 1973. 100 с.
412. Савич В. П. Звіт про археологічні дослідження Львівського історичного музею на Волині в 1960 р. ІА НАНУ.
413. Савич В. П. Звіт про археологічні дослідження Львівського історичного музею на Волині в 1961 р. ІА НАНУ.
414. Савич В. П. Багатошарова палеолітична стоянка Липа VI // МДАПВ. 1962. Вип. 4. С. 19–27
415. Савич В. П. Львівський історичний музей. Відділ історії первісного суспільства. Путівник. К., 1966. 78 с.
416. Савич В. П. Звіт про роботу Подільської палеолітичної експедиції ІСН АН УРСР у 1969 р. ІА НАНУ.
417. Савич В. П. Исследования Подольской палеолитической экспедиции // АО 1970 г. М., 1971. С. 231–232.
418. Савич В. П. Исследования Подольской палеолитической экспедиции // АО 1971 г. М., 1972. С. 312–313.
419. Савич В. П. Итоги расследования многослойного памятника Куличивка в г. Кременец // Материалы по четвертичному периоду Украины к IX конгрессу INQUA. К., 1974. С. 412–423.
420. Савич В. П. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. К., 1975. 136 с.
421. Свєнціцький І. Опис музею Ставропігійського інституту у Львові. Львів, 1908.
422. Свєнціцький І. Національний музей в 1911 році // Діло. 1912. 17 січня. Ч. 13. С. 2–3.
423. Свєнціцький І. Про музеї і музейництво: Нариси і замітки. Львів, 1920. С. 23.
424. Свєнціцький І. Образ розвою українського музейництва // Самбір, 1938. Ч. 10. С. 21.
425. Свєшніков І. Звіт про роботу археологічної експедиції в с. Затока Івано-Франківського району, Львівської області за 1946 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 11. 15 арк.
426. Свєшніков І. Звіт про археологічні розкопки, проведені на полі "Лиственщина" в с. Костянець Ровенської області за 1947 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 29. 26 арк.
427. Свєшніков І. Поховання XI ст. н.е. в с. Смільниці коло Старого Самбора // Археологічні пам'ятки УРСР. Т. 1. Київ, 1949. С. 88–90.
428. Свєшніков І. К. Звіт експедиції до с. Затоки, Львівської обл. // АП УРСР. Т. 2. 1949а. С. 212–216.
429. Свєшніков І. К. Розкопки в с. Костянець на полі Лиственщина // АП УРСР. 1952. Т. 4.
430. Свєшніков І. Розкопки в с. Костянці на полі Лиственщина // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1952а. Т. IV. С. 131–139.
431. Свешников И. Культура линейно-ленточной керамики на территории Верхнего Поднестровья и Западной Волыни // СА. Т. 20. М., 1954. С. 100–130.
432. Свешников И. К. Могильник в селе Звенигород Львовской области // КСИИМК. 1956. Вып. 63. С. 57–70.
433. Свєшніков І. К. Мегалітичні поховання на Західному Поділлі. Львів, 1957.
434. Свєшніков І. Підсумки дослідження культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля. Львів, 1958. С. 1–29.

435. Свєшніков І. К. Львівський державний історичний музей. Путівник по відділу історії первісного суспільства. Львів, 1958а.
436. Свєшніков І. К. Археологічні роботи Львівського історичного музею в 1952–1957 рр. // Археологічні роботи музею в 1952–1957. Львів, 1959.
437. Свєшніков І. К. Звіт з роботи Ровенської археологічної експедиції в 1962 р. // Архів ІА АН УРСР.
438. Свєшніков І. К. Пам'ятки культур шнурової кераміки в басейні ріки Устя // МДАПВ. 1962а. Вип. 4. С. 44–53.
439. Свєшніков І. К. Звіт про роботи Ровенської археологічної експедиції за 1964 р. НА ВА ІУ НАНУ.
440. Свєшніков І. Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі // МДАПВ. Вип. 5. 1964а. С. 40–66.
441. Свешников И. К. Поселение культуры шнуровой керамики у с. Городок Ровенской области // КСИА АН СССР. 1964б. Вып. 97. С.127–134.
442. Свешников И. К. Работы Западно-Подольской экспедиции // АО 1967 г. М., 1968. С. 200–201.
443. Свешников И. К. Богатые погребения комаровской культуры у с. Иванье Ровенской области // СА. 1968а. № 2. С.159–168.
444. Свешников И. К. Кремневые копи у с. Городок Ровенской области // КСИА АН СССР. 1969. Вып. 117. С. 114–121.
445. Свєшніков І. К. Культури шнурової кераміки західної частини УРСР // Археологія Української РСР. К., 1971. Т. І. С. 292–300.
446. Свєшніков І. К. Культура кулястих амфор // Археологія Української РСР. К., 1971а, Т. 1. С. 240–249.
447. Свєшніков І. К. Пам'ятки милоградської культури в басейні р. Горинь // Археологія. 1971б. Т. 2. С. 68–81.
448. Свєшніков І. К. Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині в кінці III – на початку II тисячоліття до нашої ери. К., 1974. 206 с.
449. Свєшніков І. К. Племена культутр шнурової кераміки // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині: Доба первіснообщинного ладу. К., 1974а.
450. Свєшніков І. К. Племена комарівської культури // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині. Доба первіснообщинного ладу. 1974в. С. 182–193.
451. Свєшніков І. К. Племена лужицької культури // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині: Доба первіснообщинного ладу. К., 1974д. С. 223–227.
452. Свешніков І. Довідник з археології України. Львівська область. К., 1976. 95 с.
453. Свешников И. К., Мацкевой Л. Г. Исследования Среднеднестровской экспедиции // АО 1973 г. М., 1974. С. 341–342.
454. Свинко Й. Важка і трагічна доля родини тестя Юрія Полянського // Професор Юрій Полянський. Львів, 2010а. С. 365–368.
455. Свинко Й. Основні штрихи тернистого життєвого шляху // Професор Юрій Полянський. Львів, 2010б. С. 12–19.
456. Свинко Й. Внесок в аргентинську та українську науку // Професор Юрій Полянський. Львів, 2010в. С. 19–33.
457. Ситник О.С. Поселення Бучач І і його місце серед трипільського масиву Подністров'я // Трипільська культура України (до 100–річчя відкриття): Тези доповідей та повідомлень міжнародної наукової конференції. Львів, 1993. С. 58–60.
458. Ситник О. С. Біля джерел формування палеолітичної науки в Україні (Ю. Полянський) // Постаті української археології. МДАПВ. 1998а. Вип. 7. С. 16–20.

459. Ситник О.С. Олександр Черниш і Молодове // Постаті української археології. МДАПВ. Вип. 7. 1998б. С. 21–23.
460. Ситник О .С. Хведір Вовк – перший професійний дослідник палеоліту України // Археологічна збірка Херсонської обласної державної інспекції охорони пам'яток. 1999. № 1. С. 7–12.
461. Ситник О. С. "Батько західноукраїнського палеоліту" Юрій Полянський // Геоморфологічні дослідження в Україні: минуле, сучасне, майбутнє. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 50-річчя кафедри геоморфології і палеогеографії Львівського національного університету імені Івана Франка (18–20 жовтня 2000 р.). Львів, 2002а. С. 269–274.
462. Ситник О. Архівні матеріали археологічних досліджень Маркіяна Смішка // МДАПВ. 2002б. Вип. 8. С. 20–23.
463. Ситник О. З історії дослідження мустьєрських пам'яток Передкарпаття // МДАПВ. 2002в. Вип. 8. С. 48–52.
464. Ситник О. С. Юрій Полянський – перший дослідник західноукраїнського палеоліту // Археологія. 2003. № 1. С. 140–144.
465. Ситник О. Постаті археології Львівського університету у фокусі столітньої історії // АДЛУ. 2005. Вип. 8. С. 11–45.
466. Ситник О. Львівська археологічна школа у період потрясінь та випробувань (1939–1951 рр.) // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 106–133.
467. Ситник О. Польові дослідження Львівського відділу Інституту археології АН УРСР (1940–1950) // АДЛУ. 2007. Вип. 10. С. 254–286.
468. Ситник О. "Епоха Черниша" у вивченні палеоліту Західної України (до 90-річчя Олександра Панкратовича Черниша, 1918–1993) // АДЛУ. 2008. Вип. 11. С. 250–296.
469. 1. О.Ситник Олександр Панкратович Черниш: людина і науковець // Кам'яна доба України. Київ, 2008. Вип. 11. С. 7 – 23.
470. 2. Ситник О. Олександр Черниш – визначний дослідник палеоліту та організатор науки // МДАПВ. 2009. Вип. 13. С. 11–16
471. Ситник О., Грибович Р. Пам'яті Олександра Черниша (1918–1993) // Археологія. К., 1996. № 3. С. 129–131.
472. Ситник О., Грибович Р., Мацкевий Л. Пам'яті Олександра Черниша // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 5–13.
473. Ситник О., Ягодинська М. Поселення Бучач І (гора Федір) // Тернопільський краєзнавчий музей. Наукові записки. Тернопіль, 2003. С. 30–42.
474. Ситник О. С., Ягодинська М. О. Охоронні розкопки трипільського та слов'янського поселень в Бучачі // Земледельцы и скотоводы древней Европы. Проблемы, нове открытия, гипотезы. Киев – Санкт-Петербург, 2012. С. 187 – 201.
475. Скрипник Г. Етнографічні музеї України. Становлення та розвиток. Київ: Наукова думка, 1989. 304 с.
476. Смирнова Г. И. Поселение Магала – памятник древнефракийской культуры в Прикарпатье // Древние фракийцы в Северном Причерноморье. М., 1969. С. 7–34.
477. Смішко М. Ю. Звідомлення з дослідження селища періоду полів поховань в Неслухові в 1946 р. // Повідомлення про роботу археологічних експедицій в 1946 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 22. Арк. 54.
478. Смішко М.Ю. Сучасний стан археологічних досліджень на західних землях України. (Доповідь, виголошена на Сесії відділу суспільних наук АН УРСР у Львові, 28 травня 1946 р.). 1946а. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Спр. 77а. 33 арк.
479. Смішко М.Ю. Щоденник роботи Дністрянської розвідкової експедиції, 1946 рік. НА ВА ІУ НАНУ. 1946б. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 14. № 249. 20 арк.

480. Смішко М. Ю. Львівський відділ Інституту археології АН УРСР в 1944 р. // Археологія. К., 1947. Т. І. С. 187–189.
481. Смішко М. Ю. Селище доби "полів поховань" у Вікнинах Великих // Археологія. К., 1947. Т. І. С. 111–122.
482. Смішко М.Ю. Щоденник роботи Закарпатської розвідкової археологічної експедиції Львівського відділу Інституту археології Академії наук УРСР у 1948 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 52. 31 арк.
483. Смішко М. Ю. Звіт про роботу Закарпатської археологічної експедиції 1948 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 52. 92 арк.
484. Смішко М. Ю. Доба "полів поховань" в західних областях УРСР // Археологія. 1948. Т. 2. С. 98 – 129.
485. Смішко М .Ю. Верхнє Подністров'я у ранньослов'янську добу (липицька і комарівська культури).1949 // НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп.5. Од. зб. 79. 23 с.
486. Смішко М. Ю. Звіт про дослідження селища періоду "полів поховань" в Неслухові в 1946 році // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1949. Т. 1. С. 189–205.
487. Смішко М. Ю. Верхньодністрянська розвідкова експедиція 1946 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1949а. Т. І. С. 254–256.
488. Смішко М. Ю. Два курганні могильники в околиці с. Іза Хустської округи // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1952. Т. III. С. 315–336.
489. Смішко М. Ю. Дослідження пам'яток культури "полів поховань" в західних областях УРСР у 1947 р. // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1952. Т. III. С. 337–338.
490. Смишко М. Ю. Раннеславянские памятники на территории западных областей УССР // Докл. VI науч. конф. ИА АН УССР. Киев, 1953. С. 84–92.
491. Смішко М. Ю. Ранньослов'янська культура Карпатського підгір'я // Наукові записки ІСН АН УРСР. К., 1953. С. 131–151.
492. Смішко М. Ю. Курганний могильник ранньозалізного часу в с. Білках // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1956. Т. VI. С. 24–28.
493. Смишко М. Ю. Богатое погребение начала нашей эры во Львовской области // СА. 1957. № 1. С. 238 – 243/
494. Смішко М. Ю. Археологічні дослідження в Західних областях УРСР за роки радянської влади // МДАПВ. К., 1959. Вип. 2. С. 5–28.
495. Смішко М. Ю. Карпатські кургани першої половини І тисячоліття н.е. К., 1960. 186 с.
496. Смішко М. Ю. Поселення III–IV ст. н. е. із слідами скляного виробництва біля с. Комарів Чернівецької області. МДАПВ. 1964. Вип. 5. С. 67–80.
497. Смішко М. Ю. Звіт про дослідження поселення III–IV ст. н.е. із слідами виробництва біля с. Комарів Чернівецької області в 1965 р. // НА ВА ІУ НАНУ. 32 с.
498. Смішко М. Ю. Гадачек Кароль // Радянська енциклопедія історії України. К., 1969. Т. 1. С. 336.
499. Смішко М. Ю. Схема про діяча науки // НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. 2 с.
500. Смішко М. Ю., Пелещишин М. А. Поселення культури лійчастого посуду в с. Малі Грибовичі Львівської області // МДАПВ. К., 1962. Вип. 4. С. 28–43.
501. Смішко О. Тридцяті роки в науковій діяльності Маркіяна Смішка // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 50–53.
502. Соляр І. Освіта // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 81–85.
503. Сороковський А. Ольжич як науковець // Ольжич О. Археологія. К., 2007. С. 406–411.
504. Сохацький М. З історії археологічних досліджень на Борщівщині // Літопис Борщівщини. Борщів, 1992. Вип. 1. С. 4–10.

505. Сохацький М. Археологічний комплекс Більче-Золотого // Літопис Борщівщини. Борщів, 1993. Вип. 2. С. 4–7.
506. Сохацький М. Археологічні розкопки в печері Вертеба на Поділлі // Z archeologii Ukrainy i Jury Ojcowskiej. Ojców, 2001. S. 207–227.
507. Сохацький М. Археологічні розкопки в печері Вертеба біля села Більче-Золоте в 1996–1998 рр. // Археологія Тернопільщини. Тернопіль, 2003. С. 45–59.
508. Сохацький М. Археологічні розкопки Олега Кандиби на Тернопільщині та їх наукове значення // Ольжич О. Археологія. К., 2007. С. 412–414.
509. Спицын А. А. Русский палеолит. Записки отделения русской и славянской археологии Русского археологического общества // СПб. 1915. Т. XI.
510. Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). Київ, 1974. 288 с.
511. Старчук І. Д. Звіт про роботу археологічної експедиції на городищі "Пліснесько" в 1946 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 19. 39 арк.
512. Старчук І. Д. Звіт Пліснеської археологічної експедиції в 1947 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 31. 44 арк.
513. Старчук І. Д. Щоденник роботи Пліснеської археологічної експедиції за 1947 рік. Ч. І. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб 33. С. 5.
514. Старчук І. Д. Розкопки на городищі Пліснесько // АП УРСР. К., 1949. Т. І. С. 76–85.
515. Старчук І. Д. Розкопки городища Пліснеська в 1947–1948 рр. // АП УРСР. К., 1952. Т. III. С. 379–394.
516. Старчук І. Д. Розкопки на городищі Пліснесько в 1949 р. // АП УРСР. К., 1955. Т. V. С. 32–35.
517. Старчук І. Д. Йосип Пеленьский // МДАПВ. Львів, 2005. Вип. 9. С. 400–401.
518. Старчук О. Спогади про батька // МДАПВ. Львів, 2006. Вип. 10. С. 329–333.
519. Стеблій Ф. Терлецький Омелян Антонович // Інститут українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України. Наукова діяльність, структура, працівники. Львів, 2001. 335 с.
520. Стефанович М. З історії антропологічних студій на заході України // ЗНТШ. Праці Археологічної комісії. Т. CCXLIV. 2002. С. 320–333.
521. Стефанович М., Яницький О. Західноукраїнський археолог Богдан Януш (1887–1930) // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 82–83.
522. Строцень Б. Історія археологічних досліджень на Тернопільщині // Археологія Тернопільщини. Тернопіль, 2003. С. 6–16.
523. Судаков С. А. Поселення трипільської культури біля с. Семенів-Зеленче // Археологічні пам'ятки УРСР. К., 1952. Т. IV. С. 104–111.
524. Сымонович Э. А. Поселение культуры полей погребений в рацоне города Никополя // История и археология юго-западных областей УССР начала нашей эры. МИА. № 139. М., 1967.
525. Тарнавський Р. Антропології кафедра // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 147–148
526. Тарнавський Р. Антропологічно-етнологічний (антропологічний) інститут (заклад) // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2011. С. 148
527. Тереножкин А. И. Предскифский период на Днепровском Правобережье. К., 1961. Т. 119. С. 22–35.
528. Терський С.В. Розвиток археології та історичного краєзнавства на Волині в міжвоєнний період // Наукові записки. Львівський історичний музей. Львів, 1998. Вип. 7. С. 158–179.
529. Терський С. В. З історії колекціонування археологічних пам'яток львівськими науковими та музейними осередками у XIX – І пол. XX ст. (за архівними матеріалами та колекціями Львів-

ського історичного музею) // Історичні пам'ятки Галичини. Матеріали Другої наукової краєзнавчої конференції 24 листопада 2004 р. Львів, 2003. С. 43–54.
530. Терський С. В. Дослідження та колекціонування старожитностей Галицько-Волинської держави в Галичині у XIX ст. // АДЛУ. 2005. Вип. 8. С. 296–304.
531. Терський С. В. Музеї // Історія Львова. Т. 3: Листопад 1918 – поч. XXI ст. Львів, 2007. С. 111–116.
532. Терський С. В. Михайло Іванович Островський – дослідник пам'яток княжої доби на Волині (до 110-річчя від дня народження) // Минуле і сучасне Волині і Полісся: Олександр Цинкаловський і край. Луцьк, 2008. С. 283–285.
533. Тимощук Б. О. Археологічні пам'ятки с. Василева Чернівецької області // АП УРСР. 1952. Т. 3. С. 395–401.
534. Тимощук Б. А., Вакуленко Л. В. Новые поселения культуры карпатских курганов // Археологические исследования на Украине в 1968 г. К., 1971.
535. Тиханова М. А. Отчет о работах Днестровско-Волынского отряда Славянской экспедиции ИИМК АН СССР в 1956 г. ІА НАНУ.
536. Тиханова М. А. Разведки в районе верхнего течения реки Горыни // КСИА АН СССР. 1962. Вып. 87.
537. Томашівський С. Володимир Гребеняк – 7.VI.1915 // Діло. 1915. 10 липня. Ч. 27. С. 4–6.
538. Томенюк О. М. Палеогеографічні та археологічні дослідження Юрія Полянського // МДАПВ. 2008. Вип. 12. С. 438–443.
539. Томенюк О.М. Історіографічні аспекти наукової діяльності Юрія Полянського // АДЛУ. 2008а. Вип. 11. С. 238–249.
540. Томенюк О.М. Педагогічна діяльність професора Юрія Полянського в Академічній гімназії Львова // МДАПВ. 2009. Вип. 13. С. 322–336.
541. Томенюк О.М. Юрій Полянський – дослідник терас Дністра // Вісник Львівського університету. Серія географічна. Львів, 2010. Вип. 38. С. 340–356.
542. Труды XI археологического съезда. –М., 1901.
543. Фенін О. Знахідки римських монет в Прикарпатті // Археологія, Київ, 1952. Т. V.
544. Филипчук М. Іван Старчук – мистецтвознавець, дослідник античної і слов'янської археології // ЗНТШ. Львів, 1993. Т. CCXXV. С. 97–103.
545. Филипчук М. Пастернак Ярослав Іванович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 142.
546. Филипчук М. Смішко Маркіян Юліанович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. 157.
547. Филипчук М. Дослідження літописного Плісненська у 2000 р. // АДЛУ. 2002. Вип. 5. С. 197–220.
548. Формозов А. А. Локальные варианты культур эпохи мезолита Европейской части СССР: Автореф. дис... канд. ист. наук. М., 1954.
549. Франко О. Археологічні дослідження Федора Кіндратовича Вовка // Археологія. К., 1992. № 2. С. 112–119.
550. Франко О. Неопублікована епістолярія Михайла Грушевського з Федором Вовком (1895–1913) // Михайло Грушевський і Україна. Доповіді й повідомлення наукової конференції (Львів, 26–28 жовтня 1994 р.). Львів, 1994. С. 44–47.
551. Франко О. Федір Вовк – вчений і громадський діяч. Київ, 2001.
552. Хвойка В. В. Киево-Кирилловская стоянка и культура эпохи мадлен // Археологическая летопись Южной России. 1903. № 1.

553. Цигилик В. М. Населення Верхнього Подністров'я перших століть нашої ери (племена липицької культури). К., 1975. 176 с.
554. Цигилик В. Маркіян Смішко – видатний український вчений // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Львів, 1992. Вип. 2. С. 3–5.
555. Цигилик В. Маркіян Смішко – дослідник римської доби на Прикарпатті і Волині // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 47–50.
556. Цигилик В. Неслухів – перше досліджене черняхівське поселення в Західній Україні // МДАПВ. 2002. Вип. 8. С. 128–130.
557. Цигилик В. Вчений, педагог, людина // МДАПВ. 2002а. Вип. 8. С. 10–12.
558. Цигилик В. З історії досліджень пам'яток перших століть нашої ери в басейні Верхнього Дністра // МДАПВ. 2005. Вип. 9. С. 340–352.
559. Цыгылык В. Н., Ивановский В. И. Поселение у с. Неслухов // АО 1983 г. М., 1985. С. 369–370.
560. Цинкаловський О. Матеріали до археології Володимирського повіту // ЗНТШ. 1937. Т. CLIV. С. 183–240.
561. Цинкаловський О. Старовинні пам'ятки Волині. Торонто, 1975.
562. Чайковський Є. Природознавчий музей Наукового товариства ім. Шевченка у Львові. 1912, 1927–1944 рр. // З історії Наукового товариства ім. Шевченка. Збірник доповідей і повідомлень наукових сесій і конференцій НТШ у Львові. Львів, 1998. Т. 10. С. 217–231.
563. Черныш Е. Дневник раскопок трипольского поселения в урочище "Гамария" у с. Ленковцы в августе 1950 г. // НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 87. Арк. 8.
564. Черныш Е. К. Отчет за 1950 г. О работе трипольского отряда Днестровской экспедиции Львовского отдела Института археологии АН УССР. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. Од. зб. 87. 89 арк.
565. Черныш Е. К. Раннетрипольское поселение у с. Ленковцы // КСИИМК. 1952. Вып. 47. С. 41–52.
566. Черниш К. К. Житлові споруди ранньотрипільського поселення біля с. Ленківці // Матеріали та дослідження по археології УРСР. К., 1954а. С. 40–43
567. Черныш Е. К. Раннетрипольские поселения Среднего Поднестровья // КСИИМК. М., 1954б. Вып. 56. С. 111–120.
568. Черныш Е. К. Раннетрипольское поселение у с. Ленковцы Черновицкой области. Автореф. дис... канд. ист. наук. Львов, 1955 г.
569. Черныш Е. К. Раннетрипольское поселения у с. Ленковцы Черновицкой области // КСИА. К., 1955. Вып. 4. С. 136–138.
570. Черныш Е. К. Многослойное поселение у с.Незвиско на Днестре // КСИИМК. 1956. Вып. 63. С. 48–57.
571. Черныш Е. К. Культура линейно-ленточной керамики и Триполья (по материалам Незвиска) // Сообщения Гос. Эрмитажа, 1957.
572. Черниш К. К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі. К., 1959. 108 с.
573. Черниш К. К. Результати досліджень нижніх шарів Незвиського поселення // МДАПВ. 1959а. Вип. 2.
574. Черныш Е. К. Вновь открытое трипольское погребение на Днестре // МИА Юго-Запада СССР и РНР. Кишинев, 1960.
575. Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Поднестровье // МИА. 1962. № 102. С. 5–85.
576. Черныш Е. К. Неолитическое поселение у с.Торское на Днестре // КСИА АН СССР. 1962. Вып. 92. С. 83–87.

577. Черныш Е. К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии // Энеолит СССР. Археология СССР. М., 1982. С. 166 – 347.
578. Черниш О. П. Звіт про роботу Дністрянської експедиції Львівського відділу Інституту археології АН УРСР в 1950 році. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. 92 с.
579. Черныш А. П. Краткое сообщение об археологических разведках 1948 г. на Днестре // БКИЧПЕ. 1950а. Вып. 15. С.94 – 96.
580. Черныш А. П. Новые данные о палеолите и мезолите Днестра // КСИА АН СССР. М., 1950б. Вып. 32. С. 26–39.
581. Черныш А. П. Мустьерские местонахождения Среднего Поднестровья // КСИИМК. Вып. 48. 1952. С. 56 – 61.
582. Черниш О. П. Карта палеоліту УРСР // Наук. зап. Ін-ту сусп. наук АН УРСР. К., 1954. Т. 2. С. 67–152.
583. Черниш О. П. Дослідження на Дністрі в 1950–1951 рр. // АП УРСР. Т. VI. 1956. С. 189–193
584. Черныш А. П. Краткие итоги исследований позднего палеолита Среднего Поднестровья // Труды КИЧП. Вып. XIII. 1957. С. 315–323.
585. Черныш А. П. Поздний палеолит Среднего Поднестровья // ТКИЧП. 1959. Вып. XV. С. 5–214.
586. Черныш А. П. Исследования стоянки Молодове V в 1955 г // КСИИМК. Вып. 73. 1958. С. 48–56 .
587. Черниш О. П. Палеолітична стоянка Молодове V. К., 1961. 176 с.
588. Черныш А. П. Новые палеолитические местонахождения на Днестре // БКИЧП. Вып. 27. 1962. С. 143–146.
589. Черниш О. П. Верхній шар стоянки Молодове І. // МДАПВ. Вип. 5. 1964. С. 3–14.
590. Черныш А. П. Ранний и средний палеолит Приднестровья. М., 1965. 137 с.
591. Черниш О. П. Основні наслідки археологічного вивчення території західних областей УРСР за роки радянської влади // Український історичний журнал. К., 1968. № 2. С. 103–107.
592. Черныш А. П. Исследования в Оселивке на Днестре // АО 1968 г. М., 1969. С. 266–267.
593. Черныш А. П. Работы палеолитической экспедиции Института общественных наук // Археологические исследования на Украине в 1968 г. Вып. 3. 1971. С. 100–105.
594. Черныш А. П. Исследование многослойной стоянки Кормань IV в 1970 г. // Тез. докл., посвященные итогам полевых археологических исследований в 1970 г. в СССР (археологическая секция). Тбилиси, 1971а. С. 3–21.
595. Черныш А. П. Исследования стоянки Оселивка I в 1966–1967 гг // КСИА АН СССР, Вып. 126. 1971б. С.68–77.
596. Черныш А. П. Палеолит и мезолит Поднестровья. М., 1973. 127 с.
597. Черниш О. П. Стародавнє населення Подністров'я за доби мезоліту. К., 1975. 168 с.
598. Черныш А. П. Многослойная стоянка Кормань IV и ее место в палеолите // Многослойная стоянка Кормань IV. М., 1977. С. 7–77.
599. Черниш О. П. Археологічна діяльність Юрія Полянського // Постаті української археології. МДАПВ. Львів, 1998. Вип. 7. С. 14–16.
600. Чикаленко Л. Нарис розвитку геометричного орнаменту палеолітичної доби. Прага, 1923.
601. Чикаленко Л. Справоздання з розкопок в околицях стародавнього Червна влітку 1940 року // ЗНТШ. 1998. Т. CCXXXV. С. 623–635.
602. Чопек С. Тадеуш Сулімірський та його внесок у дослідження епохи бронзи і раннього заліза Поділля та Волині // АДЛУ. 2006. Вип. 9. С. 97–105.
603. Чорній В. Терлецький Омелян Антонович // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. 294 с.

604. Чорнописька Л. Професор Юрій Шумовський (до сторіччя з дня народження) // МДАПВ. 2008. Вип. 12. С. 444–447.
605. Шаблій О. (ред.) Професор Юрій Полянський. Львів, 2010а. 378 с.
606. Шаблій О. Замість "Передмови" // Професор Юрій Полянський. Львів, 2010б. С. 5–11.
607. Шкромида Д,. Пекарська Л. Архів Вадима Щербаківського в Лондоні // ЗНТШ. Праці археологічної комісії. 1998. Т. CCXXXV. С. 643–648.
608. Шовкопляс І.Г. Тернопільський обласний історико-краєзнавчий музей // Археологія, 1951, Т. 5.
609. Шовкопляс І. Г. Археологічні дослідження на Україні (1917–1957). Огляд вивчення археологічних пам'яток. К., 1957. 423 с.
610. Шовкопляс И. Г. Археологические экспедиции Государственной академии Истории материальной культуры и Института археологии АН СССР. 1919–1959. Указатель. Москва, 1962. С. 146–147.
611. Шовкопляс І.Г. Основи археології. – К., 1964. 223 с.
612. Шовкопляс И.Г. Мезинская стоянка. К., 1965. 327 с.
613. Шуст Р. Вступне слово // Історичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1940–2000). Львів, 2000. С. I–XVI.
614. Щоденник розкопок Плісненської археологічної експедиції Львівського відділу Інституту археології АН УРСР. За час від 1–10 вересня 1949 р. НА ВА ІУ НАНУ. Ф. А. Оп. 5. 20 арк.
615. Abramowicz A. Wiek archeologii. Problemy polskiej archeologii dziewiątnastowiecznej. Warszawa, 1967.

616. Abramowicz A. Dalecy i bliscy. Skice z dziejów archeologii. Łódź, 1974.
617. Abramowicz A. Historia archeologii polskiej. XIX i XX wiek. Warszawa–Łódź, 1991. 206 s.
618. Ambrojevici C. Les traces de l'homme diluvial en Bessarabie. – Buletinul Museului National de istorie Naturale din Chisinau. Chisinau, 1926. I.
619. Ambrozewicz Č. Der paläolithische Mensch in Bessarabien // Der Erde, Eiszeit und Sinflut. Berlin, 1928.
620. Ambrozewicz C. Beitrage zur Kenntnis der Aurignacien Kultur Bessarabiens und der Bukowina // Wiener Prahistorische Zeitschrift. Wien, 1930. B. XVIII.
621. Ambrozewicz Č. Câteva cuvinte despre presente epipaleoliticului in reginnea Nistrului din Basarabia de Nord // Buletinul Facultatii de Stiite din Cernauti. 1932. Vol. 6.
622. Antoniewicz W. Z badań archeologicznych w górnem dorzeczu Dniestru // WA. 1921. T. VI. S. 79–108.
623. Antoniewicz W. Sprawozdanie z delegacyj na Podole i do Wilna // WA. 1921b. T. VI. S. 184–193.
624. Antoniewicz W. Stan i potrzeby badań archeologicznych w Polsce. 1926.
625. Antoniewicz W. Archeologia Polski. Warszawa, 1928.341 c.
626. Antoniewicz W. Ś. P. Bohdan Janusz // Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne. Kraków, T. XIV. 1934. S. 165–171.
627. Antoniewicz W. Z dziedziny archeologii ziem Polski // Światowit. 1938. T. 17.
628. Antoniewicz W. Dotychczasowy dorobek archeologii Polski // ZA. 1953. Z. 4.
629. Antoniewicz W. 70-lecie Tadeusza Sulimirskiego // Sil. Antiqua. 1969. T. 11. S. 341–344.
630. Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Lwów, 1924. Dr. II. T. II. N 2.
631. Bayer J. Zur Frage des Alters der Paläolithstation von Novosilka-Kostiukowa Podolien // Eiszeit, Leipzig, 1926. III. H. 2.
632. Bayger A. Powiat Trembowelski. Lwów, 1899.

633. Biemacka-Lubańska M. Ludwika Press (8 VII 1922–4 XII 2006) // Archeologia Polski Środkowowschodniej. 2007. T. IX. S. 382–383.
634. Bieriezanska Z. Kultura trzciniecka na Ukrainie // Archeologia Polski. 1972. T. 17. Z. 2.
635. Borkowskyi J. Problemy sredoeuropske šnurové Kultury // PA. Ptaha,1934. Sv. 3.
636. Bryk J. Osady epoki kamiennej na wydmach nadbużańskich // WA. Lwów, 1924. IX. S. 58.
637. Bryk J. Kultury epoki kamiennej na wydmach zachodniej części południowego Wołynia. Lwów, 1928. 63 s.
638. Bryk J. Tymczasowe sprawozdanie z badań archeologicznych we Wschodnej Małopolsce // ZOW. 1930. T. 5.
639. Bryk J. Neolityczne kurhany ze szkeletami skurczonymi w Kaczanowce w pow. Skalackim, woj. Tarnopolskie // Księga pamiątkowa ku uczcieniu prof. dr. W. Demetrykiewicza. Poznań, 1930a.
640. Bryk J. Kurhany u Rusilowie i Krasnem // SPAU. 1931. T. 36. N 5.
641. Bryk J. Scytyjski kurhan w Kaczanowce. Lwów, 1932. T.10.
642. Bryk J. Tymczasowe sprawozdanie z badań archeologicznych w Bukównie, pow. Tlumacki // SPAU. 1932a. T. 37. N 5.
643. Bryk J. Kurhany w Rusilowie i Krasnem // Materiały prahistoryczne. Kraków,1933. T. 1.
644. Bryk J. Badania archeologiczne w Ostapiu na Podolu // Światowit. XVI. Warszawa, 1935. S. 120–121.
645. Budinský-Krička V. Grüberfeld der Späten schnurkeramischen Kultur in Veśsele // SA. 1965. Sv. 13. N 1.
646. Bull. et Memoires de la Sosiete d'Antrop. de Paris. 1909. N 4–5.
647. Bulter J. J. The Late Neolithic gold ornament from Bennekom // Palaeohistoria. Groningen. 1956. Bd. 5.
648. Burchard H. Janusz Bogdan // Polski Słownik Biograficzny. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1962. T. X. S. 587–588.
649. Buxton. Koszylowce. Proceedings of the first International congress of Prehistory and Protohistory Sciences, 1934.
650. Cehak-Hołubowiczowa H. Próbne wykopaliska w powiecie zbaraskim // WA. T. 14.
651. Childe G. Schipenitz: a Late Neolithic Station with Painted Pottery in Bukowina // The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland. London, 1923. T. 53. S. 263–288.
652. Chmielewski W. Profesor doktor Józef Kostrzewski // Światowit. 1968. T. 30. S. 307–309.
653. Chmielewski W. Geologiczne koncepcje Stefana Krukowskiego dotyczące chronologii archeologicznych stanowisk plejstoceńskich z Polski // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. T. 6. S. 121.
654. Cynkałowski A. Grób z epoki cesarstwa rzymskiego we wsi Rudka pow.Krzemienieckiego // Zycie krzemienieckie. V. 1936.
655. Cynkałowski A. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. Warszawa, 1961. 265 s. XXXI tabl.
656. Cynkalowski A. Osiedle kultury trypolskiej w Bodakah nad Horyniem // WA. Warszawa, 1969. T. XXXIV. Z. 2.
657. Czekanowski J. Antropologia, etnologia i preistoria // Lud. 1922. T. 1. S. 3–13.
658. Czekanowski J. Dzialalność Zakladu antropologiczno-etnologicznego uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie. 1914–1928. Lwów, 1929.
659. Czekanowski J. Sto lat antropologii polskiej. 1856–1956. Ośrodek Lwowski // Materiały i Prace Antropologiczne. Wrocław, 1956. Nr 34. 69 s.
660. Czekanowski J. Wstęp do historii słowian. Poznań. Instytut zachodni. 1957. 514 s.

661. Czołowski A. (red.) Sprawozdanie dyrekcji Archiwum Miejskiego, Biblioteki Archiwalnej, Muzeum Historycznego miasta Lwowa, Muzeum Narodowego im. Króla Jana III, Zbiorów Bolesława Orzechowicza Galerei Narodowej Miasta Lwowa i Muzeum Etnograficznego z działalności w latach 1935 i 1936. Lwów, 1937. S. 10–22.
662. Czołowski A., Janusz B. Przeszłość i zabytki województwa tarnopolskiego. Tarnopol, 1926.
663. Dąbrowski K. Sprawozdanie z prac Działu od 1. I. 1954 do 1. X. 1955 roku // Archeologia Polski. Warszawa–Wrocław, 1957. T. I. S. 287.
664. Demetrykiewicz W. Die österreichungarische Monarckie in Wort und Feld Vorgeschichte. Wien, 1898.
665. Demetrykiewicz W. Poszukiwania archeologiczne w pow. Trembowelskim w Galicji Wschodniej // Materiały antropologiczno-archeologiczne. Kraków, 1900. T. IV.
666. Draus J. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie w latach 1918–1946. Księgarnia Akademicka. Kraków, 2007.
667. Drewko M. Sprawozdanie z czynności państwowego konserwatora zabytków przedhistorycznych na okręg lubelski // WA. 1929. T. 10.
668. Drewko M. Sprawozdanie z działalności państwjwego Konserwatora zabytków przehistorycznych okręgu Lubelskiego za lata 1927 i 1928 // WA. 1935. T. 13.
669. Dwutygodnik Naukowy. 1878. T. 1.
670. Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка. – Львів, 2011. 716 с.
671. Filip J. Encyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. Prag, 1969. 2. 1758 s.
672. Filip J. Kozłowski L. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur – und Frühgeschichte Europas. Prag, 1966. B. I. S. 635.
673. Filip J. Smiszko M. Enzyklopädisches Handbuch zu Ur – und Frühgeschichte Europas. Prag, 1969. B. II. S. 1328.
674. Fitzke J. Odkrycie ziemianek starszej ceramiki wstęgowej w Łucku // SPAU. Kraków, 1937. T. XLII.
675. Fitzke J. Nowe cenne odkrycie archeologiczne pod Łuckiem // IKC. (Październik). 1937a.
676. Fitzke J. Rewelacyjne odkrycia w grobach neolitycznych w Torczynie na Wołyniu // IKC. 28 października. 1937b. N 291.
677. Fitzke J. // ZOW. 1937c. T. 12. S. 166.
678. Fitzke J. Cmentarzysko kultury ceramiki sznurowej w Torczynie, pow. Łuck // SPAU. Kraków, 1938. T. 43.
679. Fitzke J. Tegoroczne badania archeologiczne na Wołyniu // ZOW. 1938a. T. 13. Z. 9–10.
680. Fitzke J. Kamienne skrynie z przed 40 wieków wykopano na Wołuniu // IKC. 1939a. N. 166.
681. Fitzke J. Wczesnośredniowieczne kurhany w Poddębcach w pow. Łuckim // WA. 1939b. T. XVI. S. 48.
682. Fitzke J. Cmentarzysko w Gródku pow. Łuck // Światowit. 1975. T. 17.
683. Frolov N. Nota asupra urmelor omului preistorice in Basarabia // Comptes – rendus des sciences Institut Geol. de Roumanie. 1930. T. XIII. 1924–1925.
684. Gańsiniec R. Notatki Lwowskie (1944–1946). Wrocław, 1995.
685. Gardawski A. Zagadnienie kultury "ceramiki grzebykowej" w Polsce // WA. 1958. T. XXV.
686. Gąssowski J. Z dziejów polskiej archeologii. Warszawa, 1970.
687. Gazeta Lwowska. 1922, 18/VI.
688. Gazeta Poranna. 1922, 18/VI.
689. Głosik J. Grób kultury ceramiki sznurowej w miejscowości Zaborol, pow. Równe // ZSRR. AR. 1957. T. IX. N 5.

690. Głosik J. Wołyńsko-podolskie materiały z epoki kamiennej i epoki wczesnej brązy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Materiały Starożytne. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1962. T. VIII.
691. Głos Polski. 1912. № 14.
692. Grzybowski A. Cztery razy po dwadzieścia lat prof. Dra Włodzimierza Antoniewicza. Ze wspomnień tatrzańskich // Lud, 1975. T. 60. S. 127–137.
693. Gurba J. Kazimierz Majewski – badacz kultury trypolskiej (w 100-lecie urodzin uczonego oraz wyodrębienia tej kultury przez Wikientego Chwojke) // Archeologia Polski Środkowowschodniej. T. VII. 2005. S. 286–288.
694. Gurba J., Kokowski A. Działalność naukowa Marcjana Smiszki w okresie przed II wojną światową // Spotkania polsko-ukraińskie. Lublin, 1992.
695. Gardawski A. Plemiona kultury trzcinieckiej // MS. Warszawa,1959. T. 5.
696. Gurba J., Zakościelna A. Jurij M. Zacharuk (1914–1997) // Archeologia Polski Środkowowschodniej. 1998. T. III. S. 315–317.
697. Hadaczek K. Grabarka Niesłuchowska // Teka Konserwatorska, Lwów, 1892.
698. Hadaczek K. Grabarka Nesłuchowska. 1900. R. II. 71 s.
699. Hadaczek K. Slady epoki t. zw. archeologiczno-mykenskiej w Galicji Wschodniej // Wiadomości Numizmatyczno-Archeologiczne. Kraków, 1901.
700. Hadaczek K. Z badan archeologicznych w dorzeczu Dniestru // MAAE. Kraków, 1903.
701. Hadaczek K. Światowid. Szkic archeologiczny // Materyały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne. Krakow, 1904a. T. VII. S. 115–121.
702. Hadaczek K. Złote skarby michałkowskie. Kraków, 1904b. Tabl. XIII.
703. Hadaczek K. Sprawozdanie konserwatorskie Prof. Dra Hadaczeka // Sprawozdania Grona Konserwatorów Galicji Wschodniej. Lwów, 1909. T. III.
704. Hadaczek K. Album przedmiotów wydobytych w grobach cmentarzyska ciłopalnego koło Przeworska (z epoki cesarstwa rzymskiego). Lwów, 1909. T. XXXIII.
705. Hadaczek K. Kultura dorzecza Dniestru w epoce cesarstwa rzymskiego // MAAE. Kraków, 1912. T. XII. S. 28.
706. Hadaczek K. Osada przemysłowa w Koszyłowiczach z epoki eneolitu. Lwów, 1914. 76 s.
707. Hadaczek K. La colonie industrialle de Koczylouce // Album des fouilles de les colonie industrielle de Koczyłouce. 1914.
708. Hensel W. 35 lat naukowej działalności Józefa Kostrzewskiego // Santiqua. 1948. T. I. S. 3–36.
709. Heuzel T. Metoda różnic i metoda kwadratów różnic // Przegląd Antropołogiczny. Poznań, 1953. T. XIX. S. 22–42.
710. Horoszkiewicz R. Tradycje ziemi Pińskiej. Pińsk,1928.
711. Hutchinson R. W. and Preston J. P. Excavations et Nieswiska, Poland, Juli 1926 // Annales of Archeology and Antropology. London, 1930. Vol. XVII. Nos.1–2.
712. Ilustrowany Kurjer Codzienny. Kraków, 1931. N 298.
713. Ilustrowany Kurjer Codzienny. Kraków, 1935. N 168.
714. Ilustrowany Kurjer Codzienny. Kraków, 1938. N 144.
715. Ivanova I. K. Etude geologique des gisements paleolithiques de l'URSS // L'Antropologie. Paris, 1969. t. 73.
716. Ivanova I. K., Czernycz A. P. The Paleolithic site of Molodova V on the middle Dniestr (USSR) // Quaternaria. Roma, 1965. VII.
717. Jakimowicz R. Ś. P. Bohdan Janusz // WA. 1935. XIII. S. 312–318.
718. Jakimowicz R. Józef Kostrzewski. Życiorys Jubilata // WA. 1948. T. 16. S. 5.

719. Jakimowicz R. Działalność Polskiego Towarzystwa Przedhistorycznego w latach 1900–1950 // ZOW. 1950. Z. 1–2. S. 2–6.
720. Janusz B. Badania archeologiczne w latach 1900–1908, dokonane w Galicii wschodniej. Kurijer Lwowski. Lwów, 1909. Nr. 406, 408, 410, 412.
721. Janusz B. Badania archeologiczne dokonane w latach 1908–1910 w Galicji wschodniej. Na ziemi naszej. Lwów, 1910. Nr. 26.
722. Janusz B. Z paleoantropologii w Galicii wschodniej. Wszechświat. Warszawa, 1911. Nr. 24–26.
723. Janusz B. Wykopaliska w Przemyślu. Na ziemi naszej. Lwów, 1911. Nr. 18.
724. Janusz B. Badania archeologiczne dokonane w 1911 w Galicji wschodniej. Na ziemi naszej. Lwów, 1913. Nr. 23.
725. Janusz B. Badania archeologiczne, dokonane 1912 r. w Galicji wschodniej // Gazeta Lwowska. 1913. N 182.
726. Janusz B. Badania archeologiczne w roku 1908–1912 w Galicji wschodniej // Gazeta Lwowska. Lwów, 1913. Nr. 26.
727. Janusz B. Prehistorja Galicji wschodniej w świetle prac najnowszych. Wszechświat. Warszawa, 1914. Nr. 12–13.
728. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicji wshodniej. Lwów, 1918. 312 s.
729. Janusz B. Kultura przedhistoryczna Podola Galicyjskiego. Lwów, 1919.
730. Janusz B. Sprawozdanie Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych Okręgu Lwowskiego za rok 1923 // WA. Warszawa, 1925. T. 9. Z. 3–4. S. 1–9 (odbitka).
731. Janusz B. Sprawozdanie z dzialalności Państwowego Konserwatora Zabytków Przedhistorycznych okręgu Lwowskiego za rok 1925 // WA. 1929. T. X.
732. Jażdżewski K. Kultura puharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej. Poznań, 1936
733. Jażdżewski K. 30 lat istnienia Polskiego Towarzystwa Prehistorycznego // ZOW. 1950. R. 19. Z. 1–2. S. 1–2.
734. Jażdżewski K. Z okazji 70-lecia urodzin profesora Tadeusza Sulimirskiego // Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna. 1968. T. 15. S. 7–14.
735. Jażdżewski K. Włodzimierz Antoniewicz (1893–1973) // PMMAE, ser. arch. 1976. T. 23. S. 345–350.
736. Jażdżewski K. Podzwonne dla ŚP. Profesora Tadeusza Sulimirskiego 1.IV.19–20.VI.1983 // Prace i materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Seria Archeologiczna. 1986. T. 28. S. 293–297.
737. Jażdżewski K., Jędruszczak T. Kozłowski Leon // Polski Slownik Biograficzny. 1970. T. 15. S. 19–21.
738. Jura A. Das Aurignacien in Polen // Quaternaria. Roma, 1938. VII.
739. Kaindl R. Prähistorisches aus Bukowina. Jahrbuch der KK. Zentralkomission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmäler. Wien, 1903. Bd. I.
740. Kaindl R. Bericht über neuere Forschungen der neolitischen Ansiedlung in Schipenits (Bukowina) // Mitt. Antropol. Ges. in Wien, 1904.
741. Kaindl R. Prähistorisches aus Bukowina. Jahrbuch der KK. Zentralkomission für Erforschung und Erhaltung der Kunst und historischen Denkmäler. Wien, 1904a. Bd. II.
742. Kaindl R. Neolithische Funde mit gemälder Keramik in Koszylowce. Ostgalizien Jahrbuch für Altertume Kunde. Wien, 1908.
743. Kamińska-Kwak J. Inteligencja województwa lwowskiego w okresie międzywojennym. Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego. Rzeszów, 2005.
744. Kandyba O. Schipenitz-kunst und Geräte eines neolithische Dorfes . Bücher zur Ur – und Frügeschichte. Wien, 1937. Bd. V. 156 s. (mit 18 Taf.).
745. Katalog działu etnograficznego powszechnej wystawy. Lwów, 1894.
746. Katalog Wystawy Archeologicznej we Lwowie. Lwów, 1885. N 255.

747. Kirkor A. Sprawozdanie i wykaz zabytków złożonych w Akademii Umiejętnośći z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w roku 1877 // ZWAK. 1878. T. II.
748. Kirkor A. Sprawozdanie i wykaz zabytków z wycieczki archeologiczno-antropologicznej w roku 1878 // ZWAK. 1879. T. III. S. 8–12.
749. Kohn A., Mehlis K. Materialen zur Vorgeschichte. Jens, 1879. T. 1.
750. Konopka M. Żegnając Profesora Antoniewicza // ZOW. 1973. R. 39. Z. 4. S. 320–321.
751. Konopka M. Tadeusz Roman Żurowski – konserwator, badacz, twórca // Tadeusz Roman Żurowski i konserwatorstwo archeologiczne w Polsce XX wieku (red. Z. Kobyliński, J. Wysocki). Warszawa, 1999. S. 15–30.
752. Kosmos. 1926. R. LI. Z. 1–4. S. 958.
753. Kopernicki J. Poszukiwanie archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem, wspolnie z P. Władysławem Przybysławskim - czlon. Kom. Antrop. i Arch., dokonane w roku 1877 // ZWAK. 1878. T. II.
754. Kopernicki J., Przybysławski W. Dalsze poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem w latach 1878–1882 // ZWAK. 1884. T. 8. S. 24–27.
755. Kostrzewski J. (rec.:) Młodsza epoka kamienna w Polsce (Z powodu pracy L. Kozłowskiego). WA. 1925. T. 9. Z. 3–4.
756. Kostrzewski J. Z badań nad osadnictwem wcześnej i śródkowej epoki brązowej na ziemiach polskich // Prz.A Poznań, 1925. T. II.
757. Kostrzewski J. Zarys rozwoju badań prahistorycznych w Polsce w latach 1875–1925. Kraków, 1928.
758. Kostrzewski J. Groby eneolityczne ze skurczonymi szkeletami w Białym Potoku. 1928. T. 3.
759. Kostrzewski J. Śp. prof. dr Leon Kozłowski // Prz.A 1947. T. 7. Z. 2. S. 311–312.
760. Kostrzewski J. Od mezolitu do okresu wędrówek ludow // Encyklopedia Polska. Kraków, 1939–1948.
761. Kostrzewski J. Dzieje polskich badań prehistorycznych. Biblioteka Prehistoryczna. Poznań, 1949. T. 8. 222 s.
762. Kostrzewski J. Śp. Roman Jakimowicz // ZOW. 1951. R. 20. Z. 3–4. S. 37–40.
763. Kostrzewski J. Z mego życia. Pamiętnik. Ossolineum, Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970. 356 s.
764. Kostyniuk M. Analiza pyłkowa dwóch torfowisk z okolicy Rudek s Sambora // Kosmos. A. 63. Z. III. S. 293–412.
765. Kowalczyk J. Polskie Towarzystwo Prehistoryczne w latach 1920–1939 // Polskie Towarzystwo Archeologiczne społeczeństwu. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1970.
766. Kozłowski L. Problem etniczny w prehistorji // Lud. Lwów, 1922a. T. 21. S. 17–28.
767. Kozłowski L. Starsza epoka kamienia w Polsce (Paleolit). Poznań. Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Prace Komisji Archeologicznej. 1922b. T. 1. Z. 1. 54 s.
768. Kozłowski L. Epoka kamienna na wydmach wschodniej części Wyżyny Małopolskiej // Towarzystwo Naukowe Warszawskie. Archiwum Nauk Antropologicznych. Lwów–Warszawa, 1923. Książnica Polska. T. II. Nr 3. 274 s.
769. Kozłowski L. Die ältere Steinzeit in Polen. Die Eiszeit. T. II. Leipzig, 1924a.
770. Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce (Neolit) // Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. Lwów, 1924. Dział II. Tom II. Z. 2. 242 s.
771. Kozłowski L. L'epoque mesolithique en Pologne // L'Anthropologie. Paris, 1926. T. 36. P. 47–74.
772. Kozłowski L. Wczesna, starsza i środkowa epoka bronzu w Polsce w świetle subborealnego optimum klimatycznego i jego wpływu na ruchy etniczne i zaludnienie Polski. Archiwum Towarzystwa Naukowego we Lwowie. 1928. Dział II. T. 5. Z. 3.

773. Kozłowski L. Budowli kultury ceramiki malowanej (w świetle badań przeprowadzonych w Koszyłowcach, Niezwiskach i Buczaczu) // Archiwum Towarzystwa naukowego we Lwowe. Lwów, 1930. Dział II. T. VII. Z. 1. S. 1–61.
774. Kozłowski L., Breuil H. Études de stratigraphie paléolithique dans le Nord de la France, la Belgique et l'Angleterre // L'Anthropologie. 1931. T. 41. Nr 5–6. S. 291–314.
775. Kozłowski L., Breuil H. Études de stratigraphie paléolithique dans le Nord de la France, la Belgique et l'Angleterre // L'Anthropologie. 1932. T. 42.
776. Kozłowski L., Breuil H. Études de stratigraphie paléolithique dans le Nord de la France, la Belgique et l'Angleterre // L'Anthropologie. 1934. T. 44. Nr 3–4.
777. Kozłowski M. Między Sanem a Zbruczem. Walki o Lwów i Galicję. Kraków, 1990. 211 s.
778. Kozłowski M. Sprawa premiera Leona Kozłowskiego. Warszawa, 2005. 319 s.
779. Kozłowski S. K. Genialny samouk? // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. Tom 6. S. 59–64.
780. Kozłowski S. K. Pierwsi profesorowie // Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim. Warszawa, 1993a. S. 53–70.
781. Kozłowski S. K. Profesor i jego studenci // Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim. Warszawa, 1993b. S. 71–92.
782. Kozłowski S. K. Dlaczego Leon Kozłowski nie został profesorem Uniwersytetu Warszawskiego? // Księga Pamiątkowa M. Miskiewicz. Lublin–Warszawa, 2004a.
783. Kozłowski S. K. Obrazki z dziejów warszawskiej archeologii wczesnych lat 20-tych // Z. Kobyliński (red.) Hereditatem cognoscere. Warszawa, 2004b.
784. Kozłowski S. K. Polaków badania na Kaukazie // J. Libera, A. Zakościelna (red.) Przez pradzieje i wczesne średniowiecze. Lublin, 2004.
785. Kozłowski S. K. Stefan Krukowski, narodziny giganta. Państwowe Muzeum Archeologiczne, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Warszawa, 2007. 228 s.
786. Kozłowski S. K. Włodzimierz Antoniewicz, profesor z Warszawy. Państwowe Muzeum Archeologiczne, Uniwersytet Warszawski, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich. Warszawa, 2009. 315 s.
787. Kozowski S. K. Leon // Profesor Leon Kozłowski. Red.:S.K.Kozłowski, O.Sytnyk. Lwów-Warszawa, 2010. C. 205–302.
788. Kozłowski S. K., Kolendo J. (red.) Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim. Warszawa, 1993. 354 s.
789. Kozłowski S. K., Lech J. (red.) Erazm Majewski i warszawska szkoła prehistoryczna na początku XX wieku. Warszawa, 1996. 163 s.
790. Krukowski S. Rec.: Janusz Bohdan. Człowiek przedhistoryczny. Dzieje kultury przedhistorycznej Europy. Warszawa, 1914 // Książka. Miesięcznik poświęcony krytyce i bibliografii Polskiej. Warszawa–Lwów. R. 14. N. 8–12. S. 85–87.
791. Krukowski S. Rec.: Ludwik Sawicki. O mietodzie badań stanowisk otwartych (wydmowych) /WA. Warszawa, 1921. T. 4. S. 11–21 // WA. 1922a. T. 7. S. 174–177.
792. Krukowski S. Rec.: K. Stoluhwo. Prymitywny posąg kamienny z Łuzek na Podlasiu. Archiwum Nauk Antropologicznych Tow. Nauk. Warsz. Tom II, N. 1. Lwów–Warszawa, 1922. S. 1–6 // WA. 1922b. T. VII. S. 177–178.
793. Krukowski S. Recenzja pracy L. Kozłowskiego o paleolicie polskim z uwagi o materiałach, uwzględnionych przez tegoż // Prz.A 1922c. T. II. Rocz. 4. Z. 1. S. 147–160.
794. Krukowski S. Nowe materiały paleolityczne w dawnych nabytkach muzeum Archeologicznego P.A.U. // Sprawozdania z czynności i posiedzeń PAU. Kraków, 1927. T. XXXI.

795. Krukowski S. Paleolit // Encyklopedia Polska. Prehistoria ziem polskich. PAU. Kraków, 1939. T. 4. Z. 1. Cz. 1. Dz. 5. 117 s.
796. Krukowski S. Paleolit // Encyklopedia Polska PAU. Prehistoria ziem polskich. Warszawa–Kraków–Łódź–Poznań–Zakopane, 1939–1949. T. 4. Z. 1. Cz. 1. Dz. 5. 118 s.
797. Krukowski S., Nowakowski A. SKAM 71. Zbiór rozpraw prahistorycznych. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk. 1976. 135 s.
798. Kulczycki J. Praformy mebli na obszarze Europy // Archeologia. II. 1948. S. 190–230.
799. Kulczycki J. Do metodologii historii kultury materialnej // Archeologia. III. 1949. S. 171–206.
800. Kulczycki J. Rozwój meblarstwa w pierwotnej Europe na tle ogólnej periodyzacji kultury // Archeologia (Rocznik Polskiego Towarzystwa Archeologicznego). IV. 1950–1951. Warszawa–Wrocław, 1953. S. 1–11.
801. Kurjer literacko-naukowy. N 104. Kraków. 16. IV. 1934
802. Kurjer Poznański. 1925. N 321.
803. Laszak E. Działalność naukowa Aleksandra Czołowskiego (1865–1944). Łódź, 2004. 176 s.
804. Lech J. Gordon Childe a archeologia środkowej i wschodniej Europy // Acta Archaeologica Carpathica. 1992. T. 31. S. 5–53.
805. Lech J. Between captivity and freedom: Polish archeology in the 20th century. Warsaw, 1999a. 222 s.
806. Lech J. V. Gordon Childe (1892–1957) w poszukiwaniu źródeł cywilizacji europejskiej. Zarys biograficzny // V. Gordon Childe i archeologia w XX wieku. Warszawa, 1999b. 495 s.
807. Lech J. On Polish archaeology in the 20th century: remarks and polemic // Archaeologia Polona. Warszawa, 2002. V. 40. S. 185–252.
808. Lech J. Z badań polsko-ukraińskich związków w archeologii do II wojny światowej // Prz.A 2006. T. 54. S. 5–57
809. Lech J., Piotrowska D. Leon Kozłowski i jego związki z Jurą Ojcowską // Jura Ojcowska w pradziejach i na początkach państwa polskiego. Pod red. Jacka Lecha i Józefa Partyki. Ojców, 2006. S. 159–192
810. Lech J.,Partyka J. Początek polskiej prehistorii w Jurze Ojcowskiej // Jura Ojcowska w pradziejach i na początkach państwa polskiego. Pod red. Jacka Lecha i Józefa Partyki. Ojców, 2006. S. 55–84
811. Leski Z. Wczesnohistoryczne grodzisko w Korszewie pow. Łuckim, woj. Wołyńskim // Prz.A 1937. T. 5.
812. Leski E. Nowe nabytki i badania działy przehistorycznego muzeum Wołyńskiego T-wa Przyjaciół Nauk w Łucku // ZOW. 1938. T. 13. S.1–2.
813. Liske K. Modeli archeologiczne // Przewodnik naukowy i literacki. Lwów, 1873. I. S. 294–300.
814. Mackiewicz (Cat) S. Historia polityczna Polski od 11 listopada 1918 do 17 września 1939 r. 1992.
815. Majewski K. Badania terenowe Zakladu Archeologii Klasycznej UJK w powiecie borszczowskim // Eos. 1938. T. XXXIX. S. 92.
816. Majewski K. Wrocław. Zakład Archeologii Klasycznej Uniwersytetu Wrocławskiego // Archeologia. Wrocław, 1947. T. I. S. 294.
817. Majewski K. Studia nad kulturą trypilską // Archeologia. Wrocław, 1947. T. I. 50 s.
818. Majewski K. Chronologia i styl plastyki figuralnej zachodniotrypilskiej // Archeologia. Wrocław, 1948. t. II.
819. Majewski K. Archeologia klasyczna w Polsce. Dorobek i plan // Archeologia. 1949. III. S. 233–265.
820. Majewski K. Edmund Bulanda (28.X.1882–15.IV.1951) // Archeologia. Wrocław–Warszawa, T. V. 1952–1953. S. 377–381.
821. Majewski K. Wspomnienie o Ryszardzie Gansińciu // Archeologia. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1959. T. IX. S. 204–210.

822. Malinowski A. Karol Stojanowski – sylwetka w setną rocznicę urodzin // Acta universitatis Lodziensis. Folia Anthropologica. 1996. N. 3. S. 3–15.
823. Menghin O. Weltgeschichte der Steinzeit. Wien, 1931. 648 s.
824. Michałowski K. Edmund Bulanda (28. X. 1882 – 15. IV. 1951) // Archeologia. V. 1955. S. 377–381.
825. Michałowski K. Wspomnienia. Warszawa, 1986. 234 c.
826. Modrzewska H. Erazm Majewski, badacz starożytności i twórca muzeum archeologicznego w Warszawie, w świetle swego "Notatnika" // WA. 1983. T. 48.
827. Morosan N. Nowi contributiuni preistorice asuora Basarabici din Nord. Academie Romana.Mem. Sect. Bucureşti, 1929. ser. III, n. VI.
828. Morosan N. Le pleistocene et le paleolithique de la Roumani du Nordest. Bucureşti, 1938.
829. Myczkowski K. Kości zwierząt ssących z osad epoki cesarstwa rzymskiego Południowo-Wschodniej Polski // Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego Południowo-Wschodniej Polski. Lwów,1934.
830. Mydlarski J. Rzut oka na próby typologicznego określenia człowieka // Przegląd Antropologiczny. Poznań, 1953. T. XIX. S. 6–22.
831. Nadolski A. Dzieje archeologii polskiej XIX i XX wieku. 1966.
832. Nestor J. Ceramique peinte de styb ancien a sipenit // Dacia. Bucuresti, 1935–1936. T. V–VI. S. 121–133.
833. Nikolaescu-Plopsor C. Le paleolithique en Roumania // Dacia. Bucuresti, 1938. V–VI. S. 41–107.
834. Nosek S. Kampania wykopaliskowa Krakowskiego ośrodka przehistorycznego w roku 1938 // ZOW. 1939. T. 14. N 1/2.
835. Nosek S. Zagadnienie Prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii // Światowit. 1948. T. 19. S. 1–179.
836. Nosek S. Materiały do badań nad historią starozytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisły i Bugu // Annales Universitatis Mariae Curie-Sklodowska. – Sectio F. Lublin–Kraków, 1957. Vol. VI.
837. Nosek S. Zarys historii badań archeologicznych w Małopolsce. Wrocław–Warszawa–Kraków. Prace Komisii Antropologicznej PAN, Oddział w Krakowie. 1967. 268 s.
838. Ossowski G. Zjazd archeologiczny we Lwowie // Biblioteka Warszawska. 1885. T. IV. S. 419–428.
839. Ossowski G. Przyczynek do wiadomości o grotach krzemiennych znajdowanych na ziemiach dawnej Polski // ZWAK. 1886. T. 10.
840. Ossowski G. Sprawozdanie drugie z wycieczki paleontologicznej po Galicji w r.1890 // ZWAK. 1891. T. XV. S. 1–89.
841. Ossowski G. Sprawozdanie czwarte z wycieczki paleontologicznej po Galicji (1892) // ZWAK. 1895. T. XVIII. S. 1–29.
842. Parnicki-Pudełko S. Lepik-Kopaczyńska Wilhelmina (6.VI.1915–3.II.1962) // Archeologia. Warszawa–Wrocław, 1962. T. XIII. S. 195–196.
843. Partyka J. Ojców i archeologia w latach 1871–1924 // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. Tom 6. S. 71–86.
844. Passek T. La ceramique tripolienne // Известия. ГАИМК. 1935.
845. Pasternak J. Podkarpatská Rus v mladši době kamenne // Niderluv sbornik. Praha, 1925. S. 150–155.
846. Pasternak J. Ruske Karpaty v archeologii. Praha, 1928.
847. Pelenski J. Geneza i rozwój pierwszych kościołów // Przewodnik naukowy i literacki. Lwów, 1907. T. 35. Z. 4–6. S. 289–303, 401–411, 498–515.
848. Pelenski J. Halicz w dziejach sztuki średniowiecznej na podstawie badań archeologicznych i źródeł archiwalnych. Kraków, 1914. 221 s.
849. Piasecki K. Antropologia na Uniwersytecie Warszawskim // Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim. Warszawa, 1993. S. 345–350.

850. Pilecki J. Stefan Krukowski // ZOW. 1970a. R. 36. Z. 2. S. 182–185.
851. Pilecki J. Włodzimierz Antoniewicz // ZOW. 1970b. R. 36. Z. 1. S. 80–82.
852. Pilecki J. Kazimierz J. Żurowski // ZOW. 1970c. R. 36. Z. 3. S. 208–210.
853. Pilecki J. Helena Cehak-Hołubowiczowa // ZOW. 1970d. R. 36. Z. 2. S. 328–329.
854. Pilecki J. Tadeusz Sulimirski // ZOW. 1971a. R. 37. Z. 1. S. 41–43.
855. Pilecki J. Tadeusz Żurowski // ZOW. 1971b. R. 37. Z. 2. S. 121–123.
856. Piotrowska D. Bibliografia prac Prof. Stefana W. Krukowskiego // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. T. 6. S. 21–28.
857. Piotrowska D. Stefan Krukowski, Jura Ojcowska i archeologia w świetle listów i dokumentów ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie // Lech J., Partyka J. (red) Jura Ojcowska w pradziejach i w początkach Państwa Polskiego. Ojców, 2006. S. 193–224.
858. Polanskyj G. Lessy warstwowane w świetle archeologicznych badań Ludwika Sawickiego // Warszawa. T. 10. S. 1–12 (nadbitka).
859. Polanskyj G. Rekonstruktion der geographischen Vehältnisse des Jungpaläolithikums der podolisch-bessarabischen Provinz // Праці географічної комісії НТШ. Львів, 1935. Вип. 1. С. 1–23 (відбитка).
860. Polanskyj G., Krukowski S. Die erste Paläolithstation in Nowosilka-Kostiukowa (Podolien) // Збірник НТШ. Т. XXV. Львів, 1926. С. 1–23 (відбитка).
861. Press L. Życiorys uczonego // Archeologia. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź, 1985. T. XXXIII. S. 9–19.
862. Press L. Karzimierz Majewski // Dzieje archeologii na Uniwersytecie Warszawskim. Warszawa, 1993. S. 319–330.
863. Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. T. 6. 290 s.
864. Przewodnik po Muzeum Dzieduszyckich. Lwów, 1907.
865. Przewodnik po Muzeum Podolskiem. Tarnopol, 1913.
866. Przybysławski W. Ustęp z poszukiwań archeologicznych w Horodnicy nad Dniestrem dokonanych w r.1878 // ZWAK. 1879. T. III. S. 70–74.
867. Przybysławski W. Dwa złote skarby w Michałkowie // Teka konserwatorska. Lwów, 1890. R. II. S. 31–43.
868. Przybysławski W. Repertoryum zabytków przedhistorycznych na obszarze szesnastu powiatów Galicji Wschodniej. Lwów, 1906. 77 s.
869. Rauhut L. W. Wczesnośredniowieczne materiały archeologiczne z terenów Ukrainy w Państwowym Muzeum Archeologicznym w Warszawie // Mareriały wczesnośredniowieczne. 1960. T. 5.
870. Rogosińska R. Cmentarzysko kultury komarowskiej w Bukowinie // Materiały Archeologiczne. Kraków, 1959. S. 97–115.
871. Roska M. Elenement des antiquites de l'époque préhistorique // Galicie-Dolgozatok. 1919. T. 10. N 1.
872. Rybicka A. Instytut Niemieckiej Pracy Wschodniej – Instytut für Deutsche Ostarbiet: Kraków 1940–1945. Warszawa, 2002.
873. Rybicki R. Kazimierz Władzsław Majewski // ZOW. 1982. R. XLVIII. № 1–3. S. 109–113.
874. Sachse-Kozłowska E. Pierwsi uczniowie // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. T. 6. S. 65–70.
875. Sawicka I. Sprawozdania z badań archeologicznych wykonanych w lecie 1926 r. na Wołyniu // Prz.A 1928. T. 3.
876. Sawicki L. Przyczynek do znajomości prehistorii Polesia // Ziemia. Warszawa,1925. № 6–8.
877. Sawicki L. Stanowiska młodszego paleolitu w Gródku na Wołyniu // Odbitka z Nr 3 "Ziemi" z dn. 1 lutego 1927. S. 1–5.

878. Sawicki L. O potrzebie planowej organizacji badań w dziedzinie prehistorii człowieka okresu czwartorzędowego. 1937.
879. Sawicki L. Rozwój badań w zakresie prehistorii czwartorzędu w Polsce. 1949.
880. Siemiradski J. Sprawozdania Grona Konserwatorów Galicji Wschodniej. Lwów, 1910.
881. Siwkówna I. Tymczasowe wyniki badań terenowych w Bukównej, pow. Tłumacki // ZOW. 1938. T. 13. N 5/8.
882. Siwkówna I. Wczesnohistoryczny srebrny skarb ze Zbaraża Starego w pow. Zbaraskim // WA. 1939. T. 16.
883. Smiszko M. Kultury wczesnego okresu epoki cesarstwa rzymskiego w Małopolsce Wschodniej. Lwów, 1932. 194 s.
884. Smiszko M. Nove wykopaliska. Małopolska Wschodnia // ZOW. Poznań, 1933. T. III. S. 1–2.
885. Smiszko M. Osady kultury lipickiej // Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego Południwo-Wschodniej Polski. Lwów, 1934.
886. Smiszko M. Osady ludzkie z przed 3600 lat w okolicy Lwowa // Zbliska i zdaleka. Lwów, 1935. N 1.
887. Smiszko M. Duże naczynia baniaste okresu rzymskiego w Małopolsce Wschodniej // WA. 1939. T. 16.
888. Śmieszko M., Sulimirski T., Myczkowski K. Przyczynki do poznania epoki cezarstwa rzymskiego południowo-wschodniej Polski. Lwów, 1933. 62 s.
889. Sprawozdania dyrekcji archiwum miejskiego, biblioteki archiwalnej, Muzeum Historycznego m. Lwowa, Muzeum Narodowego im. Króla Jana III, Zbiorów B. Orzechowicza, Galerji Narodowej m. Lwowa i Muzeum Etnograficznego z działalności w latach 1933–1934. Lwów, 1935.
890. Sprawozdanie Grona Konserwatorów Galicji Wschodniej. Lwów, 1906, 1907.
891. Sprawozdanie Towarzystwa Naukowego we Lwowie. 1922. R. II. Z. 2. S. 63–64.
892. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego we Lwowie. 1923. R. III. Z. 1. S. 2–3.
893. Starchuk I. Les skulptures antiques de Wilanow // Eos. 1930. № 32. P. 389–422.
894. Starczuk I. Technika malarstwa starożytnego // Kwartalnik klasyczny (Lwów). 1931a. № 5. S. 433–448.
895. Starchuk I. Les skulptures antiques de Wilanow // Eos. 1931b. № 33. P. 555–569.
896. Starczuk I. Technika malarstwa starożytnego // Kwartalnik Klasyczny (Lwów). 1932. № 6. S. 13–21.
897. Starchuk I. Conception of the ornament and foundation of its evolution // EOS. 1933. № 34. S. 277–287.
898. Starczuk I. Majątek i willa Horatiusa na tle epok // Przegląd klasyczny. 1936. N. II. 6. S. 413–444.
899. Starczuk I. Ornament roslinny na Ara Pacis Augustae // Przegląd klasyczny. 1937. N. III. S. 399–420.
900. Starchuk I. Zum figurenfrizes der Ara Pacis Augustae // Hermanion (München). 1938a. Fasz. 6.
901. Starczuk I. Studnie w starożytnej Grecji // Filomata, 1938b. S. 507–519.
902. Stolpiak B. Rozwój prahistorii polskiej w okresie 20-lecia Międzywojennego. Poznań, 1984. Część I: 1918–1928. 194 s.
903. Sulimirski T. Bronzy Małopolski Środkowej. Lwów, 1929.
904. Sulimirski T. Kultura wysocka. Kraków, 1931.
905. Sulimirski T. Trzy chaty przedhistoryczne // Przyczynki do poznania epoki cesarstwa rzymskiego Południwo-Wschodniej Polski. Lwów, 1934.
906. Sulimirski T. Sprawozdanie z działalności Lwowskiego ośrodka archeologicznego // ZOW. Poznań, 1935. T. X. Z. 2.
907. Sulimirski T. Cmentarzysko kurhanowe w Komarowie koło Halicza i kultura komarowska // SPAU. 1936a, T. 41.

908. Sulimirski T. Scytowie na Zachodniem Podolu. Prace Lwowskiego Towarzystwa Prehistorycznego. Lwów, 1936b.
909. Sulimirski T. Zagadnienie ekspansji kultury łużyckiej na Ukrainie // WA. 1936c. T. 14. S. 40–54.
910. Sulimirski T. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Małopolsce Wschodniej i na Wołyniu // SPAU. 1937. T. 42.
911. Sulimirski T. Die thrako-kimmerische Period in Südostpolen // Wiener Prehistor. 1938. Bd. 25.
912. Sulimirski T. Cordet Ware and Globuar Amphorae Northpreojczyznie Słowian. – ZOW,1939a, N3/4
913. Sulimirski T. Kultura łużycka a Scytowie // WA. 1939b. T. 16. S. 79–100.
914. Sulimirski T. O polskiej amphorae society. Gambridge. 1955. T. 21.
915. Sulimirski T. Polska przedhistoryczna. London, 1959. T. 2.
916. Sulimirski T. Tripolyan Notes // Proceedinge of the Prehistoric Society. London, 1964. XXX.
917. Sulimirski T. "Thuringian" - East of the Carpathian. London, 1968.
918. Sulimirski T. Prehistoric Russia: an outline. London. 1970.
919. Swiesznikow I. K. Krzemieniarstwo kultury ceramiki sznurowej na Wołyniu // ZOW. 1967. T. 33. N 4.
920. Swiesznikow I. K. Kultura komarowska // AP. 1967a. T. 12. N 1.
921. Sytnyk O. Katedry archeologii Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1905–2005 // Prz.A 2006. № 54. S. 125–157.
922. Szaraniewicz I. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza. Lwów, 1886.
923. Szaraniewicz I. O rezultatach poszukiwań archeologicznych w okolicy Halicza // Prz.A Lwów, 1888.
924. Szombathy J. Jahrbuch des Bukowiner landesmuzeums. Chernowitz. 1894–1896. Nr. 2–4
925. Szaraniewicz I. Cmentarzyske przedhistoryczne we wsiach Czechy, Wysocko w powiecie Brodzkim // Teka konserwatorska. Lwów, 1898. T. 2.
926. Szaraniewicz I. Cmentarzysko przedhistoryczne w Czechach i Wysocku w powiecie Brodzkim odkryte w 1895, 1896, 1897. Lwów, 1900.
927. Teleżyński K. Odkrycie przedhystorycznego grobowca koło Równego // Ziemia. Warszawa, 1911. T II.
928.
929. Volkov Th. Decouvertes archeologiques en Ukraine et en Russie-Blanche // L'Anthropologie. 1894. № 5.
930. Volkov Th. Le Paleolithique au pays des Cosaques de la mer Noir // L'Anthropologie. 1898. № 9.
931. Volkov F. Defense du mammouth gravee du gisement paleolithique Kiev // Bull. et Mem. Soc. D'Anthrop. V serie. 1899.
932. Volkov Th. Nouvelles decouvertes dans la station paleolithique de Mesine // Congres international d'Anthrop. et d'Archeol. Prehistor. XIV Session, Geneve, 1912. Geneve, 1913. T. I.
933. Więckowska H. Prof. Stefan Krukowski // WA. Warszawa, 1983. T. XLIX. Z. 2. S. 273.
934. Więckowska H. Wspomnienie o Profesorze Stefanie Krukowskim (1890–1982) // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Władysława Szafera. Ojców, 1992. T. 6. S. 29–40.
935. Wiśniowski T. O odkryciu paleolitu z fauną ssawców diluwialnych pod Glinianami //MAAE. Kraków, 1914. XIV.
936. Woźniak Z. Tadeusz Sulimirski 1.IV.1998–20.VI.1983 // Acta Archaeologica Carpathica. 1984. T. 23. S. 285–286.
937. Wrońska J. Archeolodzy warszawscy na początku XX wieku. Ossolineum. Wrocław, 1986.
938. Wrońska J. Początki działalności naukowej Profesora Stefana Krukowskiego // Prądnik. Prace i materiały Muzeum im. Prof. Wladysława Szafera. Ojców, 1992. Tom 6. S. 41–58.
939. Zaharia E. Die Lockensinge von Sarata-Manteoru // Dacia, 1959. T. 3. S. 103–135.
940. Żak J. Prahistoria. Poznań, 1973.

941. Zakościelna A., Gurba J. (rec.) Postati Ukrainśkoi Archeołohii. Materiały i Doslidżennja z Archeołohii Prykarpatja i Wołyni. 1998. Wyp. 7. 119 s. // Archeologia Polski Środkowowschodniej. 2000. T. V. S. 243–247.
942. Zakościelna A., Gurba J. Wkład Marcjana Śmiszki w badania nad eneolitem Podkarpacia i Wołynia // МДАПВ. Львів, 2002. Вип. 8. С. 24–26.
943. Zasiadczuk W. Polskie badania archeologiczne na Wołyniu w okresie międzywojennym // ZOW. 1967. R. 33. S. 61–63.
944. Zatlukal J. es Zatlukal E. Adatok Podkarpatzska Rusz praehistorijahos. Mukačevo, 1937.
945. Zawadzki A. Meine sumerkonglu uber die Hohlen der Bilcze. 1882.
946. Zawadzki A. Odkrycie jaskini na Podolu we wsi Bilczu // Rozmaitosci. Lwów, 1882a.
947. Ziemięcki T. Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej // ZWAK. 1887. T. 11. S. 52–75.
948. Zierhoffer A. Towarzystwo Geograficzne we Lwowie (Sprawozdanie za rok1927/28). Lwów, 1928. 8 s. (odbitka).
949. ZOW. 1926. T. 1. Z. 1–2.
950. ZOW. 1931. T. VI. S. 13.
951. ZOW. 1934. T. IX. Z. 1.
952. ZOW. 1935. T. X. Z. 2.
953. ZOW. Poznań, 1936. T. 11. N 11–12
954. ZOW. Poznań, 1937. T. 12. N 11–12.
955. ZOW. 1939. T. XIV. Z. 7–8.
956. Żurowski K. Zabytki brązowe w młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru // Prz.A 1949. T. 5.

ПРОСИМО ВИБАЧЕННЯ ЗА ТЕХНІЧНІ ПОМИЛКИ В ТЕКСТІ

СТОРІНКА КОЛОНКА, РЯДОК	НАДРУКОВАНО	ПРАВИЛЬНО
С. 68. Права колонка, назва підрозділу	ПЕРШИЙ ГЕОЛОГІЧНО-АРХЕОЛОГІЧНИ ТАМДЕМ	ПЕРШИЙ ГЕОЛОГІЧНО-АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТАМДЕМ
С. 75. Права колонка, 9-й рядок зверху	Леона називали усі усі близькі	Леона називали усі близькі
С. 92. Права колонка, 6-й рядок зверху	переконаннями чи особистими амбіційним	переконаннями чи особистим амбіційним
С. 90 – 96. Посилання [Piotrowska, 2006]	Piotrowska D. Stefan Krukowski, Jura Ojcowska i archeologia w świetle listów i dokumentów ze zbiorów Państwowego Muzeum Archeologicznego w Warszawie // Lech J., Partyka J. (red) Jura Ojcowska w pradziejach i w początkach Państwa Polskiego. Ojców, 2006. S. 193–224	Piotrowska D. Z działalności instytucji II Rzeczypospolitej chroniących zabytki archeologiczne na Zachodniej Ukrainie // Prz.A 2006. T. 54. S. 61–97
С. 98, ліва колонка, 1-й рядок зверху	представляв львівську українську археологію	представляє львівську українську археологію
С. 98, права колонка, 18-й рядок зверху	невідомі дотепер	невідомо дотепер
С. 100, ліва колонка, 8-й рядок зверху	чиновника в вийшовши на пенсію	чиновника і вийшовши на пенсію
С. 112, ліва колонка, 9-й рядок зверху	В 1951 р. переїхав то до Варшави	В 1951 р. переїхав до Варшави
С. 125. Рис. 108	Рис. 108. Поштова листівка Леона Козловському від А. Бьома Fig. 108. Post card from A. Björn	Рис. 108. Поштова листівка Леону Козловського від А. Бьорна Fig. 108. Post card from A. Björn
С. 129, ліва колонка, 3-й абзац зверху	В Сухоставі Густинського повіту	В Сухоставі Гусятинського повіту
С. 129, ліва колонка, 9-й рядок знизу	жорна	жорна
С. 146, права колонка, 23-й рядок зверху	(рис. походив	(рис. 133) походив
С. 155, ліва колонка, 10-й рядок зверху	[Jakimowscz, 1935	[Jakimowicz, 1935
С. 160, права колонка, 1-й рядок	ста	став
С. 160, права колонка 10-й рядок знизу; с.161, права колонка, 10-й рядок знизу	О. Островський	М. Островський
С. 170, права колонка,	Рис. 172	Рис. 148
С. 240, права колонка, Рис. 234	Рис. 234. Телеграма М. Славіна Fig. 234. Telegram from M. Slavin	Рис. 234. Телеграма Л. Славіна Fig. 234. Telegram from L. Slavin